

BIJDRAGEN EN MEDEDEELINGEN

VAN HET

HISTORISCH GENOOTSCHAP

(GEVESTIGD TE UTRECHT).

TWEE EN TWINTIGSTE DEEL.

AMSTERDAM,
JOHANNES MÜLLER.
1901.

INHOUD.

	Bladz.
VERSLAG VAN HET BESTUUR OVER HET DIENSTJAAR 1900. . .	I
BIJLAGEN VAN HET VERSLAG:	
A. NAAMLIJST DER LEDEN VAN HET GENOOTSCHAP . .	XX
B. GENOOTSCHAPPEN, WAARMEDE HET GENOOTSCHAP IN BETREKKING STAAT	XXXIII
C. OVERZICHT VAN DEN STAAT DER KAS VAN HET GENOOTSCHAP	XXXVIII
D. TOELICHTING BIJ DE VOORSTELLEN TOT VERDEELING DER HISTORISCH-STATISTISCHE SCHETSKAARTEN VAN NEDERLAND ONDER DE CONTRIBUANTEN	XXXIX
E. REDE VAN DEN HEER F. A. HOEFER OVER DE HISTORISCH-STATISTISCHE SCHETSKAARTEN . . .	XLV
F. NOTULEN DER VERGADERING VAN CONTRIBUANTEN AAN DE HISTORISCH-STATISTISCHE SCHETSKAARTEN VAN NEDERLAND	LXXV
G. NOTULEN DER VERGADERING VAN HET BESTUUR VAN HET HISTORISCH GENOOTSCHAP EN DE LEDEN DER CENTRALE COMMISSIE VOOR DE HISTORISCH-STATIS- TISCHE SCHETSKAARTEN VAN NEDERLAND . . .	LXXXI
H. VERSLAG VAN DE VERGADERING DER LEDEN VAN HET HISTORISCH GENOOTSCHAP	LXXXVII
I. LIJST DER VAN JANUARI 1900 TOT JANUARI 1901 DOOR SCHENKING, RUILING OF AANKOOP VOOR HET GENOOTSCHAP VERKREGEN WERKEN. . . .	XCVI
DRIE BRIEVEN VAN SAMUEL SORBIÈRE OVER DEN TOESTAND VAN HOLLAND IN 1660, medegedeeld door DR. P. J. BLOK . . .	1
HET OUDE REGISTER VAN GRAAF FLORENS, medegedeeld door MR. S. MULLER HZ. (MET BIJLAGEN EN REGISTER.)	90
SERVITIA, TIENDEN EN EXEMTIEGELDEN, OPGEBRACHT DOOR DE O. L. VROUWEN-ABDIJ TE MIDDELBURG, medegedeeld door MR. R. FRUIN	270
CORRESPONDENTIE TUSSEN PRINS MAURITS EN DEN AMSTERDAM- SCHEN BURGEMEESTER REINIER PAUW IN DE JAREN 1617— 1619, medegedeeld door DR. J. C. BREEN	388
EEN CONTRACT TOT SLAVENHANDEL VAN 1657, medegedeeld door DR. G. W. KERKAMP.	444

VERSLAG VAN HET BESTUUR

OVER HET DIENSTJAAR 1900.

Moesten wij in de laatste jaren bijna geregeld mededeelen, dat er veranderingen in ons Bestuur gekomen waren, gelukkig achten wij ons te kunnen berichten, dat dit thans niet het geval is geweest.

Ook in ons ledental kwam weinig verandering. Terwijl 21 leden ons ontvielen, hadden wij het voorrecht 26 nieuwe tot ons te zien toetreden. Onder hen waren weder 2 honoraire leden: prof. Moritz Ritter te Bonn en prof. S. Rawson Gardiner te Londen, beiden met roem bekend door hunne ook voor onze geschiedenis zoo belangrijke werken over de gebeurtenissen in Duitschland in de 2^e helft der 16^e en de 1^e helft der 17^e eeuw en over den eersten Engelschen oorlog.

Ons genootschap telt op 1 Januari 1901 30 honoraire leden en 350 gewone leden; de lijst hunner namen volgt hierachter onder Bijlage A.

Wij openden een ruilverkeer met het Rügisch-Pommersche Geschichtsverein te Greifswald, het Westpreussische Geschichtsverein te Dantzig en het genootschap Limburg te Roermond. Daarentegen werd de Cercle historique de Luxembourg van de lijst onzer correspondenten geschrapt, daar wij sedert 1895 geene werken van haar ontvangen hadden. Ook werd weder besloten, de zending van boeken aan eenige genootschappen voorloopig te staken, omdat de reçu's

sedert geruimen tijd niet door hen waren teruggezonden. De lijst der genootschappen, met wie wij thans in ruilverkeer staan, volgt hierachter onder Bijlage B.

De staat onzer kas is weder bevredigend, ook door eene buitengewone bate van *f* 330,09, die wij van de firma Martinus Nijhoff ontvingen. Gelukkig is het dreigende conflict met deze firma op zeer bevredigende wijze opgelost. Juist enkele dagen nadat ons vorige verslag verzonden was, ontvingen wij van de firma het antwoord op onze brieven, dat wij zoo lang hadden tegemoet gezien. Door eene herinnering aan het buitengewoon groote aantal present-exemplaren en recensie-exemplaren, die wij vergund hadden van het *Bullarium Trajectense* te verzenden, werd reeds dadelijk een niet onbelangrijk deel onzer bezwaren weggenomen. En overigens verwees de firma naar eene suppletoire afrekening, die zij zich voorstelde met 1 Juli aan ons te doen toekomen. Die rekening bleek in allen deele nauwkeurig overeen te komen met de lijst van opmerkingen, die wij ten vorigen jare aan de firma hadden toegezonden. De som, die ons door den buitengewoon grooten verkoop van den laatsten tijd dus nog competeerde, bedroeg, zooals reeds gezegd is, niet minder dan *f* 330,09, terwijl enkele exemplaren van het *Bullarium* nog uit het buitenland terugverwacht worden, indien zij daar niet verkocht zijn. Nu deze zaak aldus tot onze tevredenheid was afgelopen, gaven wij aan de firma Nijhoff gaarne décharge van het voor ons gevoerde beheer.

De drukkosten waren in het afgelopen jaar iets hooger dan gewoonlijk. Dit verschijnsel zal zich in de eerstvolgende jaren waarschijnlijk nog eenige malen herhalen, omdat de publicatie van Fruins omvangrijke nalatenschap, waarover wij een vorig jaar berichtten, niet gevoegelijk kon wachten, totdat wij aan andere

verplichtingen, die wij reeds vroeger op ons genomen hadden, zullen voldaan hebben. Deze vermeerdering van uitgaven is echter het tegendeel van veront-rustend, daar zij voortvloeit uit overvloed van voor-treffelijk materiaal, terwijl de rente van het Fruin-fonds het surplus der uitgaven wel dekken zal. Een over-zicht van den stand onzer kas volgt hierachter onder Bijlage C.

In het afgelopen jaar zijn aan onze leden slechts twee deelen toegezonden: mej. L. Miedema's vervolg op prof. Wynne's uitgave van de *Vroedschaps-resolutiën betreffende de Utrechtsche academie*, voorzien van eene uitvoerige inleiding, waarover wij reeds vroeger ge-handeld hebben, — en het 21ste deel der *Bijdragen en mededeelingen*. Thans zijn echter verscheidene werken in voorbereiding, zoodat het volgende jaar waarschijnlijk meer werken dan gewoonlijk verzonden zullen kunnen worden.

Allereerst willen wij verslag geven over hetgeen door ons verricht is voor de uitgave van Fruins nagelaten handschriften, voor zoover die uitgave door de daarmede belaste commissie aan ons toevertrouwd is.

Zooals in ons vorig verslag medegedeeld werd, is het eerst ondernomen de publicatie der *Brieven van Nicolaas van Reigersbergh aan Hugo de Groot*. Het afschrift der te drukken brieven, door Fruin nagelaten, bleek bij nauwkeurig onderzoek slechts ongeveer de helft van den voorraad te bevatten. Doch het kostte prof. Rogge, die met de correspondentie goed bekend was, weinig moeite het ontbrekende aan te vullen; deze brieven zijn toen dadelijk overgeschreven. Nadat de tekst toen door prof. Rogge van enkele onmisbare noten voorzien was, is zij ter perse gelegd. De druk vordert langzaam maar gestadig; onderwijl worden de bijgevoegde brieven van hoofden en noten voor-zien. De inleiding en het register zullen na afloop

van den druk der brieven gereed gemaakt worden. Het geheel zal een vrij lijvig deel onzer werken vormen.

Zoodra de tekst afgedrukt is, zal (denkelijk in den aanstaanden voorzomer) Fruins bewerking der *Brieven van en aan Jan de Witt* door Dr. Kernkamp ter perse gelegd worden. Alles wat de methode van uitgave van het handschrift betreft, is in overleg met de commissie van uitgave reeds vastgesteld, zoodat men met den druk geregeld zal kunnen voortgaan. Daar deze uitgave drie of vier deelen vullen zal, zal er overvloedig tijd zijn, om onderwijl het ontbrekende laatste deel van de brieven aan De Witt bij te werken.

Prof. Bussemaker heeft reeds de hand geslagen aan de voltooiing der bloemlezing uit de *Correspondentie van D'Affry* en daarover met ons van gedachten gewisseld. Daar deze uitgaaf waarschijnlijk te lijvig zou zijn voor onze *Bijdragen en mededeelingen*, zal zij echter denkelijk (evenals Dr. Colenbranders uitgaaf der *Brieven van Thulemeyer*) nog verscheidene jaren terzijde moeten blijven liggen.

Met het oog daarop verzochten wij prof. Bussemaker, om alvast eenige stukken betreffende Cornelis de Witt, die de gebeurtenissen van het jaar 1672 toelichtten en die bij Fruins verzameling van Wittiana gevonden waren, te willen doorzien en voor de pers gereedmaken. Doch het bleek toen, dat de belangrijkste stukken reeds het licht hadden gezien, terwijl de overige geen goed geheel vormden en dus voor eene afzonderlijke uitgave niet geschikt schenen te zijn. Wellicht zal Dr. Kernkamp ze bij de uitgave van De Witt's brieven nog kunnen te pas brengen.

Gelukkiger waren wij met de *Brieven van S. Sorbière*, die interessante mededeelingen bevatten over Nederlandsche personen en toestanden in het midden

der 17e eeuw. Fruin had van het nagenoeg unieke boekje met groote kosten een afschrift verkregen, dat prof. Blok thans voor eene uitgave in onze *Bijdragen en mededeelingen* heeft willen bewerken.

Alleen het excerpt uit de notulen, door de pensionarissen Hop en Vivien vervaardigd van de door hen bijgewoonde vergaderingen der Staten van Holland, bleef toen nog over. Deze veel gebruikte en bekende notulen schenen ons eene uitgave alleszins te verdienen, en het gelukte ons, in Dr. N. Japikse een uitgever te vinden, die bevoegd is om het werk te verrichten. Niet echter Fruins excerpt zal aan die uitgave ten grondslag gelegd worden, want juist toen wij de zaak bespraken, bleek het ons, dat het handschrift van Brandts aantekeningen uit de notulen der pensionarissen, waaraan ook Fruin's excerpt ontleend was, in Den Haag te koop werd aangeboden. Dit handschrift werd eerlang door het Algemeene Rijksarchief aangekocht en kon dus zelf voor de uitgave dienen, vergeleken met en zoo noodig vermeerderd uit Bontemantels aantekeningen uit dezelfde notulen, die in het Amsterdamsche archief berusten. Van de notulen van Vivien kan zoodoende een goed uittreksel verkregen worden. Voor de notulen van Hop behoeven wij ons echter met zulk een verkorten tekst niet te behelpen; want Hops handschrift zelf is verleden jaar uit de collectie Royaards van den Ham aangekocht voor het Algemeene Rijksarchief. De uitgave dezer notulen belooft dusdoende omvangrijk te worden, wellicht zelfs te omvangrijk voor onze *Bijdragen en mededeelingen*.

In het begin van het afgelopen jaar is ook prof. Krämers bewerking van het *Journal van G. J. van Hardenbroek*, vermeerderd met talrijke aantekeningen, ter perse gelegd. De druk is steeds voort-

gezet, zoodat het eerste deel zijne voltooiing nadert en prof Krämer zich zal kunnen zetten tot het schrijven der inleiding, die het leven van den auteur zal beschrijven. Ons medelid, de heer G. C. D. baron van Hardenbroek, heeft het hem toebehoorende geschilderde portret van den schrijver van het journaal welwillend tot onze beschikking gesteld, om daarvan eene reproductie te doen vervaardigen voor de uitgave, van welk aanbod wij dankbaar gebruik hebben gemaakt.

Behalve de correspondentie van Reigersbergh en het eerste deel van Hardenbroeks journaal zullen wij dit jaar nog aan onze leden toezenden het reeds vroeger besprokene notitieboek van den bekenden Gerard Geldenhauer, waaraan de uitgever, Dr. J. Prinsen J. Lz., thans op ons verzoek zal verbinden de herdruk van enkele zeldzame historische pamfletten van denzelfden auteur. Ofschoon met werk overladen, meenden wij deze uitgave, waartoe wij ons tegenover Dr. Prinsen reeds eenigszins verbonden hadden, niet langer te mogen verschuiven, — te minder omdat de inhoud ons belangrijk voorkwam.

Hetzelfde geldt van eene andere uitgave, waarmede wij ons reeds lange jaren hebben beziggehouden, die van het *Diarium* van den bekenden Arnoldus Buchelius. Dr. Van Langeraad, bij wien wij juist ten vorigen jare op eenigen spoed hadden aangedrongen, zond ons thans bericht, dat de tekst eindelijk nagenoeg persklaar was. Doch onderwijl had de opdracht der Fruin-commissie al onze berekeningen in de war gebracht, en het was ons met den besten wil niet mogelijk, het werk dit jaar te drukken, terwijl wij juist even te voren aan Dr. Prinsen beloofd hadden, dat wij zijn werk in 1901 boven het gewone getal onzer uitgaven aan de leden zouden aanbieden. Er bleef ons dus niets anders over, dan aan Dr. Van

Langeraad gelijke belofte te doen voor het jaar 1902; hij kan zich onderwijl bezighouden met het schrijven eener inleiding over Van Buchell's leven en zijne beteekenis als geleerde.

Terwijl aldus de bewerking van het hoofddeel van Buchelius' journaal voltooid werd, bleek ook de uitgave van de journalen zijner buitenlandsche reizen, die wij uit het groote journaal gelicht en aan verschillende buitenlandsche genootschappen toevertrouwd hadden, op bevredigende wijze te vorderen. Het eerste gedeelte van de Romeinsche reis is door de goede zorgen van den heer Lanciani te Rome reeds verschenen, terwijl het vervolg ter perse is. De heer Vidier te Parijs heeft reeds geruimen tijd geleden de proeven van het eerste gedeelte der Fransche reis ter correctie hierheen gezonden. En Dr. Keussen te Keulen is op dit oogenblik bezig, om het journaal der Duitsche reizen voor de pers te bewerken. Zoo zullen dus eerlang onze langdurige bemoeiingen bekroond worden door het in het licht verschijnen van het geheele journaal van Buchelius. Maar de uitgaaf zal niet geschieden volgens een uniform plan, want alleen de Romeinsche reis zal verschijnen in haar oorspronkelijken vorm. De heer Vidier heeft de voorkeur gegeven aan de publicatie eener Fransche vertaling; terwijl Dr. Keussen alleen een excerpt zal uitgeven, omdat ongelukkig enkele jaren na Buchell de bekende Gelenius eene nog uitvoeriger beschrijving van Keulen en zijne oude monumenten heeft opgesteld, die (naar men weet) bewaard gebleven is. Ook eene andere illusie hebben wij moeten prijsgeven. Wij hadden gehoopt, aan onze leden bij de uitgave van Buchelius' journaal tegelijk overdrukken van zijne drie reisjournalen te kunnen aanbieden, die wij ons vleiden voor betrekkelijk weinig geld van de buitenlandsche uitgevers te kunnen

krijgen. Doch de eischen zoowel van den Romeinschen als van Parijschen drukker waren zóo hoog, dat wij meenden zulke sommen niet te mogen besteden voor werken, die voor onze leden slechts van indirect belang zijn; wij zullen ons dus ten slotte moeten vergenoegen met enkele present-exemplaren, die de redactiën ons hebben toegezegd.

Bij zoo grooten overvloed van stof is het met gemengde aandoeningen, dat wij moeten constateeren, dat enkele onzer medewerkers ons langer dan wij gehoopt hadden laten wachten op de voortzetting hunner eenmaal ondernomene uitgaven. De druk van Dr. Schoengen's uitgaaf der *Kroniek van het Zwolsche fraterhuis* is nog niet weder hervat. Wij hebben thans voorgesteld, den tekst der kroniek, die onderwijl geheel voor de uitgave bewerkt is, nu dadelijk af te drukken en het boekje dan te laten liggen totdat Dr. Schoengen de beloofde bijlagen geheel zal hebben gereed gemaakt. Aldus zal eerlang gehandeld worden. — De heer Gonnet verklaarde zich buiten staat, om het personenregister op de *Brieven der gebroeders Van der Goes* (die geheel afgedrukt zijn) tijdig te leveren, om dit in 1900 geheel af te drukken. En daar de jaren 1901 en 1902, zooals boven werd medegedeeld, reeds meer dan gevuld zijn, hebben wij hem dus verzocht, zich met de bewerking niet te willen haasten. — Om dezelfde reden betreuren wij het ook minder dan anders het geval zou geweest zijn, dat de heer Diegerick ons het beloofde register op de *Documents concernant le duc d'Anjou* nog niet heeft toegezonden. Immers hoe uiterst gewenscht ons de ontvangst van dit onmisbare werk ook zijn zal, op dit oogenblik zouden wij het met den besten wil niet ter perse kunnen leggen.

Ook voor onze *Bijdragen en mededeelingen* ontvingen wij meer dan wij konden bergen. Wij vermeldden

reeds Bloks uitgave der *Brieven van S. Sorbière*. Daarna volgt in den bundel het *Oudste leenregister van het graafschap Holland*, uit den tijd van Floris V, dat Mr. S. Muller Hz. ons toezond. Het was ons bekend, dat ook Fruin dit register had willen uitgeven, en het verheugde ons dus bijzonder, dat de met groote bezwaren gepaard gaande uitgave van dit belangwekkende stuk ons door den scherpzinnigen ijver van den heer Muller werd mogelijk gemaakt. Met het oog daarop voldeden wij gaarne aan het beding, dat het werk onmiddellijk ter perse gelegd worden zou, hoewel dit alleen uitvoerbaar was door opneming van het stuk in de *Bijdragen en mededeelingen*, waarvoor het eigenlijk te omvangrijk en ook (door de aanwezigheid van tabellen en indices) minder geschikt was. Dan volgen eenige stukken betreffende de door de Middelburgsche abdij betaalde pauselijke servitia, waaraan Mr. R. Fruin eene uitvoerige inleiding heeft willen verbinden, die over dit nog vrij onbekende onderwerp belangrijke resultaten levert. In Dr. J. C. Breen vonden wij een bereidwilligen bewerker van de *Brieven van prins Maurits aan Reynier Pauw*, door wier toezending ons medelid Mr. M. J. ridder Pauw van Wioldrecht te Leersum ons verplichtte. H. M. de Koningin wilde ons goedgunstig vergunning verleen tot de uitgave dezer afschriften, vroeger vervaardigd naar bescheiden van H. M.'s Huis-archief. Het slot van den bundel vormt eene bijdrage van ons medelid Kernkamp, die het resultaat is zijner bekende archiefreis, op last der regeering naar Zweden, Noorwegen en Denemarken ondernomen. Vóór zijn vertrek daarheen verleenden wij hem op zijn voorstel een crediet, om daarvoor, als het geluk hem dienen mocht, uit de Zweedsche en Deensche archieven en bibliotheken stukken te doen afschrijven, die hem geschikt schenen

voor uitgave in onze werken. Hij heeft van deze gelegenheid een ruim gebruik gemaakt, zoodat verscheidene handschriften thans in ons bezit zijn. Wij stelden er prijs op, de eerste vrucht zijner onderzoekingen nog in dit deel op te nemen. Daartoe was door Dr. Kernkamp gekozen eene merkwaardige memorie van den als tooneelschrijver welbekenden ridder Theodoor Rodenburgh aan den koning van Denemarken, waarin hij aan Z.M. allerlei voorstellen doet over de middelen, om met Hollandsche hulp verschillende industriën in Denemarken te vestigen, — plannen, blijkens de op het stuk gestelde kantteekeningen door den koning zeer goed opgenomen. Doch het afschrift, dat Dr. Kernkamp van dit belangrijke stuk te Kopenhagen had laten maken, bereikte hem helaas niet tijdig, zoodat het stuk niet meer in dit deel opgenomen kon worden, maar voor het volgende moest blijven liggen. Hier moeten wij ons dus vergenoegen met een klein, maar curieus stuk, door Dr. Kernkamp in de Universiteits-bibliotheek te Upsala ontdekt: een contract van de Zweedsche Africaansche Compagnie met eenige Amsterdamsche kooplieden over het drijven van slavenhandel.

Voor het volgende deel der *Bijdragen en mededeelingen* zijn ons, behalve de memorie van Rodenburgh, reeds verscheidene stukken toegezonden. Allereerst Dr. H. Brugmans' nieuwe uitgave der kroniek van de beroemde abdij van Aduard, die reeds eenigen tijd in ons bezit is en die wij (zéer tot ons leedwezen) wegens haar grooten omvang tot het volgende jaar moesten laten liggen. Dan de door den heer Brouwer Ancher te Amsterdam ondernomen bewerking der enquête naar misbruiken in het Amsterdamsche stedelijk bestuur van 1565, die ons in den zomer nagenoeg voltooid vertoond werd, doch die zijne langdurige ziekte en zijn betreurd overlijden

hem niet meer hebben vergund geheel af te werken. Wij zoeken thans voor het reeds ver gevorderde handschrift, dat ons onlangs toegezonden werd, een nieuwen bewerker. Eindelijk werden ons nog door Mr. R. Fruin ter uitgave toegezonden particuliere aantekeningen van den Middelburgschen regent J. A. van der Perre over het teekenen der Acte van verbintenis van 1787, waarvoor prof. Krämer de zorg op zich nam, — terwijl Dr. R. Broersma te Samarang ons toegezegd heeft een afschrift van het contract van correspondentie van den Goeschen magistraat, dat hij zelf eerlang voor de pers hoopt gereed te maken.

Hetzelfde kan niet geschieden met de excerpten uit de te Parijs bewaarde papieren van Leycesters trouweling Jean Hotman, die dezelfde heer ons reeds toezond. De uittreksels, door hem vervaardigd met het oog op de bewerking zijner dissertatie, schenen ons belangrijk genoeg, om ook na het verschijnen van dit stuk afzonderlijk uitgegeven te worden. Het spreekt echter van zelf, dat de excerpten, met een ander doel vervaardigd, dan vooraf belangrijk aangevuld zullen moeten worden. Daar de heer Broersma door zijn spoedig aanstaand vertrek naar Oost-Indië verhinderd was, dit zelf te doen, hebben wij hem verzocht zijne excerpten aan ons over te zenden met openlating in blanco der ontbrekende gedeelten, die dan zonder al te groote moeite door een lateren reiziger naar Parijs zouden kunnen aangevuld worden. Wij hebben het onlangs uit Samarang ontvangen handschrift toegezonden aan prof. Blok; wellicht zal een zijner leerlingen het werk kunnen voltooien. Onderwijl hebben wij ons gewend tot Directeuren van Teylers genootschap te Haarlem met verzoek om tijdelijk tot onze beschikking te willen stellen de drie deelen met handschriften, eveneens afkomstig uit het archief van Jean Hotman, en

waaruit Dr. Sybrandi jaren geleden verschillende brieven publiceerde in de *Annales du Musée Teyler*. Naar wij tot ons leedwezen vernamen, zijn deze deelen op het oogenblik niet te vinden; maar aangezien ook Dr. Broersma's excerpten voorloopig nog niet gereed zijn voor de pers, geven wij de hoop niet op, dat wij in onze uitgave de Parijsche en de Haarlemsche afdeelingen van Hotmans archief zullen kunnen hereenigen.

Nog twee andere stukken werden ons ter uitgave toegezonden; doch wij meenden ze te moeten afwijzen. Het eene scheen ons voor de uitgave niet belangrijk genoeg; het andere was niet zonder belang, maar dat belang scheen toch niet evenredig aan den grooten omvang van het stuk.

De vervaardiging der Historisch-statistische schetskaarten (zooals ze op voorstel van den heer Eckstein door ons gedoopt zijn) heeft ons in het afgelopen jaar vele zorgen gebaad. Van het Centraal-comité te Leipzig ontvingen wij in het voorjaar een verzoek, om samen te overleggen over de bewerking der kaarten. Maar aangezien de Nederlandsche kaarten vervaardigd worden op het Topographisch bureau van oorlog, in verband met de vervaardiging eener nieuwe stafkaart op de door ons gewenschte schaal van 1 : 100.000, zijn wij niet geheel vrij in het stellen van eischen voor de vervaardiging. En het scheen ons dus niet gewenscht, om ons in uitvoerige besprekingen in te laten, die ook vrij lastig zouden zijn, aangezien geen onzer in de gelegenheid was zich naar Leipzig te begeven.

In het najaar kwamen de eerste 6 kaarten gereed, zoodat het probleem der verdeeling der 500 exemplaren tusschen de 25 contribuanten thans opgelost moest worden. Bij ons verzoek om deelneming hadden wij een voorloopig voorstel gedaan over de verdee-

ling der 400 beschikbare kaarten (100 waren door ons aan het Ministerie van Binnenlandsche Zaken toegezegd), maar het bleek onmogelijk, deze gelijkmatige verdeeling uit te voeren. Immers terwijl de deelnemende rijksarchieven en provinciale genootschappen natuurlijk alleen kaarten hunner provinciën zouden wenschen te ontvangen, zouden andere genootschappen gewis alleen prijs stellen op de ontvangst van compleete stellen der 30 bladen, waaruit de geheele kaart van Nederland bestaat. Daarbij hadden zich voor sommige provinciën 2 à 3 contribuanten aangemeld, terwijl andere slechts door 1, éene provincie zelfs door geen enkel contribuant vertegenwoordigd was. En de grootste moeilijkheid leverde nog de omstandigheid, dat op ongeveer de helft der kaarten gedeelten van meer dan éene provincie voorkwamen, zoodat het ondoenlijk was aan iederen provincialen contribuant een *volledig* stel kaarten zijner provincie te geven. Om aan al deze moeilijkheden te gemoet te komen, hebben wij ten slotte nauwkeurig berekend, hoe door het bijdrukken van een zeker getal exemplaren van sommige bladen éene billijke verdeling tusschen de verschillende contribuanten mogelijk zou worden, mits de contributie van een ieder verhoogd werd met *f* 5 per jaar. De verschillende verdeelingsplannen, die ons mogelijk schenen, zijn door ons uiteengezet en toegelicht in éene nota (Bijlage D), die aan de aanwezigen op de straks te vermelden bijeenkomst werd ter hand gesteld.

De tweede vraag, die thans aan de orde kwam, was deze: hoe zal nu de verdere bewerking dezer kaarten geregeld worden? Na lange overwegingen zijn wij gekomen tot het volgende plan. Toen de uitnoodigingen tot het contribueeren voor de vervaardiging der kaarten door ons rondgezonden waren, bleek het aanstonds dat éene commissie, indertijd

benoemd door het Taalkundig congres te Dordrecht voor de samenstelling van een historischen atlas, het plan had gehad, om als hulpmiddel bij haar werk juist dezelfde kaarten te doen vervaardigen als wij beoogden; maar dat zij dit plan uit gemis aan fondsen had opgegeven. atuurlijk verklaarde de commissie zich met ons plan bijzonder ingenomen; wij van onze zijde verzekerden dadelijk, dat het ons voornemen geenszins was met het werk der commissie te concurreeren, nader overleg daaromtrent werd toegezegd. Met het oog op deze besprekingen scheen het ons nu gewenscht, dat wij ons verder van onmiddellijke bemoeiing met de zaak terugtrokken. Wij hadden het initiatief genomen tot het vervaardigen dezer kaarten; maar dat initiatief behoefde ons niet te verbinden, om ook de verdere leiding van het werk zelf op ons te nemen, nu eene andere commissie buiten ons weten zich daartoe reeds had aangegord. Wij besloten derhalve de leiding van het verdere werk te leggen in de handen der personen, die zich als leden der bedoelde commissie reeds voor dit werk hadden voorbereid. Het scheen ons echter van zelf te spreken, dat wij, als bestuurders van het genootschap, niet gerechtigd waren, de door ons bekostigde kaarten ter beschikking eener vreemde commissie te stellen. Bovendien meenden wij eenige waarborgen te moeten hebben, dat de met het werk belaste commissie zich niet plotseling zou kunnen ontbinden en het werk verlaten. En de samenstelling der te Dordrecht benoemde commissie was niet in allen deele gunstig voor ons doel; immers zij bevatte verscheidene Zuid-Nederlandsche leden, die met de bewerking onzer Noord-Nederlandsche kaarten niets te maken konden hebben. Al deze bezwaren meenden wij te kunnen ondervangen door de Noord-Nederlanders, die in de Dortsche commissie zitting hadden,

voorzoover zij leden van ons genootschap waren, te te vereenigen tot eene door ons genootschap benoemde en steeds voltallig gehouden commissie. Deze commissie zou dan het toezicht kunnen houden op de bewerking der kaarten, waarvoor op ons initiatief de kaartennetten gereed gemaakt zullen worden.

In eene bijeenkomst, die daags voor onze ledenvergadering te Utrecht gehouden werd, en die bijgewoond werd door bijna alle contribuanten aan de kaarten of hunne gemachtigden, is de zaak uitvoerig besproken. De heer F. A. Hofer uit Hattem, die van het onderwerp sinds lang eene studie gemaakt heeft en daarover schriftelijk met de Leipziger commissie van gedachten gewisseld heeft, verplichtte ons door op ons verzoek de bijeenkomst te openen met eene voordracht over het doel van de vervaardiging der historisch-statistische schetskaarten, waarin hij tevens eenige denkbeelden opperde over de geschiktste wijze om de kaarten te gebruiken. Ook hij prees het denkbeeld aan van de benoeming eener centrale commissie, die het initiatief zou nemen voor de verdere bewerking der kaarten en daaraan voortdurend de noodige leiding geven zou, opdat het werk zoo mogelijk over het geheele land gelijkmatig zou vorderen. Niet het minst aan zijne medewerking meenen wij het te moeten toeschrijven, dat de bijeenkomst zulk een gunstig verloop had. Het door ons voorgestelde verdeelingsplan der kaarten werd goedgekeurd en tevens werd de opdracht van de verdere leiding der zaak door de aanwezige leden der commissie in beginsel aanvaard. De notulen der bijeenkomst volgen hierachter met de toespraak van den heer Hofer onder bijlagen E en F.

In eene tweede bijeenkomst, die weinige dagen later door ons bestuur gehouden werd met de leden

der nieuwe commissie, die intusschen in onze bestuursvergadering benoemd was, werd eenstemmigheid verkregen over den algemeenen gang van het werk en werden daarvoor eenige regelen vastgesteld. Zie de notulen dezer bijeenkomst hierachter onder bijlage G. De commissie bestaat uit de heeren Dr. W. A. F. Bannier te Voorschoten, A. A. Beekman te Schiedam, Dr. H. Blink te 's Gravenhage, Dr. P. J. Blok te Leiden, P. R. Bos te Groningen, Mr. J. E. Heeres te Delft, H. Hettema Jr. te Leiden, F. A. Hoefer te Hattem, Mr. J. C. Overvoorde te Dordrecht en Mr. A. Telting te 's Gravenhage. Van de vorming dezer commissie is kennis gegeven aan prof. Lamprecht te Leipzig, zoodat de correspondentie door het daar gevestigde Centraal-bureau direct met de commissie gevoerd kan worden. Natuurlijk is het de bedoeling, dat de commissie bij haar werk geheel vrij zal zijn. De bewerking der kaarten zal dus voortaan in dit verslag niet meer vermeld worden; in de plaats daarvan zal men voortaan als bijlage daarbij het jaarverslag der commissie vinden.

Ten vorigen jare deelden wij mede, dat wij, voorloopig voor een jaar, met mej. L. Miedema eene overeenkomst hadden gesloten, waarbij zij zich bereid verklaarde, de leden van het bestuur tegen eene kleine gratificatie te ontlasten van de administratieve werkzaamheden, die op den duur voor hen te tijdroovend begonnen te worden. Daar deze overeenkomst gedurende het afgelopen jaar tot wederzijdsch genoegen gewerkt had, hebben wij ze in het begin van het jaar vernieuwd en thans definitief. In ons vorige verslag somden wij verschillende werkzaamheden in het belang van het genootschap op, die wij bovendien (buiten de overeenkomst) aan mej. Miedema zouden wenschen op te dragen. Doch daarvan is in het jaar 1900 nog niet veel gekomen. Mej. Miedema

had reeds vroeger andere verplichtingen op zich genomen, die zij, nu van het grootere plan van ons Bestuur (althans voorloopig) niet komen kon, natuurlijk niet wenschte op te geven. Maar bovendien namen de werkzaamheden aan Fruins nalatenschap reeds dadelijk zeer veel van haren tijd in beslag: alle nog ontbrekende brieven van Nicolaas van Reigersbergh zijn door haar afgeschreven. En nog was dit werk niet geheel gereed, toen reeds de eerste handschriften uit Zweden aankwamen, waaruit Dr. Kernkamp stukken wenschte te doen afschrijven voor onze *Bijdragen en mededeelingen*. Zij werden gevolgd door Deensche handschriften, waarvan de copie nog niet geheel voltooid is. Toch vond mej. Miedema in den zomer gelegenheid, om met de vervaardiging van de personenregisters op de *Journalen van Constantijn Huygens Jr.* te beginnen, waarover zij met ons medelid Krämer overleg gepleegd heeft. Het werk leverde aanvankelijk veel bezwaren, allereerst wat de methode betreft, maar niet minder omdat natuurlijk in den beginne tal van personen geheel onbekend waren en geïdentificeerd moesten worden. Doch allengs zullen deze moeilijkheden verminderen en het werk dus sneller vorderen.

Op het einde van het jaar, den 28^e December, hebben wij onze derde ledenvergadering gehouden. Als proef besloten wij de leden ditmaal bijeen te roepen in de Kerstvacantie, omdat deze de meesten hunner in het bezit stelt van vrijen tijd, terwijl velen bovendien toch van huis zijn en geene andere vergaderingen dan hunne aandacht in beslag nemen. De proef slaagde niet ongelukkig; maar het getal der opgekomenen was toch niet onbelangrijk kleiner dan de beide vorige malen. Wij zullen overwegen, of eene volgende vergadering weder naar de Paaschvacantie verplaatst zal dienen te worden, dan wel

of in de eerste dagen van Januari eene drukkere opkomst verwacht kan worden.

Maar hoe dit zij, met het kleinere ledengetal slaagde de bijeenkomst toch uitnemend. Onze medeleden Krämer en Kernkamp verplichtten ons door twee voordrachten, de eerste over *Het Sticht in de eerste jaren van het erfstadhouderschap*, de tweede over *Robert Fruin naar aanleiding van de artikelen van Dr. Bijvanck*; beide voordrachten werden met groote belangstelling aangehoord. Daarna had de heer Hoefer de goedheid, om den hoofdinhoud van hetgene hij den vorigen avond had medegedeeld op de bijeenkomst van contribuanten aan de historisch-statistische schetskaarten, te herhalen met de bedoeling om de beteekenis dezer door ons op touw gezette onderneming bij onze leden meer bekend te maken. Het deed ons leed, dat de lange duur der vergadering en de invallende duisternis een rustig debat over dit onderwerp verhinderden, nadat enkele leden eenige opmerkingen over het door den heer Hoefer medegedeelde hadden gemaakt, te meer omdat de beide voordrachten der heeren Krämer en Kernkamp zich uit den aard der zaak minder leenden tot het voeren van eenig debat. Wij hopen, dat er een volgende maal gelegenheid zal zijn, de bijeenkomst ook in dit opzicht meer aan haar doel te doen beantwoorden.

Na afloop van de vergadering vereenigden de meesten der tegenwoordigen zich aan een maaltijd, die door haar eenigszins meer intiem karakter wellicht nog gezelliger was dan zijne voorgangers. Voor nadere bijzonderheden omtrent de vergadering verwijzen wij naar de daarvan gehouden notulen, die hierna volgen onder bijlage H. Daar de heeren Krämer en Kernkamp aan hunne bijdragen eene andere bestemming wenschten te geven, hebben wij

het niet wenschelijk geoordeeld, ditmaal een afzonderlijk deeltje met het verslag dezer bijeenkomst uit te geven, te meer daar de toespraak van den heer Hofer, die wij ons verheugen te kunnen mededeelen, zich geheel aan onze werkzaamheden aansluit en dus gevoegelijk eene plaats kan vinden als bijlage van dit verslag.

Over onze bibliotheek valt niet veel mede te deelen. Zij verkeert in bloeienden toestand en neemt door onze steeds toenemende relatiën voortdurend in omvang toe. De lijst der nieuwe aanwinsten is te vinden onder bijlage I. De vermeerderende omvang onzer boekenschat noopte ons ditmaal tot eene buitengewone uitgave. Onze oude kasten kunnen de boeken niet meer bevatten en in de kasten der Universiteits-bibliotheek, waar men sinds jaren wacht op de beloofde uitbreiding der lokalen, was op dit oogenblik allerminst plaats te vinden. En zoo moesten wij wel dankbaar gebruik maken van het aanbod van den bibliothecaris, om eene oude kast der bibliotheek tot onze beschikking te stellen, mits wij die op onze kosten voor de boeken lieten inrichten.

Over het leesgezelschap kunnen wij alweder niets anders berichten dan dat het ledental voortdurend achteruitgaat, zoodat het helaas nog niet mogelijk is geweest de oude schuld aan het genootschap af te lossen.

Het Bestuur van het Historisch Genootschap,

B. J. L. DE GEER VAN JUTFAAS,

Voorzitter.

S. MULLER Fz.,

Secretaris.

BIJLAGE A.

NAAMLIJST DER LEDEN

VAN HET

HISTORISCH GENOOTSCHAP ¹⁾.

BESTUUR.

Mr. B. J. L. baron De Geer van Jutfaas, *Voorzitter.*

Dr. F. J. L. Krämer, *Ondervoorzitter.*

Mr. S. Muller Fz., *Eerste secretaris.*

Dr. G. W. Kernkamp, *Tweede secretaris.*

Mr. J. F. B. Baert, *Penningmeester.*

Dr. G. Kalff, *Eerste bibliothecaris.*

Dr. S. D. Van Veen, *Tweede bibliothecaris.*

¹⁾ Bij deze lijst is aangenomen de feitelijke toestand op 1 Januari 1901.

HONORAIRE LEDEN.

E. De Amicis, te Turijn.
 W. Bode, te Berlijn.
 E. baron De Borchgrave, te Weenen.
 G. Edmundson, te Northolt.
 M. Pardo de Figueroa, te Medina Sidonia.
 P. Fredericq, te Gent.
 G. Galland, te Berlijn.
 S. Rawson Gardiner, te Londen.
 J. Geddes, te Londen.
 Jhr. J. J. De Geer van Oudegein, te Utrecht.
 H. Havard, te Parijs.
 J. H. Hessels, te Cambridge.
 K. Höhlbaum, te Giessen.
 E. Hubert, te Luik.
 E. Jacobs, te Wernigerode.
 L. Legrand, te Parijs.
 H. C. Vos Leibbrandt, te Kaapstad.
 E. Martin, te Straatsburg.
 E. Michel, te Parijs.
 O. Nachod, te Berlijn.
 M. Philippon, te Berlijn.
 A. Lefèvre Pontalis, te Parijs.
 O. Pringsheim, te Breslau.
 Ch. Rahlenbeck, te Brussel.
 M. Ritter, te Bonn.
 G. Mac Call Theal, te Kaapstad.
 F. Vanderhaeghen, te Gent.
 L. Vanderkindere, te Brussel.
 A. Waddington, te Lyon.
 E. Wrangel, te Lund.

GEWONE LEDEN.

Dr. Th. P. H. Van Aalst, te 's Gravenhage.
Mr. J. H. Abendanon, te Batavia.
Mr. J. Acquoy, te Deventer.
Dr. A. J. D'Ailly, te Amsterdam.
H. J. Allard, te Maastricht.
Mr. S. J. Fockema Andreae, te Leiden.
Mr. J. baron D'Aulnis de Bourouill, te Utrecht.
Jhr. J. A. F. Backer, te Vreeland.
Mr. J. F. B. Baert, te Utrecht.
Mr. C. A. H. Barge, te Curaçao.
F. De Bas, te 's Gravenhage.
Dr. H. Bavinck, te Kampen.
Mr. A. J. De Beaufort, te Leusden.
J. B. De Beaufort, te Woudenberg.
Mr. J. F. De Beaufort, te Utrecht.
Mr. W. H. De Beaufort, te 's Gravenhage.
Jhr. Mr. K. A. Godin de Beaufort, te Maarsbergen.
A. A. Beekman, te Schiedam.
J. H. Been, te Brielle.
G. J. G. C. graaf Van Aldenburg Bentinck, te Amerongen.
Mr. N. P. Van den Berg, te Amsterdam.
J. F. X. Van den Bergh, te 's Gravenhage.
Dr. J. Bergsma, te Groningen.
Dr. A. van Berkum, te Nijmegen.
Mr. J. L. Berns, te Leeuwarden.
H. A. Van Beuningen, te Utrecht.
J. J. Beyerman, te Utrecht.
G. J. W. Koolemans Beynen, te 's Gravenhage.
Dr. J. P. De Bie, te Kethel.
Mr. A. S. De Blécourt, te Rotterdam.
Dr. P. J. Blok, te Leiden.
Mr. P. Van Blom, te 's Gravenhage.
Dr. G. J. Boekenoogen, te Leiden.

P. A. M. Boele van Hensbroek, te 's Gravenhage.
 Dr. M. G. De Boer, te Amsterdam.
 Mr. C. T. baron Van den Boetzelaer van Dubbeldam,
 te Bilt.
 Dr. U. P. Boissevain, te Groningen.
 Mr. A. C. Bondam, te 's Hertogenbosch.
 B. J. M. De Bont, te Amsterdam.
 Dr. A. J. Botermans, te Zwolle.
 M. ten Bouwhuys, te Utrecht.
 Mr. P. Van den Brandeler, te 's Gravenhage.
 Dr. A. A. Bredius, te 's Gravenhage.
 Dr. J. C. Breen, te Amsterdam.
 Mr. J. B. Breukelman, te 's Gravenhage.
 J. Broekema, te Middelburg.
 Dr. R. Broersma, te Samarang.
 Dr. G. Brom, te Utrecht.
 Dr. H. Brugmans, te 's Gravenhage.
 C. W. Bruinvis, te Alkmaar.
 Mr. W. H. Ikman van Burck, te Amsterdam.
 Dr. C. P. Burger Jr., te Amsterdam.
 Dr. C. H. Th. Bussemaker, te Groningen.
 Jhr. P. H. A. Martini Buys, te 's Gravenhage.
 Dr. W. Caland, te Breda.
 Mr. A. W. Van Beeck Calkoen, te Utrecht.
 Dr. J. R. Callenbach, te Doorn.
 Dr. H. J. Dompierre de Chauffepié, te 's Gravenhage.
 J. W. Chevallier, te Amsterdam.
 Dr. H. T. Colenbrander, te 's Gravenhage.
 W. P. Costerus, te Edam.
 Mr. L. M. Rollin Couquerque, te 's Gravenhage.
 J. Craandijk, te Haarlem.
 N. A. Cramer, te Zwolle.
 C. C. A. Croin, te Dordrecht.
 Mr. M. Crommelin, te Utrecht.
 H. S. M. Van Wickevoort Crommelin, te Haarlem.

A. H. A. C. Diegerick, te Gent.
 N. D. Doedes, te Leeuwarden.
 Dr. J. J. Doesburg, te Zwolle.
 P. J. D. Van Dokkum, te Utrecht.
 P. N. Van Doorninck, te Bennebroek.
 Dr. P. Doppler, te Maastricht.
 Mr. H. L. Drucker, te Leiden.
 Mr. W. H. F. Dubois, te Utrecht.
 K. Dumon, te Beilen.
 P. J. Van Dijk van Matenesse, te Schiedam.
 H. Dyserinck, te 's Gravenhage.
 Dr. J. Dyserinck, te Rotterdam.
 C. P. Van Eeghen Jr., te Amsterdam.
 P. Van Eeghen, te Amsterdam.
 J. W. Enschedé, te Haarlem.
 Dr. E. Epkema, te Zalt-Bommel.
 Dr. W. Van Everdingen, te Rotterdam.
 A. N. J. Fabius, te Amsterdam.
 Mr. D. P. D. Fabius, te Amsterdam.
 Mr. Ph. Falkenburg, te Amsterdam.
 P. Feenstra Jr., te Amsterdam.
 Mr. J. A. Feith, te Groningen.
 Mr. P. R. Feith, te 's Gravenhage.
 Mr. B. F. W. Von Brücken Fock, te Middelburg.
 G. A. J. Franke, te Groningen.
 Mr. R. Fruin, te Middelburg.
 Dr. J. H. Gallée, te Utrecht.
 J. F. Gebhard Jr., te Amsterdam.
 Mr. B. J. L. baron De Geer van Jutfaas, te Utrecht.
 Dr. W. Van Geer, te Utrecht.
 Dr. G. H. J. W. J. Geesink, te Amsterdam.
 Dr. H. Van Gelder, te Utrecht.
 Mr. S. J. Van Geuns, te Utrecht.
 J. Gimberg, te Zutphen.
 Mr. J. G. Gleichman, te 's Gravenhage.

Mr. W. baron Van Goltstein, te 's Gravenhage.
 C. J. Gonnet, te Haarlem.
 W. Gosler, te Amsterdam.
 J. J. Graaf, te Ouderkerk a/d Amstel.
 J. De Graaf, te Amsterdam.
 Mr. J. Hooft Graafland, te Utrecht.
 Jhr. Mr. J. F. Hooft Graafland, te Utrecht.
 Mr. S. Gratama, te Rotterdam.
 M. Salverda de Grave, te 's Gravenhage.
 D. De Groot, te Utrecht.
 Dr. J. V. De Groot, te Amsterdam.
 Dr. C. Hofstede de Groot, te 's Gravenhage.
 Mr. W. Th. Grothe van Schellach, te Utrecht.
 J. baron Sirtema van Grovestins, te 's Gravenhage.
 Mgr. G. Gul, te Utrecht.
 Dr. J. H. Gunning Wz., te Bilt.
 Mr. H. D. Guyot, te Groningen.
 Mr. S. Van Gijn, te Dordrecht.
 J. W. G. Van Haarst, te Groningen.
 Dr. V. Van der Haeghen, te Gent.
 Dr. A. G. Van Hamel, te Groningen.
 Dr. J. Hania Pz., te Steenwijk.
 G. C. D. D'Aumale baron Van Hardenbroek, te Utrecht.
 Mr. G. C. D. R. baron Van Hardenbroek, te Bunnik.
 A. Th. Hartkamp, te Amsterdam.
 Mr. R. E. Hattink, te Almelo.
 Mr. J. E. Heeres, te Delft.
 Dr. K. Heeringa, te Schiedam.
 Dr. L. Heldring, te Rotterdam.
 Mr. C. G. Berger van Hengst, te Utrecht.
 Dr. A. H. L. Hensen, te Warmond.
 C. H. Den Hertog, te Amsterdam.
 J. A. Heuff Az., te Tiel.
 Dr. G. W. Van Heukelum, te Jutfaas.
 J. H. C. Heyse, te Middelburg.

J. C. A. Hezenmans, te 's Hertogenbosch.
 J. C. Gijsberti Hodenpijl, te 's Gravenhage.
 F. A. Hoefer, te Hattem.
 Mr. H. graaf Van Hogendorp, te 's Gravenhage.
 A. Hollestelle, te Tholen.
 Dr. A. G. Honig, te Zeist.
 Dr. I. M. J. Hoog, te Nijmegen.
 A. J. J. Hoogland, te Rotterdam.
 Dr. S. S. Hoogstra, te Kampen.
 Th. Van Hoogstraten, te Huissen.
 Mr. C. Pijnacker Hordijk, te 's Gravenhage.
 E. B. ter Horst, te Groningen.
 Dr. M. Th. Houtsma, te Utrecht.
 Dr. J. De Hullu, te Utrecht.
 G. Hulsman, te Zandvoort.
 Jhr. Mr. J. E. Huydecoper van Maarsseveen en Nigte-
 vecht, te Utrecht.
 Mr. F. A. R. A. baron Van Ittersum, te Utrecht.
 Dr. J. A. H. G. Jansen, te Bunnik.
 J. J. Jansen, te Utrecht.
 Dr. N. Japikse, te Rotterdam.
 Mr. J. G. C. Joosting, te Assen.
 W. H. J. Juten, te Bergen op Zoom.
 Dr. G. Kalff, te Utrecht.
 Jhr. Mr. A. P. C. Van Karnebeek, te 's Gravenhage.
 P. H. Van der Kemp, te 's Gravenhage.
 Dr. J. H. Kern, te Groningen.
 Dr. G. W. Kernkamp, te Utrecht.
 W. J. Kernkamp, te Edam.
 Dr. L. A. Kesper, te Gouda.
 E. B. Kielstra, te 's Gravenhage.
 Dr. H. J. Kiewiet de Jonge, te Dordrecht.
 Dr. P. A. Klep, te Velzen.
 B. H. Klönne, te Amsterdam.
 Dr. A. Kluyver, te Leiden.

Dr. W. P. C. Knuttel, te 's Gravenhage.
 W. Knuyf, te Utrecht.
 H. F. Kol, te Utrecht.
 Mr. A. H. Koning, te Finsterwolde.
 F. G. Kramp, te Amsterdam.
 Dr. F. J. L. Krämer, te Utrecht.
 Dr. M. A. Kreling, te Rotterdam.
 A. J. C. Kremer, te Arnhem.
 Dr. P. J. Kromsigt, te Rotterdam.
 J. F. A. Kronenburg, te Roermond.
 Dr. R. Krul, te 's Gravenhage.
 J. M. Van Kuyk, te Assen.
 Dr. A. Kuyper, te Amsterdam.
 Mr. Dr. A. R. van der Laar, te Utrecht.
 Dr. G. H. Lamers, te Utrecht.
 Dr. G. J. Landweer Az., te Arnhem.
 Dr. L. A. Van Langeraad, te Lekkerkerk.
 Mr. F. A. J. Van Lanschot, te 's Hertogenbosch.
 W. J. Leendertz, te Amsterdam.
 Mr. J. Van der Leeuw, te Amersfoort.
 Dr. E. H. Van Leeuwen, te Utrecht.
 Dr. M. F. Van Lennep, te Haarlem.
 Mr. J. A. Levy, te Amsterdam.
 Dr. J. P. T. Van der Lith, te Utrecht.
 A. C. Loffelt, te 's Gravenhage.
 Mr. E. Van Loon, te Groningen.
 A. Loosjes, te Amsterdam.
 Mr. J. De Louter, te Utrecht.
 Mr. Dr. F. A. C. graaf Van Lijnden van Sandenburg,
 te Langbroek.
 Mr. W. F. J. baron Van Lijnden, te Utrecht.
 F. baron Van Lijnden van Hemmen, te Hemmen.
 Mr. R. Melvil baron Van Lijnden, te Utrecht.
 Dr. K. Lijndrajer, te Assen.
 Mr. Æ. baron Mackay, te 's Gravenhage.

W. J. Manssen, te Zaandam.
 Dr. B. Van Meer, te Utrecht.
 Dr. R. P. Mees R.Az., te Rotterdam.
 K. O. Meinsma, te Zutphen.
 Dr. J. Mendels, te Groningen.
 Mr. C. R. Merkus, te Utrecht.
 Dr. W. W. Van der Meulen, te 's Gravenhage.
 J. L. Meulleners, te Heer (bij Maastricht).
 Mr. P. A. N. S. Van Meurs, te 's Gravenhage.
 H. J. Meyboom, te Utrecht.
 Dr. C. H. Ph. Meyer, te 's Gravenhage.
 D. C. Meyer Jr., te Amsterdam.
 G. A. Meyer, te Nijmegen.
 W. Meyer, te 's Gravenhage.
 Dr. E. J. W. Posthumus Meyjes, te Middelburg.
 E. W. Moes, te Amsterdam.
 Mr. G. Moll, te Rotterdam.
 Dr. M. Monasch, te Amsterdam.
 Dr. K. W. M. Montijn, te Vlaardingen.
 F. D. J. Moorrees, te Buurmalsen.
 Dr. L. J. Morell, te Utrecht.
 Th. Morren, te 's Gravenhage.
 L. Mulder, te 's Gravenhage.
 Dr. J. W. Muller, te Leiden.
 Dr. P. L. Muller, te Leiden.
 Mr. S. Muller Fz., te Utrecht.
 Mr. S. Muller Hz., te Rotterdam.
 Mr. J. C. Naber, te Utrecht.
 Dr. H. M. Van Nes, te 's Gravenhage.
 F. J. Nieuwenhuis, te Utrecht.
 Mr. J. Domela Nieuwenhuis, te Groningen.
 Mr. W. H. Nolens, te Rolduc (gemeente Kerkrade).
 R. P. J. Tutein Nolthenius, te Zutphen.
 M. Noordtzij, te Kampen.
 Dr. D. C. Nijhoff, te Meerssen.

W. Nijhoff, te 's Gravenhage.
 A. J. Nijland, te Utrecht.
 A. P. M. Van Oordt, te Leiden.
 J. Van Oordt tot Bunschoten, te Velp.
 Mr. J. C. Overvoorde, te Dordrecht.
 Mr. J. C. De Marez Oyens, te 's Gravenhage.
 Mr. R. W. J. Van Pabst van Bingerden, te 's Gravenhage.
 Mr. M. J. ridder Pauw van Wieldrecht, te Leersum.
 Mr. J. E. Van Persijn, te 's Gravenhage.
 Jhr. Mr. F. H. De Pestere, te Arnhem.
 Mr. P. Pet, te Groningen.
 Mr. N. G. Pierson, te 's Gravenhage.
 A. Pit, te Amsterdam.
 J. R. Planten, te New-York.
 Ch. J. Polvliet, te Haarlem.
 A. Winkler Prins, te Voorburg.
 Dr. F. Pijper, te Leiden.
 Mr. H. P. G. Quack, te Amsterdam.
 J. C. W. Quack, te Ravenstein.
 Dr. L. A. Rademaker, te Zwolle.
 Mr. D. Ragay, te Utrecht.
 J. C. Ramaer, te Rotterdam.
 Jhr. Mr. F. A. J. F. ridder Van Rappard, te Utrecht.
 J. De Ras, te Leuven.
 A. F. J. Reiger, te Keulen.
 B. Reiger, te Utrecht.
 Mr. W. A. Reiger, te Groningen.
 Dr. J. Reitsma, te Groningen.
 Th. graaf De Renesse, te Brussel.
 Mr. W. J. Van Welderen baron Rengers, te Leeuwarden.
 Jhr. B. W. F. Van Riemsdijk, te Amsterdam.
 Jhr. Mr. Th. H. F. Van Riemsdijk, te 's Gravenhage.
 Dr. P. H. Ritter, te Amsterdam.
 Jhr. Mr. J. Roëll, te 's Gravenhage.
 Dr. H. C. Rogge, te Amsterdam.

xxx

A. A. J. Van Rossum, te Benschop.
Mr. A. J. Royaards, te Amsterdam.
Mr. G. Royaards, te 's Gravenhage.
Mr. K. J. H. Royaards, te Utrecht.
Mr. W. H. J. Royaards, te Utrecht.
Mr. C. P. L. Rutgers, te Zwolle.
E. H. Rijkenberg, te Voorhout.
F. Van Rijsens, te Groningen.
F. H. A. Sabron, te Breda.
A. H. Sassen, te Helmond.
Dr. P. D. Chantepie de la Saussaye, te Leiden.
J. H. L. Van der Schaaff, te 's Gravenhage.
Dr. H. J. A. M. Schaepman, te Rijzenburg.
H. D. J. Van Schevichaven, te Nijmegen.
Jhr. Mr. F. J. C. Schimmelpenninck, te Renkum.
A. baron Schimmelpenninck van der Oye van de
Poll en Nyenbeek, te Utrecht.
Dr. L. C. M. Schmedding, te Maastricht.
Dr. M. Schoengen, te Leeuwarden.
L. Schouten Hz., te Utrecht.
Dr. J. Schrijner, te Roermond.
J. Schulman, te Amersfoort.
L. Gilliodts van Severen, te Brugge.
Dr. G. P. Seyn, te 's Gravenhage.
Jhr. Mr. J. H. Hora Siccama, te 's Gravenhage.
Mr. C. J. Sickesz, te 's Gravenhage.
Mr. J. A. Sillem, te Amsterdam.
J. C. Singels, te 's Gravenhage.
Dr. N. J. Singels Az., te Utrecht.
Jhr. Dr. J. Six, te Amsterdam.
J. C. Van Slee, te Deventer.
Mr. A. G. A. baron Sloet, te Dalfsen.
Mr. J. J. S. baron Sloet, te Oosterbeek.
Dr. D. A. Sloos, te Batavia.
Dr. G. M. Slothouwer, te Wageningen.

- A. C. baron Snouckaert van Schauburg, te 's Gravenhage.
- J. F. Van Someren, te Utrecht.
- J. F. M. Sterck, te Amsterdam.
- W. P. Van Stockum Jr., te 's Gravenhage.
- Jhr. Mr. A. De Stuers, te Parijs.
- Jhr. Mr. V. E. L. De Stuers, te 's Gravenhage.
- Dr P. H. Suringar, te Assen.
- W. O. Swaving, te Middelburg.
- Mr. J. P. R. Tak van Poortvliet, te 's Gravenhage.
- Mr. A. Telting, te 's Gravenhage.
- J. C. Alberdingk Thijm, te Amsterdam.
- Dr. P. P. H. Alberdingk Thijm, te Leuven.
- Mr. G. Van Tienhoven, te Haarlem.
- Dr. G. Tjalma, te Veen (Noord-Brabant).
- A. Des Tombe, te 's Gravenhage.
- J. W. Des Tombe, te Bilt.
- Jhr. W. F. Trip van Zoudtlande, te Hattem.
- J. Trosée, te Nijmegen.
- W. J. Tuyn, te Edam.
- Mr. W. J. L. Umbgrove, te Zutphen.
- J. H. W. Unger, te Rotterdam.
- Dr. J. M. J. Valeton, te Amsterdam.
- Mr. I. B. J. N. ridder De Vanderschueren, te 's Gravenhage.
- Dr. J. S. Van Veen, te Arnhem.
- Mr. R. Van Veen, te Groningen.
- Dr. S. D. Van Veen, te Utrecht.
- H. C. Vegtel, te 's Gravenhage.
- B. P. Velthuysen, te Hertme en Zenderen.
- Dr. J. Verdam, te Leiden.
- Mr. P. VerLoren van Themaat, te Utrecht.
- A. Verwey, te Noordwijk.
- G. H. Veth, te Hilversum.
- Dr. H. Visscher, te Delft.

M. H. Van Visvliet, te Middelburg.
 Dr. Th. Vlaming, te Warmond.
 Dr. G. Van Vloten, te Leiden.
 Dr. G. J. Vos Az., te Amsterdam.
 Dr. J. G. De Vos, te 's Gravenhage.
 Dr. W. C. A. baron Van Vredenburg, te 's Gravenhage.
 R. W. P. De Vries, te Amsterdam.
 Mr. J. Van Walré, te Utrecht.
 P. M. H. Welker, te Numansdorp.
 H. M. Werner, te Brummen.
 Mgr. H. Van de Wetering, te Utrecht.
 Mr. G. Wicherlinck, te Zwolle.
 L. Wichers, te 's Gravenhage.
 Dr. C. E. A. Wichmann, te Utrecht.
 Dr. E. Wiersum, te Middelburg.
 W. Wilde, te Katwijk.
 Dr. H. D. Tjeenk Willink, te Haarlem.
 Dr. J. Te Winkel, te Amsterdam.
 Dr. J. Woltjer, te Amsterdam.
 Dr. J. A. Worp, te Groningen.
 Mr. G. Wttewaall, te Arnhem.
 Jhr. Mr. E. W. F. Wttewaall van Stoetwegen, te
 's Gravenhage.
 J. M. Wüstenhoff, te Sassenheim.
 C. N. Wijbrands, te Amsterdam.
 Jhr. Mr. H. M. J. Van Asch van Wijck, te Utrecht.
 Jhr. Mr. L. H. J. M. Van Asch van Wijck, te
 Veenendaal.
 Dr. J. A. Gerth van Wijk, te 's Gravenhage.
 Dr. P. J. Wijminga, te Amsterdam.
 Dr. J. D. De Lind van Wijngaarden, te Utrecht.
 G. E. V. L. Van Zuylen, te 's Gravenhage.

BIJLAGE B.

GENOOTSCHAPPEN, WAARMEDE HET HISTORISCH GENOOTSCHAP IN BETREKKING STAAT.

Aachener Geschichts-Verein, te Aken.

Geschichts- und alterthumsforschende Gesellschaft
des Osterlandes, te Altenburg.

Koninklijke Akademie van Wetenschappen, te Amsterdam.

Académie royale d'Archéologie de Belgique, te Antwerpen.

Historischer Verein für Schwaben und Neuburg, te Augsburg.

Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen, te Batavia.

Verein von Alterthumsfreunden im Rheinlande, te Bonn.

Historischer Verein für den Niederrhein, te Bonn.

Historische Gesellschaft des Künstlervereins, te Bremen.

Académie royale des Sciences, des Lettres et des Beaux-arts de Belgique, te Brussel.

Société d'Archéologie de Bruxelles, te Brussel.

De Bollandisten, te Brussel.

Bijdr. en Meded. XXII.

- Université royale de Norvège, te Christiania.
 Westpreussischer Geschichtsverein, te Danzig.
 Düsseldorfer Geschichts-Verein, te Dusseldorp.
 Bergischer Geschichts-Verein, te Elberfeld.
 Gesellschaft für bildende Kunst und vaterländische
 Alterthümer, te Emden.
 Historischer Verein für Stadt und Stift Essen, te
 Essen.
 Verein für Geschichte und Alterthumskunde, te
 Frankfurt a/M.
 Verein für Geschichte des Bodensees und seiner
 Umgebung, te Friedrichshafen.
 Société d'Histoire et d'Archéologie, te Genève.
 Koninklijke vlaamsche Akademie voor Taal- en
 Letterkunde, te Gent.
 Geschied- en oudheidkundige Kring, te Gent.
 Oberhessischer Geschichts-Verein, te Giessen.
 Oberlausitzische Gesellschaft der Wissenschaften,
 te Görlitz.
 Historischer Verein für Steiermark, te Grätz.
 Koninklijk Instituut voor Land-, Taal- en Volken-
 kunde van Neerlandsch Indië, te 's-Gravenhage.
 Algemeen Rijksarchief, te 's-Gravenhage.
 Rügisch-pommerscher Geschichtsverein, te Greifs-
 wald.
 Verein für hamburgische Geschichte, te Hamburg.
 Historischer Verein für Niedersachsen, te Han-
 nover.
 Provinciaal Genootschap van Kunsten en Weten-
 schappen in Noord-Brabant, te 's-Hertogenbosch.
 Verein für thüringische Geschichte und Alterthums-
 kunde, te Jena.
 Redactie van de Zeitschrift für die Geschichte des
 Oberrheins (uitgegeven door de Badische Historische
 Kommission), te Karlsruhe.

Verein für hessische Geschichte und Landeskunde,
te Kassel.

Stadt-Archiv, te Keulen.

Görres-Gesellschaft, te Keulen.

Redactie van de Westdeutsche Zeitschrift, te Keulen.

Gesellschaft für schleswig-holstein-lauenburgische
Geschichte, te Kiel.

Alt-preussische Monatschrift, te Koningsbergen.

Société d'Histoire de la Suisse Romande, te Lausanne.

Friesch Genootschap van Geschied-, Oudheid- en
Taalkunde, te Leeuwarden.

Maatschappij der nederlandsche Letterkunde, te
Leiden.

Königlich-sächsische Gesellschaft der Wissenschaf-
ten, te Leipzig.

Redactie van de Revue historique trimestrielle, te
Lemberg.

Redactie van de Analectes pour servir à l'Histoire
ecclésiastique de la Belgique, te Leuven.

Redactie van de English historical Review, te Londen.

Verein für lübeckische Geschichte und Alterthums-
kunde, te Lübeck.

Institut archéologique liégeois, te Luik.

Société d'Art et d'Histoire du Diocèse de Liège, te Luik.

Universiteit, te Lund.

Institut luxembourgeois, te Luxemburg.

Geschied- en oudheidkundig Genootschap in het
Hertogdom Limburg, te Maastricht.

Real Academia de la Historia, te Madrid.

Abbaye de Maredsous, te Maredsous.

Cercle archéologique, littéraire et artistique de
Malines, te Mechelen.

Verein für Geschichte der Stadt Meissen, te Meissen.

Zeeuwsch Genootschap van Wetenschappen, te Mid-
delburg.

Königlich-bayerische Akademie der Wissenschaften,
te München.

Verein für Geschichte und Alterthumskunde West-
falens, te Munster.

Société archéologique de Namur, te Namen.

Germanisches Museum, te Neurenberg.

Oudheidkundige Kring van het Land van Waas, te
St. Nikolaas.

Historische Gesellschaft für die Provinz Posen, te
Posen.

Historischer Verein für Oberpfalz und Regensburg,
te Regensburg.

Limburg. Provinciaal Genootschap voor geschied-
kundige Wetenschappen, Taal en Kunst, te Roer-
mond.

Reale Società romana di Storia patria, te Rome.

Biblioteca apostolica Vaticana, te Rome.

Gemeente-archief van Rotterdam.

Verein für mecklenbürgische Geschichte und Alter-
thumskunde, te Schwerin.

The Board for international Exchanges of the New-
South-Wales-Government, te Sidney.

Akademie van Geschiedenis en Oudheidkunde, te
Stockholm.

Historisch-litterarischer Zweigverein des Vogesen-
Clubs in Elsass-Lothringen, te Straatsburg.

Cercle archéologique de la Ville et de l'ancien Pays
de Termonde, te Termonde.

Verein für Kunst und Alterthum in Ulm und Ober-
schwaben, te Ulm.

Universiteits-Bibliotheek, te Upsala.

Oneida historical Society, te Utica (New-York).

Provinciaal utrechtsh Genootschap van Kunsten en
Wetenschappen, te Utrecht.

Gemeente Utrecht.

Redactie van het Archief voor het Aartsbisdom
Utrecht, te Utrecht.

Smithsonian Institution, te Washington.

Kaiserliche Akademie der Wissenschaften, te Weenen.

Institut für oesterreichische Geschichtsforschung, te
Weenen.

Harzverein für Geschichte und Alterthümer, te
Wernigerode.

Geschied-, taal-, land- en volkenkundig Genootschap,
te Willemstad (Curaçao).

Ortsverein für Geschichte und Alterthumskunde zu
Braunschweig und Wolfenbüttel, te Wolfenbüttel.

Historischer Verein für Unterfranken und Aschaffenburg,
te Würzburg.

Vereeniging tot Beoefening van overijsselsch Regt
en Geschiedenis, te Zwolle.

BIJLAGE C.

OVERZICHT VAN DEN STAAT DER KAS VAN HET GENOOTSCHAP.

REKENING VAN HET KAPITAAL. 1900.

ONTVANGSTEN.		UITGAVEN.	
Saldo 1899	f 19452.21 ⁵	Nihil	f —
		Saldo 1900	f 19452.21 ⁵
	<u>f 19452.21⁵</u>		<u>f 19452.21⁵</u>

REKENING VAN HET GENOOTSCHAP. 1900.

ONTVANGSTEN.		UITGAVEN.	
Saldo 1899	f 4278.19 ⁵	Drukkosten.	f 2451.70 ⁵
Rente van het kapitaal	882.84	Papier.	838.20
Contributiën	3850.—	Schrijfflooi	105.30 ⁵
Verkoop Werken.	208.87	Overname boeken Leesgezelschap	73.95
Verkoop Bullarium	208.80	Contributiën aan Genootschappen	12.85
Contributiën Historische kaarten.	260.—	Bindwerk	78.85
		Assurantie-premiën.	27.80
		Amanuensis	150.05
		Bode	30.10
		Administratieve uitgaven	201.63 ⁵
		Boekenkast.	40.35
		Algem. Vergadering 28 Dec.	113.65
		Historische kaarten.	619.07
		Saldo	4945.19
	<u>f 9688.70⁵</u>		<u>f 9688.70⁵</u>

REKENING VAN HET LEESGEZELSCHAP. 1900.

ONTVANGSTEN.		UITGAVEN.	
Saldo 1899	f 130.84 ⁵	Aankoop boeken	f 147.90
Contributiën.	124.—	Bodin	50.05
Verkoop boeken	73.95	Administratiekosten	12.41 ⁵
		Saldo	118.43
	<u>f 328.79⁵</u>		<u>f 328.79⁵</u>

BIJLAGE D.

TOELICHTING BIJ DE VOORSTELLEN TOT VERDEELING
DER HISTORISCH-STATISTISCHE SCHETSKAARTEN
VAN NEDERLAND ONDER DE CONTRIBUANTEN.

Lijst der contribuanten.

1. De Algemeene Rijksarchivaris, te 's Gravenhage.
2. De Rijksarchivaris in Noord-Holland, te Haarlem.
3. De Rijksarchivaris in Groningen, te Groningen.
4. De Rijksarchivaris in Friesland, te Leeuwarden.
5. De Rijksarchivaris in Drente, te Assen.
6. De Rijksarchivaris in Overijssel, te Zwolle.
7. De heer Mr. J. F. Bijleveld, te Arnhem.
8. De Rijksarchivaris in Utrecht, te Utrecht.
9. De Rijksarchivaris in Noord-Brabant, te 's Hertogenbosch.
10. De Rijksarchivaris in Zeeland, te Middelburg.
11. De Rijksarchivaris in Limburg, te Maastricht.
12. De Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde, te Leiden.
13. Het Koninklijk Oudheidkundig Genootschap, te Amsterdam
14. Het Koninklijk Nederlandsch Aardrijkskundig Genootschap, te Amsterdam.
15. Het Genootschap „Pro excolendo jure patrio,” te Groningen.
16. Het Friesch Genootschap, te Leeuwarden.
17. Het Museum van Oudheden, te Assen.

18. De Vereeniging voor Overijselsch Regt en Geschiedenis, te Zwolle.
19. De heer F. A. Hofer, te Hattem.
20. Het Provinciaal Utrechtsch Genootschap voor Kunsten en Wetenschappen, te Utrecht.
21. Limburg. Provinciaal Genootschap voor geschiedkundige wetenschappen, te Roermond.
22. De Maatschappij voor Geneeskunde, te Amsterdam.
23. De Commissie voor de samenstelling van een historischen atlas van Noord- en Zuid-Nederland.
- 24 en 25. Het Historisch Genootschap, te Utrecht.

Van deze 25 contribuanten zijn 8 *algemeene*, nl. n° 1 De Algemeene Rijksarchivaris, n° 12 Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde, n° 13 Koninklijk Oudheidkundig Genootschap, n° 14 Koninklijk Nederlandsch Aardrijkskundig Genootschap, n° 22 Maatschappij voor Geneeskunde, n° 23 Commissie historische atlas, n° 24 en 25 Historisch Genootschap.

De 17 overige zijn *provinciale* contribuanten. Daarvan zijn gevestigd:

- in Noord-Holland: 1 (Rijks-archivaris).
- „ Zuid-Holland: geen.
- „ Zeeland: 1 (Rijks-archivaris).
- „ Noord-Brabant: 1 (Rijks-archivaris).
- „ Limburg: 2 (Rijks-archivaris en Limburg, Prov. Gen.).
- „ Utrecht: 2 (Rijks-archivaris en Prov. Utr. Gen.).
- „ Gelderland: 2 (de heeren Mr. Bijleveld en Hofer).
- „ Overijssel: 2 (Rijks-archivaris en Vereen. voor Overijs. Regt).
- „ Drente: 2 (Rijks-archivaris en Museum Oudh.).
- „ Friesland: 2 (Rijks-archivaris en Friesch Genootsch.).

in Groningen: 2 (Rijks-archivaris en Pro excolendo jure).

In de circulaire van November 1898, waarbij deelneming aan het plan tot uitgave der kaarten werd verzocht, staat o.a.: „De 25 deelnemende genootschappen en archieven zouden voor hun abonnement ontvangen elk 175 exemplaren van de kaarten hunner provincie en 2 volledige stellen kaarten, terwijl 100 volledige exemplaren voor het Rijk zouden gereserveerd worden. Deze verdeling is natuurlijk slechts zeer voorloopig en zal veranderd moeten worden, naar gelang de deelneming van lokale genootschappen dan wel die van genootschappen van algemeene strekking de overhand heeft. De definitieve verdeling zou aan ons bestuur kunnen overgelaten worden. Elk genootschap of archief zou volkomen vrij zijn in de uitdeeling zijner kaarten aan belangstellende deskundigen, hetzij gratis, hetzij voor een kleinen prijs.”

Bij dit voorloopige plan is echter geen rekening gehouden met de omstandigheid, dat van de (in 500 exemplaren gedrukte) 30 kaarten, die te zamen de kaart van Nederland vormen, een vrij groot aantal, en wel niet minder dan 20, bestaan uit gedeelten van twee, drie of vier provinciën. Hieruit vloeit de volgende moeilijkheid voort. Stel dat — zooals in de circulaire gezegd werd — het rijk 100 volledige exemplaren (1 volledig exemplaar telt 30 kaarten) en elk der 25 contribuanten 2 volledige exemplaren ontvangt, dan blijven er ter verdere uitdeeling over: $500 - 150 = 350$ volledige exemplaren. Bij de 30 kaarten is er bv. één, waarop een gedeelte van de prov. Limburg en een gedeelte van de prov. Gelderland is geteekend. Er zijn dan 4 contribuanten, die deze kaart zouden wenschen te hebben, nl. 2

uit de prov. Limburg en 2 uit de prov. Gelderland. Daar er van elke kaart slechts 350 exemplaren nog beschikbaar zijn, kan elk der 4 genoemde contribuanten van deze kaart slechts 87 exemplaren ontvangen, terwijl hij van die kaarten zijner provincie, waarop alleen een gedeelte van deze provincie is afgeteekend, 175 exemplaren zal ontvangen. Dit schijnt minder gewenscht.

Ook zullen de algemeene contribuanten geen 175 exemplaren van de kaarten der provincie, waarin zij gevestigd zijn, kunnen — en waarschijnlijk ook niet wenschen te ontvangen.

Om aan deze moeielijkheden te ontkomen, kan men één der 3 volgende voorstellen aannemen:

Eerste voorstel. Het Rijk ontvangt 100 volledige exemplaren. De overblijvende 400 worden tusschen de 25 contribuanten verdeeld, zoodat elk 16 complete stellen krijgt. De contribuanten kunnen dan onderling ruilen, opdat elk zooveel mogelijk exemplaren van de kaarten zijner eigen provincie in bezit krijgce.

Tweede voorstel. De regeering krijgt 100 volledige exemplaren. Er blijven over 400; — de 8 algemeene contribuanten krijgen elk 8 volledige exemplaren: samen 64; — blijven over 336; — naar de Centralstelle für Grundkarten te Leipzig worden 2 volledige exemplaren gezonden: blijven over 334; — de 17 provinciale contribuanten krijgen elk 2 volledige exemplaren: samen 34; — blijven over 300 volledige exemplaren of 300 stellen van 30 kaarten, die nog verdeeld moeten worden onder de 17 provinciale contribuanten, waarvan 14 verdeeld zijn over 7 provinciën. Om aan elk de aanvankelijke toegezegde 175 exemplaren van de kaarten zijner provincie, ook van die, waarop een gedeelte van aangrenzende provinciën is geteekend, te kunnen bezorgen, worden, voor rekening van het Historisch Genootschap, zooveel

exemplaren meer gedrukt, als noodig is; voor die kaarten, waarop geen gedeelte van een aangrenzende provincie is geteekend, zal dit meerdere aantal $2 \times 175 = 350 - 300 = 50$ bedragen. De kaarten van Zuid-Holland worden dan (behalve zooveel als noodig zijn voor de volledige stellen) niet gedrukt, omdat voor deze provincie geen enkel provinciaal contribuant is; en van de kaarten der 3 provinciën, waarvoor slechts één contribuant opkomt, nl. Noord-Holland, Zeeland en Noord-Brabant, worden (behalve zooveel als noodig zijn voor de volledige stellen) slechts 175 exemplaren gedrukt. De meerdere kosten, wegens het laten drukken van een grooter aantal exemplaren van de kaarten van 7 provinciën, worden dan gedeeltelijk opgeheven door mindere kosten wegens het minder aantal te drukken kaarten van de 4 overige provinciën.

Derde voorstel. Grootendeels gelijk het vorige, nl. de regeering krijgt 100 volledige exemplaren, elk der 8 algemeene contribuanten 8, de Central-stelle te Leipzig 2, elk der 17 provinciale contribuanten 2: blijven over 300 volledige exemplaren van 30 kaarten. De 17 provinciale contribuanten krijgen van de kaarten hunner provincie, dat wil zeggen van die kaarten, waarop *alleen* gedeelten hunner provincie voorkomen, elk 150 exemplaren; van die kaarten, waarop gedeelten van meer dan één provincie voorkomen, zullen zooveel exemplaren meer gedrukt worden, als noodig is om aan elk der belanghebbende contribuanten ook 150 exemplaren van deze kaarten te bezorgen. De hoogere drukkosten van dit meerdere aantal kunnen hetzij over de belanghebbende contribuanten worden omgeslagen, hetzij door de belanghebbende contribuanten worden gedragen, elk naar evenredigheid van het hem verstrekte aantal extra-exemplaren.

Billijker komt het echter aan het bestuur voor, dat

de kosten zullen worden omgeslagen over *alle* contribuanten, daar feitelijk de kosten van de geheele onderneming hooger zijn geworden dan oorspronkelijk geraamd was, en het niet aangaat dat sommige contribuanten meer zullen betalen dan andere, omdat toevallig de kaarten hunner provincie geheel of bijna geheel uit kaarten bestaan, waarop ook gedeelten van aangrenzende provinciën voorkomen.

Volgens dit plan blijven dan in dépôt bij het Historisch Genootschap berusten:

300 exemplaren van die kaarten, waarop *alleen* gedeelten der prov. Z.-Holland zijn geteekend (omdat voor deze provincie geen prov. contribuant is),

150 exemplaren van die kaarten, waarop *alleen* gedeelten der prov. N.-Holland, Zeeland en N.-Brabant zijn geteekend (omdat voor elk dezer provinciën slechts 1 prov. contribuant is).

Het Historisch Genootschap kan deze exemplaren verkoopen, en behoudt de opbrengst daarvan, wegens den omslag van de verdeeling dezer geringe som tusschen alle contribuanten

Het Bestuur wenscht omtrent deze drie voorstellen nog in het midden te brengen, dat het eerste het eerlijkst schijnt, maar aan de groote meerderheid der contribuanten iets zal bezorgen, wat zij niet gewenscht hebben, nl. een aantal compleete stellen, en hun onthoudt wat zij in de eerste plaats verlangen, nl. een groot aantal stellen van de kaarten hunner eigen provincie; dat het tweede op het laatste oogenblik niet meer uitvoerbaar is gebleken, daar juist de kaarten van Noord- en van Zuid-Holland bijna allen afgedrukt blijken te zijn; dat het derde aan de contribuanten verschaft wat zij wenschen, maar eene verhooging van de jaarlijksche contributie ten gevolge zal hebben.

BIJLAGE E.

Geachte toehoorders!

Wanneer wij ons voor een oogenblik verplaatsen op het gebied der exacte wetenschappen, dan treft ons hoe veel daar gebruik gemaakt wordt van teekensift en penseel, om soms meer of min ingewikkelde zaken met een oogopslag duidelijk te maken. Al munten die voortbrengselen niet uit door schoone lijnen en vertolken zij geen stoute gedachten van den teekenaar, omdat zij aan vaste gegevens gebonden zijn, toch kan van dit soort van teekenen ook getuigd worden „teekenen is schrijven en spreken tegelijk.”

Te verwonderen is het dan ook, dat de historische wetenschap tot heden niet meer sift en penseel in haren dienst nam. Wij beleven toch een tijd, waarin veel geleerd moet worden en elke vereenvoudiging om zich een onderwerp eigen te maken gretig te baat genomen moet worden.

Met opzet druk ik op het woordje meer, want op bescheiden schaal deed de historie het reeds voor jaren. Ik herinner U slechts aan de kaarten onzer kinderjaren, waarop met blokjes en lijnen de tochten der volksverhuizing waren aangegeven, om niet van grootere historische atlassen te spreken.

Aan die kaarten in het algemeen genomen kleven echter evenals aan elk menschelijk werk fouten.

Fouten, die aan een tegenwoordig geslacht te zeer in het oog springen. Met het toenemen der kennis toch stijgen de eischen. Legt men deze aan die kaarten aan, dan blijkt spoedig, dat hun juistheid te wenschen overlaat en het beeld, dat zij willen geven, meestal zeer verward is, omdat zij óf verschillende onderwerpen tegelijk, óf eenzelfde onderwerp in verschillende tijden op één kaart behandelen.

Bovendien verlangen wij meer kaarten, dan tot heden beschikbaar waren. Wij wenschen hen niet alleen voor schoolgebruik tot verduidelijking, neen, wij ouderen gevoelen bij eenig nadenken, dat goede kaarten ons zeer veel in een oogopslag kunnen leeren, wat thans slechts na veel zoeken te verkrijgen is. Wat zouden wij kaarten met staatkundige en kerkelijke indeelingen ¹⁾ in verschillende tijden waardeeren, mits uitgewerkt in bijzonderheden en met lijnen niet aan de phantasie ontleend. Bovendien zouden die kaarten ons nog kunnen inlichten omtrent oude toestanden ²⁾, loop van rivieren enz. Als een voor-

1) Van de provincie Overijssel bestaat een kaart, aanwezig in het archief van het Provinciaal Kerkbestuur van Overijssel, waarop de grenzen der tegenwoordige gemeenten van de Nederlandsch Hervormde Kerk voorkomen. Op bladen der topographische kaart — sommige op 1:50.000, andere op 1:25.000 — zijn de grenzen met roode lijnen aangegeven. Wijlen J. E. Moltzer, predikant te Deventer, en C. A. C. Kruyder, directeur der rijkskweekschool voor onderwijzers te Deventer, hebben zich zeer veel moeite voor het tot standkomen van deze kaart gegeven. Elk blad van deze kaart is aan de achterzijde voorzien van een verklaring van de betrokken kerkeraden en Provinciale Kerkbesturen, dat zij deze grenzen goedkeuren. Het is dus een officieele kaart krachtens Art. 51, sub 7 van het Algemeen Reglement voor de Hervormde Kerk.

2) Zie een belangrijke opmerking of liever stelling ten dezen opzichte in Kronijk van het Historisch Genootschap, 7e jaargang, 2de serie, blz. 193 v., waar ook gesproken wordt van een kaart van het bisdom van Utrecht.

beeld neem ik slechts het dekenaat van de Veluwe vóór de invoering der nieuwe bisdommen. Is de stelling te gewaagd, dat de kerspelen, die thans op den linkeroever van den IJssel liggen en die buiten dat dekenaat lagen, eertijds althans ten deele tot den rechteroever behoorden? Kent men de juiste grenzen dier kerspelen, dan zal men behoedzaam opbouwende en de bekende gegevens omtrent den aanleg van dijken raadplegende, wellicht de oude bedding van den IJssel kunnen terugvinden.

Duidelijk zal het hierdoor soms worden, waarom een plaats oorspronkelijk op een ander punt verrees, dan waar zij thans ligt, m. a. w. zij verschoof naarmate het bed der rivier zich verplaatste.

Kaarten met opgaven van vondsten — praehistorische, Romeinsche enz. — zullen ons meer dan thans een blik geven op de nederzettingen dier dagen. Gevonden overblijfselen van wegen de onderlinge verbindingen leeren kennen. Wat thans op zich zelf staat, zal wellicht blijken deel eener grootere eenheid te zijn.

De beantwoording der vraag, waar en welke kloosters lagen in deze of gene provincie, kost veel tijd. Hadden wij kaarten, waarop hunne ligging en de orden, waartoe hunne bewoners behoorden, waren aangegeven, dan zouden wij met een oogopslag op de hoogte zijn. Tevens zal het ons dan ook soms duidelijk worden, waarom b.v. een bepaalde plek, zelfs na eeuwen, in ontginning gunstig afsteekt bij aangrenzende.

Bezaten wij kaarten, waarop de scholen in verschillende tijden voorkomen, dan zouden wij een beter inzicht krijgen in de volksontwikkeling in verschillende tijdperken.

Het volgen van een veldtocht zal vergemakkelijkt worden door de kaart, waarop, al is het met een

enkele lijn, de opmarsch der troepen wordt aangegeven. Fouten door al te getrouw naschrijven, waarvan wijlen Professor Fruin ons in „Buren, dat den Rijn stopt” zoo’n leerrijk voorbeeld gaf, worden voorkomen ¹⁾).

Aldus zou ik kunnen voortgaan U vele kaarten verschillende onderwerpen behandelende op te sommen, om in de eerste en voornaamste plaats hun nut voor den historicus aan te toonen, maar tevens te wijzen op den stoot, dien zij geven zullen aan nieuwe vraagstukken en de oplossing van reeds bestaande.

Wij leven nog slechts aan het begin van een tijdperk, waarin veel karakteristieks dreigt verloren te gaan. Thans is het nog tijd, om b. v. voor sommige streken met volkomen zekerheid de grenzen der marken vast te stellen ²⁾).

Allengs verdwijnen de plaatselijke kleederdrachten en met hen een der kenmerken van de verschillende nederzettingen in ons land. Het wordt tijd de streken met bepaalde kleederdrachten in kaart te brengen.

Tot nog toe sprak ik alleen van de waarde dier kaarten voor onze eigen geschiedenis. Denken wij ons dergelijke kaarten ook voor andere staten, voor Europa, dan zal het wel overbodig zijn uit te weiden over het belangrijke hulpmiddel, dat hierdoor voor het leeren der algemeene geschiedenis geboden wordt.

Aan Professor Dr. von Thudichum te Tubingen komt de eer toe den weg te hebben gewezen en ingeslagen om die kaarten te verkrijgen. De verwezenlijking van

1) Verslag van de Algemeene Vergadering der leden van het Historisch Genootschap op 16 April 1895, blz. 31.

2) Van de provincie Overijssel bestaat een markenkaart op 1 : 100.000 door de Vereeniging tot beoefening van Overijsselsch Regt en Geschiedenis uitgegeven en vervaardigd door Mr. J. van Doorninck.

zijne denkbeelden omvat niet alleen het Duitsche Rijk, maar Europa. Hieruit volgt reeds van zelf, en ik zal er later nog nader op terug komen, dat bij het vervaardigen van deze kaarten van meet af de grootst mogelijke eenheid betracht moet worden m. a. w. de taal, die zij spreken, moet een internationale zijn, te verkrijgen door eenheid van schaal en teekens.

Alvorens verder hierop in te gaan zal ik de plannen van von Thudichum en de voorloopig verkregen uitkomsten bespreken. Punt van uitgang van de historisch-statistische kaarten vormen de schetskaarten ¹⁾. Reeds in 1883 heeft von Thudichum dergelijke kaarten voor de landstreek aan de Boven-Neckar en Boven-Donau voor eigen rekening laten vervaardigen, oorspronkelijk met het oog op rechtshistorische onderzoekingen.

Dank zij de welwillendheid van den vervaardiger kan ik u niet alleen de schetskaarten in de verschillende phases van hare ontwikkeling vertoonen, maar ook ingevulde schetskaarten — liggers — laten zien.

In 1884 ontwikkelde von Thudichum zijne denkbeelden in een artikel ²⁾, getiteld „*Organisation und Arbeitsplan der historischen Vereine.*” Het volgende jaar zond hij dit artikel benevens een „*Denkschrift über die Einrichtung und den Nutzen gedruckter Grundkarten*” aan de historische Vereenigingen te Darmstadt, Giessen, Hanau, Frankfort a. d. Main, Kassel en Wiesbaden.

Was hierdoor de belangstelling gewekt, de ver-

1) Op voorstel van den spreker heeft het Historisch Genootschap aangenomen den naam van schetskaart voor de in te vullen kaart en dien van ligger voor de ingevulde kaart. Dientengevolge zal men b. v. spreken van liggers voor kloosters, voor scholen enz.

2) Voorkomende in de Münchener Allgemeine Zeitung van 13 Januari 1884, Bijlage n°. 13.

vaardiging van schetskaarten op een en dezelfde schaal voor Duitschland en de aangrenzende rijken kreeg vooral een stoot door de besluiten van de vergadering van Deutsche geschied- en oudheidkundige genootschappen, te Sigmaringen den 31 Augustus 1891 genomen naar aanleiding van een voordracht van Professor von Thudichum.

In een zevental punten bevatten deze besluiten ¹⁾ bepalingen en wenschen, die wij achtereenvolgens zullen bespreken. In de eerste plaats werd de schaal der schetskaarten vastgesteld. Deze zullen zijn van 1:100 000, 1:500.000 en 1:1.500.000. Uitgaande van het denkbeeld, dat deze kaarten overzichtelijk moeten zijn en gelegenheid geven tot het maken van aantekeningen met pen en penseel, moeten zij zoo ijl mogelijk zijn. Op de kaarten van 1:500.000 en 1:1.500.000 zullen daarom alleen rivieren en belangrijke plaatsnamen voorkomen, op die van 1:100.000 bovendien de grenzen der gemeenten ²⁾. Opdat de verschillende kaarten voor Duitschland behoorlijk aan elkaar sluiten, moeten allen volgens één net uitgevoerd worden. Ter bevordering van het vervaardigen van historisch-statistische liggers wordt aan de vereenigingen aanbevolen, aan deskundigen kosteloos schetskaarten te verstrekken. Zullen de schetskaarten den gewenschten graad van juistheid bereiken, dan moet hunne vervaardiging aan den Generalen Staf toevertrouwd worden en aangezien het hier een zaak van nationaal belang geldt, verdient de onderneming den steun der regeeringen. Omtrent de vervaardiging der schetskaarten werd het wenschelijk geoordeeld

1) Deze besluiten zijn o. a. te vinden in Dr. Friedrich von Thudichum, Historisch-Statistische Grundkarten. Denkschrift. Tübingen, 1892, blz. 4 v.

2) Zie hierover ook blz. LV.

eerst die schetskaarten aan te maken, die de vereenigingen bestellen.

Ten slotte werd bepaald deze besluiten ter kennis te brengen van de historische genootschappen in Oostenrijk, Zwitserland, Luxemburg, België en Nederland met verzoek, om in denzelfden geest werkzaam te zijn.

Als een eerste uitvloeisel van deze besluiten wendde zich het bestuur der vergadering in November 1891 tot den rijkskanselier, om de vervaardiging van de schetskaarten van rijkswege te verkrijgen. Het antwoord van dien kanselier erkent, op grond van het oordeel van de Koninklijke Akademie te Berlijn, de vervaardiging van schetskaarten als een onderneming, die aanmoediging verdient, maar tevens verklaart de kanselier, dat financieele steun van het rijk, bij gemis aan fondsen, niet verstrekt kan worden ¹⁾.

Uit dit antwoord volgde, dat men voortaan alleen steun van de afzonderlijke Deutsche staten en de historische genootschappen te verwachten had.

Onverflauwd bleef von Thudichum zijne denkbeelden bepleiten en omgekeerd vormde de vergadering van Deutsche geschied- en oudheidkundige genootschappen het middelpunt, waarvan de beweging voor de schetskaarten uitging.

Zoo neemt de vergadering, in September 1893 te Stuttgart gehouden, op voorstel van von Thudichum, besluiten omtrent het vervaardigen van schetskaarten en het verkrijgen van liggers ²⁾.

Er zal een Centraal-bureau opgericht worden, dat

1) Thudichum, Denkschrift, blz. 2; H. Ermisch, Erläuterungen zur Historisch-Statistischen Grundkarte für Deutschland im Massstabe 1 : 100000, Leipzig, 1899, blz. 2 v.; Korr.-Bl., Jahrgang 40 (1892) blz. 129.

2) Korr.-Bl., Jahrgang 41 (1893), blz. 142; H. Ermisch, blz. 3.

niet alleen voor het maken der schetskaarten zal zorg dragen, maar ook voor de eenvormigheid der invulling dier kaarten, dus dat de kaarten naar één stelsel uitgewerkt worden.

Aangezien nagenoeg de geheele Deutsche Stafkaart op de schaal van 1 : 100.000 vervaardigd is, werd bepaald, dat de schetskaarten nauwkeurig met de bladen van de Stafkaart zouden overeenkomen.

Ten einde de gewenschte voeling te houden tusschen het bestuur en de verschillende genootschappen, werden de laatsten en de Topographische bureaux verzocht, elk half jaar een kort verslag in te dienen omtrent den stand van zaken en van elke kaart zoowel aan bovengenoemd bestuur als aan het Germaansch Museum te Neurenberg een exemplaar te zenden.

Naar aanleiding van deze besluiten stelde Dr. Brecher uit Berlijn een handleiding samen onder den titel „*Erläuterungen für die Bearbeitung und Verwendung der Grundkarten von Deutschland in 1 : 100.000,*” die hij in 1894 aan de vergadering te Eisenach aanbod ¹⁾.

Het volgende jaar, 1895, besloot de vergadering te Constanz op voorstel van Dr. Ermisch, om op hare kosten aan alle genootschappen proefbladen van schetskaarten toe te zenden, ten einde aldus hunne belangstelling te wekken ²⁾. Dit besluit, op de vergadering te Blankenburg in 1896 herhaald, werd uitgevoerd, zoodat aan alle genootschappen de bladen 86/117 van de schetskaart van Mecklenburg benevens een door Dr. Grotefend samengestelde „*Erläuterung*” werd toegezonden ³⁾.

1) Korr.-Bl., Jahrgang 43 (1895) blz. 3; Ermisch, blz. 3 v.

2) Korr.-Bl., Jahrgang 43 (1895) blz. 132; Ermisch, blz. 4.

3) Ermisch, blz. 4.

Dank zij de voorstellen van von Thudichum nam de vergadering in den herfst 1897 te Durkheim besluiten ¹⁾, waarbij aan alle historische genootschappen de spoedige vervaardiging van schetskaarten op 1 : 100.000 werd aanbevolen.

Tevens werd de wensch uitgesproken, dat de nog ontbrekende bladen van de Deutsche Stafkaart in 1900 gereed zouden komen.

Gaf ik tot nog toe een overzicht van hetgeen de verschillende vergaderingen van Deutsche geschied- en oudheidkundige genootschappen voor het verkrijgen van historisch-statistische kaarten deden, thans moeten wij ook nog een andere vereeniging vermelden, die naast haar voor het goede doel streed. Ik bedoel de „Konferenz deutscher Publikations-Institute”.

Omtrent de beraadslagingen en besluiten van deze „Konferenz” stip ik aan, dat de vergadering, in den herfst 1896 te Innsbruck gehouden ²⁾, wees op de groote stabiliteit, die de „Gemarkungsgrenzen” der Deutsche schetskaarten bezitten. Volgens haar waren deze grenzen sinds 1400 onveranderd gebleven en vormden zij een vertrouwbaar geraamte voor de schetskaarten.

De wenschelijkheid, volgens von Thudichum, om kaarten van een zelfde schaal te gebruiken beaamde men niet.

In de eerste plaats toch zou men praktisch op het bezwaar stuiten, dat niet alle Deutsche Stafkaarten op de schaal van 1 : 100.000 vervaardigd zijn. Ten tweede beweerde men, dat bij de schetskaarten, waarop ieder zijne uitkomsten kon aanteekenen, geen eenheid van schaal noodig was; eerst later

1) Korr.-Bl., Jahrgang 46 (1898) blz. 34; Ermisch, blz. 4.

2) Bericht über die 4. Versammlung deutscher Historiker zu Innsbruck, 11—14 September, 1896, blz. 55 v.; Ermisch, blz. 4 v.

konden allen tot een gemeenschappelijke schaal herleid worden.

De „Konferenz” erkende in hare vergadering, in April 1898 te Neurenberg gehouden ¹⁾, terecht het belang van eenheid in maatstaf der kaarten. Zij verklaarde de schetskaarten als een onontbeerlijken grondslag voor historisch-statistische onderzoekingen en hunne vervaardiging op elke wijze te zullen bevorderen. Als einddoel stelde men het bezit van schetskaarten over het geheele gebied van de „Konferenz” en wel op een schaal van 1 : 100.000. Deze kaarten zouden voor geschiedvorschers beschikbaar gesteld worden tegen den kostenden prijs; onder verplichting, dat zij van de door hen vervaardigde liggers copiën moesten zenden aan hun landsdepôt en aan het centraaldepôt.

Dit centraaldepôt en dit landsdepôt moesten zich ten doel stellen op alle wijzen dezen arbeid te bevorderen en dienstbaar te maken. Om dit doel te bevorderen wordt de voorzitter verzocht pogingen aan te wenden, om óf van het rijk óf van de afzonderlijke staten de vervaardiging van schetskaarten te verkrijgen.

In aansluiting hieraan nam de vergadering van Duitsche geschied- en oudheidkundige genootschappen te Munster in October van hetzelfde jaar de volgende besluiten ²⁾. De liggers, die uit de schetskaarten ontstaan, moeten in bepaald aangewezen depôts verzameld worden. In elk van hen moeten de liggers der streek ter raadpleging liggen. Gewoonlijk zullen hiervoor de rijksarchieven en de landsbibliotheken de aangewezen plaatsen zijn. Het bestuur der vergadering wordt ver-

1) Bericht über die 5. Versammlung deutscher Historiker zu Nürnberg, blz. 59 v.; Ermisch, blz. 5.

2) Ermisch, blz. 5.

zoekt hieromtrent met de betrokken autoriteiten in overleg te treden.

Bovendien moet een verzameling aangelegd worden van alle in Duitschland gemaakte liggers. Als plaats van deze verzameling is Leipzig de meest geschikte door zijne centrale ligging. Bovendien pleit voor Leipzig, dat daar een leerstoel is voor historische geographie en een „Historisch-geographisches Seminar.” Omtrent dit punt werd het bestuur verzocht onderhandelingen met de hoogeschool te Leipzig te openen.

Tot nog toe zijn wij bij dit onderwerp op geen bedenkingen gestuit, integendeel allerwegen werd in het algemeen het nut der schetskaarten erkend en bepleit. In den laatsten tijd zijn echter tegen hen bezwaren geopperd, als wier tolk wij G. Seeliger kunnen aanmerken.

Alvorens deze te bespreken moet ik een oogenblik stilstaan bij enkele uitdrukkingen door Duitsche schrijvers gebezigd. Zooals reeds medegedeeld werd, worden op de schetskaarten de tegenwoordige grenzen der gemeenten aangegeven. In Duitschland spreekt men gewoonlijk van „Orts-Gemarkungen”. Sommige schrijvers, „Orts-Fluren” noemende, bedoelen hiermede hetzelfde als „Orts-Gemarkungen”. De reden, waarom b. v. Ermisch bepaald van „Orts-Fluren” gewaagt, is, dat deze uitdrukking veel in Saksen gebruikt wordt. Met het bezigen van het woord „Flur” in het algemeen zij men echter omzichtig, omdat het niet overal dezelfde beteekenis heeft. Zoo wordt b. v. in Hessen een „Dorf-Mark” verdeeld in drie of vier „Fluren” ¹⁾.

Keeren wij thans tot de schetskaarten terug. Bij hunne bewerking tot liggers speelden die grenzen bij

1) Persoonlijke mededeelingen van Professor von Thudichum.

de oorspronkelijke ontwerpers zoo'n groote rol, dat zelfs sommigen in Duitschland niet van schetskaarten (Grundkarten) spreken, maar eenvoudig van grenskaarten (Gemarkungskarten).

De vraag ligt voor de hand: zijn die gemeentegrenzen wel zoo oud, dat men op hen met vol vertrouwen het verleden kan opbouwen. De vergadering van de „Konferenz", te Innsbruck in 1896 gehouden, sprak, zooals wij reeds zagen, als hare meening uit, dat deze grenzen sinds 1400 onveranderlijk gebleven waren. Wanneer men deze uitspraak aan ons land toetst, zal ieder bij eenig nadenken — ik wijs slechts op de veranderingen der groote gemeenten — spoedig erkennen, dat de onveranderlijkheid der grenzen sinds eeuwen op ons land niet ten volle van toepassing is. Voor Duitschland is ook gebleken, dat men hier te doen heeft met een stelling, die niet overal doorgaat. Uit dit feit hebben sommigen een wapen tegen de schetskaarten gesmeed. Wij zullen Seeliger als hun tolk het woord geven ¹⁾. Na een uitvoerig betoog komt hij tot de slotsom, dat de tegenwoordige grenzen der steden, dorpen en zelfstandige heerlijkheden dagteekenen uit de laatste eeuwen. Deze grenzen, thans veranderlijk, waren dit vroeger eveneens. Daarna bespreekt hij de bezwaren, die onderzonden worden bij het aangeven van de gemeentegrenzen voor sommige deelen van Duitschland, en de onvertrouwbaarheid dier opgaven, om tot de slotsom te komen: de tegenwoordige grenzen zijn voor historisch-geographische onderzoekingen wel niet waardeeloos, maar van hen moet een uiterst omzichtig gebruik gemaakt worden. Zij leenen zich niet tot

1) Zie het artikel „Die historischen Grundkarten" in Münchener Allgemeine Zeitung, 3 en 5 Maart, 1900, Bijlage n°. 52 en 53.

het onmiddellijk kartographisch vaststellen van gouwen, graafschappen, kerkelijke indeelingen enz. in vroegere eeuwen. Het middel tot groote juistheid, dat men in de aangifte dier grenzen op de schetskaarten dacht te bezitten, is gebleken denkbeeldig te zijn. Beschouwt men de verschillende soorten van liggers, dan kan men die in twee soorten indeelen, namelijk waarbij het aangeven van grenzen noodig is of overbodig. Waar zij noodig zijn, zijn de op de schetskaarten aangegeven grenzen meestal onbruikbaar, omdat deze alleen juist zijn voor een bepaalden tijd. Nu zou het nog kunnen zijn, dat deze schetskaarten voor de bewerkers van nut konden zijn, maar is dit wel het geval? De bewerkers van territoriaal-historische atlassen zullen de kaarten met aangifte der tegenwoordige grenzen wel kunnen gebruiken, maar naast deze kaarten is voor hen het oude materiaal met oudere grenzen enz. evenveel waard. Nu zal men zeggen: voor hen speciaal worden deze schetskaarten ook niet vervaardigd, zij moeten aan meer algemeene doeleinden dienstbaar zijn. Maar wanneer men de algemeene bruikbaarheid van de kaarten met aangifte van grenzen loochent, dan blijft niets eigenaardigs meer van hen over; het is een blad papier met waterloopen en namen! De Stafkaart blijft trots de schetskaarten voor den bewerker onontbeerlijk. De schetskaart wordt ten slotte alleen een hulpmiddel bij het teekenen. Hij, die een ligger vervaardigt, kan die wateren en plaatsnamen ook regelrecht van de Stafkaart ontleenen, m. a. w. de schetskaarten kunnen geheel gemist worden.

Alvorens aantekeningen op de beschouwingen van Seeliger te maken, moeten wij opmerken, dat dergelijke uitingen op de vergadering der „Konferenz”, in April 1900 gehouden, een bespreking uitlokten over de bruikbaarheid der schetskaarten in het alge-

meen¹⁾). De vergadering verklaarde nogmaals, dat het wenschelijk was het vervaardigen van schetskaarten krachtig voort te zetten; met bijvoeging, dat men bepaaldelijk nasporingen doen zou over het ontstaan, den ouderdom en de wijzigingen van de gemeentelijke grenzen binnen de afzonderlijke gebieden. Verder werd het wenschelijk geoordeeld, om op grond van ervaringen uitvoerige voorschriften samen te stellen ten bate der onderzoekers bij het invullen der schetskaarten. Het maken van een ontwerp voor deze voorschriften werd aan de „Centralstelle für Grundkarten” te Leipzig — waarover later — opgedragen.

Nadat aan de Saksische regeering de dank van de „Konferenz” voor de oprichting van de „Centralstelle” was uitgedrukt, werden alle genootschappen, die schetskaarten vervaardigd hadden, verzocht deze kaarten en copiën van hunne liggers aan de „Centralstelle” op te zenden. Van de schetskaarten wenschte men gaarne in de „Centralstelle” zooveel te bezitten, dat ieder onderzoeker elke kaart van daar uit ontbieden kon. Ten slotte werd de wenschelijkheid uitgesproken, om met het vervaardigen van de schetskaarten voor geheel Duitschland op een schaal van 1:500.000 te beginnen.

Eindelijk kan ik nog mededeelen, dat op de vergadering van Duitsche geschied- en oudheidkundige genootschappen, te Dresden den 26 September 1900 gehouden, een Commissie benoemd is voor het vast-

1) Vele van deze en volgende mededeelingen zijn ontleend aan een briefwisseling met Dr. R. Kötzschke. Met het oog op deze vergadering heeft hij een artikel geschreven „Die Technik der Grundkarteneinzeichnung”, voorkomende in de „Deutsche Geschichtsblätter” van Dr. Armin Tille, Heft 5, Februar 1900. Dit artikel is ook afzonderlijk verschenen in de brochure „Ueber Historische Grundkarten”, Gotha, 1900.

stellen van de teekens enz., die bij het invullen der schetskaarten gebruikt zullen worden ¹⁾).

Thans een woord naar aanleiding van de bedenkingen, door Seeliger in het midden gebracht. Met bescheidenheid zij gezegd, dat ik na kennismaking met de „*Denkschrift*” van von Thudichum dergelijke opmerkingen als Seeliger ook maakte. Naar mijn oordeel overschatte von Thudichum de waarde der tegenwoordige gemeentegrenzen. Het was niet te verwonderen, dat mij dit opviel. Ik vond in de gemeente — Hattem — waar ik thans woon een sterk sprekend voorbeeld. Reeds het feit, dat de tegenwoordige burgerlijke en kerkelijke gemeente te Hattem niet samenvallen, is opmerkelijk. Terwijl de eerste gemeente een bescheiden plaats inneemt, omvat de tweede, behalve de burgerlijke gemeente Hattem, ook een gedeelte der burgerlijke gemeente Oldebroek. De kerkelijke gemeente was vóór 1863, toen de zelfstandige kerkelijke gemeente Wezep werd opgericht, nog grooter. Oorspronkelijk behoorde dit gedeelte der Veluwe tot het kerspel Epe en werd hier in 1176 het kerspel van den Gaasberg opgericht, dat later vervangen werd door dat van den Godesweerd, thans Hattem geheeten.

Wat de burgerlijke gemeente betreft valt op te merken, dat eertijds onderscheid moest gemaakt worden tusschen de grenzen van de stad, van de vrijheid en van het schoutambt Hattem.

Ik zou deze mededeelingen nog tot naburige gemeenten kunnen uitstrekken, om ten slotte de voorbeelden te vermeerderen ter waarschuwing tegen

1) Deze commissie bestaat uit de heeren: Prof. von Thudichum, Archivdirektor Wolfram, Regierungsrath Ermisch en den Privatdocent Dr. Köttschke.

overschatting der waarde van de gemeentegrenzen op de schetskaarten.

Maar verder zou ik ook niet willen gaan. Naar mijn oordeel, dat ik ook bij Dr. W. Fabricius¹⁾ vond, zal blijken, dat de aangegeven grenzen soms van zeer oude dagteekening zijn, dus op hun plaats voor verschillende tijden; maar vooral zullen deze lijnen van grenzen en rivieren punten van uitgang vormen, die het aanteekenen van het verleden vergemakkelijken.

Voor- en tegenstanders der schetskaarten overdrijven. Een oordeel omtrent de waarde der grenzen op de schetskaarten in het algemeen is niet te vellen. Elk geval moet afzonderlijk beoordeeld worden. Evenals voor Duitschland zal ook voor ons land blijken, dat er streken zijn, waar die grenzen van hoogen ouderdom zijn. In elk geval bevat de schetskaart met hare gemeentegrenzen de juiste gegevens voor de staatkundige indeeling van het heden.

Wanneer Seeliger beweert, dat elke bewerker zelt die schetskaarten wel aan de Stafkaart kan ontleenen, dan betwijfel ik dit ten zeerste. Tusschen het inteeekenen van gegevens op een bestaande kaart en het maken van een kaart is nog een verschil. Het laatste stelt eischen, waaraan niet ieder kan voldoen. In elk geval heeft de bewerker in de schetskaart een niet te versmaden geraamte. Dat bij het bezit der schetskaart het raadplegen en hebben van een Stafkaart overbodig zijn zou, beweert niemand. Alleen met behulp van de Stafkaart is b. v. de juiste plaats te bepalen van een verdwenen klooster, dat eerst daarna op de schetskaart kan overgebracht worden.

Na aldus alleen plannen, wenschen en bezwaren besproken te hebben, zal ik thans enkele mede-

1) In diens stuk „Ueber die Stabilität der Gemarkungsgrenzen” in het Korrb. der Westd. Zeitschr., 1900, n°. 8 en 9.

deelingen doen omtrent reeds verkregen uitkomsten. Hierop zou ik een lange lijst van genootschappen uit alle oorden van Duitschland kunnen laten volgen, die eensdeels reeds schetskaarten uitgaven, anderdeels tot hunne uitgave besloten ¹⁾).

Terecht merkt een Duitsch schrijver op: het vraagstuk welk gebruik van de schetskaarten gemaakt zal worden, treedt meer op den voorgrond dan de zorg voor de vervaardiging der schetskaarten ²⁾).

1) Met behulp van het artikel van Professor Karl Lamprecht „Zur Organisation der Grundkartenforschung“, voorkomende in „Deutsche Geschichtsblätter“, Heft 2, November 1899, tevens voorkomende in de brochure „Ueber historische Grundkarten“, Gotha, 1900, en persoonlijke mededeelingen van Professor von Thudichum stelde ik onderstaand overzicht samen.

Voor de geheele Rijnprovincie zijn schetskaarten op 1 : 80.000 gereed. De reden van deze afwijkende schaal is, dat de „Gesellschaft für rheinische Geschichtskunde“ besloot in aansluiting aan de Libenowsche kaart (W. Liebenow, Topographische Karte der Rheinprovinz und der Provinz Westfalen) tot het maken van een historischen atlas der provincie vóórdat het groote plan, dat het Deutsche rijk zou omvatten, geopperd was. Vermoedelijk zal voor deze provincie bij een nieuwe bewerking van schetskaarten ook de schaal van 1 : 100.000 aangenomen worden. Tot het maken van schetskaarten is besloten door geheel Zuid-Duitschland en Noord-Duitschland ten westen van de Elbe, met uitzondering van: Hessen, Brunswijk, Hannover en Oldenburg. In Beijeren heeft de Koninklijke Akademie de leiding der geheele zaak op zich genomen. In Thüringen worden onderhandelingen gevoerd. Noord-Duitschland ten oosten van de Elbe is nog ten achteren. In Sleeswijk-Holstein, Mecklenburg, Brandenburg, Pommeren en ten deele ook in Polen is men aan den arbeid: daarentegen schijnen West- en Oost-Pruissen en Silezië voorloopig geen deel te nemen. Oostenrijk bezit in zijn „Katastralgemeindekarten“ materiaal, dat onmiddellijk voor schetskaarten gebruikt kan worden. Pogingen zijn gedaan om deze kaarten tegen billijken prijs beschikbaar te stellen. Voor België zie noot 1 blz. XXVIII. In Zwitserland is de „Allgemeine geschichtsforschende Gesellschaft“ voor het denkbeeld gewonnen en wacht de uitvoering slechts op den steun van den Bond. Met Frankrijk en de Scandinavische rijken worden onderhandelingen gevoerd.

2) Lamprecht, Zur Organisation der Grundkartenforschung.

In verband hiermede wil ik eenigszins uitvoerig stilstaan bij Saksen en Nederland.

Saksen noem ik, omdat de organisatie voor dit land uitvoerig bekend is ¹⁾. Van twee plaatsen uit — het bureau (Geschäftszimmer) van de „historische Kommission” in het Historisch Seminarium van de hoogeschool te Leipzig en het „Haupt-Staatsarchiv” te Dresden — worden aan de onderzoekers schetskaarten beneden den kostenden prijs — 30 pfennige per stuk verstrekt. Als voorwaarde wordt hun echter gesteld, dat zij een copie van den ligger, die uit die kaart ontstaat, benevens een opgave van bronnen ²⁾, waarop de invulling berust, aan het „Haupt-Staatsarchiv” te Dresden toezenden. Het tweede exemplaar van deze schetskaart, hiervoor noodig, wordt kosteloos verstrekt. Hierdoor hoopt men na verloop van tijd op het rijksarchief te Dresden het noodige materiaal te verkrijgen voor het bewerken van een historischen atlas van het koninkrijk.

Hiermede niet tevreden heeft men een „Centralstelle für Grundkarten” in het leven geroepen niet alleen voor Deutschland, maar voor geheel Midden-Europa. De wensch, door de vergadering Duitsche geschied- en oudheidkundige genootschappen in den herfst 1898 geuit ³⁾, is dus vervuld, dank zij de Saksische regeering.

Het „Historisch-geographisches Seminar” te Leipzig, tot nu toe een onderdeel van het „Geographisches Seminar”, heeft als „Historisch-geographisches Institut” eigen vertrekken gekregen, die in verbinding staan

1) Dit overzicht is ontleend aan het opstel van Lamprecht „Zur Organisation der Grundkarten” en aangevuld met persoonlijke mededeelingen van R. Kötzschke.

2) Deze opgave is zeer noodig ter toetsing en aanvulling bij het ontsteken van meer licht.

3) Zie blz. LIV.

met de zalen voor de behandeling der middel- en nieuwe geschiedenis. Hierdoor kunnen de bezoekers van het Instituut gemakkelijk de uitgebreide bibliotheek van het „Seminar” raadplegen. Aan het hoofd van het „Institut” staan twee directeuren. De eene is voor de antieke geographie, de andere voor de middel- en nieuwe geographie. De geschiedenis der geographie is hun gemeenschappelijk arbeidsveld. Aan beide directeuren is een bibliothecaris toegevoegd, zoowel voor de bibliotheek als voor het handhaven der orde in de zalen. De „Centralstelle für Grundkarten” is bij de middel- en nieuwe geographie ingedeeld. Aan den directeur dier afdeeling is hiervoor een bepaald assistent toegevoegd, Dr. Kötzschke. In een der vertrekken bevindt zich een kast met honderden vakken tot het opbergen van schetskaarten. Het doel van deze „Centralstelle” is in de eerste plaats depôt voor schetskaarten te zijn, niet alleen voor Duitschland, maar voor alle landen. Van daar kunnen dus de onderzoekers schetskaarten laten komen ¹⁾. Het voordeel van een dergelijke inrichting springt in het oog. De schetskaarten zijn niet altijd door bekende genootschappen uitgegeven, soms danken zij zelfs hun ontstaan aan particulier initiatief. De onderzoeker kan niet altijd het adres weten, waar hij deze of gene kaart bekomen kan. Bovendien wordt door de inrichting der „Centralstelle” den bezoeker de gelegenheid geboden tot werken. Hier toch vindt men de Stafkaart, de belangrijkste kaarten en atlassen, in Duitschland sinds de 16de eeuw verschenen, vele en belangrijke geographische woordenboeken, een uitgelezen bibliotheek van werken over geographie enz. ²⁾ Werden aan

1) De „Centralstelle” staat dientengevolge in geldelijke rekening met verschillende genootschappen.

2) Prof. H. Pirenne te Gent schreef mij dezer dagen o. a.:

het vele, dat de „Centralstelle” reeds aanbiedt, nog toegevoegd copiën van alle liggers, dan zou hier op dit gebied met der tijd een ideale inrichting verrijzen.

Begeven wij ons thans naar ons land, om te zien wat daar reeds verkregen is en nog gedaan moet worden. In November 1898 verzond het Historisch Genootschap een circulaire aan verschillende historische vereenigingen en heeren rijksarchivarissen in Nederland. Onder mededeeling van den inhoud der besluiten, te Sigmaringen in 1891 genomen ¹⁾, een toelichting van het doel der kaarten en een kort overzicht van den stand der beweging, ontvouwt het genootschap zijne plannen omtrent de schetskaarten en noodigt hen tot deelneming uit. Het plan van het genootschap berust op de deelneming van 25 vereenigingen en archieven, die gedurende zes jaren jaarlijks twintig gulden zullen betalen. Hiervoor zou elke deelnemer volgens een voorloopig plan 175 exemplaren van de schetskaarten van zijne provincie en 2 volledige stellen kaarten van het geheele rijk ontvangen, terwijl aan het rijk 100 volledige exemplaren zouden afgestaan worden.

Op dit rondschrĳven zijn de gewenschte bewĳzen van instemming verkregen. Op de Topographische inrichting onder de bekwame leiding van den heer C. A. Eckstein worden thans de Nederlandsche schetskaarten vervaardigd. Dank zij de welwillendheid van den heer Eckstein kan ik U, behalve den bladwijzer van de historisch-statistische schetskaart van het koninkrijk der Nederlanden, de schetskaarten N° 9, 13, 14, 19 en 20 in hunne ontwikkeling laten

„J'ai vu cette année à Leipzig le séminaire géographique, où le travail à été entrepris en grand et où on possède un outillage très perfectionné.”

1) Zie blz. L.

zien. Later zal ik deze kaarten bespreken en met de Duitsche vergelijken, voor het oogenblik zij voldoende er op te wijzen, dat wij binnen eenigen tijd uitstekende schetskaarten zullen bezitten.

Wat moet nu met deze schetskaarten gedaan worden? Ik bedoel hiermede niet: hoe moeten zij tot liggers ingevuld worden, maar de organisatie van den dienst der schetskaarten en de uit hen voortkomende liggers. Straks zullen zij in handen zijn van de genootschappen en rijksarchivarissen: wat moeten deze er mede doen? In het koninkrijk Saksen vinden wij een uitstekende organisatie van dezen dienst, reden waarom ik hem eenigszins uitvoerig beschreef.

Zou ik mijne denkbelden mogen ontwikkelen, dan zou ik elk van de deelnemende vereenigingen en rijksarchieven als depôt voor de schetskaarten aangewezen willen zien. Bijna elke provincie zal dus meer dan een depôt bezitten voor de schetskaarten van zijne provincie b. v. Overijssel te Zwolle: de Vereeniging tot beoefening van Overijsselsch Regt en Geschiedenis en het Rijksarchief aldaar. Zullen deze depôts de schetskaarten op aanvraag kosteloos verstrekken? Mij komt het wenschelijk voor van niet.

Worden de plannen met de schetskaarten verwezenlijkt, dan zal men vele noodig hebben, meer dan men oppervlakkig denkt, en mag wel tegen verkwisting ernstig gewaakt worden. Wellicht is het niet overbodig dit met een enkel woord toe te lichten. Men zal b. v. kaarten krijgen, waarop de kerken of andere gebouwen zullen aangegeven worden naar hunne architectonische bouworde. Bepalen wij ons slechts tot de drie stijlen, romaansch, gothiek en renaissance, dan krijgen wij voor elke provincie reeds drie soorten van liggers, die wellicht voor het verkrijgen van een beter overzicht nog naar de gebouwen,

kerken, gestichten, burgen, stadhuizen en poorten moeten verdeeld worden. Neemt men zelfs aan, dat drie liggers voldoende zijn, dan zijn reeds minstens zes of beter negen kaarten hiervoor noodig; en wel één kaart van elken ligger voor den vervaardiger, dus drie; hetzelfde voor het provinciaal depôt, dus nog eens drie kaarten, en eindelijk hetzelfde voor het later te vermelden Nederlandsch Centraal-bureau voor historisch-statistische kaarten, dus ten derden male drie kaarten.

Nemen wij een kerkelijke indeeling, b.v. van die van de Veluwe, dan moeten wij den toestand vóór en na de hervorming onderscheiden. Eens vormde de Veluwe met uitzondering van enkele kersspelen ten westen van den IJssel één dekenaat, na de invoering der nieuwe bisdommen drie dekenaten. Na de hervorming ontstaan twee classes en hierin weer ringen, waarbij geen rekening gehouden wordt met de oude indeeling. Neemt men nu nog de latere veranderingen in de grenzen der gemeenten in aanmerking, dan zullen hieruit in het geheel vier liggers ontstaan en ten minste acht, maar liever nog twaalf kaarten noodig zijn. Ik zou daarom zijn voor de verstrekking van een exemplaar van een schetskaart tegen den kostenden prijs, en verder een exemplaar of twee exemplaren gratis, onder verbintenis, dat de aanvrager later den door hem vervaardigden ligger in copie inlevere bij het provinciaal depôt, resp. bij het Centraal-bureau, waartoe de gratis verstrekte exemplaren dienen ¹⁾). Bovendien moet de vervaardiger van den ligger overleggen een kort overzicht van de

1) Hiervoor zal het noodig zijn, dat ieder, wien een schetskaart wordt verstrekt, de volgende of een dergelijke verklaring onderteekent:

„De ondergeteekende verklaart een copie van $\frac{\text{den}}{\text{de}}$ door hem

bronnen, op grond waarvan hij de schetskaart invulde. Hieraan moet streng de hand gehouden worden met het oog op de controleering der gegevens en wellicht latere aanvullingen der kaart ¹⁾.

Van zelf komen wij tot de vraag: waar moeten de liggers ingeleverd worden?

Op praktische gronden, om geen andere te noemen, zou ik hiervoor de rijksarchieven in de provinciën willen zien aangewezen. Van elken ligger der betrokken provincie moet daar een exemplaar te vinden zijn. De ruimte, noodig ter bewaring dier liggers, is niet groot. Een kast, voorzien van verschillende vakken, elk vak bestemd voor eenzelfde soort liggers, is voldoende.

Bovendien achten wij een centraal punt in ons land dringend noodig, al ware het alleen tot handhaving van de zoo zeer gewenschte eenheid van uitvoering. Bovendien moet aan dit centraal punt, dat wij „Nederlandsch Centraal-Bureau voor statistisch-historische kaarten” wenschen te noemen, elk jaar door de verschillende vereenigingen en rijksarchieven

te vervaardigen $\frac{\text{ligger}}{\text{liggers}}$ voor ———, waarvan de $\frac{\text{schetskaart}}{\text{schetskaarten}}$ N^o. . . . tot grondslag $\frac{\text{dient}}{\text{dienen}}$, met bijbehorende legende te zullen zenden aan het Rijksarchief te en een zelfde copie aan het Nederlandsche Centraal-bureau voor historisch-statistische kaarten te”

1) De opgave der bronnen zal meestal uit een eenvoudige lijst kunnen bestaan b.v.:

„Legende, behorende bij den ligger voor stadrechten.”

Naam der steden.	Wanneer stadrecht verleend.	Opgave der bronnen.	Opmerkingen.
Zutphen enz.	1190 enz.	Sloet, Oorkondenboek blz. 373 v., N ^o . 376 enz.	

Onderteekening”.

v*

een kort verslag worden gezonden, in hoofdzaak bevattende:

- 1° de namen en adressen van hen, aan wie in den loop van het jaar schetskaarten verstrekt werden, en
- 2° hetzelfde ten opzichte der ingeleverde liggers en het onderwerp, dat zij behandelen.

Hierdoor zal verkregen worden, dat belangstelling in de kaarten levendig gehouden wordt, dat men op het Centraal-Bureau kan te weten komen wat elders en op het bureau zelf te vinden is en dat anderen geen reeds verrichten arbeid ter hand nemen. Een kort, gedrukt jaarlijksch bericht van het Centraal-Bureau aan de betrokken vereenigingen en rijksarchieven hierover is bepaald wenschelijk en een woord tot opwekking wellicht niet overbodig.

Waar zal dat Centraal-Bureau gevestigd worden, of liever wie zal dat vereenigingspunt vormen? Twee inrichtingen komen hiervoor in aanmerking: het Historisch Genootschap te Utrecht en het Algemeen Rijksarchief te 's Gravenhage.

Voor het Historisch Genootschap pleit in de eerste plaats hoffelijkheid. Dit genootschap nam het initiatief in deze zaak. Bovendien cijfere men de waarde niet weg, die het Historisch Genootschap bezit door zijne verbindingen met verschillende buitenlandsche genootschappen; de aanraking, die reeds bestaat en uit den aard der zaak moet toenemen, met de „Centralstelle" te Leipzig. Utrecht is door zijne centrale ligging voor iederen Nederlander bereikbaarder dan 's Gravenhage, hetgeen vooral zwaar weegt, wanneer men na verloop van tijd een centraal depôt voor liggers bezit.

Zou men het Algemeen Rijksarchief te 's Gravenhage aanwijzen als Centraal-Bureau, dan zal de geheele onderneming een rijkszaak worden, en vrees ik

het particulier initiatief meer op den achtergrond geraken. Veel, zoo niet alles, zal dan afhangen van één persoon, den rijksarchivaris. Voor het Algemeen Rijksarchief te 's Gravenhage pleit natuurlijk, dat hierdoor gaandeweg ook op kartographisch gebied daar alles met betrekking tot Nederland zou samen gebracht worden. Gold het alleen de liggers op de schaal van 1 : 500.000 en 1 : 1.500.000 — dus de verzamelkaarten van de liggers van 1 : 100.000 — dan zou ik geen oogenblik twijfelen, om mij voor 's Gravenhage te verklaren; voor het oogenblik, nu nog zooveel gebeuren moet, om de zaak zelfs aan den gang te brengen, geef ik echter aan Utrecht de voorkeur.

Op het Nederlandsch Taal- en Letterkundig Congres te Dordrecht werd een Commissie benoemd tot het bewerken van een historischen atlas der Nederlanden voor schoolgebruik ¹⁾. Wellicht ware het wenschelijk, dat het Historisch Genootschap met deze commissie in verbinding trad. Wenschen uitende, zou ik nog deze er willen bijvoegen:

- 1° dat aan het Centraal-Bureau van elk der schetskaarten een zeker aantal werd afgestaan, om aanvragen van het binnen- en buitenland te kunnen gerieven, en
- 2° dat pogingen worden aangewend, om het Centraal-Bureau vrijdom van port te bezorgen, op grond, dat het hier een nationale onderneming geldt, die den steun der regeering verdient.

Thans zal ik eenigszins uitvoeriger de schetskaarten bespreken. Zooals ik reeds herhaaldelijk mededeelde, bestaat het plan ze op drie schalen te vervaardigen. De beide kaarten op de kleinste schalen zullen de

1) Zie Handelingen van het 24ste Nederlandsch Taal- en Letterkundig Congres, gehouden te Dordrecht 23, 24, 25 en 26 Augustus 1897, blz. 171 v.

verzamelkaarten vormen van de liggers, voortgekomen uit de schetskaarten van 1:100.000. De beide eerste soorten van schetskaarten kunnen dus eerst ingevuld worden, nadat liggers op schaal van 1:100.000 gereed zijn. Met het oog hierop zal ik in het vervolg alleen spreken over de schetskaarten van 1:100.000.

De reden, waarom men van deze schaal uitging, ligt voor de hand: zij is gemakkelijk, evenals elke indeeling met het tientallig stelsel, maar vooral: de ontwerpers van de schetskaarten hadden Stafkaarten op die schaal ter beschikking. Waarom men die Stafkaarten zelf niet als schetskaarten nam, is duidelijk: vooreerst zijn die kaarten duur, en bovendien komt er veel op voor, dat niet alleen gemist kan worden, maar zelfs de duidelijkheid van den ligger zou schaden. De schetskaart moet jil zijn en gelegenheid geven tot inteekenen.

Vergelijken wij thans de Duitsche en Nederlandsche schetskaarten, na beiden in het kort beschreven te hebben.

Elke Duitsche schetskaart bevat twee bladen van de Stafkaart en wordt aangeduid met b.v.

„Section { Fulda 462
Schlüchtern 487”

Fulda 462 en Schlüchtern 487 hebben betrekking op de twee bladen der stafkaart. De noord- resp. zuidzijde dier bladen wordt bij elkaar gevoegd, waardoor zij een afmeting van $54,4 \times 36,8$ c.M. krijgen. Deze kaarten worden lithographisch vervaardigd, waarvoor twee steenen gebruikt worden. Op den eenen steen komen in het zwart voor de rivieren, ontleend aan de Stafkaart, de namen der tegenwoordige steden, vlekken en dorpen, die een eigen grens hebben, verder enkele hofsteden, molens, burgen, kloosters enz., voor zoover de ruimte het toelaat.

Men maakt voor het aangeven hiervan o.m. gebruik van onderstaande teekens:

□ Steden, ○ vlekken en dorpen, + enkele hofsteden.

Op een tweeden steen zijn met roode stippellijnen de grenzen aangebracht.

Een afdruk van beide bij elkaar behorende steenen op eenzelfde blad levert de Duitsche schetskaart op.

De Nederlandsche schetskaart wijkt van de Duitsche af. Ter verklaring hiervan diene het volgende. Wij bezitten van de Topographische inrichting kaarten van 1:50.000 en 1:25.000. De schetskaarten van 1:100.000 kunnen dus niet onmiddellijk aan deze kaarten ontleend worden. De arbeid ter vervaardiging der schetskaarten kon met geen mogelijkheid goed gemaakt worden met de beschikbare gelden. Door de uitgave der schetskaarten tevens dienstbaar te maken aan die van een nieuwe kaart op 1:100.000 werd de vervaardiging mogelijk. Hierdoor wordt de afwijking met de Duitsche verklaarbaar.

Het geheele rijk komt op 29 kaarten voor of, daar een als bladwijzer dient, 30 kaarten in het geheel. De afmetingen van elke kaart zijn 45.9×50 c.M. De teekens zijn:

● hoofdplaats der gemeente, ○ dorp en o gehucht.

Alleen wanneer de naam der gemeente afwijkt van dien der hoofdplaats, wordt hij afzonderlijk vermeld.

Verder komen op deze kaarten, in tegenstelling met de Duitsche, voor: de rijks- en provinciegrenzen, de spoorwegen, de duinen en de dijken. De grenzen der gemeenten worden niet met een roode, maar met een geele stippellijn aangegeven, dit laatste omdat op onze kaart rood de kleur van sommige wegen is.

Ofschoon natuurlijk algeheele eenheid bij de schetskaarten gewenscht geweest ware, zoo zal men toch bij het zien der Nederlandsche kaarten moeten

erkennen, dat zij bijzonder fraai zijn en niet te vol. Bovendien vergete men niet de omstandigheden, waaronder zij tot stand kwamen¹⁾. Het voordeel, dat den bewerkers der schetskaarten wordt aangeboden door het verschijnen eener topographische kaart voor Nederland op dezelfde schaal is werkelijk niet gering te achten. Hierdoor toch worden voor den bewerker herleidingen voorkomen.

De reden, waarom men bij Duitsche kaarten het aangeven van provincie- en rijksgrenzen achterwege laat, is om hierdoor onverbroken kaarten van het oude Duitsche Rijk te kunnen vervaardigen. De vervloeiing van grenzen zal dan ook Duitsche historische genootschappen, wier werking thans bij onze tegenwoordige grenzen begint, in verbinding met de uitgevers van onze schetskaarten brengen. De bladen 8, 12, 17, 22, 23, 28 en 30 van onze schetskaarten hebben Duitschland en Nederland gemeen en 29, 27, 26, 25 en 24 Nederland en België. Tevens blijkt hieruit weder ten overvloede de wenschelijkheid van eenheid van schaal bij deze kaarten.

Thans zou ik kunnen overgaan tot het bespreken

1) Wanneer men ons land met andere rijken vergelijkt, wier militaire kaart niet op de schaal van 1:100.000 vervaardigd is, dan moet erkend worden, dat wij zeer in het voordeel zijn. Zoo stuit men in België op het bezwaar, dat daar twee militaire kaarten bestaan — 1:40.000 en 1:36.000. Van geen van beiden kan dus rechtstreeks een schetskaart van 1:100.000 gemaakt worden. Professor Pirenne schijnt geen kans te zien in België de noodige middelen te vinden tot het vervaardigen van een nieuwe kaart, zooals bij ons. In zijn „Rapport sur un projet de publication de cartes historiques” aan de „Commission royale d’histoire” stelt hij daarom voor, dat de Belgische regeering schetskaarten van 1:40.000 beschikbaar stelle. Mocht het Nederlandsche voorbeeld in België weerklink vinden en de eenheid met andere landen daar niet verbroken worden.

van het invullen der schetskaarten tot liggers. Het komt mij echter voor wenschelijk te zijn, mij hiervan te onthouden, omdat, zooals ik reeds mededeelde ¹⁾, thans een commissie in Duitschland bezig is hiervoor uitvoerige voorschriften samen te stellen. Zou ik een opmerking mogen maken, dan zou het deze zijn, dat ik gaarne een Nederlander in deze commissie zag. Mij is namelijk gebleken, dat ons land op kartographisch gebied, dank zij den heer Eckstein, een hoog standpunt inneemt en het wel aanbeveling verdient onze reeds bestaande teekens zoo veel mogelijk bij de liggers te bezigen.

Een wenk kan ik geven zonder op den arbeid der commissie vooruit te loopen. Om de betrekkelijk groote oppervlakken te tinten, werke men met groote, platte penseelen, dunne verf en vooral flink nat.

Om een denkbeeld te geven van de liggers, die gaandeweg zullen kunnen vervaardigd worden, zou ik een lijst, die natuurlijk voor groote uitbreiding vatbaar is, kunnen geven; ik zal mij hiervan spenen. Tot den werkring van eene te benoemen commissie behoort deze arbeid.

Dank zij de welwillendheid van Professor von Thudichum kan ik U het groot aantal liggers, in de zaal uitgestald, vertoonen. Zij zullen voor zich zelf getuigen, dat dit teekenen ook schrijven en spreken tegelijk is.

Ten slotte zal uit deze uiteenzetting gebleken zijn, dat deze arbeid alleen kan slagen, wanneer hij gesteund wordt door vele, bovenal ernstige werkers, wier arbeidsveld zich niet behoeft te beperken tot het maken dezer kaarten.

Moge over eenige jaren blijken, dat Nederland ook op dit gebied zich met het buitenland kan meten!

1) Zie blz. LIX.

Wij danken thans het Historisch Genootschap voor het nemen van het initiatief in deze groote onderneming en hopen het spoedig te kunnen geluk wenschen met de verkregen uitkomsten.

Ik heb gezegd.

F. A. HOEFER.

BIJLAGE F.

NOTULEN DER VERGADERING VAN CONTRIBUANTEN
AAN DE HISTORISCH-STATISTISCHE SCHETSKAARTEN
VAN NEDERLAND, gehouden op Donderdag
27 December 1900, des avonds te half acht,
in het Gebouw voor Kunsten en Wetenschappen
te Utrecht.

Vertegenwoordigd zijn de volgende contribuanten:

1. De Algemeene Rijksarchivaris, te 's Gravenhage,
door Mr. A. Telting.
2. De Rijksarchivaris in Noord-Holland, te Haarlem,
door het Bestuur van het Histor. Genootschap.
3. De Rijksarchivaris in Groningen, te Groningen,
door Mr. J. A. Feith.
4. De Rijksarchivaris in Friesland, te Leeuwarden,
door Dr. M. Schoengen.
5. De Rijksarchivaris in Drente, te Assen, door
Mr. J. G. C. Joosting.
6. De Rijksarchivaris in Utrecht, te Utrecht, door
Mr. S. Muller Fz.
7. De Rijksarchivaris in Noord-Brabant, te 's Hertogenbosch,
door Mr. A. C. Bondam.
8. De Rijksarchivaris in Zeeland, te Middelburg,
door het Bestuur van het Histor. Genootschap.
9. De Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde,
te Leiden, door Prof. P. J. Blok.

10. Het Genootschap „Pro excolendo jure patrio”, te Groningen, door Mr. J. A. Feith.
11. Het Friesch Genootschap, te Leeuwarden, door het Bestuur van het Historisch Genootschap.
12. De Vereeniging voor Overijselsch Regt en Geschiedenis, te Zwolle, door den heer F. A. Hoefer.
13. De heer F. A. Hoefer, te Hattem, door den heer F. A. Hoefer.
14. Het Provinciaal Utrechtsch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen, te Utrecht, door Prof. J. H. Gallée.
15. De Maatschappij voor Geneeskunde, te Amsterdam, door Dr. C. E. Daniels.
16. De Commissie voor de samenstelling van een historischen atlas van Noord- en Zuid-Nederland, door de heeren A. A. Beekman en P. R. Bos.
- 17 en 18. Het Historisch Genootschap, te Utrecht, door de heeren Prof. Kalff, Prof. Krämer, Mr. S. Muller Fz. en Dr. G. W. Kernkamp.

Niet opgekomen en niet vertegenwoordigd zijn de volgende contribuanten:

De Rijksarchivaris in Overijssel, te Zwolle.

De heer Mr. J. F. Bijleveld, te Arnhem.

De Rijksarchivaris in Limburg, te Maastricht.

Het Koninklijk Oudheidkundig Genootschap, te Amsterdam.

Het Koninklijk Nederlandsch Aardrijkskundig Genootschap, te Amsterdam.

Het Museum van Oudheden, te Assen.

Limburg, Prov. Genootschap voor Geschiedkundige Wetenschappen enz. te Roermond.

De heer Krämer, die namens het Bestuur van het Historisch Genootschap de vergadering leidt, opent de bijeenkomst met de mededeeling, dat de Rijks-

archivarissen in Zeeland en Noord-Holland en het Friesch Genootschap aan het Bestuur van het Historisch Genootschap verzocht hebben, hen op deze vergadering te vertegenwoordigen; en dat Limburg, Provinciaal Genootschap voor Geschiedkundige Wetenschappen, Taal en Kunst, bericht heeft, dat de heer A. F. van Beurden het genootschap zal vertegenwoordigen. De heer Van Beurden is echter niet ter vergadering verschenen.

Vervolgens verleent de Voorzitter het woord aan den heer F. A. Hoefer, tot het houden van een voordracht over: *Het doel en de wijze van bewerking der historisch-statistische schetskaarten van Nederland* (zie Bijlage F), welke rede wordt toegelicht door een groot aantal Nederlandsche en Duitsche schetskaarten, die Spreker in het vergaderlokaal heeft ten toon gesteld.

Nadat de Voorzitter aan Spreker dank heeft betuigd voor zijne voordracht, verzoekt hij aan de aanwezige heeren eventueele vragen naar aanleiding van de gehouden rede tot straks te bewaren, daar het wenschelijk schijnt thans eerst aan de orde te stellen het punt, waarvoor deze vergadering hoofdzakelijk is belegd, nl de verdeeling der schetskaarten onder de contribuanten. Hij noodigt daarom den heer Kernkamp uit, de door het Bestuur van het Historisch Genootschap opgestelde *Toelichting bij de voorstellen tot verdeeling der Historisch-statistische schetskaarten van Nederland onder de contribuanten* (zie Bijlage D) voor te lezen, waarvan exemplaren onder de ter vergadering aanwezige heeren worden rondgedeeld.

Na de voorlezing van deze toelichting vraagt de heer Gallée, welke verhooging van kosten het aannemen van het derde voorstel zal veroorzaken.

De heer Kernkamp deelt mede, dat het maximumbedrag van de meerdere kosten f 750 zal zijn, te

verdeelen onder 25 contribuanten over 6 jaar, zoodat voor elken contribuant de jaarlijksche contributie hoogstens met *f* 5 vermeerderd en van *f* 20 op *f* 25 gebracht zal moeten worden.

De heer Feith geeft te kennen, dat hij voor het derde voorstel is, maar geen machtiging heeft om ook namens het genootschap „Pro excolendo jure patrio” voor de verhooging van contributie te stemmen.

Na eenige discussie vereenigt de vergadering zich bij acclamatie met het derde voorstel, en keurt eveneens bij acclamatie goed, dat de hierdoor veroorzaakte meerdere kosten over alle contribuanten zullen worden omgeslagen.

Naar aanleiding van een door den heer Hoefer geopperd denkbeeld, vraagt de Voorzitter aan de ter vergadering aanwezige leden van de Commissie voor de samenstelling van een historischen atlas van Noord- en Zuid-Nederland, of zij eventueel bereid zouden zijn het toezicht op de verdere uitvoering van het werk — het intekenen van verschillende historische gegevens op de schetskaarten — op zich te nemen.

Na eenig overleg met deze heeren zegt Prof. Blok, dat deze bereid zijn de opdracht te aanvaarden, en vraagt of het Historisch Genootschap de kleine administratieve onkosten der commissie eventueel zal betalen.

De Voorzitter antwoordt, dat hiertegen wel geen bezwaar zal bestaan, wanneer, gelijk te verwachten is, deze som niet groot zal zijn.

De vergadering spreekt de wenschelijkheid uit, dat overeenkomstig het denkbeeld van den heer Hoefer zal worden gehandeld, en dat de contribuanten bij het geven eener bestemming aan de kaarten zich over het geheel aan de leiding der commissie zullen onderwerpen.

De Voorzitter neemt op zich, deze wenschen der

vergadering aan het Bestuur van het Historisch Genootschap over te brengen.

Vervolgens geeft de Voorzitter gelegenheid tot het doen van vragen naar aanleiding van de voordracht van den heer Hoefer

De heer Bos vraagt, of de contribuanten ook buitenlandsche schetskaarten zullen kunnen krijgen, b.v. van aangrenzende deelen van Duitschland.

De heer Hoefer antwoordt, dat in Duitschland deze regel geldt: op aanvraag worden van een schetskaart twee exemplaren verstrekt, één tegen betaling, één gratis, de aanvrager moet zich echter verbinden één ingevuld exemplaar (ligger) terug te zenden.

De heer Feith brengt de contrôle ter sprake, op de betrouwbaarheid van de liggers te houden; daar vermoedelijk dikwijls door dilettanten schetskaarten zullen worden aangevraagd, schijnt het gewenscht contrôle op hun werk uit te oefenen. Volgens zijne meening zal de commissie, aan wie het Bestuur van het Historisch Genootschap de verdere leiding van het werk wil opdragen, de Centrale commissie, zooals de heer Hoefer haar noemt, zich met deze contrôle moeten belasten.

De heer Hoefer meent, dat de genootschappen of de archivariissen, aan wie de schetskaarten gevraagd worden, zullen moeten beoordeelen, of de aanvrager een wetenschappelijk betrouwbaar persoon is; de Centrale commissie zal alleen opgave ontvangen van de afgeleverde schetskaarten en de ingeleverde liggers.

De heer Schoengen dringt er op aan, dat bij het inleveren van de liggers een opgave van de gebruikte bronnen of van andere aanwijzingen, waaruit de betrouwbaarheid van het werk kan blijken, zal worden gevoegd.

De heer Blok stelt voor, het belangrijke punt, dat de heer Feith ter sprake bracht, nl. de contrôle,

die op de liggers zal worden uitgeoefend, over te laten aan het gemeen overleg van het Bestuur van het Historisch Genootschap en de Centrale commissie. Aldus wordt door de vergadering besloten.

De heer Muller wenscht nog te vragen: waar zullen de liggers worden bewaard?

De heer Hofer meent, dat aan de Rijksarchieven in de verschillende provinciën moet worden verzocht de liggers in dépôt te nemen; de Centrale commissie zal alleen de schetskaarten bewaren, in een kast of portefeuille, die te harer beschikking moet worden gesteld.

Na eenige discussie wordt besloten, ook dit punt over te laten aan het overleg tussehen het Bestuur van het Historisch Genootschap en de Centrale commissie.

De heer Kernkamp vraagt enkele inlichtingen omtrent de onderwerpen, die in kaart zijn gebracht op de ter vergadering aanwezige Duitsche liggers.

De heer Hofer verklaart zich gaarne bereid die te geven, en noodigt de aanwezigen uit hem te volgen bij een rondgang langs de ter vergadering geëxposeerde kaarten, waarbij hij verschillende inlichtingen geeft omtrent de in kaart gebrachte onderwerpen, de daarbij gebruikte teekens, het verschil in formaat tusschen de Nederlandsche en de Duitsche schetskaarten enz.

Ten slotte betuigt de Voorzitter aan den heer Hofer nogmaals zijne erkentelijkheid voor de groote moeite, die hij zich ter toelichting van zijn onderwerp heeft gegeven, dankt de aanwezige heeren voor hunne tegenwoordigheid en sluit de vergadering.

BIJLAGE G.

NOTULEN DER VERGADERING VAN HET BESTUUR
VAN HET HISTORISCH GENOOTSCHAP EN DE
LEDEN DER CENTRALE COMMISSIE VOOR DE
HISTORISCH-STATISTISCHE SCHETSKAARTEN VAN
NEDERLAND, gehouden op Zaterdag 12 Januari
1901, des middags te 3 uur, in een lokaal
boven de societeit Sic Semper te Utrecht.

Aanwezig de heeren: P. J. Blok, F. A. Hoefler,
G. W. Kernkamp, S. Muller Fz., J. C. Overvoorde
en A. Telting.

De heer A. A. Beekman, P. R. Bos, J. E. Heeres
en J. C. Ramaer hebben bericht, verhinderd te zijn
de vergadering bij te wonen.

Nadat de heer Muller, die namens het Bestuur
van het Historisch Genootschap de bijeenkomst leidt,
de vergadering heeft geopend, stelt hij aan de orde
het behandelen van den brief, door het Bestuur van
het Historisch Genootschap aan de leden van de
Commissie voor de samenstelling van een historischen
atlas van Noord- en Zuid Nederland toegezonden.

Uit de opmerkingen, door de heeren Blok en
Overvoorde aangaande den considerans van dit
schrijven gemaakt, blijkt, dat er een misverstand
bestaat ten opzichte van de verhouding tusschen
het Bestuur van het Historisch Genootschap en de

Centrale commissie voor de schetskaarten De genoemde heeren verkeerden in de meening, dat het Bestuur van het Historisch Genootschap aan de Commissie voor de samenstelling van een historischen atlas, als zoodanig — en dus als aan een geheel zelfstandige commissie — de taak had opgedragen, toezicht te houden op de bewerking der schetskaarten. De heeren Muller en Kernkamp zetten uiteen, dat zulks niet in de bedoeling van het Bestuur heeft gelegen en ook niet heeft kunnen liggen, daar het Bestuur in de meening verkeerde dat de genoemde Commissie reeds was ontbonden; het Bestuur van het Historisch Genootschap heeft bedoeld, de in Nederland wonende leden der Commissie uit te noodigen, op te treden als een door het Bestuur van het Historisch Genootschap benoemde Commissie voor de zaak der schetskaarten; de Sprekers betreuren het, dat deze bedoeling niet duidelijk is gebleken uit het adres van den aan genoemde heeren gerichtten brief, maar zij meenen dat de inhoud van dit schrijven geen twijfel aan die bedoeling kon overlaten.

De Voorzitter geeft thans zijn voornemen te kennen, aan de in Nederland wonende leden der Commissie voor de samenstelling van een historischen atlas van Noord- en Zuid-Nederland — de heeren Dr. W. F. A. Bannier, te Voorschoten, A. A. Beekman, te Delft, Dr. H. Blink, te 's Gravenhage, Prof. P. J. Blok, te Leiden, P. R. Bos, te Groningen, Mr. J. E. Heeres, te Delft, H. Hettema Jr., te Leiden, F. A. Hoefler, te Hattem, Mr. J. C. Overvoorde, te Dordrecht, J. C. Ramaer, te Rotterdam, Mr. A. Telting, te 's Gravenhage, en R. Schuiling, te Deventer — nogmaals individueel de uitnoodiging te richten, zitting te willen nemen in een door het Bestuur van het Historisch Genootschap te benoemen commissie,

die volgens den wensch van de vergadering der contribuanten toezicht zal houden op de bewerking der schetskaarten. Opdat deze bijeenkomst echter niet zonder resultaat blijve, stelt hij voor, met de aanwezige heeren — waarvan de heeren Blok, Hoefer en Telting zich alvast bereid verklaren de benoeming aan te nemen, terwijl de heer Overvoorde deze nog in beraad wenscht te houden — de punten te behandelen, in het schrijven van het Bestuur van het Historisch Genootschap vermeld, in de onderstelling en met de hoop, dat de benoeming ook door de afwezige heeren zal worden aangenomen. Aldus wordt goedgevonden.

Daarop komen de volgende onderwerpen in behandeling:

1. Het Historisch Genootschap kan, ten gevolge van de bepalingen zijner wet, geen crediet verleenen, maar is bereid de noodige — vermoedelijk niet aanzienlijke — administratiekosten der Commissie te dekken. Het bestuur zal echter gaarne een gespecificeerde begrooting ontvangen, waarop de te verleenen jaarlijksche som zou kunnen gebaseerd worden. — Goedgekeurd. Het aanbod van den heer Hoefer, om aan de Commissie een kast, waarin de schetskaarten bewaard kunnen worden, ten geschenke aan te bieden, wordt in dank aanvaard.

2. Het Historisch Genootschap zal de 16 stellen schetskaarten, die het ontvangt, aan de Commissie afstaan, en haar allengs een lijst toezenden, waarop vermeld wordt, hoeveel kaarten elk der contribuanten onder zich heeft. — Goedgekeurd.

3. De werkring der Commissie zal bestaan in:
a. Zich in betrekking te stellen met de Centrale commissie te Leipzig, om een uniforme wijze van werken te verzekeren, en verder alle inlich-

- tingen bij haar in te winnen, noodig voor het vervaardigen van een handleiding bij het werk der teekenaars, voor zooverre de door de Leipziger commissie uitgegeven of uit te geven brochures niet op een voor Nederland voldoende wijze in deze behoefte voorzien. — Goedgekeurd.
- b.* Een lijst op te maken van de verschillende historische toestanden en feiten, die zij in kaart gebracht wenscht te zien. — Goedgekeurd.
 - c.* In overleg met de Leipziger commissie de teekens vast te stellen, die bij het invullen van de kaarten gebruikt moeten worden -- Goedgekeurd.
 - d.* Zich in iedere provincie — door middel van de provinciale contribuanten of van in de provincie goed bekende personen — in betrekking te stellen met personen, die geschikt schijnen om het werk, voor het vervaardigen van de verschillende liggers vereischt, behoorlijk uit te voeren en, zoo noodig, hen in te lichten omtrent de daarbij te volgen methode. Spaarzaamheid met het uitdeelen van schetskaarten op aanvraag zij over het geheel aanbevolen. — Goedgekeurd.
 - e.* In overleg te treden met de bezitters der schetskaarten over de verdeeling daarvan, en aldus aan ieder der (sub *d* bedoelde) personen 2 (of 3) exemplaren van de voor het doel noodige schetskaarten te verschaffen, onder voorwaarde dat de Commissie daarvan 1 (of 2) ingevuld terug ontvange, met een ondertekende opgave van de gebruikte bronnen of van andere bewijzen, waaruit de deugdelijkheid van den ligger kan blijken. — Goedgekeurd, met dien verstande, dat steeds 3 exemplaren zullen worden uitgereikt van de verlangde schetskaart, en 2 liggers terug zullen moeten worden gezonden.
 - f.* Op een of andere wijze contrôle uit te oefenen

over de deugdelijkheid van de vervaardigde liggers. — Goedgekeurd, met dien verstande, dat de Commissie vrij zal zijn in het bepalen van de wijze der contrôle.

- g. Zorg te dragen voor het deponeren van een der twee door haar ontvangen liggers in de Rijks-archiefdépôts in de verschillende provinciën; de tweede ligger zal gedeponoord worden in een door de Commissie aan te wijzen centraal-depôt. — Goedgekeurd, onder bepaling dat dit centraal-depôt den naam zal dragen van „Nederlandsch Centraal-bureau voor historisch-statistische schetskaarten.”
- h. Jaarlijks aan het bestuur van het Historisch Genootschap een verslag over hare verrichtingen toe te zenden, benevens een lijst van de uitgegeven schetskaarten en de ontvangen liggers, opdat deze als bijlagen bij het jaarverslag van het Historisch Genootschap kunnen worden gedrukt. — Goedgekeurd.
- i. Na verloop van een zeker aantal jaren, uit de liggers verzamelkaarten op kleine schaal te doen vervaardigen, die zullen kunnen dienen voor de samenstelling van den historischen atlas, die door het Taal- en Letterkundig Congres te Dordrecht gewenscht werd. — Goedgekeurd.

Nadat aldus de werkkring van de Commissie is vastgesteld, wordt, op voorstel van den Voorzitter, besloten, aan alle leden der Commissie, zoodra zij hunne benoeming hebben aangenomen, mede te deelen wat op deze vergadering aangaande de werkzaamheden der Commissie is besloten, en het vertrouwen uit te spreken, dat zij zich daarmede zullen vereenigen.

De heer Overvoorde herinnert, dat vroeger door

het Bestuur van het Historisch Genootschap aan de door het congres van Dordrecht benoemde Commissie voor de samenstelling van een historischen atlas van Noord- en Zuid-Nederland een aantal schetskaarten is beloofd, en spreekt den wensch uit, dat, zoo mogelijk, deze commissie worde geholpen aan schetskaarten, die zij als werkmateriaal behoeft.

De voorzitter antwoordt, dat het Bestuur van het Historisch Genootschap alle schetskaarten, die het zelf ontvangt, ter beschikking heeft gesteld van de commissie, die het voor de zaak der schetskaarten heeft benoemd. Hij hoopt echter, dat de Commissie voor den historischen atlas op de volgende wijze zal kunnen worden geholpen aan het door haar verlangde materiaal. De regeering ontvangt van elke schetskaart 100 exemplaren; het Bestuur van het Historisch Genootschap is gaarne bereid, om de regeering er opmerkzaam op te maken, dat deze kaarten wellicht het best aan hare bestemming zullen beantwoorden, indien de regeering mocht goedvinden, deze 100 exemplaren te verdeelen onder de door het Bestuur van het Historisch Genootschap benoemde Commissie voor de schetskaarten en de door het Congres van Dordrecht benoemde Commissie voor de samenstelling van een historischen atlas van Noord- en Zuid-Nederland.

De vergadering wordt door den Voorzitter gesloten, onder dankbetuiging aan de aanwezigen voor hunne tegenwoordigheid.

BIJLAGE H.

VERSLAG VAN DE VERGADERING DER LEDEN VAN
HET HISTORISCH GENOOTSCHAP, op Vrijdag
28 December 1900, in het Gebouw voor
Kunsten en Wetenschappen te Utrecht.

Tegenwoordig de leden :

G. J. W. Koolemans	J. F. Gebhard Jr.
Beynen	W. van Geer
P. J. Blok	B. J. L. de Geer van
P. A. M. Boele van	Jutfaas
Hensbroek	H. van Gelder
M. G. de Boer	J. J. Graaf
A. C. Bondam	J. V. de Groot
M. ten Bouwhuys	C. Hofstede de Groot
G. Brom	A. H. L. Hensen
H. Brugmans	J. A. Heuff Az.
C. H. Th. Bussemaker	F. A. Hoefer
A. W. van Beeck Calkoen	J. de Hullu
J. R. Callenbach	G. Hulsman
H. T. Colenbrander	J. J. Jansen
N. A. Cramer	N. Japikse
J. J. Doesburg	J. G. C. Joosting
E. Epkema	G. Kalff
W. v. Everdingen	P. H. van der Kemp
J. A. Feith	G. W. Kernkamp
J. H. Gallée	W. J. Kernkamp

W. P. C. Knuttel	J. van Oordt tot Bunschoten
F. J. L. Krämer	H. C. Rogge
A. R. van der Laar	J. H. L. van der Schaaff
J. A. Levy	H. D. J. van Schevichaven
W. W. van der Meulen	M. Schoengen
W. Meyer	J. C. van Slee
L. J. Morell	G. M. Slothouwer
Th. Morren	J. F. van Someren
J. W. Muller	W. J. Tuyn
P. L. Muller	H. Ch. Vegtel
S. Muller Fz.	W. Wilde
F. J. Nieuwenhuis	

De voorzitter, Dr. F. J. L. Krämer, opent te half twaalf de vergadering met een woord van welkom aan de aanwezige leden. Hij deelt mede, dat de voorzitter van het bestuur van het Historisch Genootschap, Mr. B. J. L. de Geer van Jutfaas, zich wegens zijn hoogen leeftijd van de leiding der vergadering heeft geëxcuseerd en aan den vice-voorzitter van het bestuur heeft verzocht zich met deze taak te belasten; tevens wijdt hij eenige hartelijke woorden aan de nagedachtenis van Mr. Pols, die bij de vorige algemeene ledenvergaderingen van het Historisch Genootschap den voorzitterszetel innam.

Nadat de voorzitter zijn medelid van het bestuur, Dr. G. Kalff, heeft uitgenoodigd hem tijdelijk als voorzitter te vervangen, verleent deze het woord aan Dr. Krämer tot het houden van een rede over *Het Sticht in de eerste jaren van het Erfstadhouderschap*¹⁾.

Spreker betoogt, dat het tijdperk van Willem IV en van de minderjarigheid van Willem V zoowel in

1) Daar Dr. Krämer zich voorstelt zijne rede elders uit te geven, is het verslag daarvan op zijn verzoek aanmerkelijk bekort.

de achttiende eeuw als in de negentiende door de geschiedvorschers en geschiedschrijvers met weinig zorg is behandeld; hij gaat daarbij na, wat daarover zoo al geschreven is en komt tot de slotsom dat voor de eerste jaren van dat tijdvak Wagenaar eigenlijk de eenige betrouwbare gids is, terwijl voor den tijd na 1751 geen geschrift van beteekenis ten dienste staat. Dit acht hij vooral te betreuren, omdat juist toen de ontstemming en ontmoediging zich moet geopenbaard hebben, die een paar tientallen jaren later de gemoederen zoo ontvankelijk maakte voor de denkbeelden, welke in den patriottentijd zegevierden.

Hij tracht daarna aan te toonen, waarin de oorzaken van de scherpe tegenstelling te zoeken waren tusschen de onverschilligheid, die zich openbaarde na den dood van Willem IV, en de geestdrift bij diens verheffing in 1747. Buiten de redenen tot die verandering in de openbare meening, zooals die uit Wagenaars laatste deel zijn af te leiden, meent hij, althans voor zoover het gewest Utrecht aangaat, eene oorzaak te kunnen aanwijzen, waarop nog weinig de aandacht is gevestigd, namelijk de wassende ontevredenheid over de onvoldoende, vaak ergerlijke wijze van rechtspleging, met name in crimineele zaken, zoowel waar het de rechtspraak gold van den burgerlijken als die van den militairen rechter.

Te dien einde haalt spreker een aantal voorbeelden aan van rechtsbedeeling, zoo te Utrecht zelf als in andere plaatsen, door gerecht, baljuw, hof en krijgsraad, in gevallen van verschillenden aard, allen geput uit de authentieke bescheiden op het Rijksen het Stadsarchief, en wijst hij aan, hoe het stelsel van compositie of afkoop tot de meest ergerlijke misbruiken leidde, en hoe daarbij de wijze van benoeming der rechters, der hoofdofficieren en andere

magistraten dezen in de verleiding en in de gelegenheid bracht tot ontduiking van hun plicht en tot vermeerdering hunner inkomsten door ongeoorloofde of althans afkeurenswaardige middelen. De openbaarmaking van enkele der procedures in het genoemde tijdperk maakte zonder twijfel diepen indruk, hetgeen spreker in een paar gevallen met zekerheid kan aantoonen.

Hetzelfde doet hij ten opzichte van de militaire jurisdictie, vooral die van den pas weder ingestelden Hoogen krijgsraad, die alle zaken, waarin een militair betrokken was, aan zich trok en dan meermalen zoo behandelde, dat de openbare meening allengs de militaire jurisdictie haatte als „een gedrocht”, zooals Van der Capellen ze later noemde.

Spreker besluit zijne voordracht met eene algemeene beschouwing over de staatsregeling der Republiek vóór en na het herstel van het Stadhouderschap, welker gebreken men ten onrechte gehoopt had door de verheffing van Willem IV te kunnen verbeteren, en later ten onrechte aan het stadhouderschap weet.

Van de gelegenheid om bedenkingen of vragen tot den Spreker te richten, wordt gebruik gemaakt door Mr. J. A. Levy, die herinnert dat Dr. Krämer, gewagende van de teleurstelling, bij de burgerij gewekt door het niet verminderen van de belastingen, in dat verband heeft gesproken over het plan van Prins Willem IV tot invoering van een gelimiteerd portofranco. Spreker zou de vraag wenschen te stellen, hoe de Prins aan zulke vrijzinnige denkbeelden op oeconomisch gebied kwam, die toch niet in den geest van zijn tijd lagen en nog thans een onbereikt ideaal moeten genoemd worden. Deze historia interna van de propositie van Willem IV zou hij gaarne aan de aandacht van Dr. Krämer willen aanbevelen.

Dr. Krämer, het woord verkrijgende om Mr. Levy te beantwoorden, maakt dezen er opmerkzaam op, dat het plan niet bij den Prins zelf is gerezen. Wegens de klachten der Amsterdamsche kooplieden over den achteruitgang van den handel liet de Prins zich door een commissie, waarin kooplieden uit de groote handelssteden zitting hadden, voorlichten over de oorzaken van dien achteruitgang en over de middelen om dezen te stuiten. Uit de vier ontwerpen tot herstel van den vervallen koophandel, door deze commissie beraamd, koos de Prins het laatste en door de commissie meest aangeprezene, waarin het denkbeeld tot invoering van een gelimiteerd porto-franco werd geopperd. In zijn latere propositie aan de Staten-Generaal en de Staten van Holland heeft de Prins dit ontwerp in zijn geheel overgenomen.

Nadat de waarnemende voorzitter aan Dr. Krämer dank heeft betuigd voor zijn boeiende rede, herneemt deze het voorzitterschap. Alvorens de leden uit te noodigen tot het gebruiken van eenige ververschingen gedurende de pauze, vestigt hij hunne aandacht op de door den heer F. J. Nieuwenhuis, lid van het Historisch Genootschap, in de zaal tentoongestelde geteekende kaarten, waarin een synchronistisch overzicht wordt gegeven van de regeerders en het gebied der verschillende staten, van de oudste tijden af tot heden.

Na de pauze verleent de Voorzitter het woord aan Dr. G. W. Kernkamp, die spreekt over *Robert Fruin (naar aanleiding der artikels van Dr. Byvanck in De Gids van Maart—Juli 1899)*¹⁾.

1) Ook van deze rede wordt op verzoek van Dr. Kernkamp slechts een zeer kort verslag gegeven, daar zij een gedeelte uitmaakt van een door hem afzonderlijk uit te geven geschrift.

Na herinnerd te hebben aan de eerbiedige hulde, na Fruin's overlijden door tal van historici aan de nagedachtenis van Nederland's grootsten geschiedvorschcr gebracht, geeft Spreker er zijn verwondering over te kennen dat de artikels, door Dr. Byvanck in *De Gids* aan Robert Fruin gewijd, geen openlijke tegenspraak hebben uitgelokt. Misschien moet dit worden toegeschreven aan het niet kunnen volgen van de hooge vlucht, die Dr. Byvanck dikwijls neemt. Ook Spreker heeft dezen auteur herhaaldelijk eerbiedig moeten nastaren, wanneer hij het luchtruim inschiet. Voor zooverre Spr. echter de genoemde artikels heeft begrepen, moet hij verklaren er in menig opzicht niet mede te kunnen instemmen. Spr. brengt hulde aan het talent van Dr. Byvanck, aan zijn geestigen stijl, aan zijn opmerkingen over de Leidsche academische wereld en den invloed van het liberalisme in de wetenschap; maar hij is van meening dat Dr. Byvanck geen gelijkend portret van Fruin heeft geteekend. Daar Dr. Byvanck geen lid meer is van het Historisch Genootschap en dus in deze vergadering niet kan tegenwoordig zijn, zal Spr. slechts een gedeelte van zijn bedenkingen tegen Dr. Byvanck's artikels hier uitspreken, en beperkt hij zich, als voorbeeld der methode, in hoofdzaak tot een kritiek op de bewering, dat Fruin in de jaren 1873—1876 voorliefde had voor de beoefening der stedengeschiedenis. Spr. tracht aan te toonen, dat deze bewering met de nuchtere feiten in strijd is.

Vervolgens draagt Spr. een gedeelte van een studie over Robert Fruin voor, waarin hij achtereenvolgens ter sprake brengt: Fruin's denkbeelden over staat en maatschappij, zijn liberaal optimisme en de verwachtingen, die hij van de wetenschap koesterde, zijn wereldbeschouwing, die een trek van pessimisme heeft en waaraan overschatting van menschen en

dingen vreemd is. Spr. herinnert aan Fruin's woorden: „de wereld spiegelt zich het best gelijkend af in het oog, waarmee een goedmoedig alledaagsch man zegadeslaat”, en wijst er op dat in die uitspraak minachting ligt opgesloten, maar ook vergoelijking. Daar Fruin de hoedanigheid van het edele en goede, dat deze wereld te zien geeft, niet onvoorwaardelijk kan bewonderen, is hij met het toekennen van die namen nog al mild, te mild soms, bv. naar Spreker's meening in een passage in *Het Voorspel van den tachtigjarigen oorlog*.

Ten slotte wijst Spr. er op, dat in Fruin's geschriften enkele beschouwingen voorkomen, die op het eerste gezicht schijnen te passen in de materialistische opvatting der geschiedenis, die tegenwoordig door de socialisten wordt verdedigd. Hij vergelijkt dan o. a. Fruin's verklaring van de uitvinding der boekdrukkunst met een verklaring van hetzelfde feit, door den heer Van der Goes gegeven, en spreekt als zijn meening uit, dat de opmerkingen van Fruin van veel dieper inzicht getuigen dan de oppervlakkige beschouwingen van den heer Van der Goes.

Daar niemand naar aanleiding van deze rede het woord verlangt, verleent de Voorzitter, na aan Dr. Kernkamp dank te hebben gebracht voor zijne voordracht, het woord aan den heer F. A. Hoefer, die eenige mededeelingen doet over *Het doel en de wijze van bewerking der historisch-statistische schetskaarten van Nederland*. Voor deze voordracht, waarin spreker de rede resumeerde, door hem gehouden op de vergadering van contribuanten aan genoemde schetskaarten, zij verwezen naar bijlage E.

Van de gelegenheid om vragen of bedenkingen tot den Spreker te richten, wordt gebruik gemaakt door Dr. J. R. Callenbach, die verklaart te gelooven, dat

men een veel te moeilijken weg heeft ingeslagen en dat met eenvoudige schoolkaarten het gewenschte doel ook wel te bereiken is.

Dr. G. Brom oppert twijfel aan de uitvoerbaarheid van het plan, om de meest verschillende historische toestanden en feiten in kaart te brengen, en is bovendien van meening, dat voor het in kaart brengen van sommige gegevens een afschrikwekkend groot aantal schetskaarten noodig zal zijn. Voor de meeste statistische doeleinden blijft hij aan tabellen de voorkeur geven boven schetskaarten.

Dr. J. H. Gallée betuigt, dat in de gelederen der taalonderzoekers groote ingenomenheid bestaat met de verschijning der historisch-statistische schetskaarten, die het mogelijk zullen maken allerlei belangrijke taalquaesties voor altijd en duidelijk in beeld te brengen.

De heer Hofer, het woord verkrijgende om de gemaakte opmerkingen te beantwoorden, zet uiteen, waarom gewone schoolkaarten ongeschikt zijn voor het doel, dat men met de schetskaarten tracht te bereiken. Dat er veel kaarten noodig zullen zijn, stemt hij aan Dr. Brom toe; maar dit bezwaar telt hij licht, daar de kaarten voor geringen prijs te verkrijgen zullen zijn. Hij voor zich geeft juist aan schetskaarten de voorkeur boven tabellen, daar een voorstelling van een historischen toestand op de kaart veel anschouwelijker kan zijn en blijvender beeld nalaat dan een statistische tabel. Aan Dr. Gallée betuigt hij zijn erkentelijkheid voor diens instemming met het plan.

Nadat de Voorzitter aan den heer Hofer dank heeft gebracht voor zijn voordracht, richt hij tot de aanwezige leden de vraag, of een van hen nog iets in het belang van het Genootschap in het midden heeft te brengen.

De heer G. Hulsman uit den wensch, dat voortaan de ledenvergadering niet meer zal gehouden worden tusschen Kerstmis en Nieuwjaar, daar de predikanten, en waarschijnlijk ook de Katholieke geestelijken, juist in deze week zeer drukke ambtsbezigheden hebben.

De Voorzitter belooft, dat het bestuur met dezen wensch rekening zal houden.

Na herinnerd te hebben, dat de gemeenschappelijke maaltijd te 5^{1/2} uur zal plaats hebben ten huize van de Wed. Okhuysen, sluit de Voorzitter te 4 uur de vergadering.

BIJLAGE I.

LIJST

DER VAN JANUARI 1900 TOT JANUARI 1901
DOOR SCHENKING, RUILING EN AANKOOP

VOOR HET

GENOOTSCHAP VERKREGEN WERKEN.

I. TEN GESCHENKE ONTVANGEN BOEKEN.

a. VAN DE SCHRIJVERS.

Th. Willing Balch. The Alabama arbitration.
—— Internationale Schiedsgerichtshöfe.

Joh. H. Been. Dagen en daden van Admiraal
Dubbel Wit.

—— Het Keezenboek.

Ph. van Blom. Geschiedenis van Oud-Friesland.

C. W. Bruinvis. Geschiedenis der kapel, thans
de tweede kerk der Nederd. Hervormde gemeente te
Alkmaar.

—— Het Papengilde te Alkmaar. (Overdruk uit
Bijdragen voor de Geschiedenis van het Bisdom
Haarlem.)

—— Eene bladzijde uit de geschiedenis van de
Hervormde Kerk te Alkmaar. (Overdruk uit Archief
voor Nederlandsche Kerkgeschiedenis.)

—— De van Everdingens. (Overdruk uit Oud-
Holland.)

N. D. Doedes. Volken en Hoofdpersonen. Schets der Algemeene Geschiedenis. 4e druk.

H. Dyserinck. Verslag over de geschiedkundige tentoonstelling van het Ned. zeewezen. (In „Het Vaderland” 29 Juli—7 Augustus.)

P. Fredericq. Les comptes des indulgences en 1488 et en 1517—1519 dans le diocèse d’Utrecht.

—— Corpus documentorum inquisitionis haereticae pravitatis Neerlandicae, dl. IV.

J. A. Gerth van Wijk. Realencyklopädie für protestantische Theologie und Kirche. 3 Aufl. (*Holland.*)

W. Gosler. Nederlandsche Almanak van Levensverzekering, 1901.

J. J. Graaf. Gids in het Bisschoppelijk Museum te Haarlem.

—— Het St. Ursulenklooster te Purmerend. (Overdruk uit Bijdragen voor de geschiedenis van het Bisd. Haarlem.)

A. G. Honig. Alexander Comrie.

P. H. van der Kemp. De Commissiën van den Schout bij Nacht C. J. Wolterbeek naar Malakka en Riouw, 1818—1820.

—— Raffles’ Atjeh-overeenkomst van 1819. (Overdruk uit Bijdragen tot de Taal-, Land- en Volkenkunde van Ned.-Indië.)

—— Palembang en Banka in 1816—1820. (Overdruk uit Bijdragen tot de Taal-, Land- en Volkenkunde van Ned.-Indië.)

J. Kuiper. Duitschlands historische landstreken. (Overdruk uit: Tijdschrift voor Geschiedenis, Land- en Volkenkunde.)

E. van Loon. Het grondreglement voor de waterschappen in de provincie Groningen. 2^e—5^e stuk.

R. P. J. Tutein Nolthenius. Oud-Zutphen. (Uit: Bouwkundig Tijdschrift.)

Bijdr. en Meded. XXII.

M. Henriquez Pimentel. Geschiedkundige Aanteekeningen betreffende de Portugesche Israëlieten in den Haag en hunne synagogen aldaar.

F. H. A. Sabron. De kozakken in de Betuwe 1814. (Overdruk uit de Tijdspiegel.)

H. D. J. van Schevichaven. De St. Stephenskerk te Nijmegen.

J. H. Hora Siccama. Levensbericht van Jhr. Mr. G. J. Th. Beelaerts van Blokland. (Uit: Levensberichten van de Maatschappij der Ned. Letterk. te Leiden.)

Raja Sir Sourindro Mohun Tugore Abhra or a few notes on talc, compiled and translated into English from various sanskrit works.

——— Our Indian horse or a few notes on the animal, compiled and translated from the ancient medical and other works of the Hindus.

A. Telting. Het oude Tiendrecht. Academisch proefschrift van J. Kusters. (Overgedrukt uit Themis.)

G. Mac Call Theal. Records of South-Eastern Africa. IV, VI.

——— Records of the Cape Colony. July 1806—May 1809. Index 1803—1806.

G. Tjalma. De mystieke gemeenschap met Christus in het Avondmaal volgens Gereformeerde verklaring.

L. Vanderkinderen. A propos d'une charte de Baldéric d'Utrecht.

J. S. van Veen. Correspondentie van Andries van Anderlecht als gouverneur van Tiel (1573—1575.)

——— Aanvulling der correspondentie van Andries van Anderlecht als gouverneur van Tiel (1573—1575.)

——— Hengelo en Zelhem op het Gooi. (Overdruk uit Bijdragen en Mededeelingen der vereeniging „Gelre”.)

G. J. Vos Az. De ambtsbede van een bejaarden dienstknecht des Heeren.

S. G. de Vries. De codices Hugoniani (Zuliche-

miani) der 17de eeuwſche philologen. (Uit: Handelingen van het 2e Ned. Philologencongres te Leiden.)

E. Wrangel. Bidrag till Svenska Dramatikens Historia från utländska Källor.

b. VAN OF DOOR DEPARTEMENTEN VAN ALGEMEEN BESTUUR, GENOOTSCHAPPEN, MAATSCHAPPIJEN ENZ.

Van het Ministerie van Binnenlandsche Zaken.

Publications de la Société historique et archéologique dans le Duché de Limbourg. Tom. XXXV. N. S. Tom. XV.

Opgezworen kwartierſtaten van 36 kanonikessen der vorſtelijke rijksabdij Thorn met den inhoud der opzwerigen en de beſchrijving der zegels van de opzweerders, uitgeg. door A. J. Flament.

De archieven van het kapittel der vorſtelijke rijksabdij Thorn, uitgeg. door J. Habets en A. J. Flament. 2^e deel.

Verslag omtrent 's Rijks verzamelingen van geſchiedenis en kunst. XXI.

G. Busken Huet. Tweede verſlag van onderzoe-kingen naar archivalia te Parijs.

Van het Ministerie van Waterſtaat.

Verslag der commissie tot het inſtellen van een onderzoek inzake de indijking der Lauwerzee.

Van het Koninklijk Oudheidkundig Genootſchap te Amsterdam.

Jaarverſlag. 1899, 1900.

G. van Arkel en A. W. Weissman. Noord-Hol-landsche Oudheden. 4^e ſtuk.

Van de Koninklijke Bibliotheek te
's-Gravenhage.

Verslag omtrent den toestand der Koninklijke Bibliotheek in 1899.

Catalogus van de Pamflettenverzameling berustende in de Koninklijke Bibliotheek. III. (1689—1713.)

Van het Indisch Genootschap te
's-Gravenhage.

Verslag der Vergaderingen van 28 November 1899—28 Mei 1900.

Naamlijst der Leden. (Mei 1900.)

Van het Muntkabinet van 's Rijks Munt
te Utrecht.

Vervolg der verschillende catalogi houdende de aanwinsten verkregen sedert het opmaken daarvan tot 1899.

Van het Kapittel der Ridderlijke Duitsche Orde, Balye van Utrecht.

Register der overheden en leden van de Utrechtsche Balye der Ridderlijke Duitsche orde, mitsgaders edele en aanzienlijke geslachten vermeld in de archieven dier Balye.

Van het Nederlandsch Onderwijzers-
Genootschap.

Catalogus van de Paedagogische Bibliotheek. (Supplement.)

Van Gedeputeerde Staten van Friesland.

Catalogus van de Buma-bibliotheek. Derde vervolg.

Van de Gedeputeerde Staten van Zeeland.

Inventaris van het oud archief der Provincie Zeeland. Deel III.

Van het Provinciaal Museum van oudheden
in Drenthe.

Verslag aan de Gedeputeerde Staten over 1899.

Van het Bestuur van het Hoogheemraadschap van den Lekdijk Benedendams
en van den Ysseldam.

J. A. van Hengst. De Lekdijk Benedendams en de Ysseldam. I.

Van de vereeniging tot instandhouding en uitbreiding der Zaanl. Oudheidk., verzameling H. Honig Js. Jr. te Zaandijk.

Catalogus. I.

Jaarlijksch verslag. 1898—1899.

Van het Stedelijk Museum te Alkmaar.

Verslag. 1899.

Supplement op den Catalogus der Prentverzameling over Alkmaar en omstreken.

Van de vereeniging Flehité te Amersfoort.

Verslag van de werkzaamheden der Vereeniging over 1899.

Van het gemeentebestuur van Deventer.

De cameraars-rekeningen van Deventer, uitgeg. door J. de Hullu en J. Acquoy. 5de Deel, 3de stuk.

Van de Commissie voor de Athenaeum-Bibliotheek te Deventer.

Catalogus van de Athenaeum-Bibliotheek te Deventer. II.

Van het gemeente-bestuur van Edam.

Verslag over 1899.

Van de Commissie van beheer over de verzameling van geschied- en oudheidkundige voorwerpen te 's-Gravenhage.

Verslag over 1899.

Van de Commissie van beheer over het Stedelijk Museum te Leiden.

Verslag over 1899.

Van de Bibliothèque Wallonne te Leiden.

Rapport. 1898—1899.

Van de Commissie voor het Leeskabinet te Rotterdam.

41ste Jaarlijksch Verslag.

Van de Redactie van „de Katholiek” te Utrecht.

De Katholiek. Deel 118.

Van de redactie van het Jaarboekje van Alberdingk Thijm.

Almanak 1900.

Van de directie van het Genealogisch en Heraldisch Archief te Rijswijk.

Catalogus van Genealogiën in handschrift, berustende in het Geneal. en herald. archief te Rijswijk.

Van het Department of Agriculture of the U. S.

T. S. Palmer, Legislation for the protection of Birds.

North American Fauna. 17—19.

Yearbook. 1898, 1899.

Bulletin N°. 13.

CIII

Van de Academischer Verein Deutscher
Historiker in Wien.

H. Stiglmayer. Pabst Liberius.

Van het Bureau der Versammlung deut-
scher Historiker.

Bericht über die sechste Versammlung deutscher
Historiker zu Halle a. S.

Van de Universiteit te Gent.

Bibliotheca Erasiana. Bibliographie des oeuvres
d'Erasmus.

Van de Redaktion der deutschen Ge-
schichtsblätter te Gotha.

Ueber historische Grundkarten. (Deutsche Geschichts-
blätter I 2, 5.)

Van den heer J. R. Planten te New-York.

J. G. Whiteley. The Enthronement of Her
Majesty Queen Wilhelmina.

J. Fiske. The Dutch and Quaker Colonies in
America. 2 vol.

Yearbook of the reformed Protestant Dutch Church
of the city of New-York.

Janvier. In old New-York.

Eighth Annual Banquet of the Netherland Society
of Philadelphia.

II. DOOR RUILING MET ANDERE GENOOTSCHAPPEN
VERKREGEN BOEKEN.

Aken. Aachener Geschichts-Verein.

Zeitschrift. XXI.

- Amsterdam. Koninklijke Akademie van Wetenschappen.
 Jaarboek. 1899.
 Afd. Letterkunde. Verslagen en Mededeelingen,
 4^e reeks III, 3. IV, 1.
 Verhandelingen III, 1, 2.
 Poemata (Leg. Hoeufft). Sosii
 fratres bibliopolae. Accedunt
 septem carmina laudata.
 J. C. Ramaer. Geographische
 Geschiedenis van Holland
 bezuiden de Lek en Nieuwe
 Maas in de Middeleeuwen.
 Afd. Natuurkunde. Verslagen. Deel VIII.
 Verhandelingen. Eerste Sectie.
 VII, 1—6.
 Tweede Sectie. VII, 1—5.
 Antwerpen. Académie royale d'Archéologie de Bel-
 gique.
 Bulletin (5me Série des Annales.) VII, VIII, IX.
 Augsburg. Historischer Verein für Schwaben und
 Neuburg.
 Zeitschrift. 26 Jahrgang.
 Batavia. Bataviaasch Genootschap van Kunsten en
 Wetenschappen.
 Tijdschrift voor Indische Taal-, Land- en Volken-
 kunde. XLI, 5—6; XLII, 1—6.
 Notulen. XXXVII, 3—5; XXXVIII, 1.
 Verhandelingen. LI, 2—4.
 Taalkaart van de Minahassa.
 N. Adriani, Het verhaal van Sese Taola.
 Bonn. Historischer Verein für den Niederrhein.
 Annalen. Heft 69.
 Bonn. Verein von Alterthumsfreunden im Rheinlande.
 Jahrbücher. Heft 105.

- Bremen. Historische Gesellschaft des Künstlervereins.
 Bremisches Jahrbuch. XIX.
- Brussel. Société d'Archéologie de Bruxelles.
 Annales. XIII, 3, 4, XIV, 1, 2.
 Annuaire. 1900.
- Brussel. De Bollandisten.
 Analecta Bollandiana XVIII, 4, XIX, 1—3.
- Brussel. Académie royale des Sciences, des Lettres
 et des Beaux-arts de Belgique.
 Bulletin des Commissions royales d'Art et d'Ar-
 chéologie. 38e année 3—12.
- Christiania. Université royale de Norwège.
 A. Chr. Bang. Dokumenter og Studier vedrø-
 rende den lutherske katekismus historie i Nor-
 dens Kirker. II. (Universitets-Program.)
- Danzig. Westpreussischer Geschichts-Verein.
 Zeitschrift. Heft VI—XLII.
 Neues preussisches Urkundenbuch. Urkundenbuch
 von Culm, herausg. v. Woelky. Abt. II Band
 I, Abt. III Bd. I.
 Pommerellisches Urkundenbuch, herausg. v. M.
 Perlbach. Abt. I, II.
 Acten der Ständetage Preussens, königl. Antheils,
 herausg. v. F. Thunert. Bd. I. Lieferung
 I—III.
- H. Maercker. Geschichte der ländlichen Ort-
 schaften und der drei kleinen Städte des Kreises
 Thorn. I, II.
- O. Günther. Des Syndicus der Stadt Danzig
 Gottfried Leugnich Jus publicum civitatis Geda-
 nensis.
- Dusseldorp. Düsseldorfer Geschichts-Verein.
 Jahresbericht für das Vereinsjahr 1899.
 Beiträge zur Geschichte des Niederrheins. Jahr-
 buch XIV.

- Frankfurt a/M. Verein für Geschichte und Alterthumskunde.
Mittheilungen über römische Funde in Hedderheim. III.
- Friedrichshafen. Verein für die Geschichte des Bodensees und seiner Umgebung.
Schriften. Heft 28.
- Genève. Société d'Histoire et d'Archéologie.
Bulletin. Tom. II, 3.
- Gent. Koninklijke Vlaamsche Akademie voor Taalen Letterkunde.
Catalogus van de Bibliotheek der Koninklijke Vlaamsche Akademie.
- W. de Vreese. De Handschriften van Jan van Ruusbroec's werken, I.
—— Gallicismen in het Zuidnederlandsch.
- Fr. v. d. Bergh. De Fransche overheersching in België van 1792—1815.
- C. Cortebeeck. De Fransche overheersching in België van 1792—1815.
Jaarboek 1899.
- N. de Pauw. Ypre jeghen Poperinghe.
- A. en Th. van Heuverswijn. Eene vreemde spraak als voertaal van 't onderwijs.
- Vak- en Kunstwoorden n°. 5 (Ambacht van den metselaar.)
- Idioticon van het Antwerpsch Dialect. (Stad Antwerpen en Antwerpsche Kempen.)
- Inleiding tot de studie der analytische scheikunde.
- Johan Froissart's Cronyke van Vlaenderen, uitgeg. door Nap. de Pauw. 2de Deel.
- Verslagen en Mededeelingen. Jan.—Sept. 1899, Jan.—Juni 1900
- Giessen. Oberhessischer Geschichts-Verein.
Mittheilungen. N. F. Bd. 9.

- Grätz. Historischer Verein für Steiermark.
Veröffentlichungen IX—XI.
- 's Gravenhage. Algemeen Rijksarchief.
Dagregister gehouden in 't casteel Batavia a° 1637,
uitgeg. door H. T. Colenbrander.
- 's Gravenhage. Koninklijk Instituut voor de Land-
Taal- en Volkenkunde van Nederlandsch-Indië.
Naamlijst der leden op 1 April 1900.
Bijdragen. Deel VII, 1—4.
- Greifswald. Rügisch-pommersche Abtheilung der
Gesellschaft für pommersche Geschichte und
Alterthumskunde.
Vereinsschrift der Greifswalder Abtheilung 1870.
Vereinsschrift der rügisch-pommerschen Abthei-
lung 1872, '74, '75, '79—'84, '88—1900.
Pommersche Jahrbücher. Bd. I.
- Hamburg. Verein für hamburgische Geschichte.
Mittheilungen. Band VII, Heft 1. N°. 1—12.
Gesamtregister über die Veröffentlichungen des
Vereins 1839—1899.
- Hannover. Historischer Verein für Niedersachsen.
Zeitschrift. Jahrgang 1900.
- 's-Hertogenbosch. Provinciaal Genootschap van
Kunsten en Wetenschappen in Noord-Brabant.
Nieuwe Catalogus der Oorkonden en Handschriften,
berustende in de boekerij van het Genootschap.
- Karlsruhe. Badische Historische Kommission.
Zeitschrift für die Geschichte des Oberrheins.
N. F. Bd. XV, 1—4.
Neujahrsblätter 1900. — Konstanz im 30-jährigen
Kriege.
Neujahrsblätter 1901. — Baden zwischen Neckar
und Main in den Jahren 1803—1806.
- Keulen. Görres-Gesellschaft.
Historisches Jahrbuch. XX, 4, XXI, 1—3.

- Keulen. Redaktion der westdeutschen Zeitschrift für Geschichte und Kunst.
 Zeitschrift. XVIII, 4. XIX, 1, 2.
 Korrespondenzblatt. XVIII, 11, 12. XIX, 1—10.
- Kiel. Gesellschaft für schleswig-holstein-lauenbürgische Geschichte.
 Zeitschrift. Band 29, 30.
- Königsbergen in Pr. Altpreussische Monatschrift.
 Altpreussische Monatschrift. N. F. XXXVII, 1—6.
- Leeuwarden. Friesch Genootschap van Geschied-, Oudheid- en Taalkunde.
 Verslag. 1898—1899.
 De Vrije Fries. 4e reeks. I, 4.
- Leiden. Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde.
 Handelingen en Mededeelingen. 1899—1900.
 Levensberichten. 1899—1900.
 Tijdschrift voor Nederlandsche Taal- en Letterkunde. N. R. XI, 1, 2.
 Spelen van Cornelis Everaert, uitg. door J. W. Muller en D. L. Scharpé. II.
- Leipzig. Königlich sächsische Gesellschaft der Wissenschaften.
 Abhandlungen der philologisch-historischen Classe.
 Bd. XVIII, 5, XX, 1, 2.
 Berichte über die Verhandlungen. 1899, 51er Bd., 4, 5; 1900, 52er Bd. 1—4.
- Lemberg. Redactie van het Kwartalnik Historyczny.
 Kwartalnik Historyczny. Rocznik XIII, 4; XIV, 1—3.
- Leuven. Redactie der Analectes pour servir à l'Histoire ecclésiastique de la Belgique.
 Analectes. 2me Série, XII, 1—3.
 Cartulaire d'Aflighem.
- Londen. Redactie van de English historical Review.
 English Historical Review. N° 57—60.

- Luik. Institut archéologique liegeois.
Bulletin. Tom. XXVIII.
- Luxembourg. Section historique de l'Institut luxembourgeois. (Ci-devant Société archéologique du Grand-Duché.)
Publications. XLVI, XLVII, XLIX, 1.
- Maastricht. Geschied- en oudheidkundig Genootschap in het Hertogdom Limburg.
Publications. Tome, XXXV, N. S. XV.
- Madrid. Real Academia de la Historia.
Boletín. XXXVI, 1—6; XXXVII, 1—6.
- Maredsous. Abbaye de Maredsous.
Revue bénédictine. XVI, 11—12; XVII, 1—4.
- Meissen. Verein für Geschichte der Stadt Meissen.
Mitteilungen. V, 2.
- München. Königliche bayerische Akademie der Wissenschaften.
Sitzungsberichte der philos. u. histor. Classe. 1899, Bd. II, 2—4; 1900, 1—3.
- K. A. von Zittel. Rückblick auf die Gründung und die Entwicklung der K. bayerischen Akademie der Wissenschaften im 19 Jahrhundert.
- K. von Orff. Ueber die Hilfsmittel, Methoden und Resultate der internationalen Erdmessung.
- Münster. Verein für Geschichte und Alterthumskunde Westfalens.
Zeitschrift für vaterländische Geschichte und Alterthumskunde. Band 57.
- Vorreformatorsche Forschungen. I. F. Landmann.
Das Predigtwesen in Westfalen in der letzten Zeit des Mittelalters.
- Namen. Société archéologique de Namur.
Annales. XXIII, 2; XXIV, 1.

- St. Nikolaas. Oudheidkundige Kring van het Land van Waas.
 Annales. XVIII, 3, 4; XIX, 1.
- Posen. Historische Gesellschaft für die Provinz Posen.
 Zeitschrift. XIII, 3, 4; XIV, 1—4, met register van I—X.
 Historische Monatsblätter. 1—7.
- Regensburg. Historischer Verein für Oberpfalz und Regensburg.
 Verhandlungen. LI^{er} Band.
- Rome. Reale Società romana di Storia patria.
 Archivio. XXII, 3—4; XXIII, 1—2.
- Rotterdam. Gemeente Rotterdam.
 De oudste stadsrekeningen van Rotterdam, uitgeg. door J. H. W. Unger en W. Bezemer. (Bronnen voor de geschiedenis van Rotterdam. III.)
- Schwerin. Verein für mecklenbürgische Geschichte und Alterthumskunde.
 Jahrbücher und Jahresberichte. 65er Jahrg.
- Stockholm. Akademie van Geschiedenis en Oudheidkunde.
 Tidskrift för Landmålsföreningen. 65—67.
- Straatsburg. Historisch-litterarischer Zweigverein des Vogesen-Clubs in Elsass-Lotharingen.
 Jahrbuch für Geschichte, Sprache und Litteratur Elsass-Lothringens. XVI.
- Termonde. Cercle archéologique de la Ville et de l'ancien Pays de Termonde.
 Gedenkschriften. 2de Reeks, VII, 4; VIII, 1—5.
- Ulm. Verein für Kunst und Alterthum in Ulm und Oberschwaben.
 Württembergische Vierteljahrshefte für Landesgeschichte. IX, 1—4.
 Mitteilungen. 9.
- Upsala. Universiteits-Bibliotheek.

- Urkunder rörande Stockholms Historia I. Stockholms Stads-Privilegiebref. I.
 Skrifter utgifna af Kongl. Humanistiska Vetenskaps-Samfundet i Upsala. Band III, VI.
 Utrecht. Provinciaal Utrechtsch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen.
 Verslag. 1899.
 Aanteekeningen der sectie-vergaderingen. 1899.
 H. van Gelder. Geschichte der alten Rhodier.
 Utrecht. Gemeente Utrecht.
 Verslag van den toestand der gemeente Utrecht. 1899.
 Verslag van het voorgevallene in de gemeente-verzamelingen in 1899.
 Utrecht. Redactie van het Archief voor de Geschiedenis van het Aartsbisdom Utrecht.
 Archief voor de geschiedenis van het Aartsbisdom Utrecht. XXVI, 2, 3
 Washington. Smithsonian Institution.
 Miscellaneous collections. n° 1173.
 Annual report. 1897.
 Weenen. Institut für österreichische Geschichtsforschung.
 Mittheilungen. Bd. XX, 4; XXI, 1—4.
 Wernigerode. Harz-Verein für Geschichte und Alterthümer.
 Zeitschrift. Jahrg. 32, 2° Hälfte, 33, 1° Hälfte.
 Willemstad (Curaçao). Geschied-, taal-, land- en volkenkundig Genootschap.
 Vierde jaarlijksch verslag.
 Wolfenbüttel. Ortsverein für Geschichte und Alterthumskunde zu Braunschweig und Wolfenbüttel.
 Braunschweigisches Magazin. 5er Band.
 Würzburg. Historischer Verein von Unterfranken und Aschaffenburg.

Archiv des historischen Vereins. 41er Jahrgang.
Jahres-Bericht. 1898.

Zwolle. Vereeniging tot Beoefening van overijsselsch
Regt en Geschiedenis.

Verslag der handelingen der 84^e, 85^e en 86^e ver-
gadering.

Verslagen en mededeelingen. XXIe stuk.

J. de Hullu. Bescheiden betreffende de hervor-
ming in Overijssel. 2de stuk.

Overijsselsche stad-, dijk- en markeregten. I. 13.
Stadregt van Almelo.

III. AANGEKOCHTE BOEKEN.

a. AANKOOPEN VAN HET GENOOTSCHAP.

De Bas, Prins Frederik en zijn tijd. Afl. 29, 30.

De Roever, Het leven van onze voorouders. Afl.
44, 45.

Revue d'Histoire diplomatique. XIV, 3. 4.

b. OVERGENOMEN VAN HET LEESGEZELSCHAP.

Archief voor Nederl. kerkgeschiedenis. N. Ser. I, 1. 2.

Neues Archiv für ältere Deutsche Geschichtskunde.
XXV, 3, XXVI, 1.

Bijdragen voor de geschiedenis van het bisdom Haar-
lem. XXV, 2, 3.

Hansische Geschichtsblätter. Jahrg. 1899.

Oud-Holland. XVIII, 1—3.

Nederl. archievenblad. 1899/1900, n° 4; 1900/1901. 1, 2.

Bulletin historique et littéraire de la Société de
l'histoire du protestantisme français. IX, 4—12.

- Bulletin de la Commission pour l'histoire des églises
Wallonnes. VIII (2e Sér. III) n° 1.
- Bijdragen tot de geschiedenis van Overijssel. 2e Ser.
III, afl. 1.
- Amsterdamsch Jaarboekje. 1899.
- Rotterdamsch jaarboekje. 7e Jaarg. 1900.
- Jahresbericht der Geschichtswissenschaft. XXI (1898).
- Mittheilungen aus der historischen Litteratur. Red.
von F. Hirsch. XXVIII, 2—4.
- Revue belge de numismatique. 1900, n° 3. 4.
- Revue historique. LXXIII, 1, 2, LXXIV, 1, 2.
- Geldersche volksalmanak. 1901.
- Historische Zeitschrift. XLIX, 1—3, L, 1.
- Bijdragen voor vaderl. Gesch. en Oudheidk. 4^e Reeks
I, 3, 4. Register op deel 1—30.
- De Navorscher. 1900, n° 2—12.
-

DRIE BRIEVEN VAN SAMUEL SORBIÈRE
OVER DEN TOESTAND VAN HOLLAND IN 1660,

MEDEGEDEELD DOOR

P. J. B L O K.

In de nalatenschap van onzen Fruin vond ik drie afschriften van brieven, door bemiddeling van den toenmaals te Parijs vertoevenden Dr. I. Mendels overgenomen uit een zeer zeldzaam boek der Bibliothèque Nationale, genummerd „Réserve Z. 2184” en getiteld „Relations, lettres et discours de Mr. de Sorbière sur diverses matières curieuses. A Paris, chez Robert de Ninville, rue de la Boucherie, au bout du Pont S. Michel, à l’Escu de France et de Navarre. MDCLX. Avec Privilège du Roy.” Aangezien het boek ¹⁾ waarschijnlijk in ons land niet te vinden is, in ieder geval tot de groote zeldzaamheden behoort en het eenige stukken bevat, die zeker belang hebben voor de kennis van personen en toestanden in Holland omstreeks het midden der 17^{de}

1) Wel te onderscheiden van de in hetzelfde jaar te Parijs verschenen „Lettres et discours de M. de Sorbière sur diverses matières curieuses. Paris, Clouvier, 1660, met een opdracht aan Mazarin van 12 Sept. 1659” (o. a. Leidsche Univ. Bibl.). — De heer G. Busken Huet te Parijs was zoo goed mij eenige nadere inlichtingen omtrent het boekje in de Bibl. Nat. te geven.

eeuw, scheen het dienstig, de drie afgeschreven brieven in hun geheel hier af te drukken. De derde, gericht „à Monsieur le Marquis de Vaubrun, Comte de Nogent, Gouverneur de Philippeville, deuxième relation du gouvernement des Provinces Unies”, beschrijft wel zeer bekende zaken, maar juist daarom kan men daaraan de juistheid der inzichten en berichten van den auteur goed toetsen.

Het boek bevat vooreerst eene opdracht aan Mazarin, gedagteekend „Paris, le 20 Aoust 1660”, 18 bladzijden lang en vol van betuigingen van eerbied en dankbaarheid jegens den machtigen staatsman, die den schrijver na zeven of acht jaren wachtens aan een matig „pension” had geholpen en wien hij reeds vroeger een dergelijken bundel ¹⁾ had opgedragen, terwijl hij thans hoopte op een of ander kerkelijk beneficie, dat hem geheel van zorg voor zijn levensonderhoud zou ontheffen.

Achter deze opdracht drukte de schrijver volgens de gewoonte dier dagen eenige lofverzen af, waaronder een van twee regels, dat Constantijn Huygens 15 jaren te voren „in albo Samuelis Sorberii” had geschreven en dat nu opnieuw dienst moest doen ²⁾. Het tweede albumvers van Huygens, hem terzelfdertijd toegewijd ³⁾, werd ditmaal versmaad. Ook de de overige lofverzen schijnen aan het album van den schrijver ontleend te zijn; een op Lodewijk XIV en een op Mazarin, beiden van Johannes Sangenesius, moesten dienen om den vorst en zijn minister nog gunstiger te stemmen.

De eerste der in den bundel opgenomen brieven

1) Zie het in de vorige noot genoemde boek, vooral p. 636 suiv., 712 suiv.

2) Worp, Huygens Gedichten, IV, blz. 54.

3) Ibidem.

(p. 1—11), dd. 6 Dec. 1659, is gericht aan Mazarin; hij handelt „de la Paix” (n.l. der Pyreneën ¹⁾) en bevat niets anders dan gemeenplaatsen en vleierijen, waarin de schrijver steeds bijzonder ervaren geweest is.

Van de volgende brieven, p. 12 tot 103 van het boek, behooren de geadresseerden tot ééne familie, zooals uit den inhoud herhaaldelijk blijkt. De bekendste hunner is Guillaume Bautru of Beautru, graaf de Serrant enz., een „bel-esprit”, die van 1588 tot 1665 leefde en een der gunstelingen was van Mazarin, dien hij in de door hem geredigeerde Gazette uitbundig placht te prijzen. Eenige jaren lang was hij tolk bij verschillende Fransche gezantschappen o. a. te Brussel. Hij stond bekend om zijne geestigheid en geleerdheid. De anderen, de Graaf de Nogent-Vaubrun, „maître de camp général des carabins” ²⁾, die in 1672 bij den overtocht over den Rijn sneuvelde, broeder van Bautru, en zijn zoon de Markies de Vaubrun, gouverneur van Philippeville, die in 1675 bij Altenheim sneuvelde, behoorden ook tot de vrienden van Mazarin en tot de bekende beschermers der Parijsche geleerden en schrijvers ³⁾. Basnage kende hen in zijn jeugd. Sorbière had hen aan het hof te Parijs ontmoet en stond met hen minstens sedert 1658 in persoonlijke betrekking. Hij schreef zijne „relations” op hun verzoek, zoo niet volgens hunne bepaalde opdracht ⁴⁾: hij zegt namelijk, dat zij door de heeren „ordonnées” zijn, wat in-

1) Vgl. de laatste brieven der *Lettres et Discours*; de alleraardigste handelt „Sur la négociation de la Paix” en is aan Mazarin gericht dd. 10 Mei 1659.

2) *Lettres et Discours*, p. 128.

3) Over deze personen vgl. *Nouvelle Biogr. Générale* i. v. Bautru.

4) Vergelijk brieven aan hen in de *Lettres et Discours*, p. 112, 351, 401, 640. Verder hierachter blz. 11, 19, 24, 47, 48, 49

tusschen misschien een wat sterke beleefdheidsuitdrukking is, waarvan Sorbière allerminst afkeerig was.

De verdere brieven, 20 in getal, aan verschillende personen gericht, zijn voor ons doel van minder belang.

Samuel Sorbière (op den titel *de S.* schijnt hij geen recht gehad te hebben, hoewel hij zich daarmede tooide) stamde uit eene Protestantsche burgerfamilie uit Saint Ambroix (Gard) in Languedoc ¹⁾. Hij was in 1615 geboren, een neef van den bekenden geleerden Hugenoot Samuel Petit, als wees door dezen te Orange opgevoed en vervolgens naar Parijs gegaan om er medicijnen te studeeren. Door den invloed van zijn oom kwam hij als student (1639—1642) in aanraking met Gassendi, Mersenne en andere beroemde Fransche geleerden, wier gezelschap hij vlijtig zocht. In 1642 ²⁾ trok hij naar de Republiek, als zoovele Franschen van dien tijd, hopende er carrière te maken. Voorloopig echter bracht hij het er niet verder dan tot paedagoog in het gezin van den Rijngraaf van Salm, dien hij van 1642 tot 1644 te Sluis, waar de Rijngraaf gouverneur was, diende. Uit Sluis, waar hij „médecine et langue flamande” studeerde en Morus’ *Utopia* vertaalde, kwam hij nu en dan in Den Haag en maakte er kennis — door zijn meester en zijne relatiën te Parijs — met mannen van naam in en buiten het hof en de hofwereld, o. a. met Huygens, die hem in 1644 zijne *Momenta desultoria* ten geschenke zond ³⁾, en met Rivet, den Leidschen hoogleeraar en hoftheoloog ⁴⁾.

1) Nouv. Biogr. Générale, i. v.; Haag, La France Protestante i. v.

2) Worp V, blz. 331: „cum in Bataviam appulissem ante biennium” Sluis Flandrorum 5 Aug. 1644.

3) l.l. Vgl. Oeuvres de Chr. Huygens, I, p. 21; Lettres et Discours, p. 679.

4) Brieven aan Rivet uit Sluis dd. 10 Nov. 1672, 1 Jan. 1643,

Hij bezocht ook Descartes te Egmond. Maar zijn plan om „totus aliquando vester” te worden, zooals hij aan Huygens schreef, kon hij nog niet spoedig verwezenlijken. Pogingen om met hulp zijner Haagsche vrienden, ook van Van Baerle te Amsterdam, als paedagoog verder te komen, mislukten geheel ¹⁾. Hij keerde in 1645 naar Frankrijk terug maar vond ook daar niet, wat hij zocht, n.l. eene goede betrekking, en begaf zich in 1646 weder naar ons land, waar hij zich thans te Leiden vestigde en als „Dr. Medicus” in Sept. 1646 als student liet inschrijven ²⁾.

Hij was toen gehuwd met Judith Renaud, eene landgenoot, wier familie in Den Haag woonde ³⁾, en oefende te Leiden de medicijnen uit. Hij schreef er ook allerlei boeken van wijsgeerigen en medischen inhoud, terwijl hij bovendien studenten in huis trachtte te krijgen door zijne relaties met invloedrijke personen ⁴⁾. Hij kwam er in gedurige aanraking met Salmasius, Vossius, Spanheim, L'Empereur en andere beroemde geleerden in „la nouvelle Attique” zooals hij Holland placht te noemen ⁵⁾, verkeerde druk bij de Elseviers, in wier winkel men geleerden van alle natiën kon ontmoeten ⁶⁾, zag goed om zich heen en maakte steeds nieuwe kennissen. Vooral met letterkundigen arbeid hield hij zich bezig: hij gaf de beschrijving van Rohan's reis van 1600 bij de Elseviers uit ⁷⁾, ook diens Mémoires, vertaalde Hobbes'

3 Oct. 1643 (Leidsche Bibl.). Zijn eerste geschrift van 1642 was onder den pseudoniem „Guthbertus Higlandus” tegen Rivet gericht.

1) Aan Barlaeus d.d. 15 Juni 1644 uit den Haag (Leidsche Bibl.).

2) Album Acad. Lugd. Bat.

3) Préf. der Sorberiana, éd. Graverol (Paris, 1694).

4) Aan Colvius te Dordrecht dd. 21 Jan. 1647 (Leidsche Bibl.).

Vgl. Oeuvres de Chr. Huygens l.l.

5) Sorberiana, p. 192 suiv.; Lettres et discours, p. 442 suiv.

6) Lettres et discours, p. 435.

7) Amst. Elsevier, 1646.

Elementa Philosophica gelijk later zijne Politica¹⁾ en schreef ten genoegen van zijn schoonvader, die bij de West-Indische Compagnie geïnteresseerd was, een pamflet daarover: „Lettre d'un marchand de Brésil à un de ses amis d'Amsterdam"²⁾. Ook ditmaal echter had hij geen succès. Hij probeerde het nog eenmaal aan het Haagsche hof onder den jongen prins Willem II maar ook dat mislukte hem twee jaren lang, ofschoon de Prins hem eenige hoop had gegeven³⁾ en hij de beroemde geleerde prinses Elizabeth van Boheme van nabij kende⁴⁾. Ook te Amsterdam is hij in dien tijd herhaaldelijk geweest⁵⁾. Door de bescherming der familie Dohna, die met het Huis van Oranje verwant was, met name der oude Gravin Dohna, verkreeg hij eindelijk het bestuur van de inrichting van Hooger Onderwijs, het „Collège", te Orange, waar de jonge Graaf van Dohna gouverneur was. Hij ging er in den zomer van 1650 heen en bezocht op zijn reis Parijs weder⁶⁾.

Ook te Orange, waar hij zijne schrale inkomsten als rector van het Collège door medische praktijk hoopte te vergrooten, vond onze ijverige fortuinzoeker niet wat hij zocht. Hij schreef er een merkwaardig verhoog over Engeland's plannen met den oorlog tegen de Republiek⁷⁾, waarin hij een zeer goed inzicht in politieke en economische zaken toonde.

1) Lettres et discours, p. 221.

2) Préf. der Sorberiana. Vgl. Knuttel, Catal. n°. 5352, dat er misschien de vertaling van is.

3) Aan Rivet 14 Sept. en 2 Nov. 1649 (Leidsche Bibl.).

4) Sorberiana, p. 85; Lettres et Discours, p. 687.

5) Sorberiana, p. 24, 27, 119.

6) Aan Rivet 3 Juni, 29 Juli 1650 (Leidsche Bibl.). Lettres et Discours, p. 77, 372.

7) Lettres et Discours, p. 202 suiv. Later in het Engelsch vertaald.

Nu echter zocht hij het geluk langs een anderen weg. Hij werd Roomsche (1653/4) onder invloed van den bisschop van Vaison, Suarez, en trachtte voortaan door katholieke relatiën verder te komen. Guy Patin, de beroemde medicus en bel-esprit te Parijs, die hem kende, spreekt spottend over zijne bekeering als „un des miracles de nos jours qui sont plutôt politiques et économiques que méthaphysiques” en houdt het er voor, dat Sorbière, hoewel „veuf et bien adroit, tout fin qu’il est” te Rome ook niet slagen zal „à faire fortune,” omdat daar al zooveel andere „altérez et affamez” rondloopen¹⁾. Sorbière bezocht dan ook te vergeefs in 1655 Rome en den Paus, maar vervolgens weder Parijs, waar hij zich in de gunst van Mazarin en zijne regeering trachtte te dringen²⁾ en Gassendi’s Epicurus uitgaf. Het gelukte hem inderdaad eindelijk eenige kleine beneficiën machtig te worden en in 1660 den titel van „historiographe du Roy” te verkrijgen. Maar Mazarin ontviel hem 9 Maart 1661 door den dood en opnieuw begon de zware strijd om het bestaan voor onzen gelukzoeker, die niet met weinig tevreden was.

Nog tijdens het leven van den machtigen staatsman gaf hij zijne „Lettres et Discours” uit, alsook zijne „Relations, lettres et discours”, waaruit achterstaande brieven zijn overgenomen. Het tweede boek bevat o.a. de beschrijving zijner „troisième voyage en Hollande”³⁾, die hij in 1660 had ondernomen. Hij bracht er twee maanden door, blijkbaar als gids van twee Parijsche geestelijken, zijne vrienden⁴⁾, die de geleerde en merkwaardige mannen der voornaamste steden van

1) Haag, La France protestante i. v. Sorbière.

2) Vgl. de geadresseerden zijner Lettres et Discours.

3) Zie hierachter blz. 11 vlg.

4) Zie over hen blz. 223.

Holland en de eigenaardigheden van het Hollandsche land en leven wilden leeren kennen. Die twee maanden moeten gevallen zijn in de lente, want hij woonde het vertrek van den op den troon van Engeland herstelden Karel II uit Scheveningen (2 Juni 1660)¹⁾ bij en was in het laatst van Juni 1660 te Parijs terug. In dien tijd bezocht hij „plus de trente bonnes villes” en zag „plus de quatre cens villages.” Rotterdam, Den Haag, Leiden, Amsterdam, Utrecht waren de hoofdpunten van het bezoek, dat immers ten doel had om „les doctes et les curiosités du païs,” alsook „les beautés de la nature et les ornements de l’art” aan zijne medgezellen te toonen. De natuurkundigen Bils te Rotterdam, Van Hoorn te Leiden, de jonge Christiaan Huygens in Den Haag²⁾, Glauber te Amsterdam, de theoloog Voet te Utrecht waren de voornaamste maar niet de eenige geleerden, die hij bezocht en omtrent wier werken en personen hij allerlei mededeelt.

Hij heeft nog tien jaren na deze reis geleefd, voornamelijk te Parijs, waar hij in de geleerde kringen bleef verkeeren. Uit die jaren heeft men van hem o. a. een belangrijke „Voyage en Angleterre”³⁾, die hem intusschen eene verbanning naar Nantes op den hals haalde wegens de daarin voorkomende losse praatjes over Engeland en over den machtigen Deenschen staatsman Corfitz Ulefeld, die aan het Fransche hof zeer gezien was⁴⁾. Hij bezocht in 1667 nogmaals

1) Blz. 13 vlg.

2) Hij kende dezen reeds vroeger (Oeuvres de Ch. Huygens, I, 21; II, 442, 453) en bleef later met hem in betrekking (Oeuvres, IV, p. 58, 64, 99, 324, 358, 359, 366, 479, 480; V, 11, 70, 77, 79, 85, 93, 133, 135; VI, 255, 279).

3) Relation d’un voyage en Angleterre. Cologne, 1666; vert. in het Engelsch 1709.

4) Nouv. Bibl. Générale i. v.; Huygens, Oeuvres, V, p. 85, 93.

Rome en overleed in 1670 te Parijs onder de verdenking van zelfmoord door middel van laudanum. Vier en twintig jaren na zijn dood verschenen de *Sorberiana*¹⁾, eene verzameling van zijne gedachten en aantekeningen o. a. omtrent Holland en de Hollanders, evenzeer van eenig belang voor de kennis van sommige personen en toestanden hier te lande.

Ook de hier gedrukte brieven zijn niet van belang ontbloot wegens hunne berichten omtrent personen en toestanden vooral in de provincie Holland, die hij in de eerste plaats had leeren kennen²⁾. Wat 's mans oordeelvellingen betreft, dient men evenwel voorzichtig te zijn, want zijne tijdgenooten laten zich niet altijd even gunstig over hem uit als Constantijn Huygens in zijne beide boven vermelde lofverzen. Wij hoorden reeds Patin's oordeel. Chapelain, de beroemde hofdichter, die hem ook goed kende³⁾, zegt van hem⁴⁾: „Il n'est pas sans lumières et sans savoir: mais il ne voit et ne sait rien à fond. Tout ce qu'il fait a pour but la fortune et point la gloire. Ce qui est cause qu'il passe partout pour adulateur de ceux dont il espère et pour satirique contre ceux qui ne lui donnent pas ce qu'il prétend.” Zoo ongeveer dacht ook Christiaan Huygens over hem na eene bekendheid van ongeveer 20 jaren met den man en zijn geschriften: „un auteur praecipitis judicii et qui souvent n'est guères bien instruit des choses dont il escrit”⁵⁾. Dat zijn karakter in den kring zijner Parijsche kennissen niet boven bedenkking verheven was, blijkt verder uit het overigens

1) Paris, 1694; andere uitgave Cologne, 1694.

2) Zie hierachter, blz. 32.

3) *Lettres et Discours*, p. 233 suiv.

4) *Nouv. Biogr. Générale* i. v. Sorbière.

5) *Oeuvres*, IV, p. 77.

ongerechtvaardigd gebleken vermoeden, dat hij zich in 1663 te Londen bij de geleerden aldaar had willen indringen onder voorwendsel van eene zending te hebben van de „académie” van den Markies de Monmor te Parijs, een merkwaardigen kring van geleerden en beaux-esprits, meestal natuurkundigen, waarvan ook hij lid was ¹⁾. Zijn levensloop geeft wel eenig recht tot de meening, dat gemelde tijdgenooten niet ver van de waarheid stonden, wat zijn karakter betreft; wat zijne mededeelingen omtrent Holland en de Hollanders aangaat, het zal uit de lezing van deze brieven blijken, dat het oordeel over zijne geschriften misschien wat al te streng was. Men vergete intusschen niet, dat de gerechtvaardigde geringerschatting van zijn persoon — „plus de réputation que de mérite,” zegt Haag van hem ²⁾ — en vooral zijn jacht op beschermers en bescherming op het oordeel ook over de waarde van zijn werk bij zijne tijdgenooten een te ongunstigen invloed kan hebben gehad. In ieder geval kunnen zijne mededeelingen, altijd, op de boven ontwikkelde gronden, onder eenig voorbehoud, ons dienen tot vermeerdering onzer kennis van het merkwaardige tijdvak, waarin hij leefde, en van de personen, die in dezen bloeitijd der Republiek op wetenschappelijk gebied de algemeene aandacht trokken.

P. J. B.

1) Oeuvres de Christ. Huygens, IV, p. 479. Redevoeringen door Sorbière in die (particuliere) academie gehouden: Lettres et Discours, p. 60, 190, 193, 194 en 701. Ook Nogent was er lid.

2) La France protestante, i. v. Sorbière.

LETTRE II.

A Monsieur le Comte de Nogent.

RELATION D'UN VOYAGE FAIT EN HOLLANDE.

Monsieur,

Vous avez esté surpris de ce que je vous ay dit des Provinces Unies et vous m'avez ordonné de vous faire un mémoire de ce que j'ay remarqué en mon dernier voyage. Je vous obeïray tres-volontiers, Monsieur, et je ne vous diray que les choses que j'ay veuës, ou que j'ay apprises des personnes qui en estoient bien informées. Mais premièrement, je vous advertiray que le païs dont je vous ay parlé n'a rien de pareil; et que cela fait paroistre incroyable ce que l'on en dit; qu'il n'est pas tant un ouvrage de la nature, qu'un ouvrage des hommes, qui en ont chassé la mer en plusieurs endroits, et qui l'empeschent encore de regagner ce qu'ils luy ont osté. Que les digues y soustiennent le poids et la furie de l'Océan, qui s'élève vingt pieds au dessus de la terre. Que ces digues règnent une grande tournée, que trois carrosses y peuvent marcher de front, et qu'elles sont faites de trois rangs des plus grands arbres du Nord que l'on a plantés dans la mer, et que l'on y plante continuellement pour résister à la guerre éternelle que leur fait ce farouche élément; lequel néanmoins ils domptent, et lequel ils rendent favorable à leur trafic. Qu'ils tirent du fond de l'eau la matière de leur feu, qu'ils brûlent cette mesme terre qu'ils ont desseichée et que là où il semble qu'ils ont fait de nouvelles mers, il revient une nouvelle terre qui leur fournit des tourbes, sans qu'ils en épuisent jamais les carrières. J'adjousteray à cela, qu'en deux mois de temps, sans courir la poste, et sans avoir plus de fatigue qu'il y en a

dans une promenade, nous avons séjourné en plus de trente bonnes villes dont quelques unes approchent de la grandeur de Paris, puisque Gand et Amsterdam ne luy cèdent guères. Que nous avons vu plus de quatre cens villages; et que du seul clocher d'Utrecht nous en avons découvert cinquante-un autres. Que nous avons fait la meilleure partie de nostre chemin sur des canaux entre des prairies et des maisons de plaisance, qui formeroient une ville de vingt-cinq lieuës de long, s'il n'y avoit des vergers qui les séparent. Qu' à la campagne nous n'avons rencontré personne qui ne parust fort content, et qui ne fust bien vestu. Que dans les batteaux ¹⁾ nous avons trouvé des hostelleries, et des académies où l'on agitoit toute sorte de questions. Que dans les villes la beauté des ruës, la magnificence des édifices publics, l'abondance des boutiques, dont les enseignes sont quelques fois de fort bons tableaux, la richesse des maisons privées, où le marbre et le porphyre, l'ébène et les pourcelaines, le cristal et les belles peintures ne sont pas épargnées, la curiosité des cabinets, l'adresse des artisans, et le grand nombre des gens doctes nous a bien donné du divertissement et de l'exercice. Nous avons tâché, Monsieur, de voir curieusement toutes choses, et les habitudes que j'avois en Hollande, avec quelque connoissance de la langue du païs, font que je vous puis parler sçavamment de toutes ces matières. J'avois si bien pris mes mesures, que nous sommes arrivés presque en toutes les villes le jour du marché ou le jour de la foire. Et le bonheur qui nous a accompagnés en ce voyage, a fait qu'aux lieux où il n'y avoit ny foire ny marché, quelque singulier événement nous les a rendus remarquables. N'estant

1) Vgl. over onze trekschuiten: Sorberiana, p. 85.

pas mesmes jusques à Scheveling qui ne se soit voulu parer, en nous donnant le plus beau spectacle du monde. Je me prépare, Monsieur, à voir des merveilles dans Paris au retour de leurs Majestés, et c'est aussi ce qui a hasté le nostre, et ce qui nous a arrachés d'un païs où nous eussions peut-estre demeuré enchantés. Mais Paris ne nous fera point voir ny entendre ce que je m'en vay vous décrire.

Du haut des dunes, la mer estant fort calme et le ciel fort serein, nous voyions à la rade trente vaisseaux ¹⁾, dont le moindre estoit monté de trente-cinq pièces de fonte, et l'admiral en portoit quatre-vingts. A cinquante pas du rivage il y avoit un rang de petites chaloupes fort parées dans l'une desquelles, qui estoit couverte de fleurs et ornée de deux rangs d'orangers, le Roy d'Angleterre estoit entré avec toute la Maison Royale, les Députés des Estats, et quelques Princes estrangers. Sur le rivage, soixante pièces de batterie avoient d'un costé seize compagnies de la Haye sous les armes et de l'autre les dix compagnies des gardes de l'Estat avec quatre cens chevaux, et plus de six mille chariots, qui estoient accourus à ce triomphe. Dans la plaine plus proche des dunes on avoit fait ranger près de cinq cens carrosses, qui avoient amené le beau monde. Les dunes élevées en petits tertres estoient couvertes de peuple aussi loin que la veüe se pouvoit estendre; de l'une des plus hautes je puis dire que d'un coup d'œil je voyois plus de trois cens mille personnes. Dix mille coups de canon qui les cachèrent depuis dix heures du matin jusques à trois heures après

1) Vgl. de beschrijving van het vertrek van Karel II bij De Wicquefort, II p. 651 suiv., Aitzema, IV, blz. 590 vgl. Vooral het Verhael in forme van Journael van de reys van . . . Carel de II ('s Grav. 1660).

midy, et dont les tonnerres commencèrent à se faire entendre dès que le Roy d'Angleterre fut en mer, remplirent nos oreilles d'une admiration pareille à celle dont nos yeux avoient esté frappés. Voilà, Monsieur, ce qui se passa dans un village de cent ou six-vingt maisons. Dans celuy de la Haye, qui n'est guère moindre que le fauxbourg Saint-Germain, il n'y eut pas moins à admirer, tandis que S. M. Britannique y fut régalée par les Estats Généraux, et par la Province de Hollande en particulier.

Le Roy d'Angleterre estoit logé dans le palais du Prince Maurice de Nassau, qui est sans contredit un des plus galants édifices de l'Europe, et pour l'architecture qui est à la Corinthienne, et pour les peintures et les ameublemens qui sont d'une riche ou d'une rare matière, et de la main des plus habiles ouvriers. Il est proche d'une place quarrée telle que nostre Place Royale, mais qui est accompagnée de deux rangs d'arbres au devant des maisons à la distance de trois carrosses de front; et de deux autres rangs qui font deux diagonales. Ces deux allées, qui traversent la place d'un angle à l'autre, sont pavées de briques, pendant que le reste de la place n'est que de gazon. A l'autre face du pavillon il y a une ruë avec un rang de hautes maisons, qui regardent un vivier de deux cens toises sur lequel il est basty; et au delà du vivier, d'un costé il paroist une place avec la cour de la grande église, et de l'autre il s'éleve un petit tertre, qu'on nomme la Montagne du Vivier, où il y a quatre rangées de gros tilleuls, qui cachent les palais du Prince Guillaume, de Monsieur de Brederoode, du Comte de Culemburg et de quelques autres grands seigneurs. De ce tertre on passe dans une large allée, qui tourne dans une autre plus longue de pareille largeur, et qui servent toutes deux au cours et à la prome-

nade ordinaire des gens de qualité. Ce charmant lieu, qu'on nomme le Voorhout, et que les poètes comparent aux célèbres promenades de Thessalie, est environné de barrières, et le fond est de coquillage battu, un peu relevé. L'on y jouit agréablement de l'ombre au plus chaud du jour, et sur le soir on voit rouler tout à l'entour deux cens carrosses magnifiquement dorés, et dont l'attelage ne le cède point aux fabuleux chevaux du Soleil, s'il m'est permis de m'exprimer poétiquement en cette matière. Je ne vous dis rien, Monsieur, des dames qui sont dans ces carrosses; parce que la beauté des Hollandoises ne peut pas entrer en comparaison avec celle des dames de nostre cour, encore qu' à considérer en général celle de tout le sexe, cette nation ayt le sang plus beau, mais moins animé que le nostre ¹⁾. De ce cours on entre dans un bois qui a une demie lieuë de long, et où il y a une infinité de routes, pour toute sorte d'humeurs et de desseins. Il y a des collines et des valons, avec un jeu de maille, qui va presque jusques au bout. Je ne m'arreste pas à vous décrire la maison de la Princesse Douairière d'Orange qui est là dedans, et où l'on voit un beau salon, dans lequel elle a fait représenter par d'excellens peintres les victoires de son mary, auquel elle a en quelque façon dressé ce Mausolée; car c'est depuis sa mort qu' elle a fait ce superbe édifice. Mais pour revenir au principal de ma relation, je vous diray, Monsieur, que le Roy d'Angleterre fut traité dans le Pavillon du Prince Maurice par les Estats de Hollande au bruit du canon, qui accompagnoit de la Montagne du Vivier la musique des tymbales et des trompettes, dont on faisoit remarquer

1) Vgl. het merkwaardige getuigenis en versje omtrent de Hollandsche vrouwen: Sorberiana p. 115.

les santés, et que tous les soirs il y avoit sur l'eau des feux d'artifice. La dernière fois que la Hollande régala Sa Majesté Britannique, elle luy offrit au dessert cent mille ducats, et un ameublement de soixante mille escus qui avoit esté préparé pour les couches de la Princesse Royale sa soeur, et que l'on ne jugea pas à propos de luy présenter, à cause du deuil récent dans lequel S. A. accoucha du Prince posthume. Le Roy d'Angleterre témoigna aux Estats beaucoup d'affection pour leur païs, dont il leur alléua des raisons qui firent beaucoup estimer sa bonté. Il leur dit qu' il avoit esté assés longtemps malheureux, pour avoir appris à aymer un païs où la charité estoit plus grande qu'en part du monde, et où l'on prenoit tant de soin des misérables: et que d'ailleurs il y laissoit deux personnes des plus chères qu'il eût dans le monde, et lesquelles il leur recommandoit, signifiant la Reyne de Bohème sa tante, et la Princesse Royale sa soeur, à laquelle on ne doute point que les Estats Généraux ne donnent bientôt la satisfaction de voir son fils, qui est un des plus aimables Princes du monde, âgé de dix ans, restably dans toutes les charges de ses ancestres. Et certes c'est à la valeur et à la prudence de ces héros que la République doit la prodigieuse grandeur à laquelle elle est montée. La Zélande, la Frise, et quelques autres Provinces pressent fort cette affaire, et il ne tient plus qu'à la Hollande ou mesme qu'à Amsterdam, qui a eu quelques raisons particulières d'ambition ou de ressentiment pour la différer. Mais elle se laissera vaincre à un plus pressant intérêt, en considération duquel cette puissante ville sera obligée de suivre l'inclination de toutes les autres. En effet, Monsieur, l'union des Etats avec l'Angleterre et le Danemarc leur est si nécessaire et si importante, qu'ils

disent hautement, que si elle est une fois bien établie, estans soustenus comme ils sont de l'alliance dont la France les honore, ils n'auront rien à craindre du costé de la mer; car du costé de la terre ils ont mis si fortes barrières à l'Espagne, que comme ils ont plusieurs digues les unes derrière les autres contre l'Océan, afin que si une venoit à estre rompuë l'autre résistast, ils ont plusieurs places de guerre que l'on ne sçauroit prendre toutes à la fois, et qui leur donneroient tousjours le loisir de recueillir leurs forces, et d'aller au secours des autres qu'on ne leur aura pas enlevées. Et afin, Monsieur, de vous faire entendre quelles sont les forces de la seule Province de Hollande, je vous diray derechef deux ou trois choses où vous avés estimé qu'il y avoit de l'exagération, mais qui sont la pure vérité, et qui vous seront confirmées par tous ceux qui connoissent à fond les richesses et le génie des Hollandois.

Lorsqu'on fit la paix à Munster, la Hollande seule estoit engagée de six-vingt millions; c'est pourquoi elle pressoit la conclusion de la paix que toutes les autres Provinces ne vouloient point, et surtout la Zélande qui ne devoit rien, et pour laquelle la Hollande faisoit souvent des avances. Il fallut mesme que celle-cy luy remist quatre millions, pour la faire condescendre à finir une guerre dont la Hollande se plaignoit qu'elle avoit à soustenir toute la despence, et dont elle craignoit de se ruynner: car encore que la province ne deust qu'à elle-mesme, si est ce qu'il falloit payer l'intéret aux particuliers, qui estoit a cinq pour cent. Dès que la paix fust faite, la Hollande commença à payer ses debtes, et elle en a payé une grande partie des seuls intérêts qu'elle a diminués, les ayant fait descendre à quatre, et estant preste de les mettre à trois. De sorte qu'elle

rend toutes les années du capital à ses créanciers, et premièrement elle paye les estrangers à qui elle doit, puis ceux de la campagne; et dans les villes ceux qui sont de la Magistrature seront les derniers qu'elle remboursera, parce que chacun est si ayse d'avoir son argent au comptoir de l'Estat, qu'on y achapte les actions plus qu'elles ne valent, et que si aujourd'huy la province avoit besoin de dix millions, elle les trouveroit en trois jours dans la bourse des particuliers.

Cette proposition vous paroistra plus vraysemblable, Monsieur, lorsque je vous auray dit qu'en ces affaires de Danemarc y ayant eu besoin de quelque secours extraordinaire, le deux-centième denier de la Hollande, que l'on n'a pas exigé à la rigueur, a produit six millions de livres. Que le seul village de Sardan, qui est à deux lieuës d'Amsterdam, et qui s'étend près d'une lieuë vers Almar, a offert de mettre tous les jours un navire en mer. Que la ville d'Amsterdam a affermé cette année son poids des marchandises six mille livres par jour, qui viennent à plus de sept mille de nostre monnoye. Qu'elle a tracé vingt deux bastions pour son agrandissement, qui cousteront cinq cens mille livres chacun, parce qu'ils seront tous revestus de briques sur des pilotis ¹⁾. Que sa Maison de Ville coustera huit millions, avant qu'elle soit achevée ²⁾. Qu'elle bastit en mesme temps un superbe Arcenal, et deux ou trois maisons de piété, qui sont comme autant de petites Républiques, ayant veu en l'une dix-huict cens pauvres orphelins qui y sont nourris,

1) Vgl. Meyer in Amsterdam in de 17de eeuw ('s Grav. 1896 vlg.), blz. 173.

2) l.l. blz. 200.

élevés et instruits avec un ordre et une propreté admirables. Que la charité d'Amsterdam entretient près de trente mille personnes. Que le Magistrat, qui est en quartier, a la collation de plus de deux mille charges dont la moindre vaut six cens livres de rente à celui à qui on la donne gratuitement. Que la nouvelle isle que l'on a faite au port ¹⁾ n'est pas moins belle en son quay et en ses bastimens que nostre isle Nostre-Dame. Que les mats de six mille vaisseaux font tousjours au port la représentation d'une grande forest, quoyqu'il en parte quelques fois six cens voiles dans un jour. Que la Banque a tousjours plusieurs millions en argent monnoyé qui croupit dans les caves, sans celui que la ville met en usage.

Si vous ne m'aviés commandé, Monsieur, d'abrégier ma narration, je vous en dirois bien davantage; car il me resteroit beaucoup de choses à dire de ce miracle du monde, de cette ville assise sur la pointe de cent millions d'arbres, et dont le prodigieux commerce fait non seulement qu'elle abonde de tout ce qui luy manque naturellement; mais que le distribuant aux autres peuples, elle a eu de quoy fournir à payer vingt huit de cent, c'est à dire plus du quart de toutes les despenses des Provinces-Unies, quoyqu'elles ayent entretenu autrefois cent treize mille hommes de pied, dix mille chevaux, et cent navires de guerre. Je vous représenterois l'opulence de la Compagnie des Indes Orientales, qui occupe plus de cinquante mille hommes à son service. Je vous parlerois des richesses des païsans de la Nort-Hollande, de la frugalité du peuple qui cause cette richesse, de l'amour qu'il a pour sa patrie,

1) Kattenburg, l.l. blz. 170.

et du goust qu'il prend à cette liberté, pour la conservation de laquelle il sacrifieroit tout son bien ¹⁾. Chacun peut aspirer à la Magistrature, qui est la Souveraineté, pourveu qu'il ayt du mérite, c'est à dire, pourveu qu'il soit en réputation de preudhommie, de suffisance, et d'avoir assés de commodités pour vacquer aux affaires publiques, sans faire tort à ses affaires particulières. Les richesses immenses ny les plus hautes charges, ne donnent ny de l'orgueil, ny de l'insolence à ceux qui les possèdent. Un député aux Estats Généraux y marche à pied dans la ruë tout seul, ou avec un simple valet, qui imite la modestie de son maistre. Et cette simplicité, qui luy égale en ce point à ses concitoyens, attire leur amour, et ne le rend pas moins absolu, que s'il avoit une grande suite de pages et de laquais. Le bourgeois a le plaisir d'estre assis dans un batteau avec son Magistrat, de causer ou de se promener familièrement avec luy, et mesme selon la coustume du païs, de prendre avec luy quelque innocente récréation dans ces lieux où les plus sages et les plus sobres s'assemblent fort souvent, plustost pour s'entretenir avec leurs amis que pour y faire de l'excès et entreprendre quelque débauche. Sur quoy je vous diray en passant, qu'un de nos amis nous mena à la Haye dans un de ces lieux là, où nous eûmes le bonheur de rencontrer des plus habiles du païs, et entr'autres deux de ces messieurs qui sont destinés à l'Ambassade extraordinaire, que l'on envoie en France et en Espagne.

Le bourgeois de Hollande ayme si fort cette familiarité, qu'il n'y a rien qu'on n'obtienne de luy

1) Minder vleierende opmerkingen omtrent de Hollanders in het algemeen gaf hij in *Sorberiana*, p. 188.

par ce moyen. Comme au contraire il n'y a rien qu'il ne refuse au mépris et à l'arrogance de ceux qui ne sçauroient montrer que par là qu'ils sont gens de qualité. Ils veulent que l'autorité s'occupe à tenir la main aux réglemens des mœurs et de la police, et que la noblesse paroisse en la générosité et en la magnificence. De sorte que lorsqu'il va chez eux des estrangers, qui veulent paroistre de grande extraction par une suite insolente de laquais, par le bruit qu'ils font, et par quelques actions de mépris de leur personne ou de dégoust pour leurs coûtumes, cela les offence mortellement, et ils s'en vangent dans les hostelleries par de furieuses saignées qu'ils font à leurs bourses! Il est mal-aisé de s'en garantir dès que la chose est resoluë dans leur esprit; et quoyqu'on change de stile, qu'on les traite au sortir avec compliment, on n'en a pas meilleur marché; car ils respondent avec la même civilité dont on les traite, que ce qu'ils demandent est bien peu à des gens de qualité, et est bien considérable à de pauvres gens sur lesquels leur grandeur sera bien aise sans doute de respandre sa liberalité. Il ne sert à rien de contester: et en la revision des comptes ils trouvent tousjours de quoy les rehausser. On nous dit là dessus qu'un grand seigneur, ayant voulu voir les articles de sa dépense pour une couchée dans un logis où il avoit assés mal soupé, trouva qu'on avoit oublié vingt cinq livres pour nettoyer le logis, et il fut contraint de payer cette somme, outre ce qui avoit esté déjà mis sur le papier. Cette injustice est tolérée du Magistrat qui n'est pas bien aise qu'on vienne mépriser ses compatriotes; et par là ils apprennent à ceux qui voyagent de s'accommoder aux façons de faire du païs où l'on est; surtout puisqu'il ne s'agit que d'y apporter de la modestie, de la patience, et de la discrétion. Je m'en rapporte à

ce que Monsieur l'abbé Charles ¹⁾ et M. l'abbé Sibour vous en pourroient dire qui n'ont pas esté si chèrement traités dans les hostelleries de Hollande, où nous avons eu trois services et des chambres fort parées de tableaux et de pourcelaines, que dans quelques autres où nous avons esté fort mal logés.

Néanmoins il faut avouer que, si les Hollandois se pouvoient un peu corriger de ces avanies qu'ils font aux estrangers, ils éviteroient l'accusation d'inhospitalité dont on les charge, et que j'ay bien de la peine à les défendre, y ayant plusieurs personnes d'âge mûr et de sagesse consommée qui s'en plaignent avec raison. Il seroit à souhaiter aussi que la coutume de boire dans un pot, ou dans un mesme verre, et les restes les uns des autres fust abolie; et qu'on y eust des lits plus commodes, ou du moins des matelats pour ceux qui craignent de suffoquer dans la plume; car cela est bien plus mal-aisé à supporter que la trop grande propreté des chambres, où ils n'osent presque pas entrer, que la senteur des tourbes, que la fumée du tabac, que le défaut d'eau douce, et que l'apprest des viandes; de toutes lesquelles choses je ne trouve pas que ceux qui voyagent souffrent une notable incommodité; parce qu'on ne voyage pas estant malade, ny dans la vieillesse, et que les jeunes gens, qui se portent bien, ne doivent pas estre si délicats que d'estre sensiblement affectés de tout ce que je viens de dire. De moy, jusques icy je n'y ai pas seulement pris garde, et j'ay pitié de la mauvaise constitution de ceux à qui un diné mal assaisonné, ou une mauvaise couchée oste tout

1) Charles de Bryas, Karmeliet (Oeuvres de Christiaan Huygens IV, p. 72, 103, 266, 267, 324, 347), bekend geleerde. Hij kende Sorbière en bezocht met dezen in 1668 Huygens te Parijs. De hier volgende abbé Sibour bleef mij onbekend.

le plaisir qu'il y a en voyageant dans un des plus beaux païs du monde.

Au reste, Monsieur, si la compagnie avec laquelle j'avois entrepris ce voyage ¹⁾, ne m'eust obligé de passer par Cambray, je me fusse volontiers détourné vers Philippeville, pour y voir Monsieur de Vaubrun ²⁾ et son gouvernement. Je me réjouis de la gloire qu'il a d'avoir entre ses mains à l'âge de vingt-quatre ans une clef du Royaume, une ville qui menace Bruxelles, et de la perte de laquelle on est inconsolable dans le Hainnaut. Que les gens de ce païs-là m'ont donné beau jeu pour leur dire librement tout ce que j'allois publier de Son Eminence! Ils n'avoient pas voulu faire de particuliers feux de joye de la Paix ³⁾, et lorsqu'elle fut publiée, les bourgeois regardoient ceux que le Magistrat faisoit, sans témoigner aucune réjouissance. Ils déclamoient contre le Conseil d'Espagne, et blamoient la facilité du premier Ministre, auquel celui de France a fait relâcher beaucoup de choses de grande conséquence. Et dans ces parallèles qu'ils faisoient de l'adresse et de la prudence de ces deux grands hommes, Dieu sçait si je faisois bien valoir les idées que vous me donnastes de Son Eminence, lorsque vous voulustes que j'en fisse le portrait. En vérité, Monsieur, je croy que je n'ay pas mal employé à son service dans ce voyage cent pistoles que je tenois de sa libéralité, et j'ose dire que de tous ceux, qui prèchent ses loüanges, je ne suis pas le dernier auquel on adjouste foy dans les Provinces où j'ay esté. J'y suis un peu connu des honnestes gens, et l'on y fait quelque estime de ce que je dis, parce que l'on sçait

1) Zie hierboven, blz. 22.

2) Zoon van den geadresseerde. Zie mijne Inleiding.

3) N.l. den vrede der Pyreneën.

bien que je suis fort sincère, que je sçay discerner les choses, et que je parle tousjours fort véritablement. Je suis

Monsieur,

Vostre très-humble, et très-
obéissant serviteur,
Sorbière.

A Paris le 24 de Juin 1660.

LETTRE III.

A Monsieur le Marquis de Vaubrun, Comte
de Nogent, Gouverneur de Philippeville.

DEUXIÈME RELATION.

DU GOUVERNEMENT DES PROVINCES-UNIES.

Monsieur,

Il est bien séant à une personne de vostre qualité, et à un gouverneur de place frontière, de s'informer du gouvernement et de la politique de ses voisins. Je ne suis pas assez instruit de celle des Provinces-Unies pour satisfaire pleinement à vostre curiosité, quoyque j'aye demeuré quelques années en ce païs-là, et que j'y aye leu ce que l'on en a escrit; mais puisque vous me l'ordonnés, je vous diray tout ce que j'en ay appris et tout ce que j'y ay veu.

Les sept Provinces Unies sont: le Duché de Gueldres, les Comtés de Hollande et de Zélande, et les seigneuries d'Utrecht, de Frise, d'Over-Issel, et de Groningue. Elles forment le corps de l'Estat, et ce qui a esté conquis par les armes en Flandres, en Brabant et du costé de l'Empire reçoit leur ordre

et n'a aucune part dans le gouvernement, quoyqu'il jouisse de la mesme liberté.

De tout temps elles ont prétendu qu'elles estoient libres, et que les Princes qu'elles reconnoissoient estoient plustost les protecteurs de leurs privilèges que les maistres de leurs biens ou de leurs personnes. C'est pourquoy lorsqu'on les voulut traiter autrement, elles s'unirent, et non seulement secoüèrent le joug qu'on leur vouloit imposer, mais perdirent le respect qu'elles avoient eu pour les héritiers de la Maison de Bourgogne, et renoncèrent à toute autre protection qu'à celle qu'elles recherchèrent en leur propre valeur et en leur bonne conduite. Ce qui arriva l'an 1579 et par cette occasion.

L'empereur Charles V s'estant mis dans l'esprit de jetter les fondemens d'une monarchie universelle, qui sembloit fort avancée par la vaste estendue des terres sur lesquelles il exerçoit sa domination en Espagne, en Italie, aux Païs-bas et en Allemagne, regarda les dix sept Provinces comme le centre de l'empire. En effet, comme elles font la plus belle partie de l'Europe, la plus riche et la plus peuplée, elles touchent d'un costé la France et de l'autre l'Angleterre, le Danemarc, et l'Allemagne, qu'il y avoit à ranger sous l'obéissance de la Maison d'Autriche, ce grand dessein de soumettre à ses loix tant belliqueuses nations ne se pouvoit pas exécuter tandis qu'il ne règnoit pas absolument dans le siège de son empire. De sorte qu'il luy falloit songer premièrement à oster à ces peuples leur ancienne liberté; et ce fut sur ce plan que Philippe II, son fils, fit travailler le Duc d'Alve; mais avec un succès si contraire à ceste entreprise, qu'elle fut renversée par ce qui en devoit estre le premier établissement. Les histoires vous ont dit, Monsieur, tout le détail de ceste affaire, dans lequel je n'entre pas, et il suffit

de remarquer ce qui fit faire le traité d'Utrech, qui sert de fondement à la Republique et dont les principaux articles furent :

Que les Provinces seroient unies inséparablement sans que jamais elles peussent agir séparément pour la cause commune. Que leurs privilèges particuliers, leurs libertés, leurs droits, immunités et coutumes particulières ne laisseroient pas de demeurer en leur entier, et que les Provinces s'entr'aideroient les unes les autres pour les conserver. Que s'il survenoit là dessus quelques différens, on les termineroit par les voyes ordinaires de la justice ou des arbitrages et des conférences et que jusques à ce qu'on les eust décidés, un païs ou une ville n'entreprenroit rien au préjudice de l'autre. Que les Provinces unies employeroient leurs biens et leur vie pour leur mutuelle défense contre l'Espagne et que ce qui arriveroit à l'une d'elles seroit reputé comme estant arrivé à toutes ensemble. Qu'à ces fins elles leveroient et entretiendroient à frais communs les troupes qui seroient estimées nécessaires selon l'avis des Provinces. Que chacune feroit les frais des fortifications de ses places frontières, et que les nouvelles fortresses seroient construites aux despens communs de toutes les autres. Que pour y subvenir, chaque Province feroit les impositions d'une mesme manière sur le vin, la bière, le blé, le sel, les légumes, les draps, la soye, le bestail, les terres, les maisons, et sur toute sorte de marchandises. Que les places frontières recevroient des garnisons de la main de tous les alliés qui les payeroient. Que les soldats leur presteroient serment, et en particulier au Magistrat de chaque ville où ils logeroient. Qu'ils y payeroient des impôts de mesme que les autres habitants. Qu'on dresseroit promptement des loix pour la discipline militaire, et que les Provinces unies paye-

roient en commun les garnisons. Que l'on rapporteroit dans un mois le dénombrement de toutes les personnes au dessus de dixhuict ans et au dessous de 60, pour estre employées comme il seroit de besoin. Que la paix, la guerre, ou la trêve ne pourroient pas estre faites ny aucuns impôts establis que par le consentement universel des peuples. Qu'aucune Province ne pourroit faire aucune union ou traité particulier avec les Princes et les peuples estrangers sans le consentement de toutes les autres. Qu'on ne recevroit dans cette ligue aucun Prince ny aucun Peuple que du consentement de toutes les Provinces. Qu'on recevroit et qu'on rejetteroit la mesme monnoye par toutes les Provinces. Qu'on laisseroit liberté de conscience à tous les subjects : mais que l'exercice des religions diverses de la réformée dépendroit de la volonté de chaque ville ou de chaque Province. Que s'il survenoit aucun différent entre quelques Provinces, celles qui ne seroient pas dans la contestation en deviendroient arbitres, et que si le différent les regardoit toutes, les Gouverneurs des Provinces prononceroient là-dessus. Que la décision n'en seroit pas différée plus d'un mois, et qu'il n'y auroit point d'appel. Que les Provinces et les villes particulieres éviteroient avec soin de donner occasion aux Princes ou aux Peuples estrangers de leur faire la guerre. Que tous ceux qui voudroient venir demeurer chez eux, ou qui y passeroient, seroient traités de mesme que les subjects et habitans du País. Que les Provinces envoyeroient des Députés qui demeureroient toujours assemblés, qui feroient assembler les Estats de chaque Province toutes les fois que les affaires le requéroient et qu'ils auroient l'administration générale de la République.

Voilà, Monsieur, les loix fondamentales de l'Estat qui furent dressées en un temps auquel on ne sçavoit

que deviendrait cette affaire, comme le témoigne une médaille de cuivre avec ces mots: *Incertum quo fata ferent*, dont le corps estoit un navire sans voiles et sans rames au milieu de la tempeste. L'an 1587 les Estats de la Hollande, West-Frise et Zélande assistez de la noblesse déclarèrent qu'ils trouvoient depuis 800 ans que leurs comtes les avoient toujours gouvernés par le conseil des nobles et des magistrats, et que par ce moyen l'autorité souveraine avoit esté modérée, la liberté du peuple maintenue, l'insolence des ministres réprimée, et la gloire des Princes tellement augmentée, qu'ils s'estoient alliés avec les plus puissans Roys de l'Europe, et qu'on les estoit venus choisir pour leur donner l'Empire; comme il arriva à Guillaume II, Comte de Hollande. Que la Majesté de la Souveraine Puissance avoit toujours consisté en la concorde et bonne intelligence de ces trois personnes; que lorsque des mauvais conseillers avoient abusé de la facilité du Prince, les Estats les avoient châtiés; et que ces mesmes Estats avoient toujours esté les tuteurs des Princes mineurs, ou pris le timon des affaires, lorsqu'ils estoient devenus autrement incapables de le tenir.

La première chose que les Provinces-Unies firent, fut d'establi un Conseil d'Estat, et d'élire un Capitaine Général. Ce Conseil faisoit exécuter ce que les Estats Généraux, qui n'estoient pas encore formés, avoient ordonné, et ils les convoquoient selon la nécessité des affaires. Il estoit composé du Capitaine Général, qui en estoit le Président, d'un Député de chaque Province, du Tresorier Général et de trois secrétaires. L'ambassadeur d'Angleterre y assista tandis que l'on deut à la Reyne Elizabeth des sommes, pour lesquelles elle eut en engagement la Briele, Ramekins et Flessingues. Cette dernière circonstance fut cause que les Estats Généraux se fixèrent et que le Conseil

d'Estat ne connut plus que des choses moins importantes. Ils prirent pour leur sceau un lyon qui tient sept flesches, dont ils représentoient l'union de la force des sept Provinces avec ces mots: *Concordia res parvae crescunt*.

Au reste, Monsieur, quoique ce soit les Estats Généraux qui reçoivent les Ambassadeurs, et qui leur respondent, la Souveraineté ne réside pourtant pas en ces Députés, mais dans les Estats de chaque Province et dans le Conseil de chaque ville, qui dressent leurs loix particulières et font leurs affaires sans consulter les Estats Généraux et auxquels ceux-cy adressent leurs placards et leurs ordonnances, sans aucun droit de les obliger à les recevoir, mais simplement en les priant qu'ils en permettent la publication. Comme en effet les ordonnances des Estats Généraux n'obligent les Provinces particulières, sinon lorsque leurs Conseils Provinciaux les ont approuvées. Il y en a qui estiment que la chose iroit mieux autrement. Mais il ne faut pas tant avoir égard à la perfection du gouvernement, qu' à ce qui est le plus accommodé au génie des peuples; et de ce costé là il est certain que le plus expédient est de laisser les choses comme elles sont. Tant y a que les Estats Généraux ne sont proprement Souverains que sur les terres conquises en Flandres et en Brabant, et sur la milice qui leur preste serment.

Le Capitaine Général, tels qu'ont esté les Princes d'Orange, n'avoit point de voix dans les Estats Généraux, où il peut néanmoins assister et lequel on consulte, et auquel mesme, lorsqu'il n'a pas esté présent, le Président de l'Assemblée va donner advis de ce qui s'est passé. Les Provinces président tour à tour chacune sa semaine. Elles envoient un ou plusieurs Députés qui tous ensemble ne forment

qu'une seule voix. La voix d'une Province n'est pas moins forte que celle d'une autre, mais on a quelque considération pour celle de la Hollande qui a plus de monde, plus de villes et qui supporte le plus grand fardeau de l'Estat. Chaque Province paye ses Députés, dont les gages sont fort médiocres, et on renouvelle l'élection tous les trois ans, afin que plusieurs ayent part aux affaires. Mais on en continue quelques uns dont la suffisance et la fidélité sont éprouvées. Les Députés des Estats Généraux rapportent toutes choses au Conseil de leurs Provinces. Les Provinces ne délibèrent rien sur les moindres difficultés sans consulter les villes. Les villes assemblent leurs Magistrats: et les résolutions de ceux-cy remontent de la Province aux Estats Généraux; ce qui rend la décision des affaires un peu longue, mais elle en est mieux digérée.

Comme les Estats se sont rencontrés en la partie maritime des Pais-bas, leur plus grande force et leur plus grande richesse est venue de la mer, c'est pourquoy ils ont donné bon ordre de ce costé-là. Il y a eu pendant la guerre une infinité de particuliers qui ont équipé des vaisseaux d'où ils ont fait de grand butin; tandis que l'Estat en a basti qui ont gardé les embouchures, qui ont convoyé les flottes marchandes, et qui ont croisé les mers. Le Capitaine Général a esté Admiral; mais parce qu'il estoit nécessaire aux armées de terre, il n'est jamais monté sur mer, et a tousjours eu un Lieutenant-Admiral. La Zélande et la Frise ont eu un peu au dessous de ce dernier chacun un Vice-Admiral. Et pour les affaires de l'Admirauté, il y a trois chambres establies en Hollande, à Amsterdam, à Rotterdam, et à Horne ou à Encehuse. En Zélande il n'y a que la chambre de Middelbourg et en Frise celle de Harlingen. Chaque chambre est composée de sept conseillers,

d'un secrétaire, et d'un trésorier qui rendent compte tous les trois mois aux Etats Généraux. Le Capitaine connoist souverainement dans son navire de tous les procès qui ne passent pas 600 livres, et toutes les affaires de marine ne permettent point de duplique, parce qu'il n'y a pas de temps à perdre. L'Estat a le quint des prises, l'Admiral la dixiesme partie, et le reste est partagé entre les soldats et les marchands qui ont équipé.

Les Princes d'Orange ont eu jusques à l'an 1650 le Gouvernement général des Provinces-Unies, si ce n'est pendant le bas âge de Maurice que Robert Dudley, Comte de Lycestre, fut employé en reconnaissance des obligations qu'on avoit à l'Angleterre. Le Prince Guillaume refusa la souveraineté qui luy fut offerte, jugeant bien par le naturel du peuple, qu'il payeroit plus volontiers à ses Députés qu'à un Comte les grandes charges qu'il y avoit à imposer. Cependant les nations fort éloignées ont traité avec les Etats, comme si c'estoit avec le Prince d'Orange, duquel ils fussent les sujets; et l'Estat a souffert cette formalité pour s'accommoder à la manière des peuples qui vivent sous le gouvernement despotique, et qui n'ont pas idée de la République. Le Gouverneur Général reçoit le serment des officiers qui le prestent premièrement à l'Estat; et sur terre comme sur mer il a l'élection de ceux que l'Estat luy présente. Mais il n'y a que l'Estat qui puisse enrôler et licencier des troupes, ny qui en fasse le payement. Lorsque l'armée estoit en campagne, le Général dispoit luy seul absolument des charges vacquantes. Le marche de l'armée et le siège des villes demandoient le consentement des commissaires, qui assistoient toujours le Général. Il estoit le chef de la justice qui se rendoit en son nom, et il avoit le pouvoir de faire grace. Il estoit grand maistre

des forests, curateur de l'Académie et reçoit le compliment des Ambassadeurs, après qu'ils aient eu audience des Estats Généraux. Le Prince d'Orange, dont j'ai vu la cour à La Haye et les armées en Flandres, me paroissoit le plus glorieux Prince du monde, et qui n'avoit pas à souhaiter le nom de Souverain, qui l'eust rendu odieux en un pays, dont il estoit Souverain en effet. Il avoit tous les honneurs, tous les avantages et toutes les marques de la souveraineté, à la réserve d'un tiltre qui semble assés frivole. Il avoit son palais dans toutes les bonnes villes, il y estoit gardé. Il y faisoit une dépense royalle. Il estoit le distributeur de toutes les graces, l'oracle des loix et de la politique. On faisoit des prières publiques pour luy. Il gaignoit les batailles, il prenoit les villes, la gloire de tous les bons succès luy estoit attribuée; et il n'encouroit jamais le blâme des mauvais événemens, ny l'ennuie de tout ce qu'il y avoit de rude et de fascheux à supporter. Mais peut estre, Monsieur, que je raisonne mal sur cette matière, et que je n'entends pas le fin de la belle ambition. Quoy qu'il en soit, pour achever ma tasche je vous diray deux mots encore du gouvernement des Provinces, de celui des villes, des finances, des forteresses, des alliances, et de deux grandes sociétés qui ont respandu le nom des Hollandois par tout le monde. J'ay fait plus de séjour en Hollande que dans les autres Provinces, c'est pourquoy je ne vous parleray que de celle-là qui est la plus considérable, et par laquelle on peut connoistre l'ordre qu'il y a en toutes les autres.

Les Estats de Hollande et Westfrise sont composés de la noblesse et des villes. Pour la noblesse il y a douze ou treize gentilshommes qui y ont leur séance; et pour les villes il y a 18 Députés. Le Conseil de chaque ville est composé d'ordinaire de

quarante personnes ou environ, qui demeurent toute leur vie en exercice. Dans ce collège on eslit toutes les années les Magistrats ordinaires, trois ou quatre Bourgmaistres, et sept ou huit Eschevins, dont les uns sont pour les affaires de la justice et les autres pour celles de la police, comme le Schout, qui est le Bailly ou le Grand-Prevost, a une absolüe puissance dans les causes criminelles et sa connoissance dure aussi longtemps qu'il plaist au Conseil de la ville. Le Conseil de la Province est ordinaire; au premier il y a un gentilhomme, et dix huit Députés des villes qui demeurent trois ans à la Haye avec un Assesseur ou Jurisconsulte qu'on nomme le Pensionnaire. Au Conseil extraordinaire toute la noblesse est appelée, et on le nomme l'Assemblée des Estats de Hollande et Westfrise. De mesme qu'on nomme l'autre les Commissaires du Conseil. En l'extraordinaire chaque ville envoie un Bourgmaistre et un Eschevin avec son Pensionnaire. Le Pensionnaire de Hollande en fait l'ouverture. Les nobles opinent les premiers et n'ont tous ensemble qu'une voix, comme les trois Députés de chaque ville n'en ont aussi qu'une seule. Outre cela il y a une Chambre des Comptes divisée en deux collèges. Dans l'un, composé de cinq Assesseurs, on traite des affaires du Domaine; et dans l'autre, où il y a un Député de la noblesse et deux de chaque ville, on a soin de tous les autres revenus de la Hollande. Tous ces Magistrats ont des gages mediocres horsmis le Bailly, qui n'en a point du tout, afin que le profit qu'il tire des amendes l'oblige à une plus exacte recherche des criminels. Le Conseil de la ville ne s'assemble que pour nommer des Bourgmaistres ou des Eschevins ou pour délibérer sur quelque proposition des Estats de la Province, et pour y envoyer ses Députés. Ce Conseil juge des départements de tous les Ma-

gistrats et est immuable, afin qu'il agisse hardiment et sans crainte du ressentiment que pourroient avoir ceux qui auroient esté sévèrement traittés par des gens qui deviendroient personnes privées. De la sentence des Eschevins au dessus de certaine somme on appelle à la Cour de Hollande, et de là au Grand Conseil, où l'on fait revoir une seconde fois les affaires avec le double des juges qui les ont jugées. Mais il faut prendre garde à estre bien fondé en cette revision, car il y a de grosses amendes. En matière criminelle il n'y a point d'appel, et chaque ville juge prévostablement. Il y a en toutes ces cours inférieures un Assesseur ou Syndic, homme de loy, qui sert d'Advocat-Général et instruit le procès.

Quant aux Finances le traitté d'Utrecht n'a pas esté suivy; car il a esté trouvé injuste que l'on taxast sur un mesme pied les terres de Gueldres et celles de Hollande, qui sont incomparablement de plus de rapport. Un pareil inconvénient a esté trouvé en toutes les autres impositions: de sorte que l'on a laissé à chaque Province la liberté de les faire à sa volonté. Seulement on a arrêté que la Hollande payeroit 58 de cent, la Zélande neuf, et la Frise onze. Voicy ce que chacun paye.

Gueldre . .	5 livres	12 sols	3 deniers.
Hollande . .	58	" 6	" 2 ¹ / ₂ "
Zélande . .	9	" 3	" 8 "
Utrecht . .	8	" 16	" 7 ¹ / ₂ "
Frise . . .	11	" 13	" 2 ¹ / ₂ "
Overissel . .	3	" 11	" 5 "
Groningue. .	3	" 16	" 7 ¹ / ₂ "

100 0 . . 0

Les Provinces ne portent point à la Haye dans une espargne commune ce qu'elles doivent, mais on le

va prendre chez elles par des assignations de l'État afin d'éviter le déchet qui arrive à l'argent lorsqu'il passe par beaucoup de mains.

Les États Généraux ont eu, entr'autres revenus qui leur estoient affectés, celui des licences pour le transport des marchandises en païs ennemy; celui des passeports, des contributions, des prises, des grandes sommes d'argent dont leurs alliés les assistoient. Et il leur reste encore ce que rendent les impôts des païs subjugués. Mais leur principal secours est en ce qu'ils empruntent dans la nécessité, et pour le maniement de ces finances il y a une Chambre des Comptes composée d'un Député de chaque Province.

Le revenu des Provinces, et surtout celui de la Hollande, monte bien plus haut que le particulier des États Généraux, que je viens de remarquer. Les impôts y sont de deux sortes. Les ordinaires, que l'on exige tousjours, et les extraordinaires qui suivent le besoin et la nécessité des affaires. Les extraordinaires sont de trois sortes, par capitation, par foyers, par estimation de biens dont on prend le deux-centiesme denier. La capitation exige vingt sols par teste de tous ceux qui n'ont pas honte de venir advouer aux Magistrats qu'ils n'ont pas moyen de payer cette somme. Or comme cela arrive rarement et que le pays est extrêmement peuplé, cela est capable de produire plusieurs millions; mais on n'en vient pas volontiers à cette taxe. Les cheminées payent aussi 20 sols chacune. En la recepte du deux-centiesme denier on reçoit bien souvent la taxe de ce qu'un homme ne possède point: car encore que le bourgeois soit receu à se faire décharger de la trop grande estimation que l'on aura faite de son fonds, il y en a peu néantmoins qui le fassent relever. Et tout au contraire il y en a qui se font charger

ambitieusement, comme s'ils possédoient plus de biens qu'ils n'ont.

Les impôts ordinaires sont sur le sel, que chaque famille paye suivant le nombre de ceux qui la composent, sur la bière dont on excepte celle qui ne vaut que trente sols la tonne en faveur des pauvres qui s'en servent, comme d'ailleurs on rehausse l'impôt aux cabaretiers et l'on fait payer aux marchands celle que l'on apporte des païs estrangers, sur le vinaigre, sur le vin, sur le beurre, et généralement sur toute sorte de marchandises et consommations. On se tient au prix que le marchand déclare et, afin qu'il n'en dissimule pas la valeur, le commis de la Douane peut achepter la marchandise, en luy donnant six francs plus que ne porte sa déclaration. Il n'est pas jusques aux carosses qui ne payent six livres tous les ans, et aux servantes pour lesquelles les maistres donnent vingt sols à l'Estat. L'impôt mesme sur le papier, duquel on fit tant de bruit il y a quelque temps, y est toléré: et il y a une infinité d'autres inventions, que le plaisir de la liberté, la douceur du Gouvernement, et la manière dont les taxes sont exigées, rendent supportables et presque insensibles à un peuple tout occupé à son négoce et aux réflexions continuelles qu'il fait sur la félicité dont il jouit.

On voulut autresfois establir des commis de l'Estat dans les bureaux pour la recepte des impôts, afin qu'ils eussent plus d'autorité que les personnes privées à qui on les affermeroit. En quoy on avoit aussi esgard à l'incertitude du revenu qui, estant tantost plus grand, tantost moindre, lézoit tantost l'Estat, et tantost les fermiers; et l'on considéroit aussi que, le nombre des citoyens s'augmentant tous les jours, ce revenu ne devoit pas estre fixé. Outre qu'il estoit dangereux de mettre les deniers publics entre les mains

de personnes privées, qui le pouvoient destourner à leur usage et en frauder la République. Néanmoins ces raisons ne prévalurent pas sur d'autres pour lesquelles on trouva plus à propos que l'Estat exigeât des revenus certains et qu'il fist un bail des autres, afin qu'il sceut précisément quel estoit son fonds. On les délivre donc au plus offrant et dernier enchérisseur, moyennant une bonne caution. Et pour prévenir les fraudes, les porteurs de bière sont des personnes publiques qui font serment de n'en point porter sans un billet du fermier. Les amendes excèdent si fort l'impôt, que personne ne tasche de s'en descharger au hazard d'une perte cent fois plus grande que ce qu'il épargneroit.

En suite des finances je ne feray pas mal de vous dire ce que je sçay des Compagnies des Indes, l'une desquelles apporte autant de richesses à l'Estat que l'autre luy a causé de dommage. Le Roy d'Espagne ayant défendu aux Hollandois tout commerce en Espagne, et les espiceries estant vendues par les seuls Espagnols à un prix excessif, un matelot Hollandois, qui avoit longtemps servy les Portugais aux Indes et qui avoit esté pris des Turcs, fut racheté par un marchand d'Amsterdam, à condition qu'il luy enseignast tout le secret de ce négoce. Il se servit de ce matelot, et quelques autres particuliers tentèrent avec luy le voyage des Indes; mais avec peu de profit et beaucoup de danger, car ils s'empeschoient souvent les uns les autres dans les ports, et en chemin ils n'avoient pas le moyen de se défendre contre les flottes Espagnoles. Il se fit donc une puissante société à laquelle les Estats permirent d'exercer elle seule le négoce pendant un certain temps, et en luy payant une certaine gratification. Ceux des associés qui mirent dans le fonds plus de six mille livres furent nommés hauts partici-

pants, et capables d'entrer dans la direction des affaires. Ces Directeurs sont plusieurs en diverses chambres establies à Amsterdam, à Middelbourg, et ailleurs. Le gain de cette Compagnie fut si prodigieux dans six ans, que l'an 1608 il se trouva que toutes les repartitions faites aux participants, qui avoient tiré vingt-cinq et trente pour cent toutes les années et tous les frais remboursés, le fonds, qui estoit au commencement de six millions six cens mille livres, passoit trente millions. Et il n'est pas de merveille puisqu'en eschange de quelques coûteaux et de quelque mercerie qu'on avoit à grand marché de Nuremberg, on rapportoit des Indes de l'or, de la soye, des diamans et des espiceries. Je ne sçay pas ce qui est arrivé depuis ce demi-siècle, mais j'ay veu les actions montées à cinq pour un de capital; et l'Estat obligé de continuer l'octroy à la Compagnie, qu'il n'eust pas eu moyen de rembourser et que l'on craignoit d'irriter.

En effet cette opulente société a résisté dans Java-Major à deux cent mille hommes, et le Roy de Bantam a esté forcé de vivre en paix avec elle. Elle y a basti la ville de Batavia, qui est la demeure du Général que les marchands y envoient; et ce Général y a un train et une magnificence qui passe celle de quelques Roys de l'Europe. J'en sçay quelque chose par une petite histoire qui mérite de vous estre racontée, et qui est arrivée de mon temps.

Un de ces Généraux estant continué après que son terme fust expiré, qui est de cinq ans, revint néanmoins faire un tour en Hollande, soit pour rendre compte à ses supérieurs, soit pour d'autres affaires. Il vid chez un homme de qualité, qui est de ma connoissance, le portrait d'une jeune damoiselle qui luy pleut extrêmement. Elle estoit en effet d'une exquisite beauté, aagée de dix sept ans, et des pre-

mières familles de la Haye. Il communiqua sa pensée à son amy, et luy déclara que si cette belle personne vouloit aller vivre en Reine aux Indes il luy feroit volontiers offre de son coeur. Cette proposition, qui luy estoit fort avantageuse, ne fut pas rejetée de ce gentilhomme; car il avoit soin des intérêts de cette belle qui avoit deux sœurs plus aagées et assez hardies pour l'accompagner en ce voyage. L'affaire fut négociée, et le prompt départ de ce Général, avec quelques autres raisons qui regardoient l'estat de sa famille en Batavia, firent que le mariage s'accomplit par procureur, et que cette damoiselle qui pouvoit prétendre dans son païs à de grands avantages, se résolut à aller règner à trois mille lieues de sa patrie. Elle est maintenant de retour en Hollande, et pourroit nous apprendre s'il est vray ce que je dis du train et de la puissance des Généraux de la Compagnie Orientale ¹⁾.

Ils ont dans leur palais à Batavia un Conseil de Guerre et un Tribunal pour la Justice qu'ils y exercent souverainement. Ceux qui veulent entreprendre sur cette société n'y trouvent pas leur compte: car après qu'ils se sont constitué en frais, elle apporte les mesmes marchandises qu'eux aux lieux où ils

1) Dit verhaal kan betrekking hebben op niemand minder dan Jan Pietersz. Coen, die in Februari 1625 tijdens zijn verblijf in het vaderland huwde met de negentienjarige Eva Menten. Zij keerde na Coen's dood in 1629 naar het vaderland terug en huwde in 1632 met Marinus Lowyssen, in 1646 met Isaäc Buys. Zij kan nog zeer goed in 1660 geleefd hebben (vgl. Van der Aa, i. v. Coen). Maar het verhaal komt niet geheel uit, daar Coen op zijne terugreis o. a. door zijne vrouw vergezeld schijnt geweest te zijn. Het begin van het verhaal, den terugkeer vermeldend, kan alleen op Coen slaan: noch Van Diemen noch Maetsuycker zijn tijdens hun gouvernement naar het vaderland gekomen. Vgl. Velius, Hoorn, uitg. Centen, blz. 617, 677; Valentijn, IV, fol. 278 vlg.

les laissent a vil prix avec une si grande perte que les autres en sont ruinés, ne luy estant rien à elle de perdre un million en de telles occasions. Il luy est permis de faire largesse de son bien, et si la Compagnie ne commettoit point d'autre injustice, elle agiroit tousjours fort innocemment. Mais on dit qu'elle use de quelque tyrannie sur les peuples qu'elle contraint de vendre à elle seule ses denrées au prix qu'il luy plaist; et qu'elle gaste tout ce qu'elle ne peut pas emporter. Je m'en rapporte à ce que la Compagnie Occidentale en diroit, qui est échouée par une pure jalousie de l'autre; et qui en son temps ne s'est pas moins rudement comportée elle-mesme au Brésil, d'où enfin ceux du païs et les Portugais l'ont chassée.

Sur la fin de la Trefve de l'an 1609 cette dernière société fut establie sur un fonds de sept millions deux cent mille livres. Elle alla prendre la Baye de Tous les Saints; mais elle ne la garda pas longtemps. Cependant elle fit un tel butin qu'il se fit un partage de 25 pour cent, et peu après on rendit aux intéressés la moitié de leur capital sur une prise de douze millions que l'on avoit faite. La faute que les Directeurs firent en cette libéralité fut telle que la Compagnie ne s'en est jamais relevée, car il valoit mieux donner moins et establir les affaires. On avoit guerre avec les Portugais et on n'avoit aucune place forte en terre ferme, de sorte que le premier capital ne se trouvant pas suffisant aux expéditions qu'il falloit entreprendre, on fut obligé d'en demander un nouveau; et il est monté enfin à plus de vingt millions, qui font deux cens tonnes d'or, comme ils parlent. La Compagnie prit Fernambouc en Amérique, et quelques places aux costes d'Afrique. Arthiskoski gentilhomme Polonois y fut envoyé comme Général, et après luy le Comte Maurice de Nassau y règna

huict ans, d'où estant de retour l'an 1647 la Compagnie n'a plus battu que d'une aile et a finalement perdu tout ce qu'elle avoit des deux costés de l'Océan. Les Portugais avoient eu quelque respect pour ce Prince; de sorte qu'ils ne poussèrent pas les Hollandois si fort qu'après son départ. Ils les chassèrent alors de partout, tandis qu'à la Haye l'Ambassadeur Dom Souza-Cotigno amusoit les Estats qui vouloient bien estre trompés, quelques uns de ceux qui les composoient estant bien aises que la Compagnie des Indes Occidentales soit dissipée. Le fond de cette affaire est que la Compagnie des Indes Orientales en estoit jalouse et avoit envie d'usurper le négoce de Guinée. Amsterdam estoit dans cet intérêt, et ses Députés estant les plus puissans dans les Estats, ils empeschèrent tousjours qu'on ne prist une bonne résolution de maintenir une Compagnie à laquelle tant de monde avoit part et qui devoit estre fort incommode à l'Espagne, dont elle pouvoit guetter les flottes, si mesme elle ne vouloit quelque jour luy aller piller Lima et luy ravir le Potosi. Ce qui n'eust pas esté impossible après un ferme établissement et une bonne intelligence des deux sociétés. On a assez déclamé en Hollande à l'encontre de cette prévarication. J'ay leu plusieurs libelles qui voloient et ay veu à la Haye une sédition en laquelle on cassa les vitres de l'Ambassadeur de Portugal ¹⁾. Mais, Monsieur, laissons là ces affaires de trafic que je vous ay racontées peut-estre ennuyeusement. Sortons de ces landes et entrons dans ce que vostre humeur martiale trouvera le beau pays. Elle aura plus de plaisir à entendre parler de la milice, des places de guerre et des alliances que des marchands,

1) Dit is geschied in 1646 en 1647. Vgl. Netscher, Les Hollandais au Brésil, p. 154, 159.

de la Banque, des richesses des Indes et de tout ce qu'il y a de surprenant en la beauté des villes de Hollande.

Il semble que comme la mer et les rivières, la Meuse, le Rhin, l'Issel et l'Escaut, sont faites pour garder les Provinces-Unies; il n'appartient qu'aux peuples de ce pays-là de se savoir servir de la mer et des rivières: ils en ont rendu leurs places-frontières imprenables, et en ont fortifié quelques villes de leurs voisins, car ils ont estimé que sans leur faire tort ils pouvoient s'en saisir et les oster à leurs ennemis, qui les auroient occupés. De sorte qu'ils tiennent garnison dans Rhinbergen, Wesel, Embden, et quelques autres places dont ils laissent l'entière possession à leurs seigneurs. Les habitans n'y ont rien à souffrir du soldat. Au contraire ils en sont protégés; la guerre en est esloignée d'eux, et l'argent de l'Estat en est répandu dans leurs villes avec plus de liberté du commerce. En ces villes il y a deux magasins pour les munitions de guerre et pour les vivres, que l'on renouvelle tous les trois ans, et dont la clef est entre les mains du Gouverneur ou du Commandeur (car il n'y a qu'un Commandeur dans les petites places) et d'un Commissaire de l'Estat. Le Gouverneur et le premier Magistrat ont chacun une clef des portes de la ville; mais au reste leur jurisdiction est distincte; car le Gouverneur ne se mesle point des affaires des bourgeois, ny le Bourgmestre des affaires des soldats.

Les plus grandes forces de l'Estat consistoient en troupes estrangères (je parle, Monsieur, du temps de la guerre, que l'on entretenoit plus de cent mille hommes sur la frontière, qui ont esté réduits au jour d'heuy à vingt huit mille effectifs). Les gens du pays, du moins la soldatesque, prenoient plus volontiers party sur mer que sur terre. L'Estat ne se defoit

point de ces troupes estrangères, dont les mœurs diverses, les divers langages et l'émulation ordinaire entre les nations empeschoit la conspiration. C'est pourquoy dans toutes les places où il y avoit plusieurs compagnies, on trouvoit des Allemands, des Anglois, des François, des Wallons et des Escossois meslés aux soldats du païs. Il y avoit peu de cavalerie, et dans l'infanterie peu de picquiers, à cause de la situation du païs et du plus grand usage des mousquetaires au siège des places.

La paye du fantassin estoit de 40 sols par semaine, et celle de cavalerie de 30 francs par mois; il est vray que le mois y estoit de 40 jours, et que de la paye du fantassin on retenoit six sols pour le service, c'est à dire pour son logement. Quoyque cest argent fust assuré, néantmoins, à cause du retardement qui arrivoit quelques fois, il y avoit des solliciteurs qui en faisoient les avances à dix pour cent. Et cela obligeoit les Capitaines à mettre des passe-volans. Mais je croy que depuis que la paix a esté faite on y a donné ordre, et que, comme le payement arriva à poinct nommé, les commissaires viennent tout à coup dans les places, en font fermer les portes, et payent les Capitaines sur la reveuë dont ils corrigent leur roolle. Au camp et dans la marche de l'armée on estoit toute sorte d'impot, ce qui y produisoit l'abondance. La rançon d'un soldat estoit un mois de sa paye. Pendant la campagne on mettoit de nouvelles troupes à la place des vieilles que l'on tiroit des garnisons, et comme on donnoit dix sols par jour à ces nouveaux soldats on ne prenoit que des bourgeois et des artisans du païs, de peur que les autres ne se débandassent. Surmer le soldat avoit huit livres par mois, et estoit nourry par le Capitaine, qui tiroit de l'Estat six sols par jour pour sa nourriture.

Encore que l'Estat receust les contributions, les Gouverneurs ne laissoient pas d'avoir beaucoup de profit des prises, et de recevoir du plat païs tout ce qui leur estoit necessaire. J'ay veu ¹⁾ à l'Escluse que le Gouverneur avoit tousjours vingt cinq chappons de Bruges pendus au crochet, qu'on luy apportoit des quartiers de veau de Gand que l'on avoit dorés pour luy faire plus d'honneur, que les levrauds, les perdrix et les faisans ne luy manquoient point; et qu'il arrivoit tous les jours chez luy des présens, qui luy fournissoient jusques à de la chandelle. Outre cela les pasturages valaient beaucoup et il y a à considérer en passant que les Gouverneurs républicains ne se piquent pas d'ordinaire d'estre si magnifiques que vous autres, Messieurs, qui servés le Roy, et qui avés dans vos Gouvernemens l'idée de la plus splendide Cour du monde; sur quoy vous réglés vostre despence. Mais vous n'entendriés pas volontiers des sermons sur l'œconomie, et je ne suis guère propre à en faire.

Au reste les Provinces-Unies ont eu l'honneur de traiter et de faire alliance par leurs Ambassadeurs, qui ont esté receus comme ceux des testes couronnées, avec des Roys et des Empereurs. Je ne vous toucheray que celle de la France dont elles ont sujet de se glorifier plus que d'aucune autre, et qui leur a esté la plus avantageuse de toutes. Aussi je pense qu'il n'y à rien qu'elles désirent plus passionnément que de l'entretenir, et à ce dessein elles envoient au Roy deux Ambassadeurs extraordinaires, outre celuy qui y a déjà esté plus de dix ans ²⁾. On a eu

1) Dit moet dus gebeurd zijn onder den Gouverneur Salm, toen Sorbière (1642—1644) daar was.

2) Dit ziet op de ambassade van Van Gent en De Huybert naast Boreel (1660).

longtemps sur le cœur en France la paix qui fut faite avec l'Espagne l'an 48 et on prétendoit qu'elle estoit contraire au traité de l'an 35, qui ne permettoit pas que les Etats traitassent séparément avec l'ennemy commun. Mais puisqu'il est devenu l'amy commun des deux nations, que ses terres séparent, il faut faire cesser les plaintes du passé, et jouir de la félicité présente. Je souhaite que ce soit là la pensée de ce grand Ministre qui nous a donné la paix, et que le païs que j'ay décrit si beau à Monsieur le Comte vostre pere, en la première relation du troisieme voyage que je viens d'y faire, demeure éternellement sous la protection de nostre invincible Monarque. Il est de nostre intérêt que la République subsiste telle qu'elle est; et elle ne demande, à mon avis, que de se conserver, n'estant point ambitieuse, et se trouvant assés florissante pour vouloir arrester sa bonne fortune au point où elle est venuë.

Il n'y a rien d'éternel sous le ciel, et il est malaisé de prévoir tous les changemens qui peuvent arriver dans le monde. Mais s'il faut juger de la durée de cette puissante République par l'esprit qui l'a animée en sa naissance, il est à croire que l'amour de la liberté la soustiendra fort longtemps, car il est encore tout entier dans l'âme de ses citoyens, qui la goustent à longs traits, et qui s'en entretiennent incessamment. Vous les entendriez à toute heure faisans des parallèles de leurs mœurs, de leurs coustumes et de leur police avec celles des autres nations, vers lesquelles ils ont presque tous voyagé, et leurs conclusions sont tousjours à reconnoistre le bonheur qu'ils ont de vivre sous un Gouvernement si accommodé à leur génie. On dit que l'Espagne y entretient des émissaires, qu'elle y donne de grosses pensions et que mesme elle y dispose secrètement de toutes les charges, en cas

de soulèvement. Mais de cela je ne vous puis rien dire; sinon qu'il n'y a pas tousjours dans la teste des plus sages tant de politique qu'on y en présume, et que le plus souvent on se prevaut du hazard, que l'on prend de loin pour un effet de la prudence.

L'oppression de la Religion Catholique est ce qui semble disposer davantage le Païs-Bas uny à quelque changement. Mais de la façon que j'y ay entendu raisonner quelques Catholiques ce ne sera pas si-tost qu'il y arrivera du trouble de ce costé là. Ils ayment la liberté autant que les autres et, pouvant faire leur salut en particulier, je veux dire, sans le public exercice de la Religion Catholique, ils ne sont pas marris que les choses demeurent comme elles sont, et ils n'ont garde de les mettre en danger de tomber dans une désolation irréparable. Ils en sont quittes maintenant pour quelques civilités qu'ils font au Bailly lorsque les assemblées se font trop ouvertement, et excèdent de beaucoup le nombre des personnes auxquelles l'Estat permet de se trouver ensemble pour entendre la Messe dans les maisons privées où il n'est pas défendu à chaque père de famille d'entretenir une chapelle. Nous n'avons pas laissé de nous y trouver souvent près de deux cents hommes; et il n'y avoit qu' à ne pas sortir en foule, lorsque nous nous retirions. Car encore que l'officier ait un ordre secret de conniver, il est obligé néantemoins d'exercer quelque rigueur, de peur que l'exercice de la Religion Catholique ne devienne trop public; et d'ailleurs il est bien aise de tirer quelques amendes, qui sont, comme j'ay dit, tout le revenu de sa charge¹⁾.

1) Belangrijke mededeelingen omtrent dit punt van een onverdacht katholiek auteur, die geen reden gehad zou hebben om zijn indruk van den toestand gunstiger voor te stellen dan die werkelijk was.

Et c'est assés, Monsieur, vous entretenir sur ce sujet, sans que je passe plus avant dans une matière, sur laquelle je pourrois faire un plus long et plus curieux discours que celui que vous venés d'entendre: car j'ay bien plus soigneusement examiné autrefois les religions que la politique de la Hollande. Mais j'ay une troisieme relation à faire et vous ne trouverez pas mauvais que je vous quitte, pour aller rendre raison à Monsieur de Bautru, vostre oncle, des sciences qui sont en Hollande, des livres que j'y ay veus, et des gens doctes que j'y ay visités. Il faut satisfaire à sa Minerve, aussi bien qu'à vostre Pallas. Vous adorés cette Déesse sous ces deux noms, et si je vous vis prendre l'espée en partant pour Philippeville, je suis tesmoin que vous n'oubliâtes pas vostre Horace ny vostre Ovide. Vous avés besoin de ce dernier et il faudra bien que vous donniés quelques momens aux belles lettres vos premières amours, maintenant que vous n'aurés plus d'armée à mettre en bataille, ny de retranchemens à forcer. Il faudra nécessairement, Monsieur, que vostre grande ame s'abaisse à d'autres occupations, et que si elle ne daigne point raffiner sur les jeux et sur les divertissemens des tournois et des carousels, elle médite sur quelque autre matière, et qu'elle fixe ses plus hautes méditations sur le papier, en attendant que le temps vienne de les mettre en usage pour le bien de l'Estat et pour la gloire de nostre Prince. Mais je ne vous conseille pas, Monsieur, de prendre encore la plume. Il sera assés tost d'icy à dix ans que vous meniés une vie plus sédentaire que ne la demande vostre jeunesse, et cette galanterie par laquelle il faut que passent les personnes de vostre naissance. Je sçay bien que vos amours sont faites et que la conquête de la jeune merveille, que l'on vous destine, vous est assurée. Mais cela n'empesche pas que vous

n'ayés à faire comme s'il en estoit autrement. Et je conçois bien qu'un amant, encore qu'il possède le cœur de sa maistresse, ne doit pas laisser de faire tous les jours comme s'il avoit à la conquérir. De mesme qu'en ce temps de paix, vous autres, Gouverneurs des places frontières, ne laissés pas de poser des sentinelles et de faire la ronde, comme si vous craigniés quelque surprise. Je parle de toutes ces choses sans les entendre, et je ne prends pas garde qu'il vaudroit mieux en finissant ma lettre, vous demander très humblement la continuation de vostre amitié. Vous me l'avés faite espérer, et Monsieur de Beautru me cause la plus grande joye du monde, lorsqu'il vous nomme si obligeamment vostre amy toutes les fois qu'il me parle de vous. Aymés-moy donc, Monsieur, je vous en supplie, et soyés persuadé que je vous honore infiniment, que je vous ay tousjours devans les yeux, et que j'ay pour vous la plus forte passion que j'ay ressentie depuis que je cherche à la Cour une personne à qui je me puisse donner sans aucune réserve. Il ne tiendra qu'à vous de m'accepter tout entier, et je puis dire qu'en me possédant, si vous ne faites pas une grande acquisition, du moins vous n'aurés jamais une possession incommode: car je suis

Monsieur,

Vostre très humble et très
obéissant serviteur,

Sorbière.

A Paris le 4 de Juillet 1660.

LETTRE IV.

A Monsieur de Bautru, Chevalier, Baron
de Segré, Seigneur de Louvaines, de Vaux,
etc., Conseiller du Roy en ses Conseils.

TROISIÈME RELATION.

DE L'ESTAT DES SCIENCES EN HOLLANDE.

Monsieur,

Vous vous informés de ce que j'ay remarqué parmy les doctes et dans les Académies avec autant de soin que les autres me demandent des nouvelles du restablissement du Roy d'Angleterre, et de ce que les politiques du Païs-Bas disent sur les affaires présentes. Vous jugés bien que ce sont là des matières sur lesquelles je pourray mieux vous satisfaire que sur celles où je n'ay point de part, et dont je ne puis parler que sur les relations que l'on m'en a faites; et c'est une des causes qui tourne de ce costé là vostre curiosité. Car encore que vous soyés également intelligent des unes et des autres, et que vous ne soyés pas moins homme d'estat qu'homme de lettres, vous ne confondés pas ces deux personnages; et vous les employés diversement, selon le génie de ceux à qui vous avés à faire. Vous me dispensés donc, Monsieur, de vous parler de la politique des Provinces-Unies dont j'ay appris beaucoup de particularités en ce dernier voyage, et vous m'ordonnés de ne vous entretenir que du savoir et des estudes, qui occupent les sçavans que j'y ay visités.

Je puis vous en rendre raison et afin de relever un peu ce discours par un paradoxe, je diray, que le sujet n'en sera pas moins noble que si je discourois de l'estat et de son gouvernement. Car les affaires

de tout l'Univers valent bien celles du monde qui n'en est qu'une partie, et l'intérêt des sciences égale bien celui des puissances qui règlent une poignée de gens et un petit coin de la terre, comme en effet nous tirons de cette occupation de nostre esprit aux disciplines la plus convainquante preuve de la noblesse de nostre ame, et de son immortalité. Certes, Monsieur, il ne me seroit pas mal-aisé de prendre icy occasion de confondre les ennemis du savoir, et de me moquer de ceux qui chimérisent cent fois plus dans les antichambres des grands sur les météores de la société civile, que l'on ne chimérie dans les Académies sur les phénomènes du grand monde, sur les hypothèses des disciplines humaines et sur les finesses de la belle littérature que l'on tâche d'y expliquer. Car après tout, à quoy s'occupe la prudence des politiques, sinon à considérer quelques actions, et à examiner quelques paroles qui sont quelquefois témérairement échappées aux premiers moteurs des affaires publiques, et sur lesquelles il n'y auroit point de réflexions à faire, au lieu que les raisonnemens des philosophes ont pour objet les œuvres de la nature, qui n'a rien que de réglé et dont l'ordre ne nous parut fort bien entendu, si nous en avons une pleine connoissance. De sorte que, chimères pour chimères, il est bien plus noble d'en produire étudiant les actions de la nature qui suit invariablement les ordres de Dieu, qu'en s'appliquant à raisonner plus qu'il ne faut sur une matière, dont le hazard a presque toute la conduite, à vouloir trouver quelque ordre en tout ce que font les hommes, et à tirer tousjours des conséquences infaillibles, attendre de bien certaines. Je vous ay veu, Monsieur, citer là dessus de fort bonne grace la pensée de Madame la Marquise de Rambouillet, qu'à entendre ceux qui ne raisonnent que sur les affaires de la

Cour, il semble que le monde n'ait que six semaines. En effet, ils ne parlent jamais de plus loin : et aussi la solidité de leur matière ne permet pas qu'elle soit plus longtemps employée. Elle se dissipe aisément, et fait place à une autre qui n'est pas moins légère.

Mais il n'est pas nécessaire de prendre ce tour pour défendre la curiosité que vous avés pour ce qui concerne la république des lettres et l'histoire des sçavans. Vous en faites gloire, Monsieur, et vous avés le droit de bourgeoisie en ce pais-là. Je diray bien davantage, il vous couste bon et vous l'avés achepté par une prodigieuse lecture, par une forte application aux sciences, et peut-estre aux despens de vostre santé, qui en a esté altérée. Néantmoins vous y trouvés vostre compte et ces mesmes estudes qui vous ont affoiblis le corps, ont fortifié vostre ame, et détournent aujourd'huy le sentiment des douleurs qui vous attaquent. Il faut bien que les choses aillent ainsi, puisque dans le lit ou dans la chaise, d'où la goutte ne vous permet guerres de vous lever, on vous trouve tousjours attaché à la lecture de quelque livre. Il n'y en a plus de bons que vous n'ayés devorés, et il vous en faut fournir quelques autres, de peur que si vous quittiés cet exercice, vous ne passassiés encore plus mal vostre temps. Je m'en vais donc, Monsieur, vous entretenir de mon voyage ; mais se cera d'un autre air que je n'en ay parlé à Monsieur le Comte de Nogent, vostre frère, et à Monsieur le Marquis de Vaubrun, vostre neveu.

Le dessein de mes deux amis et de moy, en partant de Paris, fut de visiter les doctes et les curieux du pais où nous allions, autant que de considérer les beautés de la nature, et les ornemens de l'art que nous rencontrerions. Néantmoins nous aurons passé sans doute en plusieurs villes où il y en avoit que nous n'avons pas connus, et nous en

avons vu plusieurs dont je ne vous parlerai pas, ne me proposant point de ne rien oublier dans cette relation. Il y en a qui veulent bien que je les oublie, et dont la modestie m'impose silence. Il y en a aussi qui sont dans les affaires si avant qu'ils ne prennent plus plaisir, qu'on les fasse remarquer par des qualités qu'ils estiment au dessous de la vigilance de la dextérité et de la sagesse qu'ils emploient au service de leur patrie. D'ailleurs il y auroit trop de choses à dire, si je me voulois arrêter dans tous les cabinets et dans toutes les bibliothèques, où nous sommes entrés, et vous rapporter nos entretiens avec tous les doctes que nous y avons trouvés.

Les R.R. Pères Jésuites de Cambray, de Valenciennes, de Monts, de Hall, de Bruxelles, de Louvain, de Malines, de Brugges, de Gant, et d'Anvers me fourniroient eux seuls de la matière pour une longue lettre. Je n'en parlerai donc qu'en général pour vous dire que partout leurs belles maisons nous parurent les palais des Muses et que nous les allâmes saluer avant tous les autres. Nous devions cet hommage à l'honneur qu'ils font aux lettres, et au grand avantage que toutes les sciences tirent de leurs écrits. Nous allions aussi prendre langue chez eux et le plus souvent les hommes doctes, que nous y abordions, nous épargnoient la peine d'en chercher d'autres ailleurs. Nous en vîmes trois que je suis obligé de tirer de la foule, à cause du bon accueil qu'ils nous firent, les R.R. P.P. Henschenius¹⁾, Taquet²⁾ et Grégoire de St. Vincent³⁾. Le

1) De beroemde geleerde, geb. te Venray 1601, gest. te Antwerpen 1681.

2) André Tacquet, beroemd Antwerpsch wiskundige (1612—1660). Vgl. Oeuvres de Christ. Huygens, III, p. 155, 171, 185 enz.

3) Gregorius a St. Vicentio, Jezuiet (1584 tot 1667), woonde te

premier avoit charge de la bibliothèque d'Anvers, où il travailloit à un recueil de la vie des saints qui contiendra quarante vollumes et dont il y en a desjà cinq imprimés sous ce tiltre: *Acta Sanctorum Joannis Bollandi et Godefridi Henschenii*, qui ne parlent que des saints des deux premiers mois de l'année.

Le P. Tacquet enseignoit les mathématiques, ayant desjà escrit sur les six premiers livres d'Euclide, et un traité *De Annularibus et Cylindricis*, où il témoigne une profonde connoissance de la géométrie. Il y a à espérer beaucoup de choses de luy; pourveu que sa santé qui est assés foible, et que ces abstractions affoiblissent encore davantage, luy permette de s'appliquer à ces estudes. Le P. Grégoire de St. Vincent estoit à Gand, aagé de soixante et seize ans, mais d'un tempérament fort sain, d'une humeur qui nous parut fort gaye. Il nous parla de son gros volume in folio sur la quadrature du cercle, comme d'un ouvrage où il avoit avancé beaucoup de choses plustost pour exciter ceux qui viendroient après luy à mieux faire, que par aucune pensée qu'il eust de n'avancer que des propositions tout à fait démontrées. Nous avons veu de luy un beau miroir sphérique de près de deux pieds de diamètre dans la bibliothèque de Bruxelles; mais nous n'en peusmes pas éprouver la force à cause que le ciel estoit couvert.

La ville de Louvain et son université nous eussent très-mal satisfaits sans les Pères Jésuites et deux hommes rares que nous y vismes. Cette ville est vaste, et semble un village dont on a enfermé le terroir avec un vieil chasteau, qui n'a rien de considérable que la demeure de Lipse et de Puteanus qui y ont fini leurs jours. La bibliothèque des Pères

Jésuites est fort grande, et mise en plusieurs chambres en attendant que leur bastiment soit fait, dont il y a une très belle église sur la ruë où est l'Académie qui va estre achevée; et laquelle il est dommage qu'ils n'ayent plus avancée dans la ruë qui est assés large, parce qu'elle ne paroist pas qu'on n'en soit au devant Les auditoires de l'Académie sont en fort piteux estat. Ils font quatre grands galetas, en chacun desquels il y a une petite chaire, et quelques vieux bancs renversés. Mais la veuë de Fortunatus Plempius¹⁾, très-docte professeur en médecine, et de Gutschoven²⁾, son collègue, nous réjouit beaucoup.

Le premier est assés conneu par ses estudes; mais il faut que je die de l'autre, qui n'a encore rien produit, qu'il nous parut un des plus habiles en mathématiciens et philosophes de ce temps. Il parloit de ces matières en maistre, quoyque sans faste et avec une extrême franchise, ne nous enviant pas mesme la figure d'une pompe pour faire monter l'eau aussi haut que l'on veut, et dont quelques autres eussent fait un grand mystère. Je suis marry de l'avoir égaré, et je n'ose pas asseurer, si ce n'estoit point avec une soupape attachée à un piston, qui entroit dans un tuyau au fond duquel il y avoit une autre soupape: de sorte que celle-cy donnoit passage à l'eau, lorsqu'on retiroit le piston, et l'autre empeschoit l'air de descendre. Et je ne sçay si vers le bout de ce tuyau il n'y en avoit pas un autre qui entroit jusques où l'eau pouvoit estre montée. En ce deuxiesme tuyau, beaucoup plus estroit que le premier, il y avoit, ce

1) Vopiscus Fortunatus Plempius, hoogleeraar in de medicijnen te Leuven 1633 tot 1671.

2) Van Gutsenhoven, hoogleeraar in de medicijnen, later in de natuurwetenschap te Leuven 1640 tot 1668. Vgl. Chr. Huygens, Oeuvres, IV, p. 207, 237, 247, 249.

me semble, une soupape qui permettoit à l'eau de monter lorsqu'elle estoit poussée dans l'autre par le piston toutes les fois qu'on l'enfonçoit. Ce qui arrivoit à peu près de mesme qu'en ces instrumens dont les servantes jettent en Hollande de la ruë l'eau contre les plus hautes fenestres des maisons pour en laver les vitres. Mais comme je ne me souviens que confusément de cette invention, je ne veux pas estre caution de ce que j'en dis en cet endroit.

Je parleray bien plus affirmativement de ce qui se passa entre Monsieur Gevartius ¹⁾ et nous, lorsque nous fusmes à Anvers; et comme vous aimés la critique et les belles lettres, vous serés bien aise d'entendre que ce bon vieillard en conserve l'usage avec une netteté d'esprit admirable en l'âge de soixante-dix ans. Ce qui paroitra dans un Manilius, sur lequel il prepare de doctes commentaires: et ce que je vous confirmeray par une galanterie qu'il venoit de faire en la publication de la Paix. La ville, dont il est secrétaire, luy avoit donné charge de faire le dessein d'un théâtre qui fut dressé dans une place publique, où le peuple d'Anvers vouloit temoigner sa joye en de fort beaux tableaux, des vers et des devises. Voicy comment il s'acquitta de sa commission. Il fit représenter la Paix et l'Hymenée, et mit ces vers au dessous:

Exoptata diu terris Pax aurea cœlo
 Missa venit, sæcli surgit melioris origo.
 Aspera post quintis exercita prœlia lustris
 Pronuba Christicolas jungit Concordia Reges,
 Et Gallo sociatur Iber, Bellona fugatur

1) Janus Casparus Gevartius, beroemd Antwerpsch latinist en dichter, griffier der stad, gestorven 1666. Hij was geboren in 1573, dus precies zoo oud als S. meldt.

Per taedas Hymenææ tuas. Jam fœdere sacro
 In Mahometigenas hostes jurata ferentur
 Agmina, submissis pallescet Bosphorus undis
 Torvaque Threïciæ frangentur cornua Lunæ.

Au costé droit de ce grand tableau il avoit fait peindre S. Jacques, le patron de l'Espagne, avec ces paroles heureusement tirées de son Epistre : *Unde bella et lites in vobis*, et au costé gauche S. Louis pour la France, qui employoit ces mots de Virgile : *Proiice tela manu, sanguis meus!* Au dessus de tout cela, en un second ordre de tableaux, le liet nuptial estoit préparé par de petits amours, auxquels le Dieu Hymenée commandoit de prendre ce soin. Au costé droict de ce tableau on voyoit les Indes Orientales, qui offroient des perles et des pierreries dans de grands bassins; de l'autre les Indes Occidentales présentoient la flotte du Pérou, chargée d'or et d'argent et au dessous il y avoit cette epigramme:

Regales thalamos radiantibus utraque gemmis
 India et aurato componunt flamine Seres,
 Partitque operas stipant Hymenæon Amores.
 Mexica dotales et vasta Peruvia gazas
 Submittunt cumulantque novis connubia donis.
 Unus adornandis thalamis non sufficit Orbis.

Au faiste de cette élévation l'on voyoit paroistre dans un beau ciel l'estoile de Vénus, symbole de l'Espagne, avec cette devise empruntée de Catulle:

Hespere, quis cœlo lucet jucundior ignis?

Ne voila t-il pas, Monsieur, du bel esprit et du jugement, autant qu'il en faut pour exciter nos François à préparer quelque chose de beau en ceste entrée de la Reine? et ne faudra-t-il pas que tous nos poètes, tous nos littérateurs et tous nos faiseurs de livres en petit (comme parlent ceux qui tiennent que

la devise est un chef d'oeuvre de l'érudition) employent toute leur industrie, s'ils veulent surpasser la gentillesse de ce que je viens de vous dire?

Mais sortons d'Anvers, où il faudroit donner trop de temps s'il failloit donner seulement un coup d'oeil à toutes les médailles de Monsieur Gevartius et à tous les tableaux de ces curieux qui en ont des maisons toutes pleines. Je me haste de passer en Hollande où nous avons trouvé des gens qui s'occupent à des recherches plus importantes, car ils n'entreprennent pas moins que de nous decouvrir dans le petit monde, sur la terre, et dans le Ciel mille belles choses, qui nous ont esté inconnuës jusques à présent, et dont la connoissance sera de très grande utilité. Bils, Glauber et Hugen sont trois hommes qui s'adonnent à l'anatomie et à l'astronomie d'une façon extraordinaire: c'est pourquoy je vous parleray d'eux autant que de plusieurs autres que j'estime infiniment.

Monsieur Bils ¹⁾ est un gentilhomme Flamand qu'un certain instinct a porté dès l'âge de treize ans à la dissection, et qui s'y est exercé en son particulier à Roüen, en Flandres, et à Rotterdam, où il s'est retiré. Il s'y est pris en quelque façon d'une manière toute contraire à celle dont feu Monsieur Descartes se prit au reste de la Physique, car il s'est mis à pratiquer la dissection des animaux sans théorie comme l'autre s'appliqua à la theorie sans avoir toutes

1) Lodewijk de Bils, Heer van Coppersdamme, beroemd ontleedkundige, geboren te Amsterdam, woonde in 1656 te Sluis, later te Rotterdam, omstreeks 1663 als hoogleeraar te Leuven. Hij overleed in 1671 te 's Hertogenbosch als hoogleeraar in de ontleedkunde aan de Illustre School aldaar. Vgl. Van der Aa i. v. Zijne werken werden in 1692 gezamenlijk te Amsterdam gedrukt. Hij wordt in de correspondentie van Chr. Huygens herhaaldelijk genoemd (Oeuvres, III, p. 310; IV, p. 234).

les expériences qui luy estoient nécessaires. Je n'ay pas sceu toute l'histoire de Monsieur Bils: mais tant y a que, n'ayant ny du latin, ny beaucoup d'autre lecture, il s'est occupé plus de vingt ans ¹⁾ à l'anatomie et il y a trouvé des secrets dont la proposition surprend tout le monde. Il dit qu'il fixe et congèle les humeurs d'un cadavre, de sorte que, sans qu'il se fasse aucune hemorrhagie, il en peut faire la dissection; qu'il fait passer ces humeurs du costé que bon luy semble, et dans les vaisseaux qu'il luy plaist; et qu'ainsy ayant à disséquer le bras droit, ou les artères, il fera passer tout le sang dans le tronc du corps ou le renfermera dans les veines; que par l'un ou l'autre de ces moyens, ou en laissant tous les vaisseaux pleins des humeurs coagulées, la dissection ne reçoit plus aucun empeschement; que l'on voit dans les corps toutes choses en leur estat naturel; et que l'on peut suivre plus aisément toutes les ramifications des vaisseaux, découvrir leurs valvules et leurs anastomoses.

C'est là, Monsieur, ce qu'il promet, et ce qu'il a fait publier à tous les curieux de l'anatomie. Il y a deux ans qu'il se mit dans l'esprit que ce secret feroit sa fortune, et luy vaudroit six-vingts mille livres, à quoy il s'est proposé de la faire monter. Mais de la façon qu'il s'y est pris, je crains que l'affaire ne réussisse pas à son contentement. Il ne trouva point les Estats Généraux, ny ceux de Hollande, et moins encore les Académies disposées à luy faire cette somme: c'est pourquoy il s'avisa d'envoyer un imprimé par toute l'Europe dans lequel il disoit que pour avoir son secret, il n'y avoit qu'à consigner vingt cinq livres à un certain notaire

1) Hij kan in 1660 dus omstreeks 40 jaar geweest zijn.

de Rotterdam, qui les garderoit jusques à ce qu'il eust recueilly la somme dont il estoit question; auquel temps il envoyeroit à chacun, par l'adresse qu'on luy auroit donnée, une fidelle copie de toute sa méthode. Et que, si la somme de six-vingts mille livres n'estoit pleine dans un certain temps, qui estoit dix huit mois ou deux ans, chacun pourroit retirer les vingt cinq livres qu'il auroit consignées. Or comme il falloit pour la remplir 4800 personnes curieuses, il luy a esté impossible de venir à bout de son dessein; dont estant dépité, il menace le public de ne communiquer son secret pas mesme à ses enfans, de peur que la postérité d'un siècle si ingrat s'en prévaille. On luy a presté à Rotterdam la maison des Anglois, où nous le vismes, et dans une salle il nous montra quatre corps de sa préparation¹⁾.

Il est certain que la chose est surprenante, et que d'abord on en espère beaucoup plus qu'on n'y trouve en effet: car on void des visages fort peu altérés de ce qu'ils estoient lorsqu'ils moururent; la peau en est tenduë, la couleur est presque la mesme, les yeux, le poil et le cerveau n'en ont pas esté ostés. De sorte que pour la satisfaction des gens de qualité ou des personnes riches, qui seroient bien aises de conserver leurs parens ou leurs amis, ce secret vaut incomparablement mieux que l'embaumement que l'on trouve aux mumies des Egyptiens. Il est vray que peut-estre l'esprit de vin, dans lequel j'ay veu des embryons et des fœtus, feroit encore plus exquisement le mesme effect: et je m'estonne que personne ne se soit encore avisé de l'éprouver. Mais la difficulté de faire un vase de verre capable de recevoir un homme tout entier, est ce qui

1) Vgl. zijne Epistolica dissertatio ad magnum Thomam Bertolinum. Roterod. 1661.

a peut-estre empesché les médecins des Grands de songer à cela. Quoyqu'il en soit, l'invention de Monsieur Bils est digne de louange, et je ne m'informe pas s'il se sert d'une eau vitriolée, d'une eau alumineuse ou de quelque autre drogue que le temps nous découvrira, et que ce seroit à Monsieur Pecquet¹⁾ de rechercher, tandis qu'il a l'excellent Monsieur Glaser²⁾ auprès de luy, et la bourse d'un sur-intendant à y employer. Mais ce transport des humeurs que ce bonhomme nous dit qu'il chassoit d'une partie, et qu'il renfermoit dans une autre, me parut fabuleux; surtout lorsqu'il nous dit, que dans un animal, qu'il vouloit disséquer en vie, il faisoit passer tout le sang des artères dans les veines, où il le retenoit. Je ne sçay pas comment il pouvoit appliquer son remède, ou faire son opération précisément sur les artères; ny comment il pouvoit empescher que le sang ne retournast par le cœur dans les artères, où le passage est libre, et où l'extraordinaire plénitude des veines devoit le décharger. Cela me parut un peu contraire à ce que nous connoissons de l'histoire et de l'économie des animaux.

Mais ce ne fut pas la seule chose où je remarquay de la foiblesse et qui me fit appréhender que le secret de Monsieur Bils ne fust pas de tout l'usage qu'il seroit à désirer pour l'avancement de la médecine. Il nous fit voir le bas ventre et la poitrine de ces cadavres en mauvais estat. Le cœur, le poulmon, le foye, la rate, les reins, les gros vaisseaux, que l'on connoist assés, y estoient seuls en leur entier, mais si peu semblables à ce qu'ils paroissent au moment

1) Jean Pecquet, beromd physioloog en anatoom te Parijs (gest. 1674). Vgl. Huygens, *Oeuvres*, IV, p. 226.

2) Christoffel Glaser, beroemd Zwitsersch scheikundige uit dien tijd, ontdekker van het potasch-sulfaat.

de la dissection, qu'il ne seroit pas plus malaisé de les reconnoître, qu'il seroit impossible de connoître une grappe de raisins par celles que l'on a seichées, et qui ne retiennent plus la figure ny la couleur de celles que l'automne nous présente. Cependant c'estoit là ce que nous espérions de voir; et je m'attendois de trouver des vaisseaux tous remplis, tendus et séparés diligemment des chairs, pour en remarquer le cours et les emboucheures. Il ne paroist rien de tout cela aux quatre corps que nous vismes et je ne vois pas encore de quel secours sera le secret de Monsieur Bils au delà de l'embaumement, que je prise certes beaucoup, et pour lequel je souhaite qu'il se trouve des Princes qui le récompensent.

Il s'en fust prévalu d'avantage, à mon avis, s'il eust voulu communiquer ses expériences à quelques habiles médecins tels que sont Messieurs Rickwart ¹⁾, Van Horne ²⁾, Regius ³⁾, et Vanderlinden ⁴⁾, au témoignage desquels les sçavans eussent déferé, qui se fussent énoncés autrement qu'il n'a fait, et qui eussent poussé plus avant des découvertes que Monsieur Bils laissera bien imparfaites, s'il n'a autre chose que ce qu'il nous fit voir.

En effet, ce que Monsieur Van Horne, professeur à Leyden (et digne successeur aussi bien que disciple de Walleus) ⁵⁾ nous monstra de sa façon, est bien autre chose, pour la netteté de l'opération et la

1) Rijkwaert?

2) Johannes van Horne, hoogleeraar te Leiden van 1651 tot 1671, stierf op 50jarigen leeftijd, beroemd ontleedkundige.

3) Henricus Regius (Le Roy), beroemd hoogleeraar in de medicijnen en cartesiaansch wijsgeer te Utrecht, 1638 tot 1684, toen hij op hoogen leeftijd stierf. Vgl. Lettres et Discours, p. 67.

4) Jan Antonides van der Linden, beroemd hoogleeraar in de medicijnen te Franeker, 1639 tot 1651, en te Leiden, 1651 tot 1664.

5) Dezen had Sorbière te Leiden goed gekend (Lettres et Discours, p. 442); hij was er zijn buurman.

diversité des parties, que ce que Monsieur Bils nous fit voir à Rotterdam. Il avoit pris les artères, les veines, les conduits du chyle, les nerfs et les vases lymphées en un homme qu'il avoit disséqué, et les avoit estendus sur une planche contre laquelle il avoit collé du papier blanc, afin que toutes choses y parussent plus distinctement. Tous ces vaisseaux avoient esté séparés du tronc du corps si adroitement qu'il n'y avoit rien de rompu, que tout estoit remis en sa situation, et que les nouvelles découvertes du canal de Pecquet et de ceux de Bartholin¹⁾ y estoient démontrées. Aux corps de Bils ces choses estoient plus confuses, et ses discours estoient si confus, que véritablement la langue de Van Horne luy eust esté bien nécessaire. Je ne sçay ce qu'il nous voulut dire de quelques rameaux rorifères (comme il parloit) et au préjudice de l'honneur qui a esté rendu au coeur en nos jours d'estre le principe de la sanguification. Tant y a que Monsieur Bils eust pas mal fait, selon mon jugement, d'accepter l'offre que Monsieur Van Horne luy faisoit pour la participation à son secret, duquel il ne se vouloit point prévaloir autrement que pour avancer ses estudes, promettant de ne le point découvrir, et d'en laisser tout le profit à son auteur. Ils sont broüillés maintenant ensemble²⁾, et écrivant l'un contre l'autre en leur langue³⁾. Le fond de l'affaire est, à ce que nous dît Monsieur Van Horne, que, comme il a estimé que le procédé de Monsieur

1) Thomas Bartholin, beroemd Deensch geneeskundige (1619—1680), hoogleeraar in de anatomie te Kopenhagen, die in 1653 een boek uitgaf over de Vasa lymphatica.

2) Vgl. Bils, Responsio ad admonitiones Joannis ab Hoorne ut et ad animadversiones Pauli Barbette in anatomiam Bilsianam. Roterod. 1661.

3) Waar zijn deze pamfletten? Ik vond ze niet.

Bils tenoit du visionnaire ou du charlatan, il n'a plus voulu en estre l'approbateur, ny permettre qu'il se servist de son nom et de quelques bonnes paroles qu'il luy avoit données pour l'encourager.

J'eusse bien voulu entendre là dessus Monsieur Vanderlinden, qui a pris la défense de Monsieur Bils, mais son absence nous empescha d'avoir la satisfaction de l'entretenir que nous avions espérée. A son défaut nous eusmes là dessus quelque conversation avec Monsieur Raei ¹⁾, qui présuma beaucoup d'un homme que le génie avoit porté dès son enfance à la curiosité de la dissection, mais qui n'entra point dans le détail de cette affaire, comme je vous l'ay touchée. Ce professeur est tout à fait Cartésien, et homme de bel esprit, qui a la latinité fort à son commandement, de sorte que nos amis et moy eusmes bien du plaisir à l'entendre.

Puisque je me trouve a Leyden, qui est la métropolitaine des Muses en Hollande, je vous prie, Monsieur, de trouver bon que je n'en sorte point sans faire un tour chés les autres doctes qui y demeurent. Je ne feray que vous nommer le sçavant Monsieur Golius ²⁾, qui a rapporté de ses voyages en Orient une exacte connoissance de la langue Arabe, et les derniers livres d'Appollonius Pergaeus, dont il a enrichy sa mathématique et dont il promet la publication; l'agréable Monsieur Vorstius ³⁾, qui seroit doublement le Théophraste de son Académie

1) Johannes Raey, hoogleeraar te Leiden 1652 tot 1668, daarna te Amsterdam. Hij doceerde wijsbegeerte en medicijnen. Vgl. *Lettres et Discours*, p. 688. Sorbière had in 1647 zijne private colleges bezocht.

2) Jacobus Golius, beroemd hoogleeraar in de Oostersche talen te Leiden, 1625 tot 1667.

3) Adolphus Vorstius, hoogleeraar te Leiden 1624 tot 1663, bestuurder van den kruidtuin der Akademie.

s'il nous faisoit part de sa botanique aussi bien des douces espérances qu'il donnoit de la publier; le sage Monsieur Heydanus ¹⁾, que l'escole Cartésienne révère comme son principal protecteur, et qui non-obstant une profession sévère a toutes les douceurs et tout le beau tour d'esprit que l'on peut désirer en une personne fort accomplie; le docte Monsieur Gronovius ²⁾, qui y soustient la critique un peu négligée, depuis que les estudes philosophiques ont pris le dessus; le judicieux Monsieur Schrevelius ³⁾, et Monsieur Thysius ⁴⁾, à qui les bons auteurs ont tant d'obligation; le subtil Monsieur Heerebord ⁵⁾, qui va si avant dans toutes les sectes des philosophes, sans s'attacher servilement à aucune; le bon Monsieur Schotten ⁶⁾, si assidu aux mathématiques, et qui est décédé depuis mon retour en France. Il nous parla d'un certain mathématicien de l'Electeur de Mayence Joannes Joachimus Bectiorus ⁷⁾, qui se vante d'avoir trouvé le mouvement perpétuel. Mais revenons aux illustres habitans du Parnasse de Hollande, parmi lesquels je ne dois pas oublier de mettre le charitable Monsieur Hoghelande ⁸⁾, qui

1) Abraham Heydanus, beroemd Cartesiaan, hoogleeraar te Leiden 1648 tot 1669.

2) Johannes Fredericus Gronovius, hoogleeraar in het Grieksch en bibliothecaris te Leiden, 1658 tot 1669.

3) Niet Ewaldus, die in 1647, of Theodorus, die in 1649 stierf, maar Cornelius, rector te Leiden en beroemd philoloog.

4) Antonius Thysius, hoogleeraar en bibliothecaris te Leiden, 1637 tot 1665.

5) Adrianus Heereboort, hoogleeraar in de logica en philosophie te Leiden, 1640 tot 1661, overleed 17 Juni van dat jaar. Vgl. *Lettres et Discours*, p. 445 en 688.

6) Frans van Schooten, beroemd hoogleeraar in de wiskunde te Leiden, van 1646 tot 1661.

7) Mij onbekend.

8) Cornelis van Hogheland, hoogleeraar in de wijsbegeerte te Leiden. Vgl. *Lettres et Discours*, p. 445 en 688.

distribuoit de mon temps de si bons remèdes aux pauvres gens. Et le courtois Monsieur Parival ¹⁾, mon ancien amy, dont l'histoire de ce temps est si en vogue dans les Pays-Bas.

Tous ces Messieurs me firent souvenir des autres excellens hommes que j'y avois visités autresfois ²⁾, des Heinsius, des Boxhornius, des Schotanus, Vinnius, De Dieu, l'Empereur, Mostertius, Spanheim, De Laet et Saumaise, et qui tous estoient sur le canal où je faisois ma demeure ³⁾. Il est certain, Monsieur, qu'en considérant toutes ces testes, et en remontant le long du catalogue que Meursius fait des autres, qui ont esté, dans son *Athenae Batavae*, on est obligé d'advoüer que les sciences humaines doivent beaucoup aux Estats de Hollande. Ils ont fait voyager à leurs despens de la jeunesse studieuse, qui leur a rapporté du Levant de fort bons livres manuscripts, et je croy qu'ils y entretiennent encore Wechnerus ⁴⁾ qui y avoit appris jusques à 17 dialectes. Ils ont eu soin depuis quatre vingts ans d'appeller à Leyden les plus sçavans hommes de

1) Jean Nicolas de Parival, bekend geschiedkundige, schrijver van een *Abrégé de l'histoire de ce siècle de fer* (herhaaldelijk uitgegeven 1653 tot 1660), van *Les Délices de Hollande*, enz.

2) Namelijk gedurende zijn verblijf 1642—1650.

3) Hij woonde bij zijne inschrijving te Leiden (*Album Academicum*) „op het Amsterdamsche Veer over het Weeshuys”, dus op den Ouden Rijn. Salmasius enz. woonden echter op het Rapenburg; ook Wallaeus. De laatste woonde in het groote huis, dat thans het Herbarium herbergt. Daarnaast moet men dus de latere woning van Sorbière zoeken. Ik dank deze mededeeling aan mr. Ch. M. Dozy. Vgl. over deze geleerden: *Sorberiana*, p. 192, waar vooral over Salmasius en zijn twist met Stuart aardige bijzonderheden vermeld zijn. Over Spanheim nog *Lettres et Discours*, p. 442 vlg.; een en ander over andere hier genoemden, p. 688.

4) Bedoeld is Levinus Warnerus, de beroemde gezant te Constantinopel en kenner der Oostersche talen.

l'Europe, puisque Lipse, Vossius, Cappel, Junius, Heurnius, Clusius, Bertius et Scaliger ont esté de de ce nombre. Ces grand noms retentissent encore dans les auditoires de leurs successeurs, et leur science s'est tellement répandüe de cette ville dans toutes les autres, que mesme les artisans en ont quelque teinture. J'ay souvent trouvé des marchands, à qui j'avois parlé le matin à la bourse, le soir accoudés dans leur chambre sur quelque livre grec ou latin, et je n'en ay guère connu qui n'eussent dans leur jeunesse fréquenté l'Académie. Elle a tousjours plus de trois mille estudians, qui y viennent du fond de la Pologne.

Nous y visitasmes un Suédois, Petrus Ossenius ¹⁾ d'Upsal, qui a fait une représentation toute entière et au naturel de tous les vaisseaux du corps humain dont on a peu jusques icy avoir connoissance par la dissection. L'ouvrage est admirable et il luy couste deux années de travail. Je croy néanmoins qu'on l'auroit à bon marché; car ce jeune homme ne fait pas estat de l'emporter. Mais sans doute que le Théâtre Anatomique ne laissera pas échapper une pièce si rare, et qui luy sera de grand ornement. Elle est toute de fil d'archal, à la reserve du cœur qu'il a fallu faire de carton, et qui s'ouvre pour laisser voir ses ventricules et ses valvules. De ce cœur sortent les quatre grands vaisseaux, dont il conduit les rameaux dans les parenchymes, dans le tronc du corps, et jusques à l'extrémité des membres. Les veines et les artères y sont plus grosses, et en s'éloignant de ce centre elles vont en diminuant: comme il fait arriver cela mesme aux nerfs, qu'il dérive du cerveau et des vertèbres, au reservoir du chyle et à son canal, et aux vases de Bartholin. Il a pratiqué cette proportion par le moyen d'une soye

1) Mij onbekend.

platte, qu'il a proprement colée tout à l'entour de son fil d'archal, et dont il donne aux vaisseaux la grosseur qui leur est nécessaire. Outre cela il s'est imaginé de les représenter par des soyes de diverses couleurs. Si bien que le fil d'archal revestu de soye violette représente les veines, le rouge marque les artères, le gris est affecté aux nerfs, le blanc aux vaisseaux lactés, et le bleu pâle aux lymphatiques. Cela est si bien entendu, que toute la machine qui est soutenue par une verge de fer où elle est embrochée, estant portée au milieu de la chambre, vous y remarqués distinctement le cours de tous ces différens canaux; du moins tel qu'il estoit dans le sujet dont il a suivy les figures: car les subdivisions ne sont pas tousjours les mesmes en tous les hommes. Tant y a que ce travail est un chef d'œuvre et le premier en son espèce qui ait jamais paru dans le monde. Et voilà où nous a menés ce que j'avois à dire de Monsieur Bils, et de la curiosité qui s'exerce à estudier la fabrique du microcosme.

En celle qui monte plus haut et qui considère tout l'univers, Monsieur Hugens vient d'obliger extrêmement le public en la publication de son système de Saturne ¹⁾. Ce jeune gentilhomme est le second fils de Monsieur de Zuylchom, duquel vous avez peu voir les épigrammes latines, que Caspar Barlaeus recueillit et intitula *Momenta desultoria*, parceque l'auteur les avoit faites aux heures qu'il déroboit à ses occupations de la Cour, et qu'il se pouvoit aller divertir en cette belle maison de plaisance que le mesme Barlaeus nomma son *Vitaulium*, d'un mot plaisamment imaginé. Ce nouvel Archimède, Christian

1) Christiaan Huygens had zijn *Systema Saturninum* in 1659 uitgegeven, in 1660 zijn *Brevis assertio systematis Saturnini* sui.

Hugens, n'a pas davantage de vingt quatre ans ¹⁾, et a étudié les mathématiques sous Pellius ²⁾ et Schotten, avec un tel succès que ses maîtres sont devenus ses disciples. La dioptrique l'ayant arrêté quelque temps, il voulut essayer s'il ne feroit pas de sa main de meilleures lunettes qu'il n'en trouvoit, et s'il pourroit atteindre à cette perfection que Monsieur Descartes s'avoit proposée, en travaillant sur la figure hyperbolique, et laquelle pourtant Monsieur Hugens n'a pas employée. Il fit donc un télescope de vingt trois pieds, à l'occasion duquel jettant sa veüe vers Saturne, qui en estoit multiplié au centuple, il observa pendant quelques années toutes ses apparences, dont il a publié les vraies figures, et rendu les raisons dans son hypothèse.

Ceux qui avoient observé Saturne avant Monsieur Hugens avoient manqué de bonnes lunettes; c'est pourquoy ils luy ont tous assigné des figures diverses, et si bizarres qu'il n' a pas esté possible de feindre aucun système, ny de dire quelle pouvoit estre la révolution de ce qui faisoit que cette planette paroissoit si diversement figurée. Galilée luy donna le premier deux satellites, comme s'il eust veu deux globes séparés au costé de Saturne. Scheiner, Gassendi, Hevelius, Fontana, Blancanus, Riciolli, Hodierna luy donnèrent deux anses, dont ils nous firent divers crayons chacun selon la portée de son télescope. Eustachius de Divinis a esté celuy qui a le plus approché de la vérité; et mesme il croit encore de l'avoir trouvée le premier. Mais la figure qu'il fit

1) Onjuist. Hij was toen 31 jaar. Over Van Baerle vgl. *Letres et Discours*, p. 442.

2) Johannes Pellius, van Engelsche geboorte, hoogleeraar in de wiskunde te Amsterdam tot 1652, daarna Engelsch gezant te Zürich (Huygens, *Oeuvres*, I, p. 14 en passim).

graver l'an 48, témoigne bien que cet excellent ouvrier n'avoit pas encore atteint à la perfection de son art et que Monsieur Hugen y a mieux réussi que luy. Le bonhomme s'en picque si fort, qu'il a fait une espèce de deffy à ce gentilhomme, offrant de se rendre au lieu où il voudra entre Rome et La Haye pour faire un essay de leurs lunettes ¹⁾. J'espère que cette émulation fera que Divinis en enverra des plus excellentes de sa façon à Monsieur l'Abbé Charles et que nous verrons bientôt celles de Monsieur Hugen à Paris: car il n'y a pas apparence qu'il les oublie en Hollande lorsqu'il accompagnera les ambassadeurs qui doivent venir en France.

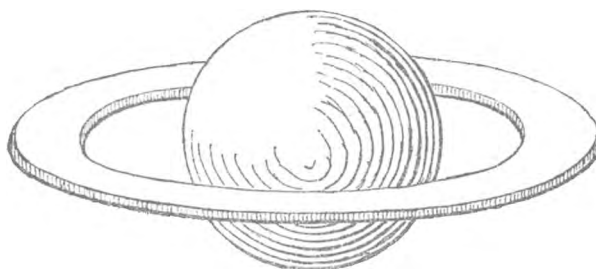
Expliquons maintenant en deux mots ce système saturnien, de la façon que je l'ay compris. Monsieur Hugen suppose celui de Copernic, dans lequel le Soleil est au milieu des planètes, et cause leur mouvement; de sorte qu'elles se meuvent toutes autour de luy et à l'entour de leur propre centre, comme il arrive à tous les corps sphériques qui roulent sur un plan ou que l'on jette par une ligne courbe. Ainsi la Terre, qui est mise dans ce rang, va dans un an à l'entour du Soleil, et fait en ce chemin trois cent soixante cinq révolutions à l'entour de soy-mesme, tandis que la Lune la suit, et ne fait que douze ou treize révolutions à l'entour de la Terre qui est son centre. Sur ce principe Monsieur Hugen suppose fort vray-semblablement que Saturne, qui ne fait que dans trente ans sa révolution à l'entour du Soleil, à cause qu'il en est plus éloigné que les autres planètes, tourne en mesme temps à l'entour de son

1) Eustachii de Divinis Septempedani in systema Saturnium Christ. Hugenii (1660). Eustachius de Divinis was een beroemd natuurkundige van dien tijd. Vgl. Huygens, Oeuvres II, 38, III passim. Hij woonde te Rome.

propre centre, et peut-être dans moins de vingt quatre heures. Sa conjecture est appuyée sur ce que la lune de Saturne, qui est un nouvel astre qu'il a découvert et dont il a observé le cours, fait sa révolution à l'entour de Saturne dans moins de seize jours; car l'exactitude de Monsieur Hugens va jusques à compter les minutes, et à déterminer quinze jours vingt trois heures et treize minutes pour cette révolution. Ce que son horologe à pendule, une autre de ses rares inventions, luy permet d'observer aussi exactement.

Il reste à savoir si cette lune saturnienne est unique ou s'il y en a plusieurs qui causent les divers phœnomènes de cet astre, comme Galilée et les autres astronomes se le sont imaginés. Mais si l'on peut rendre raison de toutes les apparences par un seul corps, il vaut bien mieux le feindre tel que Monsieur Hugens le suppose, que d'en admettre plusieurs, avec lesquels tous ces autres grands hommes n'ont point seue jusques icy former un système de Saturne. Vous vous souviendrés bien, Monsieur, d'un problème des récréations mathématiques que les escoliers proposent dans le collège, qui est de bastir un pont qui ne soit point soustenu d'aucun pillier et qui ne touche point la terre. La solution est, qu'il faudroit faire une route au dessus des plus hautes montagnes et la conduire tout à l'entour de la terre, jusques à ce qu'elle revienne se fermer elle mesme; après quoy, en ostant le centre et tout ce dont elle estoit appuyée, elle se soutiendra d'elle mesme sans qu'elle puisse s'affaisser ny tomber à terre. Sur cette idée d'un pont à l'entour de la Terre il n'est pas malaisé de s'imaginer un corps qui fait la mesme chose à l'entour de Saturne dont il est un peu éloigné; et l'on peut se représenter ce corps par le cercle de l'horison en une sphère matérielle.

Il y a donc à l'entour de Saturne, selon Monsieur Huguens, un anneau, ou une ceinture plate et fort mince, qui ne le touche point; cet horison est fort large, et sa profondeur tirant vers Saturne est très considérable. Il a la mesme inclination que nous remarquons en nostre lune, de l'Equateur vers l'Ecliptique; le diamètre de cet anneau comparé au corps de Saturne est comme de neuf à quatre. Par cette hypothèse Monsieur Huguens explique toutes les apparences que ses excellentes lunettes luy ont découvertes constamment depuis quelques années. Elles se font voir toujours avec le mesme ordre et je croy que l'on pourroit faire un Saturne artificiel avecque sa ceinture, auquel de nuit nous remarquerions à la lueur d'une chandelle tout ce que nous voyons en l'autre. Et ce seroit au R. P. d'Arouïs, vostre parent, ou à Monsieur Petit ¹⁾ de l'entreprendre. Tant y a que ce corps estant à l'entour de Saturne, tel que je vous le représente en cette figure:

Et la sphère de Copernic estant supposée, la Terre regarde Saturne de tous les divers points du Zodiaque,

1) Pierre Petit, ingénieur, conseiller du Roi en intendant der fortificatiën, aan wien Sorbière twee belangrijke brieven over Descartes schreef (Lettres et Discours, p. 677 suiv.). Hij was een vriend van Pascal en een beroemd wiskundige en stierf 1677. Hij stond in nauwe betrekking met Chr. Huygens, met wien hij sedert 1657 eene belangrijke briefwisseling onderhield (Oeuvres, II, 253 en passim).

et void dans un an les diverses situations de cette planète et son anneau éclairés du Soleil. Et cela produit toutes ses diverses apparences. Car tantost la Terre, regardant Saturne, void toute la profondeur de cette bande éclairée; et alors les espaces qui sont aux deux costés de Saturne entre luy et son anneau, nous font paroistre comme deux trous, parcequ'il ne s'y fait pas la mesme réflexion de la lumière du Soleil, qui arrive lorsqu'elle est receüe par un corps solide; tantost la Terre, regardant Saturne, ne void que l'épaisseur de son anneau qui est fort mince, et alors il ne paroist point de trous aux costés, mais bien deux avances, qui donnent la figure elliptique à cette planète, à mesure que l'inclination change et que la Terre prend le dessus ou le dessous de l'anneau, et qu'elle le void davantage de son plan ou de sa profondeur.

Vous ne serés pas marri, Monsieur, que je me sois un peu estendu sur cette matière, qui est toute nouvelle et qui fait autant de bruit parmy les doctes qu'une grande victoire en faisoit à la Cour du temps que l'on ne songeoit qu'à donner des batailles. Ceux qui portent leur esprit jusques aux astres ont quelque raison de se réjouir de cette découverte, et les doctes ne manqueront pas d'en conserver la mémoire, puisqu'ils conservent bien celle des victoires et de toutes les autres grandes actions. Mais nostre Monsieur Hugens n'en demeurera pas là sans doute et il a trop bien commencé pour s'arrester en si beau chemin. Il a de la jeunesse, il est né dans une ample fortune, il est adroit et laborieux, il a de la subtilité, du savoir et de la modestie, qualités qui marchent fort bien ensemble: car je n'estime pas tant le savoir et la subtilité toutes seules, et qui ne font que suivre leur pointe, que je ne prise encore davantage ces deux choses en un homme qui les accom-

pagne de jugement, qui ne présume pas beaucoup de son esprit, qui est capable de retourner sur ses pas, et qui sçait faire plusieurs réflexions sur ses propres raisonnemens. Il nous fit voir Saturne, à peu près en la forme que je vous ay decrite, au retour d'une promenade à Volburg ¹⁾, où Monsieur de Zuylchom, son père, nous avoit menés voir les beaux jardins, et l'agréable retraite dont je vous ay parlé. Il nous avoit auparavant fait admirer la belle architecture de sa maison de La Haye ²⁾, la propreté de ses chambres, la curiosité de ses tableaux, la somptuosité de ses meubles, mais surtout plusieurs volumes de lettres latines écrites à Lipse, et de la main des plus sçavans hommes de l'Europe qui vivoient de son temps.

A La Haye nous rendismes nos devoirs à Monsieur l'Ambassadeur, autant pour satisfaire à notre curiosité de voir des doctes que pour luy tesmoigner que nous estions bons serviteurs du Roy. Le nom De Thou est révééré en Hollande, et la maison de Son Excellence y est fréquentée par tous les gens de lettres des Provinces Unies. Nous y en saluâmes plusieurs, et en visitâmes hors de là quelques uns dont il n'est pas nécessaire que je vous fasse le dénombrement. Je me contenteray de vous nommer Monsieur Vossius, qui a esté à la Reyne Christine, et qui nous raconta mille particularités des voyages de Monsieur Descartes et de Monsieur de Saumaise en Suède, mais qui trouveront leur place ailleurs mieux que dans cette lettre ³⁾. Il nous dit qu'il travailloit à un traité de la lumière et que son oncle

1) Voorburg.

2) Vgl. Oeuvres de Christiaan Huyghens, IV, de plaat daarachter; Mémoires de Hollande, p. 12.

3) Vgl. over Descartes vooral Lettres et Discours, p. 677 suiv,

Junius préparoit son Codex Argenteus avec des commentaires sur la langue Theutonique en laquelle est escrit ce livre, qui n'est autre chose qu'un vieil Nouveau Testament manuscrit que l'on avoit en Angleterre.

Mais allons voir à Amsterdam les fourneaux de Glauber ¹⁾ et disons quelque chose de sa chymie.

Quelques principes que l'on tienne en physique, les philosophes chymiques y peuvent trouver leur compte: car soit qu'il y ait des formes substantielles tirées de la puissance de la matière, ou qu'il n'y ait point d'autre forme des mixtes que le divers arrangement des parties, la méthode dont ils se servent pour la décomposition des choses, et pour donner lieu à de nouveaux assemblages de la matière est toujours la seule que l'on peut employer. Nos yeux ny nos mains, nos microscopes ny la pointe de nos bistouris ne peuvent point découvrir ny choisir les invisibles corps dont la nature se joüe; et l'art, qui la veut imiter, ne commence d'ordinaire ses ouvrages que là où elle abandonne son travail. Je veux dire, Monsieur, que nostre mécanique n'employe en ses plus déliées opérations que ce que la nature a fait de plus grossier, et ce en quoy nous ne voyons pas tout le plus fin de son industrie. Nous taillons le bois et la pierre pour nos bastimens, nous employons l'escorce de quelques plantes ou la dépouille de quelques animaux pour nous faire des habits; nous nous servons des métaux, et de toutes les autres choses, que nous trouvons en masse, pour d'autres usages. Et non seulement nous n'arrivons pas à la connoissance des premiers corps, mais nous en demeurons à celle de quelques masses grossières, qui sont faites par une infinité de compositions.

1) Johan Rudolph Glauber, Duitsch geneesheer en scheikundige te Amsterdam, waar hij 1668 stierf. Hij ontdekte het Glauberzout.

L'eau et le feu sont les seuls instrumens que nous pouvons employer pour la solution des mixtes, pour le dénouement de leurs parties, qui est préalable à l'introduction d'une forme, et qui doit nécessairement précéder une nouvelle contexture. Et c'est ce que l'école péripatétienne enseigne, lorsqu'elle dit que la corruption d'une chose est la génération d'une autre. Il n'y a plus de création nouvelle, il ne se fait rien dans le monde que du débris des autres corps, les choses n'y font que changer de place, et il n'y a que les diverses combinaisons qui leur donnent une nouvelle face. Combien de jeux différens se forme t-il de trente six cartes diversement figurées! Ne serés-vous point epouvanté, Monsieur! si je vous dis que nous ne pouvons point donner de nom à ce nombre, qu'il passe les milliards de milliards; qu'on ne le sçait pas prononcer, qu'il n'y a plus moyen de l'exprimer que par l'escriture et que pour les combinaisons de vingt quatre seulement il faut employer tous les chiffres suivans 266730432637672551219200? Jugés par là de ce qui doit arriver à cinq cent millions de corps diversement figurés, qui se déprennent les uns des autres, et qui s'arrangent diversement. Il n'est pas malaisé de le concevoir et peut-estre que je vous tiens trop longtemps sur ce préambule, mais c'est qu' après cela vous n'aurés point de peine à comprendre ce que je veux dire, et que vous tirerés vous mesme toutes mes conclusions.

Je dis donc, Monsieur, que l'eau et le feu sont deux agents naturels, qui tranchent, incisent et séparent les parties des mixtes, que nous ne pouvons pas séparer mécaniquement par le défaut de nostre veuë, et à cause de la forme grossière de nos plus délicats instrumens. L'eau et toutes les choses liquides (car je ne parle pas de celle-là seule, qui est un élément, mais de celles aussi que l'on nomme

des esprits) ont leurs parties fort minces qui s'insinuent entre celles des mixtes; par où elles les détachent peu à peu les unes des autres, jusques là que les eaux régales dissoudent les métaux et les changent en liqueur, ou les évaporent en fumée. De cette solution se fait l'impregnation des menstruës, comme on parle dans les laboratoires, et se tirent les extraits. De quoy la première pratique s'est faite dans nos cuisines, où nous nous sommes advisés de mettre tremper nos viandes dans l'eau, et d'en haster la solution par le feu, qui est bien plus agissant que l'eau. De ce costé-là, Monsieur, vous voyés que la chymie est fort ancienne et fort naturelle, puisque les hommes l'ont pratiquée de tout temps, et qu'il y a des cuisines ou des préparations des aliments partout où l'on ne vid pas de fruits et de racines; car je ne scache point qu'on mange en aucune part la viande toute cruë. Tant y a que le feu estant une évolution de certains petits corps qui se meuvent fort vitte, il n'y a que luy qui puisse venir à bout de ce où la pointe de nos burins n'a peu pénétrer, et de ce que les menstruës n'ont pû dissoudre. Les philosophes chymiques s'en sont servis premièrement au hazard; car ils n'ont peu sçavoir quelles estoient les parties des mixtes, ny gouverner celles du feu pour en faire une dissection préméditée. Tout ce qu'ils ont peu remarquer, a esté qu'un tel degré de feu donnoit telle couleur ou telle consistance à une telle matière, qu'il la reduisoit en eau, qu'il la mettoit en poudre, qu'il en changeoit le goust ou la couleur et les autres qualités. Mais tout cela, Monsieur, n'a point esté l'effect d'une connaissance certaine et l'on ne sçait aujourd'huy autre chose par une longue expérience, sinon qu'en opérant de la mesme façon que l'on a fait avec l'eau et le feu sur certaine matière, il y arrive les mesmes change-

ments. Et cela mesme est si mal-aisé à pratiquer, que c'est un grand miracle dans les opérations un peu longues, si le mesme homme fait toujours précisément la mesme chose.

Ceux qui ne se lassent point de réitérer les opérations chymiques, qui y font de la despense, et qui inventent des fourneaux et de nouvelles manières de travailler, sont dignes de loüanges, et devraient estre récompensés par le public; surtout lorsqu'ils luy communiquent leurs belles inventions, et lorsque leur fortune n'est pas assés bonne ou qu'ils se sont incommodés pour l'avancement de cette partie de la médecine. Car je ne considère les chymistes que comme d'excellens pharmaciens, et je les prise infiniment tandis qu'ils ne raisonnent que sur la forme de leurs matras, de leurs cornuës, de leurs récipients et des autres instruments de leur laboratoire. Mais lorsqu'ils veulent philosopher sur la nature des choses, et qu'ils prennent l'essor, guindés sur les aisles de leur philosophie de collège, altérée des termes de leur art, c'est là où je les perds de veüë, ou plustost c'est là où ils entrent dans un estrange galimathias. Certes, Monsieur, autant que je les admire, tandis que je les vois lutter proprement un alambic, philtrer une liqueur, bastir un athanot, autant me déplaisent ils, lorsque je les entends discourir sur la matière de leurs opérations. Et cependant ils croient que tout ce qu'ils font, n'est rien au prix de ce qu'ils disent. Je voudrois qu'ils ne prissent pas cette peine, qu'ils ne se missent pas si fort en frais, et que, tandis qu'ils se lavent les mains au sortir de leur travail, ils laissassent écrire ceux qui se sont plus attachés à polir leur discours. Ce seroit aux Galilées, aux Descartes, aux Hobbes, aux Bacons et aux Gassendis à raisonner sur leur labour; et ce seroit à ces bonnes

gens d'écouter ce que leur diroient les personnes doctes et judicieuses, qui se sont accoustumées à faire le discernement des choses :

Quam scit uterque libens censebo exerceat artem.

Mais il est malaisé d'empescher les hommes de raisonner, et particulièrement sur des matières qu'ils estiment estre de leur jurisdiction, et dont ils ont eu la première connoissance. Qu'ils s'y exercent donc, et qu'ils me permettent de remarquer à mon tour, parceque j'ay profité de la fréquentation de ces grands hommes que je viens de nommer, et de la lecture de leurs escrits, que la plupart des raisonnemens chymiques sont très-défectueux. Car ou ils ne signifient rien du tout, ou ils supposent mal, ou les propositions en sont tellement destachées, que s'ils n'avoient de meilleure colle et de meilleur ciment pour leurs distillations qu'ils n'en ont pour former leurs syllogismes, ils ne recueilleroient pas grand chose de tout leur travail.

Pour vérifier ce que je dis, il ne faut, Monsieur, que prendre le premier livre de leur façon et vous donner la peine d'examiner toutes leurs paroles sans en laisser passer aucune, dont vous ne vouliés entendre la signification et savoir ce qu'elle fait en cette place. Vous en trouverés peut-estre d'abord quelques unes qui sont du style ordinaire de la physique; mais prenés garde que vous ne laissiés passer à la faveur de celles-là des termes empruntés de la morale ou de la politique, et tirés de la theologie ou de la métaphysique. Prenés garde aussi, s'il vous plaist, aux termes qui ne vous signifient rien, soit parce que vous ne les entendés pas, soit parce que ceux-là mesmes, qui les ont mis, n'avoient pas plus d'idée que vous de la chose qu'ils prétendoient signifier. Et c'est une méthode générale pour s'empescher d'estre

surpris par les galimathias qui se font sur toute sorte de matières.

J'ay remarqué deux choses entr'autres qui imposent aux curieux en la lecture des Spagiriques. La première est, qu'ils commencent en détruisant des opinions mal fondées et que l'on est bien aise de voir abattre. De cette sorte Helmont ¹⁾ a fait rage et les honnestes gens ont approuvé son zèle. Mais après qu'il a abattu, ce qu'il a élevé sur d'autres fondemens n'a pas esté plus régulier, et il n'a fait que substituer son jargon au galimatias plus ancien, et à l'impertinence duquel on estoit tout accoustumé, imitant en quelque manière ce fou des petites maisons qui se mocquoit des autres, et qui disoit enfin à ceux qui le prenoient là-dessus pour un homme sage, que c'estoit luy qui estoit Dieu le Père, et qu'il sçavoit bien qu'il n'avoit pas envoyé un autre de ses camarades qui se disoit Dieu le Fils. Et c'est à quoy aboutissent la plupart du temps les pierres de Butler, les Panacées, l'Alkaest, le Zenda, Parenda, l'Archæc, l'Enspagoycum, le Nostoch, l'Ylech, le Trarame, le Turban, l'Ens Tagastricum, et les autres visions que Van Helmont et ses confrères nous débitent. L'autre chose, qui impose aux gens de bien qui lisent les escrits des Spagiriques, est la dévotion et la piété dont ils se travestissent, en employant plusieurs termes de l'Ecriture Sainte; jusques là mesme que quelques uns la profanent et en font un livre de médecine. Témoins cet Amphiteatrum sapientiae aeternae Christiano-Kabalisticum Divino-Magicum Physico-Chymicum Tertriunum d'Henri Kunrath ²⁾

1) Franciscus Mercurius van Helmont, beroemd scheikundige te Amsterdam, stierf 1698 te Cölln a/d. Spree, bekend als zoeker naar den steen der wijzen maar ook door de charlatanerie van zijn optreden.

2) Mij onbekend.

de Leipsic, dans le plaisant tittre duquel on trouve Allelina, Alleluya, Phy Diabolo, et ensuite une douzaine de tailles douces, qui enchérissent par dessus le grotesque de la tentation de S. Antoine par Callot, et dont cet autheur extravagant tasche d'égayer la mélancholie qui est répandu dans son ouvrage.

Par tout ce discours, Monsieur, je ne prétends point offencer Glauber, ny aucun de ceux qui mettent comme luy la main à la paste, ausquels plustost je voudrois donner courage, et les consoler des inutiles despenses qu'ils font en la recherche du grand oeuvre et de la médecine universelle, laquelle ils espèrent de trouver dans leur chemin. Mais je detournerois volontiers, s'il m'estoit possible, les personnes de bon esprit de la lecture des livres de chymie, qui ne sont pas escrits avec toute la sincérité que l'on trouve dans ceux de Glauber. Les énigmatiques, les moraliseurs et les mythologiques ne servent qu'à embrouiller l'esprit et à faire perdre le temps; c'est pourquoy je voudrois qu'on ne leust que ceux qui enseignent naïvement la pratique de l'art, et qui font part au public de toutes leurs belles préparations, sans entrer dans la recherche des causes et sans philosopher au delà de la portée de leur esprit. Si tous les autheurs en chymie gardoient cette sobriété et escrivoient avec ce jugement, leurs livres seroient fort petits et les gens de ma sorte en feroient bien plus d'estime. Mais d'autre part, ils seroient moins connus de plusieurs autres qui se plaisent à leur style, et le nombre est beaucoup plus grand de ceux qui aiment l'obscurité, et qui veulent bien qu'on les abuse, que de ceux qui cherchent le grand jour et qui ne prennent point de plaisir aux impostures. Il faut que chacun en use comme bon luy semble. Il faut laisser le monde comme il est et ne pas entreprendre de détromper la crédulité de ceux

qui raisonnent un peu, mais qui n'ont pas la force de pousser leur raisonnement jusques au bout, ny l'adresse d'en écarter tous les nuages. Vous n'estes pas, Dieu mercy, de ceux-là, Monsieur! et je vous ay parlé librement, parceque je sçay que vous n'aymés ny à tromper les autres, ny à estre trompé, mais prenés garde que, si vous estes de mon opinion, on ne die que vous n'estes pas fils de la sapience, que vous n'élevés pas assés vostre esprit, que vous ne faites pas assés d'abstractions, que vous cherchés dans vostre imagination ce qui ne se trouve que dans la partie intellectuelle, que vous n'estes pas assés métaphysicien.

Revenons à Glauber, après cette digression contre les charlatans qui gastent son mestier. Il est sans doute le plus excellent ou le plus noble de tous, comme il semble que l'élément, dont il se sert, a quelque prérogative par dessus les autres; et si j'en estois le juge, la pyrotechnie précéderoit tous les arts libéraux et iroit de pair avec quelques sciences.

Nous trouvâmes Glauber dans un de ses laboratoires. Car il n'en a pas moins de quatre sur le derrière d'une grande maison, qui paroist estre de quatre ou cinq cens escus de loüage. Il y occupoit cinq ou six hommes, et nous remarquâmes qu'il avoit bon nombre d'enfans. Son âge nous parut de 66 ans et sa façon très-bonne et très-sincère. Ses discours ne furent point recherchés, il ne nous fit point d'excuses de sa mauvaise latinité. Il ne se trouva point embarrassé de nos questions; il répondit à tout en homme de bon sens et nous monstra tout son logis avec une grande familiarité. Dans un carré de son jardin il avoit fait mettre deux pieds de sable et du plus stérile qui soit au bord de la mer, et il nous fit remarquer que ce sable estoit couvert de blé, qui avoit déjà un pied de hauteur, et lequel il

avoit semé six semaines auparavant. Il avoit préparé ce sable, et le grain qu'il y jetta de la manière, dont il se vante en quelque endroit de pouvoir faire venir des plantes et des arbres sur des rochers et dans les plus arides déserts. Car il tourne tout son esprit à inventer des choses utiles et commodes, en quoy il réussit si admirablement, qu'il a trouvé le moyen de boucher si exactement un vase de verre avec un morceau de la mesme matière qu'il pose dans l'orifice, que les plus subtils esprits ne s'évaporent point et qu'en le renversant il n'est non plus en danger de respandre que s'il estoit sigillé hermétiquement. Il peut aussi tirer l'ame du vin, et faire que ce qu'un mulet en transportera estant meslé avec de l'eau commune l'animera si bien, que l'on recouvrera la mesme quantité du vin dont elle aura esté tirée et de la mesme bonté; ce qui seroit d'une grande espargne dans le négoce, où le transport des marchandises en fait souvent la plus grande cherté. Nous luy demandasmes de voir le cabinet où il avoit ses remèdes et ses autres préparations et offrismes de luy payer ce qu'il voudroit de quelques prises de son panacée, ou de quelque autre médicament que nous serions bien aises de tenir de sa main. Il nous dit qu'il n'en avoit aucun pour le présent, y ayant plusieurs mois qu'il estoit occupé à un grand dessein, qu'il exécuteroit dans trois semaines; car il se proposoit en ce temps-là de faire publiquement une transmutation, et vous avés entendu, ce que Monsieur Du Claux vous a assuré, qu'il l'a faite par galanterie et sans aucun profit, mais seulement pour faire voir la possibilité de la chose.

Faisans réflexion sur tout ce que je viens de vous raconter, nous demeurasmes estonnés de la despence de ce bon homme, qui doit monter à huict à dix mille livres pour le moins. Ses laboratoires sont

magnifiques et occupent une aïsse de son logis et le fond de son jardin. Ils sont d'une grandeur prodigieuse et d'une structure toute particulière. De tous costés les murailles des chambres sont pleines de vaisseaux et d'instrumens de son invention.

Cela nous fit penser que Glauber avoit quelque secret pour la métallique, ou quelque autre moyen de gagner inconnu, dont il soustenoit sa famille et sa curiosité. Mais la vérité de notre conjecture dépend de l'histoire de ce philosophe, que nous ne peusmes pas bien apprendre dans le peu de séjour que nous fîmes à Amsterdam. A peine trouvâmes nous d'autres gens que son libraire, qui sceussent qu'il y demeurait; et c'est une merveille combien peu de monde le connoist en Hollande. Véritablement il n'y a pas de pays au monde plus commode aux Frères de la Rose Croix, et où ceux qui ont le secret du grand œuvre soient plus en liberté.

D'Amsterdam nous fûmes à Utrecht, où nous désirions de voir la célèbre Mademoiselle Schurman ¹⁾. Mais comme elle fait quelque façon à se montrer à cause de l'importunité à laquelle elle seroit exposée, s'il ne tenoit qu'à aller heurter à sa porte, nous ne fîmes pas assés de séjour dans cette ville pour y prendre le tour qu'il falloit. Cependant Monsieur Regius nous y accueillit avec toute sa courtoisie, nous mena dans son carrosse à la promenade, et nous fit voir quelques excellents peintres. Nous ne voulûmes pas partir d'Utrecht sans y avoir une veüe de ce Gilbert Voëtius ²⁾, ministre et professeur en théologie,

1) De beroemde Anna Maria van Schurman, geb. te Keulen 1 07, gestorven te Wieuwerd 1678.

2) Gijsbertus Voetius. Vgl. over hem ook Lettres et Discours p. 687 en Sorberiana, p. 224, waar hij als „bipes ineptissimus quem intueri nec audire poteram, quin subinde in cachinnum prorumperem” bespot wordt, natuurlijk in verband met zijn strijd tegen de Cartesianen.

qui a fait tant parler de soy en ces provinces-là par son esprit de contradiction. Il a esté toujours le contretenant de quelqu'un de ses collègues ou de quelqu'autre scavant homme. Je l'ay veu acharné tantost contre Vedelius et Desmarets, tantost contre Regius et Descartes, puis contre Borel, Courcelles et une infinité d'autres avec qui il a pris plaisir d'entrer en querelle. Maintenant il s'estoit mis en teste de faire donner à son consistoire l'administration de tous les anciens revenus ecclésiastiques d'Utrecht pour estre employés en partie à des œuvres de charité et en partie au payement de ses gages; et l'affaire n'estoit pas mauvaise. Voicy un petit secret de la cabale que je vous découvriray en passant, quoyque je me sois proposé en cette relation de m'éloigner des matières de religion ¹⁾.

La dévotion de nos ancestres et le pontificat d'Adrien VI produisirent de grands revenus à l'évesché d'Utrecht, sa patrie: de sorte qu'il y avoit cinq collèges de chanoines lorsqu'on y changea de religion. Les prébendes y furent conservées à ceux qui les tenoient, mais en leur place on n'a plus substitué d'autres ecclésiastiques, n'y ayant point de service à faire, ny mesme le plus souvent de catholiques; et ces places ont esté données à diverses personnes qui en tirent le revenu. Voëtius, considérant cela, a déclamé contre le mauvais usage qu'on en faisoit; et comme il est fort écouté du peuple, il s'est hasardé de prescher contre le magistrat, et de faire quelques assemblées pour adviser aux moyens de mettre tout le revenu des prébendes entre les mains de son

1) Over dezen strijd, naar aanleiding van Schoock's *Liber de bonis vulgo ecclesiasticis* (Gron. 1650), verschenen wel 50 pamfletten. Hij was vooral heftig in 1660, toen twee predikanten werden uitgezet.

consistoire. Le magistrat, qui en dispose en faveur de plusieurs familles, qu'il oblige par là, en a pris l'allarme. Le Conseil de la ville s'est assemblé et a envoyé signifier à Voëtius et à son consistoire, que d'ores-en-avant deux députés du magistrat assisteront à toutes leurs assemblées, et qu'on ait à leur préparer deux chaises au haut bout. Les commissaires y sont venus; mais à mesure qu'ils sont entrés par une porte, les ministres et les anciens se sont retirés par une autre, et ont demeuré deux mois sans faire aucune assemblée publique. Là-dessus le Conseil leur a fait commandement de s'assembler dans un tel temps sur peine de déposition, et je ne scay si Voëtius a obéy, car cela se passoit lorsque nous estions en Hollande. Cet homme a du sçavoir et de la chaleur. Comme il s'est exercé toute sa vie à battre le fer, nous remarquions qu'il se tenoit toujourns sur ses gardes en posture de parer ou de porter quelque coup. Mais c'est assez parlé de ce gladiateur: effaçons en l'idée par celle du bon vieillard Vendelinus que nous trouvasmes à Gand dans sa quatre-vingts deuxiesme année, ayant l'esprit aussi sain et la mémoire aussi bonne que lorsqu'il enseignoit la rhétorique dans Digne à un écolier qui luy a fait bien de l'honneur, à l'incomparable Monsieur Gassendi, que je nomme volontiers pour en demeurer sur le bon goût après vous avoir entretenu du différent génie des hommes doctes.

J'avois entrepris de vous parler des cabinets remplis de curiosités naturelles et de belles peintures, mais cela me mèneroit trop loin. J'ay dit ailleurs ce que j'en pense ¹⁾. Et si vous voulés me donner quelque autre jour un quart d'heure d'audience, vous

1) Zie boven, blz. 12.

entendrés de quelle manière je traite l'excessive curiosité pour les peintures. Les Hollandais en font une espèce de trafic, et ils n'y mettent beaucoup d'argent que pour en tirer plus qu'ils n'y en ont mis; les bons tableaux font une partie de leur héritage et ils n'en ont guère qui ne soient à vendre ou à troquer. J'en ay veu pour six mille francs dans la chambre d'un libraire, qui n'eust osé y mettre une tapisserie de cent escus. S'ils en ont davantage que de riches joyaux ou s'ils les estiment plus que les pierreries et les bijoux, c'est en cela seulement que les belles peintures récréent davantage la veuë et sont de plus d'ornement. Mais au fond ils considèrent bien qu'elles ne durent pas si longtemps, et que leur valeur n'est pas réduite en si petit volume, ce qui est d'usage en certaines rencontres. Ainsi autresfois ils ont esté curieux en fleurs, et il y a eu à Harlem telle tulipe dans le jardin d'un marchand qui coustoit deux mille livres: mais aussitost que cette curiosité s'est relaschée, que le débit de ces denrées a cessé, ils ont mis des choux et des raves dans leurs parterres.

Tel est, Monsieur, l'estat des sciences et de la curiosité, que nous avons trouvée en Hollande et dont vous m'avés commandé de vous rendre compte. Je l'ay fait pour vous obéir autant que pour adjouster cette relation à plusieurs autres, qui apprendront peut-estre quelque jour aux curieux tels que vous mille particularités de l'histoire des grands hommes de ce siècle. J'en ay connu la pluspart, et je les ay un peu estudiés. J'espère que la lecture de mes relations sera divertissante et que l'on me sçaura gré de beaucoup de choses que je diray assés naïvement. Ce sera là, Monsieur, que je feray vostre portrait, et que l'on verra de toute sorte de caractères. Il y aura du Raphael au vostre, et du Bamboche en celuy de

quelques autres: car je ne m'attacheray pas tant aux sérieuses représentations de quelques gens de mérite que je n'égaye mon pinceau au grotesque de quelques testes ridicules que j'ay conversées. Je prendray mesme le ciseau, et je choisiray de fort dures matières pour exécuter mes dessins. Je feray des hommes de vostre trempe quelques collosses, qui se soutiendront d'eux-mesmes. Mais de certains autres je tailleray de petites figures, qui entreront dans la frise de quelque bastiment, ou qui serviront à orner le pied-d'estail de quelques colonnes. Car je puis tirer des plus profondes carrières des sciences des matières, qui résisteront à la corruption et qui conserveront mes ouvrages un peu au delà de ceux qui vont immédiatement de l'imprimerie à la halle. Je puis faire entrer dans les sujets, que je traiteray, quelques plaisantes et véritables narrations, exemplis vitiorum quaeque notando. Vous scavés, Monsieur, ce que dit Pline de Pomponius Atticus, qui avoit fait un volume de portraits des Hommes Illustres, et de Varron, qui par une invention digne de son esprit avoit inséré dans la fécondité de ses volumes non seulement les noms de plus de sept cens personnes, mais leurs images tellement représentées au naturel, qu'il en avoit opposé la peinture aux injures du temps. En quoy, adjouste l'historien, il avoit voulu enchérir en quelque sorte par dessus les Dieux, qui ne donnent que l'immortalité aux hommes, mais qui ne les font pas vivre par tout le monde: au lieu que Varron les envoyoit aux plus éloignées extrémités de la terre, les rendoit présents partout, et empeschoit qu'ils ne fussent exclus d'aucune part. Ce texte mérite bien d'estre transcrit ¹⁾. „Marcus Varro benignissimo invento insertis voluminum suorum

1) Plin. Hist. Nat. 25. II.

foeconditati non nominibus tantum septingentorum illustrium sed et aliquomodo imaginibus, non passus intercidere figuras aut vetustatem evi contra homines valere, inventione muneris etiam diis individuosus, quando immortalitatem non solum dedit verum etiam in omnes terras misit ut praesentes esse ubique et claudi possent." Ce qui soit dit sans que je veuille me comparer à ces doctes Romains, qu'il n'est pas deshonneste d'imiter, mais à la gloire desquels je ne suis pas si absurde que de prétendre. Aussi je ne fais part de mes crayons qu' à mes plus intimes amis, et je ne publie pas si aisément que je compose.

Haec ego mecum

Compressis agito labris; ubi quid datur oti,
Illudo chartis.

Je ne puis parler qu'en secret d'une infinité de choses, ny me moquer des personnes dignes de mespris et indignes de mon amitié qu'en la présence des personnes dignes de mon admiration, et qui me font l'honneur de m'aymer comme vous faites: c'est auprès d'elles que j'ouvre mon esprit, et que je suis moins stupide que je ne paroïs auprès de certains autres, avec qui je ne puis avoir aucun entretien. Car je n'ay pas assés de bassesse pour les flatter, et ils n'ont pas assés de vertu pour entendre d'autres discours que celui des sottes louanges. Je suis incapable d'en donner, et je ne parle jamais sans quelque fondement. Je ne sçay pas faire quelque chose de rien, et mes amplifications ne sortent guères hors de la base sur laquelle je les élève. J'ay toûjours le niveau et le perpendicule à la main, et il me faut toûjours un poinct où j'appuye mes machines. Mais il se rencontre souvent de si misérables sujets, que le silence est tout ce dont on les peut honorer. Il y en a d'autres au contraire avec qui

on a de la peine à finir, et ce ne sera pas pour vous faire ma cour que je vous diray que j'ay maintenant bien de la peine à quitter la plume Il y paroist à la prolixité de cette épistre. J'aurois à m'y estendre plus au long, si je m'estois proposé de vous y représenter toute la passion avec laquelle je suis,

Monsieur,

Vostre très-humble, et très-
obéissant serviteur,

Sorbière.

A Paris le 13e Juillet 1660.

HET OUDE REGISTER VAN GRAAF FLORENS,

MEDEGEDEELD DOOR

S. M U L L E R H z.

In de Verslagen en Mededeelingen der Koninklijke Academie van Wetenschappen (Afd. Letterkunde, Derde Reeks, Dl. VII, 1890, p. 124—191) is een belangwekkende verhandeling opgenomen van Jhr. Mr. Th. H. F. van Riemsdijk over de Registers van Gerard Alewijnsz. Hij behandelde daarin de leenregisters der Hollandsche kanselarij van graaf Willem III, loopende van 1316 tot 1336, en samengesteld, gelijk hij aantoonde, deels door deels onder toezicht van mr. Gerard Alewijnsz. van Leyden, 's graven raad. Hij noemde ze de „oudste” nog bestaande kanselarij-registers van Holland (p. 128), maar hierin vergistte hij zich mijns inziens. Er is er nog één¹⁾ bewaard gebleven, dat ik meen voor ouder te mogen houden dan die collectie, nl. het bij al onze geschiedkundigen welbekende register „E.L. 5, 1282 Cas. B. comitis Florentij,” zooals

1) Afgezien van het register „Copies tirées d'un registre,” dat een afschrift is van een register uit den tijd van graaf Jan I.

het op den rug is betiteld. De uitdrukking van den heer van Riemsdijk was echter alleszins verklaarbaar, want het grootste deel van het register is kennelijk in of kort na 1346 geschreven, en dat deel kan op het eerste gezicht niet van de rest worden gescheiden. Eerst een nauwkeurig detailonderzoek heeft mij dan ook de overtuiging geschonken, dat de rugtitel desniettemin inderdaad juist is.

De geschiedenis van het register is vrij ingewikkeld. Het bestaat bijna geheel uit registers van verlijen, met daartusschen een paar dozijn afschriften van brieven zoowel van den graaf als van anderen, door het geheele register verspreid. Bijna alle behoren ze, zoowel regesten als brieven, tot twee door een halve eeuw gescheiden tijdperken, dat van graaf Floris V en dat van den verbeider graaf Willem. En toch zijn de regesten van beide tijdperken, naar het schijnt, origineelen, althans nog bij het leven dier vorsten in het register geschreven, blijkens den tegenwoordigen tijd, waarin ze gesteld zijn (b.v. fol. 45 „Hughe van Hilnare hout vanden grave,” fol. 57 „Jtem stont inden ouden register ij morghen lands in den Waelcamp ende ij viertel ligghende op die Doys die en heeft si niet, daerom en ontfact sise niet,” enz.), terwijl de doorhalingen, wijzigingen en bijvoegingen van de schrijvers zelve het denkbeeld schijnen uit te sluiten, dat wij met afschriften te doen zouden hebben. Het register is dus opgesteld ten deele onder Florens V en ten deele onder den verbeider graaf Willem.

Op het eerste gezicht is het echter niet waarschijnlijk, dat het uit twee later tot één vereenigde registers zou hebben bestaan, want de van graaf Florens dagteekenende regesten en brieven zijn zeer moeilijk van de andere te scheiden en bevinden zich zoowel aan het begin en aan het einde als in het midden

van het register. En ook de aard van het papier bevestigt dat, daar het van de soort is, die tot voor eenige jaren algemeen werd aangezien voor uit katoen vervaardigd te zijn, en die overal in het begin der 14^e eeuw buiten gebruik is geraakt ¹⁾. We komen echter later op deze kwestie terug. In elk geval is er na de eerste helft der 14^e eeuw geen enkel vel aan het register toegevoegd.

Maar wel zijn er een groot aantal bladen, 22 van de 112, verloren gegaan, zooals de paginatuur bewijst. Deze is, naar de cijfers te oordeelen, eerst tijdens hertog Aelbrecht aangebracht, in elk geval eenigen tijd voordat het register voor de tweede maal (in het 4^e kwart der 14^e eeuw) ²⁾ buiten gebruik is gesteld, en tevens geruimen tijd voordat het voor het laatst gebonden is geworden, want tusschen die pagineering en dat binden ligt het verlies der verdwenen bladen. Daar het van veel gewicht is voor het onderzoek van het register, en ik er in den loop van dit stuk herhaaldelijk gebruik van zal moeten maken, deel ik hier in détails de tegenwoordige plaatsing der overgebleven bladen mede. Elk paar bladen, dat samen één vel vormt, is daarbij boven de cijfers verbonden, de tegen elkander geplakte bladen onderstreept, de bladen zonder pagineering door een vraagteeken en de verloren bladen door een kruisje aangeduid. In zoover loop ik erbij op het onderzoek vooruit, dat ik gemakshalve bij voorbaat de katerns aanduid, waaruit het register bij het aanbrengen der paginatuur bestond.

1) De heer van Riemsdijk had de goedheid mij mede te deelen, dat zich in het Rijksarchief in den Haag geen enkel stuk bevindt, dat op hetzelfde papier is geschreven.

2) Zie b.v. fol. 38r^o.

a.		?	<u>2</u>	<u>3</u>	<u>4</u>	<u>5</u>	6	7	?			
b.	×	10	11	12	13	?	15	16	17	18	<u>19</u>	?
c.	<u>?</u>	22	23	24	25	26	27	28	29	30	31	×
d.	<u>33</u>	<u>34</u>	35	36	37	38	39	40	41	42	<u>43</u>	×
e.	<u>45</u>	46	47	48	49	50	51	52	53	54	55	<u>56</u>
f.	<u>57</u>	58	59	60	61	62	63	64	65	66	67	<u>68*)</u>
g.	69	×	×	×	×	<u>74*)</u>	75	×	×	×	×	×
h.	×	×	<u>83*)</u>	<u>84</u>	85	86	87	88	<u>89</u>	<u>90*)</u>	×	×
i.	93	×	×	96	97	98	99	100	<u>101</u>	<u>102</u>	×	104
k.				<u>105</u>	<u>106</u>	<u>107</u>	<u>108</u>	<u>109</u>	×			

*) Tegen fol. 68 is fol. 83 aan geplakt, terwijl fol. 69 daar los tusschen in ligt, en fol. 74 op fol. 90 volgt en daartegenaan is geplakt.

Uit de paginatuur blijkt duidelijk, dat het register bij het aanbrengen ervan nog geheel of nagenoeg compleet was. Van alle katerns zijn de middelste vellen bewaard gebleven, en hun nommering bewijst, dat het register toen bestond uit 8 sexternionen, d. i. katerns van 6 vellen, voorafgegaan en gevolgd door een katern van 4 vellen. Thans zijn nog alleen de middelste katerns *e* en *f* en het eerste *a* compleet, terwijl van alle andere de helft der buitenste vellen, van *h* zelfs de twee buitenste vellen geheel en van *g* daarenboven vier vellen zijn verloren gegaan. Het wekt daarom eenige verwondering, dat van katern *i* wel het tweede vel en de helft van het derde (94/103 en 95) verloren zijn, maar daarentegen juist het buitenste (93/104) behouden schijnt te zijn. Dat is echter in werkelijkheid niet het geval. In de 2^e helft der 14^e eeuw werd op fol. 104v^o. geschreven: „Dit Register hout van Grave Florijs tijden ende van Grave Willems tijden,” en daarboven: „Dit Regijster beduydt niet vele”; hetgeen alleen dan verklaarbaar is, indien het op de toenmaals laatste pagina van het register stond. Het vel 93/104, dat tijdens de paginering nog aaneen zat, moet, toen die woorden werden geschreven, het buitenste vel van het slotkatern *k* geweest zijn, dat dus oorspronkelijk evenals het beginkatern *a* uit 4 vellen bestond, en moet vóór het aanbrengen der paginatuur van zijn plaats zijn geraakt en de plaats hebben ingenomen van het, toen dus reeds ontbrekende, buitenste vel van katern *i*.

In het register hebben 26 verschillende handen geschreven, die bijna alle door zekere karakteristieke eigenschappen — en sommige ook door zekere eigenaardigheden van spelling — onmiddellijk en met zekerheid zijn te herkennen. Dit is van groot gewicht, daar het het eenige middel is om het van graaf Florens dagteekenende deel van het register

van het overige te onderscheiden. De regesten zijn bijna alle ongedateerd, en van de meeste is uit hun inhoud alleen de tijdsbepaling onmogelijk af te leiden. Zoo komt b.v. èn op fol. 49v° (tweemaal) èn op fol. 69r° een Dirc Bokel voor, maar daar er zoowel tijdens Florens V als tijdens Willem V een persoon van dien naam leefde, is uit de regesten alleen niet op te maken, welken der twee zij bedoelen, en geeft ons slechts de hand, waarmee ze geschreven zijn, de zekerheid, dat de eerste twee regesten van Florens V en het laatste van Willem V dagteekenen.

Want de handen zijn bijna alle met zekerheid te dateeren. Het is zaak het onderzoek daarnaar in extenso mede te deelen, omdat de waarde van den geheelen inhoud van het register daarvan afhangt ¹⁾. Ik zal de folio's opgeven, waar elke hand voorkomt, met de data voor haar tijdsbepaling, en daarbij de folio's cursiveeren, die zij reeds ten deele door een andere hand beschreven vond.

A. fol. 4r°, 15v°, 45—48r°, 49—53v°, 55v°, 87r°. Data: vóór het uitsterven van de rechte lijn der Teilings fol. 46v°, daarna maar vóór februari 1285/6 fol. 55v°, 24 februari 1286/7 fol. 4; na E fol. 55v°.

B. fol. 1r°. Data: 28 juli 1282.

C. fol. 2r°, 33, 35r°, 48, 55r°, 88v°. Data: 31 mei 1284 fol. 2, 27 oktober 1285 fol. 33 en 35; na A fol. 48, na D fol. 55, na G fol. 88.

D. fol. 48v°, 53v°, 54r°, 55r°. Data: na A fol. 53, na C fol. 48, na E fol. 55.

E. fol. 54v°, 55r°. Data: na D.

1) Ten einde bij het schiften der handen zeker te gaan, heeft de heer J. H. W. Unger, archivaris van Rotterdam, de goedheid gehad op mijn verzoek die schifting eveneens te maken, en het resultaat is geweest, dat wij op alle punten volkomen overeenstemden.

- F. fol. 15v°. Data: na A.
- G. fol. 3r°, 87v°—89r°, 90r°, 108v°. Data: na het uitsterven der Teilings fol. 87—90, 14 juli 1285 fol. 3, januari 1297 fol. 108; na A fol. 87.
- H. fol. 34r°, 35r°. Data: na C.
- I. fol. 35r°. Data: na H.
- J. fol. 4r°, 7r°, 107v°. Data: 1316 fol. 4, leenen van Amstel fol. 7, 107; na A fol. 4.
- K. fol. 31v°. Data: 23 juli 1336.
- L. fol. 24v°, 93v°. Data: 10 september 1337.
- M. fol. 93v°. Data: na L.
- N. fol. 7r°, 15r°, 54v°, 105v°, 106r°, 107v°, 108r°. Data: 31 december 1339 fol. 7, 1344 fol. 54; na E fol. 54, na J fol. 107.
- O. fol. 45r°, 108r°, 109r°. Data: na N fol. 108, na A fol. 45.
- P. fol. 6v°, 107v°, 109r°. Data: 2 april 1339 fol. 6, december 1346 fol. 109; na N fol. 107, na O fol. 109.
- Q. fol. 8, 10r°, 18, 19, 22, 28r°, 36r°, 38r°, 40r°, 42r°, 55v°, 56—62r°, 62v°, 64r°, 66—68r°, 69r°, 75, 96, 97r°, 99, 102. Data: juni 1346 passim, 8 april 1347 fol. 19; na R fol. 57r°, 62v°.
- R. fol. 12v°, 20v°, 33v°, 56r°, 57r°, 58v°, 62v°. Data: 3 januari 1347/8 fol. 62; na Q fol. 57, 58.
- S. fol. 12v°, 20v°, 58r°, 60r°, 60v°, 61v°, 102r°. Data: 12 juni 1348 fol. 60r°; na R fol. 12, 20, na Q fol. 58, 60r°, 61, 102.
- T. fol. 60. Data: 28 november 1348; na S.
- U. fol. 64r°, 66v°, 102r°. Data: na Q.
- V. fol. 23v°, 30v°, 42v°, 43r°, 64r°. Data: na U fol. 64.
- W. fol. 8r°, 12v°, 15r°, 18r°, 19r°, 20v°, 22v°, 28r°, 40r°, 56v°, 58r°, 59, 60r°, 62r°, 66r°, 69r°, 87r°, 89r°, 90r°, 107v°. Data: 1367 fol. 40, 107.
- X. fol. 31v°, 52r°, 60r°, 102r°, 109r°. Data: 20 april 1376 fol. 102, na W fol. 60.

Y. fol. 104v° en de opschriften.

Z. Opschriften der 16^e eeuw.

De handen A—E, G en H dagteekenen met zekerheid van graaf Florens. De oudste, A, is tevens de eenige, wiens aantekeningen ten deele met zekerheid anterieur zijn aan het uitsterven van de oudste lijn der Teilingens, want in het regest van Symon van Bentem fol. 46v° wordt „die here van Telinghe” als nog levend vermeld. Doch diezelfde hand A heeft fol. 55v° geschreven nadat D en E fol. 54 en 55r° hadden gevuld en na dat uitsterven, want bij haer Oytgier van Vorskoten wordt vermeldt, dat zijn vader („ende hi,” vervolgde het regest eerst, maar dat is doorgeschraapt) van den here van Thelinghe zeker leen had gehouden. En E is posterieur aan D, D aan C, en C aan A en G (fol. 45—53). Wat B betreft, zoo is op zichzelf uit niets op te maken, wanneer die het stuk van 28 juli 1282, het oudste en het eerste van het geheele register, waarnaar het kennelijk zijn rugtitel heeft gekregen, heeft geschreven, maar ze lijkt zóó sterk op C, dat men nog het meest geneigd zou zijn ze voor van denzelfden persoon, maar met eenige jaren verschil, afkomstig te houden. Ook F en I meen ik tot den tijd van graaf Florens te mogen rekenen, zoowel omdat die geheel van alle andere en ook van elkander afwijkende handen een veel ouder karakter hebben dan die van het Henegouwsche tijdvak, als, wat F betreft, omdat de door haar fol. 15 vermelde ruiling van leenen van Th^s. de Hoelede kennelijk slaat op de 28 morgen van Dideric van Hoghelede haren Niclais sone van fol. 54r°, en omdat de Robbertus f. Florie van fol. 15 blijkbaar dezelfde persoon is als Robbrecht veren Floren s., door A fol. 53v° vermeld.

Merkwaardig is het, dat het register zoo bijzonder weinig bevat uit den tijd tusschen Florens V en

Willem IV: alleen een door G geschreven aantekening over een vordering van heer Wolfert van Borselen op graaf Jan na diens aankomst te Veere in januari 1297 en daaraan aansluitend over eenige vorderingen van den graaf op Zeeuwsche burgers (fol. 108v°), en vermoedelijk ook de regesten over de Amstelsche leenen en die van 1316 over de Woerdensche van J. Neemt men aan, wat mij waarschijnlijk voorkomt, dat die inderdaad in 1316 zijn neergeschreven, dan bevat het geheele register niets tusschen 1316 en 1336, dat is uit het tijdvak, waarin mr. Gerard Alewijnsz. van Leyden zijn verzameling registers aanlegde. Dit sluit zoo goed in elkander, dat ik het ervoor meen te mogen houden, dat inderdaad de handen A—J anterior zijn aan die collectie, terwijl alle andere met zekerheid posterior daaraan zijn.

Nemen wij thans eerst die tweede, jongste helft van het register ter hand. De voornaamste hand daarvan is Q, die meer dan de helft van het geheele register heeft geschreven. Het naar het mij toeschijnt oudste gedeelte zijner regesten omvat de verlijen in juni 1346 namens keizerin Margaretha. Daarmede is hij op fol. 36 begonnen: „Anno xlvj prima junij. Dit sijn die ghene die haer goet ontfanghen hebben voer mi tot miere vrouwen der keyserinnen behoef.” Voer mi: het was dus het hoofd der kanselarij zelf, die ze inschreef. Hij had het voornemen om, op het voorbeeld van Gerard Alewijnsz., de verlijen van den aanvang af naar de baljuwschappen te verdeelen, en voor elk twee bladen te reserveeren. Hij begon daarom fol. 36 „Jnden eersten. Jnt Bissdoem;” fol. 38 „Jtem inden lande van Haemstale vanden mannen;” fol. 40 „Jn Delfland inder baliuscap van Delf anno xlvj prima junij;” en fol. 42 „Jtem inden lande van Woerden.” Maar om de eene of andere reden, die ik niet kan gissen, hield hij daar toen

mede op en vervolgde eerst in het jaar 1347, maar hield ook toen vast aan zijn verdeeling naar de baljuwschappen. Hij begon weer fol. 56 „Jnder baliuscap van Rijnland vanden mannen die haer leen ontfanghen hebben int iaer ons heren m.ccc.xlvj;” fol. 59 „Jtem inder baliuscap van Delfland;” fol. 61 „Jnde baliuscap van Schyeland;” fol. 64 „Jn die baliuscap van Vriesland;” fol. 66 „Jtem in die baliuscap van Keenmerland;” (fol. 70—73 ontbreken); fol. 75 „Jtem inden lande van Ghelre.” Een derde groep, die ik meen weder iets later te moeten stellen, begint fol. 96 „Jnden baliuscap van Aemsterland. Dit sijn die ghene die haer leen ontfanghen hebben van miere.” De zin is niet voltooid, hetgeen erop wijst, dat de schrijver begon met het hoofd van fol. 36 te copiëren, maar bedacht, dat het daar voorkomende „tot miere vrouwen der keyserinnen behoef” niet meer van toepassing was, waaruit volgt, dat deze groep dus van na de aankomst van den verbeider, d. i. van het begin van 1347, moet dagteekenen. Opmerking verdient, dat het woord baliuscap, fol. 36—75 steeds vrouwelijk gebruikt, hier door denzelfden schrijver onzijdig wordt genomen, waarom ik fol. 99 „Jnden baliuscap van Medemliec,” fol. 102 „Jtem in Rijnland,” fol. 22 „Jnden Bisdoem” en fol. 28 „Jnden baliuscap van Zuythollant” tot dezelfde groep reken, maar niet fol. 18 „Jtem in die baliuscap van Rijnland,” dat mij een vervolg toeschijnt van fol. 58v°, de eenige bladzijde der voor een baljuwschap gereserveerde ruimte, die door Q tot onderaan toe is volgeschreven.

De laatste door Q vermelde datum is 8 april 1347 fol. 19r°, welk regest blijkbaar niet lang daarna is ingeschreven. Dit klopt ook met de volgende handen. R heeft in het begin van 1347/8 (zie fol. 62v°) eenige regesten en aantekeningen aan Q toegevoegd, maar

is een paar malen (fol. 57r°, 62v°) weder door Q aangevuld, zoodat ze vrijwel gelijktijdig zijn. Uit hetzelfde of het volgende jaar dagteekenen S en T (zie fol. 60). Van U en V blijkt alleen, dat ze posterieur zijn aan Q, doch ik meen ze alle vier voor ongeveer gelijktijdig te mogen houden, omdat het moeielijk te verklaren zou zijn, dat slechts zoo weinig regesten door die handen aan het register zijn toegevoegd, indien ze zich over een grooter tijdvak hadden uitgestrekt. Het laatste gedateerde regest dezer groep is van 28 november 1348 van T (fol. 60v°), en kort daarna moet men m. i. ook hebben opgehouden nieuwe zelfstandige regesten in het register in te schrijven. De twee latere handen W en X hebben geen enkel nieuw regest eraan toegevoegd, doch slechts aantekeningen gemaakt bij reeds voorhanden regesten, voor een goed deel de opvolging in de daarbij vermelde leenen betreffende. De laatste datum van het geheele register is 20 april 1376 van X (fol. 102r°), waaruit blijkt, dat het nog een dertig jaren lang in gebruik is gebleven, al werd het niet meer gebezigd voor de registratuur van nieuwe verlijen.

Uit het bovenstaande is, meen ik, duidelijk geworden, dat het register voor de tweede maal voor de registratuur in gebruik is geweest van juni 1346 tot ongeveer het eind van 1348, d. i. in den tijd van den verbeider graaf Willem. Zou dit niet in verband kunnen staan met het bekende verhaal van Philips van Leiden over het zoek raken der Henegouwsche registers bij de komst van den nieuwen graaf ¹⁾? Men herinnert zich de discussie daarover

1) De Cura Reipubl. Cas. 73, p. 248. „Desunt Memoriales, qui singula novis Rectoribus consueverant intimare (de quibus habes supra casu *Gajo*). Et quod evenire cognovi; quandoque talia pe-

tusschen Prof. Fruin en den heer van Riemsdijk in de Koninklijke Academie (l. l. p. 102/3, 185/7). Fruin was van meening, dat Gerard Alewijnsz. den nieuwen graaf was te hulp gekomen door het aanbieden van een stel nieuwe ad hoc samengestelde en uit den aard der zaak onvolledige en gebrekkige registers, die na het terugvinden der origineelen als voortaan overbodig en nutteloos zullen zijn opgeruimd; terwijl de heer van Riemsdijk vermoedde, dat Gerard Alewijnsz. een der twee door hem vervaardigde stellen registers onder zich had gehouden en nu aan den verbeider had aangeboden. Het laatste komt mij niet waarschijnlijk voor, want er zou eigenlijk geen aanleiding voor de geheele mededeeling van Philips van Leiden zijn geweest, als slechts één der beide stellen weg was geweest, daar elk op zichzelf compleet was, en het klopt d. m. ook niet met de termen van het verhaal noch met de resumtie ervan in de *Tabula Tractatus* in de woorden „Qualiter surreptis registris subventum fuit novo comiti.” Tot de copia registrarum, den verbeider door Gerard Alewijnsz. aangeboden, moet echter mijns inziens in elk geval ons register behoord hebben, want het is juist in den tijd, waarin de verdwijning der in gebruik zijnde registers moet geschied zijn, op nieuw in gebruik genomen voor de registratuur van verlijen. En ik vermoed, dat wij het ook aan dit laatste feit te danken hebben, dat het voor ons behouden is ge-

nitus absorbentur: sicut accidit sub illustri Duce Wilhelmo de Bavaria tempore adventus sui in Hollandia. Et errores maximi et confusio subintrassent, nisi memoriales (l.—lis) quidam fuisset nomine Gherardus de filiis Alewini, qui cum curam onus et honorem pauco deducto tempore registri a tempore avi citra nunc regnantis provide gessisset, de factis multorum memoriam et ex circumspeditione copiam registrarum novello offerret Comiti ex hoc plene gaudenti, et sic praecauta fuerunt, etc.”

bleven en niet met de andere toen aangeboden registers is te gronde gegaan. Het had weder actueele waarde gekregen, en stond kennelijk als zoodanig alleen, want de toenmalige verlijen zijn er vermoedelijk alle in geregistreerd, juister: het was blijkens de rubriceeringen althans de bedoeling ze er alle in te registreren. En de bijvoegingen en kantteekeningen van later tijd toonen ook, dat het als register der verlijen uit den tijd van den verbeider nog geruimen tijd geraadpleegd is blijven worden. Maar keeren wij tot den inhoud van het register terug.

In 1347 voegde Q aan een regest van R toe (fol. 57r°): „Item stont inden ouden register, enz.” Hetgeen daar wordt aangehaald, is precies te vinden op fol. 53r° van de oudste hand A van graaf Florens. Hoe rijmt dat? Want het zou toch zeer verwonderlijk zijn, dat, indien werkelijk het register, waartoe fol. 53 behoorde, in 1347 het „oude” genoemd werd — hetgeen vrij aannemelijk is, omdat het dat van graaf Florens was, — dat dan Q in hetzelfde register naar een ander blad ervan zou verwezen hebben, niet op de wijze waarop D op fol. 48v° naar fol. 55r° verwees met de woorden „require ultra sex folia,” maar met „stont inden ouden register.” Men zou op het vermoeden komen, dat fol. 57 in 1347 niet tot het register behoorde, waarvan fol. 53 deel uitmaakte. Er is meer, wat daarop schijnt te wijzen.

Vergelijkt men de plaatsen van het register, die van graaf Florens dagteekenen, dan is hun verdeling over het register vrij opvallend. Het zijn:

- de eerste helft van het beginkatern *a*,
- de drie eerste bladen van katern *d*,
- het geheele katern *e*,
- de tweede helft van katern *h*,
- en twee losse aantekeningen op de middelste vellen van katerns *b* en *k* (fol. 15v° en 108v°).

Uit dit overzicht blijkt d. m. duidelijk, dat zoowel enkele vellen als geheele katerns thans een andere plaats innemen in het register dan ten tijde van graaf Florens. Het was destijds gewoonte bij het aanleggen van registers om aaneengesloten reeksen van aantekeningen te beginnen vooraan op katerns, terwijl men losse aantekeningen veelal daar plaatste, waar ze het gemakkelijkst terug te vinden waren, nl. midden in een katern, waar dit bij het ter hand nemen van het register als van zelf openviel. Juist daar, midden in katern *h*, vindt men dan ook op fol. 87r° een der drie losse aantekeningen van de oudste hand A. Nu treft het echter, dat de beide andere dierzelfde hand en de eene van G wel eveneens op de middelste vellen der katerns *a*, *b* en *k* staan, maar aan de buitenzijden daarvan (fol. 4r°, 15v°, 108v°). Het komt mij voor, dat dit niet de oorspronkelijke toestand kan geweest zijn, en dat die drie vellen vóór de pagineering omgelegd moeten zijn geworden. Herstelt men die omlegging, dan komen de aantekeningen ook dáár midden in de katerns, en bij het thans los in het register liggende vel 14/15 is de moet van die oorspronkelijke vouw nu nog te zien. Dit bevestigt het vermoeden, reeds gewekt door het boven geconstateerde verhuizen van het oorspronkelijke buitenste vel van katern *k* naar katern *i* en door het verloren gaan van acht geheele vellen, dat het register in de 14^e eeuw vrij los moet hebben gezeten. Het is trouwens de vraag, of het in de eerste helft daarvan wel gebonden was, en of het niet — evenals de tweede (oudste) helft der kleine registers van Gerard Alewijnsz. (v. R. l.l. 155) — uit katerns bestond, die los bewaard werden. Want dat ook deze later van plaats verwisseld zijn, acht ik zeker, hetgeen te lichter kon geschieden, indien ze los bewaard werden, omdat ze

niet gemerkt zijn. De oorspronkelijke volgorde is echter zonder moeite te reconstrueeren.

Het alleroudste gedeelte van het geheele register is stellig het door A op katern *e* fol. 45—53 geschrevene, dat van 1281 of 1282 dagteekent, zooals beneden zal worden aangetoond. Nu is het wederom onaannemelijk, dat de schrijver het register in het midden, met het vijfde katern, zou zijn begonnen; katern *e* moet oorspronkelijk de plaats hebben ingenomen, waar tijdens de pagineering katern *b* zat. En daarop moet gevolgd hebben katern *h*, waar eerst in het midden A een der twee losse verlijregesten van zijn hand schreef, en daarna op de volgende bladzijden G de lijstjes der Teilingsche achterleenen en der leenen in Altena. En daarop katern *d*, waar de weder iets latere hand C de Amstelsche leenen na den zoen van 27 oktober 1285 registreerde, en waartoe ik gis dat oorspronkelijk ook vel 14/15 met het andere losse verlijregist van G behoorde. Van het slotkatern *k* werd onder graaf Jan I nog fol. 108v° beschreven, maar de overige 5 sexternionen, *b*, *c*, *f*, *g* en *i* waren (op dat fol. 15v° na) bij diens dood nog geheel onbeschreven. En beziet men nu het papier van het register, met dit laatste feit voor oogen, nauwkeuriger, dan schijnt er inderdaad eenig verschil in de soort op te merken te zijn, en acht ik het niet onmogelijk, dat die vijf sexternionen later aan het register zijn toegevoegd. Hetgeen zou verklaren, hoe Q op fol. 57r° van katern *f* kon spreken van het „oude register,” daarmede doelende op fol. 53v° van katern *e*, want dan zou *f* toen nog niet tot dat „oude register” hebben behoord.

Er is nog een andere omstandigheid, die daarop wijst. Alle handen tusschen Jan I en den verbeider, nl. J en L tot P, zijn tot precies dezelfde katerns beperkt, als die van de graven Florens en Jan. Had

nu werkelijk het register toen reeds die vijf nog volkomen onbeschreven katerns bevat, dan zou het toch wel zeer vreemd zijn geweest, dat die zes handen alle hun dikwijls vrij lange stukken — want een kleine helft der in het register opgenomen brieven dagteekent uit dien tijd, den eersten na de afsluiting der registers van Gerard Alewijnsz. — op het overgeschoten wit der reeds ten deele beschreven katerns hebben samengeperst in plaats van de overvloedige ruimte op de ledige katerns te benuttigen ¹⁾.

Ook de tijd is te gissen, wanneer het register met die vijf sexternionen zou zijn aangevuld. De oudste groep regesten van Q (de oudste hand van het tweede tijdvak) begint op fol. 36r^o van katern *d*, na het laatste toen reeds beschreven vel — uitgaande van de boven onderstelde groepeerings der oude katerns *a*, *e*, *h*, *d*, *k*, welke hierdoor indirect wordt bevestigd — en loopt door tot fol. 43 van katern *d*, 4 groepjes van 2 bladen omvattende, elk voor een afzonderlijk district, het Bisdóm, het land van „Haemstale”, Delfland en het land van Woerden. Maar het vervolg dier blijkbaar niet volledige lijst schijnt te ontbreken, want het laatste blad van katern *d*, fol. 44, is verloren gegaan. Daarentegen begint de tweede groep niet met een nieuw katern, maar op het tegen katern *f* aangeplakte fol. 56, dat dus oorspronkelijk het laatste blad van een ander katern was. Behoorde dit nu oorspronkelijk tot katern *d* (in plaats van tot katern *e*, waartoe het tijdens de pagineering scheen te behooren), dan zou die tweede groep onmiddellijk aan de eerste aansluiten, en deze

1) Een uitzondering schijnt te maken de brief van 28 juli 1336 van de hand K op fol. 31v^o van katern *e*, maar het is zeer goed mogelijk, dat die eerst later in het register is ingeschreven. Hij staat ook in E.L. 12 (Friesland klein reg.) fol. 31 en in E.L. 43 fol. 69.

niet incompleet maar om de eene of andere reden afgebroken zijn en de tweede als het ware een nieuwe opzetting der afgebroken eerste groep vormen. De oorspronkelijke volgorde der sexternionen zou dan, in verband met het boven op pag. 98 en 99 opgemerkte, kunnen geweest zijn: *e, h, d, f, g, b, i, c*; en de toevoeging der laatste vijf, in die onderstelling, in 1346 moeten geschied zijn.

Een bezwaar tegen de onderstelling eener latere vergrooting van het register blijft echter gelegen in den aard der papiersoort. Daar komt bij, dat nog een ander register in 1346/7 het „oude” kan hebben geheeten, nl. het door den heer van Riemsdijk (l.l. 161) bedoelde, dat van 1316 tot 1324 liep en later in de groote registers van Gerard Alewijnsz werd overgeschreven, en waarvan naar zijn oordeel een fragment, zes vellen, aan het slot der eerste helft van het kleine register Zeeland (E.L. 13) is toegevoegd, maar dat overigens verloren is gegaan. Het komt mij echter niet waarschijnlijk voor, dat dit register door Q op fol. 57v^o bedoeld kan zijn, want dan zou de brief of het regeest, waarnaar hij verwijst, ook in de registers E.L. 1 en 2 (Noordholland) moeten zijn overgenomen, en daarin is er geen spoor van te vinden, terwijl de aanhaling precies slaat op fol. 53v^o van het register van graaf Florens.

Dan, hoe het zij, wij kunnen zoowel die kwestie als alle andere, die zich vastknoopen aan de handen van het register uit het Henegouwsche en Beijersche tijdvak, onbeslist en ter zijde laten, daar het mij alleen te doen is om de overblijfselen van het register van graaf Florens, terwijl trouwens de latere gedeelten van het register toch alleen tegelijk en in verband met de andere Henegouwsche en Beijersche registers kunnen worden behandeld en uitgegeven. Ik keer daarom thans tot de handen van het eerste

tijdvak terug, ten einde te trachten hun tijd te bepalen. Het voornaamste criterium daarvoor is het uitsterven van de oudste lijn der Teilingens, dat ik daarom hier iets breeder moet bespreken.

Fruin heeft in zijn laatste stuk, *De Jongere Tak der Teilingens* (Bijdr. 78 sqq.), voor goed uitgemaakt, dat die tak is uitgestorven tusschen october 1297 en november 1304 met Jan heren Dircs soon (ib. 83), maar dat de Teilingsche leenen reeds te voren aan de grafelijkheid waren vervallen door den dood van diens oudsten broeder Willem (ib. 80). Over de dateering van het overlijden des laatsten bestaat echter verschil. Terwijl het *Necrologium Egmundense* dat op 1 januari 1283 stelt (van Wijn, *Huisz. Lev.* II 90), geeft Johannes a Leidis daarvoor 8 november 1284 op ¹⁾. De heer J. Craandijk in zijn opstel over de Teilingens der 13^e eeuw, aan dat van Fruin voorafgaande, schenkt de voorkeur aan Johan van Leiden, doch m. i. ten onrechte. Hij heeft, als ik mij niet bedrieg, evenals de kroniekschrijvers, twee Willems van Teilingen verward. Reeds de naam, die den zoon van heer Dirc meer dan eens gegeven wordt, „Willem des heren sone van Theylingen,” doet vermoeden, dat hij nog een naamgenoot bezat. Nu vermeldt het stuk van 3 mei 1283 (*Oork.* II 477) onder de tegenwoordige getuigen „dominus Wilhelmus de Teylingen.” Dit kan onmogelijk dezelfde persoon zijn als de zoon van heer Dirc, want deze wordt ook na zijn dood nergens „heer” genoemd, hetgeen *toen* zonder den minsten twijfel het geval zou zijn geweest, als hij nog voor zijn dood ridder was geworden.

1) De heer Craandijk geeft bl. 73, 74 op, dat volgens Jan van Leiden Dirc stierf op 7 november 1282 en Willem op 8 november 1284. In de uitgave in *Matthaeus Analecta* (Ed. Sec. I 616/7) staat echter alleen het jaartal zonder datum, en het is mij niet gelukt de plaats te ontdekken, waaraan de heer Craandijk de data ontleende.

En evenmin kan de ridder Willem van 1283 dezelfde persoon zijn als de volgens Stoke en den Clerc vanden Laghen Landen (170, 176) bij den moord van graaf Florens betrokken Willem van Teilingen, wiens goederen daarna werden verbeurd verklaard (Fruin l.l. 97), en wiens verwarring door de kroniekschrijvers met den zoon van heer Dirc de legende omtrent het verval der Teilingens heeft doen ontstaan, thans eerst door Fruin opgeruimd; want ook deze wordt nergens „heer” genoemd. Het moet dus een derde overigens onbekende Willem geweest zijn, en zijn plaats is wel te gissen.

Ik meen opgemerkt te hebben, dat in den tijd van graaf Florens bij het overlijden van een ridder, die het hoofd was van zijn geslacht, het niet zijn oudste zoon was, die hem in de ridderlijke waardigheid opvolgde, maar het oudste in leven zijnde lid van het geslacht, gewoonlijk de oudste broeder van den overledene. Een sprekend voorbeeld daarvan leveren de Wassenas. Het hoofd van dat geslacht, Philips, was in 1252 ridder (O. I. 564), en overleed in of voor 1258 (II 43). Daarop wordt niet zijn zoon Dirc, die hem als heer van Wassenae opvolgde, ridder, want nog in 1264 geeft deze zichzelf dien titel niet, wel in 1268 (II 119, 168)¹⁾, maar zijn broeder Arnolt, in 1261 als ridder vermeld (II 82), en evenzoo na diens dood in 1262 (II 91) de volgende broeder Jacop, in 1264 ridder genoemd (II 119), en, nadat deze in 1272 „ten Vriezen” gesneuveld was (Necrol. Egmund.), ten slotte de vierde broeder Dideric van Santhorst, die in 1264 nog cnape was, maar van 1280 (II 386) af tot 1297

1) Men lette in het eerste stuk op het onderscheid door Dirc van Wassenae zelf gemaakt tusschen de milites en de famuli zijner borgen.

herhaaldelijk als ridder voorkomt ¹⁾. Evenzoo blijkt uit het regest betreffende Florens van Duvenvorde op fol. 46v° van het register, dat na den dood zijns vaders heer Arnolt van Duvenvorde (Oork. II 168) diens broeder Jan van Duvenvorde (II 478), de stamvader der Polanens, ridder werd, terwijl Florens zelf, hoewel het hoofd van het geslacht na zijns vaders dood, het nooit tot de ridderlijke waardigheid gebracht heeft en nog knaap was, toen hij in 1301 te Veere werd vermoord (v. M. II 511). Wel kwam het vaak voor, dat behalve het oudste lid van een geslacht tegelijk ook nog een jonger lid ridder was, zooals Simon van Teilingen naast zijn ouderen broeder Dirc, zooals Dirc van Brederode naast zijn ouderen broeder Willem, zooals Dirc heren Philips sone van Wassenaer naast zijn oudere ooms, enz.; maar de regel was naar ik vermoed deze, dat van de voornaamste geslachten in elk geval het oudste lid telkens ridder werd gemaakt.

Is dit juist, dan meen ik in den ridder Willem van Theylingen van mei 1283 een jongeren broeder van heer Dirc en heer Simon ²⁾ te mogen zien, die na het overlijden van zijn oudere broeders de ridderlijke waardigheid verkreeg. En dan zou ik meenen, dat de sterfdag van 8 november 1284 volgens Jan van Leiden alleen op dien ridder kan slaan, en die

1) Zijn zoon Dirc van Santhorst, in 1301 omgekomen in den Veerschen moord, is nooit ridder geweest, blijkens den zoen voor den moord in 1332 (van Mieris II 511). De vader heer Dirc van Santhorst wordt bij van Leeuwen de tweede zoon genoemd, volgende op Philips van Wassenaer, hetgeen op Bockenberg berust, maar in strijd is met de wijze, waarop de vijf broeders successiefelijk voorkomen (zie Bijlage D).

2) Dat ook heer Simon ongeveer in denzelfden tijd, maar althans vóór zijn oomzegger Willem is overleden, blijkt uit fol. 87v°, waar zijn zoon Dirc als zijn erfgenaam optreedt, in verband met fol. 52r°, waar hij nog in leven is.

van 1 januari 1283 volgens het Necrologium op Willem heren Dircs soon.

Dit werpt een errassend licht op de in ons register voorkomende lijst van de leenen, die door het uitsterven van den oudsten tak van het geslacht van Teilingsche achterleenen tot directe grafelijke leenen waren geworden. Immers Jan van Leiden geeft als sterfdag van heer Dirc van Teilingen den 7 november 1282 op, en de heer Craandijk heeft op grond van het stuk van april 1282 (O II 449), waarin heer Dirc nog als zegelend vermeld wordt, aangetoond, dat dat jaartal de voorkeur verdient boven het in het Necrologium aangegevene van 19 november 1281. Heer Dirc is dus slechts enkele weken door zijn zoon Willem overleefd. Nu is het opmerkelijk, dat de lijst bijna overal zegt, dat de leenen van „den here van Thelinghe” in leen waren gehouden, waaronder zonder eenigen twijfel alleen heer Dirc is te verstaan ¹⁾, maar van twee leenen midden tusschen de andere in (n°. 271 en 294) in plaats van „den here van Thelinghe” „Willem van Thelinghe” als vorigen leenheffer noemt. Dit bewijst vooreerst, dat heer Dirc in elk geval door zijn zoon overleefd is, daar anders die twee leenen van Symon en Dirc van Scoten en van Willem de Coc eerst op den vader hadden moeten terugkomen en dan door den graaf evenals de andere Teilingsche leenen van dezen en niet van den zoon zouden zijn geërfd. Maar de tegenstelling tusschen die twee en de andere leenen bewijst tevens, dat deze laatste bij het overlijden van den zoon nog niet door de achterleenmannen van

1) Zooals ten overvloede ook blijkt uit het stuk van october 1285 (Oork. II 571), waar Jan des heren sone van Theylinghe naast zijn neef Diederic har Symons sone van Theylughe onder de borgen van Amstel vermeld wordt.

dezen waren verheven geworden, want alleen op die wijze wordt het verklaarbaar, dat ze gezegd worden van „den here van Telinghe” in tegenstelling met „Willem van Telinghe” in leen gehouden te zijn geweest. Dat gemis nu van een nieuw verlij der achterleenen door Willem wordt begrijpelijk, indien deze inderdaad, zooals ik meen waarschijnlijk te hebben gemaakt, slechts eenige weken na zijn vader is overleden. Men zou op het vermoeden komen, dat er toen een besmettelijke ziekte op Teilingen heeft geheerscht, want het Egmondsche Necrologium vermeldt op 27 januari 1283 den dood van nog een derde lid van het geslacht, Gertrudis Teilinc laica, misschien een zuster of dochter van heer Dirc.

Het uitsterven van de rechte lijn der Teilingens in Willem heren Dircs sone meen ik dus op 1 januari 1283 te mogen stellen, den dood van zijn vader op 7 of 19 november 1282 en dien van zijn oom heer Symon vóór 1283. Nu releveerde ik reeds boven (p. 97), dat het oudste deel der regesten van A van voor den dood van heer Dirc moet dagteekenen, daar deze fol. 46r^o als nog levend wordt vermeld, en wij kunnen diezelfde opmerking thans tot fol. 52r^o uitstrekken, omdat daar heer Symon voorkomt. Dit is van veel gewicht bij de beoordeeling van dat deel. Oppervlakkig zou men geneigd zijn om dit in twee stukken te splitsen, het eene loopende van fol. 45 tot fol. 48r^o, dat geheel door A is geschreven, het andere van daar tot fol. 55v^o, dat door vier verschillende handen (C, A, D, E, D, A) successively schijnt bijgehouden te zijn. En dat te meer, omdat die twee stukken ook nog in andere opzichten verschillen. In het tweede komen telkens correcties voor, die alleen door den schrijver zelf kunnen zijn gemaakt, terwijl die in het eerste geheel of nagenoeg

geheel ontbreken ¹⁾). Daarentegen telt het eerste een aantal fouten, die alleen te verklaren zijn uit verkeerd lezen door een afschrijver van een niet duidelijk geschreven voorbeeld, zooals fol. 46r° „tvalf pondewars landes” i. p. v. „xij ponde wartlandes,” de lacune aldaar, die op een onleesbaar woord in het voorbeeld wijst, fol. 48v° „ses wr lanc” i. p. v. „vj vore lanc,” enz. Een en ander wijst er duidelijk op, dat dat eerste stuk niet, zooals ik boven (p. 91) zeide, een origineel is, maar een afschrift moet zijn van een ouder registertje, hetgeen ook hierdoor wordt bevestigd, dat er een aantal leenen in voorkomen, waarvan het vaststaat, dat ze lang voor 1282 door de daar vermelde leenmannen waren bezeten. En de verschillen tusschen de twee stukken fol. 45—48 en fol. 48—55, zouden dan tot het vermoeden leiden, dat alleen het eerste dat afschrift zou uitmaken en dat het tweede te beschouwen zou zijn als een latere, met de verlijen ongeveer gelijktijdige bijhouding daarvan.

Nu is het juist dit vermoeden, dat onmogelijk wordt gemaakt door het regeest over har Symon van Telin ghen op fol. 52r°, en eveneens door dat over haer Dideric van Zanthorst op fol. 53v°, want beide betreffen leenen, waarvan wij weten, dat zij lang te voren aan die personen waren gegeven, het eene bij het stuk van 3 november 1269 (Oork. II 191), het andere bij dat van 1 september 1276 (Oork. Nal. 58). Moet men dan aannemen, dat het geheele stuk van fol. 45 tot fol. 55 een afschrift is van een ouder register? Ook die onderstelling is niet vol te houden, daar er twee regeesten in voorkomen, die m. i. de onmiskenbare blijken dragen van nagenoeg gelijktijdig met de verlijen, welke ze vermelden, te zijn inge-

¹⁾ De eenige correctie in dat stuk, die van „Didewars” in „que dicitur Syvertshove” op fol. 46v°, kan later zijn aangebracht.

schreven, nl. die over har Ghisebrecht Bokel op fol. 50v° en haer Oytgier van Vorseoten op fol. 55v°. Dat meen ik althans te mogen opmaken, vooreerst bij beide uit de exceptioneel uitvoerige omschrijving der leenen, dan bij het eerste uit de zeer interessante maar in het kader weinig passende bijvoeging over den uitslag van die van Rotte en de zonderlinge wijze, waarop midden in het regest van zeker goed, waarvan „har Bokel ambacht ende land” in leen had, gezegd wordt, dat anderen het bezaten, en vervolgens bij het andere regest over haer Oytgier uit de omstandigheid, dat de tienden in Riede erin gezegd worden door „zijn vader” — de schrijver voegde er eerst bij „ende hi” maar schrapte dit direct zelf door, blijkens het enkelvoud „hielt” — van den heer van Telinghen in leen te zijn gehouden, waaruit volgt, dat noch hij zelf er door dezen, noch zijn vader door den graaf mede verlijd waren geworden. Toch meen ik nog een verschil te kunnen bespeuren, nl. in de uitdrukking „heuet ontfaen” bij het laatste regest, het allerlaatste van het geheele stuk, in tegenstelling tot het „hout vanden graue,” dat vooral in het begin, maar ook een paar malen in den loop van het stuk voorkomt. En daar komt bij, dat, terwijl gelijk wij zagen alles wat aan fol. 52r° har Symon van Telinghen voorafgaat, van voor 1283 moet dagteekenen, het regest van haer Oytgier posterieur daaraan moet zijn, daar de heer van Telinghen erin als overleden vermeld wordt. Vat men alles samen, dan schijnt mij daarom ten slotte alleen deze conclusie aannemelijk. Niet slechts fol. 45—fol. 48r° van A, maar het geheele stuk tot en met fol. 55r° is, hoewel door verschillende personen geschreven, als een afschrift van een vroeger register te beschouwen, doch onder het afschrijven zijn er hier en daar enkele gelijktijdige verlijen in opgenomen, zooals dat

van har Ghisebrecht Bokel, eenige van leenmannen, wier leenen reeds te voren in het register waren vermeld, Dideric Boudiins s. Dode, Willem Tydemans s., Gerart van Boschusen, (fol. 51v°, 55r°) en wellicht nog andere, waarvan wij het niet meer kunnen nagaan. Het oorspronkelijke register moet voor 1283 geschreven zijn geweest wegens har Symon van Telinghe op fol. 52r° en Symon van Bentem op fol. 46v°. En het afschrift kan niet lang voor 1283 zijn vervaardigd, daar de vader van har Ghisebrecht Bokel, dominus Theodericus dictus Bokel ¹⁾, den 13 december 1280 nog leefde (Oork. II 410), zoodat althans fol. 50—55 daarna moeten zijn geschreven. Fol. 55v° daarentegen houd ik voor een toevoeging door A in 1283 na het voltooiën van het afschrift, en evenzoo de bijvoegingen op fol. 55r° van D, nl. die tusschen de regels bij Dirc heren Dircs s. vten Broeke en die aan het slot der bladzijde, twee personen vermeldende, wier leenen reeds in het register waren opgenomen: haer Gerard vander Wateringhe en Troueis van Moerdrecht ²⁾.

Ik meen zelfs te kunnen vermoeden, wie de schrijver was hetzij van het origineel of van het afschrift. Op fol. 47v° komt nl. een Gerart Dode te Wateringhe als leenman van den graaf voor o. a. van „ene coren tiende ter Wateringhen die Arnest de Mues van mi houdt iegens de kerke.” „Van mi”: dit kan m. i. niets anders beteekenen dan dat Gerart Dode die

1) Het zou mij te ver voeren hier te bewijzen, dat heer Dirc Bokel werkelijk de vader was van heer Gijsbrecht. Genoeg, dat hij drie zoons had: heer Gijsbrecht, Dideric, die in september 1287 eveneens ridder was (Oork. II 621), en Florens (fol. 50v°).

2) Dit zijn echter geen nieuwe verlijen, maar aanvullingen van de andere regesten uit opgaven der leenmannen, blijkens de woorden „ende een deel Segbroecks alse hi zeghet, maer die graue wils hem niet bekenne.”

coren tiende van den graaf in leen hield en aan Arnest de Mues in achterleen had uitgegeven (zooals meermalen in het register voorkomt, b.v. har Kerstans van Raephorst fol. 46r°, har Ghisebrecht Bokel fol. 50v°, enz.). Gerart Dode moet dus de schrijver zelf zijn geweest, en wel naar ik gis van het origineele registertje, omdat de tiende in Hatscamp, waarvan hij de helft bezat, voor de andere helft reeds op fol. 45r° was opgegeven, in welk geval men in hem den rentmeester van Noordholland zou kunnen zien. Maar het is ook mogelijk, dat hij de afschrijver A was, en dat het regeest tot de tusschengevoegde behoort.

Na het tot dusver besprokene valt er weinig meer te zeggen over hetgeen er behalve het samenhangende stuk van fol. 45—55 in het register nog van den tijd van graaf Florens dagteekent. De oudste hand A, de schrijver van fol. 45—48, 49—53 en 55v°, heeft verder nog geschreven de twee losse regesten op fol. 15v° en fol. 87r° en de aantekening van 24 februari 1286/7 over de zilveren schotels (Oork. II 599). De twee regesten zijn ongedateerd, maar daar het tweede gevolgd wordt door de lijst der Teilingsche achterleenen van de hand G, die ik wegens de plaats van het regeest van A in het midden van het katern voor posterieur daaraan meen te mogen houden, geloof ik ook het andere van fol. 15v° in denzelfden tijd te mogen plaatsen.

De Teilingsche lijst zelf is stellig kort na den dood van Willem heren Dircs sone opgesteld. Immers de meeste regesten dier lijst gebruiken den term „heuet ontfaen” in plaats van „hout vanden graue” evenals fol. 55v° bij haer Oytgier van Vorseoten. En bij Willem van Oestgheest en Didderic haren Symons sone (van Telinghen) doet zich ook weder hetzelfde feit voor als bij haer Oytgier, dat zij zelf nog niet door heer Dirc van Telinghen met hun achterleenen

waren verlijd geworden, en daarom hun vaders nog als de laatste bezitters ervan worden vermeld. Met het oog hierop aarzel ik dan niet ook deze groep in 1283 te stellen. In elk geval is de lijst van voor februari 1285/6, daar de fol. 88r° vermeldde haer Aper van Suindrecht toen reeds overleden was (Oork. II 584).

Van G zijn behalve de Teilingsche lijst: 1°. vier stukken van 14 juli 1285 op fol. 3r°, betreffende de overeenkomsten tusschen graaf Florens en den elect Jan van Utrecht, waarvan drie gedrukt zijn (Oork. II 554, 6, 7); 2°. fol. 90r° een lijstje van Altenasche en enkele andere leenen, dat tusschen 13 april 1282 (Oork. II 449) en 20 mei 1288 (Oork. II 637) te stellen is, wegens Walwin haren Didderies sone (van Sassenem); en 3°. fol. 108v° de reeds boven besproken aantekeningen van januari 1297 over diverse schuldvorderingen op en van graaf Jan na zijn aankomst te Veere.

C heeft behalve zijn aandeel (fol. 48) in het afschrift van het oorspronkelijke registertje nog geschreven: 1° twee toevoegingen op fol. 55r° en 88v°; 2°. fol. 2r° een brief van 31 mei 1284 (Oork. II 502); en 3°. fol. 33 een door H op fol. 34 vervolgde lijst der nieuwe leenmannen van den graaf na den zoen van Amstel van 27 october 1285, met nog twee vermoedelijk nagekomen verlijen van vroegere Teilingsche achterleenen, één van H op fol. 34, en één (later doorgehaald) van C op fol. 35r°.

Het eerste stuk van het register fol. 1r°, van 28 juli 1282, is zooals ik reeds zeide, van een hand die zóó sterk op die van C lijkt, dat men geneigd zou zijn ze voor dezelfde te houden, maar met eenig tijdsverschil. Waar wij nu gezien hebben, dat èn A èn C èn G op verschillende tijdstippen tusschen 1281 en 1287 in het register hebben geschreven, zoo komt

het mij thans inderdaad waarschijnlijk voor, dat ook fol. 1r° van C is.

Resten de handen F en I op fol. 15v° en 35r°. Behalve om de reeds boven (p. 97) aangegeven argumenten meen ik die ook om deze reden tot den tijd van graaf Florens te mogen rekenen, omdat ze beide voorkomen op bladzijden, die reeds in dien tijd beschreven waren, terwijl, op zeer enkele uitzonderingen na (één regeest van Q op fol. 55v° en drie van J op fol. 4r°) de in graaf Florens tijd beschreven bladzijden door de latere handen intact zijn gelaten, ook door die van graaf Willem IV, hoewel die zich gelijk wij zagen tot dezelfde katerns beperken. Wanneer echter de aantekeningen van F en I zijn geschreven, laat zich overigens onmogelijk bepalen.

Op grond van het bovenstaande meen ik het tijdens graaf Florens in het register geschrevene op de volgende wijze naar tijdsorde te mogen rangschikken, doch releveer ten overvloede, dat alleen de data vaststaan, terwijl de rangschikking overigens slechts op gissingen berust, waarvan ik de waardebepaling gaarne aan meer bevoegden overlaat.

- A. fol. 45r°—48r°, voor november 1282.
- B. (C?) fol. 1r°, na juli 1282.
- C. fol. 48.
- A. fol. 49r°—53v°, tusschen december 1280 en januari 1283.
- D. fol. 53v°—54r°.
- E. fol. 54v°—55r°.
- D. fol. 53v°, 48v°, 55r° (bijvoegingen).
- A. fol. 55v°, 87r°, 15v°, na 1 januari 1283, vermoedelijk in 1283.
- F. fol. 15v°?
- G. fol. 87v°—89r°, tusschen 1 januari 1283 en februari 1286, vermoedelijk in 1283.
- G. fol. 90r°, tusschen april 1282 en mei 1288.

- C. fol. 55r°, 88v° (bijvoegingen).
- C. fol. 2r°, na mei 1284.
- G. fol. 3r°, na 14 juli 1285.
- C. fol. 33, na october 1285.
- H. fol. 34r°.
- C en H. fol. 35r°.
- I. fol. 34r°?
- A. fol. 4r°, na februari 1286/7.
- G. fol. 108v°, in januari 1297 (graaf Jan).

Thans nog een enkel woord over den inhoud van het register van graaf Florens. Het is niet veel, wat daarvan tot ons is gekomen, en toch is het zeer de vraag, of het ooit meer heeft bevat. Zeker, wij weten niet, wat op de 22 verloren bladen heeft gestaan, en evenmin schijnt de mogelijkheid uitgesloten, dat er geheele katerns van het register zijn verloren gegaan. Maar waarschijnlijk acht ik noch het een noch het ander. Wat vooreerst de verloren vellen en losse bladen betreft, zoo zie men niet voorbij, dat de middelvellen van alle katerns, en met uitzondering van fol. 9 en het oorspronkelijke fol. 93¹⁾ ook alle beginbladen zijn bewaard gebleven, en dat die behalve het genoemde niets van de 13^e eeuw bevatten. En ook het verlies van geheele katerns komt mij niet waarschijnlijk voor. Het oudste stuk van het register, katern *e*, heeft klaarblijkelijk noch ten doel gehad om een registratuur aan te leggen van alle leenen der grafelijkheid, zooals mr. Gerard Alewijnsz. van Leyden onder Willem III heeft gedaan, noch zelfs om de eene of andere rubriek daarvan over het geheele graafschap te omvatten, maar zich kennelijk met bewustheid beperkt tot het toenmalige Noordholland, d. i. Rijn-, Delf-, en Schie-

1) Het thans aldus genommerde behoorde oorspronkelijk tot het slotkatern.

land, en alleen de latere stukken overschrijden een enkele maal die grens (afgezien natuurlijk van het, wat den inhoud betreft, met het register van graaf Florens niets te maken hebbende deel uit den tijd van den verbeider graaf Willem). Nu is het ongetwijfeld denkbaar, dat gelijktijdig met het origineel van katern *e* voor Noordholland ook voor de andere rentmeesterschappen soortgelijke registertjes zijn aangelegd geworden, maar van het bestaan daarvan is geen enkel spoor te vinden, en A, die het origineel van *e* begon af te schrijven, kende er in elk geval waarschijnlijk geen, daar hij er anders wel een titel „Northollant” of iets dergelijks boven zou hebben gezet ¹⁾. Voorzoover wij kunnen nagaan, stond het registertje op zich zelf en was het geen fragment van een grooter geheel.

Moeielijker is de vraag, welke de leidende gedachte bij de oorspronkelijke samenstelling ervan is geweest. Van de leenmannen, wier leenen erin staan opgeteekend en die ook van elders bekend zijn, wordt het meerendeel eerst na 1282 vermeld. Te hunnen aanzien zou men dus kunnen vermoeden, dat het registertje de bedoeling had de leenen te registreeren naar gelang zij werden uitgegeven of vererfd en door den erfgenaam werden verheven. Maar als dat juist was, dan zou het registertje reeds vóór 1258 moeten zijn aangelegd, want Dirc here van Wassenare (fol. 45r^o) was toen reeds zijn vader Philips opgevolgd en meerderjarig (Oork. II 43), en dus vermoedelijk reeds met zijn leenen door Floris den voogd of Aleid de voogdes van Holland verlijd geworden. En hetzelfde geldt o. a. van har Gerard

1) Het thans er boven staande „Rijnland” van W is uit den tijd van hertog Aelbrecht, terwijl de marginale noten „Northollant” als ik mij niet bedrieg uit den Henegouwschen tijd zijn.

vander Wateringhe, har Alewijn van Roderise, har Jacop vander Woude enz En dan zou er ook eenige chronologische volgorde in moeten zijn te constateeren, waarvan niet de minste kwestie kan zijn. Daarenboven kennen wij uit het Oorkondenboek verschillende verlijen uit den tijd van graaf Florens met leenen in Noordholland, die in het registertje niet worden vermeld; het bevat geen lijst van alle in dien tijd uitgegeven of verheven Noordhollandsche leenen. Kortom, vooralsnog zie ik geen kans om ten aanzien van het doel van het registertje tot een andere conclusie te komen dan een non liquet, hopende, dat anderen gelukkiger mogen zijn en de leidende gedachte der samenstelling mogen ontdekken.

Maar wel is uit al het bovenstaande d. m. gebleken, dat de rugtitel, die het register in de 16^e eeuw bij het binden ontving, „E.L. 5, 1282 Cas B comitis Florentij” vrij juist is, al was dat vermoedelijk slechts toevallig, daar het jaartal waarschijnlijk alleen ontleend werd aan het op de eerste bladzijde staande stuk, dat geenszins het oudste ervan was, en dat de titel slechts in zooverre rectificatie behoeft, dat het oudste deel ook in 1280 of 1281 kan zijn geschreven, en oorspronkelijk alleen op Noordholland betrekking had.

Over de tekstuitgave heb ik slechts weinig te zeggen. Zooals ik reeds boven zeide, heeft die alleen ten doel de van graaf Florens dagteekenende gedeelten, welker uitgave meer dan eens door Fruin noodig is verklaard. Deze had indertijd, wellicht met het doel ze te zijner tijd zelf te publiceeren, van het oudste stuk (fol. 45—55) en de Teilingsche lijst (fol. 87—90) afschriften gemaakt, waarvan echter alleen het tweede in zijn nalatenschap is teruggevonden en door zijn letterkundige executeurs welwillend te mijner be-

schikking gesteld. Fruins noten bij dat afschrift heb ik met hun toestemming aan den voet van den tekst medegedeeld. Het andere en voornaamste afschrift, vermoedelijk eveneens door Fruin met noten verrijkt, is echter niet teruggevonden. Hij had het aan den heer James de Fremery geleend ten behoeve eener door dezen ondernomen en na diens dood door den heer Th. Morren bewerkstelligde uitgave van een Supplement op het Oorkondenboek, waarin een afdruk van fol. 45—55 is opgenomen, en misschien zijn een deel der door den heer de Fremery daaraan toegevoegde noten van Fruins afschrift afkomstig, maar dit zelf is evenmin onder de papieren van den heer de Fremery teruggevonden.

Toch maakt die druk van den heer de Fremery m. i. een uitgave van het geheele register van graaf Florens geenszins overbodig. Daarbij komt het mij ongeraden voor de andere deelen van het register achterwege te laten, al kunnen die slechts tegelijk en in verband met de andere Henegouwsche en Beiersche registers worden behandeld, omdat het onderzoek van het geheele register grootendeels op het verband der deelen berust en de geheele inhoud noodig is om hetgeen ik over de samenstelling van het register schreef, te controleeren. Te dien behoeve heb ik ook overal de verschillende handen aangegeven, die in het register hebben geschreven, zoodat men met behulp van het boven (p. 95—97) gegeven lijstje alles volledig kan overzien, wat van elke hand afkomstig is. En met hetzelfde doel heb ik de verschillende tijdperken door verschillende lettersoorten aangeduid, nl. de gedeelten van graaf Florens en (fol. 108v^o) graaf Jan door een grootere letter, de gedeelten uit den Henegouwschen tijd door de cursief dier grootere letter, de hand Q van 1346/7 door de gewone letter en de latere handen door de cursief

van deze. De tekst is met volstrekke diplomatische nauwkeurigheid en volledigheid weergegeven, zóó dat alle doorhalingen (tusschen haakjes geplaatst) zijn opgenomen, en de onleesbare woorden door punten zijn aangeduid.

Bij wijze van excursies voeg ik een paar bijlagen aan de uitgave toe, die m. i. tot toelichting van eenige plaatsen in het register kunnen dienen. Voor eerst (Bijlage A) ter toelichting van de lijst der Teilingsche achterleenen van fol. 87—89 een soortgelijk lijstje van „die ghene die manne sien te Theylinghe,” opgemaakt kort na het overlijden in 1328 van de vrouwe van Voirne ende van Theylinghe (zie Fruin Bijdr. 3^e R. X 87), waaruit blijkt, dat die achterleenen „roerden” van het huis Teilingen onder Voorhout en een van de overige grafelijke leenen afgescheiden complex bleven vormen als „toebehoorte” van het huis, ook nadat dit aan de grafelijkheid was vervallen. Dat dat complex in de halve eeuw, welke de twee lijsten scheidt, belangrijke wijzigingen had ondergaan, is niet te verwonderen, want zoowel graaf Florens als de vrouwe van Voirne hebben in dien tijd Teilingsche goederen uitgegeven, terwijl omgekeerd uit den aard der zaak inmiddels ook een aantal leenen aan het huis moeten zijn teruggekomen. Als Bijlagen B, C en D voeg ik er verder de genealogiën aan toe van de Hollandsche Benthems, de Teilingsen en de Wassenaers. Mijn aanvankelijke voornemen om ook de Voerscotens en de Bokels te bespreken heb ik moeten laten varen, daar dat verhandelingen zou hebben vereischt, die de uitgave meer dan gewenscht zouden hebben vertraagd.

Aan het slot voeg ik een register toe van alle namen, die in de van de graven Florens en Jan dagteekenende gedeelten voorkomen. Ter gemak-

kelijking van het citeeren heb ik de regesten genummerd in de pag. 117/8 aangegeven volgorde.

Bij het bewerken van Bijlage D (de Wassenaers) vond ik nog een datum voor de bepaling van den ouderdom van fol. 45—55. De aldaar (fol. 51r^o en 53v^o) vermelde Didderic van Gronenvelde zou volgens Bockenberg in 1280 overleden zijn. Aan zijn hoofdbron voor de oudere Wassenaers, het door hem medegedeelde van omstreeks 1350 dagteekenende manuscript, ontleende hij dat jaartal niet, en de vele bewijsbaar onjuiste feiten, welke hij erbij phantaseerde, maken het op zich zelf niet zeer geloofwaardig. Maar geheel onmogelijk is het niet, want de terminus a quo, welken wij boven (p. 114) voor het regest van har Ghisebrecht Bokel vonden, is 13 december 1280, en dat regest behoorde vermoedelijk niet tot het oorspronkelijke registertje (p. 113). Dit laatste, waarop die datum dus niet van toepassing is, zou dan wegens Didderic van Gronenvelde van voor 1281 kunnen dagteekenen. Maar de bron dier tijdsbepaling blijft verdacht.

S. M.

T E K S T.

fol. 1r°.

Y. *Her Jan Persin roerende den goede vander Lier ende vanden Zoutvene.*

B. Wi Florens Graue van Hollant bekennen dat met desen ieghenwordeghen lettren, dat wi enen edelen man enen onsen ghetrouwen man haren Jan Persin ghegheven hebben de Liere ende den Soutenvene met allen Renten ende met allen ghevalle dat wi ende onse ouder ghehat hebben het se te water het se te lande te gherechten lene hem ende sine arfnamen van ons ende van onsen arfnamen te houden eweleke, ende dat niet te versterven binnen aftersuster kint, behouden den lieden dier binnen wonen meenlec al svilker erfhure ende al svilkes pachtes ende al sulkes rechtes als si van ons ende van onsen oudren ghehouden hebben. Daer toe est ghesproken tusken ons ende den vernomeden Jan dat hi sal hebben tgherechte met al den verbornessen diere vallen sonder van manslacht, van diefte, van rove, van vercrachten, ende dies ghelikes, dat selen wi berechten ende onse baliv. Ende dese vorseghede har Jan sal hebben half die boeten, ende wi die anderhelft. Ende wi sullen behouden al die manne die van desen goede van der Lere ende van den Soutenvene van ons verlenet is. Hir bi hevet har Jan ons op ghegheven, al dat recht ende al dat goet half

van den lande van Waterlant ende van den Sevenvanch met al den rechte ende op comen diere af opcomen moghen het si te water het sie te lande. Ende die ander helft die Liclais sijn sone van hem hilt die sal die selue Liclais ende sine arfnamen van ons ende van onsen arfnamen houden. Ende daer toe hevet hi ons op ghegheven al der manne manscap die hi hadde in Waterlant. Van desen vorsproken goede mach har Jan maken elc van sinen kindren dat hi wil also verre als het es met onsen rade ende met onser hant. Vort est ghesproken dat die vornomede liede die wonaf-tich sien in die Liere, ende in den Soutenvene ons selen gheven herevart ghelike onsen andren lieden, ende als ons tgemene lant dienet het si met bede te onser kinder huwelec, het si in so wat manieren ons dienet onse ghemene lant so selen si ons dienen, mare die lentin bede, ende die hervestbede die sijn har Ian Persijns. Ende wi Beatris gravinne van Holland vertien vrileke des goedes van der Lere ende van den Zoutenvene also verre als het onse lijftocht es, dat dit vast ende stade bliue zo hebwi Florens grave ende wi Beatrijs grauinne desen brief mit onsen zeghelen doen zeghelen. Ghescreven wort dit doe ons Heren jaren twaelfhondert ende lxxxij waren des dincsdaghes Marie Maddalenen dach.

Jnden jare van m.cc.lxxxij.

Gedrukt Oorkondenboek II n°. 461).

fol. 1v°. Nihil.

fol. 2r°.

C. Florentius comes Hollandie vniuersis presentes visuris salutem. Accedentes ad nostram presentiam prior in Echtlem, et celerarius in Ludenkerke, coram nobis proposuerunt, ex parte abbatis et conuentus de Ludenkerke grauer conquerendo quod cum olim vt dicebant felicitis memorie Wilhelmus Romanorum rex condam pater noster jus patronatus rectorie siue personatus Thessalie cum suis appendicijs et capellis ipsis contulisset libere propter Deum, cuius factum venerabilis dominus Petrus ad Velum Aureum diaconus cardinalis tunc apostolice sedis legatus per totam Alemaniam prout asserunt confirmavit, quodam Reynero tunc rectore dicti personatus ad frugem melioris vite suspirante dictam rectoriam in manus dicti abbatis et conuentus libere resignante. Tandem quidam maliuoli inimico humani generis instigante per comminationes et molestias quas personis dicti monasterii intulerunt literas eis exhibitas a predictis sua astusia extorserunt, ipsis tum remanentibus in possessione personatus eiusdem, vnde a nobis humiliter supplicarunt vt nouas literas super possessionem dicti personatus eis exhibere vellemus. Hinc est quod prememorato monasterio concedimus per presentes vt dictum personatum tali jure pos-

sideant in antea vti hactenus possederunt. Datum feria quarta post pentecosten, Anno Domini, M^o.cc^o.lxxx^{mo}. quarto.

(Gedrukt Oorkondenboek II n°. 502).

fol. 2v^o. Nihil.

fol. 3r^o.

G. Inscripta litterarum domino electo Traiectensi collatarum.

Episcopus Traiectensis de officio d'Amersfoirde.

Florentius Comes Hollandie vniuersis presentia visurus salutem. Noueritis quod nos ad fauorem specialem domini Johannis Electi Traiectensis consanguinei nostri dilecti eidem concedimus ad expensas suas redditus et obuentiones officij in Amersforde cum omnibus pertinentijs suis. Quod quidem officium cum alia terra sua Traiectensi obligatum tenemus. Jta tamen quod in dicto ponet officio quem voluerit nomine nostro, qui ipsum officium regat et hoc quidem officium pro sexcentis libris assignamus, de quibus si defectum habuerit nos tenebimur illum supplere. Istam conuentionem ei obseruabimus quam diu se rexerit secundum nostrum consilium et de nostra fuerit voluntate. Datum Anno Domini M^o.cc^o.lxxx^o. quinto in crastino Margarete Virginis.

(Gedrukt Oorkondenboek II n°. 556).

Eidem episcopo de aggere apud Ghenum.

Jtem Florentius comes Hollandie vniuersis presentia visuris salutem. Noueritis quod nos promissimus reuerendo patri domino Johanni electo Traiectensi dilecto consanguineo nostro quatuor milia librarum et quingentas libras Holl. denar. pro habendo consensu suo quod ponatur agger apud Ghenum in terra sua, quam quidem pecuniam hoc modo soluemus. Cum pecunia per tres annos nobis solui debeat quam de aggere sumus recepturi, de primo pagamento quod nos continget recipere soluemus eidem quingentas libras predictas in koforum suum et pro eodem anno et duobus annis sequentibus quartam partem de omnibus que nos receperimus pro dicto aggere similiter persoluemus eidem. Quam pecuniam de debito in quo nobis tenetur ad bonam et iustam computationem deducemus. Datum Anno Domini M^o.cc^o.lxxxv^o. in crastino Margarete Virginis.

(Gedrukt Oorkondenboek II n°. 554).

Eidem episcopo de officiarijs comitis Hollandie in terra Traiectensi.

Jtem Florentius comes Hollandie vniuersis presentia visuris salutem. Noueritis quod nos venerabili viro domino Johanni electo Traiectensi dilecto consanguineo nostro promissimus bona fide, quod nos illos quos posuimus in castris et in officijs terre Traiectensis, depo-

nemus tam de castris quam de officijs, et de consilio predicti domini electi alios instituemus, et eis depositis inquisitionem fieri procurabimus per loca vbi sua consueuerunt officia exercere, vtrum legitime computauerint de receptis, et ista ante festum omnium sanctorum perducemus ad effectum. Datum Anno Domini .M^o.cc^o.lxxx^o. quinto in crastino Margarete Virginis.

(Gedrukt Oorkondenboek II n°. 557).

Episcopus Traiectensis manet obligatus comiti Hollandie vij. m. xciiij. ℥ ix sol. et octo den. Holl. etc.

Jtem Florentius comes Hollandie vniuersis presentia visuris salutem et cognoscere veritatem. Noueritis quod cum reuerendo patre domino Johanne electo Traiectensi, dilecto consanguineo nostro in concordiam et amicitiam omnimodam conuenimus, et facta computatione cum ipso Anno Domino .M^o.cc^o.lxxx^o. quinto sabbato in ebdomada pentecostes, apud Hagam de omnibus expositis et receptis per nos ad vsus ipsius domini et ecclesie sue siue in litteris siue extra litteras vsque ad datam presentem, remansit nobis debitor jdem electus in septem milibus, ducentis, nonaginta quatuor libris nouem solidis et octo denarijs Holl. Et in hac summa non sunt computati denarij quos nos persoluimus domino de Kuke pro redemptione castri in Horst, pro quibus denarijs dictum castrum nobis remanet obligatum secundum conuentiones

que in litteris eiusdem domini electi desuper confectis, quas nobis saluas esse tenore presentis protestamur, plenius continentur. Datum Anno Domini .M^o.cc^o.lxxx^o. quinto die predicti.

fol. 3v^o. Nihil.

fol. 4r^o.

De scutellis argenteis comitis Hollandie.

A. 379. Anno Domini .M^o.cc^o.lxxx^o sexto in festo beati Mathie apostoli, reposite sunt apud dapiferum et cocos centum et octoginta scutelle argenteae scilicet .xlix. parue, ceterae sunt magne, item nouem platelli sex parui, tres magni.

(Gedrukt Oorkondenboek II n°. 599).

Woerdens leen.

I. *Dit siin de manne vanden lande van Worden die hier na ghescreuen staen.*

Dirc Sluyppwijck.

Int jaer ons Heren .M^o.ccc^o. ende .xvi. Dirric Sluyppwijc (ende Dirric Volckart) heeft ontfaen .viij. garden lands vanden graue, dat leghet te Bodegrauen, dat strect vten Rine an doude Bodegrau.

Dirric Volkart siin broeder die heeft ontfaen .viij. garden lands, die dar lieghen an Dirric Sluyppwijc.

Dirc Volkart siin broeder.

Claes Heyen zoon.

Clais Heyen sone heeft ontfaen .i. virtel lands die leghet te Warder. Dat heeft belegghen met eruen tgoedshuus van Warden an de nortside, dat strect vter ouder wateringhe ande weyde.

fol. 4v°. Nihil.

fol. 5r°. Nihil.

fol. 5v°. Nihil.

fol. 6r°. Nihil.

fol. 6vo.

Die Burchgraue van Leyden.

P. *Willem graue van Henegouwen van Holland van Zeland ende here van Vrieseland Maken Cont allen luden Dat wi verlyet hebben ende verlienen tolt Enen rechten liene Philips van Wassaer onsen trouwen knaep die borchgrauescape van Leyden Ende anders al leengoid dat die burchgraue van Leyden hair Dieric die lest was Philips oem voirseyt liet in sinen lesten liue In allen rechte alst heren Dircs burchgrauen was van Leyden ende hadde in sinen lesten liue sonder allene die hondert pond Holl. siaers die onse lieue here (ende) ons vader dair God die ziele of hebben moet gaf heren Dirc burchgraue van Leyden voirseyt tolt sire ridderscip te helpe doe hi ridder wart die zel wi zelue behouden. Vort soe loue wi Philips voirseyt in goiden trouwen in allen desen voirseiden goide te houden ende te doen houden hoe*

dat gheheten es ende wair dat ghelegghen es binnen onsen lande toiter tijt toe datter Philips voirseyt vytghewonnen wort mitten recht van onsen lande dair dit voirseyde goid ghelegghen es Ende om dat wi willen dat alle dese voirscreuen voirwarden witteliken ende trouweliken ghehouden worden voir ons ende voir onse nacomelinghen soe heb wi desen brief open bezeghelt med onsen zeghel toite Berghen in Heynnegouwen des sonnendaghes opten anderen dach van aprille, jnt jair xxxix^o.

(Gedrukt van Mieris II 618).

Jdem.

Willem graue etc. maken allen luden dat wi orlof ghegheuen hebben Philips van Wassenair te vercopen voir eyghen, die elf morghen lands die ghelegghen zien after den hof te Wassenair die hi van ons helt te liene Ende soe wie dese voirscreuen elf morghen lands coepe jegghens Philips voirseyt, dien gheuen wi enen vryen eyghendom med desen jegghenwoirdighen brieue. In kennesse etc. ghegheuen jnt jaer xxxix^o opten eersten dach van aprelle.

Jdem.

Jc Philips van Wassenair make Cont allen luden want mi miin lieue here die graue van Hollant verlyet heuet ende verleent die borchgrauescip van Leyden, alzoec als die brieue dair of houden die ic van him dair of hebbe soe gheloue ic in goeden trouwen, dat jc veren Justinen heren Hughen

des Gauwers, dochter, van Coudekerke zal laten ghebruken alse langhe alsi leuet al sulke lijftochte als hoir hair Dieric burchgrauw van Leyden die lest was mijn oem ghemaect heft ende daer zi brieue of heft bezeghelt metter heren segghel daer hi dat goed of helt daer hi hoer die lijftochte op ghemaect heft. Voirt van allen eygheliken goede dat ver Justine voerseyt op ghegheuen heeft ende noch houd van des borchgrauen goede die lest was soe sal zi twee mannen toe nemen ende ic twee mannen als ons daer ofte sceyden Ende waer dat zake dats die viere niet ouer een en droeghen so sal ons mijn here van Holland voerseyt setten enen ouer man haren Aernt van Gauere of haren Tielman den Moelnaer of Raissen van Liedekerc of Ian den Moelnaer wilken dat hi wil van desen vieren voirseyt ende met wilken twien dat dese ouer man vallet dat zal ic houden, ende dese sullen haer zegghen daer of zegghen tusken dit ende sente Bauen daghe naest comende ende seyden zys niet binnen deser tijd voirscreuen soe soud ic bliuen op mijn recht ende daer heeft mi mijn heer van Holland voerseyt gheloift een jonstich rechter in te wesen ende des ghelijc van sinen wegghen die ghene die in sinen steden wesen sullen. Vort soe gheloue ic dat ic der joncvrouwen vten Waerde die Florens wijf van Cralinghen was rustelike besitten sal laten ende ghebruken aldat goed van Oesgheest also groet ende also cleyne alst hoir mijn here van Holland beseghelt heft tusken dit ende zente Bauen daghe naest comende in dus-

danigher manieren dat mijn here van Holland binnen der tijd voirseyt med zinen rade sal besien die brieue die hi der joncfrouwen voirseyt van den goede van Oesgheest ghegheuen heeft of hise sculdich is te houden of niet ende es dat zake dat hise sculdich is te houden jn dien goede van Oesgheest na dien brieuen die zire van minen heren of heeft so sal mi mijn here voirseyt vorsien met al sulken goede als dat goet van Oesgheest es bi haren Aernoude haren Tielman Raissen of Janne den Moelnaer voirseyt of bi den drien van hem vieren ende deden zijs niet binnen desen termine voirscreuen soe sal mi mijn here tgoet van Oestgheest laten ghebruken ter tijd toe dat icker metten recht vyt ghewonnen worde ende alle stucken sonder archlist In oerkende desen brieue bezeghelt med minen zeghel Ghegheuen te Berghen in Heynnegouwen des zonnendaghes op den anderen dach van aprelle jnt jaer ons Heren .M^o.ccc^o.ix. ende dertich.

(Gedrukt van Mieris II 618).

fol. 7r^o.

I. *Dit siin de manne die goed hilden vanden here van Aemstelle Ende nu houden van miin here den Graue.*

Claes Diedelt Sniders z. leen.

Clais Diedilt Sniders sone hout van miin here Den graue, Drie acker lants Die licghen inder Profstie, (die l) streckende vter Midrecht vp ter

Grafscep wart anden ouden wech, Ende Belye Ghisebrechts wiif van Dobben belegghen heuet ande zuut zide Ende ande nort zide Barnt Ende dit hout hi te rechten lene.

Heer Symon van Benthen vanden huize van Theylingen.

N. *Willem Graue etc. maken Cond allen luden dat wi ghegheuen hebben ende gheuen heren Syman van Benthen onsen trouwen Ridder, ende veren Agniezen heren Dirc Bokels dochter van Rotterdam sinen wiue om menighen trouwen dienst die hoir voirders onsen voirderen ghedaen hebben, ende hair Syman voirseyt ons noch doen mach. Onse huys te Teylinghe mid vj morgghen lands luttel min jof meer legghende bi den voirseyden huize. Ende die ambochten van Voirhoute ende van Lisse mid alsulken dienst als die lude van den voirseyden ambochten sculdich sien den huize te Teylinghe. Ende die gherechten van den twien ambochten voirseyt alse anders ambochts heren hebben jn Noirthollant. Ende L. ꝛ Holl. siaers vjt onsen Renten jn Lisse ende in Voirhoute. Ende wat onse Renten aldair beter sien dan die L. ꝛ Holl. elcs siaers die willen wi dat Onse Rentmeester van Noirthollant ontfa ende vp heffe tonser behoef. Wilc huys, land, ambochten, dienst, gherechte, ende Renten voirseyt Hair Syman van Benthen, ende ver Agnieze siin wiif voirseyt houden sullen van Ons ende van onsen nacomelinghen te lene, also langhe als si beyde leuen jof die ene van him twien sonder archlist. Ghegheuen te*

*Valenchiin des vridaghes na Kersdach, jnt jair
ons Heren M^o.ccc^o.xxxix^o.*

(Gedrukt van Mieris II 627).

Symon van Bente.

*Willem Graue etc. Maken Cond allen luden dat
wi ghegheuen hebben ende gheuen heren Syman
van Benthen Ridder onsen trouwen man alsulc
recht van vischen als die vrouwe van Voirn hadde
te Teylinghe ende ons ane ghecomeⁿ is tot onsen
weder zegghen, Ende waert dat wiit anders yemand
hier te voren ghegheuen hadden tot onsen weder
zegghen dat wederropen wi ende weder zegghent
mid desen brieue bezeghelt mid onsen zeghele.
Ghegheuen te Keynot vp st. Andries auond, jnt
jair Ons Heren M^o.ccc^o.xxx^ovij.*

fol. 7v^o. Nihil.

fol. 8r^o.

Euert van Ammersoy, leen.

Q. (Jtem Hildegont Willems doc)

Jtem Eueraert van Ammersoy (L) xv morghen lands
jigghende in die West welssche hoeue, die (wi Willem)
ons Hildegont Willems dochter van Hedichusen cofte
(med Hughe Hanards s.) vp ghedraghen heuet verliet
hebben alse sijn brieue houden dar dese copie hier
na ghescreuen staet.

Hillegont Willems dochter van Edichuysen, leen.

Willem graue van Heynnegouwen van Holland
van Zeland ende here van Vriesland maken cont

allen luden dat wi verliet hebben ende verliën tenen gherechten erfleen tote onsen wel gheboren luden recht, Hildegonden Willems dochter van Edichusen med Hughe Hannards zone hueren mombair vichtien marghen lands liggende indie Welsche hoeue die Willem vorseyt cofte teghen heren Hughemans wijf van Ghiessen te verhangegheden met enen groten gulden Jn orconde desen brieue bezeghelt med onsen zeghele Ghegheuen tot Middelburch op sente Denijs dach jnt jaer ons Heren duseñt ccc°.xxx°iiij.

Eueract van Ammersoyen.

Willem Graue van Heynnegouwen van Holland van Zeland ende here van Vriesland maken cont allen luden dat voer ons comen is Hildegond Willem dochter van Edechusen ende heeft ons op gedreghen bi haren vryen wille vijftien marghen lands ligghende indie Welsche hoeue die Willem voirseyt cofte teghen heren Hugheman wijf van Ghiesen die Hildegond voirseyt van onsen lieuen here ende vader dar God die ziel of hebben moet ende van ons ghehouden heeft tote enen erfleen jn allen maniren als ons liefs vader vorseit brief hout, dar dese brief doer ghesteken is, tote Euerards behoef van Ammersoyen welken vijftien marghen lands wi verliet hebben ende verliën voer ons ende voer onse nacomelinghe Euerard voerseyt ende sinen nacomelinghen van ons ende van onsen nacomelinghen te houden tot enen erfleen jn zulker maniren alst Hildegont voernoemt van ons ende van onsen vader ghehouden heeft sonder argelist Jn orconde desen brieue bezeghelt med onsen zeghele Ghegheuen te Keynot swoensdaghs na sente Bauen dach int jaer ons Heren M.ccc.xlij. **W.** *Euerart droeghet up Euerart droeghet vp tot Aernds behoef ende is jn nouo registro jn Ghelre.*

fol. 8v°.

Y. *Leen.**Gillis van Cattenbroeck.*

Q. Willem graue van Heynnegouwen van Holland van Zeland ende here van Vriesland maken cont allen luden dat wi verlyet hebben ende verlyen Gillijs van Cattenbroec ende sinen nacomelinghen te houden van ons ende van onsen nacomelinghen grauen van Hollant ten eweliken erfleen med v. marken suarten te verheergewaden die tiende die gheleghen is buten dijcs op Emenesse tusschen dien tienden des abds van sente Pouwels tUtrecht andie een side ende die tiende die Splinter van Nuwenrode houdende is van der abdissen van Elten an die ander zide jn welken tiende wi Gillijs vorseyt ende sinen nacomelinghen ghelouen te houden als onsen trouwen man ende wi sculdich sijn te doen jn orconde desen brieue bezeghelt med onsen zeghele Ghegheuen te Loeven op onser Vrouwen dach inden marte jnt jaer ons Heren M.ccc.

*Leen.**Answart die viscopper ende Jan die clerc.*

Willem graue van Heynnegouwen van Holland van Zeland ende here van Vriesland maken cont allen luden dat Answart die viscopper ende Jan die clerc sijn broeder ons op ghedraghen hebben den eyghendoem vanden huyze dat si hebben staende op sgrauen sluyse, tusschen Hughe Allerts zone an die een side ende Marten ver Kizen zoens huyse an die ander zide welc wi hem verliet hebben ende verlien van ons ende van onsen nacomelinghen te houden ten rechten liene jn der maniren so wi tersten van hem steruet sonder wittachtiche gheborte sijn deel sal comen op den anderen ende laet hi wittachtighe

gheborte so sal sijn deel comen dar (na) an na den rechte van onsen lande, jn orconde desen brief bezeghelt med onsen zeghele Ghegheuen te Valenchiin op Palmen auond jnt jaer ons Heren M.ccc.xxxv.

fol. 9 deest.

fol. 10r°.

Leen.

Willem van Bemmael Geuekens z.

Q. Wi Otho here van Kuke doen verstaen alle den ghenen die desen brief zullen zien of horen lesen dat wi verlyet hebben ende verlyen Willaem van Bemmael Gheuekens zone van Bemmale xj marghen lands die ghelegghen sijn in Culenborgherborgher broke int ouerste vanden Vredestroe, Ende sijn gheheyten die Gheren van ons ende van onsen nacomelighen te houden tot enen onversterfiken leen Ende te verherwaden als ment verherwaden sal met enen ponde alse xx gr. tornoyse, hier ouer so hebben gheweest onse manne alse Rolof Molnaers van Assel ende Heinric Vullinc van Eeuwije onde anders vele goeder lude Jn orconde van deser dinc so hebben wi Otte here van Kuke desen brief bezeghelt med onsen zeghel int jaer ons Heren M.ccc.xxvij. des sonnendaghes voer sente Peters dach ad Cathedram.

W. *Sibi modo petit baronius Hubertus de Bemmael filius Wilhelmi de Bemmael, etc.*

fol. 10v°. Nihil.

fol. 11r°. Nihil.

fol. 11v°. Nihil.

fol. 12r°. Nihil.

fol. 12v°.

R. *In die baeljuscap van Zuuthollant jn Crympen vp die Ysel.*

Jan Voppen Dammaes soens sone .j. viertel lands houdende .vj. morghe die hi selue belegghen heft andie westzyde, ende an die oestzijde Machtelde Voppen wijf was Jans moeder.

Y. *Gerijt Jans zoon van Nymmagen. Leen.
Herman van Hamert ende Jan van Nymmagen.*

W. *In vigilia Lucie in Haga anno xlvij°.*

S. *Item Gherard Jans zone van Niemaghen van Dordrecht, ontfinc van minen here den hertoghe enen tiende jn Rieder waert ende ghelegghen is ten Slike die hem, ane bestoruen is van, Jans siins vader doot vorseyt, diese van onsen voruorders hilt, also als die brief hout, dair of tuyterste hier volghet. Wij Willem graue van Heynnegouwen van Holland van Zeland ende here van Vrieslant Maken cont allen luden, dat Traueys heren Hughen sFriesen zone van der Mye vor ons quam ende vp drouch tot Hermans behouf van Hamert ende tot Jans behouf van Niemaghen Hermans zuagher den tiende die ghelegghen is ten Slike jn Riederwert ende hi van ons hilt te lene binnen sinen afterzuster kinde niet te versteruen, ende ons ane quam van joncfrouwe Willem van Teylinghe, welken tiende vorscreuen wij verliet hebben ende verliet met desen brieue Herman ende Jan vorscreuen ghezamenderhant van ons jn lene te houden binnen afterzusterkinde niet te versteruen jn orconde desen brieue bezegheld met onsen zeghele. Ghegheuen tote Dordrecht des vridaghes vor meye daghe jnt jaer ons Heren M.ccc.xxiij.*

fol. 13r°. Nihil.

fol. 13v°. Nihil.

fol. 14r°. Nihil.

fol. 14v°. Nihil.

fol. 15r°.

W. *Rijnland.***Y.** *Jan des persoonres neue. Leen.*

N. *Willem Graue etc. Maken Cond etc. dat Jan des persoonres neue Ons vp ghedraghen heft ten vryen eyghen vier morghen lands mitter huzinghe die dair vp staet ende mitter lane legghende jnt ambocht van Voirscoten binnen desen marken, dat een ende streckende an den Vliet, ende tander ende an hossteden die hair Jan van Duenuoirde besprac tot onser Vrouwen Outair te Voirscoten jn die kerke die gheeste van desen voirseyden lande heuet belegghen en beyden siden die persoonre van Voirscoten mid sinen lande die ene side van den broec heft belegghen Poelmeynse Dirx Stoeps dochter van Delf, mid horen lande, ende dander side heft Jan voirseyt selue belegghen mid sinen lande, die lane zal gaen van der werue vten broec vp an die heerstrate also breet als hiit cofte jegghens Aelbrechts kindre dat is twee gheerden breet een vierendel min ende heuet belegghen die persoonre voirnoemt mid sinen eruen an dene side ende Jan voirseyt mid sinen erue an die ander side, wilc land ende huysinghe voirscreuen wi verlyet hebben ende verlien Janne voirnoemt ende sinen nachomelinghen van ons ende van onsen nachomelinghen te houden jn Erflien jst man jst wijf niet te versteruen, ende vpten Outsten ende vpten naesten te comen, mar vpten jongheren manhoeft voir toudere wijfhooft dairse*

beyde euen na sien In oirkonde desen brieue bezeghelt mid onsen zeghele. Ghegheuen jn die Haghe des saterdaghes na sente Pauwels dach jnt jair ons Heren M^o.ccc^o. ende x^{lo}.

fol. 15v^o.

Dirc Wouter Schluters z.

A. 321. Didderic Wouter Schluters sone die hout tue acker lants van .xxx. s.

F. 322. Th. de Nortger ¹⁾ tenebat a Johanne ²⁾ fratre suo in feodo vnam virtel terre que quondam fuit Roberti filie Florie ³⁾, æ annuatim in tinse .x. s. in quadam terra de Langenvelde ⁴⁾ .x. s. jterum, vbi manere consuevit domina Brehta.

323. Th^s. de Hoelede ⁵⁾, in recompensationem

1) Nortik, d. i. Noordwijk, cf. fol. 47r^o noot 6.

2) Jan van Nortke van fol. 53r^o en 54v^o.

3) Blijkbaar dezelfde als de Robbrecht voren Floren s., die fol. 54r^o onmiddellijk op Jan van Nortke volgt. I. p. v. „filie” is dus hier „filii” te lezen.

4) In het noorden van het ambacht van Nortik.

5) Dit moet dezelfde persoon zijn als de fol. 54r^o vermelde Didderic van Hoghelede haren Niclais s., want de hier vermelde verkochte 28 morgen zijn blijkbaar dezelfde als het daar genoemde leen, en blijkens het bezit van de domus et munitio de Berge (en misschien ook blijkens zijn naam Didderic van H. haren Niclais s., in tegenstelling tot Didderic har Reiners s. van H.) was hij het hoofd van het geslacht. Immers dat huis kan niet anders zijn als de in de 14e en 15e eeuwen herhaaldelijk vermelde „Dircs sate van Hoylede” te Hillegersberg. In 1242 had her Willem Stope (niet „Scope”) van her Ghisebrecht Bokel (den grootvader van dien van fol. 50) land in het ambacht van Rotte

terre domini mei, iacentis in Haetscampe, que fuerunt .xxvij. morghen que vendidit, reddidit domino meo, xvij. morgen, iuxta domum et munitionem de Berge, xx. iugera non longe a loco illo, tria iugera, in officio de Rotte, in den Timpe, apud Vlardinghe in Klocwer, iij. morgen ende tue hont, in Rietcamp, ij. morgen ende tuehont, jn vore Vendenkine lande ⁶⁾, iij ρ. morgen, et istam terram totam tenet in feodo a domino meo.

324. Jn dominica proxima ante natiuitatem beate Virginis remansimus debentes per patentes literas, Cerrysoni de Dordrecht et Wilhelmo scolariis, duo. milia ℥. centum ℥. quinquaginta ℥ et octo ℥. et sex solidos Hollandie et ducentas ℥ sterl. in Flandria persoluenda ad festum natiuitatis beati Johannis proximi cum dampnis suis ix

fol. 16r^o. Nihil.

gekocht (Oork. I 391), o. a. het huis te Hildegardsberghe, waarnaar zijn zoon Vranke Stoep zich in 1269 noemde (Oork. II 190). Een dochter van dezen, Margriete, was met Dirc van Hoylede gehuwd en moet hem die sate ten huwelijk hebben gebracht. Hoilede (later Holy), waarnaar het geslacht heette, lag echter in het ambacht van Vlaerdinghe ten noorden van de stad, en blijkens de vier regesten, die leden van het geslacht vermelden (Didderic haren Niclais s. fol. 54r^o, Didderic har Reiners s. fol. 53v^o, Hughe fol. 54v^o, en Didderic hier), waren zij ook voornamelijk aldaar gegoed. Een aantal leden ervan komen in de 14e eeuw zoowel in het ambacht van Vlaerdinghe als in dat van Rotte voor.

6) Vermoedelijk bij de fol. 46v^o genoemde Wendekiinssloet onder Monster.

fol. 16v°. Nihil.

fol. 17r°. Nihil.

fol. 17v°. Nihil.

fol. 18r°.

Dirc van Voirburch leen.

Q Jtem jn die baliuscap van Rijnland.

Dieric van Voerborch xix garden lands ghelegghen inden ambachte van Voerborch dar legghet an die oestside G. van Vlardinghen, ende op die westside Hughe Claren s. wijf, ende haer kindere.

Jdem leen.

Jtem die selue Dieric, een stic lands heyt Smaelweere, dat belegghen heeft op die oestside Willem van Voerborch, ende op die westside Arnd van Voerborch med sgrauen leen.

Arent Loeff.

Jtem (Loe) Arnd Loeff een woninghe in Voerborch dat belegghen heeft die graue op beyden siden.

Leen.

Aelbrecht Deen. Gerit Potter.

Jtem Aelbrecht Deen v^o morghen lands int Haghe ambacht, an die oestside die nuwe wech ende an die westside Aelwijn Wadarts s. **W.** Dese heeft Gherit Potter van minen here ten rechten leen.

(Jtem Haesken Sweders dochter in Lisse) Jtem in Lisse xvij morghen die (haer) aen ghecomen sijn van Clays Colijns doet den hoeue, dar Haesken Sweders dochter vij^o morghen die ligghen int Westerweere ende dat Westerweere heet, verlyet sijn tot haer lijftochte dar si gheen brieue of en heeft, meer ghetuych van sheren mannen, also si seyt.

Y. *Ghijsbrecht Stoep leen.*

Jtem Ghisebrecht Stoep ix morghen int ambocht van Alfen, die belegghen heeft op die oestside Jan die Euer, ende op die westside Philips Jan Maes s.

Claes Melis z.

Jtem Clays Melys s. j. garde lands hout ij ρ morghen int ambocht van Hazertswoude ghelegghen in sRoden weere.

Diric vander Burch leen.

Jtem Dieric vander Borch v ρ morghen lands te Dijxhorne int ambocht van Rijswijc, daer leecht an die nortside G. Ynen s. ende andie zuytside die Waelbrugghe sonder een weer ende dat strecket an die brugghe.

Claes van Oudenburch leen.

Jtem Clays van Oudenborch xj morghen lands ghelegghen inden Poeldijc, dar legghet an die zuytside die abdisse van Loysdunen, ende an die nortside mijn here van Erkele.

fol. 18v^o.

Roelof Goede l.

Q. Jtem Rolof Goede in Nuwenlucx ambocht. j. acker lands vander Mye op gaende anden nuwen wech, Hughe Jans s. an die oestside, ende an die westside Zibrech Hughen dochter med haren kinderen.

Jacob veren Hillen z. l.

Jtem Jacob veren Hillen s. ρ acker inden Oudencoep an die oestside Hugheken Hughen s. an die westside Bet Aelbrecht neue.

Huge Jans z. l.

Jtem in Bodegrauen Hughe Jans s. vj garden lands die opgaen vander Mye an die Lantscedinghe, dar leghet an die westside Flore Machtelden s. ende an die oestside mijn vrouwe die keyserinne, dar Dieric Lam een leenvolgher af is.

Ysbrant die oude l.

Jtem Ysbrand die oude j ρ morghen lands gheleghen in Teghenbroec, dar leghet an die oestside Bouden (G. s.) Gertruden s., ende an die westside Clays Gheret s.

Adriaen van Wike l.

Jtem Andries van Wike vj morghen ligghende bi oesten den Denneweghe.

Willem Robbrechts z. l.

Jtem Willem Robbrechts s. vij morghen lands gheleghen in enen sticke vander dunen ter oesterside van Peter Gheuen zoens land ende aen Wouter Hielard land ter westerside.

Jdem.

Jtem v. hont ligghende inden vene bewester Haghe die hem van Robbrecht sinen vader aen comen sijn. Habet literam.

Ghijbrecht ende Willem Nagel gebroeder l.

Jtem Ghisebrecht Naghel ende Willem sijn broeder .ij. morghen, anden Hofdike, op die nortside, ende (Heinric) Ysbrand Heinrix s. op die zuytside.

Jdem.

Jn Monster ambocht Bouden Dierix s. vten Dike v. morghen lands, ende j. huys, dar belegghen heeft

an die zuytside die here van sente Jans, ende op die nortside Dieric Bouden.

(Jtem die caluer tiende ende)

Aelwijn Jans z. l.

Jtem Alwijn Willems s. j. smaltiede, ligghende j. stic in Monster ambocht, j. stic in Wateringher ambocht, ende in Naeldewiker ambocht.

fol. 19r°.

W. *Noerthollant.*

Y. *Haze vander Horst leen.*

W. (*In margine*) *Northollant.* **Q.** Jtem Haze vander Horst heren Alfraets vrouwe vander Nederhorst xxv merghen lands ligghende jn die Liere metter woninghe als gheleghen is. Jtem vj morghen lands ligghende opten Zouten vene, int gherichte alst her G. van Raporst haer vader daer hadde.

Alphert vander Horst l.

Jtem Alfraet vander Horst die hout sijn huys ter Horst, ende xx ~~Ø~~. siaers, wt te reken ende tebetalen vter visscherien te Spersedam.

Willem Florijs sKints z. l.

Jtem Willem Florijs sKints s. ij acker lands, vierendeel min, ligghende inden ambochte van Nuwenvene, dar leghet op die westside Dieric Weyndelmoets s. op die oest side Aleyt Coppen.

G. Claes l.

Jtem G. Clays v garden lands int ambocht van Alsmale opt oest eynde. **S.** *Dit land heeft Clays Moyen s. G. sinen zoen op ghedragen.*

Jan Maseric l.

Jtem Jan Maseric ij morghen lands indie Proefstye van sente Jan (an die cleyne wateringhe), in Dieric Bonen were, op dat vterste eynde an die clene wateringhe.

W. *Northollant.* **Y.** *Ghijsbrecht Scouten z. l.*

Jtem Ghisebrecht Scouten s. iij ρ morghen lands, int ambocht vanden Nuwenvene, dar leghet op die oestside Arnt Truden s. op die westside Clemens Clabbuyen met haren kinderen.

W. *Northollant.* **Y.** *Claes die Bloet leen.*

Jtem Clays die Bloet j. tiende ghelegghen tot Rijs-
wije aengaende dar tambocht aen gaet bi den Vronen
slothe, streckende west wart tot Harpar Swrighers
woninghe toe.

W. *Northollant.* **Y.** *Willem van Voerburch leen.*

Jtem Willem van Voerburch heef versocht sijn
leen dat hem bestoruen was van Arnde van Voer-
burch sinen vadere, ende dit geschiede voer Arnd
vanden Dorp ende voer Mouwerijn vander Doys, jn
die Haghe int jaer ons Heren .M.ccc.xlvij. opten
achten dach van aprille.

fol. 19v^o.

Y. *Jan Ghijsbrechts z. leen.*

W. *Northollant.* **Q.** Jtem Jan Ghisebrechts s. ix
morghen lands dat gheheten is die Gheere ligghende
tote Alfen inde Steect, dar is ghelegghen op die
zeeside Willem Symons s. ende op die landside G.
Engbrechts zone.

fol. 20r^o. Nihil.

fol 20v°.

R. *In die heerscap van Abcoude.*

(In Cameric, Willem Reynout s.)

S. *In Camericken.*

Y. *Willem Reyners z., leen.*

S. *Willem Reyners zoen .vj. morghen lants then rechten liene die Vastraet Clais zoen op droech ende jnden seluen leen tehouden plach, ende hebben belegghen diehere van Yselstein op die noortside, ende op die zuutside, Hermans Sileernen zoens kinder.*

fol. 21r°. Nihil.

fol. 21v°. Nihil.

fol. 22r°.

Q. *Jnden Bisdem.*

Y. *Jacob van Rodenburch, leen.*

Willem graue van Heynnegouwen van Holland van Zeland ende here van Vriesland make cont allen luden dat wi ghegheuen hebben Jacob Roudenberch in rechten liene van ons te houden xijj ^p morghen lands ligghende opt Segvelt in een weer dat groet is xxvij morghen ende ons aen ghecomen is bi Peter Rouden borchs doet sijns broeders in sente Marien rechte ende dat strecket op in die grote Mye ende wt in die Landscheydinghe vanden Segvelder lande binnen desen ghemerken dat ambocht van Bodegrauen Gherijt Wennen zoens land op die westside In die Milde med sinen lande op die oestside In orconde desen brieue bezeghelt med onsen zeghele Ghegheuen in die Haghe des donredaghes na onser Vrouwen dach conceptio jnt jaer ons Heren dusent driehondert xlij.

Jan Mombair, l.

Jtem indie Proefstie van sente Jans Willem Monbaer j. acker lands, dar leeght op die zuytside Willem Croken s. op die nortside Jan Monbaer.

Claes vander Stege, l.

Jtem Clays vander Steghe j. acker lands dar legghet op die zuytside G. die Wit op die nortside jonghe Peter.

Clement Henrix z., l.

Jtem Clement Henrix s. ij garden lands, op die zuytside Meynart Willem s. op die nortside die here van Abcoude.

Veer Weyndelmoets z., l.

Veer Weyndelmoets z.

Jtem veer Weyndelmoets s. i ρ acker op die nortside her Ghisebrecht van Loendersloet, op die zuytside Ghisebrecht Moenen s.

Ghijsbrecht Dircx z., l.

Jtem Ghisebrecht Dierix s. ij acker in der heren van sente Marien recht, dar leyt op die nortside Gheerlof Byen s. op die zuytside Willem Heynmans s.

Jan die Jonge l.

Jtem Jan die Jonghe j ρ acker inder heren recht van sente Marien, dar legghet op die nortside ouder Clays, op die zuytside Willem Godekens s.

Claes die Hollander.

Jtem Clays die Hollander iiij garden dar leeght op die nortside die monike van Oudwije op die zuytside Rolof Tibbe.

fol. 22v°.

Ghijsbrecht van Hardenbroeck, leen.

Q. Jtem her Ghisebrecht van Hardenbroec j. tiende die te roeren plach vander heerscap van Cuke, ligghende te Scalwije tusschen der kerke enter hole int sheren gherechte van Culenborch. **W.** *Mortuus est ende Ghisebrecht zijn zoen ontfengt inden Haghe sdingsdaghes na Jacobs anno lxx presente den here van Put ende heren Ghered van Hemstede.*

Y. *Her Jan Hasen z. leen.*

Jtem her Jan Hazen s. die helpt vander Scerper hoeue gheleghen tUytfays bider Doerslaghe.

G. van Merloe l.

Jtem G. van Merloe ρ hoeue lands ligghende bi Yselsteyne, dar legghet an die nortside die here van Yselsteyne, an die zuytside die Zidewinde dit js verlyet te versokes.

H. vanden Groten huyse l.

Jtem H. vanden Groten huyse ρ. hoeue in heren Ghisebrecht gherichte van Loenreslote in Mersbroec, dat heeft belegghen op die nortside W Hughen s. op die zuytside an die Zidewinde dit js verlyet te versokes. **W.** *Dese droecht vp tot Herberens behoef van Vpburen ende dien ontfengt te sente Gherden berghen sonnendaghes na Petri anno .lxxiij.* **Y.** *Her Herbaren van Vpburen l.*

Dirc van Grauensloete, l.

Jtem Dieric van Grauensloete vj morghen ligghende in Grauensloete in heren Ghisebrechts gherichte van Loenresloete, te versokes.

Jdem, l.

Jtem die selue x. morghen ligghende in sheren gherichte van Abcoude anden Hofdike, die belegghen heeft die here van Abcoude op die zuytside, op die nortside W. Molnaers zoen, te versokes.

Dirc van Muden.

Dieric van Muden xij. morghen lands ligghende te Coten in sdoemproest gherichte, dar legghet op die oestside die here van Abcoude, an de westside die heren vanden Duytschenhuse.

fol. 23r°. Nihil.

fol. 23v°.

V. In heren Jans land van Heynégouwen in der baeliuscip van Scoenhouden.

Y. Claes Rode Hermans z.

V. In Scoenhouden, Claes Rode Hermans s. vi morghen ten rechten lene, oestwaert belegghen mit Jacob Damaes s. lande dat leen es ende westwaert Jacob die Burgher, dat hi cofte ouermids mijns heren ghehengnesse, in tjeghenwoerdicheden mijns heren van der Lecke, heren Jan die Moelnaer, ende haren Jans van der Goude ende Jans Vlaminx, ende Gherairt die Burgher.

fol. 24r°. Nihil.

fol. 24v°.

L. Wij Willem, Graue van Henegouwen, van Hollant, van Zelant, ende here van Vrieslant, Maken cont, Allen luden, Want he

fol. 25r°. Nihil.

fol. 25v°. Nihil.

fol. 26r°. Nihil.

fol. 26v°. Nihil.

fol. 27r°. Nihil.

fol. 27v°. Nihil.

fol. 28r°.

Q. Jnden bailiuscap van Zuythollant.

Y. (*Jan vander Merwede,*) *leen. Claes vander Merwede.*

Eerst Jan vander Merwede Lodewijcs s. alsoe voecht Clays vander Merwede heren Jans zoen vander Merwede Ridder, een tiende gheleghen in Clays ambocht voerscr.

Claes Jacobs z., l.

Jtem Clays Jacobs zoen iiij morghen lands ende een huys daer op te houden ten erfleen alsoe die brief hout die hier na staet.

Idem, l.

Willem graue van Heynnegouwen van Hollant ende here van Vriesland maken cond allen luden dat wi verlyet hebben ende verlyen med desen brieue Clays Jacob Clays s.s. iiij morghen lands lettelt meer of lettelt min med huyse ende hofstat ligghende int dorp van Langherake in Ghizebrechts gherechte van Langherake tusschen Nelle cleyne Hannen ende Clays Jacobs s. sijns broeder ende suster lande van ons ende van onsen nacomelinghen te houden tenen arfleene jn alsulken rechte alst Jacob sijn vader ter tijt dat hi leuede van ons plach te houden te verherwaden med xij pont swarten den groten ouer xvj penninghe Ghegheuen tot Valenchijn des woensdaghes na sente Jans dach midzomer int jaer ons Heren M.ccc.xxxv.

Phillips Ouerwael, l.

Jtem Philips Ouerwael ij. gherden lands in Jacob Boekels ambocht, dar legghet an die oestside Arnd van Cralinghe, an die westside Coppijn Aelbarens zone.

Willem Cuser, l.

Jtem Willem die Cuser xlvij morghen lands met eere woninghe ende molen ghelegghen tot Yselmonde.

Jan van Gelichem, l.

Jtem Florijs van Ghelikem als mombaer Jans van Ghelikem is verlyet xvj morghen lands inden lande van Arkel tot Oesterwyc, dat heeft belegghen an beyden ziden G. van Oesterwyc. **W.** (*In margine*) *Jan van Ghelichem.*

Y. *Schilman Witte z., l.*

Jtem Schilman Witten s. xlvj morghen ligghende in Swindrecht also alst Heinric Yden s. bedijet hadde, ende Jan hat sijn broeder.

Jtem xlvj morghen in dat selue ambocht.

fol. 28v°. Nihil.

fol. 29r°. Nihil.

fol. 29v°. Nihil.

fol. 30r°. Nihil.

fol. 30v°.

Zuythollant. Dirc Loef van Baertwyc, leen.

V. *Dideric Loef van Bardewyc heeft ontfæn alsulc leenghoet als hi van graue Willem hielt tot enen erf leen dat tot Bardewyc ghelegghen is in al dien recht dat sien briue begripen die hi daer af bezeghelt heeft.*

fol. 31r°. Nihil.

fol. 31v°.

K. Vriesland.

Y. *Gherijt Sacken z., leen.*

Wyllaem Graue van Heynnegouwen van Hollant ende here van Vrieslant, Maken cond allen luden, dat ons Gheret Sacken zoen jn Westen woude opghedraghen heuet sijn huys ende sijn hofstede ende dat were dair die hofste jn leghet ende groet es vijftalve gairde doirgaens lands ende die werf die ghelegghen es ane die westzide van der hofstede streckende tuschen der Wisende ende den Swachdijc dat belegghen heuet an di oestzide Arnoud Robbijn, ende Guerard Aels sone ane die westzide, willic huys ende land wy Gheret Sacken zone verliet hebben van ons te houden te lijene binnen achterzusterkint niet te versteruen In orconde desen brieue bezeghelt met onsen zeghele. Ghegheuen jn die Haghe des dinxdaghes na sente Marien Magdalenen dach jnt jaer ons Heren dusent driehondert zesse ende dertich.

Per dominum Sy. Bastert. G. Alewinen.

X. *Mortuus est et Gherbrandus dictus Grebber habet et tenet nunc temporis. Y.* *Gerbrant de Grebber, l.*

fol. 32 deest.

fol. 33r°.

Notata per puncta transcripsi.

C. Dit sijn die ghene die hore goet op hebben ghegheven den grave van Hollant ende

sinden sine man worden dore der zoene wille van den here van Amestelle jeghens den grave van Hollant.

Her Hubrecht van Everingen leen.

325. Har Hubrecht van Everdinghen ¹⁾ hevet den grave op ghegheven hondertponde swart goets die lechghen in Sidewinder velt ²⁾.

Her Ghijbsbrecht vten Goye l.

326. Har Ghisebrecht vten Goye ³⁾ .xx. morghen lants die lechghen after Helfsdinghen ⁴⁾.

Ghijbsbrecht vanden Goye l.

327. Ghysebrecht van den Goye ⁵⁾ .xxv. morghen lants op Wielrevelt.

Wouter van Langerake l.

328. Wouter van Langherake ⁶⁾ .x. pont ghelts in Langherake an Cordewaens lant.

Hubrecht van Wlvinne l.

329. Hubrecht van Wlvinne ⁷⁾ ene hoeve

1) Hij was evenals de vier volgende personen borg van Amstel bij den zoen van 1285 (Oork. II 571/2).

2) Zijderveld onder Everdingen.

3) tGoy was een Stichtsche heerlijkheid onder Schalkwijk, maar waartoe daarenboven behoorden de beide oevers van de Lek tusschen Culemborg en Vianen benevens Jaersvelt (v. M. II 514). Har Ghisebrecht was gehuwd met Margriete, de vrouwe van Hagesteine, een der dochters van den heer van Teilingen, (Fruin in Bijdr. 3^e R. X 82).

4) Helsdingen onder Vianen.

5) Een zoon van den vorigen har Ghisebrecht vten Goye.

6) Sedert den zoen van Amstel herhaaldelijk vermeld.

7) De Stichtsche heerlijkheid Wlvin lag ten westen van die van tGoy bij Houten; cf. fol. 46ro noot 23 en 25.

lants in Wlvinrebroech ⁸⁾ in tgherechte van den Goye.

Her Elyaes van Rinninge l.

330. Har Elias van Rinninghen ⁹⁾ al zijn goet te Seist.

Warnare heren Willems z. vander Hare l.

331. Jn Vloten, Warnare haren Willems sone vander Hare ¹⁰⁾ .xxviii. morghen lants jn Broedics velt ¹¹⁾.

Willem sijn broeder l.

332. Willem sijn broeder, in Hermaelre wart ¹²⁾ .x. morghen lants.

Vrederic heren Loefs z., l.

333. Vrederic har Loefs sone .xii. morghin lants, daer of lechghen die ses morghin op Bilenvelt ¹³⁾, ende dandre ses morghen in Vlotenrecht.

Ghijbrecht heren Loefs z. l.

334. Ghisebrecht har Loefs sone driepont ghelts vte sire woninghen t Oechusen ¹⁴⁾.

8) Het waterschap Oud-wulverbroek onder Houten.

9) Cf. Oork. II 590, 845.

10) De Haar bij Haarzuilens.

11) Onder Vleuten tusschen de Haar en Harmelen.

12) Benoorden den Rijn onder Harmelen.

13) Onder Harmelen.

14) Onder Themaat bij Haarzuilens.

Baernt vten Enghe l.

335. Barnart vten Enghe ¹⁵⁾ .xxviii. morghen
op Bilenvelt in Henrics gherechte van Hermale.

Vrederic vten Hamme l.

336. Vrederic vten Hamme ¹⁶⁾ .xii. morghen
lants op Gherverscoep.

Bartelmeus van Randebroecke l.

337. Barthelmeus van Randebroeke ¹⁷⁾ .xvii.
morghen lants, op Rapijn ¹⁸⁾.

Heinric vanden Houe l.

338. Henric van den Hove, ene halve hoeve
lants, op Bilenvelt.

Willem Durcant l.

339. Willem Durcant .ix. morghen op Gher-
verscoep.

Claes van Roemts l.

340. Clais van Roemts ene halve hoeve in
sire woninghen in den Broedijc ¹⁹⁾.

15) Ten westen van Montfoort.

16) Tusschen Kockengen en Portengen.

17) Onder Amersfoort.

18) Onder Linschoten.

19) Onder Gerverskop.

Dirc van Zeist l.

341. Diederic van Zeist .xii. morghen lants
in die Bredeweide.

Aelbaern Slipport l.

342. Alebaren Slipport drieponc ghelts lich-
ghende van sire woninghen oestwart.

Heinric van Hermale l.

343. Henric van Hermale, ende Ghisebrecht
sijn broeder .xlvij. morghen lants met sire
woninghen te Hermale.

344. (Har Diederic van Sulen tve hoeven
lants in Teykincoep.)

fol. 33v^o.

Her Euert van Stoutenburch, leen.

C. 345. Har Everard van Stoutenberch ¹⁾
.xxviii. morghen in Hanewijc ²⁾ gherechte.

Her Dirc van Zulen, l.

346. Har Diederic van Sulen ³⁾ tve hoeven
lants, jn Teykencoep ⁴⁾.

Jn Marsen ende bider Vecht neder.

¹⁾ Haer Henric van Stoutenberch was borg voor Woerden in
1288 (Oork. II 632).

²⁾ Ten westen van Harmelen.

³⁾ Borg van Amstel en Woerden.

⁴⁾ Teckop ten oosten van Kamerik.

Ghijsbrecht vanden Buske l.

347. Ghisebrecht van den Buske ⁵⁾ ene hoeve lants op Dursker vene ⁶⁾.

Heinric vanden Grotenhuyse l.

348. Henric van den Groeten hues tve-
viertel lants in Marserbroec.

Geret vander A l.

349. Gherard van der .A. ⁷⁾ anderhalve
hoeve jn Denemarken ⁸⁾.

Jacob vander A. l.

350. Jacob van der .A. ene hoeve in Ouden-
coep ⁹⁾.

Pieter Croeneken l.

351. Pieter Croenekin ene halve hoeve in
Bartangen ¹⁰⁾.

Meljs van Minden l.

352. Amelis van Minden ¹¹⁾ sine woninghe
ende sijn goet in de Nesse ¹²⁾ ende sijn hues
an die Vecht.

5) Eveneens borg van Amstel en Woerden.

6) Onder Kortenhoef.

7) Ter Aa onder Ruwel.

8) Demmerik onder Vinkeveen.

9) Beoosten Demmerik.

10) Portengen.

11) Borg van Amstel en Woerden. De Mijndens waren een
zijtak der Amstels. Minden ligt onder Loosdrecht.

12) Een eilandje in de Vecht benoorden Vreeland.

Huge van Dursken l.

353. Hughe van Dursken ¹³⁾ ene halve hoeve lants vore Vredelant in Durskerwart.
R. Canonici de Oudmonster habent scripta dominus Floris de Boechorst videat.

Claes van Dursken l.

354. Clais van Dursken tvepont ghelts in Amelis gherechte van Minden, ende een pont ghelts te Nichtevecht in des Biscops gherechte.

Claes van Scriuere l.

355. Clais die Scrivere sine woninghe te Wesepe.

Otte van Aemstel l.

356. Otte van Amestelle .xxx. morghen lants op Amestelredamme.

Ghijsbrecht vanden Damme l.

357. Ghisebrecht van den Damme .xii. morghen lant lychghende bider wateringhen te Loene.

Her Arnt van Heemskerke l.

358. Har Arnoud van Heymskerke ¹⁴⁾

13) Onder Vreeland.

14) Komt tusschen 1257 en 1290 (Oork. II 26, 713) herhaaldelijk voor als een der eerste Hollandsche edelen. Den ridder Arnout van Emecekerke van 1254 en 6 (I 599, II 13) houd ik voor zijn vader, omdat de titel van burggraaf van Torenburg, die hem daar wordt gegeven, later niet meer voorkomt. In het Necrologium Egmundense (van Wijn, Huisz. Leven II 91) komt een genealogie van het geslacht voor, die, aangevuld uit het Oorkondenboek en de Regesta Hannonensia, het volgende oplevert:

Bijdr. en Meded. XXII.

(Rijswijc) Rijtwijc ¹⁵⁾, ende Niewekerke ¹⁶⁾, die tinse, die vronescoude, ende die herfsbede ¹⁷⁾.

Her Willem van Egmonde, l.

359. Har Willem van Egmonde, die Zype ¹⁸⁾, ende .x. pont ghelts te Harlem, te Wermerhusen, ende Tutinghehorne, xxv. pont ghelts, ende tambocht van Wermerhusen ¹⁹⁾, ende van Tutinghehorne ²⁰⁾.

Arnoldus de Emecekerke miles, burggravius de Torenburg, 1254/6.

Arnoldus pius miles † 1290 (N.E. 91) fol. 33 ^{vo} .		Hugo 1266 (O. II 136).	
Haer Gerart † 1314/13 (R.H. 41/51, N.E. 91) = Ada † 4 Jan. 1308 (N.E. 91).	Henricus miles (N.E. 91).	Enghelbert van Scie fol. 46 ^{vo} .	Hughe fol. 46 ^{vo} .
Gerart ridder 320 (R.H. 87) = Beatrix Willems dr. v. Haerlem.	Domicella de Bloemen (N.E. 91).	Wilhelmus † 31 Oct. 1336 (N.E. 132).	Elisabeth haren Niclais vr. 1319 (R.H. 132).
		Gheret Barthout 1336 = Aleide haren Henrics dr. vander Woert (v. M. II 584).	Jan Jans 1331 (R.H. 199).
Walterus miles obiit sine liberis 10 Mart. 1380 (N.E. 101) et bona devoluta sunt ad comitem (N.E. 91).		Henricus † 23 Febr. 1368 (N.E. 99) = Beatrix v. Haerlem 1326 (R.H. 154).	

¹⁵⁾ Een in de Haarlemmermeer verdronken ambachtje ten zuiden van Sloten.

¹⁶⁾ Ten westen van Sloten, eveneens verdronken in de Haarlemmermeer.

¹⁷⁾ Zie Teilingsche leenen van ± 1328 (Bijl. A) n°. 2. Kennelijk is daar hetzelfde leen bedoeld als hier, waaruit men zou opmaken, dat dit regeest (evenals het eerste van fol. 34ro en de twee doorgehaalde van fol. 35ro) tot de Teilingsche lijst van fol. 87vo—89ro behoort. Maar het is twijfelachtig, of „die tinse, die vronescoude ende die herfsbede” samen wel het daar bedoelde „ambocht” uitmaakten.

¹⁸⁾ Behoorde nog in 1551 aan Egmond.

¹⁹⁾ Dit had heer Willem van Florens den Voogt in ruil voor andere ambachten gekregen (Oork. II 710).

²⁰⁾ Harenkarspel.

fol. 34r°.

Her Jacob vanden Woude, leen.

H. 360. Haer Jacop van den Woude ¹⁾ ontveinch van den graue al solc goit alse hi van den here van Teylinghe helt, dat es de teinde van Eslikerwoude, ende de ghift van der kerke, ende de theinde van Hondescop ²⁾, ene de houder dAre legghet ende dander de op dander side van der Are legghet.

De manschip deden den grave dor seren wille van Amestel sein dese.

Willem van Linschoten l.

361. Willaem van Lintscoten ³⁾ .ii. houen lants jn der Modre broic, ende sine woningghe tOudewatre.

Jan van Merlaer l.

362. Jan van Merlar ene halue houe de legghet in den Afterslote in haren Gisebrechs rechthe van Ruele ⁴⁾.

Willem Vlaminck.

363. Willaem Vlamench .x. pont ghelts in den Afterslote.

1) Reeds genoemd fol. 47r° en 51v°.

2) Zie onder Eslikerwoude in het Bescheid van 1296 (v. M. II 62), waar de naam verkeerdelijk Houtscoepe is gedrukt. Uit het verband en de omschrijving daar en hier blijkt, dat die tienden in het ambacht van der Are lagen.

3) Borg van Woerden (Oork. II 632).

4) Ruwiel. Genoemd in 1287 (Oork. II 602).

Hanneken Spiker.

364. Hennekin Spiker .vi. morghe lants de leghe in den Afterslote.

Sanders van Vpburen.

365. Sanders van Vpburen .vi. morghe lants ende ene halue in Benscop.

Willem van Marsen.

366. Willaem van Marsen .v. pont ghelts de leghe vp Burewelt an sire wonigghe.

Willem Haues.

367. Willaem Haues ene houe te Judefais bi der Durslaghe.

Willem van Junghe.

368. Willaem de Junghe .x. pont ghelts an sinen ghoede ten Nienslote in Benscop ⁵⁾).

Dirc vander Are.

369. Diddric van der Are ⁶⁾ .viij. pont ghelts van ener haluer houe in den Besen.

Willem her Euerts z.

370. Willaem haren Euerarts sone .x. pont ghelts an ere houe lants vp Burvelt.

Peter van Junge.

371. Peter de Junghe xi morghe an sire wonigghe dBenscop ⁵⁾).

⁵⁾ In het land van Ijselstein.

⁶⁾ Cf. har Gerart vander Are fol. 45r^o.

Gijbrecht heren Gherets z.

372. Ribrecht haren Gerarts sone .v. pont
ghelts an sire wonigghe d Lopeke.

Jan van Antwerpen.

373. Jan van Antwerpe .x. pont ghelts an
ere houe lants t Achthehouen ⁷⁾ alre naist
Hughen Pekestokes an dusterside.

Frederic vander Zeuender.

374. Frederic van der Seuendeir ⁸⁾ .x. pont
ghelts up Seuendervelt.

Ghijsbrecht Samson.

375. Ghisebrecht Samson ene halue houe
in sinen gode ten vtersten Ecghe westwart.

Alle dese bouen gescreuen is leen.

fol. 34v°. Nihil.

fol. 35r°.

C. 376. (Jtem ¹⁾ Jan van den Dorpe hevet
ontfaen te leene van den grave .xxx. morghen
lants die heten Madewere, ende legghen in Jans
ambochte ten Dorpe tusken Lichtevoets vaert,

7) Ten oosten van Montfoort.

8) In het land van IJsselstein.

1) Dit regist en het volgende staan, met eenigszins andere spelling der eigennamen, nog eens onder aan fol. 88v°. C, die het eerste over Jan vanden Dorpe hier inschreef, zal ze doorgehaald hebben, toen hij het regist over Gerart van Oesghest fol. 88v° inlaschte.

ende Tanthoeft, ende dit helt hi te voren van den here van Theylinghe.)

H. 377. (Huge hare Sceullenc sone de ontfeing, enen hoet gherste de legghet d Arlanderwene in des grauen teinde.)

Gelre.

Gerijt van Wardenborch leen.

I. 378. Gheerard van Wardenberch hout van den Graue van Hollant .xx. morghen lants ghelegghen in Boemelrwaert, te Loet camp in een dorp heet Gamber²⁾ ende legghet beneden Boeme.

fol. 35v°. Nihil.

fol. 36r°.

Q. Bisdoem.

Anno xlvj. prima junij.

Dit sijn die ghene die haer goet ontfanghen hebben voer mi tot miere vrouwen der keyserinnen behoef ende ghesworen hebben alle trouwe die wittechteghe man sijn sculdich te houden haren rechten heren.

Jnden eersten.

Willem vander Marne leen.

Jnt Bissdom anden Ouden Rijn Willem vander Marne een gherechte ende een tiende van eere hoeue die alresterste leyt anden Ouden Rijn.

Ghijsbrecht vander Weyde.

Jtem Ghisebrecht vander Weyde een gherechte

²⁾ Gameraen.

ende een tiende ghelegghen anden Ouden Rijn, onderdeelt teghen goet dat Willem vander Marne hout van heren Willem van Duenuorde rorende vanden heerscap van Vyanen.

Jdem.

Jtem die selue een viertel lands ghelegghen anden Lyntscote bi Oudewater.

Dirc vander Weyde.

Jtem Dieric vander Weyde xij morghen lands ghelegghen anden Ouden Rijn int gherecht dat Ghisebrecht vors. hout van miere vrouwen.

Her Ruyssche van Linscoten.

Jtem her Ruyssche van Lyntscoten een tiende heyt Rapijn in die prochie van Lyntscote.

Jdem.

Jtem alsulke tienden als Philips vander Spaengyen van heren Ruysschen vors. hilt.

Jdem.

Jtem een tiendeken te Streuekerke dat Pouwels oude Pouwels zoen van hem hout.

Jdem.

Jdem een tiendeken dat Jan Florijs tot Ouderkere van hem hout.

Al leen.

fol. 36v°. Nihil.

fol. 37r°. Nihil.

fol. 37v°. Nihil.

fol. 38r°.

Q. Jtem in den lande van Haemstale vanden mannen.

Eerst vte Wauerenveen.

Jonge Ysbrand.

Jonghe Ysbrand twe acker lands gheleghen bi heren Ghisebrecht van Loenresloete.

Willem Twalefhoeuen.

Jtem Willem Twelfhoeuen j. viertel lands gheleghen in Teccoep dar leecht op die westside (G. Euert) Veen Euerts s. kindere ende op die oestside Sweers erfnamen van Zuyden.

Her Melis van Mijnden quaere annot. folio 33.

Jtem her Amelijs van Miinden sijn ambocht, sijn huys med dat dar toe behoert, also als sine brieue houden die hi daer of heuet.

fol. 38v°. Nihil.

fol. 39r°. Nihil.

fol. 39v°. Nihil.

fol. 40r°.

Q. Jn Delfland inder baliuscap van Delf anno xlvj° prima junij.

Eerst Jan van Warmonde die minder helft van xv ρ morghen gheleghen op Ruveen van onser hoeue aldar vanden oest eynde jn warts.

W. *Hier af js jn libro 17 a° lxxij. ene copie dato anno lij. dattet him hertoge Willem orlof ghaf te vercopen ten eyghen.*

fol. 40v°. Nihil.

fol. 41r°. Nihil.

fol. 41v°. Nihil.

fol. 42r°.

Q. Jtem inden lande van Woerden.

Y. *Claes Jans z. vanden Nuwenveen l.*

Clays Jans zoen van den Nuwenveen iiij morghen lands ghelegghen int ambocht van Woerden, int grote Rietvelt bi Arnds lande vander Marne.

Willem Durecant van Heremale.

Jtem Willem Durecant van Heremale x. morghen lands dar die iiij morghen ghelegghen sijn andie weyden int Recht van Vloten, ende die vj morghen in Gherverscope, in miere vrouwen der keyserinnen gherechte.

Huge vander Hoy.

Jtem Hughe vander Hoy ij morghen lands ghelegghen tusschen den here van Outmonster an die oestside ende an die westside Clays Lubbrecht s. Non habet literam.

Jan Allaerts z.

Jtem Jan Allert zoen xvij hond ligghende bi Swalerdamme dat gheheten is Dommescamp. Non habet literam.

Herman Ghijskens z.

Jtem Herman Ghisekens zoen die hilt de cule binnen Oudwater te leen, welc leen hi op droech miere vrouwen der keyserinnen ende mijn vrou

verlies Dieric sinen zone inder seluer manire dat hijse hilt.

Ghijsbrecht Kerstants z., of Herman Ghijsbrechts z.

Jtem Ghisebrecht Kerstant zoen van Oudwater hilt een viertel lands gheleghen int tin Oudwater ten rechten leen die hi miere vrouwen der keyserinnen op droech, ende si verlies Herman Ghisekens zoen in zulker maniren alse hise hilt.

Dirc van Vutfaes.

Jtem Dieric van Wtfays ij hoeuen gheleghen in Woerderlant tusschen Oudwater ende Linscoten.

G. van Vutfaes.

Jtem G. van Wtfays p hoeue gheleghen tWtfays binnen Wtfays dat hi selue belegghen heeft met sijns selues erue alre naest, dar sijn wijf Jutte die minder helft hout tote haere lijftocht.

Dese zijde is al leen.

fol. 42v°.

V. *Jtem Claes Truden s. heift ontfangh*

fol. 43r°.

Y. *Claes Truden z. t Oudewater.*

V. *Jtem heift ontfanghen Claes Truden zoen een huus ende j heel hofstede, gheleghen binnen Oude water, ende heift belegghen ane die zuutside Dieric Buschcoep, ende ane die nortside die jonfrouwe van Montfoerde.*

fol. 43v°. Nihil.

fol. 44 deest.

fol. 45r°.

W. *Rijnland.*

Y. *Huge van Hilnaer.*

A. 1. Hughe van Hilnaer ¹⁾ hout van den grave xii morghen lants die licghen int gherecht van Hadewartswoude ²⁾ in Maetvelt tusschen der Wateringhen ende den Rine an die oestside van Didderic Spirincs lant.

Willem van Oegstgeest.

2. Dit es Willems leen van Oestghest ³⁾ .xxviii. morghen licghende op den Mersc ⁴⁾ in Oestghester ambochte. Ende xv. pont ghelts te Leyden an hosteden. Ende al dat goet dat haer Gerart vander Are ⁵⁾ hadde dat quame op Willem storue sinen erfname.

Die here van Wassenair leen goet. ⁶⁾

3. Dominus de Wassenare ⁷⁾ officium de

1) Het noordelijkste deel van het ambacht van Wassenair. Hughe was lid der bekende commissie van vijf zegslieden, die in 1295 en 6 het Bescheyt en andere uitspraken gaf (Oork. II 913, 936, 938, v. M. II 61).

2) Hazerswoude.

3) Komt nog voor fol. 87v° als leenman van Teilingen en in 1285, 92 en 97 (Oork. II 571, 804, 1016).

4) Het zuidelijkste deel van het ambacht van Oestgeest. Vermoedelijk zijn de namen Morsdijk, Morspoort, enz. verbasteringen van Mersc, in verband met de Leidsche galg, die er stond.

5) Ter Aar.

6) Cf. P. J. Blok, Een Holl. stad in de M.E. 113.

7) Diederic here van Wassenare, die zijn vader heer Philips reeds in of voor 1258 was opgevolgd (Oork. II 58) en van 1275 tot 1297 (ib. 275, 999) als ridder voorkomt.

Vorscoten ⁸⁾. et de Wassenare ⁹⁾. Officium inden Ketel ¹⁰⁾. Theloneum nundinarum in Vorscoten. Theloneum de Vlerdinghen ¹¹⁾. In nundinis hyemalibus et estiuis cum theloneo fori ebdomodalis. Theloneum etiam quod hulc tolne ¹²⁾ dicitur. Zeedrifte, de aggere marino siue de stipite apud Catwiic vsque Woudrikem vt dicit, domino comite ¹³⁾ negante. Decimam in Hatscampe ¹⁴⁾.

8) Heeft tot in de 18e eeuw aan de Wassenars behoord.

9) Het ambacht van Wassenar omvatte slechts de oostelijke helft der gemeente Wassenar. De westelijke helft was het ambacht van Zuetwiic. In de Verclaringhe van alle des Graven Renten in Noorthollant Woerden ende Oudewater van 1334 (Hamaker Rekeningen I 154 sqq.) wordt het ambacht der Wassenars aldus omschreven: Walixdorp (Waalsdorp), Boomgaerde (Wassenar beoosten de Zijl bezuiden Papelaan), Hilnare (Wassenar beoosten de Zijl benoorden Papelaan), Vorenbroeke (het noordwesten van Hilnare), Waddinghe (Voorschoten langs den Rijn, ten noorden van Hilnare en Vorenbroeke), Vorschoten, Hamburch ende Voere (Veur), Wike (Stompwijk), Tolle (onbekend). Het omvatte dus de gemeenten Voorschoten, Veur, Stompwijk benoorden Wilsveen, de oostelijke helft van Wassenar en het aan Scheveningen grenzende deel van Zuidwijk. Dat het echter niet één maar meer ambachten vormde, blijkt uit den tekst alhier, die de ambachten Wassenar en Vorscoten afzonderlijk noemt; maar wij weten niet, of er nog meer waren.

10) Wassenars ambacht inden Ketel omvatte niet het geheele ambacht van Ketel, want de helft van Spadelant, dat er toe behoorde, was in het bezit der vander Harghe's (fol. 59r°); doch er behoorde wel toe de Nieuwlandsche polder, toen sDrussatenlant geheeten (Oork. II 228).

11) Zie Oork. II 663. Niet te verwarren met den ouden grafelijken tol op de rivier.

12) De heer de Fremery leest „hule” of „hulc”, doch er staat duidelijk het laatste. Vgl. over den tol Oork. II 642, 652, 670, dr. B. van Rijswijk, Gesch. v. h. Dordtsche stapelrecht (1900) p. 17, en het daar aangehaalde charter van 1289.

13) De Fremery leest i. p. v. „comite” „autem”, stellig ten onrechte.

14) De Eskampolders onder Loosduinen. Cf. fol. 47v° Gerart Dode, die de helft dezer tienden bezat.

Decimam in Zutermere. Mansionem suam apud Horst ¹⁵⁾ cum terris et appenditijs. Curiam de Wassenare ¹⁶⁾, cum terra in qua fundata est. Insuper terram de Sceveninghe et in Venhuizen. Totam terram que Veen ¹⁷⁾ appellatur de terra Ludolfi vsque ad terram Symonis Preng. In Willemsvene ¹⁸⁾ triginta virgas veni. Dimidietatem munitionis de Rosenbergh ¹⁹⁾. Quinque ss annuatim de theloneo de Ghervliete. Quatuor ss annuatim de precaria in Pinacker. Bona etiam que sita sunt super Hernesse ²⁰⁾. Triginta duo iugera terre que

15) Dit is niet, zooals sommigen meenen, Zandhorst, want dat behoorde aan een oom van den heer van Wassenae, heer Didderic van Zandhorst (fol. 53vo), maar het huis ter Horst onder Voorschoten, reeds genoemd als de woning van Dirc van Wassenae in 1258 (Oork. II 43).

16) Het hof te Wassenae lag op een perceel, nog de Burcht geheeten, bezuiden het dorp en benoorden de Pauw, en wel vreemderwijze evenals het dorp Wassenae in het ambacht van Zuetwiic, terwijl omgekeerd het huis Zuetwiic in het ambacht van Wassenae lag (Hamaker Rekeningen I 161, Tegenw. Staat VI 425/7). De tienden van Wassenae, die Philips, de zoon van heer Dirc, in 1287 van den graaf kreeg (Oork. II 610), zijn dan ook dezelfde als de hier in het volgende regest bedoelde tienden in heren Dircs ambocht van Zootwijk. In plaats van Kijtsdorp in dat regest is te lezen Rijcsdorp, gelegen ten noordwesten van Wassenae.

17) De Veenpolders onder den Haag. Een stuk hiervan had heer Kerstans van Raephorst in achterleen, fol. 46°.

18) Reeds genoemd in 1281 als afzonderlijk ambacht (Oork. II 416), thans Wilsveen onder Stompwijk.

19) Ten oosten van het huis ter Horst onder Voorschoten. Het moet als achterleen in bezit zijn geweest van den tweeden broeder van heer Dircs vader, Jacob, daar het met diens dochter Jacoba in het bezit der Bentem's kwam, en haar kinderen zich toen van Rosenberch noemden.

20) Er waren twee ambachten van dien naam, later onderscheiden als Wout-Harnasch en Hoog-Harnasch. Het laatste

sita sunt iuxta domum Bartholomei de Made ²¹⁾.
 Octo ~~et~~ de Hilnergheest ²²⁾. Decimam de Sloet
 busc et de Scuren ²³⁾. Decimam in Ekendunis ²⁴⁾
 cum minuta decima. Decimam apud Weter-
 ringhe ²⁵⁾. Adhuc ibidem aliam decimam. Insuper
 adhuc tertiam decimam in eodem loco cum
 minuta decima. Minutam decimam in Rysewiic.
 Vehiculum siue verscip in Leyden, et Do-
 dinsvere ²⁶⁾.

Idem.

0. *Philps van Wassenare houd van den graue
 den corentiende ende den smaltiende lecghende jn
 heren Dircs ambocht van Zuutwijk, ant oostende
 leid sheren tiende van Breederode jn Valkenborger
 amboch, ant westende die tiende van Kijtsdorp.*

Her Florijs van Toll l.

4. Dit es haren Florens leen vander Tolle ²⁷⁾.

ressorteerde onder Hof van Delft, destijds Delflant geheeten, en
 is dus vermoedelijk bedoeld met die Hernesse in Delflant (fol.
 47v^o) of bi Delf (fol. 53r^o).

21) Cf. fol. 47r^o n°. 44.

22) Het zuidelijk deel van Hilnaer (noot 1), cf. fol. 46r^o noot 12.

23) Behalve de hier vermelde tienden van Scuren komen nog
 voor een Jan van Scuren fol. 47r^o, een Volprecht van Scuren fol.
 53v^o en lant te Nortscuren fol. 48v^o. Ik vermoed, dat het onder
 's Gravenzande lag, maar heb den naam nergens kunnen vinden.

24) Eikenduinen had vroeger vermoedelijk een afzonderlijk am-
 bacht uitgemaakt.

25) Wateringen.

26) De Haagsche Schouw aan den Rijn tusschen Wassenaar en
 Oestgeest, thans nog in het bezit der Wassenaers. Het eerste
 daaraan aansluitende stuk van den straatweg naar den Haag
 heette nog in de 18e eeuw Doedincx laen (cf. Reg. Hann. 130).

27) Komt nog voor als knaap in 1274 (Florentius de Tolne,
 Oork. II 282) en als ridder, lid der boven (noot 1) vermelde

Al die scouwinghe van Tedingher broeke tote thien scillinghe ende in har Ghisebrecest lant seventhien pont wart landes.

Gerijt vander Goude.

5. Jn Alfen Gerardus de Goude tenet a domino comite circa .xxx. iuga ²⁸⁾ terre iacentia inter Alfen et Goude, et ista pater suus et auus prius habuerunt a comite.

fol. 45v°.

Her Gerijt vander Wateringhen al sijn leen.

A. 6. Jn Weteringhen Dominus Gerardus de Wateringhen ¹⁾ tenet a domino comite domum suam apud Wateringhen, cum omnibus pertinentiis infra vltimum siue exteriorem fossatum dicte domus. Jtem totum officium de Wateringhen. Jtem decimam in quodam loco

commissie in 1295 en 6. Hij wordt hierna, fol. 89r°, nog genoemd als leenman van Teilingen. — De vander Tolle (of Tolne)'s waren vermoedelijk een jongere tak der Teilingens, blijkens hun wapen, dat van dat der Teilingens alleen verschilde door de bezaaiing van het veld met blokjes, een niet ongewone brisure. Naar welk Tolle zij heetten, is onbekend; ik gis, naar het in 1334 als een onderdeel van Philips ambacht van Wassenare vermelde (Hamaker Rekeningen I 161) Tolle, want de meeste Hollandsche geslachten ontleenden hun naam aan plaatsen in de duinstreek en de daaraan grenzende ambachten.

28) Schrijffout voor iug'a.

1) Komt tusschen 1260 en 1287 herhaaldelijk voor. Hij was gehuwd met Machtelt, de oudste dochter van den heer van Teilingen (Oork. Nal. 71), in 1273 reeds overleden (ib. II 261). Zie over hem en zijn geslacht de opstellen van J. G. Frederiks en Prof. Fruin in Bijdragen N. R. VIII.

qui dicitur Hoec²⁾. Jtem omnia bona que quondam fuerunt domini Frederici³⁾ awnculi sui sita in officio de Wateringhe. Jtem viginti quinque iugera terre iacentia in officio de Poele⁴⁾. Jtem viginti septem iugera iacentia in Hatscampe⁵⁾. Jtem tenuit a comite viginti duas æ annuatim quas vendidit domino de Telynghe et promisit dictas xxii libras assignare in aliis bonis suis quandocumque fuerit requisitus a comite. Et ad hoc septem æ annuatim. Jtem officium suum apud Vlerdinghen⁶⁾ et piscariam ibidem de slusis⁷⁾, et vnam partem de veteri aggere⁸⁾, apud Vlerdinghen. Jtem bona sua⁹⁾ que habet

2) „De woninghe ten Hooke” lag in het ambacht van de Wateringhe (E. L. 2 fol. 11, 16vo). Intusschen vermoed ik, dat de Hoek, waarnaar het geslacht zich eerst genoemd had, een afzonderlijk ambacht was geweest, het noordoostelijk deel van Wateringen (het Hoekblok geheeten) en daarenboven den Hoekpolder onder Rijswijk (waarin ook een „Hoekblok” lag) omvattende. Er zijn meer voorbeelden van dergelijke gesplitste en met andere vereenigde ambachten, b.v. Kerckerve, Ekendunen, de Poel, Waddinghsvene, enz.

3) Vanden Hooke, cf. Fruin bl. 233.

4) Een afzonderlijk ambacht, later met Monster vereenigd, en door de Gantel van Naaldwijk gescheiden.

5) Cf. v. M. IV 950. Zie fol. 45ro noot 14.

6) Het Nieuwland van Babberspolder, toen Gherets polre van Raporst geheeten, zie het Bescheyt van 1296 (v. M. II 61).

7) Dat vischrecht had hij in 1276 gekregen (Oork. II 307).

8) Die „oude diic” is, in verband met het ambacht bij Vlaerdinghe, vermoedelijk noch de Vlaardingsche weg noch de Oude dijk tusschen den West-Abtspolder en den Nieuwlandsche polder, doch de dijk tusschen het Oude en het Nieuwe land in Babberspolder.

9) Het goed is blijkbaar hetzelfde als dat van het stuk van 1276 (Oork. II 308), daar Hontternesselant genaamd, en dat heer Gerards vader, Ogerus de Hoeka (Ogier vanden Hooke), reeds in

apud Heimonde ¹⁰⁾, tenet sub quadam pensione videlicet viginti libris annuatim ¹¹⁾.

Claes Lysen z. l.

7. Jn Oestgheest Clais filius Lysen quondam dedit domino comiti duo iugera terre iacentia in meridionali parte terre sue et ista reddidit comes eidem tenenda in feodum.

Reyner Ghijbrechts z.

8. Te Keten in Troveis ¹²⁾ ambachte Reynier ¹³⁾ Ghisebrechts sone ene viertel lants.

Airnt Airnt Voits z. l.

9. Jnt ambochte van Maselant ten Hofdike Arnout Arnouts Voits sone iiiij morphen.

Gerijt Euer l.

10. Te Lysse ¹⁴⁾ Gerart Ever ¹⁵⁾ derendele

1252 onder den naam Huntenesse bezat (Oork. I 560), het latere Honderland (verkeerdelijk Honderland of Hoenderland). In 1276 kreeg heer Gerard voor dat land het recht om uit te wateren met die van Maselant in *dezelfde* sluizen (niet in de sluis te Maasland, zooals de heer van den Bergh in het opschrift verkeerdelijk zegt, want juist die kan met het oog op de ligging van het land bij de Heymont onmogelijk bedoeld zijn).

10) Cf. Handv. v. Vlaardingen 392. De Heimont lag onder 's Gravenzande ten zuiden van het dorp Naaldwijk.

11) Cf. fol. 55r^o, waar het vervolg zijner leenen voorkomt.

12) Troveis van Moerdrecht, zie fol. 48v^o, komt o. a. voor als borg van Amstel en Woerden in 1285 en 8 (Oork. II 571, 632).

13) De Fremery leest „Trovois” en „Raynier”, ten onrechte.

14) Dit is het eerste regest — wij zullen er meer ontmoeten — waaruit blijkt, dat de plaatsbepalingen, waarmede zij beginnen, meestal niet anders *kunnen* zijn dan de woonplaatsen der leenmannen. Daarom meen ik ook aldus te moeten opvatten de woorden „in Weteringhen” bij heer Gerart vander Wateringhen, enz.

15) Medeplchtig aan den moord van Wolfert van Borselen (v. M. II 84).

vanden thiende in Alender vene ¹⁶⁾. Vter bottinghe in Kermerland ¹⁷⁾ te Helichlo ¹⁸⁾ iij. æ. om terde iaer.

Willem Gerijts z. l.

11. Te Hadwerstvoude Willem Ghertruden sone .vi. morghen lants in dien Ghere.

Willem Tyelmans z. l.

12. Jn Rensettervoude, Wilhelmus filius Tydemanni viij. morghen inden broke in Didderics ¹⁹⁾ ambochte inde Northem.

Gerijt vander Dobbe l.

13. Jn Nvenvene Gerart vander Dobbe ²⁰⁾ .vii. morghen (*add. supra lineam* ii. æ.) ende hine geuet gine smaltiende.

Wouter van Elske l.

14. Wouter de Elske .vii. morghen.

Dirc die Scoutate l.

15. Didderic de Scoute .iiij. morghen.

16) Aarlanderveen.

17) De Fremery leest „Kenemerland,” ten onrechte. De vorm Kermerlant komt zeer veel voor, vooral in den Bourgondischen tijd.

18) Heilo.

19) Didderic van Alkemade, blijkens de stukken van 1296 (Oork. II 935/6).

20) De kaart van Rijnland vermeldt nog in de 18e eeuw „Dobbens hof” onder Nieuwveen bij de Utrechtsche grens. Het geslacht heette vermoedelijk naar de Dobbe, een watering, die het Hollandsche ambacht Uytterbuurt ten oosten van Colslaghen scheidde van het Bloclant in de Proosdy van St. Jan (vergelijk de namen van der Does, van der Mie, van den Zile enz., welke alle aan wateringën ontleend zijn).

fol. 46r°.

Th. de Meyer l.

A. 16. In Eslikerwoude Th. de Meyer .v. morghen landes van viiftien scillinghen renten.

Wilmair Alijts z. l.

17. In Renseterwoude Wilmarus filius Aleydis viif garden landes (*add. s. l. xl. s.*)

Gerijt vander Mye l.

18. Gerardus de Mie ¹⁾ in Niencoep Gerardus et frater suus Bartholomeus quandam ²⁾ terram, que Madelant dicitur valentem annuatim. viii. vel .x. ff. bi diere Sydewende ³⁾ op an der wateringhen.

Peter Ermgerts z. l.

19. Petrus filius Ermegardis ene halue hoeve middes in dese vorghesegheden lande.

Huge Gode l.

20. Hugo Gode ⁴⁾ twalfpondewars landes ⁵⁾ in Nuencoep.

1) Oork. II 378.

2) De Fremery leest „quondam,” ten onrechte.

3) De Fremery leest „Sydewinde,” ten onrechte. Het was de ringdijk tusschen Rijnland en Amstelland, tevens de westgrens van Nieucoep.

4) Cf. fol. 53r°, waar nog twee naamgenooten van hem genoemd worden.

5) Afschrijversfout voor „xij ponde wartlandes,” cf. fol. 45r° bij har Florens vander Tolle.

Mense vanden Bosche l.

21. Mense van den Bosche ⁶⁾ ende sien broder Mathias v morghen landes bi Bauekine ⁷⁾ bosche madelans.

Mathijs Arnts z. l.

22. Mathias filius Arnoldi enen acker lants, in Zeven houer ambochte.

Aelbrecht Bertelmeeus z. l.

23. Albertus Bartholomei ambocht van Achtienhoeven voren Bauekine ⁷⁾ boske, te Arlender vene op toest ende lxx. acker so dat hi inder hant hevet, so dat voert verleent hevet.

Claes van Kaluello l.

24. Clais van Kalueslo ⁸⁾ ix morghen te Houtshorne ⁹⁾.

Engbrecht Moerseil l.

25. Leyderdorpe Enghelbertus Moerseil sone .iiij. morghen in Garbrantsvene.

6) Langs de Mij moet zich een bosch hebben uitgestrekt, dat in verschillende deelen was uitgegeven. Het oostelijkste stuk ervan, onder Achttienhoven gelegen, heette Voren Bauekine Bosch, het westelijkste, een afzonderlijk deel van het ambacht Aerlanderveen vormende, Aelbrechts Vierendeel van den Bosch, terwijl in het midden Nieucoeps Bosch lag. Daarnaast heette vermoedelijk Mense vanden Boske.

7) De Fremery leest „Banekine,” ten onrechte.

8) Kalslagen, een ambacht van Hollandsch Amstelland.

9) De Fremery leest „Hontshorne,” ten onrechte.

Her Kerstants z. l.

26. In Wassenare ambocht haer Kerstants ¹⁰⁾
.v. æ ghelts bi den Ouden Achtendeil ¹¹⁾ ende .xx.
morghen in Hillarremade ¹²⁾, ein leg in Ber-
kenriis ¹³⁾, iij tiende op die Hernesse ¹⁴⁾, ende
xvii morghen daer bi, ende iij. morghen op
die Gantele ¹⁵⁾, vi. morghen te Sceveninghen,
ende hefter .vi. morghen te Sceveninghen,
ende xxxvi morghen tusschen den Vein ende
den Veinsloet, die hout hi vanden here van
Wassenare ¹⁶⁾, op dat die grave wil doghen,
ende wil hiis niet, so moit hise vanden grave
houden.

Her Florijs van Brederode l. ¹⁷⁾.

27. In Monster ambacht haer Florens van
Brederode ¹⁸⁾ xxxiii. morghen op die Dor-

10) Har Kerstants van Raephorst, een der voornaamste edelen van graaf Florens. Hij droeg in 1290 zijn woning Raiphurst onder Wassenaer, die dus te voren eigen goed was, aan den graaf op (Oork. II 741). Toch vermoed ik, dat dit niet het stamslot van het geslacht was, maar (evenals Nieuw-Teilingen onder Warmond) naar het geslacht heette, dat zijnerzijds zijn naam ontleend had aan het Raephorst geheeten deel van Monster-ambacht bezuiden de Poel.

11) Thans nog den Deyl ten noorden van Raaphorst.

12) Het noordelijk deel van Hilnaer (cf. fol. 45ro noot 1 en 22).

13) Rijs, Del en Laghe waren de meest gewone namen der duinvalleien.

14) Zie fol. 45ro noot 20.

15) Een riviértje, dat de grens vormde tusschen de ambachten van Naeltwiic en den Poel, en in de haven van 's Gravenzande uitmondde.

16) Cf. fol. 45ro noot 17.

17) Cf. v. M. I 432.

18) Volgens Fruin was hij denkelijk een zoon van heer Dirc,

toghe¹⁹⁾ ende sine woninghe ende den tiende vanden Dortoghe, ende vanden Norde²⁰⁾ meirre ende minre ende ene tiende de die here van Vorne die helft hevet minre ende meirre, ende xi morghen ouerden Svarten diic²¹⁾ ende tam-bacht vanden Segwarde, ende dien tiende daer af, ende achtiën scillinghe ghelts vt Soter meir vter²²⁾. Dat gherecht van Zevenhusen²³⁾, xii ð vt der bede tote Zevenhusen.

Her Aelwijn van Rodenrijse.

28. Dominus Alewinus de Roderise tam-bacht van Roderise²⁴⁾, tusken die Lant-

broeder van heer Willem, den tweeden heer van Brederode. Hij was gehuwd met Beatrijs van Roderise, en zijn drie zoons, heer Dirc, Jan en heer Florens, namen den naam vander Dortoghe aan. De eenige dochter van heer Dirc, jvr. Beatrijs vander Dortoghe, bracht de meeste hier vermelde leenen ten huwelijk aan heer Wouter van Egmond, terwijl de kinderen van heer Florens, naar ik vermoed, den naam vander Dortoghe weder verwisselden voor dien van vander Dwn. Zie Bylage B.

19) Aan de Gantel, thans onder Naaldwijk gelegen. Uit de woorden „jn Monster ambacht,” waarmede het regest begint, meen ik echter te mogen afleiden, dat de Dortoghe destijds onder Monster behoorde.

20) Tusschen Monster en 's Gravenzande.

21) Loopt tusschen de Poel en Racphorst van de Gantel naar de duinen.

22) Aangevuld fol. 52v^o.

23) Zevenhusen en de Segwart kwamen door zijn kleindochter aan de Egmonden.

24) Cf. Oork. II 693. Het ambacht van Roderise omvatte de tegenwoordige gemeente Berkel, zooals juist uit de hier gegeven omschrijving blijkt. Immers de Stricledede kan kwalijk iets anders zijn dan de sloot, die langs de Strikkade liep, welke Berkel en Pijnacker scheidt. Het ambacht behoorde reeds in 1266 en 1281 (Oork. II 150, 422) gezamenlijk toe aan heer Alewijn van Roderise

scede ²⁵), ende de Striclede ghedeilt mit haren Arst vanden Broke ²⁶).

fol. 46v^o.

Danel van Rodenrijse.

A. 29. Daniel van Roderise an erue in Hatscamp xxv. s. gheldes, ene veen hoeve heit haren Corstans hoeve, vier morghen in Scye ambachte bi sinen huus ¹).

Engelbrecht Hugen z. vanden Scye.

30. Enghelbertus de Scye filius Hugonis

en heer Arnst van Wulfin of Wlven, blijkbaar denzelfden als de hier vermelde heer Arst vanden Broke of diens vader, en reeds vermeld in 1257 (Oork. II 28).

25) De vermelding van de „Lantscede” als oostgrens van het ambacht is zeer merkwaardig. In 1281 behoorde het tot Schieland (Oork. II 422), en wij weten zelfs precies, dat het in 1290 van Schieland tot de „Seven Ambachten” (d. i. de Oost-Ambachten van Delfland) is overgegaan (Oork. II 693). Uit het bestaan van die Landschede blijkt nu, dat dit de oorspronkelijke toestand was geweest, waartoe het in 1290 terugkeerde.

26) Naar welken „broec” heer Arnst van Wulven of zijn zoon zich genoemd hebben, is niet zeker. De gewone opvatting van het charter van 1281 (Oork. II 422), alsof de woorden „in officio domini Alewini de Roderisen, domini Arnesti de Wlven, in Broec” zou moeten worden verstaan alsof Broec daar als het ambacht van heer Arnst van Wulven wordt voorgesteld, is m. i. onjuist: het eerste ambacht is Rodenrijs, behoorende aan *beide* ridders gezamenlijk, het tweede Broec, waarvan *geen* eigenaar genoemd wordt. Broec was „haren Enghebrechts ambacht” van fol. 46v^o n° 32, het ambacht van den miles Enghelbertus de Broeck van 1266 (Oork. II 136). Van de talrijke „broken” in Holland is dat in Schieland het eenige, dat een afzonderlijk ambacht vormde.

1) Het huis Rodenrijs in den Schieveenpolder aan de Schie bestond nog in de 18e eeuw. Ook heer Alewijn van Roderise woonde reeds in de parochie van Schie in 1266 (Oork. II 136).

de Hemeskerke ²⁾ .ii. æ ex precaria autumpnali.

Dirc Hugon z. van Heemskerke.

31. Theod. filius Hugonis de Hemeskerke ³⁾ .ix iugera terre inden Broke.

Willem Willem z.

32. Wilhelmus filius Willen ³⁾ .ix. morghen in haren Enghebrechts ambacht ⁴⁾.

Symon heren Willems z. van Benten.

33. Symon haren Willems sone van Bentem ⁵⁾ ene tiende in Stompartsdike den hot van Valkenborch half ieghen den here van Telinghe die hevet die ander helft, xvi morghen inden Poeldiic ⁶⁾ tusscen der capellen vanden Poeldiic ende Wendekinsloet ⁷⁾.

Florijns van Duuenvoirden.

34. Florens van Duuenvorde ⁸⁾ xiiii. æ ghelts

2) Hugo van Heemskerc behoorde in 1266 eveneens tot de parochianen van Scie (Oork. II 136).

3) Sic.

4) Een deel van het ambacht Broec, in den Henegouwschen tijd vaak heren Enghebrechts Broec genaamd (Hamaker Rekeningen II 142).

5) Zie Bijlage C.

6) De Poeldiic behoorde onder het ambacht van den Poele.

7) Thans nog Wennetjessloot aan de oostzijde van den Dijkpolder onder Monster, het vervolg van Quintes Wateringhe (zie noot 18).

8) De oudste zoon van heer Arnout van Duenuorde, die (blijkens Oork. I 301) Duivenvoorde van zijn moeder had geërfd. Hij was met zijn broeder Wouter medeplichtig aan den Veerschen moord en daarbij omgekomen (Matthaeus Analecta I 745).

vt der beede van Vorskoten, vi æ vter bede
inden Ketel, Haren Ians woninghe van Du-
uenvorde ⁹⁾, ende dat lant dar si op staet,
viii morghen in Haetscamp.

Jonas van den Rijke.

35. Jonas van den Zile ¹⁰⁾, v morghen te
Vlardinghe.

Florijs Heinen z.

36. Florens Heinen sone den tiende te
Leyden tote Rodenborch lane ¹¹⁾, meirre ende
minre.

Gerijt Luitgarden z.

37. Gerart Luitgharden sone in Leyderdorp
ambacht .v. morghen.

Dirc vanden Gere.

38. Didderic vanden Ghere in des borgraven
gherechte ¹²⁾ .vi. morghen lants.

9) Her Jan van Duuenvorde was de jongere broeder van Florens's vader heer Arnout, en de stamvader der Polanens. De hier bedoelde woning was echter niet Polanen, want daarmede werd zijn zoon Philips eerst in 1295 door den graaf beleend (Oork. II 922).

10) Een gelijknamige persoon komt in 1323 voor bij v. Mieris II 329.

11) Rodenburch lag in den Roomburger polder beoosten Leiden, maar dient wel te worden onderscheiden van Roomburg, dat er vlak bij ten oosten ervan lag (cf. v. M. II 62).

12) Het gerecht van den burggraaf van Leiden was Calueslo (Kalslagen bij Leimuiden, zie Hamaker Rekeningen I 160).

Florijs vander Woert.

39. Florens vander Wort ¹³⁾ den tiende van Hontsolderdike ¹⁴⁾. xx. morghen landes inden Achtien morghen ¹⁵⁾. Den tiende vander gheest te Naldewiic ende tambacht ¹⁶⁾. Die leg vanden werde te Poeldunen ¹⁷⁾. xvi s. gheldes op Quintes wateringhe ¹⁸⁾. Dat weder dele xvi. s. gels.

13) Florens vander Woert had twee zoons, Willem (zijn opvolger als ambachtsheer van Naaldwijk) en Hendrik. Willem v. d. W. schijnt kinderloos overleden te zijn, althans zijn goederen vervielen na zijn dood aan den graaf, die het ambacht van Naaldwijk eerst verkocht aan heer Dirc van Brederode en daarna, na diens teruggave ervan, in 1342 aan heer Jan van Polanen (Reg. Hann. 286), terwijl met de andere goederen in 1336 Gerard Berthout Henrics z. van Eemskercke, gehuwd met Aleid Henrics dr. vander Woert (van Mieris II 584), werd beleend.

14) Behoorde onder Naaldwijk. Hontsole was een der oudste dorpen der streek, immers reeds in 960 genoemd (Oork. I 33), en nog in 1257 (Oork. II 33).

15) Waar de „Achtien morghen” lagen, is onbekend. Ik vermoed echter, dat „Achtien hoeven” moet worden gelezen (het fol. 46ro vermeldde ambacht in het noordoosten van Rijnland), daar het een raadsel is, hoe iemand 20 morgen *in* 18 morgen in leen had kunnen hebben.

16) De Woert was het westelijk deel van Naaldwijk en maakte een afzonderlijk ambacht uit. Van daar, dat in de volgende eeuwen behalve en naast het geslacht der heeren van Naaldwijk (blijkens het wapen evenals de Benthems en de Teilingens een zijtak der graven van Holland), ook nog ambachtsheeren van Naaldwijk voorkomen, in de vrouwelijke lijn van de vander Woerts afstammende.

17) Onder 's Gravenzande (v. M. II 84).

18) Het gehucht Quintsheul onder Wateringen is de brug over de Quintes wateringhe (d. i. de Holle en Lange wateringen), beide denkelijk den naam bewarende van een romeinsche statio Quinta, die dus vermoedelijk aan de Zwet bij 't Wout lag.

Th. clericus de Herlem.

40. Th. clericus de Harlem mansionem suam in Harlem cum suis attinentiis, domestadia, etiam que habet ibidem, et pratum vaccarum, apud Poeldvne terram decimas iurisdictionem de medietate de Blomendale ¹⁹⁾. Apud Valkenborg .v. æ ex precaria autumpnali, sub pensione tenet hoevam (Didewars) (*add. s. l.* que dicitur Syversthove), et domustadia ²⁰⁾ apud Zande ²¹⁾, que fuerunt Th. filij Baldewinj ²²⁾.

Al leen.

fol. 47r^o.

Huge vanden Woude.

• A. 41. Hughe vanden Woude ¹⁾ .x. morghen te Ockenberghe ²⁾.

Huge die Hollander.

42. Hughe die Hollander in Monster enen smaltiende, van viifentventich scillinghen.

19) Bloemendaal behoorde toen tot het ambacht Aelbertsberg.

20) De Fremery leest „domistadia,” wat er moet staan maar niet staat.

21) 's Gravenzande.

22) Zie fol. 51ro en 54ro, waar hij voluit Didderic Dode Boudins s. genoemd wordt.

1) Werd in 1287 poorter van Delf (Oork. II 620). Hij heette vermoedelijk naar 't Woud bij Delft, niet naar Eslikerwoude.

2) Bewesten Loosduinen onder Monster. Er was nog een ander Ockenberch onder Rijswijk ten zuiden van de Werve (cf. fol. 87vo).

Winardus.

43. Te Norddike ³⁾ Winardus een pont ghelts aen lande op der gheest ⁴⁾.

Bertelmeus vander Made.

44. Bartholomeus de Made ⁵⁾, den tiende van Delf metter gigte vander kerken ⁶⁾, xxiii. æ ghelts vter beede van Pinacker, Sine woninghe ⁷⁾ ende dat lant tusscen die Delf ende den (Maessloet,) Maesscloet ⁸⁾, xv. morghen lants opt Wout ⁹⁾. Efter vi æ ghelts opt Wout an lande voert verleent. Te Monster enen koren tiende bider kerken. Ene hoeve lants in Maselant van viftien ponden. (Tve pont) Tve pont gheldes in die beede te Scye, ende een pont ghelts

3) Noordwijk. Het dorp heette oorspronkelijk Nortga, dat in het begin der 13e eeuw overging in Norteghe, Nortich, waarmede sedert het midden der 13e eeuw afwisselen Nordeke, Nortike, Nortke en Nortger. De vormen Norddike en in de 16e eeuw Noordwijk zijn vermoedelijk uit valsche etymologien ontstaan. — Nortik bestond uit twee ambachten, destijds naar de bezitters Gerarts ambacht en Jans ambacht genoemd; het eerste was de tegenwoordige gemeente Noordwijk, het tweede Noordwijkerhout (zie fol. 49ro, 53ro, 54ro en Hamaker I 161).

4) Noordwijk-binnen.

5) Komt in 1277 voor als patroon der kerk van t Woud (Oork. II 349). Het geslacht heette naar Made (de Oost- en West-Maepolders) onder Monster ten westen van Poeldijk (fol. 51ro en v^o).

6) De door hem gestichte Bartholomeus- (later Hippolytus-, thans Oude) kerk, Boitet Beschr. v. Delft (1729) p. 136.

7) Het huis de Made lag onder Vrijenban even ten zuidwesten van Delft.

8) Daar deze sloot niets met de Maas te maken kan hebben gehad, vermoed ik, dat ze oorspronkelijk Madesloot heette evenals de andere „Maessloet” onder Monster (fol. 51ro), welke eveneens in „die Made” lag.

9) Een afzonderlijk ambacht bewesten Schipluiden en Hodenpijl.

in Biselant ¹⁰⁾. Thien morghen die hi verleent hevet Hughen den Roden ¹¹⁾. Quandam ¹²⁾ terram vendidit, et alienavit que nobis deberet attinere, vel ipse deberet nobis refundere eam in aliis bonis equivalentibus, quod non fecit.

Claes heren Robbrechts z. van Sceueninghen.

45. Jn Monster Nicholaus filius domini Roberti de Sceveninghe, vii æ ghelts an erue.

Splinter filius domini Johannis.

46. Splinter filius domini Johannis ex Dike xi morghen in mansione sua.

Bouden van Vittellenuoirde.

47. Boudinus de Vetellenvorde ¹³⁾ xxv. morghen.

Her Jacob vanden Woude.

48. Haer Jacop vanden Woude ¹⁴⁾ tambacht van Wermonde ¹⁵⁾, ende half dien tiende .v. æ vter lenten beede, ij æ . vter bottinghe. Die viskerie vanden Wedde, ende vander Holre Maerne ¹⁶⁾. Dat lant dat Franken was, van

10) Een ambachtje beoosten Delft.

11) Misschien dezelfde, die in 1297 (fol. 108v^o) als dominus Hugo Rufus oppidanus de Delf vermeld wordt.

12) De Fremery leest „quam,” wat er niet staat.

13) In het westambacht van den Haghe (v. M. II 641).

14) Komt tusschen 1263 en 1293 (Oork. II 106, 856) herhaaldelijk voor. Hij heette vermoedelijk naar het hem behorende Eslikerwoude.

15) Het geslacht van Wermonde bezat dus toen reeds het ambacht niet meer.

16) Het water, dat de ambachten Poelgeest en Warmond van de Poel tot de Zijl scheidde.

Wermonde, bider kerke, daer sine woninghe op staet, therecht van Ellikerwoude ¹⁷⁾, enten tiens ende die viskerie vander A, .vii. æ vter lenten bede. Tve æ vter herstbede ¹⁸⁾, tve æ vter bottinghe, ent die Hoghe made ¹⁹⁾. Jnt ambacht van Leyderdorpe Poelegheester tiende, ent lant dat so hetet ²⁰⁾.

Willem die Grote.

49. Willem die Groete .v. morghen in Vlardinghen.

Vrederic vter Sidde.

50. Jn Naeltwiic Vrederic vter Sidde tusken vier morghen, ende iiiij marghen lants in Florens ambacht vander Wort ²¹⁾.

Nyclaes van Hillegom.

51. Nicholaus de Hilleghem enen camp lants int Rilant int Langhe wer tve (pont) acker dits een pont gheldes.

Jan vander Scuren.

52. Jan van Scuren ²²⁾ enen vlas tiende te Monster.

Al bouen, leen goett.

17) In 1262 Esselike genaamd (Oork. I 566). Thans Woubrugge.

18) De Fremery leest hier en overal verder „herftbede,” wat mogelijk is, maar mij niet waarschijnlijk voorkomt. Bij deze hand staat nergens duidelijk „herft” en een paar maal duidelijk „herst,” hetgeen ook overeenstemt met den door hem meer dan eens gebruikten vorm „hostede.”

19) Een afzonderlijk ambacht midden in dat van Esselikerwoude.

20) Cf. Oork. I 566.

21) Cf. fol. 46vo noot 13.

22) Cf. fol. 45ro noot 23.

fol. 47v°.

Claes van Oudenborch l.

A. 53. Jn Monster Clais van Oudenborg ¹⁾ xi morghen landes inden Poeldiic die siin weert xi. æ, xii morghen landes inde Lire die morghen te ponde, iij pont gheldes vter herstbede, die eisket hi.

Jan vanden Dorpe l.

54. Jan vanden Dorpe ²⁾ int ambacht van Sciplede de tindeel vanden roo tiende, te Pinacker tien morghen landes, die hi vercofte omme viif ende .l. pont die sal hi noch verlegghen seder dat di hof bornede.

Jacob Zyburgen l.

55. Jacop Syborghen sone .iiii. morghen landes op de Ganter ³⁾ bider cappelle vanden Poeldiic ⁴⁾.

Phillips Dirck z. van Warmonde l.

56. Philippus filius Th. de Wermonde ⁵⁾ den groten tiende te Monster smal ende breed, ende

1) Oudenburg lag onder Monster aan het westeinde van den dijk tusschen de West- en Oostmaepolders, in de 18e eeuw nog Oudenburger- of Oorberlaan geheeten. Cf. Oork. II 596.

2) Een ambacht tusschen Maasland en Schipluiden. Het vererfde in de 14e eeuw op de uter Liere's, die zich sedert van Dorp noemden.

3) Lees „Gantel,” zie fol. 46r° noot 15.

4) Cf. fol. 46v° noot 6.

5) Zijn vader Didderic van Warmonde wordt in 1268 en 1274 vermeld (Oork. II 174, 282). Het ambacht Wermond was reeds in het bezit van een ander geslacht, de vanden Woude's (fol. 47r°).

den polre tiende, ent den tiend in Maselant smal ende breet, die Hernesse in Delflant ⁶⁾. Ene hoeve op Ruvene.

Phillips Jacobs z. van Podelwijck l.

57. Philips Jacops sone van Pudelwiic ⁷⁾, an erue te Sceveninghen xxxii s. ghelths.

Reyner Jans z. vyten Dijk l.

58. Reynier Ians sone vten Dike ⁸⁾, j. æ gheldes in Ghere sidde, an lande.

Thyman voren Clemeynsen s. l.

59. Thyeman voren Clemensen sone .iiii. æ in de Lire.

Henric van Coudenhoven.

60. Henric van Coudenhove ⁹⁾ int ambacht vanden Broke ¹⁰⁾, legghet iiρ. pont an enen (sticke) sticke ambochts, in dien seluen Broke .iii. pont gheldes van lande.

Gerart Dode.

61. Jn Waterringhe Gerart Dode ¹¹⁾ den

6) Zie fol. 45ro noot 20.

7) Pudelwije lag onder Maasland (Voorne A.B. fol. 51vo, 121).

8) Vermoedelijk een neef van Splinter filius domini Johannis ex Dike van fol. 47ro.

9) Coudenhove, het stamhuis van het geslacht, lag ten westen van Delft (v. M. II 117), en was vermoedelijk identiek met het goed van dien naam, dat in 1268 door Didderic van Warmonde was verkocht (Oork. II 174), want blijkens het wapen waren de Coudenhoven's een zijtak van de Warmonden.

10) Zie fol. 45ro noot 26 en fol. 46vo noot 4.

11) Een Henric Doede was in 1290 Walchersch leenman (Oork. II 695, 723), Symon Dircs s. Doede in 1317 leenman in Voirne (Reg. Hann. 70).

tiende in Hatscamp die helpt ieghens den here van Wassenare ¹²⁾, te Monster tve sticken lamtienden, ter Wateringhen ene coren tiende, die Arnest de Mues ¹³⁾ van mi ¹⁴⁾ houdt ieghens de kerke. Jn Naeldewiicker broec ¹⁵⁾ enen smal tiende van loke van vlasse, van honinghe ende van sulken sticke. Tuintich morghen landes te Vlardinghe ¹⁶⁾ heitet de Tempel ¹⁷⁾.

Arneken van Damme.

62. Arnekin vanden Damme neghen morghen landes in Ketelambocht.

Vrederic die Scout.

63. Vrederic de Scoute achte morghen aldaer.

Dirc voren Diewaren zone.

64. Didderic voren Didewar sone neghen morghen aldaer.

fol. 48r°.

Soffie Costiins dochter l.

A. 65. Soffia filia Costini in officio de Leyderdorpe .iii. iugera. Jn Wermonder broec ¹⁾ .ix. iugera in duobus campis.

12) Cf. fol. 45ro noot 14.

13) Een Johan de Mues vermeld 1294 (Oork. II 895, 1072/3).

14) Zie de Inleiding, p. 114.

15) De Vlietpolder.

16) Onder Vlardinghe verstond men toen het ambacht met de poorte.

17) Bij het Bommeer in het noorden van het ambacht.

1) Tusschen de Lee en de Zijl.

Bijdr. en Meded. XXII.

Gerijt van Bosshuyzen l.

66. Jn officio de Zoterwoude Gerardus de Boschusen ²⁾ .iii. virtel landes.

Jan Panne l.

C. 67. Jn Monster Jan Panne .vi. morgen die lechghen op die Scelt tusken die Smale hoeve ende die Oude wateringhe.

Jacob Jacobs z.

Jan vyter Nesse l.

68. Jacob Jacobs sone ver Margrieten sone, ende Jan vter Nesse .ii. æ ghelts vter herstbede te Vetghest ³⁾.

Willem Hermans z. l.

69. Willem Hermans sone .xiiiρ. s. van tiense int ambocht van Oesghest.

Nannekin van Warmonde l.

70. Jn officio de Warmonde, Nannekin van Warmonde ⁴⁾ .iiiiρ. morghen made in Warmonder broeke ⁵⁾, an smalrat.

(Theodericus filius Ode .iiiiρ. morghen made op Eylewars marke.)

2) Verschillende personen van dit geslacht vermeld in 1260 en en 1271 (Oork. II 69, 222). Boschuizen, even bewesten Leiden onder Zoeterwoude gelegen, was blijkens die stukken vermoedelijk een leen van Egmond.

3) Er staat „Vetghest”; maar daar het dorp Uitgeest overigens nergens in het register vermeld wordt en trouwens buiten het bestek ervan lag (zie Inleiding p. 118,9), en het volgende regist op Oesghest slaat, vermoed ik, dat ook hier „Oesghest” te lezen is.

4) Cf. fol. 47v^o noot 5.

5) Zie noot 1.

(Beatrix filia Gheyonis .iii ρ . morghen, eadem apud Oesghest enen morghen weidelans, ende vier hont ghestlants).

Dirc Oden z. l.

71. Theodericus filius Ode .iiii ρ . morghen made op Eylewars marke ⁶⁾).

Beatrijs Gheyen dochter l.

72. Beatrix filia Gheionis .iii ρ . morghen, eadem apud Oestghest enen morgen weidelans, ende vir hont ghestlands.

Lammekin Tymans z. l.

73. Lammekin Tiedemans sone derdehalf morghen made te Oggelede ⁷⁾).

Goeskin ende Jannes sin broeder l.

74. Goeskin ende Johannes sijn broeder bider kerken drie stucken ghestlandes.

Willekin Heldecop l.

75. Willekin Heldecop tve morghen op die Droglede ⁸⁾, ene halve morghen op die Ghest.

Jacob vander Woirde l.

76. Jn Oesghest Jacob vander Wort .vii. morghen in Kercwerver ⁹⁾ broec.

6) Vermoedelijk, evenals de eerste helft van het volgende regest, in het ambacht van Warmond.

7) Daar zoowel het vorige als de drie volgende regesten land in Oestgeest betreffen, zoek ik daar ook Oggelede, dat mij overigens onbekend is.

8) Die Droge Lede heette nog in de 18e eeuw een achter het dorp Warmond gelegen zijtakje der Lede.

9) Kerkwerfe was de moederkerk van dit deel van Rijnland,

Ancelinus Petri l.

77. Jn Monster Ancelinus Petri .vi. morghen
biden Poeldike vanden weghe inwart.

fol. 48v^o.

Gerart Giselen zoen l.

C. 78. Gerart filius Gisele .v. morghen in
die Smale houē⁹⁾.

Airnt Alijden z. l.

79. Arnout filius Aleydis .ii. morghen an
die winmolne bi Dessiederkerke.

Gijsbrecht Cocken z. l.

80. Ghisebrecht te Sande¹⁰⁾ Coeken¹¹⁾ sone
vier morghen die waren Jans Bittermonds.

Coeke l.

81. Coeke .ii. morghen jeghens Brunars.

Dirc Jacob Clercx z.

82. Theod. Jacobs Clercs sone .iii. morghen
ten Beseten.

waarvan de kerken te Rijsburg, Warmond, Leimuiden, Rijn-
saterwoude, Eslikerwoude e. a. dochters waren (Oork. I 85, 133).
Het was een afzonderlijke parochie nog in 1270 (Kron. Hist. Gen.
XIII 173—191, de Fremery Suppl. o. h. Oork. p. 147 sqq.), en
uit het charter van 1297 over het onderhoud der brug te Kerk-
werke (Oork. II 1016) blijkt, dat die parochie overeenstemde
met het ambacht Oesghest, waarvan het dus inderdaad de oude
naam was, zooals reeds Hadrianus Iunius en J. Douza meenden
(Tegenw. Staat VI 409).

9) Onder Monster, zie fol. 48r^o bij Jan Panne.

10) 's Gravenzande.

11) De Fremery leest in n°. 80, 81 en 84 „Cocken,” wat ook
mogelijk is, doch ik meen „Coeken” te lezen.

Aelbrecht Willem Denen z. l.

83. Alebrecht Willems Denen sone tve morghen ente woninge, tve morghen inde Rietmade.

Wilhelmus gener Coeken l.

84. Wilhelmus gener Coeken .vii. morgen te Nortscuren¹²⁾.

Dirc van Zuetwijck l.

85. Theodericus de Zuetwije¹³⁾ .v. ff. iii. ff. ex precaria vernali, et .ii. ff. ex precaria autumpnali.

Arnoldus Willems z. l.

86. Arnoldus filius Willelmi ex Poele .iii. ff. ex terra de Herlem que Vene dicitur.

Huge Muys l.

87. Hugo Mues in Monstre .vi. morghen lants in Sceambocht¹⁴⁾.

Troveis l.

88. Troveis¹⁵⁾, tambocht tuiskien die Goude ende Cralinghe¹⁶⁾, hi seghet mede dat hi hebbe

12) Zie fol. 45ro noot 23.

13) Cf. fol. 45ro noot 9. Hij of zijn gelijknamige zoon komt als ambachtsheer van Zuetwije nog voor in de Verklaringhe van 's Graven Renten (Hamaker I 161).

14) Het ambacht van Schie omvatte de latere ambachten Ouderschic, Hoogenban en Nieuwland, Kortland en 's Gravenland.

15) Troveis van Moerdrecht, Oork. II 571, 572, 632. Zijn erfgenaam was Jacob van Moerdrecht (van Mieris II 266, Reg. Hann.).

16) Omvattende Moerdrecht, Cortland, Niewerkerc, Capelle en Keten, toenmaals naar het schijnt één ambacht vormende.

te lene trepont ghelths, van Cortelant ¹⁷⁾ vter bede, viii. ff vter bede van Capelle, (Yselme) Yselmermer ¹⁸⁾, den veen van der Lo op ses wrlant ¹⁹⁾ van der Piclede ²⁰⁾, ambocht ende tiende, jtem ses viertel. **D.** Require ultra sex folia quousque inuenias crucem et adde que ibi inueneris ad prescripta. $\left| \begin{array}{c} \circ \\ \hline \circ \\ \hline \circ \end{array} \right|$

C. In Alfer ambocht.

Wouter vanden Vene.

89. Wouter vanden Vene in Arleyder vene ²¹⁾ ambocht .ii. acker in die zuitside van sire woninghen die terrendeel houden van sire woninghen die op strecken vanden Rine also verre alse die vene gaet wonnen ende onghewonnen.

fol. 49r^o.

Elyas vter Lier l.

A. 90. Elyas vter Lire ¹⁾, vier en tventich morghen landes op die Lede ²⁾, Achtien mor-

17) Het oostelijke deel van Nieuwerkerk.

18) Ten zuidwesten van Nieuwerkerk.

19) Er staat „ses wrlant,” lees „vj vore lant” (cf. fol. 50r^o. Hubrecht vande Werue) of „vj vorline lanc.” Een vorline was een lengtemaat in Schieland, vermoedelijk 30 roeden lang.

20) De grens tusschen de ambachten Moordrecht en Waddingsveen.

21) Aarlanderveen.

1) Zijn erfgenaam schijnt geweest te zijn Vrederic vter Liere (v. M. II 34).

2) De Lee, waaraan de Lier ligt.

ghen op die Heymonde ³⁾ tien morghen op die westside van sire woninghe.

Gijskin van Ammers l.

91. Gisekin van Ammers ⁴⁾ ene corentiende in dien Poeldiic, ene halue hoeve lants te Ammers den smalen tiende van Nalduic de drie deel.

Ruese l.

92. Rueso .xxxiiii. morghen landes in Mase-lant.

Jan Hugen Rufen z. l.

93. Johannes filius Hugonis Rufi ⁵⁾ .iii. morghen landes binnen sire woninghe, enen tiende tusscen Burgerdic ⁶⁾ ende Leyderdic ⁷⁾ die vijf dele, dat seste ten Dudesken hues ⁸⁾.

Mourijn l.

94. Mourin xiiii. morghen landes in Burgerdic in sine woninghe.

3) Cf. fol. 45vo noot 10.

4) Een der commissarissen in de twee bekende Bescheyden van 1296, later medeplichtig aan den moord van Wolfert van Borselen (v. M. II 34).

5) Misschien een zoon van den fol. 47ro (cf. noot 11) vermelden Hughe den Roden.

6) Tusschen de Lier en Maasland.

7) De dijk langs de Lee, waaraan de Lier.

8) De Fremery leest „huet,” ten onrechte. De Duitse Orde had in Maasland een Commanderie, op het Hof aldaar gevestigd, die nog als onderdeel der Balje van Utrecht bestaat.

Jan die Rode l.

95. Jan die Rode tien hont landes inden Nvendic.

Jacob Vernimmen z. l.

96. Jn Maselant Jacop ver Nimmen sone xρ. morghen lants tusken Tanthoift ⁹⁾ ende den Ghawech ¹⁰⁾.

Dirc van Hodenpijl l.

97. Didderic van Hoedenpil tambacht van Hoedenpile ¹¹⁾ ende binnen dien ambacht lxvi. morghen lants, voert den tiende die leghet tusken den Hofdiic ende Ghisekins huus van Ammers daer hi plach te wonen, voert x. morghen lants in die woninghe die Kerstans Nigers was in Maselander ambacht.

Airnt die Vrye l.

98. Jn Gerarts ambacht van Norddike ¹²⁾ Arnout die Vrie dri virteel inden broke ¹³⁾ tusken Vorhoute ende Nordiic ¹⁴⁾ bi der abdissen lant ¹⁵⁾.

9) De Tenthofkade, die van de Ketel af naar den Hoorn bij Delft ongeveer parallel met de Schie loopt en de West- en Oost-ambachten van Delfland scheidt.

10) De kade langs de Gaech.

11) Tusschen Schipluiden en 't Woud.

12) Cf. fol. 47r^o noot 3. Een aantal personen van dit geslacht komen in de tweede helft der 13e eeuw voor.

13) Later een afzonderlijk ambachtje, Offhem.

14) Noordwijk.

15) Rijnsburg.

Gijsbrecht de Smit l.

99. In Leyderambacht te Lops¹⁶⁾ Ghisebrecht die smit van Leyden te Lops .viii. s. ghelts.

Jan vander Burch l.

100. Jnden ambacht van Rysewiic, Jan vander Burg¹⁷⁾ tambacht van Rysewiic vier pont ghelts van bottinghe ende den tiins van Ouvervliet tusken Rabboutsdiic ende Etelsberch.

Dirc vanden Werue l.

101. Didderic vanden Werue¹⁸⁾ sine sate¹⁹⁾ ende sine woninghe met allen den lande dat legghet tushen dei²⁰⁾ watersluse ende ver Gholdelde lant.

Jan Onner l.

102. Jan ouuer²¹⁾ Voert den tiende van Hodenpiil (*add. s. l. .x æ.*) die legghet in Didderics gherechte van Hodenpiil²²⁾, ende in Ians vanden Dorpe²³⁾ ende in Maselander ambachte, ende enen tiende (*add. s. l. .iii æ.*) tusken Mase-lant ende Vlardinghe beide smaltiende ende grote.

16) Bij de Rijnsburgsche poort te Leiden.

17) De Burg lag te Rijswijk aan de Noordzij bewesten het dorp.

18) Vermeld 1296 (Oork. II 938). Twee naamgenooten van hem, Jan en Hubrecht, komen nog voor fol. 50ro en onder de leenmannen van Teilingen fol. 88vo.

19) De Werf lag schuin over de Burg onder Rijswijk. Het huis vererfde in de 15e eeuw op het geslacht Ruigrok, dat er zich sedert naar noemde.

20) De Fremery leest „der,” wat er niet staat.

21) Men kan zoowel „ouuer” als „Onner” lezen.

22) Zie boven noot 11.

23) Cf. fol. 47vo noot 2.

fol. 49v^o.

Henric Beyn l.

A. 103. Henric Bein viif morghen lants in den tien morghen ane die west side ouuer den Vliet ¹⁾.

Nanne Alout haren Willems zone vten Broeck l.

104. Nanne Alout haren Willems sone vten Broke, xviii. morghen lants in Risewiker-broke. Jn Tedingher ambacht .vii. morghen.

Dirc Vallen z. l.

105. Didderic Ballen ²⁾ sone .viii. morghen op die hoeve ³⁾ ende leghet in Haghen ambacht.

Gerijt Dier l.

106. Gerart Diere ⁴⁾ .x. morghen tusken dien Vliete, (ende) enter Suette ⁵⁾ ende sine woninghe.

Dirc Bokel l.

107. Dideric Bokel ⁶⁾ xii morghen ende sine woninghe.

1) Onder Rijswijk.

2) De Fremery leest „Wallen,” wat er niet staat.

3) In het noorden van den Veenpolder.

4) De Fremery leest „Diere,” wat er niet staat.

5) De oostgrens van Wateringen. De 10 morgen lagen dus omstreeks Pasgeld aan de Vliet.

6) Vermoedelijk een broeder van den fol. 50r^o vermelden har Ghisebrecht Bokel, eveneens in Rijswijk gegoed. Daar de goederen van Henric Bein, Nanne vten Broke en Gerart Diere in Rijswijk lagen, en Arnout vter Voert daar, blijkens zijn naam, vermoedelijk ook woonde, meen ik ook de woning van Dideric Bokel daar te mogen plaatsen.

Airnt vter Voirde l.

108. Arnout vter Voert ⁷⁾ iiij. morghen,
ende een hont leghet inden Poele ⁸⁾.

Vrederic Ysebrants z. l.

109. Vrederic Ysebrants sone .j. pont ghelts
legghet int ambacht vander Wateringhen.

Claes Donevoet l.

110. Jn Monster ambacht Clais Donevoet
enen tiende leghet in dien Pole ⁸⁾ (*add. s. l.*
xviii. æ.) (*add. ende een andere tiende langhes*
den Smarrendiic ⁹⁾ *van .xxx. s. derdehalf pont*
ghelts omme die kerke, van hoesteden, .iii.
æ ghelts vter herftsbede.)

Dirc Clinkaert eygen ende weder ander l.

111. Didderic Clinkart ¹⁰⁾ die hadde lecghen
.vi. morghen lants te Voshole ¹¹⁾ in des heren
ambocht van Brederode ¹²⁾ ane Vranken lande
van Loven ane die ene side, ende ane die
ander side ane Jacops lande Gerarts sone, dese
.vi. morghen plach hi te houdene vanden grave
te lene, ende die heft hem die grave nv ghe-

7) Heette evenals zijn naamgenoot Ysebrant vter Voert (fol. 51v^o) naar de Voert onder Rijswijk. Zie fol. 50v^o noot 6.

8) Zie fol. 45v^o noot 4.

9) Lees „Swartendiic,” de westelijke dijk van den Poelpolder onder Monster. Cf. fol. 46r^o noot 21.

10) Waarschijnlijk te Monster, daar ook Clais Donevoet en de twee vten Dale's daar woonden, en Voshol hier geheel buiten de orde is.

11) In den zuidwestelijken hoek van Zwammerdam.

12) Omvatte Swadenburgerdam, de Wonne, Voshol, Rewijk en Randenburch.

gheven te vrien eighen, ende (hi) hier bi so hevet die Didderic weder ghegheven den grave te eighen .vi. morghen die licghen aen den Rine ¹³⁾ tusschen Niclais Corstans sone lande aen die ene side ende Gerart Hughen sone ane die ander side.

Gheiman Hugen z. l.

112. Geiman Hughen sone vten (Dake) Dale te Monster bi der kerke an lande tve pont ghelts.

Wigger Rijnbroder.

113. Wigger ziin broder .ii. pont ghelts in dien Riesdic.

Th. Bokel.

114. Th. Bokel ex Dike ¹⁴⁾ .xxii. iugera terre, xiii. morghen in de Sate, x. in den Pole ouer de Gante ¹⁵⁾.

Philips van Beisdin.

115. Philips van Beisdin ¹⁶⁾ .ii. morghen te Monster.

13) Vermoedelijk hetzelfde goed te Bodegraven, dat Wouter Clinkaert in 1339 verlof kreeg ten vrij eigen te verkoopen (Reg. Hann. 267).

14) Een zijtak der Bokels was in de buurt van 's Gravenzande gevestigd, blijkens het stuk van 1266 (Oork. II 145), volgens dit regest vermoedelijk te Monster. Stellig was Didderic Bokel vten Dike na verwant aan den daar vermelden Andries Bokel.

15) Lees „Gantel.”

16) De Fremery leest „Bersdin,” wat er niet staat.

Gerijt Vinck.

116. Jn Voerborgher ambochte Gerart Vinc
.vi. garden bi ver Aleyden (vander L) van Voerborg.

Dirc vander Borch.

117. Dideric vander Borch ¹⁷⁾ sine wonin-
ghe ¹⁸⁾ tusscen Wille Toins ende Arnout ver
Bertraden sone ende strecket vanden Vliete
tote Mitsvein ¹⁹⁾ ende achtiengharden tusscen
Arnout den seluen ende Florens Hughen broder,
enle ouer den Vliet ieghen die kerke van
Vorburg achtiengharden ²⁰⁾ ende strecken an
Noitdorper wech ende .xx. morghen west wart
of dar an (*add. s. l.* dese hout siin broder
Willem van hem) ende tvalf garden dar bi,
ende ix garden die lecghet vanden Vliete
anden Ouden wech ²¹⁾ ende .v. morghen iegen
die Wiic ²²⁾).

17) Daar borch en burch als tweede deel van plaatsnamen zonder onderscheid door elkander gebruikt werden, vermoed ik, dat ook de vander Borch's van dit regest en de Jan vander Burg, ambachtsheer van Rijswijk, van fol. 49ro, alleen in spelling verschilden en inderdaad tot hetzelfde geslacht behoorden. Dan zou ook de Jan Dircs z. vander Burch, die in 1323 schout van Delft werd (Reg. Hann. 113) de zoon van den hier vermelden Dideric kunnen zijn.

18) Blijkens het voorgaande en het volgende regest onder Voorburg gelegen, en dus het goed tusschen de Oude en Nieuwe Tolbruggen.

19) De Scheyng, die het veen van Haghe ambacht van dat van Vorborch scheidde.

20) In Tedingebroek.

21) De dorpsweg van Voorburg.

22) Vermoedelijk niet de Wijk naast de Wijkerbrug over de Vliet, doch Stompwijk, dat o. a. in de rekeningen van Gerrit

fol. 50r°.

Otte vten Broke.

A. 118. Otte vten Broke .xx. garden ende ene halve in Tedige broic dat derendeel hout Willam ¹⁾ siin broder van hem.

Jacob ende Arent Stippekinden.

110. Jacop ende Arnout, stippekender (*add. s. l.* Haren Florens vander Tolne) iii. morghen, ende een huus dar op.

Jan vanden Werue.

120. Janne vanden ²⁾ Werue ³⁾ .c. garden breit ende xiii vanden Vliete tote Metsvene ende (lxxx) .lxx

Gerden Breit vanden Vliet.

garden breit vanden Vliete tote Metsveins ende dese .lxx. heft hi verleint sinen broder

Hubrecht.

Hubrecht ende ene halve hoeve dar bi ende .xx. morghen, tote Sciplede. Achte scillinghe ghelts tote Leyden an hosteden ⁴⁾, ende tote Harlem .vi. s. ghelts.

Hubrecht vanden Werue.

121. Hubrecht vanden Werue Achte hoeven

Heinen s. van 1334 enz. vermeld wordt als behoorende tot het ambacht van Philips van Wassenae (Hamaker I 161).

1) Nog afzonderlijk vermeld fol. 54r°.

2) De Fremery leest „vandie,” ten onrechte.

3) Cf. fol. 49r° noot 18.

4) De Fremery leest „hofsteden,” wat er niet staat.

breit, ses vorelant tusscen Waddinghe vene
ende die Goude.

Gerijt vander Molen.

122. Gerart vander Molen et Willam siin
broder xvi. morghen vanden Vliete toten
Ouden wech.

Jacob Loeff.

123. Jacop Loef .l. garden breit tusscen
Ianne vanden Werue, ende die minre helft
hout siin broder ⁵⁾ Arnout ende Didderic Loef
van hem.

Ancelin van Vore.

124. Ancelin van Vore ⁶⁾ ix. garden, tote
Willincs vene ⁷⁾ xiii. garden vanden Vliete
toen den Gaweck.

Dirc van Minnick.

125. Didderic van Minnic ⁸⁾ tambacht

5) De Fremery leest „broders,” wat er niet staat.

6) Vore was de toenmalige naam van de tegenwoordige gemeente Veur, en behoorde blijkens de Verklaring van 's Graven Renten van 1334 reeds toen aan de Wasseniers.

7) Ik meen Willincs vene te moeten onderscheiden van het fol 45ro genoemde Willemsvene. Was dit laatste Wilsveen (zie noot 18 aldaar), in verband met het in het bekende Bescheyt van 1296 genoemde Willyns borne (Rott. Hist. Bl., Bijl. der Kron. p. 20) meen ik Willincs vene voor den toenmaligen naam der latere ambachten Hoogetveen en Wildevenen (d. i. Moerkapelle) te moeten houden, en den naam in verband te mogen brengen met de Wilck of Willic, de wetering, die later Benthuisen in het zuidoosten van Benthorn en Hoogetveen scheidde.

8) Lees „Minnichem.” Waar het goed of het ambacht lag, waaraan het geslacht zijn naam ontleende, heb ik niet

ende tgerrecht ende de tiende van Rauensberghe⁹⁾ ende xxvi. morghen int ghesceit vanden gravescap ende des bisscops dome¹⁰⁾, ende tambacht van Ouder Gravencoip ende Niwen Gravencoip¹¹⁾ ende lant ende tiende.

Her Ghijbsbrecht Bokel. ¹²⁾

126. Har Ghisebrecht Bokel .vi. pont vter lenten bede te Monster, tambacht te Blesewiic enten tiende groet ende clene opgande te halven Dipe¹³⁾ tusscen Blesewiic ende Zeven-

kunnen ontdekken. Een Theodericus de Minnighem, vermoedelijk de vader van den hier vermelden Didderic, komt voor in 1243 (Oork. I 400). Didderics zoon en opvolger heette Pieter, daar de dochter van dezen, Badeloge, in 1320/1 met al de hier genoemde ambachten verlijd werd (Reg. Hann. 92), en daarenboven met Slupic, dat hier fol. 55v^o tot de leenen van haer Oytgier van Vorskoten behoorde, zoodat het vermoeden voor de hand ligt, dat haar moeder of grootmoeder eene Vorskoten was. Zij was gehuwd met Jan Enghebrechts s., blijkens het opschrift boven een aan-teekening van 1382 (Lib. iiij Aelbrecht fol. 203, v. M. II 395) een Cranenburch (zie Bijlage D), en werd opgevolgd door haar zoon Enghebrecht Jan Enghebrechts s. s., die in 1342 kinderloos was overleden (v. M. II 667). De ambachten werden toen (behalve Slupic, dat een jongere Didderic van Minnichem had gekregen) door heer Dirc van Matenesse van den graaf, aan wien zij vervallen waren, gekocht; doch in 1382 werd er weder joncvrouw Alyd vanden Werue, een dochter van Badeloge van Minnichem, mede verlijd, ook met Slupic. Hoe dit in elkander zit, is mij niet duidelijk.

9) Een klein ambachtje tusschen Rewijc en Slupic.

10) Later onder den naam Vroonmade (bezuiden Bodegraven) een deel van Sluipwijk, cf. fol. 55v^o noot 10.

11) Ten oosten van Slupic.

12) Deze paragraaf is uitvoerig besproken door Fruin in de Rotterd. Historiebladen, Tweede Afd. p. 450 sqq. en Derde Afd. (De Bokels van Rotterdam en Hun Geslacht) p. 22 sqq.

13) 't Diep was de voortzetting der Rotte benoorden de Bleiswijksche meeren.

husen, voert opgande van haluen dipe, te halven vene tusscen Berkel, enten ¹⁴⁾ Segwart. Den tiende van Rotte ¹⁵⁾ groete ende cleinen opgaenden, van Wolfsgaweghe ¹⁶⁾ tote den sceede van Berkel ¹⁷⁾, voert dat ambacht daer hi in wonet te scouwene vander vterstersole ¹⁸⁾, van Blomartsdike tusscen die halve Rotte, ende dat ambach van Sconerlo vt gaende op die Merwede ¹⁹⁾, voert dat ambacht van Bokelsdike, vander vterstersole tusscen tam-bacht van Scie ende van Sconerlo. 〔 Ant westende van Bokelsdiic leghet een lant dat

14) De Fremery leest „ende,” wat er niet staat.

15) De gemeenten Hillegersberg en Bergschenhoek. Reeds in 1028 en 1050 (Oork. I 80, 83) wordt de kerk Rotta vermeld als behorende aan het klooster Hohorst, doch merkwaardigerwijze gezegd te liggen in een streek bij de Merwede, Suindrecht-warthe geheeten.

16) Uit den omvang van het ambacht van Rotte blijkt, dat Wolfsgawech alleen in het zuidoosten ervan, op de grens van het ambacht van Capelle, kan gelegen hebben. Een Gawech of Gaechwech wordt daar, voor zoover ik weet, niet vermeld, maar wel blijkt een nog ongedrukt stuk van 1297 (Reg. XVIII fol. 28v) een streek Wolfcoep, later verbasterd tot Wollefoppen (d. i. Wolfoppen) ambacht. Uit een en ander meen ik te mogen afleiden, dat de Gawech van Wolf in diens „koop” langs de grens van het ambacht Rotte van de Yselermeer naar Cralingen liep.

17) In 1325 aan den heer van Voirne verkocht (Rott. Historiebl., Bijl. d. Kron. n°. 36).

18) De Fremery leest „utersten sole,” wat er niet staat.

19) De vterste sole van Blomartsdike was het westeinde van Blommersdijk, gelegen aan het noordwestelijke uiteinde van den Kleinen Coolpolder onder Rotterdam. Van daar was het ambacht, waarin har Ghisebrecht Bokel woonde, te zien, en dit lag tusschen het midden der Rotte en Sconerlo. Daar nu het ambacht van Cole afzonderlijk genoemd wordt, kan het bedoelde ongenoemde ambacht alleen het latere Roodezand geweest zijn.

die van Rotte hebben vt gheslaghen dat leghet
tusschen,

fol. 50v°.

A. tambacht van Sconerlo ende haren Gilis ambacht ¹⁾, vtgaende op die Niewede ²⁾, voert .xvi. garden lants (op) toten oestende van Yselmonde, ten westende vanden dorpe (w) .vii. garden, dat heft hi voert verleent, ene hoeve ten westende van Yselmonde.

127. Olyuier ende Rolant tgoet inden Broke.

128. Har Bokel ambacht ende lant, voert op tRintvelt ³⁾ xxiii morghen, har Bokel voert in Popswoude ⁴⁾ ene halve hoeve, voert op tRintvene ³⁾ Visscerken .x. morghen lant hout hi van haren Bokel. Voert hout Didderic die smit ix gherden lants, tote den Vliete to, vijf gherden op lant dorghaende, .viii.

1) Haren Gilis ambacht heette naar den fol. 55v° vermelden har Gilis van Vorscoten, was een deel van Scie ambacht, het latere Hoogenban, en komt nog herhaaldelijk in den Henegouw-schen tijd onder denzelfden naam voor (b.v. in 1344 bij Hamaker II 142).

2) Er staat duidelijk Niewede, maar moet natuurlijk gelezen worden Merwede.

3) De Fremery leest „tRuitvelt” en „tRuitvene”, en, daar deze hand nagenoeg geen verschil maakt tusschen „in” en „ni”, zou dat er ook kunnen staan. Dat echter „Rintvelt” en „Rintveen” de juiste lezingen zijn, bewijzen de eenige andere plaatsen, waar de naam bij mijn weten voorkomt, nl. E.L. 42 fol. 5v°, waar het omschreven wordt als „xviij m. l. legghende inden ambachte van Scie bider Zintele ende gheheeten tRintvene,” en Reg. Leenen v. Arkel en Altena fol. 12, waar een sate in tRintsveen gezegd wordt te liggen „bina te middewege tusschen Delf ende Ouderschic.”

4) Abtswoude.

gherden ⁵⁾ vanden Breeden weghe sutwärts teghens die Voert ⁶⁾. Florens kindere siins broders houden van hem dat ambacht van Coele ⁷⁾ ende dat Middellant ⁸⁾. Voert tve huusmanne .j. hoeve gherslants in Blesewike.

128. Jan die Coc in Rubroke ⁹⁾ die hout vanden grave tambocht van .x. hoeven lants te Waddinsvene, ende den tiende.

129. Haer Didderic die Visscere manet drie pont ghelts vter lentenbede ten Berghe ¹⁰⁾ die men hem niet en bekent.

130. Gerart die Moenc in dambachte van Norddike, een camp lants van enen pont gheldes.

131. Gerart Rysewiic van Leyden .iii. morghen lants bi den Zile ende ene hostade biden Rine, daer zijn vader op wonede, Kerstine siin wiif ene bider Kercsteghe.

132. Quade Wouter bider Sydewende ¹¹⁾

5) Onder Rijswijk. Dat de Bokels daar gegoed waren, blijkt ook uit het regest van Didderic Bokel, fol. 49vo noot 6.

6) De Vort of Voert was een goed onder Rijswijk, in het zuiden van den Noordpolder.

7) Het ambacht van Coel lag tusschen de Rotte en Schoonderloo.

8) Het Middellant lag tusschen Bokelsdijk en Schoonderloo.

9) Het geslacht schijnt steeds in Rubroek (benoorden Rotterdam) gewoond te hebben, en kreeg onder hertog Aelbrecht het ambacht van Rubroek in leen.

10) Het dorp Hildegardisberghe in het ambacht van Rotte, dat echter, als ik mij niet bedrieg, reeds in 993 als villa Bergan voorkomt (Oork. I 68).

11) Dit kan kwalijk de Doenkade tusschen Delfland en Schie-land zijn, wegens de ligging van het Kervelant, maar het is niet duidelijk, welke andere Zijdewinde dan hier bedoeld is.

.iiii. morghen bouen den wech ende dat Kervelant beneden ¹²⁾).

fol. 51r^o.

A. 133. Jacop die timmerman .ii. morghen lant int Haghe ambochte.

134. Nicholais die scouten van Wassenare .iii. morghen lants bi Westerkerke.

135. Arnout Markolf .ii. morghen in dien zeluen ambochte.

136. Didderic Scade hostade huus ende barch ende alle datter op staet.

137. Gerart Didderics Herts sone .vi. pont ghelts vter hoeve.

138. Bartholomeus Rolleboen een pont ghelts an erve bider Merre ¹⁾).

139. Jn Monsterambochte Ghene Clarebouts sone vter Sidde ²⁾ .ii. morghen lants ende ander half hont.

140. Didderic vanden Clinghen ³⁾ .v. morghen te Monster in (Sel) Sclebusc ⁴⁾).

141. Gerart vten Riede .ii. morghen opter Onder Mase.

142. Jnt ambacht van Voscoten Ludolf vanden Paip weghe ⁵⁾ .vi. morghen op die Valghe E.

12) Onder Waarder in het land van Woerden.

1) De Fremery leest „Mere,” wat er niet staat.

2) Cf. Vrederic vter Sidde fol. 47r^o.

3) De Clinghe was het zuidelijk deel van Zuetwije.

4) De Fremery leest „Selebusc,” wat er niet staat.

5) Zijn zoon Arnoud vanden Papeweghe verruilde dit land in

143. Peter vander Donc .vi. morghen op der Donc ⁶⁾.

144. Jn Delf ambochte Thieman van Ruvene .cc. morghen ende xxxix. op Ruvene ⁷⁾.

145. Hugo Conrardi ⁸⁾ in officio de Monster .ij. morghen bewest sire lane .v. morghen (. . . . lant) in die (lane,) Made ⁹⁾, tusscen den dicsloet ende den Maessloet ¹⁰⁾, den smaltiende op den Poeldiic.

146. Dydderic van Vorskoten ende Roloef siin stiipsone enen morghen landes ende enen half hont midden in Didderikes lande van Gronevelde ¹¹⁾.

147. Clais vanden Campe ¹²⁾ iiiij morghen te Wassenare in enen camp.

148. Jacop van Vorborg neghentventich (morghen) garden breet in sine woninghe, xxv.

1322 tegen een ander onder Noordwijk (E.L. I fol. 31, 32). De Papewech is de weg tusschen de dorpen Voorschoten en Wassenaer.

6) Onder Voorschoten bewesten het dorp; zie fol. 55r^o, waar deze 6 morgen nog eens vermeld worden.

7) Ruvene (Ruiven ten zuiden van Pijnacker) schijnt destijds geen afzonderlijk ambacht gevormd te hebben, maar tot het ambacht van Delf te hebben behoord (cf. fol. 54r^o Arnout vanden Vene, en Hamaker I 185).

8) Niet te verwarren met Hughe haren Conrarts s. vanden Campe van Oork. II 797.

9) Onder Monster bewesten Poeldijk, waarnaar de vander Made's heetten.

10) Vermoedelijk uit Madesloet verbasterd, cf. fol. 47r^o noot 8.

11) Te Poelsant, zie fol. 53v^o.

12) Een naamgenoot Thileman van den Campe (fol. 90r^o) hoorde in het land van Altena thuis (Oork. II 134, 166). Een ander, Hughe vanden Campe, wordt fol. 88r^o onder de leenmannen van Teilingen genoemd, maar was, indien dezelfde als de Hughe haren Conrarts s. van Oork. II 797, een Zeeuw.

garden breet, dat was haren Gisebrechts van Vorborch ¹³⁾, ende enen huusman scot vri te houdene.

149. Te Vorborch, Didderic Amelgeirssone xviii s. ghelts tusscen Jan vanden Werue ende ver Aleyden (vander) van Vorborch.

fol. 51v^o.

A. 150. (Gheueken) Gerart haren Gheuekens sone in Delflant .xx. morghen in Gheerrelire.

151. Didderic siin broder .iiii. morghen in Ghenen pone ¹⁾ bi Hontseler diec.

152. Jn Rysewiic Gerart Philipssone .ij. morghen in die hoeve.

153. Bouduin Hughen sone .ij. acker landes op den westec vanden lande.

154. (Lysebet vanden Stenhuse .xxx. ghelts in die Hernesse.)

155. Jacop van Endegheest ²⁾ enen camp bi haren Willaems huus van Egmonde .iiii^o. morghen.

156. Ysebrandus ex Voert ³⁾ .iiii^o. morghen landes ter Waterringhe van .iiii. pont gheldes.

157. Alebrecht van Ockenberghe ⁴⁾ ene halve hoeve te Popswoude .xi. morghen op Ruueen, op die Made ⁵⁾ .vii. morghen bider Sikerlide .vii. morgen.

13) Een Theodericus de Vorburg reeds 1198 vermeld (Oork. I 177).

1) De Fremery leest „pore,” wat er niet staat.

2) Onder Oestgeest.

3) Cf. Arnout vter Voert fol. 49v^o.

4) Cf. fol. 47r^o noot 2.

5) Cf. fol. 51r^o noot 9.

158. Willam Tedeimans⁶⁾ sone te Riinsater woude ander halue garde breit.

159. Jn Leyder dorpe Danekin vanden Warde⁷⁾, haren Rampen sone vander Mie⁸⁾ .vii. pont in die herfts beede, recht ende tiende, vier pont in Craenbroec, .ij. pont binnen der Mie⁹⁾, een tiendeken inden Oudencoep¹⁰⁾, .ij. pont in Leyderdorp an erue.

160. Didderic Steneken¹¹⁾ .vρ. morghen te Coudekerke in den Hoghen wert¹²⁾.

6) Lees „Tiedemans.” Hij was reeds fol. 45vo vermeld.

7) Wel te onderscheiden van Daniel vten Werde van fol. 53ro, al is het niet onwaarschijnlijk, dat beiden heetten naar denzelfden „waard” tusschen den Ouden en Nieuwen Rijn onder Leyderdorp.

8) Een Dirc vander Mye wordt vermeld in 1279 (Oork. II 379), maar reeds in 1156 een Albertus de Mi en omstreeks 1226 (Oork. I 293) een Franco de My, die onder Leyderdorp tusschen de Zijl en het dorp een goed van Egmond in leen had. Daar lag ook het huis ter Mye, in den Zijl- en Mij-polder bij de scheiding van den Ouden en Nieuwen Rijn. Ik houd har Rampe daarom voor den zoon van dien Franco, en Jan vander Mye, die zijn vrouw in 1311 (Reg. Hann. 40) o. a. op zijn Egmondsche goederen onder Leyderdorp tochtte, voor zijn zoon of kleinzoon. Cf. fol. 46ro Gherart en Barthelmees van der Mie.

9) Een riviértje, dat bij Swadenburgherdam (Zwammerdam) in den Rijn mondde, en van ouds de grens tusschen Noordholland en het Sticht vormde.

10) Dit is geen der twee bekende ambachten van dien naam, noch Oudecoep aan den Angstel ten noorden van ter Aa, noch Oudecoep ten westen van de Langeweide bij Woerden, maar een ambacht in het noordoosten van Rijuland, vermoedelijk tusschen Achtienhoven en Nieucoep (Hamaker I 20, 22, 162, 168, enz.).

11) De Fremery leest „Scencken,” maar meent, dat men ook „Steneken” kan lezen, wat er m. i. staat.

12) In het zuidoosten van Koudekerk, oorspronkelijk een eiland in den Rijn, van den Laghen waert gescheiden door den Lutten Rijn.

161. Bernart Ricoutssone .iii. morgen inden Houwen wert.

162. Didderic Boudin ¹³⁾ .viii. morgen buten der Eslikere ¹⁴⁾ in haren Jacops gherecht ¹⁵⁾.

163. Didderic Gerarts Vaken sone .x. morgen t Ousthorne ¹⁶⁾.

164. Conrart Conrarts sone .vii. morgen te Coudekerke inden Leghen wert ¹⁷⁾.

165. Te Zassenem haer Didderic van Zassenem ¹⁸⁾, den tiende meerre ende minre van Snodelwiic ¹⁹⁾, ende den tiende van Alferen-

13) Vermoedelijk dezelfde, die fol. 54ro Didderic Dode Boudiins s. heet.

14) De Fremery leest „Eslike,” wat er niet staat. Het was de watering, waarnaar Esselikerwoude heette, en in 1252 genoemd als de grens van een ambacht van Dirc van Polegeest (Oork. I 566), misschien Coudekerk.

15) Esselikerwoude. Cf. fol. 47ro haer Jacop vanden Woude.

16) Lees „Outshorne”.

17) Ten noorden van den zooeven genoemden Hoghen wert.

18) De Sassenem's stamden af van de Alcmade's, blijkens de stukken Oork. II n°. 225, 231, 235 en 282. Heer Didderic van Sassenem was een der vier zoons van heer Walewiin haren Dircs s. van Alcmade. Zijn oudste broeder Arnout, persona van Haerlem, had in 1263 (Oork. II 95) een gift gedaan aan en in 1272 (II 225) een testament gemaakt voor de kloosters van Mariendael te Utrecht en ter Le (Leeuwenhorst) onder Nortik, waarover tusschen dezen en zijn broeders een geschil ontstond, dat in 1272 (II 235) werd beslecht. Die broeders waren Walewiin heren Walewiins s. van Alcmade (II 77, 282), her Didderic van Sassenem en Florens van Sassenem (II 282, 231, overleden 12 April 1310 Nocr. Egm.). Het testament van haer Didderic van Sassenem van 1282 (II 449). Hij moet kort daarna zijn overleden, want zijn zoon Walewiin wordt fol. 90ro met de tienden van Snedelwike uit de Teilingsche leenen verlijd. In 1288 stichtte deze, ridder zijnde, een kapel te Sassenem (II 635). Vgl. fol. 87vo Didderic van Alcmade.

19) Snijdelwice, het noordelijkste ambacht onder Waddinxveen.

horne ²⁰⁾ die strecket inder abdissen gherecht ²¹⁾,
ende een weer lants van .xv. morgen, dat
legghet in Risewiker broec.

fol. 52r°.

A. 166. Jan ende Clais, Clais Tscriuers
kindere .ij. hosteden te Leyden die ghelden te
hure .ix. s. ende enen camp te Lysse die ghelt
.vi. s. ende .ii. ackere voer hore woninghe die
ghelden te hure .iiij. s.

167. Jan van Zassenem ¹⁾ voren Mabelien
sone enen tiende die legghet in Esbroke, tusscen
des heren tiende van Telinghe ende der vrou-
wen van Polegheest, ende enen camp in Zas-
senamer broec van ii morghen lants.

168. Conrart die Euer ²⁾ halft den tiende
groete ende clene te Coudekerke.

169. Willem van Lewen .v. pont ghelts
vter herfts beede van Arlender vene.

170. Didderic voren Ghodelden broder ene
halve hoeve lants in dat Ghersbroke ³⁾ van
Scyeambochte.

171. Reynier haren Bernarts Bellen sone
xv. s. ghelts an lande in Clene Zassenem ⁴⁾.

20) In tegenstelling tot het ertegenover liggende Outshorne.

21) Boskoop, dat aan de abdij Rijnsburg behoorde.

1) Een der medeplichtigen aan den moord van Wolfert van Borselen (v. M. II 84).

2) Ysebrant de Ever vermeld als kooper van veen te Waddings-
veen 1269 (Oork. II 191), Gerrit die Evere 1330 (Reg. Hann.).

3) Vermoedelijk de Blijdorpsche polder.

4) Zassenem, ter onderscheiding van Lysse, dat ook Groete
Zassenem werd genoemd.

172. Clais haren Bernarts Bellen sone .x. pont werst goets.

173. Didderic vander Kerke .xi. s. ghelts ende ses snippen, leghet te Hilleghem.

174. Hughe die sluter van Telinghen in Vorhoute .xii. s. ghelts aen manscap.

175. Haer Symon van Telinghen ⁵⁾, gherechte ende tiende minre ende meerre van .viii.ρ. hoeven lants tusschen Waddins vene ende Pulgien ⁶⁾. X. *ende den tiende van Pulgien, al te rechten leen. (In margine) Willem van Naeltwicc.*

176. Jn Lysse Didderic Calle ⁷⁾ .c. pont werts goets die hi vercoft hevet, ende weder an tgraven eighen lecghen sal, jn Maselant den Gheer.

177. Gerart van Norddike .iii. morgen die lecghen teghens die capelle van Lisse inden broke ende .iii. acker lants teghens sine woninghe tusschen den wech ent den Hout.

fol. 52v^o.

A. 178. Didderic vanden Vene ¹⁾ .iiii.ρ.

5) Hij was fol. 87v^o reeds overleden en door zijn zoon Dirc opgevolgd.

6) Zie Oork. II 191. Het latere ambacht Groenswaert onder Waddingsveen, door zijn achterachterkleindochter Soffie heren Dircs dr. van Teilingen in 1370 ten huwelijk gebracht aan haar man heer Willem van Naeldwicc. Vandaar de bijvoeging in margine in de tweede helft der 14e eeuw van „Willem van Naeltwicc,” terwijl dezelfde hand er tegelijk „ende den tienden van Pulgien, al te rechten leen” bijvoegde, dat niet tot den eersten tekst behoort.

7) Gerolf Calle tweemaal in 1198 en 9 als getuige vermeld (Oork. I 177, 179).

1) Nog genoemd als gegoed in Rijswijk in 1289 (Oork. II 658).

morghen die lieghen voer Ians Muus Willem Heinen ²⁾ soens sone, die hi op gaf bunsen ende wedighen, int ambochte te Monster vore scepene ende vore die ghebure teghens .viii. morghen binnen Rysewiic in die Vort ³⁾, die die grave hem gaf orlof te vercopene, ende daer toe .v. pont penninghe, die Coppert ⁴⁾ ontvinc, ende dat waert ghekent vore scepene ende vore die bure, dat die .iiiiij. morghen ende die .v. pont beter waren dan die achte morghen.

179. Egghebrecht vander Beke enen morghen lants.

180. Jn Vorhoute Gerardus Naghel ⁵⁾ .x. s. in redditibus, an madelant.

181. Th. filius (*add. s. l. Henrici*) sculteti de Vorscoten .iiiiij. morghen maden van xxx. s.

182. Jan Butsels sone ⁶⁾ .xii. morghen lants bi Bodegraven.

183. Ghise van den Orde ⁷⁾ .v. morghen

2) De Fremery leest „Heinnen,” wat er niet staat. Een andere Jan de Mues veren Ermegarden s. te Monster vermeld 1294 en 9 (Oork. II 895, 1072/3). Of Jan Muus en Hughe Muus van fol. 48vo familie waren van Arnest en Gerart de Mues van fol. 47vo en 54ro en van dien Jan de Mues, is niet uit te maken.

3) Cf. fol. 50vo noot 6.

4) Rentmeester van Zuidholland in 1277 (Oork. II 348).

5) Johannes Nagel 1198 vermeld als voormalig bezitter van den Poel bij Naaldwijk (Oork. I 177). Het geslacht was echter tijdens Florens V te Voorhout en in de buurt gegoed. Gerart en nog drie andere leden ervan komen fol. 88^r en 89^r onder de Teulingsche leenmannen voor.

6) Waarschijnlijk de zoon van den fol. 88ro genoemden Jan Butzeel.

7) Henricus de Orde vermeld als leenman van Putten 1235 (Oork. I 356), en een dominus Philippus de Orda had land te Maasland van Voorne in leen gehad 1230 (Oork. Nal. 15).

in Haetsmade enen camp van iii ρ . morghen vp Lester ⁸⁾, dien vene biden Vetorde ⁹⁾ te Lysse die hout ii ρ . morghen of meir, jn den Gheir enen acker die hout .xl. voren ende ein sticke vor Kegelaers hues.

184. Te Valkenborg Florens Nannen sone ix morghen lants, ende sine woninghe, ende den tiende te Sciplede, van .iii. pont ghelts.

185. Didderic Gerarts Smeders sone .iii. morghen inden ban te Wassenare.

186. Doys ¹⁰⁾ .ii. campe licghen biden Marlediic.

187. Efte ¹¹⁾ haer Florens van Brederode .xvi. s. te Sotermere in die bede et viii s. et iii. d. de bottinghe.

188. Jn officio de Lysse Th. de Darrode ¹²⁾ habet in feodum vnum iuger et vnum hont iacens iuxta domum Feukini.

fol. 53r°.

A. 189. Jn Nuencoep Didderic Scoutekiin sone enen virtel lants.

190. Te Monster Ysebrant die Svaif .i. æ ghelts an lande te Tirincstorp.

191. Jn tambocht van Oesgeist Claes

8) Lees „Loster”, in het zuidwesten van Lysse.

9) In de 16e of 17e eeuw verdronken in de Haarlemmer meer.

10) De Fremery leest „Poys,” wat er niet staat. Een haer Willem Doeys vermeldt het Oorkondenboek (II 595) in 1286 als een der voornaamste edelen.

11) Aanvulling der lacune op fol. 46r°.

12) Het Daerrode, waarnaar deze heette, wordt fol. 88r° vermeld, en lag naar ik vermoed onder Lysse.

Gode¹⁾ ein sticke lants tote Soterwoude ende heit die Gheir²⁾ dat verendeel daer af.

192. Jn tambacht van Polegheest³⁾ Bartholomeus Clais Goden broder .iiii. morghen inden broec⁴⁾ ouuer den Poil⁵⁾.

193. Daniel vten Werde⁶⁾ het hus inden Werde⁷⁾, hostede ende xlv morghen landes, ende licghen biden huse, tve in den Waelcamp, .xxviii morghen in Luitgarde tiende, de tene inden Werde, ende dat virendeel vanden tiende, ende dat virendeel vanden tiende tusken den Ziil ende den Vliete. Derdehalf virtel landes op der Does, ouer die Goude in Suhwiic⁸⁾ xix virtel lants, ent dat vri gherecht. Jn Leyden drie hosteden, Dammas Didderies van Harlem, Jan Phylips⁹⁾ sone, Got Hannen hostede, ende enen pot wines daer die grave es¹⁰⁾.

194. Clais vanden Pole¹¹⁾ in Naldewiic viii morghen in sire woninghe ghestlandes.

1) Cf. Hughe Gode fol. 46r^o.

2) In het zuiden van het ambacht ten noorden van de Zoter meer.

3) Het oostelijk deel van Oestgeest, een afzonderlijk ambacht tot in de 16e eeuw.

4) De Broekpolder tusschen de Mare en de Zijl.

5) Het water, dat Warmond van Poelgeest en Oestgeest scheidt.

6) Cf. fol. 51v^o noot 7.

7) De waard tusschen den Ouden en Nieuwen Rijn, deels onder Leyden, deels onder Leyderdorp behorende.

8) Lees „Suetwiic,” een klein ambachtje bezuiden Boskoop.

9) De Fremery leest „Phylip,” wat er niet staat.

10) Cf. 57r^o, waar naar dit regest wordt verwezen (zie Inleiding p. 102 sqq.).

11) Een aantal vanden Pole of Poele's worden in het Oorkon-

195. Te Norddike Arnout die Witte¹²⁾ in die scote .x. æ, den tiende .v. æ ghelts, in die Scelwiic ane die dvnen te Norddike an lande .v. æ ghelts Jn den tyns te Nortike xxvii. s. ghelts.

196. Jan van Nortike siin ambocht van Nortke¹³⁾ .xxv. æ ghelts vanden tinse ende .x. pont ghelts van sinen lantsaten te Nortke, ende in Wlbransdiic xxv. æ ghelts ende op die Hernesse bi Delf .x. æ ghelts, v. æ ghelts te Dixhorne, daer die Voghelare op sittet, ende te Delfhoeve .iiii. æ ghelts ende inden Ketel .i. æ ghelts, ende .xxiii. virdel lants in Riderwaert bi Riderkerke, ende heit lant van Nortke.

fol. 53v°.

A. 197. Robbrecht voren Floren sone¹⁾ .iii. æ ghelts.

198. Gerart van Wermonde²⁾ bi der kerken te Waermonde .i. æ ghelts.

199. Didderic har Reiners sone van Hoi-
lede³⁾ in Vlardingher ambocht lx. morghen

denboek vermeld, in den tijd van Florens V har Philips in 1268 (II 174/5) en van 1289 af herhaaldelijk har Gillis, maar niet Clais vanden Pole.

12) Een Willem die Witte woonde in 1289 in den Broec bij Gouda (Oork. II 651). Didderic Clais s. die Witte fol. 88v°.

13) De Fremery leest „Nortike,” wat er niet staat. Cf. fol. 47r° noot 3.

1) Komt nog eens fol. 15v° voor (zie Inleiding p. 97).

2) Cf. fol. 47v° noot 6.

3) De Fremery leest „Hoylede,” wat er niet staat. — Vermoedelijk een neef van den fol. 54r° vermelden Didderic van Hoghelede haren Niclais s., cf. fol. 15v° noot 5.

lants, ende te Rysewiic bi Arnout Betten xlii morghen lants. Jn die Lire enen tiende van .xx. pont ghelts.

200. Rampe van Vlardinghe ⁵⁾ .c. morghen ende xxix morghen in Maselant ende Vlardinghe, ende ene tiende van .ii. æ ghelts in Maselant.

201. Gerart ende Diddekin die iaghers met ghesamender hant vene ende lant tende den Laghe ⁶⁾. Gerart houdet achter sine sate enen veen langhes den broec, enen hoet haveren in de Haghe ten Hues ⁷⁾ tve verken iar(*add. s. l.* lics) int Aker in den Bosc (*add. s. l.* ende) lee in de Harsclaghe ⁸⁾.

D. 202. Haer Didderic van Zanthorst ⁹⁾ tgerecht van Zuterwouder dien laghen ban van .ii. s. Siin hues te Zanthorst ¹⁰⁾. Tve pont ghelts vter bedde van (Santho) Soterwoude, ende (x. æ .) .x. morghen lants op die nortside sines hues te Zantvorde.

5) Het Oorkondenboek vermeldt wel andere Vlaerdinghe's, maar niet Rampe.

6) In het Westambacht van den Haghe.

7) Dit kan kwalijk iets anders zijn als het grafelijke huis.

8) De Fremery leest „Harselaghe,” wat er niet staat. Men leze „Harst laghe,” thans de Harstenhoek ten noordoosten van Scheveningen.

9) Herhaaldelijk vermeld, in 1264 en 1276 (Oork. II 119 Nal. 58) als knaap, en van 1280 tot 1297 als ridder. Hij was de derde oom van den heer van Wassenaer van fol. 45ro.

10) Het huis te Zandhorst was in 1276 van eigen goed leen geworden en Didderic tegelijk met Zoterwoude verlijd (Oork. Nal. 58). Het huis werd in het begin der 15e eeuw door Dirc van Santhorst verkocht aan heer Willem van Naeltwijc (Reg. Principium, cap. Northollant fol. 80).

203. Siin wiif¹¹⁾ die houdet .iii. æ ghelts vter bede te Wassenare, efter tusschen .xx. morghen lants ende .xxv. op Ghenen rine.

204. Didderic van Gronenvelde¹²⁾, xlvij. morghen lants op Poelsant .v. æ ghelts vter bede te Vorscoten.

205. Volprecht van Scuren¹³⁾ an lande .i. æ bi Winerdaelre meere.¹⁴⁾

206. (Reynerus de Beke .xx. d. an ere hostede te Leyden.)

fol. 54r°.

D. 207. Jnt ambocht van Delf Arnout van den Vene xliii morghen lants op Ruvene¹⁾, op die Lede²⁾ xliii morghen, Ane die nortside.

208. Ghisebrecht Maye op Rvuene lii morghen.

209. Symon Gerarts Vraets sone .xvi. morghen inden Vrien ban, ende doet .vii. pont ghelts.

210. Binnen Haghe ambocht Hughe die Vriese³⁾ .i. morghen van .x. s. iaerlikes.

11) Rikaerde (ib.).

12) De zoon van den oudsten oom van den heer van Wasse-naer, stamvader van een anderen tak, die zich naar Groeneveld (in het ambacht van die Hernesse bij 't Woud) noemde (zie Bijl. D.).

13) Cf. Jan v. Scuren fol. 47r° en fol. 45r° noot 23.

14) De meer te Winendael (cf. fol. 55r°) lag bij Eikenduinen onder Monster.

1) Zie fol. 51r° noot 2.

2) Onder Pijnacker (Hamaker I 231).

3) Een aantal de Vriese en Vriese's worden in het Oorkondenboek vermeld, maar niet Hughe.

211. Te Koudekerke Mourinus ⁴⁾ Ians sone .viii^o. morghen broke lants.

212. Didderic Dode (Jan) Boudins sone ⁵⁾ .iiii. morghen in Alferhorne van .xxx. s. ghelts.

213. Jnt ambocht van Vlardinghen ⁶⁾ Yo portere in Vlardinghen .ix. morghen ane die Sydewende.

214. Willem die pape wonachtich in Vlardinghen .ij. hosteden te Haerlem.

215. Niclais Peters sone .ix. morghen op die Hoghe stat ⁷⁾.

216. Didderic van Hoghelede ⁸⁾ haren Niclais sone xxvii. morghen, int ambochte van Vlardinghen.

217. Gerart die Mues ⁹⁾ in Maselant xviii. morghen, daer een borchwerf op staet.

218. Jan Jonas sone .iiii. morghen teghens die Niwe haven ¹⁰⁾.

219. Jn Vlardingher ambochte Willem vten Broke xii morghen lants diemen heit Vrie ghers.

4) De Fremery leest „Maurinus,” wat er niet staat.

5) Reeds genoemd fol. 46vo en fol. 51vo.

6) In het ambacht van Vlaerdinghe bestond geen Sydewende, zoodat hiermede alleen de Delflandsche landscheiding bedoeld kan zijn, en waarschijnlijk haar westeinde. De woorden „jnt ambocht van Vlardinghen” kunnen dus alleen beteekenen de woonplaats van Yo, den poorter van Vlaerdinghen.

7) In het ambacht van Vlaerdinghe ten noordwesten der stad.

8) Zie fol. 15vo noot 5. De vorm Hoghelede voor Hoelede of Hoilede (later Holy) wordt bij mijn weten nergens elders gevonden.

9) Cf. 52vo noot 2.

10) Te Vlaardingen.

fol. 54v°.

E. 220. Hugo van Hoylede ¹⁾ .xii. morghen. die. heten. tCrommelant.

221. Jn Maselant. Henr. fi. Goscardi ²⁾ .vi. morghen. lands. van .xvi. æ.

222. Jnt hambocht. van Zuterwoude. her Florens van Roedenborgh ³⁾ .j. hoeue. ende efter eene. ende efter. eene. ter Rodenborgh ⁴⁾ .ende Tyisdorp.

223. Jn tambocht van Leyderdorp. c. morghen. in tambocht van Alfen .xl. morghen. van .v. hoeuen te Rauensberg ⁵⁾ .recht ende tyende. te Benthusen .xxv. morghen. half de smaltiende. van Zueten. xxi. morghen. lants in Maselant. Florens sire suster. sone.

224. Jnt tambocht van Zuterwoude. Th. de Reno ⁶⁾ .xiii. morghen. lants.

Jnt Berglant. an tynse te Norteke. in Gerarts ambocht .vʒ. æ. Op den diich .xxii. s. op de Stertbreke. i. æ. **225.** Screuel van Otsorne. ii. s. boeten. Jn den vier hoeuen ⁷⁾ .te Leyden. te Delf. te Zcye. ende te Dordrecht.

1) Zie fol. 15v° noot 5.

2) De Fremery leest „Costardi,” wat er niet staat.

3) In 1275 als leenman van Egmond vermeld (Oork. II 293).

4) Zie fol. 46v° noot 11.

5) Zie fol. 50r° noot 9.

6) De Fremery leest „Vene,” wat er stellig niet staat, misschien „Rene” doch waarschijnlijk „Reno” d. i. „Didderic vanden Rine,” cf. Oork. II 888, 1034 en fol. 87v°.

7) De grafelijke hoeven, waar o. a. de tienden moesten worden opgebracht.

226. Daneil ⁸⁾. de Brune Anselmi. iii. æ. ghelts. vte der herstbede.

227. Dyderic van der Does. jn Leyderdorp. ρ. hoeue.

228. Gerard. Screuel. ρ. hoeue. ende .iiip. morghen. **N.** *Clays Screuel successo dixit quod ista dimidia houa* ⁹⁾ *tenet .xl. morghen, Et hoc in anno .xliiij^o.*

229. Clays Magnus soene ¹⁰⁾. xρ. æ. ghelts. an herue.

230. Th. de Langeuelde ¹¹⁾. ix. morghen. in Nortike ambocht.

231. Hugo Walics soene. van den Dunen ¹²⁾. .i. æ. ghelts. an tynse. jn Jans ambocht.

232. Gherardus Brede. x. morghen. in Alfen ambocht.

233. Jn Maselant. Gerardus (Jab) Jacobi. Scouten. xxvi. morgen.

234. Jan van der Hoeue ¹³⁾. xxvi. morghen. ten Velde ¹⁴⁾ in Maselant.

8) De Fremery leest „Daniel,” wat er niet staat.

9) De Fremery leest „hont,” wat er niet staat.

10) Te Leyderdorp, blijkens fol. 87ro.

11) Langhevelt was het noordelijkste deel van het ambacht van Nortik.

12) Jan vanden Dunen in 1259 (Oork. II 56), Aernout vanden Dunen in 1262 (Oork. II 86). De vander Dwn's, die eerst in het tweede kwart der 14e eeuw voorkomen, hadden niets met de vanden Dunens der 13e eeuw te maken, en stamden vermoedelijk van her Florens vander Dortoghe af (zie Bijl. C.).

13) Waarschijnlijk genaamd naar de Hoeve ten westen van Maasland.

14) Het huis ten Velde in Maselant (tusschen Maasland en Maassluis) was een leen van Voorne, waarmede in 1267 Floris vanden Veldt was beleend (Oork. II 156).

235. Jacob Florens soene. iii^ρ. hoeue. iii. morghen. min.

236. Th. Moes ¹⁵⁾. x. morghen. landes. ende eene hofstede.

237. Jn Monsterambocht. Jan Euerarts soene. ii. morghen landes. in Haetscamp ende op de Geest. inde Mudercamp.

238. Jn tambocht van Vorskoten. Hugo van de Bosche. i. pont van der bede jn Zuterwoude.

fol. 55r^o.

E. 239. Hugo Sybbons soene. te Nortke. i. æ. van tyense. te Nortke.

240. Jan Cloue ¹⁾. te Naeltwiich. in Florens ambocht ²⁾. iii. morghen. daer hi woent.

241. Jan de Duker te Waremunde. tlant te Waremunde. daer hi op. woent. van .x. æ.

242. Willem de. Coc ³⁾. iii^ρ. morghen. in Maselant bi. Borgeweghe ⁴⁾. jn de Liere .ii. morghen. ende .iiii. hunt. daer Jacob Scenkel wonede. met der woninghe.

243. Jan van Valkenborgh. ii. pont. ghelts. in den Wertscamp. in Valkenborgh. ambocht.

244. Th. fi. domini Theoderici. ex Broeke.

15) De Fremery leest „Mees,” wat er ook kan staan.

1) De Fremery leest „Clouck,” wat er niet staat.

2) Florens vander Wort. Zie fol. 45v^o noot 7.

3) Ook leenman van Teilingen, fol. 88v^o. Cf. Jan die Coc fol. 50v^o.

4) De weg tusschen de Lier en Maasland.

xlvi. morghen. in Monsterambocht. **D.** (xi. morghen in Honselerdike. die renten .iiii. hoet tarwes,) ix. morghen dar sine woninghe op staet. in die hoeve .iiii. morghen westwart, (.vi.) .iii. morghen tusken den Sloete, vii. morghen westwart, van sire woninghe inden Broke, x. morghen dar Gerart die Neve op sit. (*Add. i. l.* In den Odeverscampe⁵⁾ ii^ρ morghen sutwärts in⁶⁾ ende een halven morghen ten ende sire lane Voert .xx. morghen in Borgherdike die Didderies Ruschen ware.)

245. Te Monster Jan Hughen sone van Reven .ii. morghen biden Wilbosc.

246. In Vorscoten Peter van der Donc .vi. morghen landes⁷⁾.

247. In Hadewartswoude Conrardus filius Sculteti .viii. morghen cleilants vanden Rine ieghens⁸⁾ den veen.

248. Willem van den Gronen diic⁹⁾ .viii. morghen ane dit vorgheseide lant.

249. Gerart van Boschusen¹⁰⁾ .ix. hosteden.

250. Katerina et Aleydis filie Gerardi Soten .ij. pont vte den hoefflande van Pinacker.

251. Jn Vorscoten Wilhelmus filius Alardi .xiii. morghen.

5) De Fremery leest „Devercampe,” wat er niet staat.

6) Er kan ook „ijj” gelezen worden.

7) Reeds vermeld fol. 46ro.

8) De Fremery leest „teghens,” wat er niet staat.

9) De Groenedijk onder Hazerswoude.

10) Reeds genoemd fol. 46ro.

252. Voer Vlent ene hoeve landes in den Pole bider capelle tusken die tve Ganter ¹¹⁾.

253. Dominus Gerardus de Waterringhe ¹²⁾ .iii. æ et .xv. s. te bottinghe. (**C.** *in marg.* Weteringhe). **D.** Voert te Winendael de mer ¹³⁾ ende een deel Segbroechs ¹⁴⁾ also hi zeghet, maer die grave wils hem niet bekenne.

254. Jnt ambochte van Keten Arnout Troves sone ¹⁵⁾ .vii. morghen.

255. Willem Mighiels sone .v. morghen in Keten.

256. $\begin{array}{c} \circ \\ | \\ \circ \end{array}$ Troves ¹⁶⁾. Den Broec ¹⁷⁾ van Bettensloete ten haluen grase. Die grute ¹⁸⁾ tusken Cralinghe ende die Goude bider Ysele ende dien vene, ene ¹⁹⁾ (honot) hont lants in sire woninghe ter Nuwerkerke, an der west side.

fol. 55v°.

A. 257. Conrart Nannen sone ¹⁾ .iiii. acker lants te Voshole in des heren ambochte van Brederode.

11) De Fremery leest „Gantel,” wat er niet staat. De Kleine Gantel ligt tusschen Poeldijk en Hondsholredijk.

12) Cf. fol. 45v°.

13) Zie fol. 53v° noot 14.

14) Tusschen de binnen- en buitenduinrij onder Loosduinen.

15) Van Moerdrecht, fol. 48v°.

16) Zie fol. 48v°.

17) Later een afzonderlijk ambacht tusschen Moerdrecht en de Goude.

18) De Fremery leest „gruit,” wat er niet staat.

19) De Fremery leest „iiiρ,” wat er niet staat.

1) Een broeder van Florens Nannen s. van fol. 52v°?

258. Hardenbernus de Foreest, officium de Foreest²⁾ cum decimis et terra sua in dicto officio.

259. Haer Oytgier (fisoene) tseren Gilis sone van Vorscoten³⁾ hevet ontvaen vanden grave dat goet van Vorscoten, dat es dat huus⁴⁾ ende dat erue daert op staet dat ziin vader vanden Grave hielt. Voert dat ambochte tote Scie⁵⁾ ende dat huus⁶⁾ ende tvelf morghen lants, dat ziin vader hielt van den grave, Voert dat ambochte van Rubroke⁷⁾, ende van Rotter-(ambochte) dam⁸⁾ ter haluer Rotte, Voert dien

2) Een klein ambachtje tusschen Reeuwijk en Boskoop.

3) Dit regeest is uitvoerig besproken door Fruin in de Rotterd. Historiebladen, Tweede Afd. 451 sqq. Zie ook de Inleiding p. 112/3. — Het ambacht van Vorscoten, waarnaar het geslacht heette, was reeds in het bezit der Wassenaers overgegaan (fol. 45ro). Heer Gilis van Vorscoten wordt in 1252, 1266 en nog in mei 1281 vermeld (Oork. I 555, II 136, 422), en woonde in 1266 in de parochie van Schie, dus vermoedelijk in het hier vermelde huis. Diens vader, dominus Otierus de Vorscoth, komt voor 1215 (Oork. I 247), vermoedelijk dezelfde als de Ogerus dapifer van 1212 (ib. 226/7). De zoon van heer Oytgier, eveneens Oytgier, wordt als ambachtsheer van Rotterdam vermeld in het Bescheyt van 1296 (v. M. II 61, de Fremery Suppl. o. h. Oork. n°. 309).

4) Dit huis werd in 1323/4 door Hugo van Lisse aan heer Jan van Davenvoerde verkocht (v. M. II 301).

5) „Tote” niet „van Scie.” Het fol. 50v^o vermelde haren Gilis ambacht, het latere Hoogenban. Het behoorde in de 14e eeuw aan de Cralingen's, en is tot in de 16e eeuw steeds met Cralingen vererfd.

6) Het huis van Vorscoten te Schie was het latere Starrenburg, in de 15e eeuw door erfenis van de Cralingen's aan de Wassenaers gekomen.

7) Tot in het midden der 15e eeuw een afzonderlijk ambacht ten noorden van Rotterdam en toen bij het poortgebied getrokken.

8) Dezelfde hand schreef eerst „ambochte,” en verving dit tusschen de regels door „dam.” — Het ambacht van Rotterdam,

thiende in Riede die ziin vader (ende hi) hielt vanden here van Thelinghe. Voert dat ambochte van Slupewiic ⁹⁾. Voert dat goet (inder) ter Putkupe ¹⁰⁾ in dat Bisscopdome. Die hoofsteden ter Schie tuschen die sluse ¹¹⁾ ende Jacops Kerrebakes, ende dat erue dat daer to behoert.

Q. Jtem G. Clays s. iij. morghen lands in Monster ambocht, dat belegghen heeft op die westside hi selue, op die oestside Stasse heren Jans clerke van Polanen.

fol. 56r°.

Q. Jnder baliuscap van Rijnland vanden mannen die haer leen ontfanghen hebben int jaer ons Heren M.ccc.xlvj.

Eerst in Rijswiker broke.

Dieric die Blote v morghen lands ghelegghen in Rijswiker broeke vors. andie norteynde streckende in die Delf, ende dat zuudeynde in die Swette, leggende andie westside (*i. l.* Jan Moyart) ende andie oestside daer Jan die Meyer op woent, die minder helft es sijns wijfs lijftochte, Elsbeen.

Jtem in Monster Jan vanden Camp (xvj morghen)

aan de beide zijden der Rotte gelegen, behoorde aan twee heeren, de Vorscoten's en de Bokel's (Fruin II.).

9) Slechts een deel van het latere ambacht van Sluipwijk, dat uit de ambachten Ravensberch, Slupic, Niewenbroec, Graven-coep en Vromade was samengesteld, zie fol. 50r° Didderic van Minnic.

10) Onder Harmelen.

11) In den 1264 (Oork. II 119) vermelden Ouden Schie-dam in Schie ambacht, welke vermoedelijk bij het eind der Polderwatering lag.

xij morghen lands, (an) die belegghen heeft her Jan van Polanen an die oestside, ende an die westside telcoester van Loysduynen.

Jtem in Hazertwoude Dieric van Haerlem vij morghen lands die bescheyden sijn met openen briuen (als) van miere vrouwen vader der keyserinnen als hem Dieric vermeten heeft, ende alsoe ment weten wil, men ontbieden met sinen briuen

Jtem Lisebet Jans Meyers ij morghen lands die ghelegghen sijn inden ambocht van Rijswijc, (*W. add. s. l. durende tot haren liue*), die belegghet heeft die abd van Egmonde op tsudeynde, ende op tnoerdeynde die selue abd, Hughe Egel ende Gheret Yenen zoen, ende op die oestzide Gheret Yenen zoen, ende op die westzide die Vroenewech.

Jn die Liere.

Jtem Florijs heren Gheret s. vj morghen lands ghelegghen op die Hoghe Heymont die belegghen sijn andie nortzide her Jan van Polanen, ende an die zuutside Florijs selue, die seyt dat hi briue heeft.

Jtem Gheret Enghebrecht zoen ij morghen lands te Walinxdorp, die belegghen sijn an die westzide Dieric die Jagher ende an die oestside Symon Cokarts zoen.

Jtem Gheret die Jagher vij morghen ligghende bider nortmolen in die Haghe die belegghen heeft an die oestside Ysbrand die jagher ende andie nortside die molen.

R. *Jtem Clays van Vorborch jn Vorborch een woninghe metten lande gheest ende v belegghen vanden borchgrave andie oestside, Cophoen an die westside, Jtem ander woninghe, hiet veren Alide woninghe, belegghen oestwart Coppeker Hoebrecht, westwart Jacob Oebrecht sijn broeder.*

fol. 56v°.

Q. Jtem die selue j morghen die belegghen hebben die (do) duynen ande nortside.

Jtem die selue (Gheret) ij morghen lands die ghelegghen sijn te Walinxdorp, die belegghen heeft an die westside ende an die nortside Dieric die jaghere.

Jtem j. morghen ligghende ter Mere, die belegghen heeft an die oestside Allert vander Mere ende an die westside Bertelmeus vander Mere.

Jtem Jan die Teye vj morghen lands ligghende opt eynde vanden Nuwenveen opten Gheere, die belegghen heeft op die nortside Clays Willen, ende Trude sijn zuster op die zuutside. non habet literas.

Jtem Vrowin Gheret s. j. acker belegghen van Symon Dieric (Hille) Hillincs s. an die nortside ende zuutside non habet literas.

Jtem Elsbeen Dieric Doeden dochter xj hond lands ghelegghen inden ambocht vander Wateringhen die seyt dat si enen brief heeft.

Jtem Gheret van Sweten heren Dierix kint van Sweten dat hi heeft, bi veren Ermgarden een huys met xxx morghen lands den huse naest ghelegghen, also alsoe die brief hout daer dese copie of ghescreuen is die hier na volghet. **W.** (*in marg.*) *tuus est et ssit Henricus (?) eeten.*

Willem graue van Heynnegouwen van Holland van Zeland ende here van Vriesland maken cont allen luden dat Dieric van Sweten met onser hant ghemaeet heeft joncvrou Ermegarden sinen wiue tot haerre lijftochte dat huys dat Florijs van Renneghem was, ligghende int ambocht van Zoeter woude met xxx morghen lands dien huse naest ghe-

fol. 57r^o.

legghen die Dieric voers. van ons ten rechten liene hout ende Florijs waren, voers. Jn manieren dat dit huys ende dit land voerse. comen sal na siere doet op sinen ousten zoen die hi hebben sal bi joncvrou Ermegarden voerse. diet houden zoude

ten rechten liene Ende liet hi en ghenen zoen bi joncvrou Ermegarden voers. so soud sijt houden tot haerre lijftochte jn welker lijftochte wi ghelouen joncvrou Ermegarden voernoemt te houden als wi sculdich sijn te doen na zede ende costumen van onsen landen jn orconden desen brieue bezeghelt med onsen zeghele Ghegheuen in die Haghe des woensdaghes na sente Nielay's dach M.ccc.xxxix.

Dar dit leen ontfaen wart dar was ouer alse ghetughe ende sgrauen manne Jonghe Jan Ghelen s. (ende) Clays Jans s. Reyner Heynen s.

Jtem her (Arent) Aerst vander Horst xij tē s. op die Renten van (Northollant) R. Woerderland.

(Jtem anno xlvj opten achten dach van junio versocht her A)

Jtem Diedolf Clays s. viij morghen lands, ghelegghen an die nortside Jan die clerc, ende Jan die Rem op die zuyside non habet literam.

R. Jtem joncfrouwe Willem Mabelye vten Waerde thuus jnden Waerde metter hofstede met .xlv. morghen lands naestghelegghen der hofstede ende .xxviij. morghen lands diemen hiet Lutgharden tyende, ende dat vierdendeel vanden tyende in den Waerde, ende dat vierdendeel vanden tyende twischen den Zile ende den Vliet, ende ouer die Goude jn Zuudwijn (.ij.) xix. viertel lands ende dat vrygherecht jndat zelue. Jtem jn Leyden drie hofsteden diemen hiet Dammaes, Dirrics van Harlem, Jan Phillips sone ende Godhanne, ende enen podwijns waar die here js, ende li pondsjaers voer vten tyende tot Waddincs vene. **Q.** Jtem stont inden ouden register ij morghen lands in den Waelcamp ende ij viertel ligghende op die Doys die en heeft si niet, darom en ontfaet sise niet.

fol. 57v°.

Q. Jtem Ghisebrecht (Moreni) Mouwerijns s. ix morghen ghelegghen tusschen Wouter Willems zoens,

ende Florijs Herperen zoen, in den ambochte van Coudekerc ende inden Leghen weert.

Jtem Kerstijn jonevrouwe van Oestgheest v .ff die haer die Rentmeester van Northollant wt reyken sal te twe tiden siaers, alse haer brieue houden, dats te weten te sente Jans misse inden zomer ende (wst) tonser Vrouwen lichtmesso.

Jtem Ghiseken van Oestgheest vijf morghen lands dat belegghen (heeft) is in heren Jan Persijns ambocht in die Liere.

Jtem Willem Voet j morghen ligghende in ambocht van Voerhout dat belegghen heeft Jan Reymborghen zoen op die oestside ende op die westside Dieric Hughen zoen.

Jtem (Go) Wouter Corf xij morghen lands ghelegghen int ambocht van Zoeterwoude op Zuytwout binnen desen marken Hadewi Dieric Buffels zoens wedewe ende hoir kindere met hoiren lande op die zuytside ende heren Jans land van Pollanen ende Godeuart Corfs lands vors. op die nortside.

Jtem Walinch Allarts s. iij morghen lands die belegghen heeft Symon van Teylinghen op die nortside, ende Walinch selue vors. op die zuytside.

Jtem Bertelmeus vander Grafte, Godeuart Symons s. Clays Godeuarts s. Gheret Bruyns s. in ghesamen derhant vijf morghen lands inden ambochte van Zoeterwoude, dat belegghen heeft op die zuytside die vrouwe van Rodenborch, ende op die nortside Jan Dorschij.

Jtem Arnd Hughen s. v hont lands ligghende tusschen den waterlose ende den Vliete, dar legghet Willem Spruyt an die een zide ende Machtelt sijn zuster an die ander zide.

Jtem Jan Jans s. j. stic lands gheheten Lepelgars.

Item Eueraet Clays s. iij morghen lands int Monster ambocht bider Zidde.

fol. 58r^o.

R. *Jtem joncvrouwe Agniese Dirrics wijf van Raporst .xj. hond legghende vp die Heymond metter woninghe, ende .j. morghen hiete die Dijnc, jtem .v. morghen bi Borgherweghe als si vermoed met Dirric vander Spanje ghemiene.*

Z. *Gerrit van Steenvoerde.*

Q. *Jtem Gheret van Steenvoerden die woninghe tot Steynvoerden met Lvij morghen lands, ende die tiende tot Scipliede die Jans ouer Voert was, die die graue Willem heren Janne van Steenvoerden sinen vader gaf.*

Jtem Dieric van der Mide (x. lx) lxx morghen lands in Nuwen cope, die belegghen heeft die waterkeringhe in Arlenveen op die westside, ende op die oestside mijn here die graue van Hollant, hier of heeft Aleyt vander Mye xx morghen tot haer lijftocht.

Jtem Dierc Hughen s. j. garde met haren wtlande int ambocht van Voerhout, dat belegghen heeft Willem Voet an die westside, (ende hi selue) ende op die oestside Kerstane Hobbe.

Jtem Jan die smit .v. morghen lands ghelegghen bi Steenvoerden an die westside, Ende an die westside van desen lande die woninghe ter Brake. S. Dit bestarf na vp Dirc den smit zinen zone ende dese js doet.

Jtem Jan Willems s. Hannen ss. vanden Zande j^p morghen lands ghelegghen after der papenhuse tSande.

S. *Jtem Gheraert vander Doe heeft ontfanghen, alzulke corentiende ende smaltiende, ende die ghifte vander kerke ter Aren, in allen maniren alst sijn vader van ons ghehouden heeft. W. Mortuus est ende de vrou van Raporst heften tiende te haren liue.*

Jtem Peter Willems sGronen s. in Monster vj morghen lands ghelegghen in Monster ambocht die gheheten sijn Ottenland ende belegghen heeft Bouden

Dierix s. op die (norsi) nortside, ende op die zuut een lant dat gheheten is die Stripe.

Jtem iij morghen lands in dat selue ambocht dat belegghen heeft tkint van Wassenaer op die zuytside ende op die nortside her Jan van Polanen.

Jtem Willem Otte viij garden ghelegghen tusschen Ghiben camp streckende in die Swet, jtem iij garden breet vander Swet inden Vliet, dat heeft belegghen H. Ians Dierix ss. ende G. van Vlardinghen ende Bertelmeus Otte.

fol. 58v°.

Q. Jtem Dieric van Valkenburch x .xx. tsiaers die hi neemt vter hoeue van Berkenrode int ambocht van Tsgrauenzande.

Jtem Gheret die Blote x. morghen lands ghelegghen in Rijswiker broeke an dat noert eynde streckende in die Delf, ende andat zuyteynde in die Swette.

Jtem Dieric vander Spangien iij^o morghen (s. l. luttel meer of luttel min) ghelegghen te Voerborch die ghecoft worden teghen Bertelmeus Wouters s.

Jtem Arnd van Voerborch sine woninghe med xx morghen lands, wtgheset datter sijn kinder wt houden, jnden eersten Arnd vanden Damme iij .xx. holl. siaers (s. l. vander westside in te nemen), Jan van Voerborch sijn soen j .xx. holl. siaers op Willem Paedsen woninghe, jtem Jan Willem xij s. siaers.

Jtem soe seyt Willem van Voerburch dat hem leet is dat Arnd van Voerborch yeman enich goed ghemaeet heeft, sonder iij .xx. holl. die hi Arnd vanden Damme ghemaect heeft, want hi hoept dat hi doutste leenvolgher is, ende onverboert.

Jtem Arnd van Werborch xj morghen lands, ghelegghen int eyghen broec

Jtem Volprecht Gheyen s. vj morghen lands ghelegghen inden ambochte van Swadenbrugdam dat be-

legghen heeft an die oestside Volprecht Copperts s. ende an die westside Vranke die Goede.

Jtem Vranke die Goede vj morghen ghelegghen int selue ambocht, die belegghen heeft an die oestside Volprecht Gheyen s., ende an die westside Reynout Smijt.

Jtem Reynout Smijt vj morghen int selue ambocht, Vranke die Goede op die oestside, op die westside Allert Ghezen.

Jtem Vop Jan Clinkarts s. v. garden int selue ambocht, her Dieric van Brederode opt oestside ende op die westside hi selue.

Jtem Vranke Toenkens s. viij morghen int selue ambocht, op die nortside Jan mijnsheren zone ende op die zuytside Dieric Voerhouts s.

Jtem Clays Hughe (also vele lands als in den jaer xlv. gout v ~~ss~~ siaers) (s l. v_p morghen _p hont min) ghelegghen te Loysduynen, dat belegghen heeft op die zuytside Colijn veren Berten s. erfnamen, ende op die nortside mijn here van Hollant

R. *Jtem Symon van Warmmonde jn Voerhout, wat min dan drie morghen belegghen bi Symon Naghels lande an die oestsyde.*

Jnt Haghe ambocht Jan Dielewar zoen, vj. morghen belegghen bi Dirrics jaghers lande an allen ziden.

fol. 59r°.

Q. Jtem inder baliuscap van Delfland.

Willem vanden Zile in Maesland xvij morghen lands die belegghen sijn aen die oestside Clays Roetmule, ende an die westzide dat Jacob Hannen zoens was, ende een priester van Harlem ghecoft heeft. **W.** *Dit heeft mijn here Cappelaken verliet ten rechten (ghe) leen, ende ghebrake sijns sonder zoen, soe soudt Beatrijs houden tot horen lue.*

Jtem Ogier Butzile onen tiende in Delfland also als sijn hantvest hout.

Jtem in Ketel Ghisebrecht Heinrix s. vander Harghe xxij morghen ligghende in Spadelant metten ambocht half want die ander helft houdt tkint van Wassenae.

Jtem Dieric van Ockenberghe x morghen lands ghelegghen op die Hoghe stat int ambocht van Vlardinghen.

Jtem vij morghen lands in siere woninghen inden Vrieban.

Jtem in Ketel Mouwerin van Stompie (xij) vj morghen lands, die belegghen heeft an die Philips Heinrix s. an die zuutside ende Willem Aelbrechts s. hadde belegghen an die nortside. (*W. in marg. Mortuus est et..... Dirc van Stumpijc. Dirc van Stompijc.*)

Jtem vj morghen in bi Gheret Symons s. an die zuutside.

Jtem Arnd vander Hoeue xxvij morghen lands in Maesland op die hoeue, die belegghen heeft die Commelduyr vanden Hofdike an die nortside ende an die zuyside.

Jtem Badeloghe Clays Adaem zoens wijf v. morghen lands, die ghelegghen in heren Jans ambocht vander Wateringhen te Vlerdinghen, ende gheheten is Jans camp, dien belegghen heeft op die nortside Arnd Sisere, ende op die zuutside Han Euegheer met twee hofsteden ende dike die dar toe hoeren.

fol. 59v°.

Q. Jtem Clays Heynen s. v. morghen lands ghelegghen te Clattenborch op die westside, dat belegghen heeft Proest van Koninxvelt op die westside, ende op die oestside die wech die die scepen bescouwen.

Jtem Heinric heren Dierix s. v. morghen lands ghelegghen int Nuweland bi Schydam beyde die eynden streckende an den dike, die belegghet heeft an beyden ziden Willem Callen s. ende Clays Scheynart.

(Jtem Florijs die Houtman iij morghen lands ghelegghen in Blomendale, dar leecht an die zuytside Dieric Florijs s. ende an die nortside Willem Heynen s.) Non vacat.

Jtem Mouwerijn Dierix s. xvj morghen in Borgherdike, (ende x morghen in Borgherdike aen j. ander stuc,) dar leecht op die oestside aen die xvj morghen Jans woninghe vanden Hofdike, op die westside G. Hannen s. woninghe, (an die tien morghen leecht op die westside veren Rissenc Heynen woninghe, op die oestside Willem vanden Hofdike.) *W. Mortuus et emit Dirc van Stompjic xvj morghen.*

Jtem die selue een smaltiende in Maesland zuytwaert vander kerke ligghende.

Jtem Hazeken G. Awijns dochter xiiij hont lands in Wateringher ambocht an Dieric Vastrarts lane an die oestside, an die westside die van Wateringhen (ende).

Jtem Peter vander Werue lxxij morghen lands, dat heeft belegghen an die westside G. van Vlardinghen, op die oestside Jacob Hoen.

Jtem tvehondert grote in die tiende te Bodegrauen.

Jtem Willem vander Spoyde j. viertel lands die belegghen heeft Arnt die Witte an beyden siden.

fol. 60r°.

Q. Jtem (Jan vanden Werue) (*S. i. l. Hubrecht Ians s. vanden Werue, anno xlvij.*) tgoet dat ten Werue med twe woninghen, ende thuys ter Loe, ende met al den landsaten die op die werf hure sitten.

Item die tiende wt Reynsburch.

Item een ambocht tot Waddinsuene med enen tiendeken.

Item xxj morghen in Maeslander ambocht.

Conegont Heinrix wijf vander Woert Wouters

dochter vander Woert viij ρ morghen lands ligghende bi Papswoude.

Hughe Gherets s. (**W.** s. *l. mortuus*) vj morghen lands ligghende in heren Jans ambocht vander Wateringhe, an die nortside (Ale) Achte Rampen ende haer kinder an die zuyside Jutte Iacop Nannens soens wijf.

(Jtem Screuel Clays s. iij morghen in heren Jans ambocht vander Wateringhe, dat heeft belegghen op die zuyside Rissenc Roelkijns, an die nortside Lisebet Clays dochter. **W.** *Mortuus est et successit (Claes) (s. l. Hughe) Screuels z. anno 1363 feria secunda post pentecosten. X. Dit goet is vercoft ten eyghen.*

Jtem Clays Jans Visschers s. vj morghen in die Borgsate, dat heet belegghen an die oestside her Willem Olman, an die westside Kerstant vanden Berghe.

Jtem Clays van (Rughen) (*s. l. Ruven*) c ff (sjaers) siaers op een stic lands.

Jtem Hughe Jans s. viij garden breet bi oesten der kerke wtgaende toten vene, jtem bi westen der kerke viij ρ s. tsiaers.

Jtem Jan Florijs Jans ss. v morghen lands, tot twe steden, ij ρ morghen voerden Ghawech, ende die ander ij ρ morghen bider kerke in half hoeue.

S. *Item Huce Ians s. heeft ontfaen op sente Odulfs dach, int jaer xlvij iij. morghen luttel meer of luttel, die waren Willem Nagel Ysbrands Cox s. die hi minen here op draghen te rechten liene inden ambocht van Voerhoute, hier ouer waren her Gheret van Heemstede ende her G. vander Maelstede die belegghen sijn T. an enen stic haer Jan van der Wateringhe vp die oestside ende an die westside Jan Keremare, Ende an den anderen camp Jan van Brabant an die oestside, Ende an die westside Hughe Gheret Kijmmen s. Jtem En stucke lants vp die Gheist dat belegghen heift op die oestside Ermegaerd Volprechts dochter, vp die westside Claes Bruene, noch een stic dat belegghen heift Dieric Ymmen s. vp die oestside, ende vp die westside Willem Vaic Jan Naghels s.*

fol. 60v°.

Y. *Ysbrant Ghijssbrechts z. leen.*

S. *Jtem Ysbrand Ghisebrecht s. heeft ontfaen vanden hertoghe xxij morghen lants, ghelegghen inden ambochte van Spadelant.*

Jtem (ten am) dambocht van Spadelant ghemeen metten kinde van Wassenaer.

Y. *Jacob Mouwerijns z. leen.*

S. *Jtem Jacob Mouwerijns s. x. morghen lands liggende in Borgherdike, belegghen an die westside med veren Rissenc Heynen woninghe, ende op die oestside Willem vanden Hofdike.*

Y. *Pieter Walichs leen.*

T. *Pieter Walichs zoen in Zoeterwoude heift Ontfanghen van minen here den hertoghe iij. morghen lants, Ende heift belegghen aen die Nortside, Symon van Theylinghe, Ende aen die zuutside sijn moeder ende hi zelue met eyghen lande, Ende hier ouer waren, die here vander Lecke, haer Dieric van Raporst, Jan Symons s., ende Wouter Corf, mijns heren Mannen, Dat was ghedaen in den Haghe des vridaghes na sente Katerinen daghe int jaer xlvij.*

fol. 61r°.

Q. *Jnde baliuscap van Schyeland.*

Y. *Huge Dirix z. leen.*

Hughe Dierix s. (een) dat ambocht van Rubroec.

Jtem xvj morghen lands ghelegghen int ambocht van Rot.

Airnt Vranken z. leen.

Jtem in dat selue ambocht Arnd Vranken zoen vj morghen ghelegghen bi Hughe Dierix zoens land voers.

Erkenraet Engbrecht Phillips zoens dochter leen.

Jtem Arkenraet Enghebrecht Philips dochter was Boudens wijf vanden Velde vj morghen int ambocht

van Schye ligghende, ten rechten erfleen als die brief hout dar die copie hier ghescreuen staet.

Engbrecht Philips z. leen.

Wi Willem graue van Heynnegouwen van Holland van Zeland ende here van Vriesland maken cont allen luden dat wi ghegheuen hebben ende gheuen Enghebrecht Philips zoen van ons te houden te leen zes morghen lands jn zulker manieren dat niet versteruen mach binnen afterzusterkint dat van Enghebrechts liue coemt maer van desen voersproken goede zal Erkenraet Enghebrechts dochter (was) wesen die eerste leenvolgher also verre also si leuet, ende waer dat haers ghebroke so soud eruen als hier voerscreuen is Die gheleghen sijn int ambacht van Schye dar die vierdalf morghen van desen voersprokene lande ligghen ghemeen metten Heylighen Gheest ende met Woutre den Witten die ons aen quam van heren Hughen van Hekelinghe als van boeten, ende die derdalf morghen die sijn gheleghen inden Gheer tusschen Janne vander Nesse ende Kerstant kinder van Raephorst Jn orconden desen brieue bezeghelt met onzen zeghele, ghegheuen inden Haghe des maendaghes opten derden dach van meye int jaer ons Heren M.ccc.xxij.

Dirc vander Spangen leen.

S. *Jtem Dieric vander Spangien vij morghen lands gheleghen int Schyeambocht op tRintvene.*

fol. 61v°.

Y. *Jacob Symons z. leen.*

Q. *Jtem Jacob Symon s. j^r viertel lands int ambocht van Capelle op die Ysel, dar leghet op die*

oestside D. van Velthusen, op die westside Mathijs Dierix s., vtegaende (toter) vander Ysel toter Meer toe, **S.** ende al die boten van ij s. die verschinen inden hof tot Schye die sijn Jacob vorsc.

Y. *Willem Jans z. leen.*

Jtem W. Jans s. in die Nuwekere iij viertel lands, dar leghet an die oestside Willem Symons s. op die westside dat kerclant wt gaende vander Ysel in tscheydinghen van Zeuenhusen.

Pieter Kerstinen z. leen.

Jtem Willem graue van Heynnegouwen van Holland van Zeland ende here van Vriesland maken cont allen luden dat Jan Stugghe die helfte vander Zidewinde tusschen Delf enter Schie ligghende int ambocht van Schye die hi van ons in erfene te houden plach quite ghesconden heeft tote Peter Kerstinen zoens behoef, welc halue Zidewinde voers. wi desen vors. Peter ende sinen nacomelinghen van ons ende van onsen nacomelinghen binnen achterzusterkinde niet te versteruen verlient hebben Ende waer dat zake dat die vanden Zeuenambochten deser haluer Zidewinde te doen hadden tot eenre waterkeringhe, so willen swi dat sise orbaren dar toe, ende die bate ende die vrome die van deser vors. haluer Zidewinde coemt sal Peter ende sine nacomelinghe vors. hebben Ende dese halue Zidewinde vorsc. ghelouen wi Peter vors. ende sinen nacomelinghen te waren Ghegheuen in die Haghe opten derden dach van merte int jaer ons Heren M.ccc.xxxviiij.

Dirc Wouters z. leen.

Dieric Wouter s. iij morghen lands te Keten, Jan dMunic op die oestside, op die westside Jan Alide s.
(Item Arnoud)

fol. 62r^o.

Y. *Airnt Egbrechts zoen leen.*

Q. Jtem Jan Arnd (W. s. l. jof Aernd Egbrechts zoen hertoghe Albrechten man) v. morghen lands inden Broeke dar legghet an die oestside Danel van Mattenesse, an die westside Robbrecht Willem Zaleghen s.

Symon Loyf leen.

Jtem Symon Loyf ij woninghen in Voerborch, dar legghet op die oestside Jacob Hazen, an die westside Jan vanden Werue.

fol. 62v^o.

R. *Jn Rijnland.*

Harper (W. s. l. van Fereest) R. *ontfanghen te rechte lien, officium de Middelborch cum ccc. iugeribus terre ibidem Jtem jn Caudekerke idem Harparus. xiiij. hieten die Bate belegghen oestwaert Dirric van Foreest sijn broeder, ende Jans sijns vader waren jn sijn live, feria quarta post circumscisionem anno natiuitatis xlvij.*

O. *(Jtem Jan Willem Ysbrand ss. xvij. morghen op Bluwen, dat heeft belegghen)*

(Jtem Jan Willem Ysebrand s. in Babbartspolre vj. morghen j^e hont min)

(Jtem die selue in Rijswijc (vj.) iij^e morghen (j. hont min), dat heeft belegghen op die oestzide her Jan van Heyn-negouwen ende op westside, Dierix sBloten kindere)

(Jtem die selue xiiij. hont)

fol. 63r^o. Nihil.

fol. 63v^o. Nihil.

fol. 64r^o.

Q. In die baliuscap van Vriesland.

Eerst in Veen husen.

Yue ionghe Herken zoen van sijns wijfs wegghen

j. huys ende ij morghen lands ghelegghen inden Hem, an die (een side) westside Zinart Rissen ende op die oestside (Han) Han Ouekens zoens kint. **U.** *Hij heeft dit voirghenoemt (ontfaen) ghoet ontfan, als voocht van sinen wiue erffelic als die brief hout (die) daer die copye hier na of ghescreuen staet.*

Wij Willem graue van Henegouwen van Holland van Zeeland ende here van Vriesland Maken cond allen luden, dat Symoen Voppen s. bi ons gheweest heeft tote Keynout ende ons op ghedraghen, Een huus ende twee morghen lands, legghende binnen den ban van Heem, Zindert Rissen s. vp die westsyde, ende Hanne Oeuekens sonen kindir vp die oestside. Wilc huus ende land voirscreuen wi Symoenne voirs. virlyen van ons ende van onsen nacomelijngghen, hem ende sijn nacomelijngghen te houden te leene binnen aftirsustir kint niet te virsteruen dat van wijttachtich bedde ghecomen si ist wijf of man, Ende hier ouer waren onse trouwe manne, here Willem van Duenuoirde here van Oysterhoud ende Ian van Sasnem onse knape. In orconde dese brieue bezeghelt med onsen zeghel, ghegheuen te Keynot tsaterdaghes na sente Odulfs dach, Jnt iaer ons Heren M.ccc. ses ende dertich.

V. *Jtem heift Yue Jonghe Harken zoen versocht alse van Symon sijns soens wegghen alse mombaer alsulc leen alse hi hout van minen here den hertoghe, dat sijn wijf plach te houden alse hier voer ghescreuen staet, ende ghelegghen es in Hem, ende belegghen heift Zynart Rissen zoen an die westside, Ende Han Oeueken soens kint an die Westside. Hier ouer was haer Jan die Moelnaer, Ende Hughe van den Woude.*

fol. 64v°. Nihil.

fol. 65r°. Nihil.

fol. 65v°. Nihil.

fol. 66r°.

Q. *Jtem in die baliuscap van Keenmerland. Jtem in ambocht van Eemskere Jan van Riedwije*

(iiij^e houe) iiij halue hoeuen ende j. veertel, die beleghen heeft mijn here van der Lecke op die zuutside, ende op norteynde hi selue, dicit se habere literas.

(Jtem Egbrecht die Riede iij garden die beleghen heeft Peter die Riede sijn broeder op die nortside, ende Margriete sijn moeder op die zuutside.) Non vacat.

Jtem Jonghe Jan Ghelen s. een stic lands dat gheheeten is die Bilte, dat beleghen heeft op die nortside sgrauen heertstrate, ende op die zuytside (Tielman) Dieric Tielman. **W.** *Dit is Heynric sinen soen verliet in allen schine alst hijt helt.*

Jtem Doue Willem Douen zoen in Akersloet, huys ende werf binnen der graft dat beleghen heeft an die nortside Tibaut veren Claren sone ende aen die westside hi selue, testimonio duorum (ost) hominum ostendit feodum esse hereditarium.

Jtem Egbrecht die Riede.

Jtem Ysbrand Symons s. van Tetrode iij morghen lands gheleghen bi Herlammerwech op die nortside, ende an die zuytside hi selue.

Jtem Reyner Heynen s. viij garden lands binnen den ambocht van Aelsmaer gheleghen op beyden siden Aelbrecht Doedijns kinder, zuyden ende noerden.

Jtem Clays Bol, een tiendeken gheleghen tot Aelbrechtsberghe dar mijn here van Holland ende die here van Brederode die helft of hebben.

fol. 66v^o.

Q. Reyner Gheret s. viij. (morg) made gheleghen tAkersloet Willem van Ripe an die nortside, ende an die zuytside Willem Yenen.

Jtem Wouter die scriuer een weer lands in Houteric hout xxiiij made, ende heeft beleghen op die westside Gheret die Grone, ende op die oestside Clays Mabelien soen.

Jtem een ander weer hout xxij made beligghende

op die westside Coppert Teden sone ende op die oestside Clays Gheertruden sone streckende beyde gader vander Meer in dat Ye.

Item H. Peter s. in Akersloet j. huys ende j. hof, ende die heemwerf, ende een acker lands voer die doere, belegghen aen beyden ziden med sijns selues lande.

Item Willem die Cuser j. woninghe te Scoten ende xvj morghen lands die dar toe horen.

U. *Item, Coppijn Damme, heeft ontfaen iij. sjaers die ghelegghen sien bi dir huuswaerde op gheen side den ouden Ouirdamme, also als Bertoud vir (Hasekijn) Aechten s. hadde die sijn oude vader was die him mijn oude here ghaf.*

fol. 67r^o.

Q. Item H. Peter s. van Akersloete xij madde made.

Item in Castrickem Symon Parydaen een werue lands ligghende voer sine doere, heyt Hughe Tarninx hofstede.

Item in Castrickem G. Dierix s. twee gherse lands opt Langhe velt ende j^c lands die hem op quamen van Loeuen sijns broeder doet also dese brief hout dar die copie of ghescreuen stat.

Jc Jan van Berghen make cont ende kenlije alle die desen brief sien zullen of horen lesen dat G. Dierix s. veren Haduen zoen ontfaen (heeft) heeft van mi ende hout te liene twe gherse op Langhe velt ende j^c lands die hem op quamen van Loeuen sijns broeder doet niet te versteruen binnen afterzusterkint also dat van sinen liue quame, ende sonder heerwade, Jn orconde deser lettere bezegheld van minen zeghele jnt jaer ons Heren M.ccc.xviiij, des woensdaghes (na vor na) voer Kerstdach.

Item Dieric Clays s. xij deymt lands, ligghende

tot Osdorp, die gheleghen sijn in eerre meenten,
Jtem ij deymten in Waterland.

fol. 67v°.

Q. Jtem G. die Beseghe j .℥. siaers vter herfsbede
tot Assendelf ten rechten lien, habet literam.

fol. 68r°.

Q. Jtem een halue hoeue lands inden lande van
Montforde die den here aen comen is van G. Spierings
doede die gheleghen is int Bloelant op Cortbloclant,
daer gheleghen is op die oestside Philips Ian Spie-
rings broeder.

Z. *Hier na te volgen 75. (76. 77.) recto et cet.*

fol. 68v°. Nihil.

fol. 69r°.

Q. Rijnland.

Jnt Haghe ambacht.

Wi Willem graue van Heynnegouwen van Holland
van Zeland ende here van Vrieslant maken cont
allen luden dat wi die woninghe met iij morghen
lands die ons aen quamen van Plumarts doet leg-
ghende int Haghe ambocht verlyet hebben ende
verlyen Bertelmeuse vten Lardier te leen van ons
te houdene in deser maniren dattet na siere doet
comen sal op Willem Meysen sinen zone Ende die
salt van ons ende van onsen nacomelinghen te houden
ten rechten liene Jn orconden etc. Ghegheuen in-
den Haghe sondaghes na sente Matheus dach int
jaer ons Heren M.ccc.xxix.

Dieric Bokel vj morghen lands dat belegghen heeft
Dieric Wouter an die nortside, an die zuytside Willem
die Bye, Jan Obrecht op die oestside. W. *Dit goed
heeft hi minen here hertoghe Aelbrecht vpghedraghen ende
die heeftet Mathijs Willems z. sinen doirwaerder verliet*

ten rechten leen. (Add. Dit is Mathijs ten eyghen ghegheuen te vercopen.)

Jtem Dieric Wouter ix^e morghen lands die heeft belegghen Ian van Zile op die nortside, ende op zuytside Katerine (Dire) Dierix dochter vors.

fol. 69v^o. Nihil.

fol. 70—73 desunt.

fol. 74r^o. Nihil.

fol. 74v^o. Nihil.

fol. 75r^o.

Q. Jtem inden lande van Ghelre.

Z. *Staesken Ghijsbrechts z. van Brakel.*

Staesken Ghisebrechts s. van Brakel, j. ghesaet also alst gheleghen is in den ambochte van Brakel, ende sijns vader was, dat belegghen heeft Wouter die Beyer bouen, ende beneden Aleyt Celen met enen morghen lands also alse dese brief hout dar dese coppie ghescreuen staet.

Z. *Staesken Ghijsbrechts z. van Brakel.*

Wi Willem graue van Heynnegouwen van Holland van Zeland ende here van Vriesland maken cont allen luden dat wi Staesken Ghisebrechts zone van Brakel verliet hebben van ons te houden te leene binnen achterzusterkinde niet te versteruen een woninghe ende een stuc lands te Brakel in een hoeue die .Vijf garden. heeten ligghende vp tOeuer ende Dieric Hollen land op die oestside ende Heynen lande van Cranenburch op die westside. Jn orconde desen brieue med onsen zeghel beseghelt Ghegheuen inden Haghe smanedaghes na sente Marcus dach int jaer ons Heren M.ccc.xxxiiij.

fol. 75v°.

Q. Jn Amsterdam.

Z. *Claes Nanninx s.*

Jtem Clays Nanninx s. ix dach maet lands of daer omtrent ghelegghen tot Eembrugghe, roerende vanden lande van Aemstel, tot allen recht etc. habet literam.

Ghijsbrecht van Minden.

Jtem Ghisebrecht van Minden iiij morghen lands, in Loenrekerspel ter Anster die gheheyten sijn die Kijfcampe.

Jacob Willem Meynaerts z.

Jacob Willem Meynarts s. ende Willem sijn broeder ix^o morghen ende ij. hont lants opt Goutoeuer dar ligghen an die zuytside die heren van sente Katheninen an die nortside Clays veren Gheermonden s.

Jan Dirck Boys s.

Jtem Jan Dieric Boys s. ij morghen lands te Minden in heren Ghisebrechts gherichte van Langherake, dar leyt an die zuytside Symon van Teylinghen, an die nortside her Amelijs van Minden.

Ghijsbrecht Cloetinc.

Jtem Ghisebrecht Cloetinc. j. acker lands dar legghet op die oostside her Amelijs van Minden.

Loeff van Ruwele.

Jtem Loef van Ruwele, xx morghen lands bi Loenen te Wiele, dar legghet an die zuytside Jan Volken s. an die nortside Arnd vander Anster jtem j. gherichte ende j. tiende op die Laghe hare, in die Zidewinde.

Reynier Gerrit Florisz.

Jtem Reyner Gheret Florijs ss. ij. acker lands an Dorscher vene, dat belegghen heeft an die nortside die here van Abcoude.

Jtem meester Dieric Goudnaghel j. acker lands, dar leghet an die zuyside Clays Grieten s. op Crankenvene.

Vide hier voren gebonden fol. 87.

fol. 76—82 desunt.

fol. 83r°. Nihil.

fol. 83v°. Nihil.

fol. 84r°. Nihil.

fol. 84v°. Nihil.

fol. 85r°. Nihil.

fol. 85v°. Nihil.

fol. 86r°. Nihil.

fol. 86v°. Nihil.

fol. 87r°.

W. *Rijnland.*

Z. *Sijmon Berthoutsz.*

A. 260. Symon Bertouts sone houdet van minen here den Grave ene viertel lants die leghet te Leyderdorp tusscen Clais Manghenus sone ¹⁾ ende Jan voren Grieten sone.

¹⁾ Lees „Magnus s.” blijkens fol. 54v°, waar hij ook voorkomt.

fol. 87v°.

G. 261. De bonis domini de Thelinghe .iij. iugera terre et dimidium iacentis apud Suansvorde ¹⁾, soluentia ²⁾ .xxv. s. annuatim Florentius de Vorebroke ³⁾ possidet dictam terram.

262. Jtem (Nicholaus) Jacobus de Seuenhusen ⁴⁾ .iiij. æ redditus tenet a domino comite ex parte domini de Thelinge cuiusmodi hereditas iacet et sita est iuxta antiquum Renum, et est vicina terre Gherlandi de Reno ⁵⁾, et est duaria ⁶⁾ uxoris sue. Jtem decimas dicte terre et terre Gherlandi predicti et totius terre Antiqui Reni ⁷⁾ tenet jdem Jacobus de Seuenhusen a dicto domino comite ratione successionis domini

1) Dit goed lag onder 's Gravenzande blijkens de Teilingsche lijst van ± 1328 (Bijlage A) n°. 30, waar Jan van Sonneuelts als bezitter ervan wordt opgegeven.

2) Fruin las „solventes,” m. i. ten onrechte.

3) Komt nog eens voor fol. 89r°. Een Dirc van Worenbroke vermeld in 1226 (Oork. I 301). Zij heetten naar een der deelen van het ambacht van Wassenaer, zie fol. 45r° noot 9. In de 14e en 15e eeuw komen verschillende personen van denzelfden naam voor in Rubroec bij Rotterdam, die ik echter vermoed, dat niet naar Vorenbroec onder Wassenaer heetten, doch naar een deel van het ambacht Rubroec, bedoeld in het verlij van Wouter Pot door hertog Philips den 29 juli 1449 met de ambachtsheerlijkheden van „Rubroeck ende Voorenbroeck” (Lib. Principium fol. 21).

4) Jacobus filius Th. de Zevenhusen komt voor in 1269 (Oork. II 191; Fr.).

5) Gheerlant vanden Rine komt voor in 1276 (Oork. II 303; Fr.).

6) Fruin las hier „duarium” en in het volgende regest twee maal „duario,” maar er staat telkens duidelijk „duaria.”

7) Zie de Teilingsche lijst van ± 1328 n° 7, waar „een zesten-deel van al den lande dat men hiet die Oude Riine te Nortich” als Teilingsch leen voorkomt.

de Thelinghen, quas etiam uxor sua tenet pro duaria sua.

263. Elyas vter Lire ⁸⁾ die thiende vter Lire groet ende cleine die elf daer af ⁹⁾, ende die coren thiende ¹⁰⁾ the Coudekerke ¹¹⁾ teghens .x. æ. ghels.

264. Willem van Oestgheest ¹²⁾ heuet ont vaen thallen rechte al selke ghoet alse siin vader hielt in Risewiker broec ¹³⁾. Ende .vi. pont ghelts van thinse te Verhoute.

265. Didderic haren Symons sone ¹⁴⁾ heuet ont vaen thallen rechte die thiende van Rysewiker broec in diere manire alse siin vader hielt.

266. Dit ¹⁵⁾ helt die here van Brederode ¹⁶⁾ te lene vanden here van Thelinghen. Dat goet dat int Oghe ¹⁷⁾ legghet, ende dat goet te

8) Reeds genoemd fol. 49v^o.

9) Hughe vter Liere, denkelyk een zoon van Elyas, verkocht deze tiende aan Heynric van Eemskerke, die ze in 1328 bezat (Teilingsche lijst n°. 28).

10) Zie fol. 88v^o Wilhelmus f^o. Badeloghen (Fr.).

11) Fruin las hier „Oudekerke,” m. i. ten onrechte.

12) Reeds genoemd fol. 45r^o.

13) In de Teilingsche lijst n°. 23 blijkt, dat deze tiende te Ockenberch lagen, en dat joncvrou Kerstine van Oestgheest har Willems leenvolger was. Dat Ockenberch lag onder Rijswijk ten zuiden van de Werve.

14) Didderic haren Symons s. van Telinghen Oork. II 616 (Fr.). Zijn vader was fol. 52r^o nog in leven.

15) Cf. v. Mieris II 179, 372 (Fr.). Zie de Teilingsche lijst n°. 3, waar echter een deel der hier genoemde leenen ontbreken.

16) Heer Willem, tweede heer van Brederode, † 1285, gehuwd met Hillegonda sheren Henrics dr van Voirne, † 1302.

17) Callandsoog, dat tot op het uitsterven der Brederode's in hun bezit is gebleven.

Scoten ¹⁸⁾, ende dat recht dat daer tho behoert, ende .x. æ. jaerlics toter Are, ende .v. æ. jaerlics thoet Arlenderuene in die bede. Ende Oude Voshole ¹⁹⁾, ende die Wiic ²⁰⁾, ende Scrauen broec ²¹⁾.

267. Theodericus de Alcmade ²²⁾ tenuit jure feodi dimidiam partem decime annone et dimidiam partem decime minute que dicitur smaltinde inter Marnedijc et Holdesclage ²³⁾ a domino de Thelinghen et hoc ius feodale mouetur a comite.

268. Theodericus de Werue ²⁴⁾ medieta-

18) Een ambachtje tusschen Haarlem en Velzen, waarvan hetzelfde geldt. Zie noot 26.

19) Cf. fol. 49vo, 55vo.

20) Is niet Beverwijk, dat eveneens die Wiic heette, want dat behoorde niet aan de Brederode's, maar een gelijknamig ambachtje ten noorden van Voshol en daaronder ressorteerende.

21) Oork. II 181 (Fr.) Een ambachtje ten zuiden van Sluipwijk en Ravensberch, dat tot Reeuwijk behoorde.

22) Schijnt in 1293 overleden (Oork. II 865, cf. 329, 936, Fr.). — Hij was waarschijnlijk de zoon van Walewiin heren Walewiins s. van Alcmade, die van 1261 tot 1274 (Oork. II 77, 282) herhaaldelijk voorkomt, terwijl Didderic reeds in 1277 met tienden in Riederwaard beleend werd (II 329). Cf. fol. 51vo noot 18. Zijn opvolger was zijn zoon heer Henric van Alcmade, de stamvader der latere generaties van het geslacht. Uit een zijtak stamden misschien ook de Poelgeesten, want Henric van Poelgeest was een broeder van Floris van Alcmade (v. M. II 143, 236), vermoedelijk een neef van heer Henric.

23) Holdesclaghe, cf. infra Theod. de Werue (Fr.). Zie de Teilingsche lijst n°. 8, waar deze tiende omschreven worden als „die ene helft vander tienden van Leyder merske tuysken der Ouderslaghe ende den Marendiic,” waaruit blijkt, dat de Stadspolder bedoeld is.

24) Reeds genoemd fol. 49ro. Zijn kinderen Dieric en joncvrou Ida vanden Werue waren volgens de Teilingsche lijst n°. 18 zijn opvolgers in het leen.

tem decime de Rysewiic ex parte domini de Thelinghen.

269. Wilhelmus filius Theoderici ²⁵⁾ terciam partem decime de Hemestede ex parte predicta.

Z. *Engelbrecht Persijn.*

270. Enghelbrecht Persin .xxxviii. pont. des ghelts dat in Waterlant gaet, dat derdendele van allen der corentheide van Scoten ²⁶⁾ tusschen dat vit ende des Vlielandes, ende dat vit ende vanden Cornen vene the Haerlem.

fol. 88r°.

G. 271. Gilis van Wendelnesse ¹⁾ die heuet ont vaen, die helpt vander visscerrie tusschen Waelsmonde ende Ghalchorde ²⁾. Maer .iiij. pont sal hi alle jare thevoren nemen vt alle die visscerrie ende die .iii. pont hout hi oec vanden

25) In de Teilingsche lijst n°. 10 wordt dit leen toegekend aan Willem Badeloghen s. van Heemstede, die hier onder n°. 289 ook voorkomt, maar met andere leenen.

26) „Al Scoten” strekte zich uit tusschen „dat vitende des Vlielandes ende dat vitende vanden Cornen vene the Haerlem.” Hieruit blijkt, dat niet alleen het aan de Vrijheid van Haarlem grenzende Zuid-Akendam, dat altijd tot Scoten heeft behoord, maar ook de daartusschen liggende ambachtjes Sanen, Schoterbos en Hoogewoert destijds tot Scoten behoorden. Ook Noord-Akendam benoorden het Vlielant maakte er een deel van uit. Hierdoor wordt ook verklaarbaar de uitdrukking hierboven bij den here van Brederode „ende dat recht dat daer tho behoert.” Het is een der vele later gesplitste ambachten.

1) Willem de Windelnesse bij Mieris II 35 (Fr.) Hij zelf in 1290 (Oork. II 754). Wendelnesse heet thans Capelle aan de Langstraat.

2) Fruin las „Halchorde,” m. i. ten onrechte.

graue, dit was te voren siin leen vande here van Telinghe.

272. Didderic van Hoylede ³⁾ heuet ontvaen .xv. marghen lants op die Hernesse, daer Didderic op sit vander Kerken ⁴⁾ in erfhere, omme .iiij. pont ende enen vierdel botter ende .vi. honre, jaerlichs, ende daer es dese Didderic van Hoylede self rechtere, dit hilt hi vanden here van Telinghen.

273. Haer Aper van Suindrecht ⁵⁾ heuet ont vaen in Niwe Ryede ⁶⁾ daer Berendrecht sceidet die thiende beide groete ende clene, die plach hi te houdene vanden here van Telynghen dese thiende hout tusscen dertine ende viertine hoeuen, daer dese tiende af gaet, so heef hi die helf vander smaelre tienden van al Rieder ambochte, sonder aleen die thiende ⁷⁾ die Didderic van Alcmade hadde, in dien ambochte.

274. Hughe van Alfen ⁸⁾ heuet ont vaen die thiende die legket in den Poeldijc jeghens dat weder deel vander thiende Didderics van Alfen, voert in Alfer horne ⁹⁾ die helft vander thiende

3) Vermoedelijk dezelfde als de fol. 54ro genoemde Didderic van Hoghelede, zie fol. 15vo noot 5.

4) Reeds genoemd fol. 52ro.

5) Cf. Oork. II n°. 584 (Fr.), alwaar blijkt, dat hij in februari 1285,6 reeds overleden was.

6) Cf. hierboven fol. 55vo n°. 259 (Fr.).

7) Cf. Oork. II 329, 442 (Fr.). Deze tiende wordt echter niet vermeld onder de leenen van Didderic van Alcmade fol. 87vo n°. 267.

8) Jan van Alfen, bij Mieris II 317 (Fr.).

9) Cf. fol. 51vo noot 20.

jeghens Didderic van Alfen vandes heren haluen van Thelinghen.

(Wilhelmus Naghel aud)

275. Willem Naghel¹⁰⁾ ende Ysebrant met ghesamenderhant. .v. marghen lants in die Crofte¹¹⁾, van des heren haluen van Thelinghen.

276. Matheus filius Theoderici Bort mansionem suam apud Daerrode¹²⁾ cum terra jacente iuxta eandem mansionem ex parte domini de Thelinghen.

277. Symon et Theodericus fratres filii Haghens de Scoten¹³⁾ tenuerunt a Wilhelmo de Thelinghen .x. librarum redditus annuatim in mansione sua.

278. Lyse Spikers (*add. s. l. van Leyden*) heuet ont vaen dat (virdele) virendeles op dat Tornoesvelt te Katwije, dat hoer duwari es ofte lijftochte, dat si hielt vanden here van Telinghen.

279. Thomas filius Kybben, annuatim .x. s. in decimis apud Langhenvelde ex parte domini de Telinghen.

10) Cf. fol. 52vo noot 5. Zijn zoon Willem wordt in de Teilingsche lijst genoemd als leenman van 6 morgen onder Voorhout.

11) Denkelyk onder Voorhout, zie fol. 89ro.

12) Zie fol. 52vo noot 12.

13) Het Oorkondenboek vermeldt een aantal Scoten's, maar geen der drie hier genoemde. Zij heetten naar het ambacht ten noorden van Haarlem, dat echter destijds reeds in het bezit des Brederode's was. Zie de Teilingsche lijst n°. 5, waar een Wilaem van Scoeten als Teilingsch leenman vermeld wordt, echter met geheel andere leenen als de hier bedoelde 10 pond. Haganus de Hairlem was leenman van Egmond omstreeks 1226 (Ber. e. Med. XXI, 185).

280. Hugo dictus de Campe¹⁴⁾ .ii. æ cum dimidia annuatim, de terra jacente post mansionem suam que dicitur Oudenborch¹⁵⁾ made ex parte domini de Telinghen.

281. Johannes dictus Butzeel¹⁶⁾ mansionem cum xii iugeribus vel xiiij. iuxta dammum¹⁷⁾ de Nordike versus orientem valent .xlv s. annuatim.

282. Symon Naghel¹⁸⁾ ibi iuxta iugera valentia xxx s. annuatim.

283. Gerardus Conrardi¹⁹⁾ .ii. iugera cum mansione sua ibi prope.

284. Arnoldus Ghibonis xiii s. et iiij. den. ex tributo de Voerhoute.

fol. 88v^o.

G. 285. Gerardus de Honte¹⁾ decimas minutas parochie de Haerlem²⁾ (valentes lv s.

14) Zie fol. 51r^o noot 12.

15) Zie fol. 47v^o noot 1.

16) Ger. de Butseel, bij Mieris II 34 (Fr.).

17) Fruin las „domum,” maar er staat duidelijk „dammum.” Het is de dam in den „Ouden Riin” onder Nortik, zie de Teilingsche lijst n°. 7 en hierboven n°. 262.

18) Cf. fol. 52v^o noot 5.

19) Misschien een broeder van de fol. 51r^o en v^o genoemde Conrart en Hughe Conrarts s.

1) Fruin las „Houte,” wat ook mogelijk is, maar ik meen stellig „Honte” te lezen en den naam voor diengene te mogen houden, waarvan Huntenesse (t Honterlant onder Naaldwijk) is afgeleid, zie fol. 45v^o noot 9.

2) Vgl. de Teilingsche lijst n. 4. De daar genoemde Diric van Valkenburch was dus gehuwd met de dochter of kleindochter van Gerart van Honte.

cum vno agro) (*add. s. l.* et paruas decimas frugum) cum vno agro terre valentes lv. s.

286. Johannes de Vrbe ³⁾ medietatem decimarum in terra harenosa in Rysewiic, jnde habet uxor dicti Johannis medietatem pro duario. Alteram medietatem habet uxor Symonis filij suj etiam pro duario, quas duas medietates dominus ipsis concesserat. Adhuc viuens.

287. Hubertus de Werue ⁴⁾, decimas in Gheesterwert ⁵⁾ decimas maiores et minores.

288. Wilhelmus filius Badeloghen ⁶⁾ .ii. æ annuatim ex precaria de Scorle, jtem terciam partem decimarum lini in Scoten ⁷⁾ et Alebrechtsberghe.

289. Johannes de Werue ⁴⁾ medietatem decime de Kercwerue ⁸⁾ valentis annuatim .iiij. ⁹⁾ æ vel circiter.

3) Cf. Oork. I 353, 361 (Fr.).

4) Reeds genoemd fol. 50r^o.

5) In Oestgeest, blijkens de Teilingsche lijst n°. 22, waar Hubrechts zoon Jan als de bezitter dezer tienden wordt vermeld.

6) Cf. fol. 87v^o Enghelbrecht Persiin (Fr.). — Hij wordt als Willem Badeloghen s. van Heemstede vermeld in de Teilingsche lijst n°. 10, waar echter vreemderwijze niet de hier bedoelde leenen te Scorle, Scoten en Alebrechts berghe worden opgegeven, maar de tiende van Heemstede, die fol. 87v^o aan Willem Dircs s. worden toegekend.

7) Het derde deel van den vlastiende te Scoten had volgens de Teilingsche lijst n°. 14 destijds Clays veren Barten s. van Hairlem.

8) Zie fol. 48r^o noot 9. — Deze tiende was in 1328 in het bezit van Vrederic van Oistgheest, den leenvolger van den hier beneden volgenden Gerart van Oesghest (Teilingsche lijst n°. 27).

9) Fruin las „iiij,” wat er niet staat.

290. Jtem Wilhelmus et Th. Vastradi¹⁰⁾ manu coniuncti, decimas de Noua ecclesia¹¹⁾ apud Haerlem, terciam partem jdem scilicet, alias duas partes habet Wilhelmus de Roelant¹²⁾ nescitur (s. l. nesciunt) a quo illas partes teneat.

291. Symon van Benthem¹³⁾ houdtet die maet thiende ende die hoecthiende van Rysewiic¹⁴⁾, vanden graue vandes heren haluen van Thelynghe.

C. 292. Gerardus de Oesghest¹⁵⁾ decimas frugum in Oesghesterbroec.

G. 293. Willem die Coc¹⁶⁾ hielt van Willem van Thelighen xl. den. iaerlichs van tinse.

294. Didderic Willem Bardemakers broder van Haerlem .x. s. iaerlichs te Brederode.

10) Mathildis uxor Vastradi † 13 februari 1363, Necr. Egm. (Fr.). — Dirc Vastræt ontving 12 mei 1355 twee derden in 7 m. l. van joncfrou Willem van Teilinghen (E.L. 43 fol. 7v°).

11) Niewerkerke bij Haarlem lag ten westen van Sloten en is in de 16e of 17e eeuw in de Haarlemmer meer verdronken.

12) Rollant lag onder Overveen ten westen van Haarlem. Het geslacht komt in de 14e eeuw vaak voor, maar in de 13e alleen hier. Het was blijkens zijn wapen verwant aan de vander Wateringhen's.

13) Reeds genoemd fol. 46v°.

14) In de Teilingsche lijst worden n°. 9 Gheret die Bloete, n°. 13 Jan vanden Burch en n°. 25 Symon vander Burch als leenmannen vermeld van „den corentiende op de Gheest opt oestende van den ambocht van Riisewic tuysken der waterlose ende den Broecsloet.”

15) In de Teilingsche lijst n°. 27 komt Vrederic van Oestgheest voor als zijn leenvolger voor deze tiende, die daar gezegd wordt te liggen „tusken die Hole Maerne ende die Haghe.”

16) Reeds genoemd fol. 55r°.

295. Hugo de Hunswike¹⁷⁾ .v. ð. annuatim ex decimis de Riderambochte.

296. Rassewint van Berghen hout .x. s. in renten iaerlichs vander tholne vanden soute ende van huuspenninghe.

297. The Brederode Wouter vander Hoerst .j. ð jaerlichs (vten) in den Sutbroke.

298. Didderic Clais Witten¹⁸⁾ sone .v. s. jaerlichs aldaer in Lancwinkel¹⁹⁾.

299. Jan van Coudenhoue²⁰⁾ die hield vanden here van Thelinghen enen tiinde in Mase-lant bede groet ende clene die Elbots tiinde heit tusscen zes ponts ghelts ende ene.

300. Jan vanden Dorpe²¹⁾ heuet ont vaen .xxx. morghen lants die heiten Madewerde²²⁾, ende legghet²³⁾ in Jans ambochte ten Dorpe tusscen (Lichts) Lichtevoets vaert²⁴⁾ ende Tanthoeft²⁵⁾.

17) Er waren drie Honswijken, een tusschen Muiden en Weesp, een in het Sticht aan de Lek en een ten zuidwesten van Woudrichem onder Altena. Ik vermoed, dat de hier vermelde Hughe en Otte van fol. 89ro naar het laatstgenoemde heetten.

18) Arnout die Witte genoemd fol. 53ro.

19) Dit goed lag blijkens de Teilingsche lijst n°. 12 onder Velzen, en behoorde toen aan Willem van Hangher.

20) Henric van Coudenhoue genoemd fol. 47vo.

21) Reeds genoemd fol. 47vo. — Dit en het volgende regest zijn nog eens fol. 35ro herhaald, het eerste door dezelfde hand, die op deze bladzijde het regest over Gerart van Oesghest invoegde, en beide met eenigszins afwijkende spelling der eigennamen.

22) Fol. 35ro staat „Madewere.”

23) Fruin las „legghen,” m. i. ten onrechte.

24) De Vlaardingsche vaart.

25) Tanthoeft, Cf. E.L. 1 n°. 21 (Fr.) De Tenthofkade, die van het noorden van Kethel naar den Hoorn loopt en de Oost- en West-Ambachten van Delfland scheidde.

301. Hughe haren Snellen sone ²⁶⁾ houdt enen hoet ghersten die leght in Arnelder vene ²⁷⁾.

302. Florentius frater domini de Telynghe ²⁸⁾ .xl. s. de precaria hyemali apud Voerhout.

fol. 89r°.

G. 303. Gerart Naghel ¹⁾ te Voerhoute die woninghe daer hi in wonet ende die Croft ²⁾ daer hi oec in wonet ende enen camp die legghet benorden sire woninghen, dit ³⁾ hevet hi ontfæen van des heren wegghen van Thelinghe.

304. Voer Aleyt van Voreborch ⁴⁾ ende Florens van Vorenbroke ⁵⁾, vierde half morghen lants die licghen op die sutside te Groete velt.

305. Janne des heren sone van Thelinghen ⁶⁾ den thiende ⁷⁾ alf van Wermonde vt gheset des papen dele. Voert vter visscherie van Wermonde zeven en tuentich pont jaerlikes. Voert

26) Fol. 35r° staat „Sceullenc” i. p. v. „Snellen.” Daar geen van beide namen elders voorkomt, is de keuze moeielyk. Dat dezelfde persoon bedoeld is, is duidelyk.

27) Lees „Arlender vene.”

28) Komt alleen hier voor. Fruin hield hem voor een bastaardbroeder van heer Dirc.

1) Reeds genoemd fol. 52r°.

2) Zie fol. 88r° noot 12.

3) In de Teylingsche lijst n°. 15 staat dit leen op naam van Dieric Naghel van Voerhoute.

4) Reeds genoemd fol. 49v° en 51r°.

5) Reeds genoemd fol. 87v°.

6) Cf. Oork. II 616. Hij is in 1297 in vriendschap met graaf Jan, Oork. II 975 (Fr.). Zie Fruins opstel over den Jongeren Tak der Teilingens in Bijdr. 3e R. X 78 sqq.

7) Cf. fol. 47r° har Jacop vanden Woude, die de andere helft bezat.

alselke vorwaerden alse ghemaket was tusscen den Grave van Hollant ende den here van Thelinghe alse vanden visscen te copene toet des heren eten van Telinghen. Voert den thiende van Coudekerke die die vrouwe cofte van Thelinghe jeghens Ever van Lysse ⁸⁾. Voert viif hoet (thienden) rocghen vt den thiende van Hadewertswoude. Voert dat lant dat legghet te Boschusen ⁹⁾ daer die (schoen) steenhouden op staet, dat rent tuelf pont jaerlikes. Voert den tins van Waremonde.

306. Haer Florens vander Tolne ¹⁰⁾ derde half hoet haveren vter thiende van Rysewiic.

307. Otto van Honswike ¹¹⁾, viif pont ghels iaerlikes vander thiende in Riderwert die des heren was van Thelynghe.

308. Jan haren Apers sone ¹²⁾ .iii. morghen lants in tseren Hienlande.

309. Haer Corstans van Raephorst ¹³⁾ houdt hondert morghen ende tve hont op dat Slike in Monster ambochte ende in Naeldewiker ambochte, dat hi hilt vanden here van Thelinghe.

8) Cf. fol. 45v^o Gerart Ever (Fr.).

9) In den Boschhuizer polder onder Zoeterwoude ten Z.W. van Leiden, cf. Oork. II 322.

10) Reeds genoemd fol. 45v^o. Zijn zoon Florijs was zijn leenvolger blijkens de Teilingsche lijst n°. 20.

11) Zie fol. 88v^o noot 17.

12) Van Suindrecht. Zie fol. 88r^o noot 5.

13) Reeds genoemd fol. 46r^o. Zijn zoon Dieric bezat dit leen in 1328 blijkens de Teilingsche lijst n°. 17.

310. Jan Naghel ¹⁴⁾, vijftehalf morghen lants, des leghet .i. morghen tusscen Vloedorp ende Anghenvort, ende vierdehalf morghen ¹⁵⁾ voer lans huus vten Houte, ende een stal huus van drien valken ende ene halve moelen.

W. *Gheret van Velzen* ¹⁶⁾ *iijp. tē ghelts an erue te Velsen.*

fol. 89v^o. Nihil.

fol. 90r^o.

Y. *Zuitholland. Altena.*

W. *Jnt lant van Altena.*

G. 311. Haer Arnout van Vtwike ¹⁾ die es miins heren man vanden goede dat leghet inden Groeten wert tUthoven. Des lants es achtendertich morghen, ende daer af ziin xxvi. morghen tientvri.

312. Thileman van den Campe ²⁾ die es miins heren man worden van enen tuentich morghen lants die licghen te Woudikem beneden der wimolen, die ene acker heitet, die Vorst weide die ander heitet die Middelweide, ende die derde camp heitet dOude broec.

14) Zie fol. 52v^o noot 5.

15) De Teilingsche lijst n°. 21 vermeldt Dieric Naghel van Rinsburch als houder van „xvj hont binnen den ambocht van Voirhout,” kennelijk hetzelfde land als de hier genoemde vierdehalf morghen.

16) Cf. Oork. II 622 (Fr.)

1) Uitwijk onder Altena. Van de vier op deze bladzijde genoemde leden van dat geslacht komt alleen har Hartbernen elders voor (Oork. II 1039).

2) Komt in 1266 en 8 als getuige van den heer van Altena voor (Oork. II 139, 166).

313. Henric van Vtwike die es miins heren man worden van sire hoestede ende sire husinghe daer hi op wonet ende van enen campe die after zijn huus leghet.

314. Didderic van Vtwike, die es oec miins heren man worden, ende heft hem op ghegheven sine ghesate ende sine husinghe, ende vier morghen lants ghelegghen te Honsewike ³⁾.

W. *Dit quam na vp Ghodeuart sinen zone, van dien vp Tieleman Godeuarts broeder, (nu he) (van dien vp Tieleman sinen broeder), van Tieleman, vp Beatrijs zijnre dochter, die ontfengt inden Haghe in die Assencionis anno lxxvj, ende dese joncvrou heet Beatrijs van Hontswijc, ende Vastract van Ghiesen Jans zone dede manscap voer joncvrou Beatrijs.*

315. Haer Hartbernen van Vtwike die es miins heren man van ere hoeven lants die heitet Coppelhoeve ende leghet inden Spike ⁴⁾, in des heren lande van Altena.

316. Petrus filius Waligi de Rewike, sex iugera terre jacentia apud Alfen contigua terre Hugonis Sculteti.

317. Janne die Molnare vt Grauelant ⁵⁾ es miins heren man van .xxii. morghen lants ligghende west waerts van sinen huus toter kerke waert.

3) Ten zuidwesten van Woudrichem. Cf. fol. 88v^o noot 17.

4) Spijk onder Veen aan de Maas.

5) Een ambacht in de heerlijkheid Brederode in den Alblasserwaard, dat het geslacht die Molenaere in leen had, en daarnaar Molenaarsgraaf heet.

318. Walwin haren Didderics sone ⁶⁾ hevet ont faen dat ambochte van Snedelwike ende den thiinde, voert in Boescoep dien thiende. Vort in Alferhorne dien thiende, voert ene thiinde in Maselant, half den tiins van Lisse, ende een paer svanen.

319. (Dit es Gerarts leen van Velsen dat hi hilt vanden heren van Thelighen derde half pont ghelts aen erue te Velsen).

fol. 90v°. Nihil.

fol. 91 et 92 desunt.

fol. 93r°. Nihil.

fol. 93v°.

W. *Rijnland.*

Z. *Joncvrou Yden Dircx dochter vanden Werue.*

L. *Willaem graue et c. Makent cont allen luden dat wij joncvrou Yden Dierix dochter vanden Werue ghegheuen hebben ende gheuen omme Gode ende omme dienst die huer ouders ghedaen hebben also langhe als si leuet drie pond holl. tsiaers die welke wi hoir bewisen jaerlix jntenemen an onsen rentmeester van Northollant die nu es*

6) Van Sassenem, zoon van den fol. 51v° genoemden har Didderic, wiens testament van 1282 was. Walwin ontving nu behalve de daar genoemde leenen nog het ambacht van Snedelwike, een tiende in Maeslant, den halven tiens van Lisse en een paar zwanen. Uit de Teilingsche lijst (Bijl. A) blijkt, dat dit alles, behalve het ambacht van Snedelwike, juist de Teilingsche leenen waren, waarmede toen Dirc Walwins s. beleend was.

of namaels wesen sal. Ende onbieden onsen rentmeester voirseyd dat hi joncfrou Yden voirscreuen alle jare te Kersauond vyt reke ende betale die iij t holl. tsiaers voirnoemd sonder enich ghebod meer van ons dair of te hebben ende van also vele sullen wi hem alle jare quiten in siere eerster rekeninghen.

In oirconde desen brieue bezeghelt med onsen zeghele, ghegheuen jn die Haghe des woensdaghes na onser Vrouwen dach jn september jnt jaer ons Heren m.ccc. seuen ende dertich.

*Per dominum et per consilium
S. Fl. M.*

Z. *Ghijsbrecht Sweijme.*

M. *Willaem graue etc. Maken cont allen luden dat wi die woninghe ende dat land dat Florijs van den Werue van ons helt dat ghelegghen es te Rijswijk tuischen Pieters land vanden Vene op die west zide dat hi cochte jegghens Hughe Dammaes zoen, ende op die oest zide Beatrijs lande Florens dochter ende vanden Werue dat zij hout van Willem horen broeder, streckende noordwarts ouer den Breden wech an Ghisebrechts lande heren Enghebrechts soens, ende zuidwart an die waterlose, wes land dat hier binnen legghet es viertien morgghen luttel mijn of meer dat omme xij pond verhuuyert was, ende Amelijs vten Waerde, jegghens ons cochte ende ons wel betaelt heeft, ende voert vercocht heeft, Ghisebrecht Sweinen, ende dese voer ghencemde Amelijs, heeft ons dat voer-*

seyde lande op ghedraghen ende wi hebbent desen voerseyden Ghisebrecht Sweinen verliet van ons te houdene ten rechten erfliene, ende omme dat wi willen dat dit vaste ende ghestade werde ghehouden, van ons ende van den ghenen die na ons comen so hebben wi desen brief bezeghelt met onsen zeghele, Ghegheuen jnt jaer ons Heren des saterdaghes voer sente Katerinen daghe als men scriuet tertien hondert ende neghen.

fol. 94 et 95 desunt.

fol. 96r^o.

Q. Jnden baliuscap van Aemsterland.

Dit sijn die ghene die haer leen ontfanghen hebben van miere

(Jan van Wezepe)

Eerst te Wezepe Jan van Vtermeer die smaltiende te Wezepe ende tot Vtermeer ende biden Gheyne.

Jtem Tideman Clays zoen ij. morghen lands te Nychteuecht.

Jtem Curstian Diwarens zoen ij morghen lands die gheleghen sijn after die kerke te Wezepe ende die woninghe die dar op staet.

Jtem Jacob Auen s. iiij morghen lands gheleghen biden Gheyne.

Jtem Tideman Fekerden van Muden iiij morghen lands gheleghen bi den Gheyne (*in marg. non per me*).

Jtem in Muden Tideman vander Ha ij morghen lands gheleghen int (Haerna re) Haerecht van Nychteuecht

Jtem Gherstman Gherstmans zoen te Nychteuecht iiij morghen lands, gheleghen int Haerecht te Nychteuecht.

Jtem Tideman Auen s. van Muden iij morghen lands after die kerke te Wespe op die westerside ende vj morghen op die oesterside vander Vecht in Wesperkerspel.

Jtem Arnt Daniel sone ij morghen tAbcoude bider Cleuerlant.

Jacob Heyne (Sofie) Cocs sone .j. tiendeken tot Sparendam dar mijn here die tweedeel of heeft.

fol. 96v°.

Q. Jtem Ghisebrecht Egbrechts s. viij morghen ende iij acker, dar die viij morghen ligghen bider kerke ter Ouder aemstel in Ghisebrechts gheseet vors., ende die iij acker in Douendrecht, dar leecht op die nortside Verdu Gheret Muyls wijf, ende op die zuytside Arnd Clemensen zoen.

Jtem Otte Ghisebrecht s. j. hoeue laghelands te Minden in heren Ghisebrechts gherechte van Langherake, dar legghet an die zuytside her Ghisebrecht van Lonslote op die nortside Jacob Akerman.

Egbrecht Ymmen s. j. stic lands heet Aelmans acker, dar legghet an die oestside, Ghisebrecht Egbrechts s. an die westside die Aemstel.

Dieric Splinter (v) iij morghen in heren Ghisebrechts gherichte van Langherake dar legghet an die zuytside die proefstye van sente Peters, an die nortside, Willem Reynarts s. jtem iij morghen lands ligghende in die proefstye van sente Peter.

Jan Egbrechts s. viij morghen ligghende in Amsterland, dar legghet an die zuytside (Ruyssche) Hittert Salen s. an die nortside Tyman ver Lisen s.

Symon vander Borch van Zuderwoude iij morghen lands after die kerke te Loen, gheheten die Cortemade, die belegghen hebben al om ende tom Hughen kinder van Loenreslote.

Dieric Jans s. j acker lands op tAnkenvene in sheren gherichte van Abcoude, Herman Crieke an die zuytside, an die nortside Peter Vort an die zuytside.

Clays Scherpinx s. x. Ɔ. siaers ghelegghen op Werderbroec.

Jonghe Splinter vanden Enghe x. morghen ligghende op Brocken vene, dat belegghen hebben die heren van sente Peters al om.

fol. 97r^o.

Q. Jtem Willem Otten zone x morghen lands bider Wauer ghelegghen.

Jtem vijf morghen tot Abcoude.

Jtem idem xx morghen ten Vechten.

Jtem Otte Egbrechts zone vander Ouder amstel c morghen lands ter Ouder amstel, (an die) ghelegghen aen Oude Peters land.

Jtem Willem die Kuser vij morghen lands ter Ouder amstel.

Jtem die selue Willem die tiende van Wauervene, smaltiende ende corentiende

Jtem H. Coc ij morghen lands ouer Loen in Smaeland, dar legghet op die zuytside G. die Roede, op die nortside Ghisebrecht Hughen zone.

Jtem Jan Coenen zoen ij^o morghen lands, dar legghet ane beyden ziden Eueraet Lisen sone.

fol. 97v^o. Nihil.

fol. 98r^o. Nihil.

fol. 98v^o. Nihil.

fol. 99r^o.

Q. Inden baliuscap van Medemliec.

Jtem Meynart Oueken s. van Horne een huys ende

een hofstede in Horne dat belegghen heeft an die zuyside Clays Jan Roeden s. ende an die nortside Amelgheers erfnamen.

Jtem een schuere in een tuninghe die belegghen heeft an die zuyside Ebel vander Kerue, ende an die nortside Eueraert Meynarts s. Ende op dese selue hofstede sal hi vertymmeren xx. tē grote, hi heeft brieue (alst) als hi seyt.

Jtem Wybrand Peter s. van hem .j. stic lands dat gheheyten is die Hofweyde in Widenesse.

fol. 99v°. Nihil.

fol. 100r°. Nihil.

fol. 100v°. Nihil.

fol. 101r°. Nihil.

fol. 101v°. Nihil.

fol. 102r°.

Q. Jtem in Rijnland.

Dieric van Tetrode ij morghen lands int ambocht vander Wateringhen die belegghen sijn metter Capitel van Naeldewije.

Jtem Jan vander Does, xxx roeden int ambocht van Voerborch, dat belegghen heeft op die oestside Peter Bertelmeus s. op die westside hi selue **W.** *Ende Jan is doet ende dit goet ontfenc Symon sijn soen opten Palmen dach anno .lxxvj. manne die here van Egmonde ende haer Wouter van Heemskerke. X. (in marg.) Simon zijn zoen.*

Jtem Willem van Lewen xx. morghen lands in Alfen, op die oestside leecht Heinric Willems s. op die westside Willem zelue met eyghen.

Jtem vij morghen lands in Alfen, die heeft belegghen op die oestside Willem Heynen s. op die westside hi selue.

Jtem v. ff. siaers vten scote van Arlevene.

Jtem Willem vander Clinghen die tweedeel van .v. morghen, belegghen metter steghe van Polanen aen die westside.

Wouter Gherets zone vander Goude.

Jtem Jan Vlaminck .j. viertel lands ghelegghen inden gherichte datmen heyt tgherichte van Steyne dar sijn woninghe op staet, dat hi selue belegghen heeft aen beyden ziden.

Jtem xij garden lands, die ghelegghen sijn inden Nuwenbroeke biden Gherweghe, ende dat Dieric Drusings was.

Jtem Jan vander Borch .j. tiendeken tusschen den Broecsloet ende die waterloeze, dat heeft belegghen an die westside die graue ende an die oestside Clays Bloete.

Jtem G. Bayn v. morghen lands, die belegghen heeft an die westside Dieric die Wrigher, an die oestside Dieric die smit, tusschen Ouden Wedic ende den Bredenwech.

U. *Jtem Heynric vir Bauen s. v. morghen lands legghende tuysken Alfen ende Hasareswoude queratur habet in hura. Willem Adox kindir.*

fol. 102vo.

Q. Jtem Liclays Melijs s. xij hont lands ghelegghen tusschen den wech enter Goude liggende an die zuytside van sinen lande die hi verwandelt heeft van anderen lcen, ende heeft belegghen Rode Jan an die zuytside ende hi selue ane die nortside.

fol. 103 deest.

fol. 104^r.

S. *(In Keenmerland).*

fol. 104v°.

Y. *Dit Regijster en beduytt niet vele.*

Dit Register hout van Graue Florijs tijden ende van Graue Willems tijden.

fol. 105r°. Nihil.

fol. 105v°.

W. *Borcgraue.*

N. *Dit js tbesceyt Also als die tolle verhuyrt wart tot Alfen na des burchgrauen Dirx doyt doese ghecomen was an minen here den Graue, na der bester wareyt diemen vant datmen van Outs scoudich was te gheuen, ende gheuonden was voir die tiit, alse bi heren Janne van Polanen, heren Symen van Benthen, heren Janne van Stienuoirde, ende bi Gheret Alewini f. ende bi beueelnes van minen here na dien besceyde van heren Janne van Palanen, ende van anders sinen Rade alle goed gheset was hoe vele dattet gheuen soude, ende dair bi verhuyrt wart, jnt jair Ons Heren M°.ccc°.xxx°.ix.*

Ene grote tonne bont werx sel ghelden van elken bodem ii groten.

Ende een halue tonne bontwerx van elken bodem, enen groten.

Van enen groten bodem was ii groten, ende van enen minderen bodem also vele min alst beloept.

Van enen groten packeel lakens ii grote. Van enen tarninc lakens enen groten. Van enen

*laken, dat een man alliene hadde, ii den. holl.
Van enen groten zac wolte enen groten. Van ere
poke wolte iii. den. holl.*

*Van enen zac wolte die ghebonden is, ende
een man mach draghen vp siin hals. j. den. holl.*

*Van enen groten zac hoppe iii. den. holl.,
ende dair na tghelt te minderen na dien dat die
zac cleyne js.*

*Van ere tonne boter, harinx, staels, ysters,
biers, vlas, ende aschs, ende des ghelike van
goede jn tonnen van elken bodem, enen penninc holl.*

*Van enen last harinx ij grote. Van ere tonne
greyns van den bodem enen groten.*

*Van ere tonne lazuyrs jof des ghelike van
goede, van elken bodem. ii grote.*

*Van elken vierder boter Φ , Van enen ponde
iii. den. Van enen Rinde ii. den. Van enen
verken Φ . Van enen scape Φ . Van ere waghe
Caze ii den. Van enen deker hude iii den. Van
enen deker, Calfsuelle, Scaepsuelle, jof dieren
ghelike .j. den. Van gaghel die jn miins Heren
lande wasset, ende die lude plocken ende selue
ter marct voeren, niet.*

*Van enen hoet gaghels die tolbaren js enen groten.
Van enen Scepe mid enen hant Roeder .j. grote.*

*Van ere scoude, enen groten. Van ere scute
ii den. Van enen waghen iii den. Van ere
Carre iiij den.*

*Van enen scepe zouts, jst groot, ist cleyne,
iiij otter. Van Ere bale Gruyts enen groten.*

Van ere meze copers, enen groten. Van ere

beslegghen mersse, die een mensch vp siin hals draghet zonder archlist, niet.

Van Coren en selmen niet gheuen.

fol. 106r^o.

W. (Northolland). Rijnland.

N. *Wyllem Graue van Heynnegouwen et cet. Maken Cond allen luden, dat Gheret Alewini f. vyt Leyden Onse Clerc, Ons vp ghedraghen heft in vryen Eyghen siin huys ende siin hofstede te Leyden betymmert ende onbetymmert legghende tusken der Dyetscer heren hofstede ende der Beghinne hofstede te Leyden ende den kerchoue te Leyden ende Onser hoeuen legghende binnen der Vryhede van Leyden, vytghenomen Truden huys ende hofstede Dirx veren Bauen soens wedewe binnen den voirs. palen diemen van Gherets hofstede voirs. hout om ii grote siaers, ende verkreghe Gheret die hofstede bi sinen liue soe soude hise van Ons houden ghelike der andere. Voert heft hi Ons vp ghedraghen ten vryen eyghen al Aelbrantswaert hoghe ende laghe, gherecht, tiende, Erue, ende Eyghen also als hise heft ende sine brieue houden, legghende tusken der Oudermazen, Poortegale, ende Rode, wilc huys ende hofstede mitten hoeuen binnen ende buten der vryhede te Leyden die hi van Ons ten Erfpachte heft, behouden Ons ons pachts van den hoeuen voirscreuen, ende al Aelbrechtswaert ende dat dair toe behoert als voirschr. is ende sine brieue houden wi verlyet*

hebben Gheret voirs., ende sine nacomelinghen sient manne siint wiue van Gheret ghecomen, van Ons ende van Onsen nachomelinghen te houden ten Rechten Erflien niet te versteruen vp enen persoen te comen mar vpten joncheren manhooft voir dat Ouder wiifhooft dairsi beyde euen na sien jn manieren, wair dat Gheret ghebrake sonder wittachtigen soen, jof dat siere sone ghebrake sonder wittachtighe kindere, soe soude huys ende hofstede ende hoeue voirscr. comen vp Aechten Gherets dochter, ende Aelbrantswairt vp Volqui siere dochter, ende storue die ene van den twien sonder wittachtich kint soe soude hoir deel comen vp die andere suster voirscr. ende dair tenden te gaen ten Rechten Erflien als voirscr. is. Ende soe wat pacht jof manscip Gheret van desen goede voert maect, dat sullen wi ende onse nachomelinghe, ende sine nacomelinghe ghestade houden voert want hi jn wille js Aelbrantswaert te doen diken ten coren lande dat swair ende Costeliken te doen js, soe hebben wi sulke Gracie ghedaen allen den ghenen die dair jn Aelbrantswairt mitter wone comen, dat si tollen vry varen sullen ouer al doir Onsen Landen mid horen Eygheliken goede also langhe als sire binnen wonen, Ende alsulker Coeren als Gheret, of sine nacomelinghe maken binnen Aelbrantswairt omme slands orbair van Aelbrantswairt, die sullen wi ghestade houden, ende Onse nacomelinghe.

fol. 106v°. Nihil.

fol. 107r°. Nihil.

fol. 107v^o.

W. *Woerden.*

J. (*. . . . siin de manne die goed plaghen te houden vanden here van Aemstelle*)

Z. *Roerende den Tol tot Woerden.*

N. *Dit is miin here (S. s. l. die graue) van Heynne-
gouwen, van Holland ende here van Vriesland
mid sinen ghemenen rade ouer een ghedraghen
alse van der tollen te Woerden na der wayrde
die hi dair of heft doen onderuinden. Int eerst,
soe wat goede comt doer die sluyse tOudewater
dat en gheuet ghiene tollen tote Woerden, mar
dat doir die sluyse wil dat moet tolle gheuen.
Voert ghifmen van ere ame wiins enen enghels
van Engheland, van ere scute of waghen visch
van Cabbeljau enen Cabbeljau, van sceluisch .ii.
sceluisch van scollen vi scollen, van harinc viii
harinc, van wande van enen taerninc vj den.
holl., van ere turfscute mid enen hant roeder vj
den. holl. ende mid enen handroeder iii den.
holl. Van ere Carren verschs vischs, snoecs jof
anders vischs, ii sticke vischs, noch dat beste
noch dat quaetste, een ledich scip jof waghen,
jof die lude gheladen hebben die en zullen niet
gheuen, Soe wat scepe jof waghen die twierande
visch gheladen hebben soe wat visch meest ghecost
heft dair selmen die tollen of nemen. Item soe
wat waghen jof scuten lude jof harnasch gheladen
hebben zonder ander tolbair goet dat en sel niet
gheuen. Voert na der wayrt diemen gheseten*

ende gheuonden, heuet an den warachsten diemen best gheloofde, soe en vindmen niet dat men hier voermaels van anders enighen goede tollen scoudich is te (gheuen) nemen dan hier voirscreuen js.

W. *Rijnland.*

P. *Dit brocht Clais Screuel an (add. s. l. jnt jair xliiij) dat hi sculdich is te houden van minen here Ende ghelegghen js jnt ambocht van Leyderdorp.*

Eerst

S. *(in marg.) Florens zoen.*

Sine woninghe mid xiij morghen lands luttel min jofte meer.

Item xvi morghen lants luttel min jof meer dair dat een ende of strect an die Dwers weteringhe ende tander ende an dat Denysvelt.

Item viij morghen luttel min jof meer die ghehieten sien Clais Screuels hoeue.

Item iiij morghen luttel min jof meer die ghehieten sien Jan Liemans camp.

Item vp morghen luttel min jof meer die ghehieten sien die Cruscamp hier of (S. add. s. l. dat js van den v^e morghen) oirloefde him miin here te vercopen die twiedeel te Rechten eyghen bi miins heren brieuen die vercoft sien. W. Copie vanden orloue jn Registro. 8. numero 202.

Dit ontfenc na Claes doet Florens ziin zone anno lxiij vp Petri et Pauli, sicut apparet in registro tertio Vopponis. Item vp sente Lucien dach anno lxxij, quam Florijs voer hertoghe Aelbrecht ende voer manne die here van Egmonde Philips van Tetrode ende Foyeken, ende droech vp tot Simon Borts behoef Jan Lyemans camp voersc. ende en

morghen lands vten Cruis camp ende mijn here verticdet Simon Bort te houden ten rechten liene alsulc recht alse Florens daer an hadde, wantet Aernd Isebrands zone voert van Florens helt.

fol. 108r°.

W. (in marg.) *Bisdoem.*

N. *Clays Ouerscoud die houd van mijn here den graue te liene een houe lands die ghelegghen is in Scoenhouwe ende strect vp van Scoenouwerwech andie Duerree, Ende heeft belegghen an die oestsyde met Erue Wouter Reysen soen an die west syde met Erue belegghen Zybrecht Sgreuels soen welke houe voers. Clays Willaems soen van den graue plach te houden.*

W. (in marg. Northollant). *Wiggher Clais Liemans sone die houd van mijn here ten rechten liene v. morghen lands die ligghen int ambocht te Voerscoten dat belegghen heeft met lande Jan van Rosenburgh an die westzide ende Arnd Ludolfs soen an die oestside.*

W. (in marg. Northollant). *Ysebrant Kerstans sone Droegh mijn here vp .vj. morghen madelands die ligghen te Calflo int sborghgrauen Ambocht ende strecken anden Nuwenvene, ende dat landt heeft van mijn here ontfacen ten rechten liene, Jan Ians soen veren Hadewien soen in deser manieren Dat hi daer bi voir al anders sinen goede scot ende scoude gheuen sel sonder van dien .vj. morghen.*

Ysebrant Brakeman droegh mijn here vp in Nuwencoop bider kerke. ij. acker lands streckende toet ander Wildernisse, ende die .ij. ackerlands heeft ontfacen van minen here ten rechten liene,

*Dirc Jans Ridders sone, jn deser maniere
Dat hi dat hi daer bi van al anders sinen
goede scot ende scoude gheuen sel sonder vandien
.ij. ackeren.*

*Symon Byen sone droegh mijn here vp ene
viertel lands dat legghet int ambocht van Cappelle,
ande westside van Ockers lande, Dat voers. land
heeft ontfacen Domas Ymmen sone, van mijn
here ten rechten liene.*

0. *Jn Nuwenvene, Ghisebrecht Dirc Scouten
zone houd van den graue Willaem .ip. acker lands
maken iijp morghen lecghende jn Clayboyenwere.*

*Reynyr van Heemsteden (droech) heeft vpghe-
dregghen minen here den graue Willaem, twaelf
morgghen lands legghende jn de Lyre van wilken
xij morghen so sijn ghelegghen vij morghen daer
Vranke Jans s. vp sit ende die nortside belegghen
heeft Reynyr selue ende die zuutside Floris
Adderop, Jtem die vijf morghen heeft belegghen
Wouter Groot Arnds s. an die oostside ende
Hanneken Jacobs zone ande westside, ende Han-
neken Jacobs s. vander Hoeue ande zuutside ende
die wech ande nortside.*

*Clais Magnus heeft vpgghedregghen den here sine
woeninghe ende ixp acker ende een kerf, Jtem
i acker bider Weyde, Jtem die vterdijc bi Claize,
Jtem die venne after sijn huus ouer de Leede,
Jtem die Paelcamp, Jtem after Dirrics van der
Does vpte wateringhe viii morghen lands, Smaer
vanden lande in Wermonde gheest ende broeke
xij morghen.*

fol. 108v°.

G. Dominus Wolphardus ¹⁾ persoluit pro comite, Philippo Rijnvisch, Nongentas libras, flandr., pro vestibus ipsius et familie Jtem, Quingentas libras, et decem sol. flandr., Jtem pro panno et funibus quibus inuolutus erat pannus decem et septem .sol. et .iii. den. Jtem pro caligis .tres. libras decem sol., et septem sol. flandr., Jtem de septem pannis et de serico et de .i. libra serici, quindecim libras et ix sol., de vectura pannorum apud Vere ²⁾ septem .sol., Jtem de naulo nauis que deducebat pannos et forraturas apud Nouum dammum ³⁾ quindecim sol. flandr., Jtem Wilhelmo sartori .xlv. s. flandr. ad aperiendam sarcinam panni ad opus vestium domini de Gauer ⁴⁾ et Theoderici de Scoten ⁵⁾ sex sol. flandr., Jtem pro expensis domini Wolphardi ad ducem euntis, viginti sex sol. ster. Jtem ad expensas commendatoris euntis ad ducem et ducis aduersarios duodecim sol. ster. et sex den. ster.

(Jsti sunt de Port vliet qui debent comiti pecuniam jn festo beati Remigij persoluendam Yo et Heino debent .ix. æ. (xi s.) xi. s. x. den. flandr. Jtem Clais filius Henrici .x. æ. xi. s. et

1) Heer Wolfert van Borselen.

2) Hieruit blijkt, dat dit stuk van het begin van 1297 moet dagteekenen.

3) Schiedam.

4) Raese van Gauere, here van Ludekerke en van Breda

5) Misschien dezelfde als de fol. 88r° genoemde.

ix. den. fland. Jtem Henricus filius Wilhelmi viii. ð. xiiij. den. minus fland. Jtem Andreas .xvi. ð. .xxix. den. minus fland. Summa in flamensibus xliij. ð. quatuor flamensibus pro vno sterlingo computatis. Est in sterlingis .xi. ð. ster. Hanc pecuniam soluent predicti sub pena duplicata infra octauam Remigij.)

Jtem Hugo filius Aghate Elboldus filius Henrici Sculteti, Philippus filius Henrici Copers, Jsti tres tenentur domino meo in xxxvi ð. holl. persolvendis in festo Remigij. Fideiussores sunt Johannes de Hekelinghe et Johannes Venin ⁵⁾).

Yo et filius eius Busekinus, Beye Versijnghe, Petrus filius Henrici Coperens, Loef, Landericus, Jsti septem tenentur domino meo in lxx. ð. holl. ad dictum terminum persolvendum, pro quibus fideiubuerunt Elboldus filius Henrici Sculteti et Hugo filius Aghate.

Petrus filius Juffredi per omnia stare promisit dicto domini comitis ipsemet pro se ipso fideiubuit et cum ipso Scildemannus pro Eleboldo fideiusserunt ipse Eleboldus et Johannes Venin, pro Eleboldo filio Henrici ipsemet et Scildemannus, pro Hugone filio Agathe ipsemet et Johannes filius Heinonis.

(Jtem Petrus filius Vannen tenetur domino G. de Weteringhen .xiiii. ð. soluendas infra mensem augusti sub pena .xx. ð.)

⁵⁾ Het geslacht Venin hoorde in Schoonderloo thuis, waar het in de 14e en 15e eeuwen veelvuldig voorkomt, en stamde, naar hun wapen te oordeelen, vermoedelijk van de heeren van Put af.

Item Jacobus filius domine Hedden de Bisenkerke debet .xv. ℥. soluendas .v. ℥. ante festum Johannis praeteritum, et. x. ℥. ante augustum sub pena omnium bonorum suorum. (Item Wisse Lopere debet xvij ℥ holl. soluendas infra augustum de .xl. mensuris terre sub pena .x. ℥. et expensis obsidum.) Item Petrus filius Juffridi debet comiti .xv. ℥. holl. soluendas in festo Bauonis inde sunt fideiussores Arnoldus filius domini Hugonis Rufi ⁶⁾ oppidanus in Delf. Item Elboldus filius Henrici debet .xx. ℥. soluendas eodem termino, predictus Arnoldus est fideiussor.

fol. 109r°.

O. *Dirc van Swieten hout van den graue (.iij) drie morghen lands daer sijn dufhuus jn staet, ende dat zelue dufhuus daertoe, Item dese selue Dirc achte morghen lands lecghende jn de Weyporte, die belegghen heeft an de nortside (Clais) Didde Nannekin zone, an die zuutside Tedeman Oliweruschen zone, an die westside, heren Philps kindere van Zandhorst, ende dat oostende jn de Suiete, X. manne her Gheret van Heemskerke ende her Willem rander Wateringhe.*

P. *Coliën veren Bairten neve heft miin here op ghedregghen*

Jnt Haghe ambocht die waren verhuurt te x. jaren jnt jair xxxv. xvi. hont land om xl s. siairs in cappoen.

6) Hughe die Rode genoemd fol. 47re.

Item te Riiswic op ver Beatrys Aernds land des zien ix morghen dair Colin op heeft xx. s. siairs.

Item te Rijswijc op iiii morghen die Jan Borchs waren .v. sc. siairs.

Item te Delff op Al. Clays Coppers s. wiifs Ende Coppert ziins zoens goid op zijn huys Ende op (ziin) die steghe ende op al hoir goid iiii. s. xvij. s. vi. den. Notandum, dat men binnen Delfghien lien minen here op dreghen en mach want ets al miins heren eyghen ende der lude erfhere.

Dit zien die manscippe die Gheret te hande quamen, doe miin here eerst te lande quam, van die manscip deden ende brieueken hier ouer gauen, Alzoe als die brieueken hilden die zi zelue ouergauen dair men gheen ander besceyd of en nam.

Symon Claren s. alle die boeten van .ij. s. holl. die die bailiu winnet med recht ende med vonnesse binnen der vierscare van Scielande ende die zel hi him vyt doen panden, Ende voirt ip. viertel lands ghelegghen voir xii. morghen binnen den ambochte van Cappelle dair an ghelegghen es op die west zide Diederie Willeken s. op die oistzide Symon Claren s.

Willem Jans s. vj. viertel lands ghelegghen voir xvi. morghen binnen den ambochte van der Nieuwerkerke an die westzide die Kerclane an die oistzide Symon Aechten s.

Enghebrecht Philips s. dat ambocht dat gheheten es heren Enbrechts broec voirt ix morgghen lands legghen op Scieveen jn een weer lands dat gheheten es ver Alijt Ghiben land dair an die

zuyt zide leyt Katheline Dammaes kint med haren lande ende an die noirtside Pieter Daniels s., voirt zes morghen lands legghende jnt ambocht van Scee dair of iijp morghen ghemene legghen metten Heylighen Gheest en met Woutre den Witten jtem ijp morghen ghemene legghende jn den Gheer twisken Jan van der Nesse ende Kerstant kinder van Raphorst.

Roeter van Gheestdort jnt kerspel te Worden ip morghen lands.

Clays Mathijs s. jnt kerspel te Worden. xij. morghen lands. X. ghelegghen opt Laghe Rietvelt tusschen Vriese vander Mye ende Jan Hermans soen dit hout nu Mathijs siin soen.

Ye vter Loe, een stic erves ghelegghen jnt land van Ysselsteyne ende es ghehieten de Cleynnes, Ende en tiende ende is ghehieten Cranst tiende van Maerlo ende legghet an den Marendijc.

Symon Paridaen, Hughe Ternincs hofstede.

Florijs Daniels s. hout goit te lien dat ghelegghen es in Noirtigher ambocht ende in Cattewiker ambocht.

Dirc Mathijs s. van der Goude een acker lands jnt ambocht van Zeuenhoeuen.

Ghizebrecht die Gruyter ene gruyte die leyt ten Oirde.

Tiedeman Batenburch een halue hoeue jn Papencoep, ende der Lomberder huys tOudewater.

Clays Lubbrecht s. iij. morghen lands jn Snoielrewaert.

Oude Jacop Coutemont iiij. morghen in Snoielrewaert.

Jonghe Roelof enen viertel lands in Hedekendorp, ende een halve hoeve bi der Linchote in Tiennoudewater.

Marster Dirc die barbier enen viertel in Tiennoudewater.

Vastraet zes morghen ghelegghen in Kameric.

Willem die Snuter en huys ende hofstede tolt Oudewater ende zijn wijf lijftochte.

Mabelye Claes Hoenen .iiij. ƒ. x. s. holl. siairs vten tiende ter Nieuwerkerke ende na hoire doit op Alijt hoire dochter ende voirt

(Jan Koenen s. ij. morghen ghelegghen bi der bregghe te Vredeland.)

(Heynne Koc ij morghen ghelegghen te Loen ins Biscops lant.)

Wreys Jans s. xij. morghen.

Vistal die Brune xij. morghen.

fol. 109v°. Nihil.

fol. 110 deest.

BIJLAGE A.

LIJST DER TEILINGSCHEN LEENEN NA DEN DOOD DER VROUWE VAN VOIRNE ENDE VAN THEYLINGHEN.

(Reg. E.L. 1 Northollant fol. 79 sqq.).

Dit sien die ghene die manne sien te Theylinghe
ende die hair goet ontfaen hebben.

1. Jnt eerste.

Dieric van Zasnem.

Jtem enen tiende in Mase land.

Jtem half den tyns van Lisser ambocht.

Jtem den wint van Lisser ambocht.

Jtem een paer ouder zuanen.

2. Hair Gherid van Eemskerke, hout ende heuet
van minen here ontfanghen dat ambocht van Rietwike,
ende van Nieuwekerke.

3. Heynric van Brederoden hout ende heuet van
minen here ontfanghen dat ambocht int Oeghe, ende
den tiende jnt Oeghe sonder dat Jan ende Wouter
vter Wiic dair toe hadden. Jtem de twiedeel van
den tiende, te Hairlem te Scoten, toit Aelbrechts
berghe, ende te Tetrode.

4. Dieric van Valkenburch houter of, dat derden-
deel van al der smaltienden, vander prochie van
Hairlem ende die behuede hi mit sinen wiue diese
hair ouders helden van den here van Teylinghe ende
seyd dat in siin huwelic ghesproken was dat suden
tiende op droch ende quite scout ende dat hine ont-
fenc vander vrouwen van Voirne.

5. Willaem van Scoeten, hout iiii scare weyden
ende iiii achtendeel rogghe sadinghe legghende te
Velsen tuysken Clays land van Roeland, op die

oistzide, ende Hannekiin Jans soens land op die west side. Jtem v coe gras in den Zuytbroec te Velsen, Boudiin die Welighe op die westside, Dieric van der Molen opdie oist syde, dit leen heltmen van den here van Teylinghe.

6. Hanne Roede Heyen sone hout een zestendeel van al den corentiende, van Aelbrechts berghe ende van Tetrode ende een zestendeel van den corentiende diemen hiet Smalletiendekiin, ende dit heltmen van den here van Teylinghe.

7. Floriis Daniels sone, hout een zestendeel van al den lande dat men hiet die Ouderiin leghende te Noirtich. Dit heltmen van minen here van Teylinghe.

8. Dieric van Alkemade, helt van den huse van Teylinghe iiiii morghen lands, bj Rodenborgherlane. Jtem die ene helfte van der tienden van Leydermerske, tuysken der Ouderslaghe, ende den Marendiic. Jtem .j. pair ouder zuaenen, die nestelen toit Alkemade op thuyt.

9. Ghered die Bloete helt den corentiende opt oistende, van den ambocht van Riiswiic tuysken der waterlose ende den Broecsloet, ende desen tiende helden die van der Borgh, vanden heren van Teylinghe, vytghenomen dat Jan van der Burch dair of hout. (Alia manu additur: Dit heuet Clays die Bloete Gherets Bloeten s. ontfaen na sijns vaders doit.)

10. Willaem Badeloghen sone van Heemstede, hout dat derdendeel van den corentiende, ende vlas-tiende van Haemstede. Dit ontfenc hi zelue van den here van Teylinghe.

11. Jan ende Clays Dierix kindere van Hilleghim houden dat veerstal, in den Venep ende ontfenghet van der vrouwen van Voirne ende hoir vader had ghecoft jeghen Willem, den Veer, ende diet helt van den heren van Teylinghe.

12. Willem van Hangher hout, een stücke lands onder den dunen legghende op gheenre side Brederode jnt ambocht van Velsen ende es groet bouen drien morghen, ende, hiet Langhe winkel dit cochte hi jeghens Diedekiin Brechten sone, diet helt van den here van Teylinghe.

13. Jan van der Burch, hout een corentiendekiin te Rijswiic op die Ghest, tuysken den Broecsloet ende der waterloese behalue Ghereds des Bloeten tiende. Desen tiende helt men van den here van Teylinghe.

14. Clays veren Barten neue van Hairlem hout dat derdendeel van den vlastiende, van Scoeten die hi cofte jeghens sinen stiefsone diese siin ouders plaghen te houden, van den heren van Teylinghe.

15. Dieric Naghel van Voirhoute hout vii morghen broeclands, legghende te Voirhoute op die oistzide van Nortikerdamme sgrauen land an die noirtsyde Willem Naghels land an die oistzide, Daniel Jans sone an die zuytside ende Coenraerds land op die westsyde. Dit helden siin ouders vanden heren van Teylinghe

16. Coenraerd van Brone hout iij morghen lands in Voirhouter ambocht op die oistzide van Noirtikerdam Dieric Naghels land, op die oistzide, sgrauen land op die noirtzide, Daniel Ians soens land op die zuytside.

17. Dieric van Raporst hout jeghens .c. morghen lands, huys ende hof legghende te Naeltwiic ende in Monsterambocht dat siin ouders ghehouden hebben, van den huse van Teylinghe, ende ander lude, al voirt van hem houden.

18. Joncfrou Yde Dierix dochter van den Werue zeghet dat die tiende, te Riiswiic op die Gheest hoirs vaders was ende dat Dieric van den Werue hoir broeder, hair maecte dair uyt iii ss siaers, van hem

te liene te houden voir hair vaderliic erue, ende die iii ~~ff~~ siaers heuet hair die vrouwe van Voirne altoes uyt gherect ende desen tiende hebben altoes hair ouders ghehouden van den here van Teylinghe.

19. Clays Artum hout j dachmat lands in Velser ambocht Jacob ende Willem van der Hort op die noirtsyde Dieric van der Molen ende Jans sone van der Molen op die zuytsyde ende dit helt hi van der vrouwen van Voirne, maer van wient siin ouders helden des en weet hi niet.

20. Floriis van den Tolle hout xxx s. syaers vter tiende te Voirburch ende hi seyt dattet wesen soude j^p hoet hauerer ende die hebben siin ouders ghehouden van den heren van Teylinghe.

21. Dieric Naghel van Rensburch, hout xvi hont lands binnen den ambocht van Voirhoute, tuysken den huse te Teylinghe ende sgrauen dam des grauen land op dat oistende, ende op die noirtsyde Dieric Naghel van Voirhoute op westende Hughe Naghels s. op die zuytsyde.

22. Jan Hubrechts sone van den Werue, hout enen corentiende ende den smaltiende jnt ambocht van Oistgheest legghende tuysken der abdissen van Reynsburch tiende ende den Riin ende die siin ouders ghehouden hebben van den heren van Teylinghe.

23. Joncfrou Kerstine van Oistghesht hout vyt den tiende tot Ockenberghe die heren Willem van Oistgheest was, dat derdendeel van den tiende, die hi selue ghebruket vyt ghenomen den mannen die dair vyt verliet waren, dat hair ouders van den here van Teylinghe te houden plaghen, ende ander vrouwen van Teylinghe bestoruen was.

24. Mathiis Renghars sone ende Clays siin broeder houden ghesamender hand xxviii ghemeten lands in Elgharzee die hoir vader van der vrouwen van Teylinghe hilt.

25. Symon van der Burch hout iii ff holl. siaers vter gheesttiende van Riiswiic ende sine ouders heldent van den here van Teylinghe, ende miin here heuet hem verliet.

26. Willem Naghel Willem Naghels soens s. hout vi morghen lands int ambocht van Voirhoute, die ii morghen inden Broec achter Daniel Jans s. ii morghen gheest achter Katerinen Niesen dochter Ende twie morghen die Bouse hieten dair huys in staen, ende dit goid heltmen van den here van Teylinghe.

27. Vrederic van Oistghest hout enen corentiende ende smaltiende jnt ambocht van Oistgheest in den Broec tusken die Hole Marne ende die Slaghe achter Jans vter Nesse streckende andie Maerne ende den Ziil.

Jtem enen tiende in Kerweruer broec legghende tuysken den Hofdiic ende den ouden dam achter thuys van Warmonde.

28. Heynric van Eemskerke hout enen-tiende in die Liere die Hughe vter Liere ende sine ouders te houden plagen van den heren van Teylinghe dairne Heynric tyeghens cofte, beyde corentiende ende smaltiende dair hair Willem van Duenuoirde, dat wederdeel vander tienden of heuet.

29. Dieric van Minichem Heynric des Jonghen sone helt van der vrouwen van Voirne ende heuet se ontfanghen van minen heren den graue tenen rechten liene zes morghen lands die ghelegghen sien op die Oisternesse.

30. Nanne van Sonnen uelt seyt dat hi ende siin ouders, helden van den ouden here van Teylinghe tgoet in Suaensoirde, dat groet es iegghens j^r morghen. Jtem den voghel lec dair an legghende vpt Zant diemen heet de Hoec.

BIJLAGE B.

Na de uitvoerige opstellen van den heer J. Craandijk en Prof. Fruin in Bijdr. 3^e R. X 61 sqq en 78 sqq. is het uit den aard der zaak moeielijk veel nieuws over de Teilingens te geven. Toch meende ik, dat het zijn nut kon hebben hier, ter toelichting der verwantschap van de vele in ons register voorkomende leden van het geslacht, een overzicht te geven van alle bekende leden ervan tot het midden der 14^e eeuw (Vgl. boven Inleiding p. 107 sqq).

Gerard 1143, Hugo 1162 en Willem 1174 zijn de eerste Teilingens, die vermeld worden. Hun onderlinge verwantschap is niet te gissen.

Willem van Teilinghen 1198/1247, van 1223 (Oork. I 281) af ridder.

Dirc van Teilinghen 1203/31, gedurende dien geheelen tijd drossate of dapifer, in 1226 (I 298) broeder van heer Willem van Teilinghen genoemd, primus dominus de Brederode volgens Wilhelmus Procurator (Matth. II 585), die in dit opzicht m. i. onvoorwaardelijk vertrouwen verdient, gehuwd met Alverade van Huesdenne (ib.)

Gerard van Teilinghen, 1223/7 (Oork. I 283, Nal. 13), denkelijk een kleinzoon van den Gerard van 1143.

Simon à Tellinghe, leenman van het Sticht, sneuvelde te Ane bij Coevorden 1227 (Dumbar Analecta II 228).

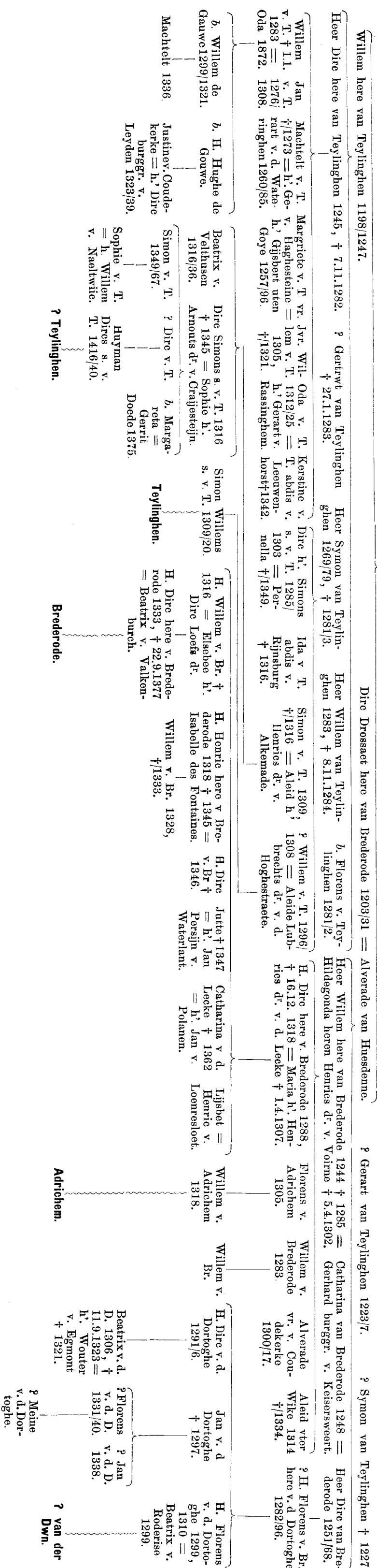
Dirc heer van Teilinghen, 1245/52 cnape, 1257 ridder, 1266 baljuw van Holland, sterft volgens Joh. à Leidis 7 november 1282 (zie boven Inl. p. 107).

Simon van Teilinghen, broeder van heer Dirc (Oork. II 407), 1269 cnape en baljuw van Noordholland (II 182), 1279 ridder (II 383), sterft voor zijn oomzegger Willem (Inl. p. 109).

Gertrudis Teiline laica, sterft 27 januari 1283 (Necr. Egm.)

Bijlage B. Teylinghe

? Gerardus de Telling 1143.
N.
? Hugo de Tellinghe 1162.
? Wilhelmus de Theylinghen 1174

Heer Willem van Teilinghen 1283 (Oork. II 477), sterft 8 november 1284 volgens Joh. à Leidis (Inl. pag. 110).

Florens des heren broder van Teilinghen (fol. 88v^o), vermoedelijk bastaard.

Willem des heren sone van Teilinghen, 1272/6, sterft 1 januari 1283 (Necr. Egm.), gehuwd met Oda (Oork. II 610).

Willem de Gauwe Willems s. van Teilinghen, bastaard, 1299/1321 (Oork. II 1077, Reg. Hann. 96; april 1307 Putten en Strijen m. h. b. fol. 205).

Machtelt Willem der Gouwers dr. 1336 (Reg. Hann. 239).

Justine heren Hughen des Gouwers dr. van Coudekerke, gehuwd met heer Dire burggraaf van Leyden, 1323/39 (v. M. II 618).

Jan des heren s. van Teilinghen 1276/1303, overleden voor 1304 (Fruin II. 90).

Machtelt van Teilinghen, overleden voor 1273 (Fruin II. 82).

Margriete van Teilinghen (Oork. II 416, v. M. II 544), gehuwd met heer Gijsbrecht vten Goye, here van Haghesteyn, 1257/96 (o. a. boven n°. 326). Zij had zes kinderen: 1°. Jan vten Goye (Matth. de Jure Gladii 186), wiens eenig kind Margriete van Haghesteyn in 1324 gehuwd was met heer Henric vander Lecke (v. M. II 495, 539, 544); 2°. Gijsbert vten Goye (boven n°. 327); 3°. Margriete gehuwd met Gosewiin van Rossem (v. M. II 161, 998); 4°. Berta gehuwd met Stazekiin van Brakel (ib. 225, 584); 5°. heer Jacop van Lichtenberch (ib. 481, 488, 495); 6°. Maria gehuwd eerst met Jan heren Gherets s. vander Wateringhe (overleden voor 1308) en daarna met Dieric vander Wale (Putten fol. 80).

Jvr. Willem, Oda en Kerstine van Teilinghen zie Fruin II. 82.

Dirc heren Simons s. van Teilinghen 1285/1304 (Fruin 89). Zijn weduwe moet geweest zijn de ver Pernella van Theilinghe, van wie zijn achterneef Dirc Simons s. land geërfd had, waarvan hij in 1349 afstand deed (Fruin 93).

Ida van Teilinghen † 1316 (Fruin 90).

Beatrix van Velthusen en Dirc Simons s. van Teilinghen (Fruin 91/3). Dirc Simons s. was gehuwd met Aleit heren Henrics dr. van Alkemade, hetgeen volgt uit het onderling verband van de stukken over de Screkel in Warmonder broec van 11 en 12 october 1331 (Reg. Hann. 201), 29 juni 1333, 15 november 1336, 26 november 1349 en 24 april 1354 (Cartul. v. Leeuwenhorst) en dat van 5 mei 1326 over den erfzoen voor den moord van Simon van Teilinghen (E.L. 1. fol. 64r°).

Simon Dircs s. van Teilinghen en zijn dochter Sophie zie Fruin 93/6. Hij was echter vermoedelijk niet de laatste mannelijke afstammeling van zijn tak, want van 1416 tot 1440 vinden wij een Huyman Dircs s. van Teylinghen als welgeboren heemraad van Schieland, die m.i. kwalijk tot den Stichtschen tak kan behooren en eer van een jongeren broeder van Simon Dircs s. zal afstammen. Dirc Simons s. had nog een bastaarddochter Margareta, gehuwd met Gerrit Doede 1375 (Elzevier Archief van Leiden 175).

Willem van Teilinghen 1296/1308, betrokken bij den moord van graaf Florens (Stoke IV 1463, VI 357, 395, 532, Clerc vanden Laghen Landen 170, 176). Fruin vermoedt, dat hij „een verre neef is geweest van zijn meer vermaarde naamgenooten, en gevestigd en gegoed in Amstelland of in alle geval in het Sticht” (ll. 97). De mogelijkheid hiervan is niet tegen te spreken. hij zou b.v. een kleinzoon of achterkleinzoon kunnen geweest zijn van den in 1227

bij Ane in dienst van den bisschop gesneuvelden Simon van Teilinghen. Maar waarschijnlijker komt het mij voor, dat hij een jongere zoon was van heer Symon, want ook zijn zoon en leenvolger heette zoo, hetgeen doet presumeeren, dat zijn vader denzelfden naam had gehad. Zijn gegoedheid aan de Vecht is licht te verklaren uit zijn huwelijk met eene vander Hogher straete, een Stichtsch geslacht.

Zijn zoon Simon is denkelijk de stamvader althans van een deel der latere Teilinghens (Fruin II. 99).

Brederode. Heer Willem van Brederode, volgens den Procurator de zoon van Dirk Drossaet, sedert 1244 als ridder genoemd, sterft in 1285 volgens Joh. à Leidis, zijn vrouw Hildegonda heren Henrics dr. van Voirne 5 april 1302 (Neer. Egm.).

Catharina van Brederode (van Wijn, Huisz. Lev. II 35, 55).

Heer Dirc van Brederode, in 1251 en 1268 als ridder vermeld (Oork. I 537, II 174/5), kan alleen een jongere broeder van heer Willem zijn geweest, daar hun vader de eerste van den naam was.

Dirc here van Brederode, van 1288 af herhaaldelijk en steeds als ridder vermeld, kan niet anders zijn dan de zoon en opvolger van heer Willem, zooals ook de Procurator zegt. Zijn vrouw Maria heren Henrics dr. van der Lecke sterft 1 april 1307, hij zelf 16 december 1318 te Reims (Neer. Egm., Joh. à Leidis).

Wij kennen althans twee zusters van hem, Alverade vrouwe van Coudekerke 1300/17 (Reg. Hann. 75) en Aleid vter Wike, gestorven voor 1334 (ib. 222). De eerste noemt in haar testament als haar mombler haar broeder Floris van Adrichem. Daar ook volgens de traditie de Adrichems van de Brederodes afstamden (S. v. Leeuwen, Bat. III. 827), is deze Floris vermoedelijk als de stamvader van het geslacht

te beschouwen. In welke betrekking de Gozwinnus f. Ludolfi de Adrichem uit het midden der 12e eeuw (Cartul. v. Egmond, Bijdr. en Med., XXI p. 177) tot die der 14e eeuw stond, is moeilijk te gissen. Nog een andere broeder Willem komt met zijn gelijknamigen zoon in 1283 voor (de Fremery, Supplément op het Oorkondenboek n°. 218).

De oudste zoon van heer Dirc, heer Willem, gehuwd met Elisabeth (Elsebeen), stierf voor zijn vader in 1316 (Joh. à Leidis, cf. van Spaen bij van Wijn II 59, v. M. II 179), zoodat heer Dirc werd opgevolgd door zijn tweeden zoon heer Henric, in 1321 gehuwd met Isabella des Fontaines (niet Elisabeth, zooals èn de Procurator èn Joh. à Leidis haar noemen, Matth. I 626, II 585, blijkens de stukken, o.a. het testament van haar man, v. M. II 361). Joh. à Leidis vergist zich met heer Henric tot oudsten zoon van heer Willem heren Dircs s. te maken, doch zijn genealogie is hier ook in andere opzichten in de war. Hij geeft aan heer Willem heren Dircs s. tot tweede vrouw Katherine, de weduwe van Aelbert here van Voirne ¹⁾, en noemt haar een dochter van Willem van Teylinghen, terwijl wij met zekerheid weten, dat zijn vrouw Elsebeen hem overleefd heeft. En hij maakt Catherine, de vrouw van heer Jan van Pollanen, tot een kleindochter van heer Willem in plaats van tot zijn zuster.

De opvolger van heer Henric in 1345 was heer Dirc, gehuwd met Beatrix van Valkenburch en overleden 22 september 1377 (Matth. I 630). Hij

1) In 1325 (v. M. II 371) noemt zij Henric van Brederode „onse lieve zwagher.” Hij was in werkelijkheid de kleinzoon eener zuster van haar eersten man heer Albert van Voirne, zoodat „zwagher” hier in het algemeen „aangetrouwd familielid” moet beteekenen.

was, zooals ook Joh. à Leidis zegt, de zoon van heer Willem, maar de oudste (of eenige) zoon, niet de tweede, blijkens de stukken van 1333 en 1340 (v. M. II 552, 635). De zoon van heer Henric, ook Willem geheeten, en met zijn vader in 1328 vermeld (Reg. Hann. 168), moet in 1333 reeds dood zijn geweest.

De andere broeders en zusters van heer Henric zie van Spaen bij van Wijn (l.l.). Catharina erfde van den broeder harer moeder heer Pieter van der Lecke de heerlijkheid van de Lek, en bracht die in het huis Polanen over.

De Dortoghe. In ons register (fol. 46r^o) komt heer Florens van Brederode voor o. a. als heer van de Dortoghe (onder Monster) en de ambachten van Sevenhusen en de Zegwaert. Hij was denkelijk een zoon van heer Dirc, den broeder van heer Willem van Brederode.

Zijn kinderen noemden zich vander Dortoghe: Dirc, in 1291 (O. II 798) uitdrukkelijk zijn zoon genoemd, en als ridder vermoedelijk in 1306 overleden (E.L. 1 fol. 69v^o, Reg. Hann. 19), Jan in 1297 bij Vronen gesneuveld (Matth. II 547) en heer Florens, in 1297 nog cnape, gehuwd met Beatrix van Roderise (Leenreg. v. Hodenpijl fol. 1v^o), en in 1310 als ridder eveneens uitdrukkelijk zijn zoon genoemd (Reg. Hann. 32).

Heer Dirc vander Dortoghe liet slechts één minderjarige dochter Beatrix na, over wier voogdij geschil ontstond tusschen haar stiefvader Willem van Leyden, broeder van den burggraaf heer Henric, en haar oom heer Florens (Reg. Hann. 30), en die door haar huwelijk met heer Wouter van Egmont de meeste leenen van haar grootvader, bepaaldelijk Zevenhuizen, de Zegwaert en de Dortoghe ¹⁾, in het huis Egmont

1) Van daar de twee wapens van Dortoghe, bij Smallegange voorkomend, en waarop reeds de heer J. Craandijk heeft gewezen

overbracht en 11 september 1323 stierf (Neer. Egm.).

Later komen nog drie vander Dortoghe's voor: Florens in 1317 (Hamaker I 114) en 1340 (v. M. II 631) en Jan in 1338 (E.L. 32 fol. 23v°), beiden gegoed in Schie en vermoedelijk zoons van den in 1297 gesneuvelden Jan vander Dortoghe, en joncvrou Meine vander Dortoghe (v. M. III 162), misschien een dochter van een der twee, en blijkens het daar vermelde de laatste van haar tak en beërfd door haar neven, de twee zoons van Gillis van Cralinghen en Badeloghe Arents dr. van Hodenpijl.

Heer Florens vander Dortoghe was als ik mij niet bedrieg de stamvader van het geslacht vander Dwn (later Verduin)²). Ik grond dit vermoeden op de volgende overwegingen. Het stamhuis van het geslacht, waarnaar het heette, lag in Zevenhuizen en was later een leen der Egmondten, de erfgenamen van Beatrix vander Dortoghe. Reeds dit wekt het vermoeden, dat het goed oorspronkelijk door het hoofd van het geslacht, hetzij heer Florens van Brederode of diens zoon heer Dirck vander Dortoghe, aan een jonger lid ervan in achterleen was uitgegeven. De eerste vander Dwn, die vermeld wordt, is Willem, welgeboren heemraad van Schieland in 1347 (v. M. II 744), en daarna komen er in de tweede helft der 14^e eeuw een aantal voor, allen in Schieland en Rotterdam gegoed, en waaruit blijkt, dat er gelijktijdig met Willem vander Dwn nog een Florens, een Jan en een Louw vander Dwn moeten

(Rott. Historiebl., Gesch. St. 584). Het eene was het wapen der Brederodes (met den barensteel over het hart), het andere, de twee kepers, een brisure van dat van Egmond.

2) Wel te onderscheiden van de van den Dunen's uit de 13^e eeuw, die in de buurt van Noordwijk schynen thuis behoord te hebben.

Bijlage C. BENTHEM.

Dirk VI gr. v. Holland † 1157 = Sophia dr. v. Otto paltsgraaf van Rieneck en Gertrudis gravin van Benthem, † 1176.

Otto IV gr. v. Benthem 1165/1207 = 1°. N. dr. des gr. v. Arendsberg, 2°. N. dr. des gr. v. Cappenberg.

Boudewijn gr. v. Benthem burggraaf v. Utrecht 1209/47 = Jutte (v. Steinvorde?)	Otto bisschop v. Munster 1203—18.	N. = gr. v. Virneburg.	Egbert v. B. 1209.	Lubbert v. B., domheer v. Munster 1217.	Heer Rothard v. B. 1224.	Florens v. B. † 1227.	Florien v. B. † 1227.	Gerhard v. B. 1232/3.	Willem v. B. 1233.
Otto V gr. v. Benthem 1248/69 = Heilwich, dr. v. Otto III gr. v. Tekeneborch.	Bertha = Henric gr. v. Dalen, heer v. Diepenheim.	Egbert v. B., burggraaf v. Utrecht 1267/89.					Willem v. B. ridder 1266.		

Otto IV gr. v. Tekeneborch 1277—1302 = Richardis.	Engelbert domproost v. Munster 1296.	Egbert gr. v. Benthem 1277/99 = Hadewich, dr. des gr. v. Oudenborch.		Simon heren Willems s. v. B., enape 1288/97, ridder 1306/27 = 1°. Jacoba v. Rosen- beich heren Jacobs dr. v. Wassenaer, 2°. Gertrudis vrouwe v. d. Binchorst.
--	---	---	--	--

Otto V gr. v. Teken- borch 1302— 1329.	Richardis = Guntzel III v. Schwerin † 1327.	Otto v. B 1283/ 1312.	Johan gr. v. Benthem, burg- graaf v. Utrecht, 1305/33 = Mach- teld v. d. Lippe.	Egbert burggr. v. Munster 1283/ 1333.	Heilwich = heer Henric v. d. Leecke 1285/96.	Oda = N. here v. Almelo 1285.	Christiaan kanunnik te Bremen 1312.	Boudewijn kanunnik te Osa- bruck 1312.	Wig- bold v. B. † 1351.	Heer Wal- raven v. B. enape 1306/ 21, ridder 1331/3.	Heer Dire v. B. 1319/ 20.	Jutte v. B. 1320 = Dire v. Sassenem.	Heer Willem v. Wade- noyen.	Jan v. Rosen- berch 1316/24 = Adelise heren Zweders d. v. Montfort.	Jacop v. Rosenberch 1322/45, proost in Vriesland.	Goda v. B. = Philips v. Wasse- naer.	Heer Simon v. B. 1330, heer v. Teillingen 1339, † 1345 = Agniese heren Dire Bokels dr. vrouwe v. Rotterdam.
Simon gr. v. Benthem 1333—47.	Otto v. B. domproost v. Paderborn 1324/47, Otto VI gr. v. Benthem 1347—65, domproost 1365/79.	Johan v. B. 1324.	Christiaan v. B. domproost te Munster 1341/1401.	Bernard gr. v. Benthem 1365—1421 = Per- netta, dr. v. Boudewijn gr. v. Steinforde.	Hadewich = Eyer- win here v. Guf- terswiic.	Tale v. B. 1324.	Lise v. B. abdis broec 1324/71.	Margareta = Otto gr. v. Ouden- borch.	Benthem.	Heer Gijbert v. Rosen- berch 1334 = Alide heren Dires dr.	Jan v. Rosen- berch † 1357.	Heer Jacop v. d. Binchorst 1334/57 = Alide heren Otto's dr.	Heer Herba- ren v. d. Binc- horst 1348/54.	Machteld v. Rosen- berch 1348 = Florens v. Rose-	Janne v. Teillingen vrouwe v. Rotterdam 1352/8 = heer Willem v. d. Wateringhen † 1365.		

Johanna v. d. Binchorst 1346/72 = heer Hubrecht v. Leydenburch.

geleefd hebben. Het huis onder Zevenhuizen, waaraan zij hun naam ontleenden, is dus vermoedelijk in het eerste kwart der 14e eeuw gebouwd, en uit dien tijd kennen wij slechts één jonger lid van het geslacht, waaraan Zevenhuizen toen behoorde, den heer Florens van 1310, van wien juist als ridder kan vermoed worden, dat hij een eigen huis van eenige beteekenis bezat, en de andere daarvoor in aanmerking komende, die aan zijn vader heer Florens van Brederode hadden behoord, bezat hij stellig niet, daar wij ze later bij de Egmonden terugvinden, aan wie ze dus door zijn nicht Beatrix waren overgebracht. Het wapen der vander Dwn (Verduin)'s was ook identisch met dat der vander Dortoghe's (de leeuw met den barensteel over het hart), zooals blijkt uit het oudste zegel van het geslacht, van „Florens vander Dwn” Jacops sone vander Dwn uit 1403, in het archief van het Heiligegeesthuis te Rotterdam berustende, en zooals ook door de wapenkaart van Smallegange bevestigd wordt.

BIJLAGE C.

Als ik mij niet bedrieg, is de genealogie van den Hollandschen tak der Benthems nog nergens gedrukt. Het loont m. i. de moeite ze hier mede te deelen, maar ze moet vergezeld gaan van die der andere takken van het geslacht, omdat ze alleen uit het onderling verband daarvan is op te maken. Voor den Benthemschen tak is de bron J. H. Jungius Hist. Comitatus Benthemiensis 1773 (vooral de Codex Diplomaticus), een werk van voor dien tijd zeldzame betrouwbaarheid ¹⁾, voor den Gelderschen de manu-

1) Zeer ongunstig steekt daarbij af de Gesch. d. Grafsch. Bentheim van J. C. Möller (Lingen 1879), dat voor de Middeleeuwen

script-genealogie van Van Spaen in het archief van den Hoogen Raad van Adel, voor den Hollandschen de charterboeken.

Otto IV graaf van Benthem, zoon van Dirk VI graaf van Holland, erfde Benthem van zijn grootmoeder van moeders zijde. Daar hij de eenige mannelijke Benthem in de tweede helft der 12^e eeuw was, moeten al de personen van dien naam, welke wij in het eerste kwart der 13^e eeuw ontmoeten, zijn kinderen zijn geweest, en daarvan waren er blijkens het Oorkondenboek en van Mieris verschillende in Holland gevestigd, maar uit niets is af te leiden, wie van hen de stamvader was van den Hollandschen tak. In het derde kwart der 13^e eeuw ontmoeten wij een heer Willem, in 1266 (Oork. II 151, Nal. 41, cf: Boxhorn Theatrum 68) vermeld, en blijkbaar toen in Holland gevestigd; maar juist daarom schijnt het mij twijfelachtig, of hij geïdentificeerd kan worden met den Willem van Benthem, die als ministerialis van Otto van Gelre in 1233 getuige was bij het privilege van Arnhem (Bondam I 406)¹⁾.

De kleinzoon van Otto IV, graaf Otto V van Benthem, stond in 1267 (Oork. II 163) een aantal goederen, speciaal het burggraafschap van Utrecht en de Geldersche leenen, aan zijn broeder Egbert af. Veelal wordt beweerd, dat daartoe ook de Hollandsche bezittingen van de Benthems behoorden, en wordt op grond daarvan heer Simon voor een zoon of kleinzoon van dien Egbert gehouden, maar beide

volkomen onbruikbaar is en ongeveer op het peil van Van Gouthoeven staat.

1) Bij van Mieris (I 195) wordt in 1225 onder de getuigen bij een verdrag tusschen Holland en het Sticht nog vermeld W. comite de Benthem, doch daar moet in plaats van W. gelezen worden B., d. i. Balduino, evenals in het bij v. M. daarop volgende stuk.

ten onrechte. Heer Simon was blijkens ons register (fol. 46v^o) een zoon van heer Willem van Benthem en de daar vermelde leenen zijn juist niet begrepen in de in 1267 aan Egbert afgestane, terwijl omgekeerd de laatste bijna geen van alle aan Simon zijn gekomen. Die verdeeling had geen duurzame gevolgen. Uit het feit, dat o. a. het burggraafschap van Utrecht weder tot de afstammelingen van graaf Otto V terugkeerde — een kleinzoon van dezen, graaf Jan van Benthem, stond het burggraafschap in 1307 af aan heer Gijsbert uten Goye (v. M. II 65) — blijkt, dat Egbert kinderloos is overleden. Ook de Geldersche goederen, in 1267 aan Egbert afgestaan, moeten dus aan de kinderen van Otto V zijn gekomen. En dit maakt, dat de stamvader van den Gelderschen tak, bij welken wij later een groot deel der leenen van 1267 terugvinden, de Walraven van Benthem van 1284/1313, niet anders kan zijn dan een zoon van graaf Otto V, al wordt hij als zoodanig bij Jungius niet genoemd.

De Benthemsche tak stierf in den manstam uit met graaf Bernard in 1421, toen Benthem aan zijn achterneef Everwiin van Gutterswiic kwam.

De Geldersche tak, in de 15^e eeuw vooral in de Duffelt gegoed — zij waren toen o. a. heeren van Spaldorp —, bestond nog in de 16^e eeuw, daar in 1521 nog een heer Peter van Benthem als heer van half-Sambeek voorkomt.

De Hollandsche tak, die grootendeels den naam Benthem prijs gaf voor die der voornaamste nieuw verkregen goederen (Wadenoyen, Rosenberch, de Binchorst, Teylinghen), stierf uit met heer Jacop vanden Binchorst, die door zijn nicht Johanna van Leydenburch werd beërfd. Of heer Willem van Wadenoyen nakomelingen heeft gehad, heb ik niet kunnen vinden.

BIJLAGE D.

De tot dusverre gepubliceerde genealogiën van het geslacht Wassenaer, ook de laatste van den heer H. G. A. Obreen in den Wapenheraut (Brussel, Jg. III en IV van 1899 en 1900), berusten alle in hoofdzaak op S. van Leeuwens *Batavia Illustrata*, en deze voor de oudste generaties door bemiddeling van van Gouthoeven enz. op P. C. Bockenbergs *Lugd.-Bat. et Wassenarae Heroum Hist. et Geneal.* (1589), wiens voornaamste bron daarvoor een manuscript was, door hem van den heer Florens Tserclaes ontvangen en in extenso medegedeeld (p. 136), en kennelijk omstreeks het midden der 14^e eeuw opgesteld. Oogenschoonlijk is dus de basis, waarop die genealogiën berusten, vrij betrouwbaar, en toch is ze dat in werkelijkheid niet, want een der erin vermelde feiten is bewijsbaar onjuist, waarmede de geloofwaardigheid van den overigen inhoud, voor zoover die met van elders bekende feiten in strijd is, vrij problematiek wordt. Dat manuscript luidde aldus:

„Hier voormaels was een heere van Wassenaer, die wan twee sonen: des de oude bleef heere van Wassenaer, nae zijns heeren vaders doot. De ander hiete Philips van Wassenaer, daer af sijn ghecomen die van Duvoirde. De oudste, die na sijns heeren vaders doot heer bleef, die wan veel kinderen. Eenen, die heer van Wassenaer nae hem hiet, eenen anderen die hiet heer Dirck, daer af sijn ghecomen die van Santhorst, den derde die hiet heer Jacob, daer af sijn ghecomen die van Rosenburch, de vierde was heer Bartholomeus de Domproost, daer af sijn ghecomen die van Cranenburch, de vijfde hiet heer Arent van Wassenaer, daer af sijn ghecomen die van Groenevelt. Aldus was heer Philips van Wassenaer, de jonger broeder van de twee eersten, oom van al

Bijlage D. WASSENAER.

Philippus de Wasmare 1200/5.										Philippus de Wasmare, abdis van Rijnsburg + 1228.									
Theodericus dominus de Wassenare 1205/43 = Berta 1222/6.										Philippus de Wasmare 1215/26 = F. de Duvenvoirt 1226.									
Philippus de Wassenare miles 1252, †1258.										Duvenvoirt.									
Diederie here v. Wassenare, 1258/64, ridder 1268/97.										Arnoldus de Dufordia (van Duvenvoirde) miles 1248/68.									
Berta 1294.										Johannes de Dufordia (van Duvenvoirde) 1248, ridder 1281/2.									
Diederie v. Groenevelt 1262/82.										Florens v. Duvenvoirde + 1301.									
Philips v. Groenevelt 1293/6.										Wouter v. Duvenvoirde + 1301.									
Jacob van Wassenare borch = h. Simon v. Benthem. 1290/2.										Philips v. Duvenvoirde 1291/8, heer v. Pollanen 1295.									
Enghebrecht v. Cranenburch. 1303/8.										Jan v. Duvenvoirde, ridder 1306/22.									
Diederie v. Santhorst 1293/7, † 1301.																			
Philips v. Santhorst ridder, heer v. Soterwoude 1305/9, †1316.										Ida v. Santhorst, non te Rijnsburg.									
Aernout Dires s. Catheline Dires dr. Philips v. Santhorst 1316 = Kerstine = Dierlo = 1226 Maech- horst 1316 = Lijb- bet Willems ver Barten s. dr. Does. dr. v. Ours- hoorn.										Simon v. Santhorst 1316 = Lijb- horst 1316 = Lij									

dese andere. Dese heer Philips voorschreve wan twee sonen: de eerste hiet heer Arent van Duvenvoirde, de ander hiet heer Jan van Duvenvoirde. Dese heer Arent van Duvenvoirde wan enen soon Floris van Duvenvoirde ende zijne broeders; Floris wan Arende, Arent wan heer Arent, die noch levet. De ander broeder, heer Jan van Duvenvoirde, wan heer Philips zijne zoon, heer Philips wan heer Jan van Pollanen, heer Jan wan de heere vander Lecke, die heer wan zijnen zoon heer Jan, die nu heer vander Lecke is. Heer Dirck van Wassenaer, daer die van Santhorst af ghecomeen zijn, wan twee sonen. De eene hiet Dirck van Santhorst, die bleef doot sonder kinderen. De ander hiet heer Philips, die wan Philips Heynricx, heer Dirck ende sijnen soon ¹⁾ wan Philips, die noch levet. Heer Jacob van Wassenaer wan een dochter, hiet vrow Jacob, was heer Symons wijf van Benthem, daer wan sij aen enen sone, hiet heer Willem de Wakanoye ²⁾ te Utrecht. Sij wan Jan van Rosenberch ende heer Jacob van Rosenberch; Jan van Rosenberch heer Gijsbrecht van Rosenberch; heer Gijsbrecht van Rosenberch wan de vrouwe van Leydenburch."

Dirc heren Dircs s. van Santhorst „bleef doot sonder kinderen," zeide het manuscript. Dit is niet zoo: wij kennen uit authentieke bescheiden althans twee kinderen van hem, Cateline Dircs dr. van Santhorst, gehuwd met Andries Rottiers s. poorter van Leyden, vermeld in 1322 en 23 (Reg. Hann. 104, 113), en Arnout Dircs s. van Santhorst, vermeld in 1323, 32 en 33 (Reg. Hann. 118, v. M. II 511, 544).

¹⁾ Lees: „Philips Heynric heer Dirck ende *Sijmon*. Sijnen soon etc." Zie v. M. II 179, waar de vier broeders samen genoemd worden.

²⁾ Lees: Wadenoyen.

Dit kan niet in twijfel worden getrokken, want er kan één generatie vroeger onmogelijk een andere Dirc van Santhorst hebben bestaan dan de Dirc heren Dircs s., die volgens het manuscript kinderloos zou zijn overleden, en die (v. M. l.l.) bij den moord te Veere in 1301 omkwam. Hoewel al de in het manuscript vermelde personen van elders bekend zijn, en ook de filiatie, welke het opgeeft, geen enkele fout bevat, zoo bewijst toch die onjuiste mededeeling bij Dirc van Santhorst, dat het geen onvoorwaardelijk vertrouwen verdient, en wij zullen aanstonds zien, dat er vermoedelijk nog ten minste één fout in schuilt.

Het verdient echter opmerking, dat het manuscript de bekende afleiding der Wassenaers uit de burggraven van Leiden nog niet kent: die heeft Bockenberg erbij gephantaseerd. En dan, dat noch de oudste tak, de Wassenaers, noch de Cranenburgers en de Groenevelden erin worden vervolgd; terwijl het zelfs de namen der drie eerste heeren van Wassenaer niet kent. Bockenberg heeft dus zijn filiatie van den oudsten tak niet aan het manuscript ontleend, en daarin dan ook, gevolgd door van Gouthoeven en van Leeuwen, verschillende fouten gemaakt. Doch het verdient de voorkeur die geheel ter zijde te laten, en de genealogie uit de oorkonden zelve te reconstrueeren. Ik beperk mij daarbij tot de 13^e en de eerste helft der 14^e eeuw.

Philippus de Wasnare, de eerste, die vermeld wordt, 1200/5 (Oork. I 183, 202/3). Aleida van Wassenaer, abdis van Rijnsburg, overleden in 1228, wordt door Bockenberg voor zijn zuster verklaard, wat mogelijk is maar uit niets blijkt.

Theodericus dominus de Wassenare, zoon van Philips 1205 (I 202), daarna tot 1243 herhaaldelijk vermeld, gehuwd met Berta 1222, 26 (I 277, 301).

Het stuk van 1222 is door Bockenbergh en al zijn opvolgers tot en met van Mieris in 1282 gesteld, die Berta toen tot de vrouw van haar gelijknamigen kleinzoon Dirc van Wassenauer en tot een dochter van Cuyk gemaakt, en daarna zelfs haar huwelijkscontract opgemaakt (Elsevier Inventaris p. 161).

Zijn broeder (I 247) Philips komt in 1215 en 26 voor, en was gehuwd met F. de Duvenvoirt (I 301). Uit den naam zijner vrouw blijkt, dat het goed Duvenvoirt of Duvoirt, waarnaar zijn afstammelingen zich genoemd hebben, niet tot de goederen behoorde, die zijn tak van den ouderen in leen hield, zooals sommigen beweerd hebben (die er dan verlijen bij gefingeerd hebben), maar hem door zijn vrouw mee ten huwelijk is gebracht.

De zoons van heer Dirc worden in het manuscript, voor zoover wij kunnen nagaan, volledig opgegeven, maar met een fout in de volgorde. Deze luidt aldaar: de heer van Wassenauer (Philips), Dirc van Santhorst, Jacob van Rosenberch, Bartholomeus de Domproust en Arent van Groenevelt, maar die is als ik mij niet bedrieg in strijd met de stukken, welke de tweede plaats aan Arnout van Groenevelt en de vijfde aan Dirc van Santhorst toekennen. Ik meen dit te mogen afleiden uit de volgorde, waarin de broeders als ridder voorkomen: eerst in 1254 (Oork. I 564) de oudste Philips, die in of voor 1258 overleed, daarna in 1261 Arnoldus (II 82), in hetzelfde of het volgende jaar overleden (II 91), toen Jacob in 1264 (II 119), die in 1272 ten Vriezen sneuvelde (Necr. Egm.), en eerst na die allen Dirc van Santhorst, in 1264 en 1276 (Nal. 58) nog cnape, maar in 1280 (II 386) ridder. Wanneer men nu bedenkt, dat het manuscript van de vier jongere takken der Wassenauers alleen de spoedig in den mansstam uitgestorven Rosenbergen en den jongsten zijtak der Santhorsten

volledig opgeeft, doch de Groenevelden en Cranenburg onvermeld laat, ja, den oudsten tak der Santhorsten zelfs uitdrukkelijk escamoteert door de onware bijvoeging bij Dirc heren Dircs s., „die bleef doot sonder kinderen,” dan komt d. m. de bedoeling helder aan het licht om de jongere Sandhorsten te maken tot den oudsten zijtak na de Wassenaers, en is het vermoeden gewettigd, dat met die bedoeling ook de volgorde der takken in het manuscript — in dit opzicht de bron van alle latere genealogen zonder onderscheid — opzettelijk is vervalscht. En nog helderder wordt dit door het feit, dat Bockenbergh zelfs een acte van 1224 weet te vermelden, waarbij Dirc door zijn vader Dirc van Wassenaer met Santhorst zou zijn beleend, terwijl wij weten dat die niet anders dan verduist kan zijn, daar Santhorst tot 1276 eigen goed is geweest (Oork. Nal. 58) en toen aan den graaf, niet aan de Wassenaers, is opgedragen.

Behalve de vijf broeders worden in een geslachtslijst in het huisarchief der Wassenaers nog twee zusters vermeld, Badeloch, gehuwd met Gerrit van Oestgheest, en Woltera, gehuwd met Diederick van Delft, die echter van elders niet bekend zijn.

Wassenaer. Philips had twee kinderen, Dirc, die in 1258 reeds heer van Wassenaer maar nog cnape was (II 43, vgl. Inl. p. 108), doch van 1268 tot 1297 (II. 168, 999) herhaaldelijk als ridder voorkomt, en Berta 1294 (II 895). Van Leeuwen voegt daar nog een derde Oda bij, gehuwd met Willem van Teylinghen, maar uit het door hem aangehaalde stuk van 1287, dat wij kennen (II 610), blijkt niet, dat zij eene Wassenaer was.

De zoon van heer Dirc, Philips, wordt vermeld van 1287 tot 1298 (II 610, 1037) en schijnt nooit ridder geweest te zijn. Van hem af heerscht er in de genealogiën groote verwarring, veroorzaakt door

het niet uit elkander houden der verschillende Dirken en Philipsen, die elkander zijn opgevolgd, en bij sommigen nog verergerd door een onjuiste identificatie van heer Dirc van Wassenaer met heer Dirc burggraaf van Leiden¹). Op den Philips van 1287/98 volgt in de stukken Dirc van Wassenaer. 1303, 10 en 11 als enape (v. M. II 25. 117, Reg. Hann. 34, 35), en 1314 en 16 als ridder (v. M. II 148, 178), gehuwd met Alverade 1310 (Reg. Hann. 34), en op dezen weder een Philips van Wassenaer, gehuwd 1°. in 1312 met Goede heren Symons d^r. van Benthem (v. M. II 230), 2°. in 1326 met Lijsbet heren Jans d^r. vander Dussen (ib. 374) en 3°. met Catharina Duijck heren Gijzen d^r. te Dordrecht, blijkens zijn testament van 1343 (Te Water, Verbond der Edelen IV 219). Tegen het einde der vorige eeuw berustte, volgens den Inventaris van het huisarchief der familie van Wassenaer (Versl. o. 's Rijks Oude Archieven XIV p. 61, *x* dossier lade 6—59) op de secretarie te Wassenaar een verlij van Dirc van Wassenaer door graaf Jan o. a. met Wassenaer van 6 januari 1299, waarvan de echtheid vrij aannemelijk is, al kennen wij het niet, daar zijn beide voorgangers Dirc en Philips respectief in 1297 en 98 het laatst voorkomen²). Hij zelf wordt in 1310 en 14 uit-

1) Zoo worden nog in het register op de Regesta Hannonensia drie verschillende personen tot één Dirc van Wassenaer burggraaf van Leiden gemaakt, n.l. 1309 (p. 30) *de* burggraaf van Leiden, d. i. Hendrik van Cuyk, die eerst in januari 1319 overleed; 1310 (p. 34, 35) Dirc van Wassenaer; en 1321—39 (p. 95—267) heer Dirc burggraaf van Leiden. Blijkens van Spaen zegelde de laatste evenals zijn vader Hendrik met den balk, en Dirc van Wassenaer met de drie wassenaars.

2) Bockenbergh vermeldt (p. 141), dat Philips van Wassenaer in 1307 een schenking kreeg van zijn vader en in 1309 een van graaf Willem, waarbij hij erfgenaam wordt verklaard van ter

drukkelijk heer van Wassenaer genoemd, zoodat de volgorde der heeren vaststaat op dit eene punt na, dat het niet zeker is, of de Philips van 1287/98 wel ooit heer van Wassenaer is geweest, daar het niet onmogelijk is, dat zijn vader heer Dirc hem heeft overleefd en direct door Dirc enape is opgevolgd. Maar de filiatie der twee Dirken en twee Philipsen staat allermintst vast. Van Spaen, de eenige, die de vier personen goed uiteenhoudt, verklaart den Dirc van 1299/1316 voor een jongeren broeder van den Philips van 1287/98 en voor den vader van den Philips van 1319/43, maar eenig bewijs voor die filiatie geeft hij niet en heb ik ook elders te vergeefs gezocht, terwijl ze, als ik mij niet bedrieg, in strijd is met de gegevens, die wij bezitten. De tweede Philips werd in 1339 (zie boven fol. 6 p. 131) beleend met „al leengoid dat die burchgraue van Leyden hair Dieric, die lest was Philips oem voerseyt, liet in sinen lesten liue.” Die laatste burggraaf was de in 1338 overleden heer Dirc, gehuwd met Justine heren Hughen des Gouwers dr. van Coudekerke (ib. 302, 618), zoon van den in januari 1319 (Necr. Egm.) overleden burggraaf heer Henric en kleinzoon van den burggraaf heer Dirc, vermeld van 1243 tot 1253 (Oork. I 399, 412/3, 584). Die filiatie wordt ons medegedeeld in een getuigenis, in 1343 door ver Kristiaen van Raephorst gegeven (v. M. II 680), welke er bijvoegde, wat trouwens ook van elders bekend is, dat die

Horst, het goed en de tienden van Wassenaer, het land en de tienden van Voorscoten en Voorburch, den tins van Voorscoten en de Zeedrifte. Vooral het laatste leen geeft aan dat bericht van 1309 den stempel der echtheid (zie boven fol. 45r), terwijl dit, indien echt, een zwaarwegend argument te meer is voor de boven aangegeven filiatie, daar er geen reden was voor zulk een erfgenaam-verklaring, indien Philips de zoon was van den toenmaligen heer van Wassenaer.

grootvader heer Dirc „een broeder was te Kuucq.” Philips van Wassenaer, die in 1339 burggraaf werd, moet dus de zoon zijn eener zuster van den in 1338 overleden burggraaf heer Dirc. Maar die zuster kan bezwaarlijk de vrouw zijn geweest van den Dirc van Wassenaer van 1299/1316, zelfs indien men de in 1310 vermelde Alverade voor zijn tweede vrouw wilde houden, daar dan de Philips van 1319 (die dan zijn zoon zou zijn) wel bij het verleenen van den lijftocht aan zijn stiefmoeder had geassisteerd. De eenige oplossing, die ik zie, en waarmede m. i. geen enkel vaststaand feit in strijd is, is deze, dat heer Dirc van Wassenaer een oudere broeder was van den burggraaf Philips, en dat beiden zoons waren van den Philips heren Dires s. van 1287/98 en van de dochter van den burggraaf heer Henric.

Burggraaf Philips had nog een aantal broeders en zusters: Gerrit of Godevaert gehuwd met Russende Storms (naar een acte van 1370, volgens van Spaen in het familiearchief der Wassenaers), Willem (testament van zijn broeder Philips van 1343), Arent vanden Damme (ibidem, en volgens van Spaen door den burggraaf heer Dirc van Wassenaer in 1367 oom genoemd), Jutte gehuwd met heer Pieter vander Lecke (1345, van Spaen), en Mabelie abdis van Rijnsburg 1316, † 1329 (Matthaeus).

Deze tak der Wassenaers stierf in den mansstam uit in 1523.

Groenevelt. Dirc, de oudste zoon van heer Arnout den stichter van den tak, werd in 1262 door zijn neef Dirc van Wassenaer met de leenen zijns vaders verlijd (Oork II 91). Van Leeuwen, die de genealogie der Groenevelden niet aan van Gouthoeven, maar aan een andere onbekende bron ontleende (hetgeen niet belet, dat die zelfs in de latere geslachten vol fouten is), beweert naar Bockenberg, dat Dirc van

Groeneveld in 1280 overleden zou zijn, maar het is twijfelachtig, of dit wel juist kan zijn, daar hij in ons register tweemaal (fol 51r^o en 53v^o) vermeld wordt, en het eerste dier twee regesten het onwaarschijnlijk maakt, dat daar een overigens onbekende zoon van den Dirc van Groenevelt van 1262 zou bedoeld zijn. (Zie Inl. p. 123).

Van Leeuwen geeft hem een broeder Jacob, die in 1272 ten Vriesen zou gesneuveld zijn, maar in de kronieken, die de toen omgekomen edelen opgeven, komt hij niet voor, wel zijn oom heer Jacop van Wassenaer.

Daarentegen kennen wij een anderen niet door van Leeuwen vermelden broeder van hem, Philips, eerst baljuw van Zuidholland in 1292 (Oork. II 814) en daarna maarschalk van het Sticht in 1293 en 96 (II 845, 940), die o.a. een dochter Lijsbet naliet, in 1340 vermeld (Reg. Hann. 268). Nu waren de Groenevelden in het midden der 15^e eeuw in het Sticht gevestigd: de vermoedelijke stamvader der jongere generaties, Philips van Groeneveld, vermeld van 1437 tot 1460, was burgemeester van Utrecht, en diens vader is volgens van Spaen onzeker. Ik gis daarom, dat hij een afstammeling was van den maarschalk van het Sticht van 1293/6, niet van diens ouderen broeder Dirc. Van dezen kennen wij slechts één zoon, heer Arnout, vermeld in 1316, 21 en 26 (Reg. Hann. 67, 95, v. M. II 382), en dus niet zooals van Leeuwen zegt in 1316 overleden.

De Groenevelden stierven in 1616 in den mansstam uit, en, daar zij de laatst overgeblevenen waren van alle takken, die van den heer Dirc van Wassenaer van 1205/43 afstamden, waardoor de Duvenvorden de oudste tak werden, namen dezen daarna den naam van Wassenaer aan.

Rosenberch ¹⁾. De stichter, heer Jacop van Wassenaer, 20 augustus 1272 ten Vriesen gesneuveld (Necr. Egm.), liet twee kinderen na, Jacop van Wassenaer, vermeld in 1290 en 92 (v. M. I 525, 549), en een dochter, de in het manuscript vermelde vrouw Jacop, gehuwd met heer Symon heren Willems s. van Benthem, wien zij o.a. Rosenberch ten huwelijk bracht, waarnaar hun kinderen zich ten deele noemden.

Cranenburch. De hierboven gegeven genealogie van dezen tak heb ik geheel ontleend aan van Spaen, doch te vergeefs naar de bewijzen ervoor gezocht. Dat Enghebrecht en zijn zoon Jan Cranenburchs waren, blijkt uit het opschrift boven een aanteekening van 1382 in het register liber iij Aelbrecht (v. M. III 386, zie hierboven noot 8 bij fol. 50r^o). Volgens van Spaen stierf de tak in 1484 in den mansstam uit.

Santhorst. De stamvader, heer Dirc van Santhorst, als cnape vermeld in 1264 en 76, als ridder van 80 tot 97, was de eenige der vijf zoons, die een anderen naam aannam.

Hij had ten minste drie kinderen. De oudste, Dirc, vermeld als cnape in 1293 en 7 (Oork. II 845, 938), toen zijn vader reeds lang ridder was, en daardoor van hem te onderscheiden, heeft het nooit tot de ridderlijke waardigheid gebracht en kwam om bij den Veerschen moord van 1301 (v. M. II 84, 511). Zijn beide kinderen Arnout en Cateline zijn reeds boven besproken.

1) De naam wordt meestal Rosenberg geschreven, doch in de stukken zelf, vooral in de oudste, staat bijna altijd Rosenberch, zooals ook in ons register (fol. 45r^o) en hierboven in het manuscript van heer Florens Tserclaes; Rosenborch en — burch komen echter ook een paar malen voor.

De tweede zoon, heer Philips, erfde van zijn vader het huis Santhorst en het ambacht Soterwoude 1305 — misschien een bewijs, dat zijn vader in 1301 bij den dood van zijn broeder Dirc nog in leven was — zoende in 1309 wegens den moord van Wolfert van Borselen (v. M. II 84) en stierf voor december 1306 (ib. 178).

Een dochter Ida was non te Rijnsburg (Reg. Hann. 20, 37).

Heer Philips liet vijf kinderen na, met zijn weduwe Lijsbet in 1316 (v. M. II 178) vermeld. Zijn oudste zoon Philips trouwde toen met Kerstine Willaëms ver Barten s. dr., zijn tweede zoon Henric in 1326 met Machtelt heren Dierics dr. van Outshoorn (ib. 382), zijn eenige dochter Clementia tusschen 1316 en 26 met Dieric vander Does (ib.), zijn derde zoon Dirc was niet kerkelijk getrouwd (ib. 610) en sneuvelde in 1345 bij Stavoren, en zijn jongste Simon (door van Spaen ten onrechte tot een zoon van zijn broeder Henric gemaakt) huwde Lijsbet Willems dr. van Haerlem (van Spaen, 1347).

Henric en Simon lieten elk een zoon Philips na. Een kleinzoon van Philips Henrics s., heer Dirc, stierf in 1460 als laatste Santhorst.

Duvenvoirt. De twee zoons van Philips van Wassenaer 1215/26, heer Arnout en heer Jan van Duvenvoirde of Duvoirde (Dufordia), de stamvaders der twee thans nog bestaande huizen van Duivenvoirde (Wassenaer) en Pollanen (vanden Berg), komen samen als enapen voor in 1248 (Oork. I 478), de oudste daarna nog enkele malen tot 1268, de jongste alleen nog in ons register (fol. 46v°).

Heer Arnout had twee zoons, Floris en Wouter, beiden als enapen omgekomen bij den Veerschen moord van 1301 (v. M. II 84, 511). Bij den zoen waren de naaste magen Arent van Duvenvoirde, de

zoon van Florens, heer Jan van Pollanen, kleinzoon van heer Jan van Duvenvoirde, Florens vander Bouchorst en Jan vander Spanghe. Ik gis, dat de twee laatsten zoons van zusters van Florens en Wouter waren, doch dit is niet meer dan een gissing.

Florens liet twee kinderen na, Arent van Duvenvoirde, vermeld in 1323 en 31 en als enape gestorven volgens het manuscript, en Mathilde abdis van Rijnsburg, overleden in 1349. Volgens zijn testament van 1343 (Te Water II 354) was Arent gehuwd met Ulent van Nortich, en had hij een zoon Arent, die van 1348 af herhaaldelijk als ridder voorkomt.

De thans nog bestaande Wassenaers (Catwije, St. Pancras en Starrenburg) stammen allen af van Johan van Duivenvoirde, die na het uitsterven der Groenevelden in 1616 den naam Wassenaer aannam en in 1645 overleed. De jongere takken Obdam (Twickel) en Warmond (Nieuwkoop), die van Arent van Duvenvoirde, overleden in 1483, afstamden, zijn in deze eeuw uitgestorven.

Pollanen ¹⁾. Heer Jan van Duvenvoirde 1248/82 had twee zoons, Philips, vermeld van 1291 tot 1305, in 1295 met Polanen beleend (Oork. II 922) en voor 1309 overleden (v. M. II 84), en heer Jan, vermeld 1306/22 (ib 301). Van Leeuwen geeft aan den laatsten een aantal descendenten, die echter van elders niet bekend zijn.

Philips had drie kinderen: 1°. heer Jan van Pollanen, sedert 1312 herhaaldelijk vermeld, gehuwd met Catharina heren Dircs dr. van Brederode, die van haar moeder Maria heren Henries dr. vander Lecke de heerlijkheid van de Leck erfde, en over-

1) Zoo, niet Polanen, luidt de naam in de 14e eeuw doorgaans.

leden 26 september 1342; 2°. heer Willem van Oosterhout, de bekende kamerling van graaf Willem, gehuwd met Heylewich van Vianen, heren Zweders dr. van Hagesteyn, en zonder wettige kinderen overleden 12 augustus 1353; en 3°. Agnes, gehuwd met Gerrit van Raephorst, en overleden 30 april 1335 (Necr. Egm.)

De oudste zoon van heer Jan van Pollanen, heer Jan van Hedel, kocht in 1350 Breda, dat door de kleindochter van zijn oudsten zoon met Pollanen en de Leck ten huwelijk werd gebracht aan graaf Engelbert van Nassau. De afstammelingen van zijn jongsten zoon heer Otto van Hedel stierven in den mansstam van den oudsten tak uit in 1712 met Oswald III graaf van den Bergh ('s Heerenbergh), terwijl de jongste tak, graven van Bergh-Breda, nog bestaat.

S. M. Hz.

REGISTER.

De cijfers verwijzen naar de nommers der regesten.
 De n^{rs}. 1—259 staan fol. 45 r°—55 v°, de n^{rs}.
 260—320 fol. 87 v°—90 r°, de n^{rs}. 321—324 fol.
 15 v°, de n^{rs}. 325—378 fol. 33 r°—35 r en nr.
 379 fol. 4 v°.
 de A. Zie Esliker woude.
 van der A — Gerart. 349.
 — Jacop. 350.
 Achthhoven — lant. 373.
 — Hughe Pekestocke. 373.
 de Oude Achtendeil. Zie Wassenaer.
 Achtien hoeven — tambacht (Albrecht Bartelmees s.).
 23.
 -- madelant bi voren Bauekine bosche.
 21. 23.
 de Achtien morgen — lant. 39.
 de Aftersloet. Zie Ruele.
 Agathen s. — Hugo. fol. 108 v°.
 t Aker inden Bosc. Zie de Haghe.
 Alards s. — Willem te Voerscoten. 251.
 van Alcmade — Didderic. 12. 267. 273.
 Alebrechtsberch — tiende. 288.
 Aleýden s. — Arnout. 79.
 — Wilmar te Riinsater woude. 17.
 Alfen — tiende van Alfer horne. 165. 274. 318.
 — lant in A. ambacht. 5. 223. 232. 316.
 — lant in Alfer horne. 212.
 — Gerart vander Goude. 5.
 van Alfen — Didderic. 274.
 — Hughe 274.
 Alfer horne. Zie Alfen.
 Altena — die here van. 315.
 Amelgeirs s. — Didderic te Voerborch. 149.

- Amersfort — tambacht. fol. 3 v°.
 van Amestelle — die here. fol. 33 r°. 34 r°.
 — Otte. 356.
 Amestelredam — lant. 356.
 Ammers — lant. 91.
 van Ammers — Gisekin. 91. 97.
 Andreas te Port vliet. fol. 108 v°.
 Anghenvort — lant tusseen Vloedorp ende A. 310.
 van Antwerpe — Jan. 373.
 Apers s. — Jan haren. Zie Suindrecht.
 d Are — 360.
 — de tiende van Hondescop. 360.
 — de bede. 266.
 van der Are — Didderic. 369.
 — har Gerart. 2.
 Arlender vene — tiende. 10. 301. 377.
 — de bede. 169. 266.
 — lant. 23. 89.
 — Wouters woninghe vanden Vene.
 89.
 Arnouts s. — Mathias. 22.
 Badeloghen s. — Willem. Zie Heemstede.
 Ballen s. — Didderic. 105.
 Bardemaker van Haerlem — Willem. 294.
 — Didderic siin broder. 294.
 Bartelmees s. — Albrecht. 23
 voren Bauekine bosche. Zie Achtien hoeven.
 Beye. fol. 108v^o.
 Bein — Henric te Rijsewiic. 103.
 van Beisdin — Philips. 115.
 van der Beke — Egghebrecht. 179.
 — Reyner. 206.
 Belle — Clais haren Bernarts s. 172.
 — Reijnier haren Bernarts s. 171.
 Benscop — lant. 365. 371.
 — lant ten Nienslote. 368.

- van Benthem — Symon haren Willems s. 33. 291.
 Benthusen — lant. 223.
 den Berch. Zie Rotte.
 Berendrecht. 273.
 van Berghen — Rassewint. 296.
 t Berglant (in Zoterwoude?) — lant. 224.
 Berkel. 126 (bis).
 Berkenriis. Zie Zuetswille.
 Bertouts s. — Symon. 260.
 ver Bertraden s. — Arnout. 117.
 de Besen — lant. 369.
 de Beseten (te Zande?) — lant. 82.
 Betten s. — Arnout te Rijsewille. 199.
 Betten sloet. Zie Broec.
 Bilenveld. Zie Hermale.
 Biselant — die bede. 44.
 Bittermond — Jan te Zande 80.
 Blesewille — tambacht ende tiende (har Ghisebrecht
 Bokel). 126.
 — gheslant. 126.
 Blomartsdijc — die vterste sole van. 126.
 half Blomendael — tlant, gherecht ende tiende (Did-
 deric de clerc van Haerlem). 40.
 Bodegrave. 182.
 Boeme(l). 378.
 Boemelrwaert. 378.
 Bokel — har Ghisebrecht te Rotterdam. 4? 126 (bis).
 — Didderic te Rijsewille. 107.
 — Florens kindere haren Ghisebrechts B. bro-
 ders. 126.
 vten Dike — Didderic. 114.
 Bokelsdijc — tambacht tusseen tambacht van Scie
 ende van Sconerlo (har Ghisebrecht
 Bokel). 126.
 — wtslach van die van Rotte tusseen
 tambacht van Sconerlo ende haren

- Gilis ambacht wtgaende op die Merwede. 126.
- van der Borch — Didderic te Voerborch. 117.
 — Willem. 117.
 — Cf. van der Burch.
- Borgherdiic. Zie Maselant.
- Borgheweck. Zie Maselant.
- (van Borselen) — har Wolfaert. fol. 108 v°.
- Bort — Mathijs Didderies s. 276.
- t Bosc. Zie de Haghe.
- van den Bosche — Hugo te Voerscoten. 238.
 — Mathias. 21.
 — Mense. 21.
 — Cf. van den Buske.
- Boschusen. Zie Zoterwoude.
- van Boschusen — Gerart. 66. 249.
- Boescoep — der abdissen gherecht. 165.
 — tiende. 318.
- Boudiins s. — Didderic Zie Dode.
- Brede — Gerart. 232.
- Brederode. 294. 297.
- van Brederode — (har Willem) die here. 111. 257. 266.
 — har Florens. 27. 187.
- de Brede wech. Zie Rijsewiic.
- de Brede weide. Zie Seist.
- van Brisenkerke — Jacop voren Hidden s. fol. 108 v°.
- de Broec (bider Goude) van Betten sloete te haluen grase. 256.
 (bider Scie) — tambacht ende lant vant goet in d. B. (har Ghisebrecht Bokel). 126.
 — ambacht ende lant int ambacht van d. B. (Henric van Coudenhoe). 60.
 — lant in haren Enghebrechts ambacht. 32.

- de Broec (bider Scie) — lant. 31.
 Zie de Haghe, Kercwerve, Lysse, Naelt-
 wiic, Nortik, Oestghest, Polegheest,
 Riinsater woude, Rijsewiic, Tedingher
 ambacht, Voerborch, Waremont, Zassenem.
- de Broediic. Zie Gherverscoep.
- Broedics velt. Zie Gherverscoep.
- van den Broke — har Arst. 28.
 — har Enghebrecht. 32.
- vten Broke — Didderic haren Didderics s. 244.
 — Nanne Alout haren Willems s. 104.
 — Otte. 118.
 — Willam. 118. 219.
- Brunars. 81.
- de Brune — Daneil Anselmi. 226.
- van der Burch — Jan te Rijsewiic. 100.
 — Cf. van der Borch.
- Burewelt — Willaems woninghe van Marsen. 366.
- Burgherdiic. Zie Maselant.
- Burvelt — lant. 370.
- van den Buske — Ghisebrecht. 347.
 — Cf. van den Bosche.
- Butzeel — Johannes te Nortik. 281.
- Butsels s. — Jan. 182.
- Calle — Didderic te Lysse. 176.
- (Calueslo), des borchgrauen gherecht. 38.
- van Kalueslo — Claes. 24.
- vanden Campe — Claes. 147.
 — Hugo te Monster. 280.
 — Thileman. 312.
- (Capelle) — tambocht (Troveis van Moerdrecht). 88.
 — de bede. 88.
- Catwije — dat Tornoesvelt. 278.
 — 3.
- Cerryson van Dordrecht. 324.
- voren Clemensen s. — Thyeman. 59.

- Clercs s. — Didderic Jacops. 82.
 van den Clinghen — Didderic. 140.
 Clinkart — Didderic. 111.
 Klocwer. Zie Vlaerdinghe.
 Cloue — Jan te Naeltwiic. 240.
 de Coc — Jan in Rubroke. 128.
 — Willem. 242. 293.
 Coeke. 81.
 — Ghisebrecht siin sone te Zande. 80.
 — Willem siin stiip sone. 84.
 Coele — tambacht (Florens kindere haren Ghisebrecht
 Bokels broders). 126.
 Conrarts — Conrart. 164.
 — Gerart te Nortik. 283.
 — Hughe in Monster. 145.
 Coperens s. — Peter Henrics. fol. 108v°.
 Copers s. — Philips Henrics fol. 108v°.
 Coppairt. 178.
 die Coppelhoeve. Zie t Spiic.
 Cordewaens lant. Zie Langherac.
 t Cornen vene. Zie Haerlem.
 Corstans s. — Niclais. 111.
 haren Corstans hoeve (in Scie?). 29.
 (Cortelant) — tambacht (Troveis van Moerdrecht). 88.
 — die bede. 88.
 Costijns dr. — Soffie. 65.
 Coudekerke — tiende. 168. 263. 305.
 — lant inden Hoghen wert. 160.
 — lant in den Houwen wert. 161.
 — lant in den Leghen wert. 164.
 — broke lant. 211.
 — Mourin Jans s 211.
 van Coudenhoue — Henric. 60.
 — Jan. 299.
 Craenbroec. 159.
 Cralinghe. 88. 256.

Croenekin — Peter. 351.
die Crofte. Zie Voerhout.
t Crommelant. Zie Vlaerdinghe.
Kuke — die here van. fol. 3r°.
Daerrode (in Lysse?) — Mathijs Diderics Borts s.
woninghe. 276.
van Daerrode — Dideric. 188.
vten Dale — Gheiman Hughen s. 112.
— Wiggheer Hughen s. 113.
van den Damme — Arnekin. 62.
— Ghisebrecht. 357.
Dapifer. 379.
die Delf. Zie Delflant.
Delf — die gigte vander kerken. 44.
— tiende. 44.
— de hoeve. 196. 225.
— Thieman van Ruvene, Arnout vanden Vene,
Arnout haren Hughen sRoden s. portere
in D. 144. 207. fol. 108v°.
Delfhoeve. Zie Delf.
Delflant — die Hernesse in D. (Philips Diderics s.
van Wermonde). 56.
— ghelt op die Hernesse. 196.
— lant in Gheerreliere. 150.
— ghelt te Dixhorne. 196.
— Bartholomeus woninghe vander Made tus-
sken die Delf ende den Maessloet. 3. 44.
Denen s. — Alebrecht Willems. 83.
Denemarken — lant. 349.
Dessiederkerke — die winmolne. 79.
Diderics s. — Willem. 269.
voren Didewar s. — Dideric. 64.
t Diep tusken Blesewiic ende Zevenhusen. 126.
Diere — Gerart. 106.
vten Dike — Reynier Jans s. 58.
— Splinter haren Jans s. 46.

Dixhorn. Zie Delflant.
 van der Dobbe — Gerart te Nvenvene. 13.
 Dode — Didderic Boudiins s. 40. 162. 212.
 — Gerart in Wateringhe. 61.
 Dodins vere. Zie Voerscoten.
 de Does. Zie Leyderdorp.
 van der Does — Didderic. 227.
 Doys. 186.
 de Donc. Zie Voerscoten.
 van der Donc — Peter. 143. 246.
 Donevoet — Claes. 110.
 Dordrecht — die hoeve. 225.
 — Cerryson van D. 324.
 t Dorp — tiende in Jans gherechte vanden D. 102.
 — die Madewere in Jans ambochte ten D.
 tusken Lichtevoets vaert ende Tanthoeft.
 300. 376.
 van den Dorpe — Jan. 54. 102. 300. 376.
 die Dortoghe. Zie Monster.
 die Drogledede. Zie Waremont.
 dat Dudeske huus. Zie Maselant.
 de Duker — Jan te Waremonde. 241.
 van den Dunen — Hughe Walichs s. 231.
 Durcant — Willem. 339.
 van Dursken — Clais. 354.
 — Hughe. 353.
 Dursker vene — lant. 347.
 Dursker wart — lant vore Vredelant. 353.
 die Durslaghe. Zie Judefaes.
 van Duvenvorde — Florens. 34.
 — haren Jans woninghe. 34.
 die Ecghe — lant ten vtersten E. 375.
 Echtlem — Prior in. fol. 2r°.
 van Egmonde — har Willaem. 155. 359.
 Eylewars marke. Zie Waremont.
 Ekendunen. Zie Monster.

Elbots tiende. Zie Maselant.
 van Elske — Wouter. 14.
 van Endegheest — Jacop. 155.
 vten Enghe — Barnart. 335.
 haren Enghebrechts ambacht. Zie Broec.
 Ermegarden s. — Peter. 19.
 Esbroec — tiende. 167.
 die Eslikere. Zie Esliker woude.
 Esliker woude — tgherecht (har Jacop vanden
 Woude). 48.
 — de ghift vander kerke. 360.
 — tiende. 360.
 — de tins, de bede ende bottin-
 ghe. 48.
 — die viskerie vander A. 48.
 — lant buten der Eslikere in haren
 Jacops gherecht. 162.
 — Didderic de Meyer. 16.
 Etelsberch. Zie Ouuervliet.
 Ever — Gerart te Lysse. 10.
 die Euer — Conrart. 168
 Everarts s. — Jan te Monster. 237.
 — Willaem haren. 370.
 van Everdinghen — har Hubrecht. 325.
 Feukiin te Lysse. 188.
 voren Floren s. — Robbrecht. 197. 322.
 Florens s. — Jacop. 235.
 Foreest — tambacht ende tiende (har Hardenbern
 van Foreest). 258.
 van Foreest — har Hardenbern. 258.
 Ghalchort. 271.
 Gamber — lant te Loetcamp. 378.
 de Gantel. Zie de Poel.
 Garbrantsvene (in Leyderdorp?) — lant. 25.
 van Gauer — die here. fol. 108v°.
 de Ghawech. Zie Maselant, Rotte, Voerborch.

- de Gheer. Zie Hadewarts woude, Lysse, Maselant,
Zoter woude.
- de Gheest. Zie Monster, Naeltwiic, Nortik, Waremont.
Gheesterwert. Zie Oestghest.
- Gheien dr. — Beatrijs. 72.
- t Ghein. fol. 3r^o.
- Ghenen pone. Zie Naeltwiic.
- Ghenen rine — lant. 203.
- Gerarts s. — Jacop. 111.
— Ribrecht haren. 372.
- van den Ghere — Didderic. 38.
- Gheerre lire. Zie Delflant.
- Ghere sidde. Zie Monster.
- dat Ghersbroke. Zie Scie.
- Gertruden s. — Willem te Hadewarts woude. 11.
- Gherverscoop — lant. 336. 339.
— lant in Broedies velt. 331.
— Claes woninghe van Roemts inden
Broediic. 340.
- Ghervliet — die tolle. 3.
- haren Gheuekens s. — Didderic. 151.
— Gerart. 150.
- Ghiben s. — Arnout. 284.
- Ghisebrechts s. — Reynier te Keten. 8.
- har Ghisebrechts (Bokels?) lant — wartlant in. 4.
- Giselen s. — Gerart. 78.
- Gode — Bartholomeus int ambacht van Polegheest. 192.
— Clais int ambocht van Oesgeist. 191.
— Hughe. 20.
- voren Godelden lant. Zie Rijsewiic.
broder — Didderic. 170.
- Goeskin ende Johannes siin broder. 74.
- t Goy — lant in Wlvinre broech in tgherechte van-
den G. 329.
- van den Goye — Ghisebrecht. 327.
- vten Goye — har Ghisebrecht. 326.

- Goscards s. — Henric te Maselant. 221.
 die Goude. 5. 88. 121. 193. 256.
 van der Goude — Gerart in Alfen. 5.
 Gravelant — Jannen des Molnaren huus ende lant.
 317.
 Oude ende Niwe Gravencoop — tambacht, lant ende
 tiende (Didderic van
 Minnie(hem). 125.
 voren Grieten s. — Jan. 260.
 van den Gronen diic — Willem. 248.
 van Gronenvelde — Didderic. 146. 204.
 (Groenswert) — tgherecht ende tiende (har Symon
 van Telinghen). 175.
 die Groete — Willem. 49.
 van den Groeten hues — Henric. 348.
 Groete velt — lant. 304.
 de Groete wert. 311.
 die Grute tusken Cralinghe ende die Goude bider
 Ysele ende dien vene. 256.
 Hadewarts woude — tiende. 305.
 — lant in Maetvelt int gherecht
 van H. tusscen der wateringhe
 ende den Rine. 1.
 — lant in dien Ghere. 11.
 — lant. 247. 248.
 — Willem Gertruden s., Conrart
 Scouten s., Willem vanden
 Gronen diic. 11. 247. 248.
 die Haghe — fol. 3r°. —
 — thues. 201.
 — tVeen. 3.
 — lec in de Harstlaghe. 201.
 — tlant van Sceveninghe. 3.
 — lant te Sceveninghe. 26. 57.
 — lant op die hoeve. 105.
 — lant bi Westerkerke. 134.

- die Haghe — lant tusscen den Vein ende den Veinsloet. 26.
 — lant tende den Laghe. 201.
 — lant langhes den Broec. 201.
 — lant in H. ambacht. 133. 135. 136. 210.
 — t Aker inden Bosc. 201.
 — ghelt vter hoeve. 137.
 — Gerart die iaghère, Hughe die Vriese. 201. 210.
- vten Hamme — Vrederic. 336.
- Hanewiic gherecht — lant. 345.
- Hannen — Got. 193.
- van der Hare — Warnare haren Willems s. 331.
 — Willem haren Willems s. 332.
- Haerlem — de tiende vander prochie. 285.
 — ghelt. 120. 359.
 — hosteden. 214.
 — tVene. 86.
 — t Cornen vene. 270.
 — Didderics des clerics woninghe. 40.
 — Didderic de clerc van. 40.
- van Haerlem — Dammas Didderics s. 193.
- de Harstlaghe. Zie de Haghe.
- Hatscamp. Zie Monster.
- Haetsmade. Zie Monster.
- Haues — Willaem. 367.
- die Heymont. Zie Zande.
- Heino te Port vliet. fol. 108v°.
- Heinen s. — Florens. 36.
 — Janne fol. 108v°.
- van Hekelinghe — Janne. fol. 108v°.
- Heldecop — Willekin. 75.
- Helts dinghen. 326.
- Helichlo — die bottinghe. 10.
- van Hemeskerke — har Arnout. 358.

- van Hemeskerke — Enghelbrecht van Scye Hughen
s. 30.
— Didderic Hughen s. 31.
- Hemestede — tiende. 269.
(van Hemestede) — Willem Badeloghen s. 288.
- Henrics s. — Clais te Portvliet. fol. 108 v°. — Elebolt. fol. 108v° (bis).
- Hermale — lant op Bilenvelt in Henrics gherechte van H. 333. 335. 338.
— tgoet ter Putkupe. 259.
— Henrics woninghe van Hermale. 343.
- van Hermale — Ghisebrecht. 343.
— Henric. 335. 343.
- Hermaelre waert — lant. 332.
- Hermans s. — Willem. 69.
- die Hernesse — tiende. 26.
— tgoet op die H. 3.
— lant. 26. 272.
— ghelt. 154.
— Zie Delflant.
- de Herstbede. 85. 226.
- Herts s. — Gerart Didderics. 137.
- tseren Hien lant. 308.
- Hillare made. Zie Wassenaer.
- Hilleghem. 173.
- van Hilleghem — Niclais. 51.
- van Hilnaer — Hughe. 1.
- Hilnergheest. Zie Wassenaer.
- de Hoec. Zie Wateringhe.
- Hoedenpiil — tambacht (Didderic van Hoedenpiil.) 97.
— tiende in Didderics gerechte van H. 102.
— lant. 97.
- van Hoedenpiil — Didderic. 97. 102.
- t Hoeflant. Zie Pinacker.
- (van den Hoeke) — Frederic. 6.
- de Hoeve. Zie de Haghe, Naeltwiic, Rijsewiic.

die Hoeven te Leyden, Delf, Zcye ende Dordrecht.
225.

van der Hoeve — Jan. 234.

de Hofdiic. Zie Maselant.

van Hoghelede (Hoelede) — Didderic haren Niclais s.
216. 272. 323.

— Cf. Hoilede.

die Hoghe made (har Jacop vanden Woude). 48.

die Hoghe stat. Zie Vlaerdinghe.

die Hoghe wert. Zie Coudekerke.

van Hoilede — Didderic har Reiners s. 199.

— Hugo. 220.

— Cf. Hoghelede.

Holdeslaghe. Zie Leyderdorp.

die Hole Maere. Zie Waremont.

van Hollant — Wilhelmus Romanorum rex. fol. 2°.

— Florens graue. fol. 1r°, 2r°, 3r°, 33r°,
34r°. 1. 3. 5. 6. 7. 26. 111. 178. 193.
253. 259. 260. 305. 376. 378.

— (Jan) graue. fol. 108 v°.

— Beatrijs grauinne fol. 1r°.

die Hollander — Hughe. 42.

Hondescop. Zie d Are.

Honsewiic — lant. 314.

van Honswike (Hunswike) — Hugo. 295

— Otto. 307.

van Honte — Gerart. 285.

Hontsoler diic. Zie Naeltwiic.

Horst — castrum in H. fol. 3 r°.

— Zie Voerscoten.

van der Hoerst — Wouter. 297.

van den Hove — Henric. 338.

de Hout. Zie Nortik.

vten Houte — Jan. 310.

de Houwe wert. Zie Coudekerke.

Hughen s. — Bouduin. 153.

- Hughen s. — Gerart. 111.
 broder — Florens. 117.
 die Hule tolne. 3.
 die Jaghers — Gerart ende Diddekin. 201.
 Jans s. — Mourinus te Coudekerke. 211.
 Jonas s. — Jan. 218.
 Yo — portere in Vlardingen. 213.
 — te Port vliet. fol. 108v^o (bis).
 Yos s. — Busekin. fol. 108v^o.
 Ysebrant. 275.
 Ysebrants s. — Vrederic. 109.
 die Ysele. 256.
 Yseler mer. 88.
 Yselmonde — lant opt oestende ende opt west-
 ende. 126.
 Judefaes — lant bi der Durslaghe. 367.
 Juffredi — Petrus. fol. 108v^o (bis).
 de Junghe — Peter 371.
 — Willaem. 368.
 Kegelaer te Lysse. 183.
 de Kercsteghe. Zie Leyden.
 Kercwerve — tiende. 289.
 — lant in K. broec. 76.
 — Cf. Oestghest.
 van der Kerken — Didderic. 173. 272.
 Kermerlant — die bottinghe te Helichlo. 10.
 Kerrebake — Jacop te Scie. 259.
 dat Kervelant (bi Waerder). 132.
 de Ketel — tambacht in den K. (die here van Was-
 senare . 3.
 — die bede. 34.
 — gelt. 196.
 — lant. 62. 63. 64.
 (Keten) — tambacht (Troveis van Moerdrecht). 88.
 — lant. 8. 254. 255.
 Kybben s. — Thomas. 279.

- de Laghe. Zie de Haghe.
 Lancwinkel. Zie Velsen.
 Landeric. fol. 108v°.
- Langhevelt. Zie Nortik.
 van Langevelde. — Didderic. 230.
 Langherac — Cordewaens lant. 328.
 van Langherake — Wouter. 328.
 t Langhe wer — lant. 51.
 die Lantscede. Zie Roderiis.
 die Lede. Zie de Lire, Pinacker.
 die Laghe wert. Zie Coudekerke.
 de Lenten bede. 85.
- Leyden — die borchgrave. 38. (Zie Calueslo.)
 — de tiende tote Rodenborch lane. 36.
 — ghelt te Lops in L. ambacht. 99.
 — de Kerestege. 131.
 — de hoeve. 225.
 — hosteden. 2. 120. 131. 166. 193. 206.
 — tverschip. 3.
 — Ghisebrecht die smit te Lops. 99.
 — Gerart Rijsewiic. 131.
- van Leyden — Lise Spikers. 278.
- Leyderdic. Zie Maselant.
- Leyderdorp — Poelegheester tiende. 48.
 — tiende vanden Werde. 193.
 — tiende tusscen Marnediic ende Holde-
 slaghe. 267.
 — tiende tusscen den Ziil ende den
 Vliete. 193.
 — die herstbede, recht ende tiende.
 159.
 — thuus inden Werde. 193.
 — lant in L. ambocht. 37. 65. 159. 223.
 227. 228. 229. 260.
 — lant op der Does. 193.
 — lant bi den Zile. 131.

Leyderdorp — Enghelbrecht Moerseil, Danekin van-
den Warde, Daniel vten Werde.
25. 159. 193.

Lester. Zie Lysse.

van Lewen — Willem. 169.

Lichtevoets vaert. Zie t Dorp.

van Lintscoten — Willaem. 361.

de Lire — tambacht (har Jan Persin). fol. 1r°.

— tiende. 199. 263.

— de bede. 53. fol. 1r°.

— gelt. 59.

— Elyas woninghe vter Lire. 90.

— lant op die Lede. 90.

— lant. 53. 242.

vter Lire — Elyas. 90. 263.

Lysen s. — Clais te Oestghest. 7.

Lysse — de tins. 318.

— dien vene biden Vetorde. 183.

— lant op Loster. 183.

— lant tegens die capelle inden Broke. 177.

— lant inden Gheir. 183.

— lant in L. ambacht 166. 188.

— Gerart Ever, Didderic Calle, Kegelaer,
Feukiin. 10. 176. 183. 188.

van Lysse — Euer. 305.

de Lo. Zie Moerdrecht.

Loef — Arnout. 123.

— Didderic. 123.

— Jacop. 123.

— fol. 108v°.

har Loefs s. — Ghisebrecht. 334.

— Vrederic. 333.

Loene — lant bider wateringhe. 357.

de Loetcamp. Zie Gamber.

Lopek — Ribrechts woninghe haren Gerarts s. 372.

Lopere — Wisse. fol. 108v°.

- Lops. Zie Leyden
 Loster. Zie Lysse.
 van Loven — Vranke. 111.
 Ludenkerke — abbas, conventus, celerarius. fol. 2r°.
 Ludolf. 3. (Cf. Paip weghe).
 Luitgharden s. — Gerart. 37.
 tiende (in Leyderdorp?). 193.
 die Made Zie Delflant, Monster.
 van der Made — Bartholomeus. 3. 44.
 Madelant. Zie Nuencoep.
 die Madewere. Zie t Dorp.
 die Hole Maere. Zie Waremont.
 die Maessloet. Zie Delflant, Monster.
 Maetvelt. Zie Hadewarts woude.
 Magnus s. — Clais te Leyderdorp. 229. 260.
 Maye — Ghisebrecht. 208.
 Markolf — Arnout. 135.
 ver Margrieten s. — Jacop Jacops s. 68.
 de Marlediic — lant. 186.
 de Marnediic. Zie Leyderdorp.
 Marsen. fol. 33v°.
 van Marsen — Willaem. 366.
 Marserbroec — lant. 348.
 de Oude Mase — lant opter O. M. 141.
 Maselant — Elbots tiende. 299.
 — tiende tusscen Burgerdic ende Leyderdic. 93.
 — tiende tusken den Hofdiic ende Ghisekins huus van Ammers. 97.
 — tiende. 56. 102. 200. 318.
 — lant ten Hofdike. 9.
 — lant in Borgherdike. 94. 244.
 — lant bi Borgeweghe. 242.
 — lant inden Nvendiic. 95.
 — lant ten Velde. 234.
 — lant in Kerstans Nigers woninghe. 97.

- Maselant — lant tusscen Tanthoift ende den Gha-
wech. 96.
— lant in M. ambacht. 44. 92. 200. 217.
221. 223. 233. 235. 236.
— die Gheer. 176.
— dat Dudeske hues. 93.
— Jans woninghe Hughen des Roden s. 93.
— Mourins woninghe in Burgerdic. 94.
de Meyer — Didderic te Esliker woude. 16.
van Merlar — Jan. 362.
de Merre (in Haghe ambacht?). 138.
de Mersc. Zie Oestghest.
de Merwede. Zie Bokelsdiic, Rode sant, Rotterdam.
dat Middellant (Florens kindere haren Ghisebrecht
Bokels broders). 126.
de Middelweide. Zie Woudrikem.
de Mie. 159.
van der Mie — Barthelmees. 18.
— Danekin van den Warde haren Ram-
pen s. 159.
— Gerart. 18.
Mighiels s. — Willem te Keten. 255.
van Minden — Amelis. 352. 354.
van Minnic(hem) — Didderic. 125.
Mitsvein. Zie Voerborch.
die Modre broic. 361.
die Moenc — Gerart. 130.
(Moerdrecht) — tambacht (Troveis van Moerdrecht). 88.
— tambacht ende tiende vanden veen
vander Lo op ses vore lanc vander
Picledede. 88.
(van Moerdrecht) — Troveis. 8. 88. 256.
— Arnout Troveis s. 254.
Moerseil — Enghelbrecht. 25.
Moes — Didderic. 236.
van der Molen — Gerart. 122.

- van der Molen — Willam. 122.
 die Molnare — Janne vt Graveland. 317.
 Monster — die Dortoghe in M. ambachte, tlant, de
 tiende ende haren Florens woninghe van
 Brederode. 27.
 — die tiende vanden Norde. 27.
 — tiende te Ekendunen. 3.
 — tiende in Hatscampe. 3. 61.
 — tiende in M. ambachte 27. 42. 44. 52.
 56. 61. 110.
 — de bede. 110. 126.
 — de kerke. 44. 110. 112.
 — hosteden. 110.
 — de mer te Winendael. 205. 253.
 — de Mudercamp op de Gheest. 237.
 — lant biden Suarten diic. 27. 110.
 — lant in Segbroec. 253.
 — lant in Hatscampe. 6. 29. 34. 237. 323.
 — lant in Haetsmade. 183.
 — lant te Ockenberghe. 41.
 — lant in Oudenborch made. 280.
 — lant op die Made. 157.
 — lant in die Made tusseen den dicsloet
 ende den Maessloet. 145.
 — lant op die Scelt tusseen die Smale hoeve
 ende die Oude wateringhe. 67.
 — lant in die Smale hoeve. 78.
 — lant bi den Wilbose. 245.
 — lant in Selebuse. 140.
 — lant op dat Slike. 309.
 — lant in Ghere sidde. 58.
 — lant in M. ambacht. 45. 112. 115. 139.
 145. 178. 244.
 — gelt in dien Riesdic. 113.
 — har Florens van Brederode, Clais van
 Oudenborch, Arnout Aleyden s., Hugo

- Mues, Clais Donevoet, Hughe Conrarts s., Jan Muus, Ysebrant die Svaif, Jan Everarts s., Jan Hughen s., Hughe vanden Campe. 27. 53. 79. 87. 110. 145. 178. 190. 237. 245. 280.
- Mourin te Burgerdic. 94.
- de Mudercamp. Zie Monster.
- Mues — Hugo in Monster. 87.
- Jan Willem Heinen s. s. te Monster. 178.
- de Mues — Arnest. 61.
- Gerart in Maselant. 217.
- tambacht ende den tiende vander Gheest (Florens vander Wort). 39.
- tiende van Hontsoler dike. 39.
- tiende in N. broec 61.
- tiende. 91.
- Didderies woninghe haren Didderies s. vten Broke inden Broke. 244.
- ghestlant in Clais woninghe vanden Pole. 194.
- Naeltwiic — lant in Florens ambacht vander Wort. 50. 240.
- lant in Honseler dike. 244.
- lant in Ghenen pone bi Hontsoler dike. 151.
- lant op dat Slike. 309.
- lant inden Odeverscampe. 244.
- lant in die Hoeve. 244.
- Jan Cloue, Gerart die Neve. 240. 244.
- Naghel — Gerart te Voerhout. 180. 303.
- Jan. 310.
- Symon. 282.
- Willem. 275.
- Nannen s. — Conrart. 257.
- Florens te Valkenborch. 184.
- de Nesse — Amelis woninghe van Minden. 352.
- Bijdr. en Meded. XXII. 22

- vter Nesse — Jan. 68.
 die Neve — Gerart te Monster. 244.
 Nichtevecht, des biscops gherechte — lant. 354.
 Niencoep. Zie Nuencoep.
 t Nieslot. Zie Benscop.
 Niewekerke. Zie Nuwekerke.
 Niewendam. fol. 108v°.
 Nieuwe Ryede. Zie Riede.
 Niger — Kerstans. 97.
 ver Nimmen s. — Jacop. 96.
 de Noitdorper wech. Zie Voerborch.
 de Nort. Zie Monster.
 Nortger. Zie Nortik.
 de Northem. Zie Riinsater woude.
 Nortik (Nortich, Nortger, Nordik) — Gerarts ambacht van N. 98. 224.
 — Jans ambacht van N. 196. 231.
 — tiende bi Langhenvelde. 279.
 — tiende ende lant vanden Ouden Rine. 262.
 — tiende. 195.
 — de tins. 195. 196. 224. 239.
 — tscot. 195.
 — ghelt op den diich. 224.
 — lant van Langenvelde. 322.
 — lant in die Scelwiic ane die dunen. 195.
 — lant inden Broke tusscen Vorhoute ende N. bi der abdissen lant. 98.
 — lant op der Gheest. 43.
 — lant bi N. damme. 281. 282. 283.
 — lant in N. ambacht. 130. 230.
 — Gerarts woninghe van N. tusscen den wech ent den hout. 177.
 — Winardus, Arnout die Witte, Hugo Sybens s., Johannes Butzeel, Gerart Conrarts s. 43. 195. 239. 281. 283.

- Nortik — lant van Nortke. Zie Riede.
 van Nortke (enz.) — Didderic. 322.
 — Gerart. 98. 177.
 — Jan. 196. 322.
 — ver Brechte. 322.
- Nortiker dam. Zie Nortik.
 Nortiker hout. Zie Nortik.
 Nortscuren. Zie Scuren.
- Nuencoep — t Madelant bi diere Sydewende op ander
 wateringhen. 18.
 — lant. 19. 20. 21. 189.
- de Nuendiic. Zie Maselant.
 Nuenvene — lant. 13.
 — Gerart vander Dobbe. 13.
- de Nuwekerke (op der Ysele) — tambacht (Troveis van
 Moerdrecht). 88.
 — Troves woninghe (van
 Moerdrecht). 256.
 (bi Haerlem) — die tiende. 290.
 — die tinse, die vroene-
 scoude ende die herfs-
 bede. 358.
- Ockenberch. Zie Monster.
 van Ockenberghe — Alebrecht. 157.
- Oden s. — Didderic 71.
- de Odeverscamp. Zie Naeltwiic.
- Oechusen — Ghisebrechts woninghe haren Loefs s.
 334.
- Oestghest — tiende in Gheesterwert. 287.
 — tiende in O. broec. 292.
 — tins in tambocht van O. 69.
 — lant op den Mersc in O. ambochte. 2.
 — lant in O. ambochte. 7. 72.
 — Clais Lysen s., Jacop vander Wort,
 Clais Gode. 7. 76. 191.
 — Cf. Kerewerve, Vetghest.

- van Oestghest — Gerart. 292.
 — Willem. 2. 264.
 Oggelede (in Waremonder ambacht?) — lant. 73.
 t Oghe — tgoet in. 266
 Olyvier. 127.
 van den Orde — Ghise. 183.
 d Oude broec. Zie Woudrikem.
 de Oude diic. Zie Vlaerdinghe.
 de Oude Mase. Zie Mase.
 Oudenborch made. Zie Monster.
 van Oudenborch — Clais. 53.
 Oudencoep (in Rijnlant) — tiende. 159.
 (int Sticht) — lant. 350.
 de Oude Riin. Zie Nortik.
 Oudewater — Willaems woninghe van Lintscoten
 361.
 die Oude wateringhe. Zie Monster.
 de Oude wech. Zie Voerborch.
 Outshorn — lant. 24. 163.
 van Outsorne — Screuel. 225.
 Ouuervliet (in Rijnswiker ambacht?) — den tins
 tusscen Rabboutsdic ende Etelsberch. 100.
 van den Paip weghe — Ludolf. 142. (Cf. Ludolf.)
 Panne — Jan. 67.
 die Pape — Willem te Vlaerdinghe. 214.
 Pekestocke — Hughe te Achthehoven. 373.
 Persin — Enghelbrecht. 270.
 — har Jan. fol. 1r°.
 — Liclais haren Jans s. fol. 1r°.
 Peters s. — Ancelin. 77.
 — Niclais. 215.
 Phylips s. — Gerart te Rysewiic. 152.
 — Jan te Leyden. 193.
 de Piclede. Zie Moerdrecht.
 Pinacker — de bede. 3. 44.
 — thoefflant. 250.

- Pinacker — lant op die Lede. 207.
 — lant in P. 54.
- de Poel — tiende inden Poeldiic. 91. 145. 274.
 — tiende inden P. 110.
 — lant int ambocht vanden P. 6. 108.
 — lant op die Gantele. 26. 114.
 — lant op de Gantel bider capellen vanden Poeldiic. 55. 252.
 — lant inden Poeldiic. 53. 77.
 — lant in den Poeldiic tusscen der capellen vanden P. ende Wendekinsloet. 33.
 — lant in vore Vendenkine lande. 323.
 — lant op Poelsant. 146. 204.
 — gelt op Quintes wateringhe. 39.
 — Zie Polegheest.
- de Poeldiic. Zie de Poel.
- Poeldvnen. Zie Zande.
- van den Pole — Clais te Naeltwiic. 194.
- vten Poele — Arnout Willems s. 86.
- Polegheest — tlant inden Broec ouer den Poel int ambacht van P. 192.
 — Zie Leyderdorp.
- van Polegheest — die vrouwe. 167.
- Poelsant. Zie de Poel.
- Popswoude — lant. 126. 157.
- Port vliet — Yo, Heino, Clais Henrics s., Henric Willems s., Andreas. fol. 108v^o.
- Preng — Symon. 3.
- van Pudelwiic — Philips Jacops s. 57.
- Pulgien. 175.
- de Putkup. Zie Hermale.
- Quintes wateringhe. Zie de Poel.
- Rabboutsdiic. Zie Ouuervliet.
- van Raephorst — har Kerstans. 26. 29. 309.
- van Randenbroeke — Barthelmeus. 337.
- Rapijn — lant. 337.

- Ravensberch — tambacht, tgherecht ende tiende
(Didderic van Minnic(hem). 125.
— recht ende tiende van lant. 223.
- van Reven — Jan Hughen s. 245.
- van Rewike — Peter Walichs s. 316.
- Ricouts s. — Bernart. 161.
- Riede — de tiende van al R. ambacht. 273. 295.
— tiende in Niwe Ryede daer Berendrecht
sceidet. 273.
— tiende in R. 259. 307.
— lant van Nortke bi Riderkerke in Rider-
waert. 196.
- vten Riede — Gerart. 141.
- Riderkerke. Zie Riede.
- Riderwaert. 196.
- de Riesdiic. Zie Monster.
- de Rietcamp (in Vlaerdingher ambacht?) — lant. 323.
- de Rietmade — lant. 83.
- Rietwiic — die tinse, die vroenescoude ende die
herfsbede. 358.
- de Riin. 1. 89. 111. 131. 247.
- Riinsater woude — lant inden Broke in Didderics
ambochte (van Alcmade) in de
Northem. 12.
— lant. 17. 158.
— Willem Tydemans s., Wilmar
Aleyden s. 12. 17. 158.
- (Rijnsburch) — die abdisse. 98. 165.
- Rijnvisch — Philips. fol. 108v^o.
- Rijsewiic — tambacht (Jan vander Burch). 100.
— die tiende van R. broec. 265.
— tiende. 3. 268. 286. 291. 306.
— die bottinghe. 100.
— Didderics sate ende woninghe vanden
Werue. 101.
— Gerart Dieren woninghe. 106.

- Rijsewiic — Didderic Bokels woninghe. 107.
 — lant in R. broec. 104. 165. 264.
 — lant in die Vort. 178.
 — lant vanden Breeden weghe sutwärts teghens die Voert. 126.
 — lant in die hoeve. 152.
 — lant opden westec van den lande. 153.
 — lant tusscen dien Vliete enter Suette. 106.
 — lant ouer den Vliet. 103.
 — tlant tusken die watersluse ende ver Ghodelde lant. 101.
 — lant in R. ambocht. 199.
 — Jan vander Burch, Jan ouer Voert, Henric Bein, Nanne vten Broke, Didderic Ballen s., Gerart Philips s., Arnout vter Voert, Arnout Betten s. 100. 102. 103. 104. 105. 108. 152. 199.
- Rysewiic — Gerart ende Kerstine siin wiif te Leyden. 131.
- t Rilant — lant 51.
- van den Rine — Gherlant. 262.
 — Didderic. 224.
- van Rinninghen — har Elias. 330.
- t Rintvelt. Zie Scie
- t Rintvene. Zie Scie.
- die Rode — Arnout haren Hughen s. fol. 108v°. — Hughe. 44.
 — Jan. 95.
 — Jan Hughen s. te Maselant. 93.
- Rodenborch. Zie Leyden, Zoter woude.
- van Roedenborch — har Florens. 222.
 — Florens sire suster s. 223.
- Roderiis — tambacht tusken die Lantscede ende de Striclede (har Alewiin van Roderise ghe-deilt mit haren Arst vanden Broke). 28.

- Roderiis — Zie Scie.
 van Roderise — har Alewiin. 28
 — Daniel te Scie. 29.
 (Rode sant) — tambacht tusseen die halve Rotte
 ende dat ambacht van Sconerlo vt-
 gaende op die Merwede (har Ghise-
 brecht Bokel). 126.
 Rolant. 127.
 van Roelant — Willem. 290.
 van Roemts — Clais. 340.
 Rolleboen — Bartholomeus. 138.
 Rosenberch. Zie Voerscoten.
 die Rotte. Zie Rode sant, Rotterdam, Rubroec.
 Rotte — de tiende van R., opgaende van Wolfs
 gaweghe tote den scede van Berkel. 126.
 — de lentenbede ten Berghe. 129.
 — thuus ende sate vanden Berge. 323.
 — lant ten Berge. 323.
 — lant inden Timpe in R. ambacht. 323.
 Rotterdam — dat ambacht van R. ter haluer Rotte
 (har Oytgier tseren Gilis s. van Vor-
 scoten). 259.
 Rubroec — dat ambacht van R. (har Oytgier tseren
 Gilis s. van Vorseoten). 259.
 — Jan die Coc. 128.
 Ruele — lant inden Afterslote in haren Ghisebrechts
 gherechte van R. 362. 363. 364.
 van Ruele — har Ghisebrecht. 362.
 Rueso. 92.
 Ruysch — Dideric. 244.
 Ruven — lant. 56. 144. 157. 207. 208.
 van Ruvene — Thieman int ambochte van Delf. 144.
 Samson — Ghisebrecht. 375.
 Scade — Dideric. 136.
 die Scelt. Zie Monster.
 die Scelwiic. Zie Nortik.

- Scenkel — Jacop in die Lire. 242.
 haren Sceullenc s. — Hughe. 377. (Cf. Snellen.)
 Sceveninghe. Zie de Haghe.
 van Sceveninghe — Clais haren Robbrechts s. 45.
 Scie — dat ambacht tote S. (har Oytgier tseren
 Gilis s. van Vorscoten). 259.
 — tambacht van S. 126.
 — haren Gilis ambacht. 126.
 — die bede. 30. 44.
 — die hoeue. 225.
 — haren Oytgiers huus van Vorscoten. 259.
 — Daniels huus van Roderise. 29.
 — die hoofsteden ter S. tusseen die sluse ende
 Jacops Kerrebakes. 259.
 — lant in dat Ghersbroke. 170.
 — lant opt Rintvelt. 126.
 — lant opt Rintvene. 126.
 — lant ane die Sydewende. 213.
 — lant in S. ambacht. 29. 87.
 — Daniel van Roderise, Enghelbrecht van Scie,
 Didderic Hughen s. van Hemeskerke, Wil-
 lem Willen s. 29—32.
 van Scye — Enghelbrecht Hughen s. van Hemes-
 kerke. 30.
 Scildeman. fol. 108v°.
 Sciplede — tiende int ambacht van S. 54. 184.
 — lant. 120.
 Selebuse. Zie Monster.
 Schluters s. — Didderic Wouters. 321.
 Sconerlo — tambocht. 126.
 Scorel — die bede. 288.
 Scoten — tiende. 270. 288.
 — tgoet. 266.
 van Scoten — Didderic. fol. 108v°.
 — Didderic Haghens s. 277.
 — Symon Haghens s. 277.

- de Scoute — Didderic. 15.
- Niclais van Wassenare. 134.
- Vrederic. 63.
- Scouten s. — Conrart. 247.
- Didderic Henrics s. van Vorskoten. 181.
- Elbolt Henrics s. fol. 108v^o.
- Gerart Jacops. 233.
- Hugo. 316.
- Scoutekiin — Didderic. 189.
- Srauenbroec (die here van Brederode). 266.
- Screuel — Gerart. 228.
- die Scriuere — Clais. 355.
- Jan ende Clais Clais kindere. 166.
- Scuren — tiende. 3.
- lant te Nortscuren. 84.
- van Scuren — Jan. 52.
- Volprecht. 205.
- dat Slike. Zie Monster.
- Slipport — Alebaren. 342.
- Sloet busc — tiende 3.
- Slupewiic — tambocht (har Oytgier tseren Gilis s. van Vorskoten). 259.
- Slusen. 6. 101. 259.
- die Sluter van Telinghen — Hughe. 174.
- die Smale hoeve. Zie Monster.
- Smeders s. — Didderic Gerarts. 185.
- die Smit — Didderic. 126.
- Ghisebrecht d. S. van Leyden te Lops. 99.
- Snedelwiic — tambacht (Walwin haren Didderics s. van Zassenem). 318.
- tiende. 165. 318.
- haren Snellen s. — Hughe. 301. (cf. Sceullenc.)
- (de Snider) — Wilhelmus Sartor. fol. 108v^o.
- t Spiic — die Coppelhoeve. 315.
- Spiker — Hennekin. 364.
- Spirinc — Didderic. 1.

(van der Stad) — Johannes et Symon de Vrbe.
286.

Steneken — Didderic. 160.

van den Stenhuse — Lysbet. 154.

de Stertbroeke (in Nortiker ambacht?) — lant. 224.

Stompartsdie — tiende. 33.

van Stoutenberch — har Everard. 345.

de Striclede. Zie Roderiis.

Tanthoift. Zie t Dorp, Maselant.

Tedingher ambacht — lant. 104.

(Tedige) broec — lant. 118. 119.

— die scouwinghe. 4.

Teykincoep — lant. 344. 346.

van Telinghe (Theylinghe) — (har Didderic) die here.

6. 33. 167. 259. 261.

262. 266—269. 272—

276. 278—280. 291.

299. 303. 305. 307.

309. 320. 360. 376.

— die vrouwe. 305.

— Willem. 277. 293.

— Janne des heren s. 305.

— har Symon. 175.

— Didderic haren Symons s. 265.

— Florens des heren broder. 302.

— Hughe die sluter. 174.

de Tempel. Zie Vlaerdinghe.

(Tessel) — Reynerus rector personatus Thessalie.
fol. 2r°.

Tydemans s. — Lammekin 73.

— Willem te Riinsater woude. 12. 158.

die Timmerman — Jacop. 133.

de Timp. Zie Rotte.

Tyisdorp. Zie Zoter woude.

Tirinesdorp (in Monster ambacht?) — lant. 190.

Toins s. — Wille. 117.

- Tollen. Zie Ghervliet, Hulc tolne, Vlaerdinghe,
Voerscoten, Zeedrift, Soute.
van der Tolle (Tolne) — har Florens. 4. 306.
— Jacop ende Arnout haren
Florens stippekender. 119.
dat Tornoesvelt. Zie Catwiic.
Tutinghehorne — tambocht (har Willem van Eg-
monde). 359.
— ghelt. 359.
Vaken s. — Didderic Gerarts. 163.
die Valghe e. Zie Voerscoten.
Valkenborch — de herstbede. 40.
— den hof. 33.
— de Wertscomp int ambocht van V.
243.
— lant. 184.
— Florens Nannen s. 184.
van Valkenborch — Jan 243.
Vannen s. — Peter. fol. 108v°.
Vastraets s. — Didderic. 290.
— Willem. 290.
die Vecht. fol. 33v°. 352.
t Veen. Zie de Haghe, Haerlem.
de Veinsloet. Zie de Haghe.
Velsen — 319.
— Lanewinkel. 298.
— lant inden Sutbroke. 297.
van Velsen — Gerart. 319.
t Velt. Zie Maselant.
ad Velum aureum — Petrus diaconus cardinalis. fol. 2r°.
vore Vendenkine lant. Zie de Poel.
van den Vene — Arnout int ambocht van Delf. 207.
— Didderic. 178.
— Wouter te Arleyder vene. 89.
Venhusen (in Haghe ambacht?) — lant. 3.
Venin — Janne. fol. 108v° (bis).

- Vere. fol. 108v^o.
 Verscip in Leyden. 3.
 Versijnghe. fol. 108v^o.
 van Vetellenvorde — Boudiin. 47.
 Vetghest (?) — de herstbede. 68.
 de Vetort. Zie Lysse.
 Vinc — Gerart. 116.
 die Visscere — har Didderic. 129.
 die Visscerie tusscen Waelsmonde ende Ghalchorde.
 271.
 — vander A. Zie Esliker woude.
 — van Warmonde. Zie Waremont
 — vanden Wedde ende vander Holre
 Maerne. Zie Waremont.
 — van den slusen. Zie Vlaerdinghe.
 Visscerken. 126.
 Vlamench — Willem. 363.
 Vlaerdinghe — har Gerarts ambacht vander Wate-
 ringhen bi V. 6.
 — die marct tollen. 3.
 — die visscerie vanden slusen. 6.
 — tiende. 102.
 — de Tempel. 61.
 — Vrie ghers. 219.
 — t Crommelant. 220.
 — lant in Klocwer. 323.
 — lant op die Hoghe stat. 215.
 — lant tegens die Niwe haven. 218.
 — lant in V. ambacht. 6. 35. 49. 199.
 200. 216.
 — de Oude diic bi V. 6.
 — Yo portere van V. int ambacht van
 V. 213.
 — Willem die pape te V. 214.
 van Vlardinghe — Rampe. 200.
 voer Vlent. 252.

- t Vlielant (bi Haerlem). 270.
 de Vliet. 103. 106. 117. 120. 122. 124.
 — Zie Leyderdorp, Rijsewiic, Voerborch.
 Vloedorp — lant tusseen V. ende Anghenvort 310
 Vloten — lant in V. recht. 333.
 — Warnare haren Willems s. vander Hare. 331.
 die Voghelare te Dixhorne. 196.
 Voerborch — Jacops woninghe van Voerborch. 148.
 — Didderies woninghe vander Borch. 117.
 — lant int ambacht van V. 116. 117.
 120. 148.
 — lant vanden Vliete tote Mitsvein. 117.
 120 (bis).
 — lant ouer den Vliet jegen die kerke. 117.
 — lant vanden Vliete tote den Ghawech.
 124.
 — lant vanden Vliete anden Ouden wech.
 117. 122.
 — lant jegen die Wiic. 117.
 — de Noitdorper wech. 117.
 — Didderic Amelgheirs s. 149.
 van Vorborch — har Ghisebrecht. 148.
 — Jacop te Voerborch. 148.
 — ver Aleyt. 116. 149. 304.
 van Vore — Ancelin. 124.
 van Vorenbroke — Florens. 261. 304.
 Voerhout. — 98. 174.
 — de herstbede. 302.
 — de tins. 264 284.
 — Gerart Naghels woninghe. 303.
 — die Crofte. 275. 303.
 — madelant. 180.
 Vorne — die here van. 27.
 Voerscoten — tambacht (die here van Wassenare). 3.
 — die jaermaret tollén. 3.
 — de bede. 34. 204.

- Voerscoten — Dodins vere. 3.
 — thuis te V. 259.
 — des heren woninghe van Wassenare
 bi der Horst. 3.
 — die sate van Rosenberch. 3.
 — lant op der Donc. 143.
 — lant op die Valghe e. 142.
 — lant in V. 246. 251.
 — Hugo vande Bosche. 238.
- van Vorsecoten — har Oytgier tseren Gilis s. 259.
 — haren Gilis ambacht. Zie Scie.
 — Didderic ende Roelof siin stiip-
 sone. 146.
 — Didderic Henrics des scouten s 181.
- de Vorstweide. Zie Woudrikem.
- de Voert. Zie Rijsewiic.
- ouer Voert — Jan te Rijsewiic. 102.
- vter Voert — Arnout. 108.
 — Ysebrant. 156.
- Voits s. — Arnout Arnouts. 9.
- Oude Voshol, des heren ambacht van Brederode.
 111. 257. 266.
- van Vpburen — Sanders. 365.
- de Vrbe. Zie vander Stad.
- Vraets s. — Symon Gerarts. 209.
- Vredelant. 353.
- die Vrie — Arnout. 98.
- de Vrie ban — lant. 209.
- Vrie ghers. Zie Vlaerdinghe.
- die Vriese — Hughe. 210.
- (die Vromade) — lant. 125.
- Uthoven inden Groeten wert — lant. 311.
- (Utrecht) — Johannes electus Traiectensis. fol. 3r^o.
- van Vtwike — har Arnout. 311.
 — Didderic. 314.
 — har Hartbernen. 315.

- van Vtwike — Henric. 313
- Waddinghs vene — tambacht ende tiende van lant
(Jan die Coc). 128.
— lant. 121. 175.
- die Waelcamp (in Leyderdorp?) — lant. 193.
- Waelsmont. 271.
- van den Warde — Danekin haren Rampen s. vander
Mie 159. (Cf. vten Werde)
- van Wardenberch — Gheerard. 378.
- Waremont (Wermont) — tambacht (har Jacop van-
den Woude). 48.
— tiende. 48. 305.
— de bede ende de bottinghe. 48.
— de tins. 305.
— die visscherie vanden Wedde ende
vander Holre Maerne. 48.
— die visscherie van W. 305.
— de kerke. 74. 198.
— Franken woninghe van W. bider kerke.
48.
— lant in W. 48. 241.
— lant op die Drogledede. 75.
— lant op die Ghest. 74. 75.
— made in W. broec. 65. 70.
— made op Eylewars marke. 71. 72.
— Nannekin van Warmonde, Jan de
Duker. 70. 241.
- van Warmonde — Frank. 48.
— Gerart. 198.
— Nannekin. 70.
— Philips Didderies s. 56.
- Wassenaer — tambacht (die here van Wassenare). 3.
— thof. Zie Zuetwiic.
— haren Didderies huus van Zandhorst
te Zanthorst. 202.
— die bede. 203.

- Wassenaer — Hilnergheest. 3.
 — lant in Hillare made. 26.
 — de Oude Achtendeil in W. ambacht. 26.
 — lant inden ban te W. 147. 185.
 — har Kerstans (van Raporst). 26.
 van Wassenare — (har Didderic) die here. 3. 26. 61.
 — Nicholais die scout. 134.
 de Wateringhe — alt ambacht (har Gerart vander Wateringhen). 6.
 — tienden. 3. 61.
 — tiende in den Hoec. 6.
 — de bottinghe. 253.
 — de kerke. 61.
 — haren Gerarts huus vander W. 6.
 — lant int ambacht vander W. 6. 109. 156.
 — Gerart Dode. 61.
 — Zie Hadewarts woude, Monster, Nuencoep.
 van der Wateringhen — har Gerart. 6. 253. fol. 108v°. Waterlant. 270. fol. 1r°. t Wedde. Zie Waremont.
 Wendekin sloet. Zie de Poel.
 van Wendelnesse — Gilis. 271.
 vten Werde — Daniel. 193. (Cf. vanden Warde).
 Wermerhusen. — tambocht (har Willem van Egmonde). 359.
 — ghelt. 359.
 de Wert. Zie Leyderdorp.
 de Wertscamp. Zie Valkenborch.
 van den Werve — Didderic te Rijsewiic. 101. 268.
 — Hubrecht. 120. 121. 287.
 — Janne. 120. 123. 149. 289.
 Wesepe — Clais des scrivers woninghe. 355.
 Westerkerke. Zie de Haghe.
 Wielrevelt. 327.

- die Wiic (die here van Brederode). 266.
 — Zie Voerborch.
 de Wilbosc. Zie Monster.
 Wilhelmus scolarius. 324.
 Willems s. — Henric. fol. 108v°.
 Willems vene — lant. 3.
 Willen s. — Willem. 32.
 Willines vene — lant. 124.
 Winart te Nortik. 43.
 Winendaelre mer. Zie Monster.
 die Witte — Arnout. 195.
 — Didderic Clais s. 298.
 Wlbrans diic. 196
 van Wlvinne — Hubrecht. 329.
 Wlvinre broech. Zie t Goy.
 Wolfs gawech. Zie Rotte.
 van der Wort — Florens. 39. 50. 240.
 — Jacop in Oestghest. 76.
 — Florens ambacht. Zie Naeltwiic.
 van den Woude — har Jacop. 48. 162. 360.
 — Hughe. 41.
 Woudrikem — de Vorstweide, de Middelweide ende
 dOude broic. 312.
 — 3.
 t Wout — lant opt W. 44 (bis).
 Wouter — Quade W. bider Sydewende. 132.
 Wtslach van die van Rotte. Zie Bokels diic.
 Zande — lant te Suansvorde. 261.
 — lant op die Heymonde. 6. 90.
 — Syversthove bi Z. 40.
 — lant bi Poeldvne. 40.
 — die leg vanden werde te Poeldunen. 39.
 — lant te Z. 80.
 — hosteden. 40.
 — Coeke, Ghisebrecht Coeken s., Jan Bitter-
 mond. 80. 81.

- Zanthorst. Zie Wassenaer.
 van Zanthorst — har Didderic. 202.
 — (Rikarde) siin wiif. 203.
 Zantvort — haren Didderics huus van Zanthorst. 202.
 (Cf. Wassenaer).
 Zassenem — lant in Clene Z. 171.
 — lant in Z broec. 167.
 — har Didderic van Z. 165.
 van Zassenem — har Didderic te Zassenem. 165.
 — Walwin haren Didderics s. 318.
 — Jan voren Mabelien s. 167.
 de Sate — lant. 114.
 die Zeediic. 3.
 de Zeedrifte de aggere marino siue de stipite apud
 Catwiic vsque Woudrikem. 3.
 Segbroec. Zie Monster.
 de Segwaert — tambacht ende tiende (har Florens
 van Brederode). 27.
 — 126.
 Seist — lant in die Bredeweide. 341.
 — lant. 330.
 van Zeist — Diederic. 341.
 van der Sevendeir — Frederic. 374.
 Seuendervelt. 374.
 Zeuen hoven — lant. 22.
 Zevenhusen — tgherecht (har Florens van Brede-
 rode). 27.
 — de bede. 27.
 — 126.
 van Sevenhusen — Jacop 262.
 de Sevenvanch. fol. 1r°.
 Sybbens s. — Hugo te Nortke. 239.
 Syborghen s. — Jacop. 55.
 Ghere Sidde. Zie Monster.
 vter Sidde — Ghene Clarebouts s. 139.
 — Vrederic. 50.

- de Sydewinde — 132.
- Zie Nuencoep, Scie.
- Sidewinder velt. 325.
- de Ziil. Zie Leyderdorp.
- de Sikerlide — lant bi. 157.
- van den Zile — Jonas. 35.
- die Zype (har Willem van Egmonde). 359.
- Syversthove Zie Zande.
- Soten d^{rs}. — Katerine ende Aleyt Gerarts. 250.
- Zoter mere — tiende. 3.
- de bede ende de bottinghe. 27. 187.
- Zoter woude — tgherecht (har Didderic van Zant-
horst). 202.
- de tiende van Zueten. 223.
- de bede. 202. 238.
- die steenhoven te Boschusen. 305.
- lant ter Rodenborch ende Tyisdorp.
222.
- lant int ambacht van Z. 66. 224.
- die Gheir. 191.
- har Florens van Rodenborch, Th. de
Reno. 222, 224.
- Soute — die tolle van den. 296.
- de Soutevene — tambacht (har Jan Persin). fol. 1r^o.
- de bede. fol. 12°.
- die Suaif — Ysebrant. 190.
- Suansvort. Zie Zande.
- de Suarte diic. Zie Monster.
- de Suet. Zie Rijsewiic.
- Zueten. Zie Zoter woude.
- de Sutbroec. Zie Velsen.
- Sutwiic (bider Goude) — dat vri gherecht (Daniel
vten Werde). 193.
- lant. 193.
- (Zuetwiic) — thof van Wassenare. 3.
- de bede. 85.

(Zuetwiic) — leg in Berkenriis. 26.
van Zuetwiic — Didderic. 85.
van Suindrecht — har Aper. 293.
— Jan haren Apers s. 308.
van Sulen — har Diederic. 344. 346.

ERRATA.

Bladz.	91	regel	10	i. p. v.	registers	lees:	regesten.
"	123	"	14	"	pag. 30	"	pag. 117/8.
"	127	"	11	"	visurus	"	visuris.
"	133	"	27	"	Florens	"	Florijs.
"	141	"	3	"	neue	"	neve.
"	142	"	16	"	noot 6	"	noot 3.
"	161	"	4	"	scripta	"	supradicta.
"	163	"	14	"	woningghe	"	wonigghe.
"	164	"	20	"	Euerarts	"	Everarts.
"	164	"	24	"	d Benscop	"	in Benscop.
"	165	"	3	"	d Lopeke	"	in Lopeke.
"	165	"	17	"	Jtem Jan	"	Jan.
"	168	"	26	"	a ² . lxxvij	"	no. lxxvij.
"	172	"	6	"	de aggere	"	de (litore) aggere.
"	183	"	9	"	vanden	"	vander.
"	184	"	16	"	Duenuoirden	"	Duenuoirden.
"	192	"	1	"	tiend	"	tiende.
"	212	"	15	"	erve	"	erue.
"	216	"	11	"	ende	"	ent.
"	227	"	2, 9, 14	"	ghelts	"	gelts.
"	227	"	15	"	Gherardus	"	Gerardus.
"	228	"	21	"	met	"	med.
"	228	"	22	"	ghelts	"	gelts.
"	230	"	16	"	Nuwerkerke	"	Nwwerkerke.
"	242	"	2	"	Papswoude	"	Popswoude.
"	246	"	15	"	.xiiij.	"	.xiiij. morghen.
"	247	"	2, 27	"	Zinart	"	Ziuart.
"	247	"	7	"	Henegouwen	"	Heneghouwen.
"	247	"	11	"	Zindert	"	Ziuaert.
"	250	"	20	"	Plumarts	"	Plumards.
"	252	"	23	"	ostside	"	oestside.
"	253	"	22	"	Grave	"	Graue.
"	257	"	8	"	van Scoten	"	van al Scoten.
"	266	"	15	"	tientvri	"	thientvri.
"	268	"	21	"	tsiaers	"	tsiairs.
"	269	"	4	"	"	"	"
"	269	"	20	"	Dammaes	"	Dommaes.
"	269	"	29	"	Sweinen	"	Sweimen.
"	270	"	2	"	"	"	"

SERVITIA, TIENDEN EN EXEMTIEGELDEN,
OPGEBRACHT DOOR DE
O. L. VROUWEN-ABDIJ TE MIDDELBURG,
MEDEGEDEELD DOOR
R. FRUIN.

De hierachter afgedrukte stukken berusten allen in het archief der O. L. V. abdij te Middelburg, dat zich thans in het rijksarchief-depôt aldaar bevindt. Het zijn grootendeels quitanties, afgegeven aan den Middelburgschen abt wegens de betaling van hetgeen hij aan de pauselijke en de apostolische kamer verschuldigd was. Men kan die betalingen tot drie rubrieken terugbrengen. De eerste betreft de servitia¹⁾, die weder onderscheiden worden in het servitium commune en de servitia minuta. Beiden werden opgebracht door een nieuw benoemden bisschop of abt; het commune servitium was bestemd voor den paus en de kardinalen elk voor de helft; van de vijf servitia minuta kwamen er vier aan de familiares en beambten van den paus, één aan die van het kardinaalscollege. Het servitium commune bedroeg een derde van het jaarlijksch inkomen, terwijl de onderzoekingen van Karlsson²⁾ onlangs

1) Zie over de servitia: Baumgarten. Untersuchungen und Urkunden über die camera collegii cardinalium blz. XCVII vlg.

2) Mittheilungen des Instituts für Oesterreichische Geschichtsforschung XVIII blz. 582 vlg.

hebben aangetoond, dat voor de periode, waaruit deze stukken dateeren, één *servitium minutum* gelijk stond aan het aandeel van elk der kardinalen aan het *commune servitium*. Gelijk is gezegd, viel de helft van het *commune servitium* aan het college ten deel, elk van de in de Roomsche curie aanwezige kardinalen of die hunner ambtgenooten, die schoon afwezig met hen in deze waren gelijk gesteld, ontving van die helft eene evenredige portie. Bedroeg dus b.v. het jaarlijksch inkomen van eene abdij of een bisdom *f* 1200, dan was het *commune servitium* op *f* 400 gesteld en dan ontving het college van kardinalen *f* 200; waren 20 hunner deelgerechtigd, dan ontving ieder *f* 10, en zooveel bedroeg dan in dat geval een *minutum servitium*, de vijf *minuta servitia* golden dan samen *f* 50, en de abt of bisschop moest dus *f* 450 opbrengen. Bij elke vacature werd het inkomen niet opnieuw getaxeerd, in den regel hield men zich aan de eens vastgestelde taxatie, eerst wanneer die sterk van het werkelijk bedrag der inkomsten scheen af te wijken, had eene hertaxatie plaats en werd dus het *servitium commune* verhoogd of verlaagd. De hoegrootheid der *servitia minuta* daarentegen was afhankelijk van het getal kardinalen, die op het oogenblik der uitbetaling in de curie aanwezig waren, en wisselde dus onophoudelijk.

De oudste quitantie wegens betaalde *servitia*, die in het archief der abdij bewaard gebleven is, dateert van 1387. Het *commune servitium* bedroeg toen 250 goudguldens, de paus ontving er de helft van (N° 1—1) en het college van kardinalen de wederhelft (Brom. Bullarium Trajectense II blz. XXXVII); een der *servitia minuta* wordt op 7 goudguldens 40 solidi 7½ denarii ¹⁾, de vier, die aan den pauselijken

1) 1 goudgulden = 50 solidi; 1 solidus = 12 denarii.

kameraar betaald werden, dienovereenkomstig op 3 goudguldens 12 solidi 6 denarii gesteld. Er waren bij die betaling dus 16 kardinalen aanwezig. Dezelfde taxe van 250 goudguldens voor het commune servitium bestond blijkens nr. I—3 nog in 1426. De apostolische kamer ontving toen 125 goudguldens wegens het aandeel van den paus aan het commune servitium en wegens één minutum servitium 17 goudguldens 42 solidi 9 denarii; er waren toen dus slechts 7 kardinalen te Rome, die in de opbrengst der servitia deelden. De abt schijnt toen slechts één der kleine servitia aan de apostolische kamer te hebben opgebracht, en de betaling der drie andere tot later te hebben uitgesteld, hoewel in de quitantie geen uitstel van betaling gegeven wordt. Ook met de betaling aan de kamer van het college was de abt toenmaals ten achter. In 1423 betaalde abt Johannes, de voorganger van abt Nicolaas, 235 goudguldens (N° I—2), in welke som dus zeker een gedeelte achterstallige schuld begrepen was. Ook toen was de schuld niet geheel gedelgd, want abt Nicolaas betaalde in 1427 voor de helft van het commune servitium alleen aan het college 150 goudguldens (N° I—4), terwijl hem het servitium minutum geheel werd kwijtgeseholden. Nog geen 12 jaren later was de financiëele toestand der abdij blijkbaar aanzienlijk verbeterd, want in 1438 (N° I—5) werd het aandeel van den paus aan het commune servitium op 250 goudguldens, het dubbele der vorige som, gesteld en 4 minuta servitia op 125 goudguldens, zoodat er 8 kardinalen aanwezig waren en het inkomen der abdij op 1500 goudguldens gesteld werd. Ook toen bleef de abt een gedeelte van zijne servitia schuldig. Dezelfde aanzienlijke taxe bestond in 1465 (N° I—6). Het servitium commune bedroeg toen 500 goudguldens, het minutum servitium 19 goudguldens 11

solidi 6 denarii, zijnde $\frac{1}{26}$ van de hoofdsom, zoodat 13 kardinalen van de verdeeling hebben geprofiteerd. Ook in 1485 bedroeg het commune servitium evenveel, maar daar er slechts 9 kardinalen aanwezig waren, ontving elk 27 goudguldens 35 solidi 10 denarii. Zooveel bedroeg toen dus ook één servitium minutum.

Recapituleerende verkrijgen wij dus dit overzicht:

Datum der betaling.	Naam van den nieuwen abt.	Bedrag van het commune servitium.	Getal kardi- nalen.	Bedrag van de vijf servitia minuta.
1387 Augustus 26	Hugolinus (Hugo Bose)	250 fl. aurei	16	39—3— $1\frac{1}{2}$.
1426 November 12	Nicolaas (van der Coulster)	250 fl. aurei	7	89—13—9.
1438 December 24	Petrus (van den Dam)	500 fl. aurei	8	156—12—6.
1465 Maart 7	Johannes van 's Gravensande	500 fl. aurei	13	96—7—6.
1485 Maart 14	Johannes (van Westkapelle)	500 fl. aurei	9	138—29—2.

Het gevondene resultaat wordt nu nog aangevuld door hetgeen ons de tweede soort quitanties leeren, die nl. waarbij tienden betaald worden. De tienden ¹⁾ werden door den paus aan de geestelijkheid van bepaalde kerkelijke provincies opgelegd. Oorspronkelijk bedroegen zij $\frac{1}{10}$ van het jaarlijksch inkomen, later werden ook heffingen van een ander evenredig deel der inkomsten met den geijkten naam van tienden aangeduid. Eerst bestemd voor den strijd tegen de ongeloovigen, later in het algemeen tot stijving der pauselijke kas geheven, zijn ten

¹⁾ Zie hierover: Kirsch. Die päpstlichen Kollektoriën in Deutschland blz. XV vlg.

slotte de tienden ook de vorm geworden, waarin de paus aan andere geestelijken of aan leeken zekere inkomsten uit de geestelijke goederen eener dioecese bezorgde.

De oudste quitantie, die over tienden handelt en in het archief der abdij bewaard is, (N°. II—1) heeft betrekking op de tiende, die door paus Gregorius XI in 1371, kort na zijne verheffing, aan de geestelijkheid van Duitschland, Boheme enz. werd opgelegd, en in $\frac{1}{10}$ van het jaarlijksch inkomen bestond. Een jaar later, 1 November 1372, betaalde de abdij aan den bisschop van Utrecht, die door den pauslijken collector Elias de Vrodromo met de inning dezer tienden in zijne dioecese was belast, de helft van het verschuldigde bedrag, nl $\frac{1}{20}$ van het jaarlijksch inkomen der abdij. Hierbij doet zich het merkwaardig verschijnsel voor, dat de inkomsten niet volgens de vaste taxe worden berekend, maar dat de gemachtigde van den abt het $\frac{1}{20}$ van het werkelijke inkomen der abdij over het loopende jaar betaalt. Hij betaalde 21 pond Hollandsch, het zuiver inkomen der abdij beliep dus in 1372 420 pond Hollandsch.

Vier jaren later betaalde de abt aan den Utrechtschen bisschop 100 goudguldens ter voldoening der tiende, „nuper” door paus Gregorius XI „novissime indicta” aan de Utrechtsche geestelijkheid (N°. II—2). Hoewel nu Brom ¹⁾ en Kirsch ²⁾ geene tiende, door Gregorius XI opgelegd, kennen behalve die van 1371, komt het mij toch voor, dat hier niet van dezelfde tiende sprake is als waarover N°. II—1 handelt. De laatstgenoemde was door de abdij reeds voor de helft voldaan, en in de quitantie voor 1376

1) Bullarium Traiectense II blz. LXIX en LXX.

2) H. a. w. blz. XXI.

wordt met geen woord van eene vroegere prestatie gerept. Ook kan eene tiende, die reeds in 1371 werd opgelegd, in 1376 moeilijk „nuper novissime indicta” genoemd worden, ja het woord „novissime” schijnt juist deze tiende te stellen tegenover eene andere, die nog niet lang geleden was opgelegd. De wijze, waarop deze tiende werd geïnd, was merkwaardig genoeg, en is mij nooit elders voorgekomen. De bisschop had de tiende van de pauselijke collectores gekocht, of zooals’ men later van belastingen zeggen zou, gepacht. De Middelburgsche abdijs betaalde 100 goudguldens „secundum taxationem decime in dyocesi nostra consuetam et in antiquis registris seu codicibus compertam”. Volgens die oude registers was dus de abdijs op een jaarlijksch inkomen van 1000 goudguldens getaxeerd. Dit zullen niet de pauselijke goudguldens, floreni de Florentia, floreni sententiae, maar munten van minder gehalte, vermoedelijk de zoo aanstonds te vermelden floreni communes, zijn geweest, want in 1387 nam het pauselijk hof voor de abdijs eene taxatie van 750 goudguldens als jaarlijksch inkomen aan.

Een gelukkig toeval stelt ons in staat de toenmalige verhouding van de inkomsten der Middelburgsche abdijs tot die van de vijf Utrechtsche kapittelen te bepalen. In een charter van 8 Maart 1376, dat in het archief van het kapittel van St Jan te Utrecht berust, wordt de taxe „ab antiquo consueta” in deze tiende voor de vijf Utrechtsche kapittelen gezamenlijk gesteld op 200 floreni communes, waarvan er 50 door het Domkapittel, 30 door het kapittel van St. Jan, en 40 door elk der drie andere kapittelen worden opgebracht, en dezelfde cijfers worden genoemd in de quitantie, door den bisschop aan de vijf kapittelen wegens de betaling der tienden gegeven, dd. 1376 October 10, waarvan een afschrift in het

archief van Oudmunster berust. De inkomsten der abdij werden dus op het dubbele van die van het Domkapittel en op de helft van die der vijf Utrechtsche kapittelen gezamenlijk geschat. De inkomsten van het Utrechtsche bisdom waren toen op 4600 goudguldens getaxeerd ¹⁾, d. w. z. ongeveer zes maal hooger dan die der abdij.

In 1443 schijnt paus Eugenius IV ten gunste van den hertog van Bourgondië eene tiende aan de geestelijkheid dezer landen te hebben opgelegd; de bisschop van Doornik werd met de heffing belast en aan diens subcollector betaalde de abt als zijne bijdrage 50 pond grooten Vl. (N°. II—3). Het inkomen der abdij werd dus toen op 500 pond grooten Vl. geschat. Daar de abdij voor en na dien tijd getaxeerd was op een inkomen van 1500 Florentijnsche goudguldens schijnt een pond Vl. toen gelijk te hebben gestaan met 3 zulke goudguldens.

Hoe het komt, dat naast de quitantie, waarbij het aandeel van den abt op 50 pond grooten Vl. gesteld wordt, eene andere geheel gelijklopende gevonden wordt, waarin de abdij op eene contributie van slechts 10 pond grooten Vl. wordt geschat, kan ik niet verklaren. Men zou geneigd zijn te denken aan de betaling der 50 pond in vijf termijnen, ware het niet, dat de 10 pond uitdrukkelijk de totalis summa wordt genoemd. In elk geval dient men bij de berekening van het inkomen der abdij niet van de 10 maar van de 50 pond uit te gaan.

Drie stukken (N°. II 4—6) handelen over de tiende, die aan de Utrechtsche geestelijkheid werd opgelegd ten behoeve van Walraven van Meurs en zijne erfgenamen, waarover Brom ²⁾ uitvoerig gehandeld heeft.

1) Brom. h. a. w. blz. XXXV.

2) Archief van het aartsbisdom Utrecht XVI blz. 372 vlg.

Door hem is vastgesteld, dat deze tiende $\frac{1}{14}$ van het jaarlijksch inkomen bedroeg. Intusschen zou een der hierachter gepubliceerde stukken juist hieromtrent twijfel kunnen verwekken. Ik bedoel N°. II—6, dat ook merkwaardig is, omdat er uit blijkt, dat alle geestelijken van het bisdom, ook pastoors ¹⁾, gehouden waren hunne bijdrage tot deze tiende te leveren. Het stuk is nl. eene quitantie van den subcollector Theodoricus Pollaert, waarbij deze erkent van den pastoor van Aagtekerke 6 Rijnsguldens, als diens aandeel in de tiende, ontvangen te hebben. Daarbij wordt, gelijk uitdrukkelijk wordt gezegd, de waarde d. w. z. het jaarlijksch inkomen der pastoorsplaats gesteld op 90 Rijnsguldens. De tiende bedraagt hier dus $\frac{1}{15}$ van het jaarlijksch inkomen. Of dezelfde verhouding ook bij de berekening van het door de abdij verschuldigde bedrag ten grondslag is gelegd, durf ik niet beslissen. Twee stukken handelen over de betaling van het aandeel der abdij. Het eene d.d. 16 December 1459 (N°. II—5) is het concept eener quitantie, die wel door den subcollector geschreven maar niet door hem geteekend is. De werkelijke quitantie (N°. II—4) is van drie dagen vroeger gedateerd. Wat de oorzaak dezer ante-dateering kan zijn, durf ik niet ultmaken en evenmin, waarom in de concept-quitantie de abdij op 200 goudguldens getaxeerd wordt en in de uitgegevene akte op 100 gouden kronen. Het concept spreekt van de quota quaterniensis d. i., meen ik, de quote zooals zij in het register staat opgeteekend; deze bedroeg 200 goudguldens, zoodat het inkomen der abdij op 2800 of 3000 goudguldens getaxeerd was.

3) Dit zegt trouwens de pauselijke bul met zoovele woorden (Al. blz. 389 „plebanis”).

Dit zijn dus niet floreni de Florencia, want in die muntsoort werd toenmaals het inkomen der abdij op 1500 goudguldens geschat, maar munten van eene andere soort, die ongeveer de helft der waarde hadden, misschien Rijns-guldens. De gouden kronen, waarin de abt ten slotte betaalde, kwamen daarentegen in waarde nagenoeg met de pauselijke guldens overeen, tenzij, wat niet onmogelijk is, de abt minder betaalde dan waartoe hij rechtens verplicht was.

Dit stuk is het jongste, dat van eene betaling van tienden door den Middelburgschen abt gewag maakt. Volledigheidshalve heb ik hier nog eene quitantie van 1512 (N°. III) opgenomen, waaruit blijkt hoeveel de abdij jaarlijks voor hare exemptie had te betalen. De Middelburgsche abdij ontving bij eene bul van paus Bonifatius IX dd. 26 Augustus 1401 ¹⁾ het voorrecht der exemptie, waarvoor zij eene jaarlijksche contributie van een gouden ducaat verschuldigd was ²⁾. Daar een gouden ducaat ongeveer met een Florentijnschen gulden gelijkwaardig was ³⁾, was deze taxe niet hoog. Zij werd dan ook niet jaarlijks maar in ongelijke termijnen over verscheidene jaren in eens betaald ⁴⁾, in ons geval inde de collector Idzardus de Phrisia 20 jaren contributie in eens.

R. F.

1) Acta Sanctorum Junius I blz. 971.

2) Voor de taxen der exemte abdijen van Egmond, Rijnsburg en Elten zie men Brom. Bullarium II blz. XXXVH.

3) Baumgarten. h. a. w. blz. CCXI.

4) Kirsch. h. a. w. blz. XV.

I—1.

1387 Augustus 26. Lucca.

Marinus, kardinaal-diaken van Sancta Maria nova, kameraar van den paus, erkent van Hugolinus, abt van Middeldburg, 125 goudguldens, verschuldigd wegens zijn commune servitium, en 31 goudguldens 12 solidi 6 denarii wegens zijne vier minuta servitia, ontvangen te hebben.

Marinus, miseratione divina Sancte Marie nove diaconus cardinalis, domini pape camerarius, universis et singulis presentes literas inspecturis salutem in Domino. Universitati vestre notum facimus per presentes, quod venerabilis pater frater Hugolinus, abbas monasterii Sancte Marie Mildeburgensis ordinis Premonstratensis Traiectensis diocesis, pro parte sui communis servicii, in quo camere apostolice sub certis penis et sentenciis ratione dicti sui monasterii extitit efficaciter obligatus, centum viginti quinque florenos auri de camera nobis et pro parte quatuor minutorum serviciorum consuetorum debitorum pro familiaribus et officialibus dicti domini nostri pape treginta unum similes florenos, solidos duodecim, denarios sex monete Romane clericis camere apostolice proprio eorum et aliorum familiarium et officialium dicti domini nostri pape nomine recipientibus per manus honorabilis viri Johannis Wit de Delf tempore debito die datarum presencium solvi fecit realiter cum effectu. De quibus sic datis sic solutis dictum fratrem Hugolinum abbatem eiusque heredes et successores et dictum suum monasterium tenore presencium quitamus, absolvimus et eciam liberamus. In quorum testimonium presentes literas fieri et

sigilli nostri camerariatus officii iussimus appensione muniri. Datum Luce sub anno Domini millesimo trecentesimo octuagesimo septimo indicione decima die vicesima sexta mensis Augusti pontificatus prefati sanctissimi in Christo patris et domini nostri domini Urbani divina providencia pape sexti anno decimo.

Oorspr. Met het geschonden zegel van het kamerariaat in roode was.

I—2.

1423 Mei 1. Rome.

Franciscus, kardinaal van Venetië, kameraar van het college van kardinalen, erkent van Johannes, abt van Middelburg, 235 goudguldens ontvangen te hebben, voor hetgeen hij wegens zijn commune servitium en één minutum servitium alsnog verschuldigd was.

Franciscus, miseratione divina tituli Sancte Crucis in Iherusalem sancte Romane ecclesie presbiter cardinalis, Venetiarum vulgariter nuncupatus, sacri collegii reverendissimorum in Christo patrum dominorum prefate Romane ecclesie cardinalium camerarius, universis presentes litteras inspecturis salutem in Domino. Universitati vestre notum facimus per presentes, quod venerabilis pater dominus frater Johannes, abbas monasterii Beate Marie Middelburgensis ordinis Premo(n)stratensis Traiectensis diocesis, pro complemento suorum communis et minuti serviciorum, in quibus sub certis penis et sentenciis ac termino nondum lapso ratione sue promotionis ad dictum

monasterium, camere dicti collegii necnon familiaribus et officiariis dictorum dominorum cardinalium solvere tenebatur et extitit efficaciter obligatus, florenos auri de camera ducentos triginta quinque, nobis pro ipso collegio recipientibus, per manus reverendi in Christo patris domini Harmanni Dwergh, sedis apostolice prothonotarii, die date presencium solvi fecit realiter et cum effectu. De quibus sic solutis ipsum dominum abbatem, monasterium suum, successores suos et eorum bona prefati collegii nomine absolvimus et quittamus. In quorum testimonium presentes litteras fieri iussimus et sigilli nostri camerariatus officii appensione muniri. Datum Rome die prima mensis Madii anno a nativitate Domini millesimo quadringentesimo vicesimo tercio pontificatus sanctissimi in Christo patris et domini nostri domini Martini divina providencia pape quinti anno sexto.

Oorspr. Met het geschonden zegel van het kamerariaat in roode was.

I—3.

1426 November 12. Rome.

Dr. Benedictus de Guidalottis, klerk van de pauselijke kamer en plaatsvervanger van den kameraar den aartsbischop van Narbonne, erkent van Nicolaus, abt van Middelburg, 125 goudguldens, verschuldigd wegens zijn commune servitium, en 17 goudguldens 42 solidi 9 denarii, verschuldigd wegens één minutum servitium, ontvangen te hebben.

Universis presentes litteras inspecturis Benedictus de Guidalottis, legum doctor, apostolice camere
Bijdr. en Meded. XXII. 24

clericus, reverendi in Christo patris domini Francisci, miseracione divina archiepiscopi Narbonensis, domini pape camerarii, in camerariatus officio locum tenens, salutem in Domino. Universitati vestre notum facimus per presentes, quod venerabilis pater dominus frater Nicolaus, abbas monasterii Beate Marie Middenburgensis ordinis Premonstratensis Traiectensis diocesis, pro parte sui communis servicii, in quo camere apostolice sub certis penis et sentenciis ratione dicti sui monasterii extitit efficaciter obligatus, centum viginti quinque florenos auri de camera prefate camere, reverendo patre domino Oddone de Varris, commendatario ecclesie Anagninensis, domini nostri pape thesaurario, pro ea recepiante, nec non pro integra solucione unius minuti servicii, prefato domino camerario et dominis clericis apostolice camere debiti, pro quo in dicta camera sub eisdem penis et sentenciis extitit similiter obligatus, decem et septem similes florenos solidos quadraginta duos et denarios novem monete Romane, clericis prefatis dicti domini camerarii (nostro) et eorum proprio nomine recipientibus, per manus venerabilis viri magistri Johannis Viviani, canonici Parisiensis, die datarum presencium termino nondum elapso solvi fecit realiter cum effectu. De quibus sic datis et solutis prefatum dominum fratrem Nicolaum, abbatem, eiusque heredes, successores et bona ac dictum suum monasterium omnesque alios, quorum interest et intererit seu interesse poterit quomodolibet in futuris, tenore presencium quitamus, absolvimus et eciam liberamus. In quorum testimonium presentes litteras fieri et sigilli camerariatus officii supradicti, quo utimur, fecimus appensione muniri. Datum Rome apud Sanctos apostolos sub anno Domini millesimo quadringentesimo vicesimo sexto indictione quarta die duodecima mensis Novembris pontificatus sanctissimi in Christo patris et

domini nostri domini Martini divina providencia pape
quinti anno nono.

Oorspr. Met het geschonden zegel van
het kamerariaat in roode was.

I—4.

1427 Juli 10. Rome.

Franciscus, kardinaal van Venetië,
kameraar van het college van kardinalen,
erkent van Nicolaus, abt van Middel-
burg, 150 goudguldens in mindering
van zijn commune servitium ontvangen
te hebben, met geheele kwijtschelding
van zijn minutum servitium.

Franciscus, miseracione divina episcopus Sabinensis,
sancte Romane ecclesie cardinalis, Venetiarum vul-
gariter nuncupatus, sacri collegii reverendissimorum
in Christo patrum dominorum prefate Romane ecclesie
cardinalium camerarius, universis presentes litteras
inspecturis salutem in Domino. Universitati vestre
notum facimus per presentes, quod venerabilis pater
dominus frater Nicolaus, abbas monasterii Beate
Marie Midde(l)burgensis ordinis sancti Augustini ¹⁾
Traiectensis diocesis, in deductionem sui communis
servicii, in quo sub certis penis et sentenciis ac
termino nondum elapso ratione promocionis sue ad
dictum monasterium camere dicti collegii solvere
tenebatur et extitit efficaciter obligatus, florenos auri
de camera centum quinquaginta, remissione sibi facta
de consensu et voluntate prefatorum dominorum
cardinalium de toto suo minuto servicio, nobis pro

1) Sic.

ipso collegio recipientibus, per manus venerabilis et circumspecti viri magistri Johannis Viviani, archidiaconi de Belna in ecclesia Eduensi, die date presentium solvi fecit realiter et cum effectu. De quibus sic solutis ipsum dominum abbatem, monasterium suum, successores suos et eorum bona prefati collegii nomine absolvimus et quittamus. In quorum testimonium presentes litteras fieri jussimus et sigilli nostri camerariatus appensione muniri. Datum Rome die decima mensis Julii anno a nativitate Domini millesimo quadringentesimo vicesimo septimo pontificatus sanctissimi in Christo patris et domini nostri domini Martini divina providencia pape quinti anno decimo.

Oorspr. Met het geschonden zegel van het kamerariaat in roode was.

I—5.

1438 December 24. Ferrara.

Franciscus, kardinaal-priester van St. Clemens, kameraar van den paus, erkent van Petrus, abt van Middelburg, 197 goudguldens, verschuldigd wegens zijn commune servitium, en 103 goudguldens 44 solidi 4 denarii, wegens zijne minuta servitia, ontvangen te hebben, met kwijtschelding van 53 goudguldens, wegens zijn commune servitium, en 21 goudguldens 5 solidi 6 denarii, wegens zijne minuta servitia nog bovendien verschuldigd.

Universis presentes litteras inspecturis Franciscus, miseratione divina tituli Sancti Clementis sacrosancte Romane ecclesie presbiter cardinalis, domini pape camerarius, salutem in Domino. Universitati vestre

notum facimus per presentes, quod venerabilis vir dominus Petrus, abbas monasterii Sancte Marie Middleburgensis ordinis Premonstratensis Traiectensis diocesis, pro parte sui communis servitii, in quo camere apostolice sub certis penis et sentenciis ratione provisionis dicto monasterio de sua persona facte erat efficaciter obligatus, florenos auri de camera centum nonaginta septem ipsi camere, reverendo in Christo patre domino Daniele, Dei gratia episcopo Concordiensi, domini nostri pape thesaurario, pro dicta camera recipiente, ac pro integra solutione unius minuti servitii, nobis et venerabilibus viris dominis dicte camere clericis debiti, florenos auri similes triginta unum solidos duodecim denarios quatuor ¹⁾ monete Romane, ac pro parte trium minutorum servitiorum, familiaribus et officialibus domini nostri pape debitorum, florenos auri similes septuaginta duos et solidos triginta duos dicte monete, venerabilibus viris dominis dicte camere clericis, nostro ipso eorumque ac familiarium et officialium huiusmodi nominibus recipientibus, die datarum presentium tempore debito per manus venerabilis viri domini Roberti de Martellis, mercatoris Florentini, solvi fecit realiter et cum effectum. Quibus solutionibus sic factis sanctissimus in Christo pater et dominus noster dominus Eugenius, divina providentia papa quartus, ob certas rationabiles causas, animum Sue Sanctitatis moventes, totum residuum dicti sui communis servitii, ascendens ad florenos quinquaginta tres auri similes, ac etiam totum residuum dictorum trium minutorum servitiorum, ascendens ad florenos auri similes viginti unum solidos quinque et denarios sex ¹⁾ dicte monete,

1) Men moet voor: „quatuor” „sex” lezen, of voor „sex” „octo”, anders bedraagt de totaalsom der vier minuta servitia niet 125 goudguldens, maar 124—49—10, wat niet aan te nemen is.

eidem domino abbati de Sue Sanctitatis liberalitate ha(c) vice dumtaxat nobis presentibus remisit pariter et donavit, quod nos de mandato Sue Sanctitatis, super hoc vive vocis oroculo nobis facto, remittimus et donamus per presentes. De quibus sic remissis et solutis prefatum dominum Petrum, abbatem, eiusque monasterium et in eo successores, heredes et bona quecumque tenore presentium quitamus, absolvimus et liberamus. In quorum testimonium presentes litteras fieri et sigilli nostri camerariatus officii supradicti, quo utimur, fecimus appensione muniri. Datum Ferrarie sub anno a nativitate Domini millesimo quadringentesimo tricesimo octavo indictione prima die vicesima quarta mensis Decembris pontificatus sanctissimi in Christo patris et domini nostri Eugenii divina providentia pape quarti anno octavo.

Oorspr. Met het geschonden zegel van het kamerariaat in roode was.

I—6.

1465 Maart 7. Rome.

Ludovicus, kardinaal van Albret, kameraar van het college van kardinalen, erkent van Johannes van 's-Gravensande, abt van Middelburg, 269 goudguldens 11 solidi 6 denarii, verschuldigd wegens zijn commune servitium en zijn minitum servitium, ontvangen te hebben.

Ludovicus, miseratione divina tituli Sanctorum Petri et Marcellini sacrosancte Romane ecclesie presbiter cardinalis, de Labreto ¹⁾ vulgo nuncupatus,

1) Lees: „Albreto”.

sacri collegii reverendissimorum in Christo patrum ¹⁾ dominorum sancte Romane ecclesie cardinalium camerarius, universis presentes litteras inspecturis salutem in Domino. Universitati vestre notum facimus per presentes, quod venerabilis in Christo pater dominus Johannes de Sgravensande, abbas monasterii Sancte Marie Milldeburgensis ordinis Premo(n)stratensis, Traiectensis diocesis, pro totali solutione suorum communis et minuti servitiorum, in quibus sub certis penis et sententiis ac termino nondum elapso ratione promotionis sue ad dictum monasterium camere dicti collegii necnon familiaribus et officialibus dictorum dominorum cardinalium solvere tenebatur et extitit efficaciter obligatus, florenos auri de camera ducentum ²⁾ sexaginta novem solidos undecim denarios sex, nobis pro ipso collegio recipientibus, per manus honorabilis viri Leonardi Spinellis et sociorum suorum, mercatorum, curiam Romanam sequentium, die date presentium solvi fecit realiter et cum effectu. De quibus sic solutis ipsum dominum abbatem, monasterium suum, successores suos et eorum bona preffati ³⁾ collegii nomine absolvimus, quietamus et liberamus per presentes. In quorum testimonium presentes litteras fieri et sigilli nostri camerariatus officii jussimus a(p)pensione muniri. Datum Rome vigesima ⁴⁾ septima Marcii anno a nativitate Domini MCCCCLXV pontificatus sanctissimi in Christo patris et domini nostri domini Pauli divina providentia pape secundi anno primo.

Oorspr. Met het geschonden zegel van
het kamerariaat in roode was.

1) Lees: „patrum”.

2) Lees: „ducentos”.

3) Lees: „prefati”.

4) Lees: „vigesima”.

I—7.

1485 Maart 14. Rome.

Johannes, kardinaal van Sanctus Angelus, kameraar van het college van kardinalen, erkent van Johannes, abt van Middelburg, 277 goudguldens 35 solidi 10 denarii, verschuldigd wegens zijn commune servitium en zijn minutum servitium, ontvangen te hebben.

Johannes, miseratione divina tituli Sancti Marcelli sancte Romane ecclesie presbiter cardinalis, Sancti Angeli vulgariter nuncupatus, sacri collegii reverendissimorum sancte Romane ecclesie cardinalium camerarius, universis presentes litteras inspecturis salutem in Domino. Universitati vestre notum facimus per presentes, quod venerabilis in Christo pater dominus Johannes, abbas monasterii Beate Marie Migdeburgensis Premonstratensis ordinis Traiectensis diocesis, pro totali solutione suorum communis et minuti serviciorum, in quibus sub certis penis et sententiis ac termino nondum elapso ratione provisionis de dicto monasterio sibi facte solvere tenebatur et extitit efficaciter obligatus, camere dicti collegii necnon familiaribus et officialibus dictorum reverendissimorum dominorum cardinalium florenos auri de camera ducentos sexaginta septem solidos xxxv denarios x, nobis pro ipso collegio recipientibus, per manus honorabilium virorum heredum Thomasii de Spinellis et sociorum, curiam Romanam sequentium, die datarum presentium solvi fecit realiter et cum effectu. De quibus sic solutis ipsum dominum abbatem, monasterium prefatum, successores suos et eorum bona prefati collegii nomine absolvimus, quittamus et liberamus per presentes. In quorum testimonium presentes litteras fieri et sigilli nostri camerariatus

officii jussimus appensione muniri. Datum Rome die decima quarta mensis Marcii anno a nativitate Domini millesimo quadringentesimo octuagesimo quinto pontificatus sanctissimi in Christo patris et domini nostri domini Innocentii divina providentia pape VIII anno primo.

Oorspr. Met het geschonden zegel van het kamerariaat in roode was.

II—1.

1372 November 1. Utrecht.

De gemachtigde van den abt en het klooster te Middelburg draagt aan Henric Sriver, vicaris-generaal van den bisschop van Utrecht, door deze gemachtigd tot het innen der tiende, door paus Gregorius XI aan een gedeelte der Duitsche provinciën opgelegd, eene som van 21 pond gr. Holl., zijnde $\frac{1}{20}$ van het zuivere inkomen der abdij over het loopende jaar, over.

In Dei nomine amen Anno nativitatis Eiusdem millesimo trecentesimo septuagesimo secundo indictione decima secundum stilum et consuetudinem civitatis et dyocesis Traiectensis mensis Novembris die prima hora quasi terciarum pontificatus sanctissimi in Christo patris ac domini domini Gregorii divina providencia pape undecimi anno secundo in venerabilis viri domini Henrici dicti Sriver, canonici Traiectensis, reverendi in Christo patris et domini domini Arnoldi, Dei et apostolice sedis gratia episcopi Traiectensis, in spiritualibus vicarii generalis et ab eodem domino episcopo, a sede apostolica ad colligendum decimam noviter

per sanctissimum in Christo patrem ac dominum dominum Gregorium, divina providencia papam undecimum modernum, per certas provincias Alemannie indictam pro dyocesi Traiectensi specialiter deputati ¹⁾, subdelegati ut asseruit, meique notarii publici testiumque infrascriptorum ad hoc specialiter vocatorum et rogatorum presencia personaliter constitutus honorabilis vir dominus Johannes de Calker, presbiter, perpetuus vicarius ecclesie Sancti Johannis Traiectensis, procurator et procuratorio nomine, prout de ipsius ad hoc mandato prima facie apparuit, venerabilium et religiosorum virorum dominorum abbatibus et conventus monasterii Beate Marie ²⁾ Middelburgensis ordinis Premonstratensis Traiectensis dyocesis, volens et intendens dicto domino Henrico subcollectori de media decima pro termino Omnium sanctorum presenti sive vicesima fructuum et reddituum presentis anni ipsius abbatibus et monasterii satisfacere secundum tenorem literarum apostolicarum super hoc confectarum, viva ³⁾ vocis oraculo proposuit et dixit, quod abbas et singulares monachi dicti monasterii Middelburgensis semper fuerunt et hodie sunt homines catholici et sacrosancte Romane ecclesie et Romanis pontificibus pro tempore obediens et eorum mandatis parentes, et quod media decima sive vicesima omnium fructuum, reddituum et proventuum dicti monasterii anni presentis, pro quo decima exsolvitur, non plus quam ad viginti unam libras Holland. denariorum se extendit, deductis impensis et oneribus suis et monasterii sui necessariis, de quo idem procurator paratus fuit facere fidem. Quas viginti unam

1) Lees: „deputato”.

2) Dit woord is in het oorspronkelijke boven den regel bijgeschreven.

3) Lees: „vive”.

libras monete antedictae dictus dominus Johannes procurator procuratorio nomine quo supra in parata et numerata pecunia eidem domino Henrico subcollector ad opus camere apostolice integraliter exsolvit. Super quibus dictus procurator nomine quo supra sibi fieri petiit a me notario publico infrascripto ad dictamen cuiuscumque juris periti unum vel plura publicum seu publica instrumenta. Acta fuerunt hec Traiecti supra cameram dicti domini episcopi Traiectensis sub anno, indicione, mense, die, hora et pontificatu, quibus supra, presentibus ibidem venerabilibus et discretis viris dominis Johanne de Tuul, canonico Maioris, Digero Oude, Sancti Salvatoris, et Wilhelmo Buer, Sancti Petri ecclesiarum Traiectensium perpetuis vicariis, et aliis pluribus testibus fide dignis ad premissa vocatis specialiter et rogatis.

Et ego Gerardus Heerman, clericus Traiectensis dyocesis, publicus imperiali auctoritate notarius, premissis omnibus et singulis, dum sic ut premititur agerentur et fierent, una cum predictis testibus presens interfui, ea fieri vidi et audivi et in hanc publicam formam redegi, propria mea manu scripsi et signo meo solito et consueto signavi rogatus et requisitus in testimonium veritatis premissorum. Et approbo hanc superscriptionem „Marie”, inter decimam et undecimam lineas superscriptam.

Oorspr. Met de signatuur van den notaris.

II—2.

1376 Juni 28.

Arnold van Hoorne, bisschop van Utrecht, erkent van den abt en het klooster te Middelburg 100 goudgul-

dens, zijnde het bedrag door hen verschuldigd wegens de tiende, door paus Gregorius XI aan de Utrechtsche geestelijkheid opgelegd, ontvangen te hebben.

Noverint universi, quod nos Arnoldus de Huern Dei gratia episcopus Traiectensis, a peritis literarum quam aliis fidedignis ad hoc per nos specialiter deputatis ac solerti indagine premissa informati, recognoscimus ¹⁾ et in lucem deducimus veritatis, quod abbas et conventus monasterii Beate Marie Middeldurgensis ordinis Premonstratensis nostre dyocesis, (cum) secundum taxationem decime in dyocesi nostra consuetam et in antiquis registris seu codicibus compertam pro solutione decime papalis sint et teneantur ad summam centum florenorem auri legalium communium obligati, predictam taxationem estimando ab olim ut premititur consuetam in dyocesi nostra predicta ad valorem auri puri, (ad predictam) summam pro solutione huiusmodi decime papalis, si et cum eam [numerari] contigerit, tenentur et sunt obligati, predictique abbas et conventus nobis solverunt et plenarie numeraverunt centum florenos auri bonos et legales communes seu valorem pro eis pro solutione decime nuper per sanctissimum in Christo patrem dominum nostrum Gregorium divina providencia papam undecimum clero civitatis et dyocesis Traiectensis novissime indicte et per nos erga collectores sedis apostolice, ad colligendum ipsam decimam in civitate et dyocesi predictis deputatos, legitime empti, et nobis de eadem cum effectu satisfecerunt. Quapropter eosdem abbatem et conventum supradictos super solutione pecunie antedicte, sicut justum est, acquitavimus et eosdem tenore presencium acquitamus. In quorum omnium testimonium sigillum nostrum maius duximus pre-

1) Lees: „recognoscimus”.

sentibus apponendum. Datum anno Domini millesimo trecentesimo septuagesimo sexto mense Junii die vicesima octava.

Oorspr. Het zegel van den bisschop verloren.

II—3.

1443 Juli 16.

Johannes le Navaroys, succollector van den bisschop van Doornik, executor der bul van paus Eugenius IV omtrent de heffing van eene tiende van de geestelijkheid ten behoeve van den hertog van Bourgondië, erkent van den abt en het klooster te Middelburg hunne bijdrage, groot 50 pond gr. Vl., ontvangen te hebben.

Ego Johannes le Navaroys, succollector a reverendo in Christo patre et domino domino Johanne, Dei gracia episcopo Tornacensi, judice et executore principali quarundam decimarum illustrissimo principi et domino domino Philippo, Bourgondie et Brabantie etc. duci, a sanctissimo in Christo patre et domino domino Eugenio, divina providencia papa quarto moderno, concessarum deputato, subdeputatus, certifico per presentes et fateor me recepisse a reverendo in Christo patre et domino domino Petro, permissione divina abbate monasterii Beate Marie virginis opidi Middelburgensis ordinis Premonstratensis Traiectensis dyocesis, ac priore et conventu eiusdem monasterii summam quinquaginta librarum grossorum monete Flandrie pro totali summa, in qua erant illustrissimo principi predicto occasione decimarum omnium et singulorum bonorum suorum, tam in dyocesi Traiectensi quam patria Brabantie quovismodo situatorum,

ratione cuiusdam indulti apostolici aliquomodo obnoxii pariter et obligati. De quibusquidem decimis et aliis expensis, dampnis et interesse per me Johannem predictum aut alias ex parte domini collectoris predicti quoquomodo factis, passis, habitis et sustentatis ego Johannes antedictus reverendum patrem dominos abbatem, priorem et conventum sepedictos presentibus solempniter quito, promittens eos coram quibuscumque personis, quarum intererit, perpetuis temporibus indemnos relevare. Omnibus dolo et fraude seclusis in premissis pariter et ammotis. Teste sigillo meo proprio presenti cedula appposito et appenso decima sexta die mensis Iulii anno Domini millesimo quadringentesimo quadragésimo tercio.

Oorspr. Met het geschonden zegel van den succollector in roode was.

N.B. Er is nog voorhanden een geheel gelijk-luidend stuk, behalve alleen dat de bijdrage der abdij daarin op 10 pond gesteld is.

II—4.

1459 December 13.

Theodericus Pollart, kanunnik van Koudewater, door den aartsbisschop van Keulen gemachtigd tot de inzameling van hetgeen de geestelijken van het bisdom Utrecht moeten opbrengen ten behoeve van wijlen Walraven van Meurs, erkent van den abt en het klooster te Middelburg 100 gouden kronen ontvangen te hebben.

Ego Theodericus Pollart, canonicus ecclesie Beate

Marie virginis Aquensis Leodiensis diocesis, succollector subsidii a singulis venerabilibus dominis de clero et religiosis utriusque sexus civitatis et diocesis Traiectensis de universis ipsorum fructibus et emolumentis pro parte reverendissimi in Christo patris et domini domini Theoderici archiepiscopi Coloniensis, Sacri Romani imperii principis electoris ac Westphalie et Angarie ducis etc, fratris germani et proximorum heredis quondam recolende memorie et illustris domini Walrami de Moirsa, electi et confirmati Monasteriensis ecclesie, auctoritate apostolica exigendi et levandi specialiter subdeputatus, confiteor me nomine et ex parte reverendi patris domini Petri de Dam, abbatis, ac omnium et singulorum venerabilium et religiosorum dominorum prepositi ac conventus monasterii Beate Marie Myddelburgensis dicte Traiectensis diocesis ordinis Premonstratensis, recepisse in numerata pecunia centum cor(0)nas aureas vel illarum valorem occasione et ratione dicti subsidii. De quibusquidem pecuniis et subsidio ac quibuslibet expensis, dampnis et interesse reverendum patrem Petrum, abbatum ¹⁾, ac singulos venerabiles et religiosos dominos prepositum ac conventum dicti monasterii Beate Marie Myddelburgensis realiter quito et absolvo per presentes. In cuius rei testimonium hanc litteram manu mea propria subscripsi unacum impressione sigilli proprii. Datum anno Domini millesimo quadringentesimo quinquagesimo nono die decima tertia Decembris.

(w. g.) Theodericus Pollart manu propria.

Oorspr op papier. Met het geschonden opgedrukte zegel van den succollector in roode was.

1) Lees: „abbatem.”

II—6.

1459 December 16.

Theodericus Pollart, kanunnik van Koudewater, erkent van den proost van het klooster te Middelburg 200 goudguldens ontvangen te hebben.

Item ego Theodericus Pollart, canonicus Aquensis, succollector subsidii specialiter subdeputatus, confiteor me recepisse a venerabili et religioso viro domino Johanne de Grevensand, preposito insignis monasterii Beate Marie in Middelburgh, ducentos florenos aureos in prefata¹⁾ monasterii subsidii²⁾ de quota quaterniensi, quod protestor manu propria. Sub anno M IIII^c LIX die XVI mensis Decembris.

Oorspronkelijke minute van Th. Pollart op papier.

II—6.

1459 December 17.

Theodericus Pollart, kanunnik van Koudewater, door den aartsbisschop van Keulen gemachtigd tot de inzameling van hetgeen de geestelijken van het bisdom Utrecht moeten opbrengen ten behoeve van wijlen Walraven van Meurs, erkent van den pastoor van Aagtekerke 6 Rijnsguldens ontvangen te hebben.

Ego Theodericus Pollart, canonicus Beate Marie

1) Lees: „prefati”.

) Lees: „subsidium”.

virginis Aquensis, succollector subsidii a singulis venerabilibus dominis de clero et religiosis utriusque sexus civitatis et diocesis Traiectensis de universis ipsorum fructibus et emolumentis pro parte reverendissimi in Christo patris et domini domini Theoderici, archiepiscopi Coloniensis, Sacri Romani imperii principis electoris etc., fratris germani et proxumorum heredis quondam recolende memorie et illustris domini Walrami de Moirsa, electi et confirmati Monasteriensis, auctoritate apostolica exigendi et levandi specialiter subdeputatus, confiteor me recepisse ab honorabili domino et religioso Henrico Laurencii, pastore ecclesie Sancte Aghate, computato valore ecclesie ad x renenses, sex renenses, de quibus ipsum quito et absolvo per presentes. In cuius rei testimonium hanc cedulam subscripsi unacum impressione sigilli mei. Sub anno Domini M III^c LIX die XVII mensis Decembris.

(w. g.) Theodericus Pollart manu propria.

Oorspr. op papier. Met het geschonden opgedrukte zegel van den succollector in roode was.

III.

1512 November 4.

Dr. Idzardus Gravius de Phrisia, pauselijk collector generalis in de kerkelijke provincie van Keulen en elders, erkent van Pieter van de Capelle, abt van Middelburg, 20 gouden ducaten, verschuldigd wegens de exemptie der abdij gedurende 20 jaren, ontvangen te hebben.

Idzardus Gravius de Phrisia, juris utriusque doctor,
Bijdr. en Meded. XXII. 25

sanctissimi domini nostri pape cubicularius, ad serenissimum dominum Joannem, Datie, Suetie, Norwegie regem, nuncius apostolicus, inque regnis nominatis necnon Coloniensi atque Bremensi provinciis et Sleswickensi diocesi fructuum, reddituum atque proventuum camere apostolice collector generalis specialiter deputatus, universis et singulis patentes has nostras quietantie literas visuris et auditoris salutem in Domino et fidem indubiam. Juris ordo precipit et equitatis norma suadet, ut sicut solutione eius quod debetur, omnis tollitur obligatio, ita et super debito soluto seu compensato ad summovendum quantumque controversiarum occasiorem dari debet quietancia et assecuratio, ne ea, que in tempore acta sunt, cum tempore pereant aut sub tempore intereant. Sane cum nuper reverendus pater Petrus de Cappello, abbas exempti monasterii Middelburgensis ordinis Premonstratensis Traiectensis diocesis, nobis de annuo censu, in quo beato Petro et apostolice sedi ob exemptionis et incorporationis privilegium quotannis obligantur, realem cum effectu usque ad summam viginti ducatos aureos de camera pro viginti annis preteritis solutionem prestiterit, dignum ymmo debitum existimamus securitati illius domini Petri abbatis et sui monasterii Middelburgensis prospicere presentiumque literarum nostrarum traditione salubri illis succurrere testimonio, ne in posterum ab quovis nomine camere apostolice in partibus istis negotiaturis super hiis juribus inpeti poterint; quocirca ipsum reverendum patrem abbatem et monasterium suum Middelburgense predictum ab omni obligatione camere apostolice ratione jurium et censuum annuorum sacrosancte Romane ecclesie et sancte sedi ab loco illo debitorum usque ad datam presentium in vim literarum apostolicarum et auctoritate nostri officii in forma valida absolvimus, quietamus et liberamus, eosdem-

que ex nunc absolutos, quietatos et liberatos nuncupantes, decernentes et diffinientes, ideo ut occasione sive pretextu jurium et censuum predictorum ab nullo camere apostolice collectore, in posterum ad partes istas destinando, quomodolibet molestari, incommodari, vexari aut in jus aliquod vocari possint aut debeant, sed sint ipsi generaliter generalissime atque specialiter specialissime quietati, absoluti et assecurati. In quorum omnium et singulorum premisorum fidem presentes quietancie literas fieri et per notarium publicum subscribi sigillique nostri officii jussimus et fecimus appensione communiri. Datum in Haga comitis ⁱⁱⁱⁱta die menses Novembris anno ab incarnatione Domini millesimo quingentesimo duodecimo sedente sanctissimo domino nostro papa Julio divina providencia papa secundo anno pontificatus sui nono.

(w. g.) Visa Idzardus, collector apostolicus,
manu propria.

Oorspr. Het zegel van den collector ver-
loren.

CORRESPONDENTIE TUSSCHEN
PRINS MAURITS EN DEN AMSTERDAMSCHEN
BURGEMEESTER REINIER PAUW IN
DE JAREN 1617—1619,

MEDEGEDEELD DOOR

DR. JOH. C. BREEN.

De hier volgende brieven zijn in der tijd afgeschreven uit in het Koninklijk Huis-archief aanwezige bescheiden ¹⁾; de heer Mr. M. J. ridder Pauw van Wieldrecht te Leersum had de welwillendheid ze aan het Historisch Genootschap ter uitgave af te staan, waarvoor hij den dank van alle beoefenaars der vaderlandsche geschiedenis verdient. Niet minder komt die dank toe aan H.M. de Koningin, die geene bezwaren maakte tegen het publiceeren dezer stukken, waarvan de origineelen helaas niet meer in H.M.'s archief werden teruggevonden.

Het woord „correspondentie” is misschien eene minder juiste aanduiding van den hier afgedrukten bundel: immers tegen 29 brieven van Maurits komen er slechts 2 van Reinier Pauw in de collectie voor; de overige door hem tot den Prins gerichte missiven zijn, blijkens Maurits' herhaalde verzekering, onmiddellijk na de ontvangst door dezen vernietigd. Het

1) De missiven van Maurits uit portefeuille 2386 en 2387; die van Pauw uit 2388c.

gemis van wat door Pauw werd geschreven is hoogelijk te betreuren: hoe gaarne zouden wij daardoor een dieperen blik hebben geslagen in het karakter van den man, die door zijne tegenstanders — Joost van den Vondel vooraan — zoo zeer is gesmaad en belasterd. Reinier Pauw, de leider van het verzet, dat van Amsterdam tegen de staatkunde van Oldenbarneveldt uitging, de man wien Maurits zijn volste vertrouwen schonk, moet iemand geweest zijn van meer dan gewone talenten. Eene monografie over hem zou geen weelde zijn ¹⁾; doch helaas, de bronnen vloeien daarvoor nog zoo karig. In het Amsterdamsch archief zocht ik tevergeefs. Kan in particuliere archieven het een en ander over hem schuilen? Zoo ja, dan houd ik mij voor nadere mededeeling daarvan aanbevolen. Thans kan ik niets anders doen dan mijne lezers met een enkel woord herinneren dat Reinier Pauw, als zoon van den Amsterdamschen graanhandelaar Adriaan Pauw, den 29^{en} Juli 1564 te Amsterdam werd geboren. Na zijn huwelijk met Cornelia de Lange, 28 October 1584, werd hij op 25 jarigen leeftijd, in 1590, tot schepen, en in het volgend jaar tot lid der vroedschap gekozen. Na in 1592 commissaris van huwelijksche zaken en injuriën te zijn geweest, werd hij in 1593 opnieuw lid der schepensbank, waarin hij vervolgens in de jaren 1595, 96, 98, 99, 1601 en 1602 zitting had. In 1604 en 1610 was hij thesaurier. In 1605 werd hij suo anno burgemeester, welke waardigheid hij daarna nog zeven maal in 1609, 11, 14, 16, 17, 19 en 20

1) Mr. H. J. Koenen wijdde aan hem een spreekbeurt in de Afd. Letterkunde der Koninklijke Academie van Wetenschappen, en gaf deze lezing uit in „Over de beide Staatspartijen in de voormalige republiek der Ver. Nederl.”, Amst. 1868; doch het onderwerp is daarmede niet uitgeput.

bekleedde. Tusschen zijn eerste en tweede burge-meesterschap vertegenwoordigde hij (1606—1608) Amsterdam in de Gecommitteerde Raden der Staten van Holland en West-Friesland; terwijl hij van 17 November 1618—24 Juni 1622 hetzelfde deed in de vergadering der Staten-Generaal. In de jaren 1612, 13 en 15 was hij commissaris van de Wisselbank, terwijl hij, na zijn terugtreden uit het publieke leven, van 1623—1628 nog als lid van het college van Weesmeesteren fungeerde. Verder dient nog vermeld dat hij in 1613 en 1623 belast werd met een gezantschap, respectievelijk naar Engeland en Denemarken; dat hij in 1618 en 1619 door de Staten van Holland werd aangewezen tot lid der rechtbank over Oldenbarnevelt, en dat hij een der grondleggers en eerste bewindhebbers is geweest der Oost-Indische Compagnie. Voorzeker, toen hij den 19 Februari 1636, op bijna 72 jarigen leeftijd, overleed, kon hij op een welbestede leven terugzien.

Van meer belang dan de twee briefjes van Pauw, zijn de 29 brieven van Maurits; van 8 Augustus 1617 tot Juni 1619 loopend, vormt deze verzameling een welkom toevoegsel tot het tweede deel der tweede serie van de Archives de la Maison d'Orange-Nassau van Mr. Groen van Prinsterer, waarin men uit dezen zelfden tijd slechts een zestal brieven van Maurits' hand vindt. De hier afgedrukte zijn gecopieerd naar de minuten. Veel over den inhoud te zeggen is overbodig. De briefwisseling vangt aan met een schrijven van 8 Augustus 1617, enkele dagen na het doordrijven der Scherpe Resolutie. Duidelijk zien wij, hoezeer Maurits zich daardoor gegriefd gevoelde, en hoe deze resolutie — door Fruin gekarakteriseerd als roekeloos en gevaarvol en een burgeroorlog in zich sluitend — hem te meer deed besluiten „alles te doen wat moghelijk zal wesen omme de eenmael

aengenomene ware Ghereformeerde religie te helpen maintaineren". Tot in het begin van December was de correspondentie blijkbaar zeer druk; vervolgens vinden we slechts een paar brieven, tot Maurits zich in Maart 1618 naar den Gelderschen landdag begeeft. Over zijn wedervaren aldaar en nog meer over zijn bezoek aan de vergadering der Staten van Overijsel, in Mei, komen niet onbelangrijke bijzonderheden in de brieven voor. Na zijn terugkeer uit Deventer zijn nog twee missiven uit Juni 1618 bewaard; terwijl de verzameling besloten wordt door twee ongedateerde brieven, die, zooals ik in de noten heb aangetoond, uit Januari en Juni 1619 dagteekenen.

In al deze brieven zien wij Maurits niet alleen met hart en ziel deel nemen aan den strijd, maar als leider en aanvoerder optreden. Hoe dringt hij er voortdurend bij Pauw op aan, dat Amsterdam zou vol houden! Tegelijkertijd doet het aangenaam aan, dat in deze hoogst vertrouwelijke brieven geen enkel woord voorkomt, dat ook maar den geringsten smet op het karakter van den schrijver kan werpen. Ook hier wordt het woord van Groen bewaarheid: „La Maison d'Orange-Nassau peut librement ouvrir ses archives". Maurits streed voor zijn beginsel ridderlijk en met eerlijke wapenen. Nog in den laatsten hier afgedrukten brief hooren wij hem aandrigen op de aanneming der te Dordrecht vastgestelde kerkenorde, „opdat den staet van den lande eenmael op een vasten voet ende buyten alle swarigheyt mach gebracht worden". Helaas, dat reeds uit het gehaspel over de aanvaarding dier nationale kerkenorde moest blijken dat de personen waren veranderd, doch de staatsinrichting niet! De onder Maurits' leiding gevoerde strijd heeft zeer zeker de Gereformeerde kerken dezer landen gered en zoo indirect ook voor den staat vruchten gedragen, doch

overigens bleef men sturen in de richting der provinciale souvereiniteit, een koers die de Republiek ten slotte heeft doen stranden.

JOH. C. B.

I.

MAURITS AAN REINIER PAUW.

Eerentfeste, wyse ende discrete, besondere goede vrundt,

't Zedert u vertrek van hier ¹⁾ zijn eenige gedeputeerden geweest binnen der stede van den Briel, ende zenden U hier beneffens copie van 't ghene aldaer by henluyden ende den magistraet derzelver stede is verricht int affnemen van eenen nieuwen eedt van de criechsluyden, aldaer garnisoen houdende; waaruyt wy anders niet en connen speuren, ofte het is een fondementlegginge omme het criechsvolk te gebruycken tegens ende tot onderdruckinghe van degene die daer begheeren te blyven by de eenmael aengenomene ende ware Christelycke Gereformeerde religie. Wy hadden wel ghewenscht dat zulex by het voors. garnisoen niet en ware gheschiedt, maer zy zijn gesurprenneert gheweest. Wy zijn van meyninge morghen te verschynen in de vergaderingen van Mijn Heeren de Staten-Generaal ende Raedt van State, omme te sien ofte men met eenighe andere resolutiën

1) Reinier Pauw was afgevaardigd geweest ter dagvaart van Holland, die Zaterdag 5 Augustus 1618 was gesloten.

2) De heer Joh. H. Been, archivaris van Den Briel, had de vriendelykheid mij mede te deelen dat uit de Res. der Brielsche Vroedschap van 7 Aug. blijkt, dat den vorigen dag de „presente officieren” den eed gedaan hadden. Het formulier van dien eed is in het Brielsch archief niet bewaard; wel een op 6 Aug. vastgestelde schutterseed.

aldaer te nemen, die van Hollandt niet en zoude connen remboreren, ende de zaecken alsoo in tegenwicht houden ¹⁾. Ende zijn van onser zyde geresolveert alles te doen wat moghelijk zal wesen omme de voors. eenmael aengenomene ware Ghereformeerde religie te helpen maintaineren, ende versoucken U zulex, daer het dienlijck zoude mogen wesen ende aen diegeene des behorende van onsentwegen te verklaren ²⁾.

Ende wy versoucken, dat het U gelieve de voors. copie datelijcken te doen communiceren aen de andere goede steden ³⁾, die beneffens ons de voors. ware Gereformeerde religie begeeren voor te staen ende maintaineren.

Alhier zijn eenige gedeputeerden gecomen van Oudewater, seggende dat die gemeynte aldaer geresolveert zijn den naestcompstigen Sondagh Godes Heylig Avontmael te houden, waerover die Gecommitteerde Raden van de Staten van Hollandt desen namiddagh by ons zijn geweest, persuaderende dat wy tzelve souden willen doen beletten, waerinne wy swaricheydt hebben gemaect, ende gesustineert dat men de voors. gemeynte daarmede behoorde te laten bewerden, als daervoor houdende dat het dan met meerder stillicheydt zoude toegaen ⁴⁾. Ende zijn daeromme van opinie dat men oock derwaerts eenighe gedeputeerden zal affveerdigen, omme met die van

1) Zie hierover de Secreete Res. der Staten Generaal van 9 Aug. 1617, afgedrukt bij v. d. Kemp, Maurits van Nassau, IV. 206.

2) Deze zinsnede is in de copie onderstreept.

3) Waarschijnlijk zijn hier bedoeld Edam, Enkhuizen en Purmerend.

4) Over de quaestie te Oudewater, cf. de Res. der Gecommitt. Raden van Holland (gedrukt in die der Staten) van 8, 9 (er staat verkeerdelijk 19) en 26 Augustus 1617; en voorts, uitvoerig, Trigland, Kerckel. Gesch., blz. 1025 vv.

het garnisoen te doen zoo in den Briele geschiet is, int veranderen van den eedt.

Wy versoucken U mede ons te willen laten weten wat resolutie, op u rapport aengaende dese zaecke tot Amstelredam zoude moghen genomen zijn.

Hiermede, Eerentfeste etc.

In 's Gravenhaghe, den viiiⁿ Augusty 1617.

Post data. Wy hebben aen de Provinciën geschreven dat se datelijck hare gedeputeerden herwaerts zouden willen schicken ende versoucken U de goede handt aldaer te bieden, omme te sien ofte het niet mogelijk en ware de steden Medenblik ende Monickendam om te setten. Wy zullen alhier arbeyden soovele wy connen. Wy zouden oock geerne u advis vernemen opt gene men in dese gelegentheyte noch meer zoude mogen doen, ende ofte wy oock zullen vastgaen mette betalinge van het criechevolck, dat ter cause van de kerckelijcke swaricheden mochte alhier gecasseert werden.

Dit by billet. Wilt ons laten weten, door wien ghy best vindt dat wy van hier onse brieven aan U zeker ende gevoeghlijck zullen mogen doen bestellen, ende door wien ghy ons de uwe wilt doen leveren.

II.

MAURITS AAN REINIER PAUW.

Maurits etc.

Eerentfeste etc. Besondere goede vrundt,

't Zedert onsen lesten van den viiiⁿ deser is hier niet meer voorgevallen, dan dat de Gecommitteerde Raden van de Staten van Hollandt begeerdt hebben

dat wy de compaignie van den capitein Fainfes zouden willen uuyt den Briel trecken, hoewel hy den commissarisen heeft eedt gedaen. Ende hebben daeromme zijn compaignie, beneffens noch die van den jongen Prince Don Guillaume van Portugual¹⁾ etc., (daeraff Bouchoven lieutenant is) oock patente doen depescheren, omme van daer te vertrecken. Ende zenden twee andere compaigniën in hare plaatsen binnen den Briel; houdende oock daervoor, dat men de capiteinen ende officieren derselver mede den eedt zal willen affnemen.

Daer zijn eergisteren twee commissarisen naer Oudewater gesonden; maer hebben noch niet connen vernemen watter zoude mogen gepasseert zijn; vertrouwende dat se aldaer zullen constant blyven. Wy en zullen alhier van onser zyde niet laten te doen, wat tot den welstandt der zaken ende tegens de genomenes scherpe resolutiën eenichsints zoude connen mogelijk ende dienlijck wesen; versouckende dat het U gelieve de goede handt daeraen te houden, dat yegens de resolutiën, die men hier is nemende, by de vijff steden²⁾ oock andere, mannelijcke mogen werden genomen, want wy daervoor houden, datter geenen beteren middelen is dan die, om d'andere steden, die haer tsamen geligeert hebben³⁾, in den toom te houden ende haer voornemen te stutten. Wy zijn verwitticht, dat eerstdaeghs de gedeputeerden van de Provinciën hier zullen wesen, daermede de zaecken seer gestijft zullen connen werden, ingevalle de voors. vijff steden haer alsvoren souden

1) De oudste zoon van Don Emanuël van Portugal en Maurits' zuster Emilia van Nassau.

2) Amsterdam, Dordrecht, Edam, Enkhuizen en Purmerend.

3) Hiermede zijn bedoeld de acht steden: Haarlem, Leiden, Gouda, Rotterdam, Schoonhoven, den Briel, Alkmaar en Hoorn.

gelieven te resolveren; hetwelcke wy goedt hebben gevonden aen U te schryven, vertrouwende dat by U daerinne alle mogelijke goede offtiën zullen werden gedaen ende der landen welstandt, beneffens ons, betracht.

Hiermede, Eerentfeste etc.

In 's Gravenhaghe, den xiⁿ Augusty 1617.

Wy en vinden niet goedt, dat by U van eenighe deser zaken copie aen yemanden werde gegeven, aengesien wy verstaen dat den Advocaet uuyt den steden van particulieren daeraff met brieven veradverteert wordt.

By billet als kalffken.

Belangende den persoon van onsen broeder, Prince Henrijck van Nassau etc., daeraen behoort men niet te twijffelen S. L. zal dezelve voet gaen als wy. Begeerende dat ghy hiervan niet veel mentie aen yemandt willet maken ¹⁾).

By billet geteeckent.

Wy senden U oock hierbeneffens een extract, dat wy hebben doen nemen uuyt de resolutie van de Heeren Staten van Hollandt etc., waerinne al het fenijn is ghelegen, ende claerlijcken uuyt blijktt, dat sich den Advocaet is maeckende dictator van Hollandt; streckende oock dezelve clause merckelijck tegens de ware Gereformeerde religie ende onsen persoon, dewyle men daertoe het criechsvolk begeert te gebruycken; hetwelcke wy U versoucken die Heeren van Amstelredam te verthoonen, opdat het haer oock gelieve daerop wel serieuselijck te letten.

1) »Prins Hendrik hadt rondtuit geseit, dat hij de leere van Rosaeus niet geloofde”. Volgens Uytenbogaert, bij Brandt, II. 556.

Desen dagh ('t welck wy int schryven deser verstaen hebben) vertrecken de Heere van Duvenvoorde en pensionaris de Grootte naer Zeelandt, om de Heeren Staten aldaer over te brengen d'antwoorde, die alhier aen derzelve Gedeputeerden was medegegeven, zijnde dezelve nu gestelt in forme van apologie ofte justificatie van wegen de Edelen ende meeste steden van Hollandt ¹⁾; gevende U daeromme met eenen te bedencken, ofte het niet goetd en ware dat de andere vijff steden hare andtwoorde, die syluyden daerop mochten gereedt hebben, datelijck mede naer Zeelandt schickten, om beneffens de voors. apologie by den Heeren Staten aldaer geexamineert te werden ²⁾.

III.

MAURITS AAN REINIER PAUW.

Maurits etc.

Eerentfeste, wyse ende discrete, besundere goede vrundt,

Wy worden van eenighe zeer gheraden, dat wy soudent schryven aen de Edele, oock alle de magistraten ende vroedtschappen van de steden van Hollandt etc., ende hebben daeromme dese bygaende missive doen concipieren, dewelcke wy, naerdatt se aen de voors. Edelen ende steden zal overgesonden wesen, (des noodigh zijnde) van meyninghe zoudent wesen, eenen yegelijcken door den druck gemeyn te

1) Dit antwoord is afgedrukt bij Baudartius, Memoriën, IX. 45 vv.

2) Het tegenvertoog was nog niet gereed; eerst 30 Aug. werd het in de Amsterdamsche Vroedschap vastgesteld. Het is afgedrukt bij Baudartius, IX. 50 vv.

maken, omme ons te beter te dienen tot ontschuldighe van de onwarachtighe calumniën, die men ons is naergevende, ende verzekeringe van onse goede intentie tot der landen welstandt, zoo int generael als int particulier; hebbende U dezelve eerst eens willen communiceren ende u advis daerop hooren. Ende alsoo wy oock ghespeurt hebben dat uwen zoon, den pensionaris ¹⁾, hem in de kerckelijke zaken wel heeft geoeffent ende de gelegentheydt daeraff wel is verstaende, soo verzoucken wy U hem het voors. concept oock ter handen te stellen, ten eynde hy de moeyte wille nemen omme tselve mede te deursien ende daer hy eenighe woorden ofte redenen mochte vinden, te hoogh ofte te leegh loopende, dezelve naer zijn goetduncken in de marge te veranderen; ende ons daerna, gecorrigeert, benefens u advis, wederomme alhier over te senden; waeraen ons sonder[ling] aengenaem welghevallen zal gheschieden.

Ghisteren morgen hebben wy hier gesproken met den schouteth Muys van Dordrecht ²⁾, ende zijn beducht dat aldaer niet soo gladde ofte goede resolutie zal werden genomen, als wy wel zouden wenschen; maer dat die van Dordrecht zullen blyven op den zelfsten voet, die zy tot noch toe in de kerckelijke disputen hebben gehouden; verhopende nochtans dat se sullen desavoueren de leste resolutie, die men alhier heeft genomen. Wy doen alle mogelijke debvoiren omme van henluyden een goede resolutie te mogen crygen, waeromme wy oock luyden derwaerts hebben geschickt, opdat de zaecken daertoe mochten werden gebracht, ende hebben tot meerder

1) De toen 31-jarige Adriaan Pauw, geb. 1 Nov. 1585, sinds 1611 pensionaris der stad Amsterdam.

2) Hugo Muys van Holy, van 1599—1620 schout te Dordrecht.

bevoordinghe van dien den voors. schouteth Muys noch een memorie medeghegheven, daeroff wy U oock een dubbel hierbeneffens zijn overschickende. Wy souden nu des te meer noodigh achten, dat by die van Amstelredam ende andere steden met haer gevoelende op dese saken beter moge werden geleth, ende, gelijk wy U noch meermalen in onse voorgaende geschreven hebben, by henluyden soo mannelijcke resolutie magh werden genomen, als die gewichtigheyt der zaken ende dienst van den lande nootlijcken is verheysschende, ende daermede de andere meest-stemmende steden mogen werden in toom gehouden. Welke zaecken wy U oock noch ernstelijk versoucken te willen behertigen ende bevoorderen helpen, zoovele als immermeer mogelijk zal wesen.

Wy hebben oock uwen lesten van gisteren ontfangen, dewelcke wy, zonder die yemandt te thoonen, datelijck hebben gescheurt ende vernieticht, zoo wy oock gedaen hebben al u andere brieven, waerop ghy U mooget verlaten ende wel gerust zijn.

Ende belangende tghene ghy soudet goetvinden, omme by ons een reyse gedaen te werden deur de steden, daertoe vinden wy ons wel genegen, maer zijn beducht dat men alhier geduerende onse absentie eenige schadelijcke resolutiën zoude mogen int werck stellen, alsoo het eenen langen tijdt zoude moeten aenloopen, eer dat wy die reyse zouden connen ghedaen hebben.

Hiermede, Eerentfeste etc.

In 's Gravenhage, den xviⁿ Augusty 1617.

IV.

MAURITS AAN REINIER PAUW.

Maurits etc.

Eerentfeste etc.

Deser thoonder, Roeloff Roeloffsz ¹⁾, heeft ons gecommuniceert de pampieren, die ghy hem hebt medegegeven, ende doen U voor uwe groote sorghvuldigheidt ende neersticheydt zeer bedancken, met verzouck daerinne met onghespaerden vlijt, soo ghy tot noch toe ghedaen hebt, te willen continueren, ende de andere steden van Amstelredam, Enckhuysen etc. tot een goede ende mannelijke resolutie te sien bewegen; te meer, dewyle men speurt dat by de andere

1) Roelof Roelofsz. was 11 Juni 1611 te Amsterdam door den Oudraad tot ziekentrooster aangesteld. Hij zal wel dezelfde zijn, die als vermaner op het schip Amsterdam de reis van Jacob van Neck in 1600 medemaakte en daarvan een journaal hield, waaruit later een uittreksel het licht zag. Hij stond blijkbaar bij de stedelijke regeering zoowel als bij den kerkeraad goed aangeschreven, want reeds kort na zijne benoeming, 21 Dec. 1611, werd, op verzoek van den kerkeraad, zijn salaris, en dat van zijn collega Pieter Willemsz., van f 450 op f 550 gebracht. In 1614 en 1615 vond ik eene extra-toelage van f 120 voor hem vermeld; 1 December 1617 ontving hij op zijn verzoek „omme subsidys te becoomen omme sijn soon in studiis te continueeren”, f 75 voor 2 jaren, welke toelage 7 Nov. 1619 werd verlengd. Hij schijnt toen ontslag te hebben verzocht, althans men leest in de Res. Oud-Raad, 7 Nov. 1619, „dat Roelof Roelofsz., siekentrooster geweest, het jaerl. tractement sal ontfangen, ende soo hy in den dienst niet blijft, soo sal sijn tractement ophouden”. Den 31sten Juli 1620 wordt een Roelof Roelofsz., op eene cautie van f 1700, toegelaten tot koopmansbode op Antwerpen. Den 6en Sept. 1623 werd aan den zoon f 100 voor een jaar toegestaan, doch opneming in het „College” te Leiden werd hem niet vergund. Het Album Studiosorum bevat op 18 Nov. 1623 den naam van een 20 jarig Amsterdamsch theologisch student Rudolphus Rudolphi. Zie nog de 10e missive.

parthie niet en wordt geslapen. By ons worden van gelijcken alle uysterste middelen aengewendt by de steden van Dordrecht, Delft, Gorcum ende Schiedam, omme van daer een gelijcke resolutie te procureren tegens de scherpe, die men alghereets hier heeft genomen, hetwelcke wy houden te wesen den eenigen middel, daermede men de andere zoude mogen rembareren; ende willen niet twijffelen, zoo zulx magh geschieden, ofte zy zullen wel een ander register trecken, dan zy tot noch toe ghedaen hebben. Ende zoude onses bedunckens goet wesen dat men eenen roup liet gaen, dat die van Amstelredam ende andere goede steden selfs zullen uuyt hare middelen doen betalen de criechsluyden, die men mochte casseren, doordien zy weygerden eenen anderen eedt te doen ofte haer tegens die van de Ghereformeerde religie te laten gebruycken; ende conde men dese resolutie van de steden verwerven, daer en is niet dat de andere meer vreesen.

Wy verstaen dat den pensionaris de Groote by de Heeren Staten van Zeelandt zyne propositie heeft gedaen, diewelcke men hem in gheschifte heeft affghevoordert. Soo haest wy de toegeseyde copie daeraff connen crygen, zullen U een dubbel daarvan over zenden. Wy hebben voor desen lesten, ende naer ons beste ghedencken, noch dry van uwe brieven ontfangen, dewelcke wy, vervolgens ons schryven van eerghisteren, datelijck hebben vernietiget, zonder dezelve aen yemandt te communiceren, gelijk wy oock zullen doen met alle de andere, die wy noch van U zouden mogen becomen; waerinne ghy U wel moocht gerust stellen.

Hiermede enz., Eerentfeste etc.

In 's Gravenhage, den xviiiⁿ Augusty 1617.

V.

MAURITS AAN REINIER PAUW.

Maurits etc.

Eerentfeste, wyse ende discrete, besondere goede vrundt,

Den Raetsheer Sweerts heeft ons uwe leste wel overghelevert, welcke brieven wy datelijck hebben vernietight, ende zullen de copie van de resolutie in goede ende secrete bewaringe houden. Wy doen U over de genomene moeyten ende gedane debvoiren tot het beleydt der zaecke zeer bedancken. Van de compste van de gedeputeerden van de Heeren Staten van Zeelandt connen wy noch den gesetten tijt niet weten, overmidts de ghedeputeerden van der Tholen ende Goes, op naerder rapport aen hare principalen, noch eens naer huys waren vertrocken; dan soudon als ghisteren, wesende Dynsdagh, wederomme in de vergaderinge tot Middelburgh verschynen; zulex dat wy nu alle ure naerder bescheydt zijn verwachtende, wat dagh ende ure die gedeputeerden van Zeelandt zouden verreysen, daeraff wy U daernaer sullen verwittigen. Zullen wy oock doen soo haest wy int zeker zullen hebben verstaen de resolutie, die by die van Dordrecht zal zijn genomen, dewelcke eergisteren ende noch gisteren zijn vergadert geweest.

Hiermede, Eerentfeste etc.

In 's Gravenhage, den xxiiiⁿ Augusti 1617.

VI.

MAURITS AAN REINIER PAUW.

Maurits etc.

Eerentfeste etc., besondere goede vrundt,

Desen morgen sijn ons uwe leste wel ter handen

gecomen, met het bygevoeghde concept, dat u zoon den pensionaris heeft gemaect, doende denzelven over de moeyten daerinne genomen zeer bedancken, ende zullen hetzelve in goede ende secrete bewaringhe houden, maer uwen brieff hebben wy datelijck vernietight.

Wy zenden u hierbeneffens den brieff, die wy hebben gheschreven aen den Hertoghe van Venetiën in faveur van den schipper Dirck Pietersz. Proost, ende daerbeneffens copie, opdat ghy den inhoudt daarvan moget weten, meynende wy dat dezelve zoo dienstelijck zullen wesen ¹⁾.

Wy verstaen dat in Zeelandt de overcompste van de ghedeputeerden gheresolveert is, ende alleenlijck nu stondt op 't maken van d'instructie, die dezelve gedeputeerden soude medegegeven worden, daerop ginder eenighe gedeputeerden van de steden naerder rapport begeerden te doen aen hare principalen.

Ghisteren zijn de mannen van acht in den ouden raedt tot Dordrecht noch vergadert gheweest, ende hebben goetgevonden hare gedeputeerden, die lest op de vergaderinghe hier zijn gheweest, te belasten dat se zouden by gheschifte stellen haer advis op tghene zy t'harer wedercompste in de voors. vergaderinghe soudent proponeren, twelck dan daerna by de voors. mannen van acht ende ouden raedt zal oversien werden, omme daerop wyders te resolveren.

Wy zouden geerne verstaen tgene by die van Enchuysen ende andere goede steden daeromtrent zal geresolveert zijn.

Hiermede, Eerentfeste etc.

In 's Gravenhaghe, den xxvⁿ Augusty 1617.

1) Cf. eene missive van den Venetiaanschen gezant Cristoforo Suriano van 4 Sept. 1618, in „Brieven van Lionello en Suriano”, blz. 307. (Werken Hist. Gen.; Nieuwe Serie, No. 37.)

Naerdatt wy desen geschreven hadden hebben wy schryven van Dordrecht ontfangen, inhoudende de pointen in de bygaende memorie vervatet, dewelcke wy soo hebben doen instellen, opdat men uuyt den stijl van den brieff niet en zoude oordeelen, wien ons dien heeft geschreven, aengesien den man niet en wil gekent zijn; ende verzoucken U deselve memorie met discretie te communiceren aen die ghy het gheraden mochtet vinden.

VII.

MAURITS AAN REINIER PAUW.

Maurits etc.

Eerentfeste etc.

Wy zenden u hierbeneffens copie van de resolutie by die van Dordrecht genomen, mitsgaders den schrifttelijcken last aen hare gedeputeerden gedaen, om ons te rapporteren; U verzouckende d'een en d'ander t'examineren ¹⁾.

Uuyt Zeelandt verstaen wy, dat de gedeputeerden derselver provincie haer zouden prepareren om van daer te vertrecken, in meyninghe zijnde t'eynde van dese weke hier aen te comen.

Hiermede, Eerentfeste etc.

In 's Gravenhaghe, den lesten Augusti 1617.

¹⁾ De Resolutie van Dordrecht is afgedrukt in de Res. Holl. 29 Aug. 1617. Zie ook Baudartius, IX. 68. De heer Mr. J. C. Overvoorde, archivaris te Dordrecht, deelde mij mede dat het Dordtsche archief aangaande deze zaken niets van belang bevat.

VIII.

MAURITS AAN REINIER PAUW.

Maurits etc.

Eerentfeste, wyse ende discrete, besondere goede vrundt,

Ghisteren is onsen boeckhouder Josua Apolony uuyt Zeelandt alhier aengecomen, denwelcken ons heeft aengebracht, dat de ghedeputeerden van de Heeren Staten aldaer op huyden, wesende Maendagh, van ginder zouden vertrecken om herwaerts te comen, ende dat dezelve Heeren Staten tot op voorleden Vrydagh souden noch zijn vergadert geweest. Ende, soo ons den voors. Apolony oock heeft aengedient, souden de voors. gedeputeerden wel ghelast comen, hoewel nochtans die van der Tholen ende Goes eenige spertelinge souden hebben willen maecken ¹⁾.

Hier wordt by eenige geoordeelt dat het goetd ware, dat de ghedeputeerden der stadt Amstelredam, die nu souden mogen herwaerts comen, ghelast wierden omme, alhier wesende, van wegghen dezelve stadt eenige besendinge te doen aen sommige steden van Zuydt-Hollandt, als namentlijcken Dordrecht, Delff, Gorcum, Schiedam etc. Verzoucken U daromme ons te laten weten, ofte dezelve Gedeputeerden daertoe zullen gelast comen, opdat, indien se met zulcken last comen, wy alsdan met henluyden mogen adviserer oft zulcx geraden is oft niet.

Ende hiermede, eerentfeste, wyse ende discrete, besondere goede vrundt, blijft Godt bevolen.

In 's Gravenhaghe, den iiij^{en} Septembris 1617.

U Goetwillige Vrundt.

1) Zie over het verhandelde in de Staten van Zeeland een uitvoerig uittreksel uit de Notulen, bij Brandt, II 591—620.

IX.

MAURITS AAN REINIER PAUW.

Maurits etc.

Eerentfeste etc., besondere goede vrundt,

Desen dient alleenlijk om U te verwittigen, dat desen naermiddagh de gedeputeerde van de Heeren Staten van Zeelandt alhier zijn aengekomen, ende dat wy daeromme meynen, zoo de Heeren van Amstelredam nu oock hare gedeputeerden ghelieffden te zenden, dat die recht wel te passe souden comen.

Hiermede, Eerentfeste etc.

In 's Gravenhaghe, den viiⁿ September 1617.

X.

MAURITS AAN REINIER PAUW.

Maurits etc.

Eerentfeste, wyse ende discrete, besondere goede vrundt,

Alsoo wy hadden verstaen dat by den Staten van Utrecht ses compaigniën soldaten wierden aengenomen, hadden wy ons datelijck laten vinden in de vergaderinghe van den Raedt van State ende tselve aldaer geproponeert; hetwelcke by de meeste stemmen niet goedt en werde gevonden ende geresolveert de zake te kennen te geven aen de Generaliteit. Oversulcx van daer gegaen zijnde by Mijn Heeren de Staten Generael ende deselve zulcx mede voorgedragen hebbende, is by alle de provintiën goedt gevonden, dat men aen die van Utrecht soude schryven simpelick omme te weten de redenen, waromme zy deze lichte doen; maer by de meeste stemmen geresolveert

te schryven dat men aldaer met de voors. lichtinghe soude supercederen ¹⁾. Waerop wy nu dagelijcx antwoorde zijn verwachtende.

Tot Leyden, hoewel men ons hadde versekert dat de gemeynte geene lichtinge van criechsvolk soude hebben willen lyden, is evenwel dryhondert man by den magistraet aldaer aangenomen; maer is daerop gevolght, dat sich die van de oude Gereformeerde religie geheelijcken van de andere hebben gescheyden, ende verclaert met henluyden geen ghemeynschap meer te willen houden, ende hebben hun noch de andere, die als een tweede scheuringe ofte derden hoop schenen te maecken, haer by de oude gevoeget.

Wy souden wel willen yemandt senden naer Hoorn, Moninckendam ende Medenblik, omme aldaer met eenige persoonen, die goedt sijn, in onsen name te spreken, ende tot goede resolutie te vermanen, waertoe wy den persoon van den sieckentrooster Roeloff Roeloeffsz. bequaem sijn houdende; versoucken U daromme hem datelijcken herwaerts by ons te senden, opdat wy hem daertoe mochten gebruycken ende onse meyninghe alhier naerder te verstaen geven; waeraen gy ons vrundtschap sullet doen.

Hiermede, Eerentfeste etc.

In 's Gravenhaghe, den xviiiⁿ September 1617.

XI.

MAURITS AAN REINIER PAUW.

Maurits etc.

Eerentfeste etc., besondere goede vrundt,

Roeloff Roeloffsz. is alhier by ons geweest ende

1) Zie het verhandelde in den Raad van State en in de Staten-Generaal, bij v. d. Kemp, a. w., IV 210 vlg.

heeft ons gecommuniceert tghene hem by Samuel Bartholdus ¹⁾, in name van eenige is overgheschreven, mitsgaders den mondelinghen last, die ghy hem haddet gegeven. Ingevolge van 't welcke wy hebben goetgevonden aen die van Moninckendam te schryven, soo ghy uuyt de bygaende copie naerder zult connen vernemen. U bedanckende voor de continuatie van uwe goede affectie, met verzouck deselve int beleydt deser zaecke noch wyder te willen verthoonen; waeraen den lande sonderlingen dienst ende ons zeer aenghe-naeme vrundtschap zal geschieden.

Hiermede, Eerentfeste etc.

In 's Gravenhaghe, den ixⁿ Octobris 1617.

Wy hebben oock aen die van Edam geschreven ende versocht, dat se hare gedeputeerden met die van Amstelredam soudén willen zenden.

XII.

MAURITS AAN REINIER PAUW.

Maurits etc.

Eerentfeste etc.

Ghisteren zijn ons uwe leste behandicht. Wy bedancken U voor d'advertentiën daarmede gedaen, ende insonderheydt over de goede debvoiren, die ghy bewesen hebt in de zaecke van Moninckendam, daeraff wy een goede uuytcompste zullen verhoopen.

Van de zaecken van Utrecht hadden wy diergelijcke advisen van anderen vernomen.

¹⁾ Van 1599—1640 predikant te Monnikendam; in 1618 afgevaardigde ter Dordtsche Synode.

Dezelve uwe brieven hebben wy terstonts verbrandt, gelijk wy oock alle de andere uwe voorige gedaen hebben.

Hiermede, Eerentfeste etc.

In 's Gravenhage, den xviⁿ Octobris 1617.

Post data, xviⁿ October 1617. De provintiën hebben op de zaken van Utrecht noch geen vaste resolutie genomen. De Heeren Staten van Zeelandt zullen naestcommenden Donderdagh vergaderen, waromme eenige van hare extraordinaris-gedeputeerden derwaerts gereyst zijn, met intentie hare principalen de voors. zake, soo die nu gelegen is, te proponeren, ende van gelijken het concept op het houden van een Synode Nationael, twelck in gheschrifte is vervaet; midtgaders het point van de Fransche trouppen, vermits die van Hollandt difficulteeren dezelve langer te betalen. Waerop wy eerstdaechs goede resolutie uuyt Zeelandt hopen te vernemen, zoo oock uuyt de provincie van Gelderlandt, alwaer oock toecomende Donderdagh vergaderinghe sal wesen, ende zijn daromme van gelijken derselver gedeputeerden van hier derwaerts reysende.

XIII.

MAURITS AAN REINIER PAUW.

Maurits etc.

Eerentfeste etc.

Wy hebben uwe leste ontfangen ende daeruuyt geerne verstaen dat de Heeren van Amstelredam hare gedeputeerden dese weke wederomme herwaerts souden senden; bedancken U seer voor uwe advertentiën.

Alhier en is tzedert het vertreck van de voors. gedeputeerden niet van importantie voorgevallen. De gedeputeerden van de vier provintiën zijn hier nu wederomme gearriveert, ende van meyninge dese weke (terwyle die van Zeelandt zullen presideren) het houden van het Nationale Synode te besluyten ¹⁾.

Den Ambassadeur du Maurier is de voorleden weke uuyt Vranckrijk wederomme hier gecomen, hebbende zyne propositie in de vergaderinge van Mijn Heeren de Staten Generael ghedaen ²⁾, ende dezelve tot voorighe ruste ende eenicheydt zeere vermaendt, in terminis generalibus; ende en hebben oock wy noch niet anders als diergelycke van hem connen vernemen, twelck hy seght hem van den Coninck gelast te zijn.

Wy verzoucken U de goede handt daeraen continuelyck te willen houden, dat de Heeren van Amstelredam geen debvoir en sparen by de goede in de steden Moninckendam ende Medenblick, als van andere steden in hare quartieren daeromtrent, omme dezelve tot goede resolutiën te bewegen, gelijk oock van gelijcken in dese quartieren by ons met onghespaerden vlijt gedaen wert.

Hiermede, Eerentfeste etc.

In 's Gravenhage, den vⁿ Novembris 1617.

XIV.

MAURITS AAN REINIER PAUW.

Maurits etc.

Eerentfeste etc.

Hierbeneffens senden wy U een extract uuyt de

1) Wat inderdaad 11 November geschiedde.

2) Den 3den November; te lezen bij Brandt, II. 643.

poincten van beschryvinge, dewelcke nu soudén uuytgaen, waeruuyt ghy zult connen sien hoe de sake van de religie duysterlijk gestelt wordt ¹⁾. Onses

1) Maurits doelt hier op het eerste van de punten der beschrijving voor de dagvaart, samengeroepen tegen 5 Dec. 1617. Volgens het afschrift in het Resolutieboek der Amsterdamsche Vroedschap luidde het als volgt:

„Voor het scheyden van de leste dachvaert, naedat geen eenparige resolutie en conde genomen werden opten voorslach by beschryvinge ende reces gedaen, omme tot accomodatie van de seer schadelijcke religions-differenten gelijck getall van politicque ende kerckelijcke persoonen, goede lieffhebbers des geliefden vaderlandts ende van de ware Christelijcke Gereformeerde Religie by den heeren Eedelen ende eenige steden gecommiteert te werden, was ten lesten voorgeslagen, dat ten selven eynde een provinciael Synode van de voorsz. landen soude worden beschreven, ende een placcaet gemaectt, jegens de onbehoorlijckheeden, die mit schryven, spreekken, ende andere manieren tot verstoringe van de gemeene ruste in den landen passeerden, mitsgaders een missive aen de classen ofte kerckendienaren, omme haer in hare predicatiën, ende andere actiën in de tegenwoordige religions-geschillen stichtelijck ende moderatelijck te dragen, naer inhoudt van de concepten daerop gemaectt; ende terwylen daerop geen eenparige resolutie en heeft connen genomen worden, waren de heeren Eedelen ende die Gedeputeerden van alle de steden ernstelijck versocht, ten eynde een yegelijck alle het gepasseerde in de voors. vergaderinge naerder overdencken, overwegen ende getrouwelijck naer de waerheyt rapporteren soude, op hoope dat Godt de Heere Almachtich zijnen Goddelijcken segen verleenen, die oogen naerder openen, ende die gemoederen disponeren soude tot alles, wes tot Godes eere ende glorie, der landen vry- ende gerechticheeden, eensamentlijck behoudenis van de Evangelissche waerheyt ende eenicheyt dienstelijck is. Naerdien oock sedert het scheyden van de voors. leste dachtvaert, soo opte religions als andere importante saecken, den welstant, vry- ende gerechticheden der landen ende steden betreffende, veele ende verscheyden actiën in collegiën ende andersints sijn gepasseert, die naer de waerheyt dienen verstaen uuyttet het rapport van dengeenen, die daerby aen ende over sijn geweest, soo worden de heeren Eedelen ende steden vriendelijck versocht ende ernstelijck vermaent op alle 't geene voors. rypelijck ende met alle goede insichten te willen letten, ende op de voors. poincten alsnoch, sooveel de heeren

bedunckens staet dit point recht op schrouven ende om de vroedtschappen wederomme te blindtdoecken,

Eedelen aengaet, well geresolveert te commen; ende de steden hare Gedeputeerden mit volcomen last te seynden, oock omme de voors. rapporten te hooren, ende de oprechte waarheyte van het gepasseerde verstaen zynde alles wel te overwegen ende daerop mede te helpen advyseren ende resolveren, sulcx als tot meesten dienste ende verseeckeringe der landen int gemeen ende namentlijk van de landen ende steden van Hollandt ende West-vrieslandt int particulier sal bevonden worden te behooren; ende tot dien eynde hen disponeren omme op alles tot eenparige resolutie te commen (ist doenlijck), indien niet, hem uuytterlijck mette meeste stemmen te mogen conformeren, daertoe sunderlinge sal dienen geleth, dat de voorgaende oneenicheeden ende verscheydenheyte van de opiniën, tot seer groote schade, praedjuditie ende interest van de landen ende steden van Hollandt ende West-Vrieslandt, binnen ende buyten dese landen zijn streckende ende vorder getogen worden."

Hierop werd in de vergadering der Amsterdamsche Vroedschap van 4 en 5 Dec. 1617 de volgende resolutie genomen:

„Naedat verscheyden stucken ende geschriftten tot dit point dienende waren gelesen, oock gehoort 't rapport van den heeren, die soo nu soo dan in den Haghe sijn geweest, ende op alles geleth, tgundt ter materye was te considereren, is verstaen dat de gedeputeerden deser stede, gecommitteert totte aenstaende vergaderinge van d' Eed. Mo. Heeren Staten van Hollandt ende West-Vrieslandt sullen inhaereren de voorgaende resolutiën van den voors. Raed ofte Vroetschappe opt stuck van de religie genomen, ende daerby alsnoch te persisteren. Ende aengesien by de Ho. Mo. Heeren Staten-Generael goetgevonden ende gearresteert is te convoceren een Nationale Synode, als geen bequamer ende loffelijcker voet ende middel hebbende connen bedencken, daerdoor de geresen misverstanden ende oneenichheeden in religions-saecken souden connen werden gedemt ende teneder geleyt, oock de ruste ende vrede getroffen ende alle swaricheeden voorgecomen, sullen daeromme de voors. gedeputeerden by alle gevoechlijckste ende bequaemste middelen van inductie ende andersints arbeyden ende ernstelijck aenhouden, ten eynde de difficulterende provintiën, leeden ende steden vant landt, die alsnoch int voorschreven Nationael Synode swaricheyt maecken, haer metten anderen bewilgende provintiën ende steden willen conformeren, omme gelijckelijck te arresteren een provintiael ende nationael Synode,

evenals tevoren. Wy hebben U tselvige nu willen oversenden, opdat de Heeren van Amstelredam daeraff in tijts mochten veradvertteert zijn ende op hare hoede wesen. De andere poincten ende documenten daertoe dienende meyndt den borghemeester Jonas Witsen ¹⁾ eerstdaegs aen de Heeren van Amstelredam copielijk over te schicken, waeruuyt dan de Heeren aldaer breeder zullen connen onderricht werden.

Eenige van Dordrecht meynen, dat het nu dienstelijk ware, soo Mijn Heeren van Amstelredam geliefden noch voor de aenstaende vergaderinge eenighe gedeputeerden naar Dordrecht te senden, omme de vroedtschappen aldaer van alles volcomen onderrichtinghe te geven; dewyle den yegenwoordigen borgemeester int doen van de propositiën sich seer achterhouwende verthoondt. Ende dat dan oock by de gedeputeerden van Amstelredam ende Heeren van Dordrecht in deliberatie mochte geleydt werden om in beider name eenighe besendinghe te doen in de steden van Gorinchem ende Schiedam, tot bevoorderinghe van der landen ruste ende welstandt. Dit

op den ouden voet, opdat men by middel van dien, eens mach comen uuyt de tegenwoordige bedroeffde swaricheeden, ende geraecken tot het gewenschte wit van ruste, vrede ende eenicheyt, ende dat middelertijt daer verscheyden gevoelen geoeffent worden, vrydoom gelaten ende niemant daerover gemolesteert worde, in welcken gevalle laten de voornoemde Raeden haer beduncken dat het placcaet, daervan dit poinct is mentie maeckende, niet van noode sal weesen. Wat belangt de rapporten, daervan in dit poinct oock verhael wordt gedaen, sullen de gedeputeerde d'selve aenhooren, ende, ingevalle die zijn van importantie, daervan hare principalen adverteren, opdat alsdan daerop geleth ende geresolveert mach worden, als bevonden sal werden te behooren."

1) Jonas Witsen. Hier schuilt eene vergissing: Jonas Witsen, ofschoon sinds 1596 lid der Vroedschap, werd eerst in 1623 Burgemeester. Ik vermoed dat bedoeld is de Oud-Burgemeester Gerrit Jacobsz. Witsen, die van Mei 1617 tot Mei 1620 Amsterdam in het College der Gecommitteerde Raden van Holland vertegenwoordigde.

stellen wy U in bedencken om Mijn Heeren van Amstelredam voor te dragen, dewelcke alsdan sullen daerinne gelieven te doen, zoo deselve ten meesten dienste van den lande zullen oordeelen het raedtsaemste, ende nadat zulcx hare stadts gelegentheyd zal connen lyden; waertoe wy U verzoucken alle voorige goede officiën te plegen ende continueren; ende zal ons aengenaem welgevallen daeraen geschieden.

Hiermede, Eerentfeste etc.

In 's Gravenhage, den xxⁿ Novembris 1617.

By billet.

In 't schryven deser worden wy veradverteert, dat die van Rotterdam eenen officier met twijntich soldaten van hare compaignie waertgelders hebben gesonden binnen Schoonhoven ¹⁾, dewelcke van meyninge zijn oock een compaignie te lichten, waerover dat zal commanderen den zoon van Gerrit van Galen; ende zijn dese twijntich soldaten met vier ende vijff tseffens ghisteren by den bailliu van Schoonhoven in de stadt aldaer gebracht. Eergisteren avondt, wesende Saterdag, wierden wy veradverteert, dat die van Rotterdam de voors. soldaten met een behendicheyt in een caeghschuyte hadden gescheept ende dat den zoon van den voorn. Galen daerby was; waeruuyt eenige alhier presumeerden dat se souden gaen naer Oudewater, ende hebben daeromme den capiteyn Couck in dilligentie daeroff gewaerschout, opdat hy wel soude toesien ende op zijn hoede wesen.

Post data, in margine:

Wy geven U mede in bedencken, ofte het niet

1) De magistraat van dit stedeke onderscheidde zich door verregaande onverdraagzaamheid jegens de Contra-Remonstranten. Cf. Trigland, blz. 786 vv.

goedt en ware op de copie van dit bygaende extract van de poincten van beschryvinge eenige annotatiën te maken, dewelcke men eenige persoonen in de goede steden zoude mogen communiceren. Soo ghy tselve geraden vindt, wilden wy wel, dat u zoon den pensionaris de moeyte name om dezelve annotatiën, die hy dienstelijk soude mogen achten, eens te stellen.

XV.

MAURITS AAN REINIER PAUW.

Maurits etc.

Eerentfeste etc.

Wy senden U hierbeneffens twee pacquetten brieven, het eene houdende aen Wolphert Barentsz.¹⁾ ende Cornelis Cornelisz. Soop²⁾, oude borghemeesters binnen Hoorn; ende het andere aen Aelbert Bruyningh, secretaris tot Enckhuysen, waerinne wy gelijke brieven zijn sendende aen Symon Marsz. Lievens ende Cornelis Mathijsz. Schagen, beide vroedtschappen tot Medenblick, van enen sodanighen inhoudt als die voors. van Hoorn; dewelcke wy onder het cachet volant hebben doen sluyten, zulcx dat U. L. het pacquet met den brief aen die van Hoorn bequame-lijk zal connen openen; hetwelcke geschiedt is, opdat

1) Wolphert of Olphert Barentsz was in de jaren 1611 en 1613 burgemeester geweest en werd het opnieuw bij de verandering der regeering van Hoorn door Maurits in 1618, waarna hij nog in 1620 en 1622 de burgemeesterlijke waardigheid bekleedde. In den toen ontbranden strijd tusschen de meer Remonstrantschgezinde „Burgers” en de „Harden” sloot hij zich bij eerstgenoemden aan; zoodat het uit het naschrift van dezen brief sprekend wantrouwen van Maurits blijkbaar niet ongegrond was.

2) Cornelis Cornelisz Soop, sinds 1585 lid der Vroedschap, bekleedde tusschen 1581 en 1613 dertien malen de burgemeesterlijke waardigheid.

ghy dezelve soudet mogen lesen, daerop wy ons refereren; U versouckende dezelve gelesen hebbende vast te doen sluyten, ende aen de voors. borgemeesteren tot Hoorn sekerlyck laten overleveren; mitsgaders oock het paquet van den voors. secretaris, denwelcken wy van gelijcken versocht hebben d'ingesloten sekerlyck aen de voors. vroedtschappen tot Medenblick te doen behandigen. Ende zal U. L. hieraen de goede zake dienst ende ons aengename vrundtschap bewysen.

Hiermede, Eerentfeste etc.

In s' Gravenhage, den xxvⁿ Novembris 1617.

Wy verzoucken U de goede handt daeraen te willen houden dat de voors. onse brieven tot Hoorn met discretie ende goed beleydt aen de goede patriotten van de regieringe aldaer¹⁾ mogen werden voorgedragen ende gerecommandeert.

Naer het schryven deser hebben wy goetgevonden (volgens naedere onderrichtinghe) de brieven van Hoorn alleen aen den borghemeester Soop te senden.

Desen morgen sijn ons uwe brieven van gisteren, nopende de besendinge, wel ter handt gecomen.

XVI.

MAURITS AAN REINIER PAUW.

Maurits etc.

Eerentfeste etc

Eergisterenavondt sijn wy wederomme alhier aen-

1) Bij de verandering der regeering te Hoorn op 5 Oct. 1618 moesten 12 van de 20 leden der vroedschap door anderen worden vervangen, waaronder drie van de vier burgemeesters uit den jare 1617; de vierde, Claes Cornelisz. Veen, die nog geen lid der vroedschap was, werd toen daarin opgenomen en tevens (voor de vijfde maal) tot burgemeester gekozen.

gecomen, hebbende besocht de steden Delft, Schiedam, Rotterdam, Dordrecht ende Gorinchem¹⁾, dewelcke wy mondelinghe hebben verclaert ende schriftelijk overgelevert tgene wy vertrouwen uwen zoon den pensionaris (volgens onse begeerte) U zal hebben gecommuniceert²⁾. Ende willen verhopē dat de gedeputeerden derzelver steden eenichsints wel gelast alhier op d'aenstaende vergaderinge zullen verschynen, doch geloven dat die van Rotterdam by hare vorige resolutie sullen blyven pertisteren; maer verwachten niet dan goede resolutiën van de Heeren van Amstelredam, U versouckende dezelve daertoe sooveel mogelijk te helpen disponeren, zoo ghy tot noch toe gedaen hebt.

Wy hebben ghelesen het geschrift, dat in name van de Gecommitteerde Raden van de Heeren Staten van Hollandt yegens den inhoudt van ons voors. propositie aen verscheyden steden is overgesonden; hetwelcke wy bevinden geheel scherp inghestelt te wesen; gelijk wy achten dat ghy van ghelijcken zult hebben gesien³⁾.

Hiermede, Eerentfeste etc.

In 's Gravenhage, den iiiijⁿ Decembris 1617.

XVII.

MAURITS AAN REINIER PAUW.

Maurits etc.

Eerentfeste etc.

Ons is gethoont geweest seker concept, twelck den Advocaet heeft ingestelt op het houden van een

1) Deze tocht, in gezelschap van graaf Willem Lodewijk, duurde van 27 November tot 2 December.

2) Afgedrukt bij Brandt, II. 668.

3) Zie Brandt, II. 672.

Bijdr. en Meded. XXII.

Synode Provinciael, hetwelcke men voorheeft de steden over te senden, omme te sien ofte men de zake niet daertoe soude connen brengen, dat hetzelfde Synode, volgens den inhoud desselven concepts soude moghen werden gehouden ¹⁾ Dewyle nu dit concept geheel glimpich ende schijnbaer is ingestelt, gelijk ghy uuyt de bygaende copie zult connen sien, zijn wy beducht dat daarmede de goede steden haer lichtelijck zouden mogen laten affleyden van hetgene zy alreede op het Nationale Synode mette provinciën hebben gebesoigneert, ende wy voor gewis houden dat de provinciën van tgene zy algereets soo loffelijck ende na soovele moeyten hierinne hebben geresolveert niet en zullen willen desisteren, nochte veel weyniger, naer luydt des voors. concepts (om een Synode Provinciael te houden) eenige gedeputeerden herwaerts schicken, aengesien dese maniere van doen niet alleene is strydende yegens het oude kerckelijck ghebruyck int convoceren van provinciale synoden, maer oock daervoor ghehouden moet werden, ende tot eene vaste maxime ghestelt, dat alle diergelijke concepten puyr ende alleenlijck dienen, omme het Synode Nationael te verhinderen; ja dat men oock selfs, soo uuyt dezelve concepten mede claerlijck can werden gespeurt, geene intentie en heeft om een wettelijck Synode Provinciael te houden, zonder hetwelcke nochtans ende datelijck gevolg van een Nationale Synode, men van deze zake niet met alle goedts ofte vruchtbaers heeft te verwachten. Soo en hebben wy niet connen nalaten U midts desen daeraff te verwittigen ende waerschouwen, ten eynde het U gelieve de goede handt daeraen te houden dat Mijn Heeren van Amstelredam hierin wel toesien

1) Ingediend 21 Dec. 1617; afgedrukt bij Uytenbogaert (ed. 1647), IV. 233. Cf. de kritiek bij Trigland, blz. 1040.

ende haer met het aennemen des voors. concepts niet en laten abuseren, ofte eenichsints wijken van de forme van haer concept, twelck van harentwegen beneffens de andere vier steden is inghesteldt ende overghelevert ¹⁾; maer volcomentliĳck persisteren by het oude gebruyck der kercken int convoceren van provintiale synoden, altiĳts voor desen geobserveert ²⁾.

Verzouckende U daerbeneffens, van gelijcken te willen helpen bevoirderen, dat oock de andere goede steden vant Noorderquartier haer hierop mogen verdacht houden, ende tselve met Mĳn Heeren van Amstelredam alsoo aennemen; hetwelcke tot merckelijcken dienst van Godes kerk ende den lande zal comen te strecken.

Hiermede, Eerentfeste enz.

In 's Gravenhage, den eersten January 1618.

Op een afzonderliĳk blad geeft de copie nog het volgende:

Aen den Borghemeester Pauw tot Amstelredam is geschreven, gelijck dese minute deurgaens is luydende sonder de marginale clause ³⁾. Ende voor post data: Wy hebben gisteren de verkiesinge gedaen van den magistraet tot Delff, ende verhopē dat dese nieuwe borghemeesteren niet soo hevigh zullen zijn als de vorige waren.

1) Ingediend 19 Dec. 1617, te lezen bij Baudartius, IX. 84 en Trigland, 1042. Brandt, II. 679.

2) Op den 5den Januari 1618 besloot de Vroedschap dan ook in dezen geest, haren gedeputeerden ter dagvaart op te dragen de difficulteerende leden en steden van Holland „te induceren tot het mede aennemen ende goetvinden van 't selfde Synode Nationael, volgende de resolutie by den Rade alhier op den iiiie en v^e December lestleden genomen, daernaer dat sy haer sullen hebben te reguleren. Ende oversulcx aenhouden dat het Nationael ende Provinciael Synode op den ouden voet, tegelijck goet gevonden ende gearresteert mach worden”.

3) Wat hiermede bedoeld is, blijkt uit de copie niet.

XVIII.

MAURITS AAN REINIER PAUW.

Den Prince van Oraengiën ¹⁾ etc.
Eerentfeste etc.

Hierbeneffens schicken wy U copie van tgenie wy althans aen de Heeren Borghemeesteren ende Regierders der stadt Amstelredam zijn schryvende, belangende hondert soldaten, die wy binnen de stadt van den Briele hebben gesonden, waeruyt ghy de redenen naerder zult gelieven te sien, ons daerop refererende ²⁾.

Voorts aengesien de resolutie genomen by eenige van de provintiën tot het houden van een Synode Nationael het eenige middel is, daarmede haer dezelve provintiën het bundichste aen malcanderen zijn houdende, ende daeromme des te meer noodigh, dat oock de vijf steden van Hollandt etc., die insgelijcx tselve synodum hebben ingewillight, zulcx met constantie maintineren, als wesende mede den eenigen wegh om t' eeniger tijdt uuyt dese kerckelijke swaricheden te mogen geraken ende de goede zake in vasten ende goeden staet te houden, soo verzoucken wy U de zaken daertoe binnen de voors. stadt van Amstelredam naer u uuyterste vermogen te willen helpen beleyden, dat dit aldus magh naergecomen ende volvoert werden; opdat by gebreke van dien de voors. provintiën, soo die anders zouden, niet en werden gemiscontenteert.

Daerbeneffens versoucken wy U alsoo mede te

1) Den 20sten Februari 1618 was Maurits' oudere broeder Philips Willem overleden en het prinsdom Oranje aan hem overgegaan; van daar de veranderde titulatuur.

2) Deze brief is niet meer in het Amsterdamsch archief aanwezig.

willen doen in de zake van het Synode Provinciael, ten eynde men daer niet en versta, dat het anders werde gehouden, dan op den ouden voet. Want in zooverre men zoude daerinne handelen op eenige de minste andere maniere, gelijk by andere werdt voorgeslagen, soo is het zeker dat men zal bevinden dat haer alle de kercken van Hollandt tegens malcanderen zullen verdeelen ende in groote confusie comen; daerdoor dan den noodigen voortganck van de besoignes zouden werden belet ende de religions-verschillen in swanck blyven tot merckelijcken nadeel van der landen dienst; hetwelcke wel schijnt by desen tyden by sommige wordt gepractiseert ende betracht, die dan oock niet liever zouden zien als de voors. confusie.

Wy hebben gesien het concept, twelek nu lest is ingestelt geweest, dienende om een Synode Provinciael te houden by vijffenvoertich predicanten ¹⁾,

1) Zie Brandt, II. 780. Het komt mij voor, dat van dit concept sprake is in de volgende resolutie der Amsterdamsche Vroedschap:

„Den Xc Martij XVIcXVIII: Is den heeren XXXVI Raden deser stede voorgedragen dat, alhoewel by hare gedeputeerde alle instantie ende devoir is gedaen, om volgende hare resolutie den anderen difficulterende steden te bewegen tot het goetvinden ende arresteren tegelijck ende met eenen van een Synode Provinciael ende Nationael, d'selve steden daertoe nyet gebracht hebben cunnen werden, sulcx dat ter vergaderinge van den Heeren Staten van Holland ende Westvriesland alsnoch geen eenpaerigen voet ende resolutie genomen heeft cunnen worden, omme te comen tot het houden van een Provinciael ofte Nationael Synode; dan is seecker project gemaect, daerop de steden hebben genomen reşes, om t'selve met haere principalen te communiceren ende binnen weinich dagen weder geresolveert te comen; sijnde midlertijt by den heeren burgermeesteren deser stede goetgevonden met advys van den predicanten alhier te beschryven ende versoucken dominum Poleandrum (sic), professorem Theologiae in de Universiteyt tot Leyden, Antonium Tysium professorem Theologiae in de Illustre Schole tot Harderwijk, mitsgaders den bedienaers des Goddelycken Woords Festum Hom-

ende tzelve gecommuniceert met D. Walaeus, predican-
 ticant tot Middelburgh, die althans alhier is predy-

meum tot Leyden, Antonium Waleum in den Hage, Abrahamum
 Doreslaer tot Enckhuyzen ende Samuelem Bartholdi tot Monicken-
 dam, om alhier tot seeckeren bestemden dage te willen com-
 pareren ende met den predicanten voorn., ten overstaen van
 eenige van de magistraten, in de vrese des Heeren te saemen
 t'overlaggen op wat voet men best ende bequamelijck tot het
 houden van een Synode Provinciael (zonder verminderinge ofte pre-
 juditie van 't Nationael) soude mogen besoigneren; ende zijn oock
 met eenen de magistraten van de steden van Enckhuysen, Eedam,
 ende Purmureynt van de voors. convocatie verwitticht, ende in
 bedencken gegeven, off het nyet goet ware, dat syluyden eenige
 uyten haren mede wilden committeren, om de voors. vergaderinge
 by te wesen ende te assisteren. Ende op de voors. zaecke by
 den voorn. personen eenige vergaderingen gehouden, ende in
 onderlinge communicatie geweest sijnde, is bij den ecclesiastiquen
 verstaen, dat in het houden van een Synode Provinciael nyet
 vruchtbaerlicx gehandelt ende gebesoigneert sal cunnen worden,
 tenzy dat simul et semel het Nationael worde gearresteert; ende
 dat andersins daeruyt apparentelijck veel meer oneenicheyt,
 scheuringe ende verbitterheyt soude staen te verwachten; sijnde
 daertegens van de andere syde uyt de magistraet oock voorge-
 dragen ende geallegeert, datter geene mindere swaericheyden ende
 onheylen sullen ontstaen, ingevalle men met gescheurde leeden
 ende nyet eenpaerlijck tot het houden van een Provinciael ofte
 Nationael Synode wil procederen ende voortvaren.

Alle welck de voorn. Raden aengehoort, daerop, mitsgaders
 op den inhoud van 't voors. project, gelet hebbende, is eyntelijck
 verstaen ende geresolveert, dat de gedeputeerden deser stede
 nochmaels alle bequame wegen ende middelen by der hand
 sullen nemen ende int werck stellen om den anderen difficul-
 terende leeden, ist moegelijck, sien te bewegen, dat syluyden
 haer mede willen conformeren int aennemen ende arresteren van
 een Synode Provinciael ende Nationael te gelijk. Ende omme
 den steden daertoe te beter te induceren, zullen haer voorhouden
 ende remonstreren de swaericheyden ende beswaernissen, die
 soe by de voors. ecclesiastique personen ter voors. vergaderinge
 sijn voor ogen gestelt, als anderen meer, die haer sullen duncken
 tot dese zaecke applicabel ende dienstich te wezen. Doch soe
 echter de voors. difficulterende leeden blyven by hare vorige
 resolutie ende haer metten anderen steden nyet willen conform-
 meren van simul et semel te besluyten een Synode Provinciael

kende, denwelcken daerinne vele swaricheden is vindende, waeromme hy tzelve op onse begeerte met noch eenige andere predicanten alhier naerder zal examineren, ende de bedenckingen, die zy daerop vinden, in geschrift stellen; dewelcke becomen hebbende, zullen U daervan binnen weynigh dagen copie zenden tot beter onderrichtinge.

Hiermede, Eerentfeste etc.

In 's Gravenhage, den xxvⁿ February 1618.

Aengesien u zoon den pensionaris ons de copie van het voors. concept heeft ter handen ghestelt, versoucken wy U dese met hem te communiceren, opdat hy oock magh weten wat wy daarmede gedaen hebben.

XIX.

MAURITS AAN REINIER PAUW.

Den Prince van Oraengiën etc.

Eerentfeste etc.

Huyden morghen commende tot Leyden ende aen de poorten begroet zijnde by eenige van de magistraet

ende Nationael, sullen alsdan de gedeputeerden deser stede met Syne Excie ende den heeren gecommiteerden van d'andere provinciën, daarmede syluyden voor desen op 't houden van een Synode Nationael hebben gebesoigneert, communiceren ende overleggen, op wat voet ende manier een nationale vergaderinge (sonder voorby te gaen het provinciael) best ende bequamelijck gehouden sal cunnen werden; daervan, met de redenen daertoe gemoveert ende waerop de resolutie sal wesen gefondeert, de voorn. gedeputeerden hare principalen zullen adverteren, omme voortz daerop gelet ende geresolveert te mogen worden, als men bevinden zal best ende dienstich te wesen."

Over de in deze resolutie vermelde vergadering van predikanten en magistraten, te Amsterdam gehouden op 6 en 7 Maart 1618, zie men Dr. P. J. Wyminga, Festus Hommius, blz. 243.

aldaer, hebben wy haer gerecommandeert de zake van haer borgheren, die by den officier worden gecauseert ende voorts zijn innegedaeght; daerop zy ons wat goedts hebben toegheseyt, haer gelatende gelijk ofte zy wat moderatie zouden willen gebruycken, zonder haer voorder met eenige belofte t'obligeren ¹⁾). Ende gecomen zijnde tot Leyderdorp is ons overgelevert zekere missive in name van de Staten van Utrecht aen ons geschreven, hoewel wy hier comende hebben vernomen dat de Staten in drye maenden niet en zijn vergadert gheweest; van welke missive wy U hierbeneffens copie zijn overzendinge ²⁾, U verzouckende dezelve secretelyk te communiceren mette andere Heeren van Amstelredam, Dordrecht etc., sonder dat voorder daeraff aen yemanden anders eenige mentie gemaect werde ofte copie daeraff gegeven, om eenige goede consideratiën. Aengesien wy hier zoo naby waren, hebben wy, niettegenstaende dezelve missive, onse reyse herwaerts aen gevoordert, alwaer wy desen avont ten zeven uren zijn gearriveert, vindende eenige compaigniën borgheren in de wapenen; ende zijn van meyninge met Godes hulpe morgen geheel vrough voorts naer Arnhem te reysen, zonder datter yet voorders is gepasseert.

Hiermede, Eerentfeste etc.

Tot Utrecht, den xxⁿ Marty 1618.

Post datae (sic). Gisteren den geheelen dagh ende

1) Te Leiden was in Januari 1618 een nieuwe eed voor de schutterij ingevoerd, en niet minder dan 600 burgers, die dezen weigerden af te leggen, waren vervolgens ontschutterd; bij den verderen loop van het geschil werden sommigen gebannen. Cf. Baudartius, IX. 82 en X. 10.

2) Cf. over deze missive Wagenaar, Vad. Hist., X. 207 en v. d. Kemp, IV. 266.

desen verledenen nacht heeft men alhier zeer besich geweest, om noch meer waertgelders aen te nemen, ende is dienvolgende yeder een van de ses compaigniën met vijftien man vermeerderd; zulcx datter in dien dagh ende nacht 300 souden gelicht sijn. Men heeft, zoo wy bericht worden, een schellinck belooft en gegeven aen dengene die eenige wisten aen te brengen, die dienst begeerden te nemen.

XX.

MAURITS AAN REINIER PAUW.

Den Prince van Oraengiën etc.
Eerentfeste etc.

Wy bedancken u voor de advertentiën, die ghy ons van ginderen hebbet gesonden, begeerende ghy daerinne willet blyven continueren. Van de uuyt-compste des landtdaghs alhier hebben wy zeer goede hope ende willen niet twijffelen, ofte daer zal op de zaken van de kercke ende Nijmmegen eene goede resolutie volgen ¹⁾. Onse presentie vinden wy alhier noch voor eenige dagen noodigh, omme de zaken tot welstandt van den lande te beter te helpen dirigeren; doch ingevalle ghy zoudet mogen bevinden dat daerdeur ende geduerende onse yegenwoordige absentie uuyt Hollandt, de zaken van den lande aldaer eenigen merckelijcken achterdeel mochten comen te scheppen, zoo verzoucken wy u, dat ghy ons dan alsoo haest zulcx zekerlijcken [is], willet

1) Over het bezoek van Maurits aan den Gelderschen landdag te Arnhem, zie men v. d. Kemp, IV. 258—266, waar de resolutiën der vergadering in extenso afgedrukt sijn. Cf. ook Brandt, II. 711. Met de „zake van Nijmmegen” is bedoeld het geschil over de magistraatsbestelling tusschen Maurits en een deel der vroedschap aldaar.

overschryven; want wy ons dan datelycken in aller dilligentie van hier derwaerts zouden begeven.

Hiermede, Eerentfeste etc.

Tot Arnhem, den xxviⁿ Marty 1618.

Post datae (sic), 26 Marty 1618.

Int schryven dezer hebben wy ontfangen zekere brieven, die in name van de Heeren Staten van Hollandt etc. aen ons zijn geschreven, belangende de zaken van Nijmmeghen ¹⁾. Het verwondert ons zoo dat de Heeren van Amstelredam ende andere daerinne hebben geconsenteert; wy meynen dat het ver-zouck daerby gedaen alhier niet dan te meer voordeel zal doen, ende dese landtschap immers niet en zal toestaen, dat eenige particuliere benefens wettige magistraetspersonen op den landtdach soudens verschynen; twelck geheel impertinent is, zoo wy oock vinden datter luyden in Hollant zijn, die gelooven dat de Heeren Staten van Gelderlandt eenige persoonen in hare vergaderinge zouden admitteren, die haer onwettelyck in regieringe hebben willen stellen, neffens soodanige, als (wy) wel wettelyck ende volgens de capitulatie, nu onlangs tot Nymmegen gestelt hebben. Dese brieven zyn alhier gesonden by eenen die genaemt is Michiel de Myst, neeff van Uuytenboogaert ende broeder van eenen, die oock brieven brachte, als wy lest tot Nijmmegen waren; zulcx dat daeruuyt genoughsaem geoordeelt can werden, dat Uuytenboogaert ende andere die hem aenhangen, oorzake tot dese factiën hebben gegeven, ende die noch meer

1) Beide brieven, de een betreffende Nijmegen, en de andere betreffende de Synode, staan afgedrukt in de Res. Holl. van 24 Maart 1618; de laatste ook bij Brandt, II. 709. Het besluit tot afzending der brieven was na heftige debatten op niet normale wijze genomen. Cf. de volgende missive van Maurits.

zoucken te voeden tot nadeel ende ondiens van dese provincie.

Wy zouden zeer goet ende noodigh vinden, dat datelijcken ende in dilligentie by de Heeren van Amstelredam ende andere etc. alhier geschreven werde aen de voors. landtschap, dat se goetvinden, dat men niettegenstaende de voors. brieven met het Nationale Synode voortvare.

XXI.

MAURITS AAN REINIER PAUW.

Den Prince van Oraengiën etc.

Eerentfeste etc.

Nadat wy den bygaenden brief aen U hadden doen depescheren, hebben wy den uwen ontfangen, gedateert den xxiiiiⁿ ende xxvⁿ deser maendt Martij, zijnde den derden, die wy tzedert den xxiiⁿ derselver van U hebben ontfangen, die wy alle verbrant hebben, zonder dat yemant van ons weet, dat die by U zijn geschreven, waerinne ghy moget gherust zijn.

Uuyt den voors. uwen lesten vernemen wy de maniere, hoe dat men by overstemminge van een lith van de vergaderinge de brieven aen de landtschap alhier heeft doen depescheren; dezelve en zijn noch niet geopent. Wy zijn die van de Heeren van Dordrecht, Amstelredam, Enckhuysen, Edam ende Purmerendt met devotie verwachtende.

Hiermede, Eerentfeste etc.

Tot Arnhem, den xxviⁿ Martij 1618.

Dus terstonts werden ons overgelevert de brieven van de Heeren gedeputeerden der steden Dordrecht, Amstelredam, Enckhuysen, Edam ende Purmerendt, dewelcke wy althans mede van den ontfanck veradverteren.

XXII.

MAURITS AAN REINIER PAUW.

Den Prince van Oraengiën etc.
Eerentfeste, wyse ende discrete, besondere
goede vrundt,

Eergisteren naer den middagh zijn wy alhier wel aengecomen. Van dage heeft dese landtschap begonnen te vergaderen; wy en connen daervan noch niet veel seggen, omdat ons de humeuren van de persoonen niet bekendt zijn; niettemin wy sullen ons beste doen, omme de zaken wel te beleyden, ende daerop goede resolutie sien te crygen.

Wy zouden wel willen weten den precisen tijt, wanneer de Heeren Staten van Hollandt zullen beginnen te vergaderen, ende ofte ghy daer nu mede zullet verschynen ¹⁾, alsoo wy U in sulcken gevalle souden adverteren van tgene alhier passeert, ende oock verwachten advertentie van U van tgene aldaer in de vergaderinge van Hollandt zoude mogen voorvallen in zaecken van importantie.

Hiermede, Eerentfeste etc. blijft Godt bevolen.

Tot Deventer, den ixⁿ May 1618.

U goetwillige vrundt.

XXIII

MAURITS AAN REINIER PAUW.

Den Prince van Oraengiën etc.
Eerentfeste etc.

Naerdatt wy U onse brieven van den ixⁿ deser

¹⁾ De Statenvergadering was bijeengeroepen tegen 7 Mei, doch de eerste zitting had den 15en plaats. Pauw was geen afgevaardigde.

hadden toegesonden, hebben wy ontvangen de uwe van den xiⁿ, xiiⁿ ende xvⁿ, ende bedancken U voortgene ghy ons daerby hebbet geschreven. Wy doen hier al wat wy connen, omme de zaecken deser landtschapsvergaderinge ten meesten dienste ende welstandt der landen te helpen dirigeren. Dienvolgende is by ons in dezelve vergaderinge geproponeert (maer by monde, wat wijdloopiger) 't ghene ghy uuyt de bygevoughde copie naerder zullet connen sien, hetwelcke ghy met soodanighe persoonen zullet mogen communiceren, als U zulcx zal raetsaem duncken. Op dese onse propositie is ghevolgt, dat de gedeputeerden der steden Campen ende Swol, die beyde met quade resolutiën waren gecomen, wederomme van hier naer huys sijn gereyset, omme hare principalen daarvan rapport te doen. Oversulcx sijn die van Swol met goede resolutie wederomme gekeert, maer die van Campen met last by hare voorige resolutie te blyven; waromme die van de Landtschap goedt hebben gevonden haer wederomme terugge te schicken, ende noch benefens henluyden derwaerts te deputeeren den drost ende rentmeester van Zal-landt, genaemt Harsolte, midtsgaders den drost van Haecxbergen (als zijnde daer in goedt credit), omme te sien dezelve van Campen met alle gevouchlicheydt ende goede inductiën daertoe te bewegen, dat se soudon willen consenteren in het Synode Nationael ende haer voegen mette vijff andere leden deser provincie, dewelcke haer daertoe thoonden geinclineert; dogh en heeft haer zulcx oock niet mogen bewegen, ende sijn de voors. gedeputeerden onverrichter saecken gisteren avondt spade alhier wederomme aengelanght, hebbende desen voormiddagh in des voors. landtschaps vergaderinge daarvan rapport gedaen; waerop by deselve naerder ghelet ende gedelibereert zijnde, goedt is gevonden voor hare E.

resolutie te verklaren, dat het Synode Nationael van weghen dezelve landtschap, beneffens den meesten deel van de andere provintiën in de vergaderinge van Mijn Heeren de Staten-Generael zal worden gheacordeert ende bevoirdert. Die voors. gedeputeerden van Campen alleen hebben hiertegens verclaert daertoe niet te zijn gelast, ende zijn daromme noch versocht by de voors. vergaderinge, dat se zouden willen hiertoe allen mogelijcken vlijt aanwenden, ende aen hare principalen schryven; hetwelcke te doen zy hebben aengenomen. Wat by dezelve hierinne wyders zal worden gedaen, zal den tijd leeren.

Van gelijcken is oock by de voors. vergaderinge geresolveert, dat hare gedeputeerden comparerende ter vergaderinge van de hoochgedachte Heeren Staten-Generael zullen werden gelast omme aldair te helpen bevoirderen dat de compagniën waertgelders by de gevoughlijkste ende bequamste middelen mogen werden afghedanckt; hetwelcke wy U dus particulierlijk hebben willen overschryven, omme aldaer de goede patriotten hiermede secreteelick des te meer tot constantie ende goede resolutie te encourageeren.

Wy zijn van meyninge yegens naestcommenden Maendagh ter langhsten, wesende den xxiⁿ deser, van hier te vertrecken ende onse reyse naer den Hage te spoedigen, zoovele wy zullen connen.

Tot Deventer, den xviiⁿ May 1618.

XXIV.

MAURITS AAN REINIER PAUW

Den Prince van Oraengiën etc.

Eerentfeste etc.

By onse leste van den xviiⁿ deser hebben wy U geadviseert van den ontfanck van uwe dry brieven,

namentlijk van den xiⁿ, xiiⁿ ende xvⁿ deser, mitsgaders van tgene tot dier tijt alhier was ghepasseert, gelijk wy vertrouwen ghy nu alghereets uuyt dezelve onse brieven naerder zullet hebben verstaen. Ghisteren ende van daghe hebben wy ontfangen uwe leste brieven van den xviⁿ ende xviiⁿ deser (die wy met alle uwe voorgaende hebben verbrandt), mitsgaders den bygevoughden van den burghemeester Honigh¹⁾ ende andere bygaende pampieren; ende bedancken U zeer voor uwe goede communicatiën ende correspondentie.

Wy zijn van meyninge, soo wy U by onsen voors. van den xviiⁿ hebben verwittight, toecommende Maendagh van hier te vertrecken ende onse reyse te nemen over Swol ende Campen; ende van daer voorts naer den Hage te spoedighen, zoovele wy zullen connen²⁾.

Hiermede, Eerentfeste etc.

Tot Deventer, den xixⁿ May 1618.

XXV.

MAURITS AAN REINIER PAUW.

Den Prince van Oraengiën etc.

Eerentfeste etc.

Tzedert onse wedercompste alhier en isser niet veel anders gepasseert in de vergaderinge van de Heeren Staten van Hollandt etc., dan ghy ons tot Amstelredam wesende hebbet verhaelt; dan men

1) Bedoeld is Jacob Gerritsz. Hoing, in 1618 en 1620 burgemeester van Amsterdam; lid der vroedschap sinds 1593.

2) Den 23sten Mei uit Kampen vertrokken, werd Maurits met groote pracht te Amsterdam ingehaald (Baudartius, X. 31 en Wagenaar, Amsterdam, I. 468); den 26sten Mei kwam hij in den Haag terug.

speuret noch dagelijcx dat men op de zyde der Remonstranten sich niet met allen zoucket te voegen, maer alles na hare intentiën ende begeerten dirigeren. Ende hoe zyluyden de zaecken zoucken te accommodeeren kan daeruyt oock geoordeelt werden, dat nu wederomme voor vierhondert mannen wapenen uuyt het magasin sijn gelicht; hetwelcke men seght geschiedt te zyn ter begeerte van die van Haerlem. Zulcx dat wy in dese bedroeffde tyden geen goede uuytcompste in de zaken connen oordeelen, tensy haer de goede steden thoonen met goede couragie constant te houden, ende zoo voortvaren met hare loffelijcke aengevangene resolutiën; waertoe wy U verzoecken binnen Amstelredam de zaecken met allen mogelijken vlijt daerhenen te helpen dirigeren ende de goede handt daeraen houden, dat men daer niet en wijcke van de provintiën, ende namentlijcken in tgene belanght de uuytschryvinge van het Synodum National. Ende alsoo wy zeer bedenckelijck vinden dat de gedeputeerde van Amstelredam noch eerst naerderen last van hare principalen zullen moeten ontfangen, voordat zy wyder mette provintiën dezelve Synode helpen bevoirderen, overmidts men niet en moet twijffelen ofte, zoo haest in de vergaderinge van Mijn Heeren de Staten-Generael de uuytschryvinge van het voors. Synode National zal werden geproponeert, ofte daertegens zal in name van de provincie van Hollandt werden geprotesteert, in welcken gevalle die steden van Amstelredam, Dordrecht etc. door hare ordinarise Gecommitteerde Raden aldaer oock dienen te persisteren by hare vorige verclaringen ende contreprotestatiën, dewelcke zy deden in de voorledene maendt Novembris 1617, als in name van die van Hollandt etc. tegens het houden van de voors. Synode geprotesteert wiert, daromme hiertoe die van Amstelredam by tijts oock

dienen geprepareert, soo verzoucken wy U zulcx aldaer insgelijcx te helpen procureren, omme voor te comen dat het niet en schyne dat de geheele provincie van Hollandt tegens het voors. Synode is protesterende; hetwelcke lichtelijk zeer groot nadeel zoude connen veroorsaken. Daer dient zeer gelet te werden op het groot beleyt, datter by de Remonstranten is; ja wy houden het zulcx, soo men daerop niet wel acht nemet, ofte zy zullen met d'eene ofte andere middel de zaken noch brenghen tot meerder nadeel van den lande, ende de goede met hare loose practicquen sien te bedriegen.

Hiermede, Eerentfeste etc.

In 's Gravenhage, den xxviii^{en} May 1618.

Post datae (sic).

Hier heeft een roup gegaen datter eenige soldaten waeren naer den Briel gesonden; maer daer na vernomen hebbende, connen niet verstaen dat het zoude waer zijn.

Wy hebben uwen brieff door den Heer Ruytenburgh ¹⁾ wel ontfangen ende bedancken U voor de communicatie van tgene daerinne vermelt was; ende hebben die na overlesinge verbrandt.

XXVI.

MAURITS AAN REINIER PAUW.

Den Prince van Oraengiën etc.

Eerentfeste etc.

Uuyt het rapport van de Heeren gedeputeerden,

1) Bedoeld zal zijn Pieter Gerritsz. Ruytenburg, die van 1616 tot zijn dood, in 1627, lid der Amsterdamsche Weeskamer was, en die schoonvader was van Adriaen Pauw.

keerende althans wederomme terugge naer Amstelredam, zult ghy wijdloopigh connen vernemen tgene nu alhier in de vergaderinghe van de Heeren Staten van Hollandt is gepasseert; ende alsoo ghy daeruuyt zullet verstaen dat de hevighe steden de minste genegentheydt niet en thoonen, ja rondelijck verklaren dat se geen Synodum Nationael begeeren in te willigen, maer wel een Provintiael ¹⁾, ende dat in zulcker voegen als U genoughsaem bekendt is te stryden tegens het oude gebruyck, daerinne tot noch toe geobserveert, soo versoucken wy U de goede handt daeraen te willen houden, zoovele U mogelijck zal wesen, dat de gedeputeerden der voors. stadt Amstelredam ter naester byeencompste van de voors. lleeren Staten van Hollandt etc. mogen alhier verschynen met claren ende goeden last omme het Synodum Nationael beneffens de goede provintiën ende steden (zulcx begeerende) te helpen bevoirderen ende uuytschryven, mits dat het Synode Provintiael tot preparatie van hetzelfde Nationale zal voorgaen ende gehouden worden op den ouden voet, gelijck zulcx tot noch toe in de kercken deser landen is geobserveert. Ende dat oock, volgens onsen lesten, ingevalle wederom, twelck apparent is, in den name van de provincie van Hollandt ter vergaderinge van Mijn Heeren de Staten-Generael tegens het Nationale Synode wordt geprotesteert, by de ordinaris gecommitteerden van Amstelredam, Dordrecht etc. hare vorige contra-protestatie werde gereitereert, waeraen den lande dienst ende ons aengenaem welghevallen zal geschieden.

Hiermede, Eerentfeste etc.

In 's Gravenhage, den eersten Junij 1618.

1) 29 en 30 Mei was aldus besloten. 1 Juni ging de vergadering uiteen.

XXVII.

MAURITS AAN REINIER PAUW.

Den Prince van Oraengiën etc.
Eerentfeste etc.

Wy hebben uwe leste brieven wel ontfangen ende die datelijcken vernietigt; ende wat is aengaende de zaecke daerinne gheroert, wy meynen dat dezelve door die van Enchuysen zal werden gevoirdert ende int werck gheleydt met voorweten ende goetvinden van eenighe andere. Hierbeneffens zenden wy U copie van zeker concept, twelck men heeft gesocht ons te doen smaecken; maer, aengesien wy tzelve vinden vol duystere woorden ende geheel op schrouven gestelt, hebben wy verclaert niet raedsaem te connen vinden om tselve met eenige steden, als namentlijk Dordrecht, Amstelredam, Enchuysen etc., in communicatie te leggen ¹⁾. Niettemin willen wy niet twijfelen, ofte het voors. concept zal door eenige personen in de vergaderinge van de Heeren Staten van Hollandt etc. werden gebracht, omme tzelve aldaer de voors. steden te doen smaecken ende goetvinden. Dewyle wy dan vastelijck vermoeden, dat men daarmede alleenlijcken zal zoucken te niete te doen ofte vruchteloos te maecken de poincten ende articulen, die by Mijn Heeren de Staten-Generael, na soovele ghenomene moeyten ende langhen tijt, op een Nationael Synodus zijn inghestelt, ende wederomme nieuwe disputeren te verwecken, soo hebben wy goetgevonden U de voors. copie by tijts over te senden met verzouck deselve te willen communi-

1) Waarschijnlijk doelt Maurits hier op het concept, hem door Hugo de Groot aangeboden en afgedrukt in diens Verantwoordingh, blz. 68. Cf. Brandt, II. 797.

ceren metten burghemeester Honigh, ende die secretelijken te doen examineren by eenighe andere cloucke personen ende theologanten aldaer, omme haer advis ende goetduncken daerop to hooren ende dienvolgende de zaecken aldaer zulcx te sien beleyden ende prepareren, dat de gedeputeerden van Amstelredam, indien dezelve daarmede mochten tehuys comen, datelijken daerop mochten werden gheantwoordt ende ghelast in geene andere concepten meer te bewillighen ofte die aan te nemen; maer te persisteren by hare voorgaende verclaringhen, dat is om te houden een Synode Provinciael op den ouden voet ende preparatorie tot een Synode Nationael; ten eynde men by affwijckinge van zuleke verclaringhe de zaecken niet en brenghe van quaedt in erger, ende de provintiën oorsake geve van eenigh misnoeghen; U oock versouckende dit voors. concept geheel secreet te willen houden, alsoo de persoon, die het ons heeft ter handen gestelt niet geerne zoude hebben dat by yemanden daervan eenige mentie werde gemaect, voordat het zoude mogen tijt zijn.

Hiermede, Eersame etc.

In 's Gravenhage, den xxiiiⁿ Junij 1618.

De provintiën zijn geresolveert de naestcommende weke de zaecke van het Nationale Synode by der handt te nemen ende aff te handelen. Wil dit alles met den voors. borghemeester communiceren, ende desen brieff secreet houden ofte vernietighen; wy zullen het voors. concept met het advis daerop wederom verwachten.

XXVIII.

REINIER PAUW AAN MAURITS.

Doorluchtige, Hoochgeboren Prince, Genadighe
Heere,

Uyt Uwer Excellencie missive van den 8ⁿ deser hebb' ick den ontfangh van mynen brieff neffens de bygaende memorie verstaen. Op gisteren hebb' ick mynen jongsten by mijn soon aen Uwe Ex^cie op Muyden ¹⁾ gesonden. Aengaende de verpachtinge der gemeene middelen: is hier wel gesuccedeert, hebben over de 57000 gulden meer gegolden als het voorleden jaer in September; den ontfanger Reael verclaerde gisteren over de maeltijt dat sulcke vermeerderinge noyt by zijn tijt in den tijt van een jaer was geschiet; thoochste geweest sijnde ontrent 40000 gulden. Men can hieruyt eenichsints oordeelen dat dese veranderinge de luyden goede hope ende moet geeft; gelijk ick mede verstaen dat van Ceulen ende andere plaetsen sich eenige familiën herwaerts sullen transporteren, daeraff eenige hier ter stede onderstaen huysen te hueren. Op gisteren hebben tydinge becomen dat in Texel twee schepen uyt Levanten rijckelijck geladen binnen waeren gecomen. Wort mede geseyt dat de schepen en galleyen van den Viceroy van Napels negen roovers van Tunes souden vermeetert ende verdaen hebben. Gisterenavond is hier tydinge gestroyt dat den secretaris Ledenberch hem selfs met een pennemes twee wonden soude

1) Op zijn tocht door verschillende steden van Holland tot het veranderen der regeering, bracht Maurits den nacht van 29 op 30 September op het slot te Muiden door, waar hij de gastvrijheid van Hooft genoot.

hebben gegeven ende daeraff gesturven sijn; wat van de waerheyt is ben ick onseecker ¹⁾).

Ende hiermede, Doorluchtige, Hoochgeboorne Prince, Genadige Heere, bidde Godt Uwe Ex^cie te willen nemen in syne heylige bewaringe.

Desen 30 September in Amsterdam.

Uwer Ex^cie dienstwillige
Reinier Pauw.

XXIX.

REINIER PAUW AAN MAURITS.

Doorluchtige, Hoochgebooren Prince, Genadige Heere,

Op huden voor den middach heb ick Uwe Excellencie geschreven, daertoe my referere. Op den middach is my Uwer Excellencie joncxte van den 29ⁿ geworden. Oock dus stracx dese ingesloten becomen.

Eindigende, Doorluchtige, Hoochgebooren Prince, Genadige Heere, de Almachtige zy met Uwe Excellencie.

Desen 30 September 1618, Amsterdam.

Uwer Exc. dienstwillige
Reinier Pauw.

1) Inderdaad had Ledenberg zich in den nacht van 28 op 29 Sept. om het leven gebracht. In Brandts Historie van de Regtspleging enz., blz. 25 (2e druk) vindt men eene aanteekening van P. C. Hooft over een gesprek tusschen Maurits en hem naar aanleiding van dit bericht.

XXX.

MAURITS AAN REINIER PAUW.

Den Prince van Oraengiën etc.
Eersame etc.

Wy verstaen datter wederom eenige disputeren aldaer zijn gevallen nopende het ontslaen van de vroetschap van Amsterdam, zoowel van den eedt van vroetschap als van den eedt van kiesers van borgemeesters. Ende opdat alle voordere disputeren voorgecommen worden, hebben wy noodich geacht ten overvloet onse meyninge dienaengaende duydelijker te expreseren ende den magistraet aldaer toe te zeynden. Welcke brieven wy den borgemeester Hoynig toegezonden hebben ende hem versocht U de copie derselver te communiceren, eer hy den principalen overlevere ¹⁾. Versoucken U hiermede met malcanderen de saecke te overleggen ende alsulcke resolutie te nemen als ghyluyden tot meesten dienst ende ruste derselver stede zult bevinden te behooren.

Tgene desen aengaende geschiet en can int alderminste niet prejudicieren de actie, die wy voor Laurens Jansz. Spiegel hebben doen depescheren; maer is alleen daerom gedaen, ommedat d'andere niet en souden pretenderen tgene den voorn. Spiegel is pretenderende ²⁾.

Ende hiermede, Eersame etc.

1) Het komt mij voor, dat hiermede bedoeld wordt op eene missive door Maurits den 30en Januari 1619 tot de Amsterdamsche regeering gericht, ter verduidelijking van een vroeger schrijven van 22 Januari, beide in de achterstaande bijlage afgedrukt. Hierdoor is tevens de dagteekening van dezen ongedateerden brief vastgesteld.

2) Laurens Jansz. Spiegel behoorde tot het zevental regeeringsleden, dat den 3en November 1618 door Maurits was afgezet. Dit was echter door eene vergissing geschied. Burgemeester

XXXI.

MAURITS AAN REINIER PAUW.

Den Prince etc.

Eerentfeste etc.

Alsoe de Heeren Staten van Hollant ende Westvrieslant, jegenwoordich alhier in competenten getale vergadert zijnde, beginnen by der handt te nemen de poincten van de beschryvinge, omme daerop goede ende vruchtbare resolutiën te nemen; ende dat wy verstaen dat de gecommiteerden der stadt Amsterdam niet volcomentlijk genouch en zijn gelastet ende geauthoriseert, gelijk wel de gecommiteerden van d'andere steden zijn, omme toe te staen de poincten, die in de memorie hierby gevoucht verhaelt staen, als namentlijk de confirmatie van d'uytsprake vant Synodus, mitsgaders de nieuwe kerckenordeninge, dieder geraempt is, hetwelcke dan tot de goede sake geheel prejudiciabel sal wesen; ende dat U bekend is dat dese vergaderinge de principaelste is, dieder noch gehouden is geweest, ende hoe noodig dattet is dat eenparichlijk aldaer vaste ende bondige resolutiën genomen worden, soo hebben wy U hiermede willen versoucken de goede handt daeraen te willen houden, alsoo wy verstaen dat desen aengaende op eenige punten opt nieuw wederomme by de gecommiteerde van de stadt Amsterdam aen de

Hoing, die belast was met het overbrengen naar den Haag van het lijstje, dat de namen der te verwijderen raadsleden bevatte, had den naam van Volckert Overlander, wiens broeder zijn schoonzoon was, vervangen door dien van Spiegel, den schoonvader van een der zonen van Pauw. Cf. hierover: J. F. Gebhard Jr., „Eene raadselachtige bladzijde bij Brandt, opgehelderd door Bontemantel” in het tijdschrift Oud-Holland, I. 189vv. en Dr. G. W. Kernkamp in zijne Bontemantel-uitgave, II. 211.

vroetschappen aldaer sal geschreven worden, dat in de vergaderinge van de vroetschappen aldaer alsulcke resolutiën genomen worden, dat de gecommitteerden der stadt Amsterdam alhier wesende volcomentlijk mogen gelastet ende geauthoriseert worden, omme, beneffens d'andere steden alhier wesende, alle dese bygaende poincten aff te doen, de voors. poincten toe te staen ende te approberen, opdat den staet van den lande eenmael op een vasten voet ende buyten alle swarigheyt mach gebracht worden; waeraen den landen dienst ende ons welgevallen sal geschieden ¹⁾).

Ende hiermede, Eerentfeste etc.

1) Het vierde punt der beschrijving ter dagvaart van Holland tegen 12 Juni 1619 was de approbatie van de besluiten der Dordtsche Synode en evenzoo van de daar vastgestelde kerkenorde. Op 10 en 13 Juni nam de Amsterdamsche Vroedschap betreffende dit laatste het volgende besluit: „Aengaende het concept van de kerckelijke ordonnantie, naedat t'selve mede was gelesen, is goetgevonden omme de gewichticheyt van der saecke tselve te stellen in handen van eenige heeren uyt desen Raed, om daerop nader te letten ende tselve te dressereren soo sy soudén geraden vinden. t'Welck gedaen ende t'voors. concept met de correctiën, daerop door de voorn. heeren gedaen, wederom in den Raed geresumeert sijnde, soo is geresolveert dat men deser stede gedeputeerde alle t'selfde sal metgeven, ende autoriseren om mette andere provinciën, leden ende steden van t'land daerop te helpen besoigneren tot meesten dienste der landen; doch sullen de voors. kerckelijke ordonnantie nyet arresteren, sonder voorgaende rapport ende nadere resolutie van hare principalen.” Den 21sten Juni, toen de definitieve vaststelling der kerkenorde in de Staten van Holland voorgesteld werd, verklaarden dan ook de afgevaardigden van Amsterdam, evenals die van Leiden, Rotterdam, den Briel en Hoorn, dat zij „niet ghelast waren dan op rapport”, weshalve „het eyntelijcken besluyt” tot Dinsdag den 25sten werd uitgesteld. Het komt mij voor dat de hier afgedrukte brief van Maurits in deze dagen is geschreven; wellicht kort voor of op den 21sten Juni. Den 24sten Juni nam de Vroedschap eene resolutie, zooals zij in den brief werd gewenscht. Ge-lijk men weet, kwam echter van de geheele zaak niets.

Bijlage.**TWEE MISSIVEN VAN MAURITS AAN DEN
MAGISTRAAT VAN AMSTERDAM.****I.**

Eersame, wyse ende discrete, lieve, besondere,

Alsoo uluyden kennelyck is, dat wy tot bevoor-
deringe van de ruste ende verseeckertheyt van de staet
van 't landt in verscheyden steden van Hollandt ende
Westvrieslandt, ende lestelyck oock tot Amsterdam
wesende, den iii Novembris 1618 verleden, eenige
veranderinge in de vroetschappe genootsaeckt zijn
geweest te doen, ende dat wy ten tyde van de voors.
veranderinge aldaer verclaerden, dat wy deselve
vroetschappen van den eedt van haere vroetschaps-
ampten, alsmede die onder deselve daerbevoorens
schepen geweest waeren, ende oversulcx de qualiteyt
hadden, als electeurs ofte kiesers van burgemeesteren
derselver stede te sijn, mede van de voors. qualiteyt
ende dan eedt daerop gedaen, ontsloegen; ende
dat wy dienvolgende de nieuwe ende by ons weder
gestelde vroetschappen ontboden ende van nieuws
beedicht hebbende, niet wel connen weten ofte wy
degeene, die van de voors. wederom gestelde vroet-
schappen schepenen geweest zijnde, oock totte voors.
qualiteyt ende het recht van electeurs van burge-
meesteren te zullen wesen mogen beedicht hebben,
gelijck nochtans onse volcommen meyninge ende in-
tentie is geweest. Soo hebben wy uluyden by desen
tot naerder openinge ende interpretatie van onse
goede meyninge wel willen doen weten, dat wy ver-
staen, dat de vroetschappen by ons van nieuws
beedicht, die hierbevorens schepenen zijn geweest,

oock zullen hebben ende behouden de qualiteyt van het kiezen van Borgermeesteren derselver stede; versouckende ende ernstich begeerende dat ghyluyden tselve alsoo behoorlijk te bouck hebbende doen registreren, uluyden oock voortaan daernaer reguleren wilt. Ende hiermede, Eersame etc., zijt Godt bevolen.

's Gravenhage, den xxiⁿ January 1619.

II.

Eersame, wyse ende discrete, lieve, besundere,

Alsoo wy bevresen, dat in onze brieven van den xxiiⁿ deser eenige duysterheyt soude mogen gevonden werden, ende wy daeromme ten overvloed noodich gevonden hebben onse meyninge duydelijker te doen verstaen, soo ist dat wy mits desen hebben willen verclaren, dat onse meyninge is geweest dat alle degenen, die vroetschappen waeren ende ontslagen sijn van den eedt ende verlaten sijn gebleven, dat wy deselve mede ontslagen ende verlaeten hebben van den eedt als kiesers van borgemeesters, niet-tegenstaende wy deselve als schepenen ofte in eenige offitiën hebben gelaten, also het eene temporeel is, ende het andere ad vitam. Versoeckende uluyden daeromme int kiezen van borgemeesters, dat nu eerstdaechs sal geschieden, u daernaer te willen reguleren. Ende hiermede, Eersame etc., zijt Godt bevolen¹⁾.

's Gravenhage, den xxxⁿ Januarij 1619.

1) In een nader schrijven van 22 Juli 1619 spreekt Maurits het nog eens duidelijk uit, dat de ontslagen raadsleden „heer mede zouden onthouden van hun in de vergaderinghe van oudt-borgemeesteren ende andere bedieninghen te laeten vinden ofte gebruycken, totdat den staet van den Lande anders zoude toelaten”.

De drie missiven staan geregistreerd in het resolutieboek der Vroedschap, N°. 12, fol. 72 vs. en 74.

EEN CONTRACT TOT SLAVENHANDEL
VAN 1657,

MEDEGEDEELD DOOR

DR. G. W. KERNKAMP.

Zooals hiervóór werd medegedeeld ¹⁾, heeft het bestuur van het Historisch Genootschap naar mijne aanwijzing eenige stukken uit Deensche en Zweedsche archieven laten overschrijven, die ik mij voorstel in volgende deelen van deze *Bijdragen en Mededeelingen* uit te geven. Nu tot mijn spijt de kopie van het stuk, waarmede ik deze serie had willen beginnen, te laat in mijn bezit is gekomen om haar nog voor dit deel gereed te maken, geef ik alleen de volgende kleinigheid.

In de Universiteits-bibliotheek te Upsala vond ik, in één der deelen van de omvangrijke handschriften-verzameling, bijeengebracht door den Zweedschen bisschop Karl Gustaf Nordin, en na zijn dood (1812) voor genoemde bibliotheek aangekocht, een aantal stukken, in den catalogus vermeld als: „*Acta angående handel uti Nova Suecia, Guinea, Afrika och West-Indien.*” Verreweg de meeste daarvan bleken betrekking te hebben op de Zweedsche Africaansche

1) Zie Verslag p. IX en X.

Compagnie, een onderneming, aan alle beoefenaars onzer handelsgeschiedenis bekend, sinds wijlen Mr. N. de Roever zijn artikel „*Twee concurrenten van de eerste West-Indische Compagnie*” publiceerde ¹⁾. In dat opstel toonde De Roever o. a. aan, dat de Zweedsche Africaansche Compagnie onder valsche vlag voer; dat hoofdzakelijk Nederlandsche kooplieden — Laurens de Geer en zijn broers en andere familieleden — er bij gëïnteresseerd waren en aldus inbreuk maakten op het octrooi van onze Westindische Compagnie.

Zoo De Roever kennis had gedragen van het artikel van Victor Granlund, getiteld: „*En svensk koloni i Afrika eller Svenska Afrikanska Kompaniets historia*” ²⁾, zou hij allerlei détails in zijne verhandeling hebben moeten wijzigen en er tal van nieuwe bijzonderheden aan hebben kunnen toevoegen; maar Granlund's verhaal van de geschiedenis der Zweedsche Africaansche Compagnie zou in de hoofdzaak geheel anders geluid hebben, indien hij had kunnen weten dat deze maatschappij meer belang had voor Nederlandsche dan voor Zweedsche kooplieden. Zooals de zaak thans ligt, is de geschiedenis van de Zweedsche Africaansche Compagnie op nieuw te schrijven. Wie zich daartoe mocht willen zetten, kan dan tevens ook de Deensche Africaansche Compagnie — eveneens een onderneming, die gedreven werd met Hollandsch geld, Hollandsche schepen en Hollandsche bemanning — in zijne beschouwing opnemen, daar hare geschiedenis nauw samenhangt met die van de eerstgenoemde. Ook hier danken wij aan De Roever de eerste mededeeling over den eigenlijken aard van deze Compagnie; maar ook daaraan is nog veel toe te voegen. Ik durf verzekeren dat een

1) *Oud-Holland*, VII p. 195—222.

2) *Historiskt Bibliotek* 1879, p. 287—420.

Nederlandsch historicus, die in de gelegenheid zou zijn de in Deensche en Zweedsche archieven bewaarde stukken over beide Compagnieën nauwkeurig na te gaan, en die dan tevens kennis zou willen nemen van wat in de historische literatuur, zoowel in de onze als in de Scandinavische, over dat onderwerp verspreid staat, een belangrijke bijdrage zou kunnen leveren, niet alleen tot de zoo weinig gekende geschiedenis van onze Westindische Compagnie, maar vooral tot de intieme handelsgeschiedenis van onze zeventiende eeuw.

Maar genoeg voorafpraak reeds. In het door mij genoemde deel uit de verzameling-Nordin vond ik ook het hierachter volgende stuk, dat, blijkens den aanhef, een contract is tusschen Laurens de Geer — een zoon van den vermaarden Lodewijk de Geer —, Commissaris van den Koning van Zweden, namens directeuren van de Zweedsche Africaansche Compagnie in 1657 met drie Amsterdamsche kooplieden gesloten. De Geer zal een schip met koopwaren naar de kust van Guinea zenden en deze daar verhandelen tegen 5 à 600 negerslaven; met deze lading zal het schip naar Curaçao zeilen. Als de factor of commies van de genoemde kooplieden daar aan boord gekomen is, zal koers worden gezet naar Portorico; deze factor zal daar trachten de slaven te verkoopen, en zoo dit niet gelukt, zal het opnieuw beproefd worden op St. Domingo, aan de kust van Venezuela ¹⁾, of op Curaçao. Uit den inhoud van het contract blijkt verder, dat de koopers — de drie Amsterdamsche kooplieden — de

1) Het HS. heeft „Carakes”. Caracas is de hoofdstad van Venezuela, maar ligt niet aan zee. Als Spaansche provincie droeg Venezuela den naam Caracas. (Vgl. G. Droysen, *Historischer Handatlas*, Erläuternder Tekst, p. 89.) Vandaar dat ik vermoed dat met „Carakes” de kust van Venezuela bedoeld wordt, in de buurt van Curaçao.

ontvangen slaven aan den verkooper — Laurens de Geer — zullen betalen, hetzij in geld, hetzij in huiden, cacao, hout, indigo, conchenilla of zilver. Betalen zij in waren, dan worden deze als retourlading door het schip teruggebracht; maar de koopers zullen tevens voor hun eigen rekening nog zooveel van deze waren mogen inladen, als zij zelve wenschen.

Ziedaar den hoofdinhoud van het contract; de bijzonderheden moge de belangstellende lezer zelf nagaan. Er volgt, dunkt mij, uit, dat ook deze onderneming van de Zweedsche Africaansche Compagnie eenvoudig een gezamenlijke handelszaak is van De Geer en drie andere Amsterdamsche kooplieden; de eene partij zorgt voor de levering van de slaven, de andere betaalt in geld of in Westindische waren, en maakt tevens van de gelegenheid gebruik om voor zichzelf een hoeveelheid van deze waren naar het vaderland te voeren. De Geer geeft wel voor, namens directeuren van de Zweedsche Africaansche Compagnie te handelen, maar wij weten wat wij daarvan te denken hebben. Ik ontken niet dat er ook Zweedsch geld in de Compagnie was gestoken, maar ik geloof dat dit althans in den beginne zeer weinig heeft bedragen. Na de vernieuwing van het octrooi door de Zweedsche regeering in 1655 schijnen er daar te lande wel meer aandeelen te zijn genomen ¹⁾, maar niet alle aandeelen, die op Zweedschen naam stonden ²⁾, waren door Zweden gestort,

1) Vgl. Granlund in *Historiskt Bibliotek* 1879 p. 288, noot 2, p. 307, noot 1, p. 308.

2) Het bewijs daarvoor wordt geleverd door eenige quitantiën voor gestorte aandeelen, voorkomende in denzelfden bundel uit de Universiteitsbibliotheek te Upsala, waaraan ik het contract ontleen. Uit die quitantiën blijkt dat eenige Nederlandsche kooplieden

en in elk geval waren alleen Laurens de Geer en de zijnen voor 84.500 Zweedsche rijksdaalders in de Compagnie gëinteresseerd, terwijl de overige belanghebbenden — en hoeveel vermomde Nederlanders waren daarbij? — gezamenlijk voor 93.600 rijksdaalders er in betrokken waren ¹⁾.

Tot nog eenige andere opmerkingen geeft het contract aanleiding. In het jaar, waarin het gesloten werd, 1657, was Curaçao reeds geruimen tijd — immers sinds 1634 — een bezitting van de Westindische Compagnie. De factor van de drie Amsterdamsche kooplieden woonde op Curaçao, immers op dat eiland zou hij aan boord van het schip komen; ook wordt in het contract de mogelijkheid verondersteld dat op Curaçao ²⁾ de negers verkocht zullen worden en dat vandaar de retourlading zal worden medegenomen. Was Curaçao dan opengesteld voor de vaart? In 1635 en 1637 had de Westindische Compagnie de vaart opengesteld op West-Indië, „te weten: de riviere Oranocque, westwaerts langs de kust van Cartagena, Portobello, Honduras, Campesche, de Golfo van Mexico, ende de cust van Florida, midtsgaders alle die eylanden binnen die limiten gheleghen”; daaronder is dus ook Curaçao begrepen.

in 1655 — dus juist bij de vernieuwing van het octrooi — 2 à 3000 rijksdaalders in de Compagnie steken „onder de naem van Jochim Potter,” een van de te Stockholm wonende directeuren der Compagnie.

1) Ik ontleen deze mededeeling aan een portefeuille in het Rijksarchief te Stockholm, getiteld: *Handel och Sjöfart. Handelskompanier. Afrikanska Kompaniet I*, en daaruit den bundel, getiteld: „*Förhandlingar angående Hollands ersättnings-skyldighet.*”

2) In het contract staat „Corassaw,” terwijl vroeger „Curazou” gespeld wordt; maar ik neem aan dat ook met „Corassaw” Curaçao bedoeld wordt.

Maar zij had zich uitdrukkelijk voorbehouden den handel in „hout, koopmanschappen, gewassen, vruchten enz., vallende ter plaetse daer deselve hare fortien heeft¹⁾,” en Curaçao was toen reeds versterkt²⁾. Ik zou dus vermoeden dat het aan hen, die buiten de Compagnie stonden, niet geoorloofd was om op Curaçao handel te drijven; en vooral in 1657 — het jaar van ons contract — zal te eer de hand daaraan gehouden zijn, omdat de Compagnie hare bezittingen in Brazilië toen reeds kwijt was. Misschien heeft zij echter toegestaan dat Nederlandsche kooplieden een factor of commies op Curaçao hielden³⁾, om vandaar uit handel te kunnen drijven op de naburige eilanden en kusten, die niet tot het gebied der Compagnie behoorden. Maar ik betwijfel of zij zal hebben toegelaten dat slaven naar Curaçao gebracht werden, daar zij den slavenhandel als een uitsluitend recht voor zichzelf placht te behouden⁴⁾. En in geen geval zal zij, dunkt mij, aan een schip van de Zweedsche Africaansche Compagnie hebben veroorloofd naar Curaçao te komen, daar zij die Compagnie — haar concurrent op de kust van Guinea — zooveel mogelijk trachtte te benadeelen.

1) Vgl. Luzac, *Hollands Rijkdom* I p. 326—328, II p. 256, 257 van den tekst en p. 254—260 van de bijlagen.

2) Wagenaar, *Vaderl. Historie* XI p. 246.

3) Behalve van den in ons contract genoemden factor der drie Amsterdamsche kooplieden vind ik, een twintig jaar later, gewag gemaakt van een agent op Curaçao van het Amsterdamsche handelshuis Coeymans, nl. in het *Derde Jaarlijksch Verslag van het Geschiedkundig enz. Genootschap te Willemstad (Curaçao)* p. 90.

4) T. a. p. p. 67, noot 1, wordt dit door den heer Hamelberg verzekerd. Ook toen de Compagnie in 1638 den handel op Brazilië vrij liet, reserveerde zij zich den handel in negers, amunitie en brazilie-hout: Luzac, *Hollands Rijkdom* II p. 261 van de bijlagen.

Het kan dus niet in den haak geweest zijn, wanneer op Curaçao de negers uit het schip van De Geer werden verkocht.

Maar Curaçao komt ook eerst in aanmerking, als men op Portorico, op St. Domingo of aan de kust van Venezuela niet slagen kan.

Was de handel op de Spaansche bezittingen in Amerika dan vrij? Ook hier zullen wij de vraag moeten splitsen. Was hij vrij voor de Nederlanders? Bij het zesde artikel van het Munstersche vredetractaat was bepaald dat de Spanjaarden en de Nederlanders zich in Westindië zouden onthouden van „te bevaren en traffiqueren in alle de havenen en plaetsen, met forten, logiën, castelen en alle andere, bij d'een of d'andere partye beset en gepossideert ¹⁾.” Op Portorico, St. Domingo en aan de kust van Venezuela mochten de Nederlanders dus alleen dáár handel drijven, waar geen Spaansche nederzetting was ²⁾; de factor, die op Curaçao aan boord kwam, zal dus dergelijke plaatsen hebben moeten kennen — zoo hij ten minsten geen smokkelhandel heeft gedreven, wat geen uitzondering zou geweest zijn. Of echter het schip van De Geer, zoo het onder de vlag van de Zweedsche Africaansche Compagnie voer, aan de genoemde eilanden en kust

1) Aitzema, *Saken van Staet en oorlog* III p. 260.

2) De heer Hamelberg deelt in het *Derde Jaarlijksch Verslag van het Genootschap te Willemstad (Curaçao)* mede (p. 90, noot 2): „de handel tusschen de Westindische koloniën en Spaansch Amerika was verboden en slechts waar het slaven betrof, gaf de Spaansche regeering soms verlof tot dien handel. Zoolang Holland in vrede met Spanje was, mocht men dus op Curaçao feitelijk dien handel niet toelaten, doch in den regel werd daar niet zeer stipt op gelet.” (Vlg. ook *Tweede Jaarlijksch Verslag* enz. p. 136). Ik kan dit niet controleeren.

handel mocht drijven, zou ik ten zeerste betwijfelen, omdat de Spanjaarden er altijd op uit waren, vreemde indringers te weren.

Het contract veronderstelt in elk geval de mogelijkheid dat „eenige molestatie off confiscatie quam te gebeuren,” als het schip in Spaansche havens ten anker zal liggen, en regelt de schadevergoeding, in dat geval door de koopers te betalen. Deze zullen dan de waarde van het schip en inhebbende negers hebben te vergoeden. Wordt echter het schip op de terugreis in volle zee door de Spanjaarden of door anderen genomen, dan zullen de koopers alleen kwijt zijn wat zij meer hebben ingeladen dan zij in betaling voor de negers behoeften te geven, en zal de verkoper de overige schade alleen dragen. Ik zou dit verschil in risico voor de koopers hieruit willen verklaren, dat zij het meest belang hadden bij den uitvoer van Westindische waren en daarom ook de volle schade hadden te vergoeden, indien het schip in een Spaansche haven werd geconfisqueerd; De Geer kon het weinig schelen of hij zijne negers in geld of in waren betaald kreeg, daar die waren hem toch wel tegen zulk een bedrag in rekening gebracht zullen zijn, dat betaling in geld of betaling in waren voor hem gelijk voordeel opleverde. Zoodra echter de terugreis aanvaard is, draagt hij, in volle zee, de risico voor zijn schip en het hem toebehoorende gedeelte van de lading.

Eindelijk vestig ik er nog de aandacht op dat, in geval het schip op de terugreis wordt genomen, De Geer moeite zal doen om schip en lading terug te krijgen. Als commissaris van den Koning van Zweden had hij eerder kans hierin te slagen dan een particulier; en het zou niet de eerste maal zijn, dat hij de tusschenkomst der Zweedsche regeering inriep ten behoeve van een onderneming, die onder Zweed-

sche vlag voer, maar waarbij hoofdzakelijk Nederlanders belang hadden ¹⁾).

G. W. K.

„In den name Godes, Amen. Op conditiën ende manieren naervolgende sijn de heer Laurens de Geer, commissaris van sijn Conincklycke Mayesteyt van Sweden, in den name ende van wegen de heeren directoren der Swedische Africanische Compagnie, daervoor ick instae ende de rato cavere by desen, ter eenre, ende de heeren Henrico Matthias, Guillelmo Belin ende Philippo van Hulten, coopluydens alhier, tesamen ende elcx in solidum, onder renuntiatie van de beneficiën ordinis, divisionis et excussionis, den effecte van dien wel verstaende, ter andere zyde, met malcanderen geaccordeert en verdragen over 't geene hierna volcht:

Dat den voornoemden heer Laurens de Geer van dato aff op 't spoedichste doenlijk is sal equiperen een groot, bequaem schip, wel gemonteert met amonitie ende volck, sooals dat vereyst, ende daerinne doen laden soodanige cargasoenen om op de kust van Guinea te verhandelen tegens 5 à 600 negros van dese qualiteyt, mannen ende vrouwen, min off meer, te weten $\frac{1}{3}$ part vrouwen ende $\frac{2}{3}$ part manspersoonen, ende dat van 15 tot 36 jaren min off meer, maer sijnde van 40 jaren out opwaerts ende van 14 jaren out tot 8 jaren sullen 3 voor 2 gereeckent worden, welverstaende alle gesonde menschen, dat op den overloop ende overboort sullen kunnen gaen.

¹⁾ Vgl. *Oud-Holland* VII p. 202—204 en Granlund in *Historiskt Bibliotek* 1879 p. 299—302.

Ende aldus de voors. negros op de custe van Guinea ingenomen hebbende, sal 't selve schip soo haest doenlijck daermede komen geseylt tottet eylant van Curazou, leggende ontrent ¹⁾ opwaerts van de Caribische eylanden by de vaste custen van West-Indiën, alwaer aen ditto eylant sal 24 uyren blyven wachten op den factor off comies van voors. heeren Matthias, Guillelmo Belin ende Philippo van Hulten, die aldaer op tselve eylant van Curazou 't selve schip mette gesejde negros sal verwachten ende sich enbarqueren.

Ende geënbarqueert sijnde sal denselven schipper off commies van de heer Laurens de Geer gehouden sijn te zeylen na PortERICA, alwaer ten ancker zijnde gecomen van dien dato aff 22 dagen mette selve negros liggen wachten op kosten ende risico van den verkoper, sonder langer, als wanneer des kopers commies sal gehouden sijn deselve negros t'ontfangen ende in deselve tijt van voors. 22 dagen de goederen, soo sullen willen laden, in te schepen, soowel voor haer als dat voor de negros in betalinge sullen geven, te weten in qualiteyt als vooren alle gesunde menschen, die op den overloop ende overboort kunnen gaen; ende byaldien datter eenich verschil van de jaren, 't sy min off meer, over ditto negros viel off gemaect wierde, soo sal 't selve van wedersijts commisen off factours aldaer gedecideert ende affgemaect worden, daertoe van wedersijts commisen alle gevoechlijckheden sullen contribueren om tot beydersijts genoeg gedecideert te mogen blyven.

Ende langer leggende als de voornoemde 22

1) In het HS. is waarschijnlijk achter „ontrent” weggevallen de vermelding van het aantal zeemijlen.

dagen bevoor de leveringe soude konnen geschieden, sullen die affstervende negros alsdan sijn ende blyven voor reeckeninge van den koper ende in reeckeninge gepasseert worden alsof se gezondt ende wel geleverd waren, ende dat ten pryse van hondert en thien realen van achten, die tegen vijftich stuyvers sullen gereeckent worden, voor yder hooft, van qualiteyt ende ouderdom als vooren geseyt. Soo het oock gebeurde dat na de 22 dagen geen negros quamen te lossen ende gehouden waren te vertrecken, soo sal des kopers commis van victualie ende water 't schip versien; ende voor den tijt, soo na de 22 dagen quamen te lossen, te sullen genieten ¹⁾ daechs voor het schip vijf en tsestich guldens, ende dat totter tijt de negros sullen gelost sijn, alsoock 't schip weder beladen, oft (totter tijt dat 't schip) vertrecken sal.

Maer soo 't gebeurde dat in de 22 dagen door een off ander intervalle geen ordre of middelen waren om de negros te lossen in Puertorico, daerdoor dan genootsaecht waren op andere havens te gaen venten, sal den schipper verobligeert sijn des kopers commies ordre te volgen in 't verseylen naer St. Domingo off aen Carakes off Corassaw, totter tijt deselve heeft verhandelt ende 't schip wederom dispedieert ende afgevaerdicht na patria, blyvende de resterende negros, als na respiratie van de 22 dagen, alsvooren geseyt, voor reeckeninge van de kopers, ende de huyre van 't schip ende volck, na respiratie van ditto 22 dagen, sullen oock lopen voor reeckeninge van de kopers, totter tijt 't schip afgeladen ende na patria gedispdieert; tot dien dato toe sullen de verkopers voor yder dach genieten alsboven vijf en tsestich guldens.

De betalinge van ditto geleverde quantiteyt negros

1) Bedoeld is: zal de verkooper genieten.

sal wesen ende geschieden soo haest deselve uyt het schip geleverd sullen sijn, en sal de verkopers commies oock voorts van des kopers commies de betalinge daerby ontfangen, 't sy in contante penningen, in realen van achten, van goetd gewicht ende valeur, die tot 50 stuyvers sal gereekent worden, off in West-Indische huyden tegen 4 R. $\frac{8}{8}$ yder huydt ¹⁾, off in cacou tegen 40 R. $\frac{8}{8}$ de 100 £, off in Brasils houdt tot 14 f. pd., off in campetshoudt tot 30 f. pd., off indigo tot 6 stuyver 't pont, off fyne conchenilla tegen 40 stuyver 't pont, off conchenilla campester tot 12 stuyver 't pont, of conchenilla silvester tot 6 stuyver of realen 't pont; ende eyndelijck sijnde gewerckt silver off baren silver, sal 't merck ²⁾, sooals dat mochte wesen, tegen 22 f. ontfangen worden. Alle ofte een gedeelte van deselve vruchten, die aldus in betalinge sullen gegeven worden, gelijk hypoteecq van 't beloop der geleverde negros, sullen de verkopers haer risico daervan lopen gelijk eygen goetd, totter tijt ende wyle 't selve schip sal in salvo in patria alhier in de Maesse off tot Amsterdam gearriveert wesen off wel tot Habre de Grazia, alwaer dan den koper de rechte betalinge van 't beloop der geleverde negros sal doen aen de verkopers ordre ende commies uyt die voornoemde contanten ende vruchten, blyvende nochtans 't surplus met 't gene noch meer voor haer reekeninge der kopers mochte in 't selve schip geladen komen voor haer reekeninge; ende ondertusschen van de uyre aff in 't schip

1) De prijs- en gewichtsopgaven laat ik afdrukken zooals zij in het hs. staan; ik vermoed dat met „R. $\frac{8}{8}$ ” bedoeld wordt: realen van achten, die tegen 50 stuivers gerekend werden; „14 f. pd.” zal wel beteekenen: 14 gulden het pond.

2) Het mark is een gewicht voor goud en zilver.

deselve vruchten geladen sijnde, sal den verkoper ende koper yder sijn risico lopen van 't geene de generos(?) als boven aangerekent, te weten den verkoper van 't beloop der negros, haer aangerekent, en der kopers haer surplus wat het meer soude bedragen, tot hetselve schip salvo gekomen sal sijn ter voors. gedestineerde plaets off plaetsen.

Ende (so) by quade rescontren van vriendt off vyant 't voors. schip in 't wederom keeren van de gedane handelinge quame van vrient off vyant aengehaelt ende opgebracht te worden, soo sal de heer Laurens de Geer gehouden sijn de gansche ladinge ende 't schip te reclameren tot vrystellinge toe, soo veel mogelijk wesen sal, ende tot welcken eynde de bevrachters by desen aen denselven De Geer in vollen eygendom overgeven ende transporteren soodanige goederen als voor 't aenhalen van 't schip en goedt haer daerinne souden hebben gecompeteert, ende de onkosten daerover gedaen sullen à la rata gedragen worden, te weten voor 't beloop der negros ende 't schip tot laste van de heer Laurens de Geer, ende 't surplus ende restladinge tot laste van de kopers, à la rata daarvan deselve onkosten dan aen de heer De Geer wederom sal vergoet worden door de kopers, telckens als hy daarvan reeckeninge sal doen, ende dat achtervolgende deselve reeckeninge, sonder vorder bewijs te requireren.

Item off 't gebeurde dat de voors. kopers meer goedt in 't selve schip als de negros bedragen quamen te laden, soo sullen de kopers van 't selve tot vracht voor haer surplus betalen een discretie, die in redelijkheid sal bestaen, ende havaryen na coustume van der zee.

Item off het gebeurde dat de retouren, soo de kopers haren commies quam te laden van de negros, naer 't arrivement in salvo ter gedestineerde plaetsen

niet soo veel uytbrachten, gelijk de negros quamen te bedragen, soo sullen de kopers gehouden zijn hetgeene 't meerder gedeelte meer bedraecht aen de verkopers in contant hier ter stede te betalen, alsmede te voldoen het beloop van de negros, soo geen goederen quamen in te schepen binnen voors. tijd, hiervooren uytgedrukt.

Item is geconditioneert, alsoo de heer Laurens de Geer in 't selve schip na Guinea is sendende een cargasoen voor 5 a 600 negros te verhandelen, (ende hy) 't selve volcomene getal niet koste bekomen, ende maer 300 koste negotieren ende daarmede moste vertrecken, soo sal datselve aen de heeren verkopers niet prejuditieren, maer de kopers sich met hetselve getal van de 300, binnen boort gekomen sijnde, laten genoeg, als hebbende syne mogelycke diligentie gedaen, ende niet meer hebbende bekomen sullen de kopers sich moeten laten genoeg, sonder eenige questie te moveren in dit reguard.

Item off het gebeurde dat in Spanse havens binnen off daerbuyten ten ancker leggende, in West-Indiën, eenige molestatie off confiscatie aldaer quame te gebeuren (dat Godt verhoede), soo is verdragen dat de kopers aen den verkoper sullen betalen ende goetdoen tnegentich duysent guldens, tot veertich grooten yder gulden, voor 't schip en inhebbende slaven; dan soo den verkoper minder slaven komt in te nemen in Guinea als 600 stucx, soo sullen de kopers sooveel minder betalen pro rata van de dertich duysent guldens, die tot het cargasoen van den inkoop der voors. slaven zijn geëmployeert, alsoo deselve onder de boven verhaelde f 90.000 zijn gestelt ende gerekent. Doch soo ditto schip in volle zee onder zeyl sijnde van de Spaense off eenige andere natie, 't zy vrient off vyant, worde overvallen off genomen, soo sal de risico zijn voor reeckeninge van den ver-

koper, ende van gelycken dat de kopers daerinne niet sullen hebben te dragen als 't gunt 't schip meer aen waren mocht ingenomen hebben als de slaven beliepen.

Item des verkopers ende kopers commisen off bevelhebben sullen van weersijts aen malcander 2 à 3 quitantiën onder de handt passeren, te weten des kopers commis wat quantiteyt negros dat hy ontfangen heeft, ende des verkopers commies wat sorte en wat quantiteyt vruchten (hy) in betalinge heeft ontfangen, ende dat ter plaets off plaetsen de leverantie van weersijts gedaen is in de verhandelinge aldaer; en bovendien van des verkopers commies noch een quitantie van 't surplus meer als de negros bedragen, die des kopers commies geladen mocht hebben.

Ende off het gebeurde, dat Godt verhoede, dat het schip quame te blyven off andersints onbruyckbaer wierde gemaect, sulcx dat niet soude konnen werden voldaan d'inhoud van de voorenstaende articulen, voor sooveel de verkopers aengaet, de verkopers in sulcken geval niet verder gehouden sullen sijn daervoor yets te vergoeden aen de kopers.

Eyndelijck is alsoo dit contract gesloten ende opgericht tusschen voornoemde partyen, ende dat alles ter goeder trouwen, sonder arch off list; ende beloven partyen van weersijts in haer privé d'inhoud van dien te sullen nakomen, voldoen ende achtervolgen, verbindende tot dien eynde hare persoonen ende goederen, hebbende en toecomende, niet uytgesondert, ende daerenboven submitterende sich alle rechten ende rechteren ende specialijck den Hove van Hollant, haer totte selve complimente ende voldoeninge te constringeren. Ende hebben partyen twee van eenen inhoudt met eygene handt onderteykent, 't welck soo veelen in dier voegen sal gelden

alsoff het eene publicque acte voor notaris ende getuygen gepasseert was, daervan 't eene voldaan, 't ander van geender waerde.

Aldus gedaen in Amsterdam, op den 15^{den} dag Augusty, anno 1657."

(Afschrift. — Universiteits-Bibliotheek te Upsala, Nordinska Samlingen, N° 430 fol., fol. 326—327v^o.)

UITGAVEN
VAN HET
HISTORISCH GENOOTSCHAP TE UTRECHT.

KRONIJK. 1846—1875.

2 ^e jaargang. (*) f (5.—) 1.50.	17 ^e jaargang . f (5.80) 1.50.
3 ^e jaargang . - (2.70) 1.50.	18 ^e jaargang . - (6.60) 1.50.
4 ^e jaargang . - (3.70) 2.50.	19 ^e jaargang . - (7.40) 2.—.
5 ^e jaargang . - (6.—) 2.50.	20 ^e jaargang . - (7.20) 2.—.
6 ^e jaargang . - (6.—) 2.—.	21 ^e jaargang . - (7.60) 2.—.
7 ^e jaargang . - (6.40) 3.—.	22 ^e jaargang . - (7.20) 2.—.
8 ^e jaargang . - (5.80) 3.—.	23 ^e jaargang . - (9.20) 2.50.
9 ^e jaargang . - (6.80) 3.—.	24 ^e jaargang . - (9.40) 2.50.
10 ^e jaargang . - (6.80) 3.—.	25 ^e jaargang . - (10.70) 3.—.
11 ^e jaargang . - (3.20) 1.—.	26 ^e jaargang . - (8.00) 2.50.
12 ^e jaargang . - (3.60) 1.—.	27 ^e jaargang . - (8.20) 2.50.
13 ^e jaargang . - (4.80) 1.50.	28 ^e jaargang . - (6.20) 2.50.
14 ^e jaargang . - (5.10) 1.50.	29 ^e jaargang . - (8.30) 2.50.
15 ^e jaargang . - (4.60) 1.50.	30 ^e jaargang . - (10.30) 3.—.
16 ^e jaargang . - (5.40) 1.50.	31 ^e jaargang . - (8.40) 2.50.

BERIGTEN. 1846—1863.

1 ^e deel. 1 ^e stuk. f (3.40) 1.50.	4 ^e deel. 2 ^e stuk. f (2.50) 1.50.
1 ^e deel. 2 ^e stuk. - (2.20) 1.50.	5 ^e deel. 1 ^e stuk. - (3.20) 1.50.
2 ^e deel. 1 ^e stuk. - (2.20) 1.50.	5 ^e deel. 2 ^e stuk. - (2.50) 1.—.
2 ^e deel. 2 ^e stuk. - (3.80) 3.80.	6 ^e deel. 1 ^e stuk. - (2.50) 1.—.
3 ^e deel. 1 ^e stuk. - (3.—) 1.50.	6 ^e deel. 2 ^e stuk. - (2.10) 1.—.
3 ^e deel. 2 ^e stuk. - (3.—) 1.50.	7 ^e deel. 1 ^e stuk. - (5.50) 1.50.
4 ^e deel. 1 ^e stuk. - (3.—) 2.—.	7 ^e deel. 2 ^e stuk. - (6.50) 2.50.

CODEX DIPLOMATICUS.

EERSTE SERIE. (IN 4°.) 1848. 1 deel. M. 9.60 f 5.20.

TWEDE SERIE. (IN 8°.) 1852—1863.

1 ^e deel. 1 ^e afd. f (3.75) 2.50.	3 ^e deel. 2 ^e afd. f (3.40) 1.50.
1 ^e deel. 2 ^e afd. - (3.10) 2.50.	4 ^e deel. 1 ^e afd. - (3.10) 1.50.
2 ^e deel. 1 ^e afd. - (6.20) 3.50.	4 ^e deel. 2 ^e afd. - (5.20) 1.50.
2 ^e deel. 2 ^e afd. - (3.20) 2.—.	5 ^e deel . . . - (12.00) 4.—.
3 ^e deel. 1 ^e afd. - (6.50) 2.—.	6 ^e deel . . . - (1.20) 1.—.

(*) De eerste jaargang is niet in druk verschenen.

BIJDRAGEN EN MEDEDEELINGEN. 1878—1898.

1 ^e deel . . . f (5.20)	2.50.	12 ^e deel f	4.10.
2 ^e deel . . . - (5.20)	2.50.	13 ^e deel -	5.—.
3 ^e deel . . . - (5.20)	2.50.	14 ^e deel -	3.80.
4 ^e deel . . . - (8.80)	4.—.	15 ^e deel -	4.90.
5 ^e deel . . . - (5.40)	3.—.	16 ^e deel -	4.75.
6 ^e deel f	6.—.	17 ^e deel -	4.—.
7 ^e deel -	5.—.	18 ^e deel -	5.75.
8 ^e deel -	3.60.	19 ^e deel -	5.25.
9 ^e deel -	6.10.	20 ^e deel -	3.25.
10 ^e deel -	5.80.	21 ^e deel -	4.50.
11 ^e deel -	6.60.		

REGISTER op de Kronijk van 1846—1854. 1857. f (5.80) 1.50.

REGISTER op de onderwerpen, behandeld in de
Kronijk, de Berigten en den Codex diplo-
maticus (1877). - (1.80) 1.50.

WERKEN.

NIEUWE SERIE.

1. Annales Egmondani f (1.20) 1.—.
2. Verbaal van de ambassade naar Engeland.
1685 - (1.80) 1.—.
3. Memoriën van Roger Williams - (2.10) 1.—.
4. Kronijken van Emo en Menko - (3.70) 1.50.
5. HORTENSIVS, Opkomst en ondergang van
Naarden - (4.50) 1.50.
6. Kronijk van Holland van den Clerc uten
laghen landen bi der see - (2.30) 1.—.
7. Kronijk v. Eggerik Egges Phebens. 1565-1594 - (2.40) 1.—.
8. VERWIJS, De oorlogen van Albrecht van
Beieren met de Friezen - (9.80) 2.50.
9. Verbaal van de ambassade naar Dene-
marken, enz. 1625 - (2.30) 1.—.
10. Verbaal v. d. ambassade n. Engeland. 1625 . - (1.90) 1.—.
11. Brieven van J. Wtenbogaert. I. (1584-1618) - (4.00) 1.50.
12. Brieven v. J. Wtenbogaert II 1. (1618-1621) - (2.80) 1.—.
13. Memorials of P. P. J. Quint Ondaatje. . - (4.00) 1.50.
14. Verhooren van Hugo de Groot - (4.80) 2.—.
15. Brieven v. J. Wtenbogaert. II 2. (1621-1626) - (5.50) 2.—.
16. Memoriën van Cornelis Pieterszoon Hooft. - (4.90) 2.—.
17. Brieven v. J. Wtenbogaert. III 1. (1626-1627) - (6.50) 2.—.

18.	Onderzoek omtrent de Middelburgsche be- roerten van 1566 en 1567.	f (3.40)	1.50.
19.	Brieven v. J. Wtenbogaert. III 2. (1628-1629) -	(8.20)	2.50.
20.	Brieven v. Joh. Wtenbogaert. III 3. (1630). -	(6.10)	2.—.
21.	De rekeningen der grafelijkheid van Hol- land. I.	- (5.80)	2.50.
22.	Brieven v. J. Wtenbogaert. III 4. (1631-1644) -	(4.50)	1.50.
23.	Journal van Constantijn Huygens den zoon. 1688—1696 I.	- (6.70)	6.70.
24.	De rekeningen der grafelijkheid van Hol- land. II.	- (7.20)	2.50.
25.	Journal van Constantijn Huygens den zoon. 1688—1696. II.	- (7.90)	7.90.
26.	De rekeningen der grafelijkheid van Hol- land. III.	- (6.20)	2.50.
27.	Brieven van en aan J. D. van der Capellen van de Poll	-(10.80)	3.—.
27b.	Brieven van en aan J. D. van der Capellen van de Poll. (Aanhangsel).	- (1.40)	1.—.
28.	BOMELIUS, Bellum Trajectinum	- (1.40)	1.—.
29.	De rekeningen der grafelijkheid van Zee- land. I.	- (6.80)	3.—.
30.	De rekeningen der grafelijkheid van Zee- land. II.	- (5.30)	3.—.
31.	MULLER, Lijst van Noord-Nederlandsche kronijken	- (1.40)	1.—.
32.	Journalen van Constantijn Huygens den zoon. 1673—1678	- (3.50)	3.50.
33.	Négociations de D'Avaux à la cour de Suède. 1693—1698. I.	- (8.00)	2.50.
34.	Négociations de D'Avaux. II.	- (5.40)	2.—.
35.	Négociations de D'Avaux. III 1. . . .	- (5.60)	2.—.
36.	Négociations de D'Avaux. III 2. . . .	- (3.90)	1.50.
37.	Brieven van Lionello en Suriano en ver- slag van Trevisano aan den Senaat van Venetië. 1616—1620	- (6.10)	3.50.
38.	Brieven aan R. M. van Goens. I. . . .	- (6.60)	3.50.
39.	Dagverhaal van Jan van Riebeeck. I. (1652- 1655).	- (7.80)	7.80.
40.	Rijmkroniek van Melis Stoke. I. . . .	- (5.00)	2.50.
41.	De geschillen over de afdanking van het krijgsvolk. 1649—1650.	- (5.40)	2.50.
42.	Rijmkroniek van Melis Stoke. II. . . .	- (4.80)	2.50.

43. Brieven aan R. M. van Goens. II. . . . f (4.60)	1.50.
44. Brieven van Jhr. Arend van Dorp. I. . . . - (6.60)	3.—.
45. Memorien v. Mr. D. v. Bleyswijk. 1734—1755 - (4.50)	3.—.
46. Journalen van Constantijn Huygens den zoon. 1680—1682. : . . . - (2.20)	2.20.
47. Correspondentie van Lodewijk van Nassau - (2.90)	2.90.
48. Kroniek van Sicke Benninge - (2.40)	2.40.
49. Narracio de Groninghe, de Thrente et de Covordia. - (2.10)	2.10.
50. Brieven van Jhr. Arend van Dorp. II. . . - (7.80)	2.50.
51. Documents concernant les relations entre le duc d'Anjou et les Pays-Bas. I. (1576-1578). -	6.80.
52. Resolutiën van de vroedschap van Utrecht betreffende de akademie. 1632—1812 . . . -	7.—.
53. De registers en rekeningen van het bisdom Utrecht. 1325—1336. I. -	7.30.
54. De registers en rekeningen van het bisdom Utrecht. 1325—1336. II. -	8.—.
55. Documents concernant les relations entre le duc d'Anjou et les Pays-Bas. II. (1578-1579) -	6.25.
56. Brieven aan R. M. van Goens. III -	3.—.
57. Documents concernant les relations entre le duc d'Anjou et les Pays-Bas. III. (1579-1581) -	8.90.
58. Dagverhaal v. Jan v. Riebeek. II. (1656-1658) -	8.—.
59. Dagverhaal v. Jan v. Riebeek. III. (1659-1662) -	8.—.
60. Documents concernant les relations entre le duc d'Anjou et les Pays-Bas. IV. (1581-1583). -	4.50.
61. Documents concernant les relations entre le duc d'Anjou et les Pays-Bas. V. (1583-1584). -	8.50.

DERDE SERIE.

1. FR. DUSSELDORP, Annales. 1566—1616 . . -	7.50.
2. De oudste stadsrekeningen van Dordrecht. 1284—1424. -	2.40.
3. Het oudste cartularium van het sticht Utrecht -	4.60.
4. Brieven van Willem V aan Van Lijnden van Blitterswijk -	3.50.
5. Lettres de Pierre de Groot à Abraham de Wicquefort. 1668—1674 -	5.25.
6. Rekeningen van de gilden van Dordrecht. 1438—1600 -	2.80.

7. H. BONTEMANTEL, De regeeringe van Amsterdam. 1653—1672. I.	f 5.50.
8. H. BONTEMANTEL, De regeeringe van Amsterdam. 1653—1672. II.	- 6.—.
9. Rekeningen d. stad Groningen u.d. 16 ^e eeuw.	- 4.—.
10. Briefwisseling tusschen de gebroeders Van der Goes. 1659—1673. I.	- 6.—.
12. Diarium Everardi Bronchorstii. 1591—1627.	- 2.40.

ABRAHAM DE WICQUEFORT, Histoire des Provinces-Unies des Pais-Bas. 4 vol.	- 26.—.
BULLARIUM TRAJECTENSE. 2 tom.	- 24.—.
VERSLAG van de algemeene vergadering der leden op 16 April 1895	- 0.60.
VERSLAG van de algemeene vergadering der leden op 20 April 1897	- 0.90.
BEPALINGEN over de uitgave van handschriften. . .	- 0.25.
BEPALINGEN over het uitgeven van handschriften, betrekking hebbende op de nieuwe geschiedenis .	- 0.20.
CATALOGUS der boekerij van het Historisch Genootschap. 3 ^e uitgave. (1872)	- 1.60.
1 ^e SUPPLEMENT op den Catalogus der boekerij van het Historisch Genootschap (1882)	- 1.10.
2 ^e SUPPLEMENT op den Catalogus der boekerij van het Historisch Genootschap (1895)	- 2.10.

UITGAVEN
VAN HET
HISTORISCH GENOOTSCHAP TE UTRECHT ¹⁾.

- Lijst van Noord Nederlandsche kronijken, met opgave van bestaande handschriften en litteratuur. Door S. Muller Fz. 1880 *f* (1.40) 1.—.
Volledige lijst van alle Noord-Nederlandsche kronijken en wegwijzer door de bestaande handschriften van uitgegevene en onuitgegevene kronijken.
- Annales Egmondani. 1863. *f* (1.20) 1.—.
Oudste bron voor de geschiedenis van het graafschap Holland.
- Rijmkroniek van Melis Stoke. Uitgegeven door W. G. Brill 2 deelen. 1885. *f* (9.80) 5.—.
Belangrijk verhaal van een grafelijken klerk omtrent de geschiedenis van de laatste tijden van het Hollandsche en het optreden van het Henegouwsche huis.
- Kronijk van Holland van een ongenoemden geestelijke (gewoonlijk genaamd Kronijk van den Clerc uten laghen landen bi der see). 1867. *f* (2.30) 1.—.
Kronijk, waarvan de tekst nauw verwant is aan de Hollandsche vertaling der belangrijke kronijk van Beka.
- HENRICUS BOMELIUS, Bellum Trajectinum. 1878.
f (1.40) 1.—.
Verhaal van de gebeurtenissen, die aan de annexatie van het sticht Utrecht door Karel V voorafgingen.
- Kronijken van Emo en Menko Uitgegeven door Feith en Acker Stratingh. 1866. *f* (3.70) 1.50.
Belangrijkste bron voor de oudste geschiedenis van Friesland, vooral voor de sociale historie.
- Quedam narracio de Groninghe, de Thrente, de Covordia et de diversis aliis sub diversis episcopis Trajectensibus. Uitgegeven door C. Pijnacker Hordijk 1888.
f (2.10) 2.10.
Belangrijk voor de geschiedenis van Groningen en Drente in de 12e en 13e eeuw. Uitgaaf volgens een handschrift, dat aan de uitgevers der Monumenta Germaniae onbekend is gebleven.

¹⁾ Deze inhoudsopgave der uitgaven van het genootschap bedoelt alleen den hoofdinhoud, niet den volledige inhoud der werken te vermelden.

- De kroniek van Sicke Benninge. 1^e en 2^e deel (kroniek van Van Lemego) Uitgegeven en met kritische aantekeningen voorzien door J. A. Feith; met eene inleiding van P. J. Blok. 1887. f (2.40) 2.40.
Verhaal van een hooggeplaatst getuige van de gebeurtenissen te Groningen in de 15^e en het begin der 16^e eeuw, hier voor het eerst op betrouwbare wijze uitgegeven. Ook de hier overgenomen kroniek van Lemego over de 15^e eeuw is het werk van een tijdgenoot.
- Het oudste cartularium van het sticht Utrecht. Uitgegeven door S. Muller Fz. 1892. f 4.60.
Bevat alle keizeroorkonden van het sticht Utrecht en alle andere giftbrieven uit de oudste tijden van het bisdom.
- Bullarium Trajectense. Romanorum Pontificum diplomata usque ad Urbanum Papam VI in veterem episcopatum Trajectensem destinata. Edidit Gisb. Brom. 2 tomi. 1891, 92 f 24.—.
Volledige verzameling van de in het pauselijk archief aanwezige oorkonden, betrekking hebbende op het bisdom Utrecht.
- De rekeningen der grafelijkheid van Holland onder het Henegouwsche huis. Uitgegeven door H. G. Hamaker. 3 deelen. 1875—78 f (19.20) 7.50.
- De rekeningen der grafelijkheid van Zeeland onder het Henegouwsche Huis. Uitgegeven door H. G. Hamaker. 2 deelen. 1879, 80 f (12.10) 6.—.
Oudst bewaarde rekeningen van de Hollandsche graven, overrijk aan bijzonderheden betreffende de geographische, administratieve en sociale toestanden van Holland in de veertiende eeuw.
- De registers en rekeningen van het bisdom Utrecht. 1325—1336. Uitgegeven door S. Muller Fz. 2 deelen. 1889, 91. f 15.30.
Eenige bron voor de kennis van de administratie van het bisdom Utrecht in het begin van de veertiende eeuw.
- De oudste stadsrekeningen van Dordrecht. 1284—1424. Uitgegeven door C. M. Dozy. 1891 f 2.40.
Bevat o. a. de eenige stadsrekeningen uit de dertiende eeuw, die in Nederland bewaard zijn.
- Rekeningen van de gilden van Dordrecht. 1438—1600. Uitgegeven door J. C. Overvoorde. 1894 f 2.80.
Eenige bewaarde middeleeuwsche rekeningen van Nederlandsche gilden, van belang voor de kennis van de inrichting dezer corporaties.
- Rekeningen der stad Groningen uit de 16^e eeuw. Uitgegeven door P. J. Blok. 1896 f 4.—.
Geven een volledig overzicht van de administratie der stad Groningen in de eerste helft der zestiende eeuw.

E. VERWIJS, De oorlogen van hertog Albrecht van Beieren met de Friezen in de laatste jaren der XIVe eeuw. 1869. f (9.80) 2.50.

Bewerking van deze belangrijke episode der Nederlandsche geschiedenis, voornamelijk getrokken uit de grafelijkheidsrekeningen van Holland.

Onderzoek van 's Konings wege ingesteld omtrent de Middelburgsche beroerten van 1566 en 1567. Uitgegeven door J. Van Vloten. 1873. f (3.40) 1.50.

Zeer belangrijke bron voor de geschiedenis van de hagepreeken, den beeldenstorm en het eerste gewapende verzet tegen de Spanjaarden in Zeeland.

Correspondentie van en betreffende Lodewijk van Nassau en andere onuitgegeven documenten. Verzameld door P. J. Blok. 1887. f (2.90) 2.90.

Bevat o. a. de onuitgegeven apologie van Lodewijk, de rechterhand van zijn broeder prins Willem van Oranje, en eene correspondentie betreffende zijne onderhandelingen met het Fransche hof.

HORTENSIIUS, Over de opkomst en den ondergang van Naarden. Uitgegeven door Peerlkamp en A. Perk. 1866. f (4.50) 1.50.

Dit geschrift van Lambertus Hortensius, rector der Latijnsche school te Naarden, is vooral merkwaardig om de mededeelingen over het begin van den 80-jarigen oorlog en het uitvoerig verhaal van het uitmoorden van Naarden door de Spanjaarden (1572).

Memoriën van Roger Williams. Uitgegeven door J. T. Bodel Nyenhuis. 1864. f (2.10) 1.—.

Merkwaardig voor de oorlogsgeschiedenis der jaren 1572—1574; de schrijver was ooggetuige der gebeurtenissen in de eerste jaren van den opstand tegen Spanje.

Brieven en onuitgegeven stukken van Jonkheer Arend van Dorp, heer van Maasdam. Uitgegeven door J. B. J. N. ridder De van der Schueren. 2 deelen. 1887, 88. f (14.40) 5.50.

Papieren van een handlanger van prins Willem I, belangrijk voor de intieme geschiedenis van den opstand tegen Spanje.

Documents concernant les relations entre le duc d'Anjou et les Pays-Bas. (1576—1584.) Publiés par P. L. Muller et Alph. Diegerick. Tome I—V (1576—Juin 1584). 1889, 90. f 34.95.

Volledige bronnenuitgave betreffende de tusschenkomst van den hertog van Anjou, broeder van Hendrik III, in de zaken van den Nederlandschen opstand en de aanneming van de soevereiniteit over de Nederlandsche gewesten.

- Kronijk van Eggerik Egges Phebens. 1565—1594. Uitgegeven door H. O. Feith 1867. . . . *f* (2.40) 1.—.
Groningsche kronijk van een onpartijdigen hervormingsgezinde, bron van Emmius.
- Uittreksel uit Francisci Dusseldorpii Annales. 1566—1616. Uitgegeven door R. Fruin. 1894 *f* 7.50.
De geschiedenis van den opstand, door een katholiek tijdgenoot geschreven.
- Diarium Everardi Bronchorstii sive Adversaria omnium quae gesta sunt in academia Leidensi, 1591—1627. Uitgegeven door J. C. Van Slee. 1898. . . . *f* 2.40.
Curieuse aantekeningen over het onderwijs en het leven aan de Leidsche academie.
- Brieven van Lionello en Suriano uit Den Haag aan Doge en Senaat van Venetië in 1616—1618, benevens Verslag van Trevisano betreffende zijne zending naar Holland in 1620. 1883 *f* (6.10) 3.50.
Merkwaardige brieven van de bekende Venetiaansche diplomaten over de geschillen tijdens het bestand.
- Memoriën en adviezen van Cornelis Pieterszoon Hooft. 1871. *f* (4.90) 2.—.
Belangrijk voor de geschiedenis van Amsterdam in de jaren 1578—1620 en voor de houding van deze stad in de godsdienstige geschillen.
- Verhooren en andere bescheiden betreffende het rechtsgeding van Hugo de Groot. Uitgegeven door R. Fruin. 1871. *f* (4.80) 2.—.
Belangrijk voor de kennis van den strijd tusschen de twee groote staatspartijen in het begin van de republiek, waarbij Grotius eene belangrijke rol vervulde.
- Brieven en onuitgegeven stukken van Johannes Wtenbogaert. 1584—1644. Uitgegeven door H. C. Rogge. 7 deelen. 1868/74 *f* (37.60) 12.50.
Deze correspondentie van den bekenden Remonstrantschen hofprediker van prins Maurits is in de eerste plaats belangrijk voor de geschiedenis van de kerkelijke woelingen tijdens het bestand.
- Verbaal van de ambassade van Aerssen, Joachimi en Burmania naar Engeland. 1625. 1867 . . . *f* (1.90) 1.—.
Bevat de onderhandeling over een verbond van onderlinge bescherming na het afspringen van het huwelijk tusschen den zoon van den Engelschen koning en eene Spaansche prinses.
- Verbaal van de ambassade van Gaspar van Vosbergen bij den koning van Denemarken, den Neder-Saxischen kreits en den koning van Zweden. 1625 1867 . . *f* (2.30) 1.—.
Behelst de onderhandelingen over een verbond tegen den keizer en den koning van Spanje in het begin van den Dertigjarigen oorlog.

Resolutiën van de vroedschap van Utrecht betreffende de Academie. Uitgegeven door J. A. Wijnne en Lucie Miedema. 1888, 1900 f 7.—

Met een uitvoerige inleiding over de inrichtingen van hooger onderwijs te Utrecht vóór 1636.

ABRAHAM DE WICQUEFORT, Histoire des Provinces-Unies des Païs-Bas, depuis le parfait établissement de cet estat par la paix de Munster. 4 volumes. I. 1861. II. 1864. III. 1866. IV. 1874 f 26.—

De beste gelijktijdige geschiedenis van de Nederlanden in de tweede helft der zeventiende eeuw door een diplomatiek agent.

De geschillen over de afdanking van het krijgsvolk in de Vereenigde Nederlanden in de jaren 1649 en 1650. Toegelicht door J. A. Wijnne. 1885. . f (5.40) 2.50.

De bekende geschillen van het jaar 1650 worden hier toegelicht uit onbekende stukken uit het Huis-archief van H. M. de Koningin.

Dagverhaal van Jan van Riebeeck, commandeur aan de Kaap de Goede Hoop. 1652—1662. 3 deelen. 1884—93. f 23.80.

Merkwaardig verhaal van den stichter der Kaapkolonie omtrent de geschiedenis van deze kolonie.

H. BONTEMANTEL, De regeeringe van Amsterdam, soo in 't civiel als crimineel en militaire. 1653—1672. Uitgegeven door G. W. Kernkamp. 2 deelen. 1897. f 11.50.

Gedenkschriften van een Amsterdamsch regent uit den tijd van Jan De Witt, belangrijk voor de kennis van de regeering en de regeeringsintriges van Amsterdam.

Lettres de Pierre de Groot à Abraham de Wicquefort. 1668—1674. Publiées par F. J. L. Krämer. 1894. f 5.25.

Brieven van P. De Groot, den zoon van Hugo De Groot, voornamelijk loopende over de Keulsche vredeshandeling in 1673.

Journalen van Constantijn Huygens den zoon. 1673—1678. 1881. f (3.50) 3.50.

Journalen van Constantijn Huygens den zoon. 1680—1682 en 1649—1650. 1888. f (2.20) 2.20.

Journaal van Constantijn Huygens den zoon. 1688—1696. 2 deelen. 1876 f (14.60) 14.60.

Journalen van den secretaris van Willem III, hoogst belangrijk voor de kennis van personen en de zedengeschiedenis van de laatste helft der zeventiende eeuw.

Verbaal van de buitengewone ambassade naar Engeland in 1685. 1863 f (1.80) 1.—

Gewichtig voor de kennis van de verhouding der republiek tot koning Jakob II na diens troonsbestijging en den opstand van Monmouth en zijne aanhangers.

Négociations du comte D'Avaux, ambassadeur à la cour de Suède, pendant les années 1693, 1697, 1698. Publiées par J. A. Wijnne. 4 volumes. 1882, 83 . f (22.90) 8.—.

Belangrijk voor de geschiedenis van de diplomatieke betrekkingen der mogendheden ten tijde van den Negenjarigen oorlog.

Memorien van Mr. Diderik van Bleyswijk, burgemeester van Gorinchem. 1734—1755. Uitgegeven door Theod. Jorissen. 1887 f (4.50) 3.—.

Belangrijk voor de geschiedenis van de familieregeering en de regentenintriges in de steden van Holland.

Brieven van en aan Joan Derck van der Capellen van de Poll. Uitgegeven door W. H. De Beaufort. Met ahangsel door J. A. Sillem. 2 deelen. 1879. f (12.20) 4.—.

Brieven van den bekenden adellijken patriotschen leider, hoogst belangrijk voor de geschiedenis van de jaren 1763—1784.

Brieven aan R. M. van Goens en onuitgegeven stukken hem betreffende. 3 deelen. 1884—90. f (14.20) 8.—.

Belangrijk voor de autobiografie van R. M. Van Goens en voor de kennis van zijne verhouding tot de stadhouderlijke partij. Bevat bovendien eene uitgebreide correspondentie met buitenlandsche geleerden.

Brieven van prins Willem V aan baron Van Lijnden van Blitterswijk. Uitgegeven onder toezicht van F. De Bas. 1893 f 3.50.

Vertrouwelijke brieven van den prins aan zijn vertegenwoordiger als eerste edele in Zeeland.

Memorials and times of Peter Philip Juriaan Quint On-
daatje. By Mrs. Davies f (4.—) 1.50.

Biographie van den bekenden Utrechtschen patriot van 1784 en volgende jaren.

KRONIJK.

EERSTE SERIE.

Ie jaargang. (Is niet in druk verschenen.)

IIe jaargang. 1846 f (5.—) 1.50.

Behelst tal van bijzonderheden over historische personen, kerkelijke zaken, universiteitswezen enz. — Inventaris van brieven uit het archief der voormalige vijf kapittelen te Utrecht (1380—1513). — Kleine historische mededeelingen enz. enz.

IIIe jaargang. 1847 f (2.70) 1.50.

Vervolg van den inventaris der brieven uit het archief der voormalige vijf kapittelen te Utrecht (1514, 1515). — Vele wetenswaardigheden over archaeologie, genealogie, archiefwezen. — Verklaring van spreekwijzen (dialecten) en spreekwoorden enz. enz.

- IVe jaargang. 1848. *f* (3.70) 2.50.
 Verschillende brieven van prins Willem I, Paulus Merula (minnebrief), Wtenbogaert e. a. — Vervolg van den inventaris der 5 kapitelen (1516, 1517). — Mededeelingen over Czaar Peter en zijne vrouw e. a. — Toestand der archieven van Nijmegen, Utrecht Groningen, Dordrecht en andere steden enz. enz.
- V^e jaargang. 1849. *f* (6.—) 2.50.
 Inventarissen van verschillende stads-archieven. — Brieven van David van Bourgondië, Philips II, prins Willem I, Hugo De Groot, e. a. — Bijdragen tot de geschiedenis van het Nederlandsche zeewezen en krijgswezen (1618) enz. enz.

T W E E D E S E R I E.

- VIe jaargang. 1850 *f* (6.—) 2.—.
 Inventarissen van verschillende archieven van steden, gerechten en gasthuizen. — Brieven o. a. van Adolf en Karel van Gelder (1456—1477), Christiaan II van Denemarken (1525), Karel V (1537), Philips II (1561, 67), E. Leoninus (1581), prins Willem I (1582), Maurits van Nassau (1600) e. a. — Bijzonderheden over Utrechtsche bisschoppen, hertogen van Gelre e. a.; over den vredehandel te Utrecht (1713); over aflaatgelden, papiermerken enz. enz.
- VIIe jaargang. 1851 *f* (6.40) 3.—.
 Inventarissen van archieven. — Academie te Franeker. — Middel-eeuwsche kerkgebouwen in Friesland en Groningen. — Graftombes in Germaanschen smaak en in dien der Renaissance. — Tien brieven betreffende de Geldersche aangelegenheden in 1535—1537. — Brieven van bekende personen; genealogiën enz. enz.
- VIIIe jaargang. 1852 *f* (6.80) 3.—.
 Reproductie van den „Almanach nae den nieuwen ende ouden stijl. Opt Jaer ons Heeren M.D.XCVIII”, in 12° te Delft bij Bruyn Harmansz. — 19 brieven van Anna van Egmond aan haren broeder Maximiliaan. — Keuken-rekening van de grafelijkheid van Holland en Zeeland. 1401. — Stukken over de Oost-Indische Compagnie. — Emigreerende families uit Antwerpen naar Middelburg. 1586 enz. enz.
- IXe jaargang. 1853 *f* (6.80) 3.—.
 Belangrijke onderschepte Portugeesche briefwisseling. 1634. — Stukken van Jan Pietersz. Coen over den handel in Indië. 1622, 1623. — Fragmenten van oude kronieken. — Journaal, gehouden te Batavia door den directeur-generaal Ph. Zwart. 1636. — Chronologische opgave der oorkonden over de 13^e en 14^e eeuw in het stads-archief te Harderwijk. — Bijdragen tot de geschiedenis van het geschtutwezen (1491—1528). — Brieven; genealogische mededeelingen enz. enz.
- X^e jaargang. 1854 *f* (6.80) 3.—.
 Uiterste wil van prins Maurits. — Eenige merkwaardige von-

nissen. 1524—1645. — Handel op Perzië en de golf van Bengalen. 1633. — Stukken over de Oost-Indische Compagnie. — 109 Brieven van Maria van Nassau. 1605—1615. — Charters in het stads-archief van Harderwijk. 1102—92 enz. enz.

DERDE SERIE.

XIe jaargang. 1855. f (3.20) 1.—.
Betrekking tusschen de Nederlanden en Genève in 1589, 1590. — Stukken over de West-Indische Compagnie. — Geslachtswapenen en rouwborden in kerken. — Stukken betreffende de krijgsgeschiedenis. — Brieven enz. van en aan Anna Maria van Schurman. — Onuitgegeven gedichten van Const. Huygens enz. enz.

XIIe jaargang. 1856. f (3.60) 1.—.
Rechtstoestand in het begin der 15e eeuw. — Rechtsgebruiken in de middeleeuwen. — Eenige merkwaardige vonnissen uit den tijd der geloofsvervolging te Amsterdam in de 16e eeuw. — Bijdrage tot de geschiedenis van den bouw van den Dom te Utrecht. — Autobiographie van den gouverneur-generaal P. A. van der Parra. — Grafsteden der oudste bewoners van Denemarken enz. enz.

XIIIe jaargang. 1857. f (4.80) 1.50.
Oorkonden betreffende den twist tusschen den bisschop van Utrecht en den heer van Wisch in 1490. — Inventaris van het stadsarchief te Oudewater. — Begiftigingen en bezittingen van het Carthuizer-convent bij Utrecht. — Charter van 1368, bevattende een overzicht van het bisdom Utrecht in 1278.

XIVe jaargang. 1858. f (5.10) 1.50.
Stukken betreffende den oorlog met Frankrijk in 1672. — Oude doopvonten (met afbeeldingen). — Stukken betreffende de hervormingsberoerten te Utrecht in 1566 en 1567. — Expeditie naar Portugal in Sept. 1657 enz. enz.

XVe jaargang. 1859. f (4.60) 1.50.
Brieven van prins Willem van Oranje aan zijne vrouw Anna van Egmond. — Liefdadige stichtingen te Utrecht. — Charters uit het stads-archief te Harderwijk, 14e en 15e eeuw. — Gevangenneming van Paulus Buys, 1586 enz. enz.

VIERDE SERIE.

XVIe jaargang. 1860. f (5.40) 1.50.
Aanteekeningen betreffende het beleg van Haarlem. — Overlandreis van Indië naar Europa in 1757. — Stukken voor de geschiedenis van de jaren 1588 en 1589 enz. enz.

XVIIe jaargang. 1861. f (5.80) 1.50.
Stukken voor de geschiedenis der jaren 1588 en 1589. — Verdedigingswerken van de IJssel. 1672. — Brieven van Willem

van Liere. — Onkosten der judicature van Oldenbarnevelt. —
Onkosten der Dordsche synode enz. enz.

XVIIIe jaargang. 1861. f (6.60) 1.50.
Stukken voor de geschiedenis der jaren 1590 en 1591 enz. enz.

XIXe jaargang. 1863. f (7.40) 2.—.
Stukken voor de geschiedenis van het jaar 1592. — Wicquefort's
Mémoires. — Heinrici ab Hovel Speculum Westphaliae enz. enz.

XXe jaargang. 1864. f (7.20) 2.—.
Stukken voor de geschiedenis der jaren 1593 en 1594. — De
benoeming van graaf Johan van Nassau tot stadhouder van Gel-
derland. — Beschrijving van een tocht naar de bovenlanden van
Banjermassing in het jaar 1790. — De bekostiging der voor-
malige fortificatiewerken der stad Utrecht enz. enz.

VIJFDE SERIE.

XXIe jaargang. 1865 f (7.60) 2.—.
Stukken voor de geschiedenis van het jaar 1595. — Thysius
Leere en Order der Ned. Geref. Kerken. — Rapport faict par
Monsieur de St. Aldegonde au Conseil d'Estat de sa négociation
en France. 1581. — Bijdrage tot de geschiedenis der geweeene
en andere behangseltapijten, vooral in Denemarken enz. enz.

XXIIe jaargang. 1866 f (7.20) 2.—.
Stukken betreffende de onlusten binnen Utrecht in 1610 —
Verbaal van de legatie van Leoninus, van Loozen, Valcke en
Franckena naar Engeland in 1596. — Stukken betrekkelijk de
Remonstranten enz. enz.

XXIIIe jaargang. 1867. f (9.20) 2.50.
Concept van eene Compagnie van assurantie en van haar octrooi.
1628, 29. — Brieven van Joh. Heinsius over den in 1632 aan-
geknoopten vredehandel. — Eene bijdrage tot het leven van
Onno Zwier Van Haren. — Over den geest en de strekking
van het Amsterdamsche patriciaat enz. enz.

XXIVe jaargang. 1868 f (9.40) 2.50.
Brieven van Maarten Harpertsz. Tromp en van Witte Cornelisz.
De With. — Brieven van Bilderbeck, Nederlandsch agent te
Keulen, betreffende het laatste gedeelte van den Dertigjarigen
oorlog. — Aegidius Daalmans, Indiaanse aanteekeningen enz. enz.

XXVe jaargang. 1869 f (10.70) 3.—
Stukken betreffende den vrijen handel op Brazilië. 1637. — Orig-
neele brieven van H. Doedens aan Ant. Van Hilten betreffende
de West-Indische Compagnie. 1644—1648. — Journaal van Joh.
Van Kerkhoven, heer van Heenvliet, hofmeester van de princes-
royaal, over de ziekte en den dood van prins Willem II en
de kwestien omtrent de voogdij van den jonggeboren prins. —
Geheime correspondentie uit Engeland. 1659, 1660 enz. enz

ZESDE SERIE.

- XXVIe jaargang. 1870. f (8.—) 2.50.
Geschillen te Nijmegen. 1617. — Het Geusen Liedboek. — Ver-
volging van de Remonstranten in Land en Stad van Utrecht.
1619 enz. — Eenige aantekeningen wegens het gebeurde te
Utrecht in 1786 en 1787. — Reisjournaal uit de 17e eeuw naar
het Heilige Land enz. enz.
- XXVIIe jaargang. 1871 f (8.20) 2.50.
Aantekeningen betreffende het gebeurde te Utrecht in 1786 en
1787. — Stukken rakende de Quadruple Alliantie. — Grondig
verhaal van Amboyna. 1621. — Verhaal van eenige oorlogen in
Indië. 1622 enz. enz.
- XXVIIIe jaargang. 1872 f (6.20) 2.50.
Uit de papieren van eenen bewindhebber der Oost-Indische Com-
pagnie. — Brieven van R. Hoogerbeets. — Doleantiën over mis-
bruiken in de regeering van Friesland. 1627 enz. enz.
- XXIXe jaargang. 1873 f (8.30) 2.50.
Stukken betreffende de geschiedenis van den oorlog in 1630 en
eenige volgende jaren. — Reformatie van 's Hertogenbosch.
1630. — Classicale acta van Brazilië. 1636—1644. — Brieven
van Willem Van Oldenbarnevelt aan Hugo De Groot. — Uit de
papieren van eenen bewindhebber der Oost-Indische Compagnie. —
Aanbevelingen voor scheepskapitein enz., ingekomen bij Johan
De Witt. 1653—1672 enz. enz.
- XXXe jaargang. 1874. f (10.30) 3.—.
Staat van ontvangsten en uitgaven der geestelijke goederen tot
onderhoud van predikanten. 1590. — Politieke brieven uit de
jaren 1784, 1785 en 1786, meerendeels van den heer Maxim.
D'Yvoy — Uit de papieren van eenen bewindhebber der Oost-
Indische Compagnie. — Verhaal der gevangenschap van Olden-
barnevelt, beschreven door zijn knecht Jan Francken enz. enz.
- XXXIe jaargang. 1875 f (8.40) 2.50.
Rapport der geheime staatscommissie nopens de toekomstige in-
richting en huishouding van den staat. 1818. — Journaal van
Splinter Helmich, soldaat en later hopman in dienst van den
lande. 1572—1598. — De magistraatsbestelling te Utrecht onder
de republiek. — De vorming van het Oversticht. — Brieven
van prins Willem V. 1786—1793 enz. enz.

BERIGTEN.

- Ie deel 1e stuk. 1846. f (3.40) 1.50.
Dodt van Flensburg over Valerius Andreas. — Visscher over Jan
van Rode, vertaler der Somme le Roy. — Dodt van Flensburg
over Adam en Paul van Vianen. — Utrechtsch handschrift der

Snorra-Edda. — Eyck van Zuilichem, Bouw- en beeldhouw-
kundige voortbrengselen in ons land.

- I^e deel 2^e stuk. 1848. f (2.20) 1.50.
Nederlandsche handschriften in de Keizerlijke bibliotheek te
Petersburg. — Asch van Wijck, Schuttengilden in Nederland.
- IIe deel 1^e stuk. 1849 f (2.20) 1.50.
Verblijf van Christiaan II van Denemarken in Nederland. 1521. —
Beroerten te Gent onder Karel V.
- IIe deel 2e stuk. 1849 f (3.80) 3.80.
Verhooren van Oldenbarnevelt.
- IIIe deel 1e stuk. 1850 f (3.—) 1.50.
Geschiedenis van het geslacht Van Mathenesse. — Catalogue de
documents manuscrits relatifs à l'histoire de la Hollande dans
les bibliothèques de Paris.
- IIIe deel 2e stuk. 1851 f (3.—) 1.50.
Journaal omtrent de vredehandeling te Utrecht.
- IVe deel 1e stuk. 1851 f (3.—) 2.—
Geschiedenis van het geslacht Nyenrode.
- IVe deel 2e stuk. 1851 f (2.50) 1.50.
De Upstalboom bij Aurich. — Bescheiden over het eerste tijdvak
van de geschiedenis der hervorming in Utrecht. 1524—1566.
- V^e deel 1^e stuk. 1853 f (3.20) 1.50.
Rapport van den gouverneur generaal Loten over Makaasser. —
Rapport van den heer van Sommelsdijk over zijne legatie naar
Venetie in 1620.
- V^e deel 2e stuk. 1856 f (2.50) 1.—.
Rapport van eene reis naar het hof van Candië. 1671. — Auto-
biografie van den gouverneur generaal Rijklof van Goens.
1678—1681. — Memorie betreffende het eiland Ceylon door R.
van Goens Jr. 1679
- VIe deel 1e stuk. 1857 f (2.50) 1.—.
De Wicquefort, Mémoires sur la guerre de 1672.
- VIe deel 2e stuk. 1857 f (2.10) 1.—.
Dagelijksche aantekeningen over het verblijf der Franschen te
Utrecht in 1672 en 1673.
- VIIe deel 1e stuk. 1861 f (5.50) 1.50.
Stukken betrekkelijk de verovering van Malakka. 1641.
- VIIe deel 2e stuk. 1863 f (6.50) 2.50.
Verbaal van de Nederlandsche gezanten in Engeland. 1618—1619. —
Rapport van het gebesoigneerde te Tunis en Algiers. 1622—1623.

CODEX DIPLOMATICUS.

EERSTE SERIE (IN 4°).

- Ie deel 1^e stuk. 1848 *f* (2.60) 2.60.
Oorkonden betreffende het voormatig handelsverkeer van Utrecht. —
Oudste kameraarsrekeningen van Deventer. 1337—1347.
- Ie deel 2^e stuk *f* (2.60) 2.60.
Brieven van Leibnitz en Cuperus o. a. over den Utrechtschen vrede.

TWEEDE SERIE (IN 8°).

- Ie deel 1^e stuk. 1852 *f* (3.75) 2.50.
Rekening van de testamentoren van Jacoba van Beieren.
- Ie deel 2^e stuk. 1852 *f* (3.10) 2.50.
Lettres de Paul Choart, seigneur de Buzanval. 1600.
- IIe deel 1^e stuk. 1853 *f* (6.20) 3.50.
Oudste burgemeestersrekening van Middelburg. 1364. — Oudste
kameraarsrekening van Utrecht. 1330. — Rekening van de brui-
loft van Jan van Touraine. 1406. — Bisschoppelijke rekening
van 1377.
- IIe deel 2^e stuk. 1853 *f* (3.20) 2.—.
Verbalen van Van Grijsperre en Van Lent, commissarissen in de
troubles van 1567 en 1568.
- IIIe deel 1e stuk. 1855 *f* (6.50) 2.—.
Oude kroniek van Brabant.
- IIIe deel 2e stuk. 1856 *f* (3.40) 1.50.
Verhaal van de gedeputeerden in Engeland tot vereeniging van de
Engelsche en Nederlandsche Oost-Indische Compagniën. 1618.
- IVe deel 1e stuk 1859 *f* (3.10) 1.50.
Lettres inédites du comte de Boussu. — Oudste rekening van
Antwerpen. 1324. — Rekening van Lier. 1377.
- IVe deel 2e stuk. 1860 *f* (5.20) 1.50.
Lettres de Marnix de St. Aldegonde et de Jean Casimir, comte
Palatin. — Briefwisseling met Don Jan van Oostenrijk. 1576—
1577.
- Ve deel. 1860 *f* (12.—) 4.—.
Toe Boecop, Kronijk der bisschoppen van Utrecht.
- VIe deel. 1863 *f* (1.20) 1.—.
Kronijken van Brabant, Holland en Vlaanderen.

BIJDRAGEN EN MEDEDEELINGEN.

- Iste deel. 1878 *f* (5.60) 2.50.
Sautijn Kluit, Utrechtsche courant. — Boele van Hensbroek,
Gnicciardini.

IIde deel	1879	f (5.20)	2.50.
Rapport van Aubéry du Maurier. 1624.			
IIIde deel.	1880	f (5.20)	2.50.
Rekeningen der Buurkerk te Utrecht, 15de eeuw. — Brieven aan den hertog van Brunswijk-Wolfenbuttel.			
IVde deel.	1881	f (8.80)	4.—.
Verloren van Themaat, Geschiedenis van de vicariën in de provincie Utrecht.			
Vde deel.	1882	f (5.40)	3.—.
Staatkundige berichten uit Frankrijk. 1650—1653. — Stukken over de lichting der waardgelders te Utrecht. — Relas van 't gepasseerde op Alsen. 1658.			
VIde deel.	1883	f	6.—.
Documenten voor de geschiedenis der Nederlanders in het oosten. — Steven Van der Haeghen, Avonturen. 1575—1597. — Trois arrêts du Grand conseil de Malines.			
VIIde deel	1884	f	5.—.
De Bas, Overgaaf der Bataafsche vloot 1795. — Verslag van Fr. Micheli. 1638. — Visitatie der kerken in het Sticht Utrecht. 1593.			
VIIIste deel.	1885	f	3.60.
Dagboek over 1672. — Apologie van Lodewijk van Nassau.			
IXde deel.	1886	f	6.10.
Stukken betreffende den strijd der bisschoppen van Utrecht met de stad Utrecht. — Stukken over den tegenstand der Utrechtsche katholieken tegen de Unie van Utrecht.			
Xde deel.	1887	f	5.80.
Buchelius, Observationes ecclesiasticae sub presbyteratu meo. — Zending van Dirk Van Hille naar Spanje. — Onbekende kroniek van het klooster Windesheim.			
XIde deel.	1889	f	6.60.
De Wicquefort, Mémoires sur la guerre de 1672. — Drie Brieven der Stadt Londen an die Stadt Dordrecht. 1359. — De Bye, Gedenkschrift betreffende het bewind van Oldenbarnevelt. — Drie Utrechtsche kroniekjes vóór Beka's tijd.			
XIIde deel.	1890	f	4.10.
Politiek journaal van 1795. — Bijdragen tot de geschiedenis der Hervormde kerk te Gent. 1578—1584.			
XIIIde deel.	1891	f	5.—.
Gedenkschrift van Fon Sancho de Londono. — Vervolg op het Recueil de Hopperus.			
XIVde deel.	1892	f	3.80.
Resolutien der Staten van Holland. 1577 en 1578. — Stadsrekeningen van Dordrecht. 1323—1399. — Reisjournaal van Jhr. Coenders van Helpen.			

- XVde deel. 1893 f 4.90.
 Journaal van Const. Huygens' reis naar Venetië. 1620. —
 Sommaire de la forme du régime des Provinces Unies. 1647. —
 Memorie van den gouverneur Van der Graaff over de gebeur-
 tenissen aan de Kaap de Goede Hoop. 1780—1806.
- XVIde deel 1894 f 4.75.
 C. Block, Kroniek van het Regulierenklooster te Utrecht. —
 Buyck, Aanteekeningen over het geus worden van Amsterdam.
- XVIIde deel. 1895 f 4.—.
 L. Reael, Amsterdamsche gedenkschriften. 1542—1567. — Ma-
 gistraatsverandering te Utrecht in 1618.
- XVIIIde deel. 1896 f 5.75.
 Fragment van de autobiografie van Const. Huygens. — Notulen
 en munimenten van het College van commercie te Amsterdam.
 1663—1665. — Simon Van Leeuwen's Bedenckingen over de
 stadhouderycke macht.
- XIXde deel. 1897. f 5.25.
 Mémoires de M. De B. sur la cour de Guillaume III. —
 Memorie van Byam over de overgave van Suriname. — Stukken
 over de Noordsche Compagnie.
- XXste deel. 1898 f 3.25.
 Kroniek van het Goudsche fraterhuis. — Notulen van de Patriot-
 tische partijdagen. 1783—1787. — Reisebericht des Mgr. Garampi
 in Holland. 1764.
- XXIste deel. 1899 f 4.50.
 Koopmansadviezen aangaande het plan tot oprichting eener Com-
 pagnie van assurantie. 1629—1635. — Opgaven omtrent inkom-
 sten, goederen, hoorigen, dienstmannen en rechten der abdij
 Egmond. 1130—1161. -- Reisverhaal van Jacob van Neck.
 1598—1599.
- REGISTER op de Kronijk van 1846—1854. 1857. f 1.50.
 Minder goed bewerkt dan het latere register, doch veel uitvoe-
 riger, daar alle voorkomende namen vermeld worden.
- REGISTER op de onderwerpen, behandeld in de Kronijk,
 de Berigten en den Codex diplomaticus. 1877. f 1.50.
 Voortreffelijk register, bewerkt door Dr. P. A. Tiele; bevat alleen
 de onderwerpen, waarover de artikelen handelen.
- BEPALINGEN over de uitgave van handschriften. 1894.
 f 0.25.

BEPALINGEN over het uitgeven van handschriften, betrekking hebbende op de nieuwe geschiedenis. 1896.

f 0.20.

Deze regels, gedeeltelijk gesteld naar Duitsche voorschriften, worden in hoofdzaak gevolgd bij de uitgaven van het Historisch Genootschap.

VERSLAG van de algemeene vergadering der leden van het Historisch Genootschap ter gelegenheid van het 50-jarig bestaan van het genootschap op 16 April 1895. 1895 f 0.60.

Bevat o. a. een uitvoerig verslag van de rede van prof. Fruin over den veldtocht van het jaar 1572.

VERSLAG van de algemeene vergadering der leden van het Historisch Genootschap, op 20 April 1897. 1897.

f 0.90.

Bevat ook de op deze vergadering gehoudene voordrachten der heeren De Beaufort, Hofstede de Groot en Muller.

CATALOGUS der boekerij van het Historisch Genootschap. (3^e uitgave.) 1872. Met 2 supplementen dd. 1882 en 1895. 3 deelen f 4.80.

Bovenstaande werken zijn, voor zoover zij voorhanden zijn, voor de leden **tegen de helft van den prijs** te bekomen. Men wende zich daarvoor direct tot den uitgever JOHANNES MÜLLER te AMSTERDAM.
